

РЕЧНИК
ПО НАУЧЕН

КОМУНИЗЪМ

Речникът по научен комунизъм се издава за първи път у нас. Превод е от третото съветско издание, което е съществено доработено: усъвършенствуван е показалецът на термините, включени са нови статии, повечето от предишните статии са значително обновени. Целта на всички тези изменения е да се отрази съвременното равнище на марксистко-ленинската наука, да се обнови фактическият материал, да се облекчи читателят.

Речникът е призван да освети основните въпроси на теорията на научния комунизъм и практиката на изграждане на социализма и комунизма. В него са представени нашироко въпросите на световното революционно движение и на идеологическата борба.

Предназначен е за пропагандисти и слушатели от системата на партийната просвета, за преподаватели и студенти от вузовете, за широк кръг читатели, интересувачи се от проблемите на научния комунизъм.

РЕЧНИК ПО НАУЧЕН --- КОМУНИЗЪМ ---

Под редакцията
на акад. АЛЕКСЕЙ РУМЯНЦЕВ

Превел от руски език
ИВАН ГРИГОРОВ

ПАРТИЗДАТ / СОФИЯ 1981

АВТОРИ НА РЕЧНИКА

В. АЛЕКСАНДРОВ
А. АМВРОСОВ
Е. АНУФРИЕВ
А. АРНОЛДОВ
Б. АРХИПОВ
В. АРХИПОВА
В. АФАНАСИЕВ

А. БАБАЙЦЕВ

Л. БАЛАХОВСКА
М. БАСМАНОВ
А. БЕЛОВ
И. БЕРХИН
И. БЕСТУЖЕВ-ЛАДА
Л. БЛИНИКОВ
Е. БЛИНОВ
А. БОВИН
А. БУТЕНКО
А. ВЕБЕР
Р. ВИЛДАНОВ
С. ВИНОГРАДОВ
Г. ВОЛКОВ
Ю. ВОЛКОВ
А. ВОЛОДИН
В. ГАВРИЛИН
А. ГАЛКИН
Р. ГАРКОВЕНКО
Ф. ГЕЛБУХ

Г. ГЛЕЗЕРМАН

Ж. ГОЛОТВИН
М. ГУБЕНКО
П. ГУРЕВИЧ
Т. ДЛУГАЧ
А. ЕФИМОВА
Ю. ЖИЛИН
В. ЗАРУБИН
В. ЗУБАРЬОВ
В. ИВАНОВ
М. ИГОЛКИН
Л. КАЛИНИЧЕВА
В. КАЛТАХЧЯН
С. КАЛТАХЧЯН
Л. КАРАПЕТЯН
Ю. КЛИМОВ
Л. КНЯЗЕВА
Н. КОБЕЦ
Е. КОРЖЕВА
В. КОРОБЕЙНИКОВ
Ю. КРАСИН
В. КУДРОВ
В. КУЛИКОВ
М. КУНИНА

А. КУПРИЯН

Г. КУРБАТОВА
Н. ЛАПИН
В. ЛИ
А. ЛИСИЧЕНКОВ

Н. МАРКОВ
З. МИРСКИ
И. МОРОЗОВА

В. НИКИФОРОВ

М. ПАВЛОВА
И. ПАНТИН

П. ПАСТУХОВ

Ф. ПЕТРЕНКО
Е. ПЛИМАК
В. ПОГОРЕЛСКИ
И. ПОЛЯКОВА
С. ПОПОВ
С. ПРОНИН
В. РАЗИН
К. СЕЛЕЗНЬОВ
В. СЕМЬОНОВ
М. СЕНИН
С. СМИРНОВ
В. СМОЛКОВ
Е. ТАДЕВОСЯН
Е. ТИПИКИНА
Б. ТОПОРНИН
И. ФАМИНСКИ
А. ФРЕНКИН
А. ФРИШ
А. ХАРЧЕВ
Г. ШАХНАЗАРОВ
М. ШМЕЛКОВ
А. ШУМИЛИН

НАУЧНЫЙ КОММУНИЗМ: СЛОВАРЬ

(Александров, В., А. Амвросов, Е. Ануфриев и др.)

Под ред. А. Румянцева. — 3-е изд. — М., Политиздат, 1980.

© Политиздат, 1980.

© Иван Григоров, превод, 1981, с/о Jusautor, Sofia.

АВАНТЮРИЗЪМ — вж. *Революционен авантюризъм*.

АВТОМАТИЗАЦИЯ — (гръц. *automatos* — самодвижещ се) — екипиране на производството със съоръжения, приспособления и уреди, които освобождават човека от управляване на машините, спомагат за осъществяване на производствените процеси без непосредствено участие на човека, а само под негов контрол. За автоматичната техника Маркс писа: «Щом работната машина извършва без човешка помощ всички движения, необходими за обработването на сурови материали, и се нуждае само от контрол от страна на работника, ние имаме автоматична система от машини, която при това се поддава на непрекъснато усъвършенствувание в нейните детайли» (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 392*).

А. е съставна част и резултат от *научно-техническата революция*, тя довежда до дълбоки изменения в производителните сили, а чрез тях — в производствените отношения и духовния живот на обществото. Тя позволява да бъде значително повишена технико-икономическата ефективност на производството: многократно да се намали броят на работниците, да се спестят суровини, да се увеличи производителността на труда и се подобри качеството на продукцията. Тя създава благоприятни условия за внедряване на науката и научната организация на труда. Масовата А. в производството започна от 30-те години на ХХ в., когато започна преоборудване на обикновените машини с програмни управляващи устройства (копирни механични устройства, електрически устройства с употреба на перфокарти, фотоеlementи и др.), и нарасна особено през 50-те години въз основа

на конструиране и внедряване на специални автоматични машини с електронноизчислителни устройства. Основни предпоставки за А. са: 1) високото равнище на електрификацията, което дава възможност да се приложат сложни управляващи технически средства, електронни устройства; 2) механизирането на всички операции от производствения цикъл; 3) научната разработка на процеса, включително и неговото математическо описание; 4) масовият, серийен характер на производството. А. се развива едновременно с механизацията. По-високо стъпало на А. е кибернетичната техника, която може по начало да работи с неограничен брой програми. Автоматичната техника всъщност е междинно стъпало между обикновените машини и кибернетичната техника.

Като могъщ фактор за по-нататъшно обобществяване на производството А. изисква усъвършенствувание на производствените отношения. Тя води до промени в структурата на икономиката (повишаване относителния дял на новите отрасли), в общественото разделение на труда (задълбочаване специализацията на производството) и в структурата на работническата класа (нарастване броя на квалифицираните работници). В социалистическите страни А. укрепва обществената форма на собственост, създава условия за развитие на социалистическите производствени отношения. При капитализма тя засилва тенденцията към монополизация, диспропорционалността на стопанството и конфликтността на социалните процеси, изостря капиталистическите противоречия. Най-важната последица от А. — освобождаването на работниците — при капитализма довежда до значително нарастване на безработицата.

В социалистическите страни А. изисква планомерно преквалифициране на тружениците. Тя предопределя големи изменения в културно-техническата подготовка на работниците. Работник-оператор, работник-настройчик на автоматични устройства са нови професии, които възникнаха вследствие на А. А. оказва важно влияние върху политиката на партията за усъвършенстване на образователната система и за издигане на културното равнище на народа.

Буржоазните и реформистки идеолози изпадат често в крайност, когато разглеждат социалните проблеми на А. Едни рисуват страшни картини, като смятат, че човечеството се приближавало към ера на господство на работи. Абсолютизирайки пороците на А. в капиталистическите страни, те песимистично я обявяват за «път към бедствия». Други проповядват технократични, апологетични възгледи, предричат повишаване на благосъстоянието на всички слоеве от населението в рамките на едно «автоматизирано» капиталистическо общество. Десните социалисти в редица страни тълкуват извода на буржоазните теоретици за «всеобща полезност» на А. в смисъл, че с помощта на нея капитализмът щял да «се трансформира» в социализъм от само себе си, без социална революция. В действителност А. засилва в капиталистическото общество материалните предпоставки за неговото революционно преобразуване в социалистическо. При социализма А. е важно средство за осъществяване на задачите във връзка с постепенното прерастване на социализма в комунизъм. Тя е материална основа за преодоляване на съществените различия между *умствения и физическия труд*, за последователно преобразуване на труда в комунистически труд.

АВТОРИТЕТ — (лат. *auctoritas* — власт, влияние, сила) — влияние на човек или институция, основано върху участието в управлението или пък на особена осведоменост, знания или нравствена сила. Възникването на А. като специално обществено отношение е свързано с една особеност на обществената практика, обусловено от обстоятелството, че съвместната дейност на хората се нуждае от определена организация, от ръководене. «... Комбинирана дейност — писа Енгелс — значи организация, а възможна ли е организация без авторитет?». . . От една страна, известен, все едно по какъв начин делегиран авторитет, а, от друга страна, известно подчинение ни се налагат независимо от всякаква обществена организация заедно с материалните условия, при които се извършва производството и обръщението на продуктите» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 18, с. 303—304)

В хода на историческото развитие А. мени формите си и сферата на приложение. В първобитното общество А. е произтичал непосредствено от интересите на трудовата дейност на хората. Тъй като тогава е нямало класи и държава, той е имал предимно нравствен характер и се основавал върху действителните способности на членовете на общината и тяхното реално оценяване. При разделянето на обществото на класи и появата на държавата А. става политическа категория и изразява вече не отношения, основани върху доверие в знанията и способностите на хората, а отношения на господство и подчинение, свързани с имотни и политически привилегии на отделни класи. Субект на А. вече не е определен човек с личните му достойнства, а парите и политическата власт. През средните векове А. се освещава от религията и от представата за божествения характер на властта. При капитализма А. е проява на

властта на капитала, а понякога се гради върху демагогия, митотворчество и измама. За А. биват нередко признавани хора, известни със своята бездарност. В труда си «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» Маркс писа, че Франция се е подчинила на авторитета на един индивид без авторитет» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 8, с. 201).

С напредъка на работническото движение се ражда ново разбиране за А., което добива развита форма в социалистическото общество. При социализма А. е следствие от съзнателното отношение към работата и реалните достойнства на човека или социалната институция. За социалистическото общество е задължително спазването на дисциплината, подчиняването на А. на ръководителя, организатора на производството. С истински А. се ползва оня ръководител, чиито официални пълномощия за власт (формален А.) се допълват с неговия висок личен статус в колектива (личен А.). А. в колектива може да има не само ръководителят, но и негов редови член — лидер, който най-пълно изразява позициите, ценностните ориентации и нормите за поведение, приети в даден колектив. Тъй като при социализма е необходим най-строг контрол върху труда и потребление, упражняван от държавата, все още се запазват политическите функции на А. Дребнобуржоазният индивидуализъм, който се опълчва срещу всеки А. и всякаква държава под знамето за еманципиране на личността, винаги е бил враждебен спрямо марксизма. Маркс, Енгелс и Ленин решително се обявяваха против *анархизма* с присъщото му отричане на държавната власт, като разкриваха вредата от него за работническото движение. Те подчертаваха, че революционното движение, борбата за построяване на социализма и комунизма се нуждаят от комунистическа партия, от ръко-

водена от работническа класа държава, от А. на ръководителите и социалните институции.

При постепенното преминаване на социалистическото общество към комунистическо функциите на А. ще търпят определен изменения, които са свързани преди всичко с промяната на характера на производството и съдържанието на труда. Щом изчезнат класите и трудът се превърне в първа потребност за човека, ще отмре и държавата, а следователно и политическата функция на А. Тъй като обаче ще се запази комбинираната дейност, която налага организация, тъй като човешките знания никога няма да бъдат достояние само на един човек и ще съществуват специалисти в определена област, взаимоотношенията между хората ще включват и отношенията на А. в дадена област на човешка дейност.

АКТИВНОСТ — вж. *Социална активност*.

АНАРХИЗЪМ — (гръц. *anarchia* — безначалие, безвластие) — социално-политическо течение, чийто основен принцип е отричане на държавата, на политическата власт изобщо, разглеждана изключително като орган за *насилие*. Характерни черти на съвременния А. са отказ от политическа борба на почвата на *буржоазната демокрация* и отричане на необходимостта от *диктатура на пролетариата*. «... Анархизмът — писа Ленин — е отричане *необходимостта от държава и от държавна власт* в епохата на *прехода* от господството на буржоазията към господството на пролетариата» (Съч. Т. 24, с. 31).

А. е възникнал като своеобразно отражение — от гледище на дребнобуржоазните обществени слоеве и близката им по дух *интелигенция* — на прекомерното нарастване, особено

след буржоазните революции от XVII—XVIII в., на ролята на държавното начало в обществения живот, на растежа на различните средства за политическо, правно, морално и друго потискане на трудещите се от икономически господстващата управляваща буржоазна класа и като протест против засилването на политическото насилие. Като разкрива формалния характер на *равенството* при капитализма и критикува буржоазната демокрация и буржоазната държава преди всичко за тенденцията към авторитаризъм, който води до смазване на личността, А. се приближава по тоя начин до *утопичния социализъм*. Обаче като форма на социален утопизъм той е довеждал идеята за бездържавен начин на живот до абсурд, до отричане на всякакви преходни форми от обществото на буржоазното потисничество към строя на истинската свобода на човека.

Ленин виждаше принципната разлика между възгледите на марксист и анархисти преди всичко в това, че «първите, като си поставят за цел пълното унищожение на държавата, признават тая цел за осъществима едва след унищожението на класите от социалистическата революция, като резултат от установяването на социализма, който води към отмиране на държавата; вторите искат пълното унищожение на държавата още днес-утре, не разбирайки условията, които правят осъществимо това унищожение» (Съч. Т. 25, с. 514—515). Затова, като настояват за разрушаване на държавната машина, анархистите си представят съвсем неясно с какво ще я замени пролетариатът и как ще използва той революционната власт; те отричат използването на държавната власт от революционния пролетариат, необходимостта от подготвяне на пролетариата за револю-

ция чрез използване на съвременната държава. (Вж. пак там).

В теоретично отношение А. е еkleктичен. Различните му представители са се опитвали да се опрат върху отделни положения на Хегел, върху един или други позитивистични учения и дори върху марксизма. Някои идеолози на А. са се отнасяли към теорията пренебрежително, а понякога и nihilистично.

Извънредно открито идеите на А. са били формулирани от немския дребнобуржоазен радикал от 40-те години на XIX в. Щирнер («Единственият и неговата собственост»). Щирнер е смятал, че строят на свободата може да се осъществи само като строй, основан върху egoизма, тъй като обществото и личността са в непримримо противоречие. От тези индивидуалистични позиции Щирнер отрича и държавата, и борбата за социалистическо преобразуване на обществото.

Приблизително по същото време идеите на А. се проповядват от французина Прудон («Що е собственост», «Общата идея на революцията от XIX в.» и др.). Както и Щирнер, Прудон се нахвърля не само върху всякаква държава като оръдие за класово потискане, но и върху социалистическите учения, които признават ролята и значението на централизацията при изграждане на новото общество. За разлика от Щирнер Прудон разглежда бъдещото общество не като общежитие от «единствени», от egoисти, а като общество за размяна на услуги, на споразумяване между дребните собственици. Оттук идва особената форма на Прудония дребнобуржоазен утопизъм — тъй нареченият мютюелизъм, т. е. система на взаимност. Този «синтез на общността и собствеността» е само идеализирана представа на дребния буржоа за равна у всички собственост и спра-

ведлива размяна на продуктите от труда на частните собственици.

През 60-те години на XIX в. идеите на А. биват по-нататък разработени от Бакунин — руски революционер, действувал главно на западноевропейската политическа арена. Маркс и Енгелс подложиха на рязка критика бакунизма и А. изобщо. «Б[акунин] — писа Енгелс — си има особена теория, един мишмаш от прудонизъм и комунизъм, при което най-важното е преди всичко туй, че той вижда главното зло, което трябва да бъде отстранено, не в капитала, т. е. във възникналата в резултат на общественото развитие противоположност между капиталисти и наемни работници, а в *държавата*» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 33, с. 332). Дейността на Бакунин и на неговите последователи разкри несъстоятелността на А. като идеология на социалното движение. На думи — проповядване на пълна анархия, на развихряне на народната стихия, отричане на необходимостта от организиране на революционерите в *политическата партия*; на дело — създаване на собствена партия, ръководенето ѝ от определен център, диктаторство. По такъв начин А. се превръща в антидемократичен авторитаризъм и дори във «великолепен образец на казармен комунизъм» (Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 18, с. 414).

В началото на XX в. в Западна Европа широко се разпространява анархосиндикализмът, който отрича ръководната роля на политическата партия в работническото движение и придава самостоятелно значение при организирането и освобождаването на пролетарната не на политическата борба, а на дейността на *професионалните съюзи*.

В руското освободително движение идеите на А. нямаха значително разпространение, макар че му нанесоха определени щети; като ця-

ло народничеството (вж. *Народнически социализъм*), както писа Ленин, не успя да се разграничи от А. Известно възраждане на идеите на А. имаше през Октомврийската революция и гражданската война; през гражданската война А. в Русия се изроди в контрареволуционно течение.

Борбата срещу А., който е често пъти «своеобразно наказание заради опортюнистическите грехове на работническото движение» (Ленин, В. И. Съч. Т. 31, с. 17), и днес е необходима страна в дейността на комунистическите и работническите партии. Опитът от съвременната класова борба свидетелствува, че дейността на анархистките групи, които се опират върху неотроцкистки и маоистки авантюристични положения, може да нанесе голяма вреда на организираното работническо и демократично движение. Левничарските искания и акции на съвременните анархисти, които не спират пред клевети против комунистическите партии, обективно имат провокационна роля, дават възможност на управляващите режими да обвинят цялото масово движение за социален прогрес в екстремизъм и да насочват срещу него репресивните средства.

АНТИКОМУНИЗЪМ — войнствуваща идеология на империализма, която изразява интересите на монополистичния капитал в борбата срещу социализма, демокрацията и прогреса, срещу международното работническо и комунистическо движение (вж. *Международно комунистическо движение*), срещу народите, които отстояват своето национално освобождение.

Като реакция на буржоазията и феодалната аристокрация срещу създаването на пролетарска класова идеология А. е възникнал още преди да е успяла да се формира науч-

ната теория на социализма и комунизма. В средата на миналия век, когато Маркс и Енгелс създаваха «Манифест на Комунистическата партия», комунизмът е бил вече преследван от «папата и царя, Метерних и Гизо, френските радикали и германските полицаи» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 423). По-късно, наред с нарастването на работническото движение и разпространенето на теорията на научния социализъм, се увеличава и относителният дял на А. в буржоазната идеология. Най-сетне с образуването на световната социалистическа система и нарастването на авторитета и влиянието на социализма и социалистическите идеи в целия свят А. стана идейна основа на политиката на империалистическата реакция. При условията на борба между двете системи той се превърна в официална идеология на империалистическите държави. Днес А. се проявява в политическите действия на империалистическата реакция, в нейните икономически усилия и в широкото организиране на идеологическа борба. С помощта на А. се подклажда шовинизъм, оправдава се милитаризирането на икономиката и напреварата във въоръжаването, възхваляват се военните съюзи, «доказва се» необходимост от военни бази на чужди територии, под предлог за «защита от комунизма» биват заробвани икономически по-слаби страни.

Определяща черта на А. е стремението за дискредитиране на научната теория за общественото развитие — *марксизмът-ленинизмът*. При това пропагандаторите и идеолозите на А. нерядко «събират» безприщно всичко, което може да бъде използвано в борбата с комунизма. Те се опитват да «докажат», че марксизмът-ленинизмът е «остарял» и изводите му относно перспективите за развитие на капита-

лизма не отговарят на действителността, понеже капитализмът «се трансформирал» в някакво ново общество. Те твърдят за «демократичен обновен капитализъм» и «общество на всеобщо благоденствие», развиват теории за «средната класа» за «революцията на менаджерите» и др., за да се замажат социалните антагонизми на съвременния капитализъм.

Промяната в съотношението на силите между двете социални системи на международна арена намерено е отражение както в теориите, така и в тактиката на А. Фронталните атаки все по-често се заменят с идеологически диверсии, целещи да бъдат идейно разоръжени силите на социализма и подкопана способността му за борба с буржоазната идеология. Тази тактика намери израз в теориите за «конвергенция», «едино индустриално» и «постиндустриално общество», според които социализмът и капитализмът били само различни пътища към едно и също общество, в което ще се слоят.

А. е идеология, крайно реакционна и дълбоко чужда на интересите на трудещите се по съдържание и по метод. Обаче под нейно влияние се намират още много хора, особено в империалистическите държави, където за пропагандиране иденте на А. са включени всички *средства за масова информация*.

Главна роля в А. имат не теориите, а по-скоро пропагандните щампи за дискредитиране на основните положения на марксистското учение и социалистическата практика. При това антикомунистическите щампи се разработват с оглед на «консуматора»: интелгент, работник, дребен буржоа, духовник и т. н. Въпреки разнообразието в подхода и направлението основа на всички антикомунистически построения са лъжите на комунисти-

чески «империализъм», за «агресивност» на комунизма, за това, че той си поставя за цел «да завоюва целия свят» (като резултат от «зла воля» и «интриги» на комунистите се представя обективно неизбежното сменяне на общественоекономическите формации); клеветническото твърдение, че верую на комунистите било насилието, че те били «заклети врагове на демокрацията», че не искали и не могли да осигурят човешко достойнство и свобода за личността в страните, където идват на власт; всевъзможните измишльотини по повод атеизма на комунистите, абсурдните вреди-некипели за «гоиения» на вярващите в социалистическите страни, които имат за цел да настроят срещу комунистите религиозните трудещите се.

Съвременният А. бива открит и замаскиран. Откритият А. се базира върху изостаналостта и предразсъдците на масите, използва за целите си невежеството, расизма, шовинизма и религиозния фанатизъм. Замаскираният А. крие своята реакционна същност под булото на науката и съсредоточава усилията си не само за «оборване» на марксизма, но и за извършване на неговото революционно съдържание. Той се опитва да спекулира със стремежа към национална независимост, демокрация, свобода на съвестта и т. н.

Основен метод на А. е фалшифицирането на марксистката теория, използването на обективните трудности при формирането на новия строй, на нерешените проблеми в теорията и практиката на социалистическото и комунистическото строителство и на грешки на комунистическите партии.

Една от разновидностите на А. е антисъветизмът, на който буржоазните идеолози придават напоследък все по-голямо значение. Това е следствие от по-нататъшното от-

слабване на идейните позиции на империализма и антикомунистическата пропаганда. Освен това антисъветизмът е и нов тактически похват, който цели да внесе разкол между СССР и социалистическите страни, в редовете на международното комунистическо движение и да отслаби влиянието на социалистическата система върху *развиващите се страни*.

Борбата с А. изисква от комунистическите партии ясно разработена тактика, която да прави разлика между организирания А. в полза на империализма и предразсъдците на заблудените хора. Сред заблудените хора комунистите провеждат широка разяснителна работа, като се стремят към единство в *борбата за мир*, против всевластието на монополите. Това единство е необходимо и възможно, защото борбата с А. е дело не само на комунистите. До нея стигат всички, които честно и последователно защитават демокрацията, националната свобода и мира. Критиката на идеологията на А. предполага не само разобличаване на различните буржоазни схващания, но и по-нататъшно творческо развиване на марксистко-ленинската теория, дълбоко разработване на проблемите, поставяни от изграждането на социализма и комунизма и цялото съвременно обществено развитие (вж. също «*Деидеологизация*», «*Качество на живота*», «*Конвергенция*», «*Постиндустриално общество*», «*Човешки открития*»).

АТЕИСТИЧНО ВЪЗПИТАНИЕ — (френ. *athéisme* — безбожие) — целенасоченото въздействие върху хората за формиране на научно-материалистически светоглед и преодоляване на религиозните предразсъдци. Като съставна част от *комунистическото възпитание* на масите А. в. играе важна роля при

възпитаването на новия човек, въоръжен с прогресивната марксистко-ленинска идеология, освободен от отживелиците от миналото и със здрави атеистични убеждения.

При социализма са подкопани най-дълбоките, социалните корени на религията, породени от класово-антагонистичния строй и различните форми за социално и национално потискане. Създават се обективни условия за преодоляване на религията. Обаче това не означава, че преодоляването на религиозните предразсъдъци става стихийно, от само себе си. Въпросът е, че религиозните предразсъдъци се отличават с голяма жизненост. Те се подклаждат от традицията, поддържат ги църковните организации и секти, определена роля при запазването им играе и ниското културно равнище на част от населението. Затова наред със социално-икономическите преобразования важен фактор за преодоляване на религията става активната, целенасочена възпитателната работа. Маркс пише: «... религията ще изчезва в същата степен, в която се развива социализмът. Нейното изчезване трябва да настъпи в резултат от общественото развитие, в което голяма роля се пада на възпитанието» (К. Маркс, Ф. Енгелс. В. И. Ленин о религии. М., 1975, с. 20).

В СССР А. в. се разгърна още през първите години на съветската власт, по време на отделянето на църквата от държавата и на училището от църквата, на нарастването на културното равнище на трудещите се. Ръководейки се от Лениновите указания относно пътищата за преодоляване на религиозните предразсъдъци и относно съдържането и формите на научно-атеистичната пропаганда в условията на диктатурата на пролетариата, партията издигна конкретна програма за идейна борба с религията. Важни пар-

тийни решения по въпросите на научно-атеистичната пропаганда, развитието на масово атеистично движение, широката пропаганда на атеизма от издателства, списания и вестници и други средства за масова информация и пропаганда спомогнаха за отдръпване на огромна част от населението от религията. Формирането на научно-материалистически светоглед у съветските хора, както се подчертаваше на XXIV конгрес на КПСС, е сърцевина на идейновъзпитателната работа на партията. В СССР се създаде широка система за А. в., която е важна съставна част от идеологическата работа. Тя предполага обхващане на всички групи от населението с оглед различните им културни и демографски характеристики. Една от най-важните задачи на А. в. е въвлечане на вярващите и колебасщите се в активна производствена, политическа, обществена и културна дейност. Всекидневното участие в живота на трудовия колектив довежда човека до осъзнаване мястото му в обществото, до утвърждаване принципите на колективизма и нормите на комунистическия морал в съзнанието на хората. Възпитателната работа се върши не само в трудовите колективи, но и по местоживеење, като обхваща тук преди всичко онази част от населението, която не е заета в производството (пенсионери и домакини). А. в. изисква най-разнообразни форми и методи за въздействие върху хората. Това са масовите форми за разпространяване на атеистични знания (лекции, беседи, вечери на въпросите и отговорите и тематични вечери), индивидуалната работа с вярващите, използването на средствата за масова информация и пропаганда (кино, радиото, телевизията и печата), както и културно-просветните учреждения (дворците на култура-

та, клубовете, библиотеките и кътовете за нагледна агитация). Ленин подчертаваше, че е необходимо да се даде на масите «най-разнообразен атеистично-пропаганден материал, да се запознават с факти от най-различни области на живота, да се пристъпни към тях и от една, и от друга страна, за да се заинтересуват, да се пробудят от религиозния сън, да се разтърсят от най-различни страни, по най-различни начини и т. н.» (Съч. Т. 33, с. 224). В А. в. покрай критиката на религиозната идеология и наред с пропагандирането на научно-материалистическия светоглед се използват различни средства за емоционално-психично влияние върху хората. Към тях спадат преди всичко формирането и внедряването в бита на нови граждански ритуали, които спомагат за изместване на религиозните празници и обреди, задоволяват нравствено-психичните и естетическите нужди на човека и утвърждават комунистическите идеали. През последните години получиха широко разпространение конкретните социологически изследвания, които помагат не само да се

добие представа за равнището, характера и степента на религиозността и нейните прояви сред различните групи от населението, но и да се разкрият тенденциите, динамиката и закономерностите при отърсването на хората от влиянието на религията, за да се изработват най-действени при дадени конкретни условия форми и методи за А. в. Действеността му зависи от неговата последователност, системност, целесустременост и наръпателност, от съчетаването му с други форми за възпитателна работа и диференциран подход към различните групи от населението. Именно комплексният подход към А. в. определя неговата ефективност. При това негова цел е не само критика на религиозната идеология и религиозните вярвания, но и утвърждаване на научно-материалистическите възгледи и представи, на нормите на комунистическата нравственост. Това обуславя необходимостта да се използват всички постижения на съвременната наука в А. в., неразривната му връзка с практиката на комунистическото строителство.

Б

БИТ ПРИ СОЦИАЛИЗМА И КОМУНИЗМА — е сферата на производствена дейност на хората за задоволяване на текущите им материални и духовни потребности. Той е свързан с поддържането на домакинството, семейните отношения, организирането на свободното време и с различните форми за всекидневен културен живот. За битовата сфера е характерно формирането на обичаи, обреди, традиции, навици

и норми за съвместен живот. В битовата дейност на хората се проявяват особености на начина на живот в обществото, върху нея се отразяват социално-икономическите отношения. В класово-антагонистичното общество господството на частната собственост определя в края на краищата различните начини на живот на противоположните класи, от което произтичат неравноправното положение на жената в семейството и

Б., противоположността между града и селото, която също така се отразява върху разликата в битовите условия на хората.

Социалистическият Б. се формира в резултат от коренни социално-икономически и културни преобразования, от внедряване на принципите на *коллективизма*, на отношенията на социално и национално *равенство*. За социализма са характерни постепенното изравняване на битовите условия на различните социални групи, сближаване на начините на живот на работниците на *умствения и физическия труд*, на градското и селското население. Върху особеностите на Б. при социализма се отразява постоянното нарастване на материалното и културното равнище на трудещите си. Социалистическото общество води целенасочена политика за задоволяване най-важните потребности на хората в бита чрез разгръщане на жилищното и културно-битовото строителство, подобряване системата на здравеопазване, организиране на търговията и общественото хранене, чрез разширяване и усъвършенстване на услугите. Голяма е ролята на нарастването на *обществените фондове за потребление*.

Една от важните насоки за преобразуване на Б. при социализма е нарастването на ролята на държавните учреждения и обществените организации при възпитаването на децата. Това не само спомага за подобряване възпитанието на подрастващото поколение, но и позволява на жените майки да участвуват активно в производството и обществения живот, което е важно условие за равенството им с мъжете във всички сфери на общественно-политическия живот, и в семейството. Нензбежността на прехода към общественото възпитание бе единодушно отбелязана от основоположниците на

марксизма, които подчертаваха, че при комунизма «грижата за децата и тяхното възпитание ще станат обществена работа» (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 79*). Разбира се, обществените форми за възпитаване на децата и полагане на грижи за тях, които трябва да облекчат труда на родителите, не намаляват тяхната отговорност за възпитанието на подрастващото поколение.

Голяма роля в развитието на Б. играе преустройството на домакинството. В резултат от исторически създаденото разделение на труда в семейството главната му тежест пада върху жените, което води или към изключването им от общественото производство, или до голямо претоварване, предизвикано от работата им и в производството, и в домакинството. Ленин писа: «Истинското *освобождение на жената*. . . ще започне само там и тогава, където и когато се започне масова борба. . . против това дребно домашно стопанство, или по-вярно, неговото *масово преустройство* в едро социалистическо стопанство» (*Съч. Т. 29, с. 424*). В движението на обществото към комунизма дейността в домакинството се механизира все повече, а ръчният труд бива заменян с различни видове общественое обслужване.

В резултат от планомерното съкращаване на работния ден и на времето за грижи за децата и поддържане на домакинството се увеличава *свободното време*. Членовете на социалистическото общество посвещават все по-голяма част от свободното си време на самообразоването, обществената дейност, творческия труд, на изкуството, спорта и др. «Съгласно комунистическия идеал «свободното развитие на всеки е условие за свободното развитие на всички» държавата си поставя за цел да разширява реалните възможности за прилагане на твор-

ческите сили, способности и дарби на гражданите, за всестранно развитие на личността» (Конституция на СССР, чл. 20). Увеличаването на броя на театрите и кината, на клубовете, библиотеките, концертните зали и спортните съоръжения довежда до промени в Б. на хората, до възпитаване у тях на високи културни изисквания и развиване на естетическите вкусове. Развитието на здрави форми на свободно време има за цел да изтласка нерационалните, неразумните форми за използване на свободното време като пиянството.

В социалистическия Б. се проявява тенденцията към повишаване обществената активност на населението (вж. *Социална активност*). Тук тя се проявява чрез нарастване на *самодейните организации на населението*. Те се явяват в ролята на инициатори на редица колективни мероприятия за благоустрояване (озеленяване на дворовете и др.) и на организатори на свободното време на хората, участвуват в опазване на обществения ред и др. Промените в обществения живот, включително и в Б., довеждат до съответни промени във формите и принципите на разселване на хората. Това се проявява например в създаване на микрорайони в градовете, които са комплекси от жилищни сгради и културно-битови учреждения, в преустройство на селските населени места по подобие на градовете и организиране на развитата система от учреждения в тях, които обслужват културно-битовите потребности на гражданите.

Усъвършенствуването на социалистическия Б. подготвя условията за преустройство на живота на хората на комунистически начала. В комунистическия Б. ще достигнат високо равнище обществените форми за задоволяване на битовите нужди на хората, ще се утвърдят напъл-

но колективистичните принципи във взаимоотношенията помежду им и ще изчезват отживелиците на стария Б. (остатъците от фактическото неравенство между мъжа и жената при поддържането на домакинството, нерационалните форми за прекарване на свободното време и др. т.). При това комунизмът не означава нивелиране на хората, включително и в Б. Комунистическият Б. е сфера за задоволяване на множество важни потребности на всестранно, хармонично развитата личност (вж. също *Социалистически начин на живот и Семейство при социализма и комунизма*).

БОРБА ЗА МИР — най-разпространеното демократично движение в наше време, което обединява всички хора против надпреварата във въоръжаването и опасността от термоядрена война, застрашаващи постиженията на цивилизацията и културата. Съвременното движение на борците за мир възникна след Втората световна война като отговор на появилата се във връзка с образуването на агресивния блок НАТО (1949 година) заплаха от нова световна война.

От първия Световен конгрес на мира (20—25. IV. 1949 г. в Париж и Прага) насам организираното движение на привържениците на мира измина славен път и се превърна в реална сила, в стабилизиращ фактор на световната политика. Б. м. обединява хора с най-различни възгледи и убеждения, които членуват в националните организации във всички континенти и координират дейността си чрез представителство в Световния съвет на мира. В Президиума на ССМ влизат обществени дейци и членове на ръководството на различни политически партии — социалисти, лейбъристи, социалдемократи, комунисти, либерали, християндемократи и национал-

демократи. В състава на ССМ влизат и представители на различни църкви, дейци на науката и културата. По състав, характер и методи на дейност движението на привържениците на мира не може да бъде и не е «инструмент» на някоя държава или политическа партия. То е единствено по рода си обединение на всички хора с добра воля от нашата планета.

Цел на движението е предотвратяване на една трета световна война, отпор срещу агресорите, заздравяване на *разведряването*, всеобщо и пълно разоръжаване и утвърждаване на принципите за *мирно съвместно съществуване* в международните отношения, записани в Заключителния акт на съвещанието в Хелзинки (1975 г.). Б. м. е неделима сега от борбата за демокрация, национална независимост и социализъм. Тя предполага борба против *фашизма и расизма*, за социална справедливост и прогрес на всички народи. На света е необходим само демократичен свят, където са гарантирани националното достойнство и сигурността на всички държави, правото на народите сами да избират формата на социалното устройство. Ето защо решаването на въпросите за войната и мира, което засяга съдбините на цели народи и държави, стана един от главните водораздели между силите на прогреса и реакцията. Тук се сблъскват най-разнородни социално-класови сили, групировки и коалиции от държави, което придава особено, все по-нарастващо значение на движението на привържениците на мира, обединяващо усилията на всички хора с добра воля.

С появата на съвременните средства за масово унищожение (атомното и термоядреното оръжие) опасността от война се осъзнава от най-широки маси. Обаче само по себе си това осъзнаване не може да премахне

войната като социално явление. Не гарантира срещу война и тъй нар. «равновесие на страха», равновесието на силите, за което пишат някои буржоазни идеолози. В разделения на класи свят са утопични и предложенията на либерално мислещите учени за създаване на някакво световно правителство за поддържане на международния ред. Опитът от историята учи: мирът не идва от само себе си, за него трябва да се борим. Такъв е изводът на др. Л. Брежнев — виден политически деец на нашето време, удостоен с високото звание «Лауреат на Международната Ленинска награда «За укрепване на мира между народите» за неговия личен принос в това благородно дело.

С възникването и развитието на социалистическото общество, което унищожава частната собственост, конкуренцията и антагонизмите, е свързано създаването на предпоставки за изключване на войната от обществения живот, за отричане на войната като форма на социален конфликт. В Конституцията на СССР например се казва, че СССР води мирна политика, насочена към «предотвратяване на агресивните войни и постигане на всеобщо и пълно разоръжаване» (чл. 28).

Конкретна програма на Б. м. и международно сътрудничество, която получи признание от всички напредничави сили, беше разработена от XXIV и допълнена от XXV конгрес на КПСС. Тя предполага решаване на следните задачи: политическо уреждане на военните конфликти, незабавен, твърд отпор срещу всякакви актове на агресия и международен произвол, отказ от употребата на сила или от заплахата за нейната употреба; създаване на система за колективна сигурност въз основа на исторически оформените граници; сключване на договори, които забраняват ядреното,

химическото и бактериологичното оръжие, и разработването на нови системи на оръжие за масово унищожение; активизиране на борбата за прекратяване на надпреварата във въоръжаването; съкращаване на военните разходи; разработване на мерки за намаляване на вероятността от случайно възникване на войни; ликвидиране на остатъците от колониализма; бойкот спрямо проявите на расизъм и апартейд; разширяване на международното сътрудничество.

Решаването на тези задачи е немислимо без активизиране на всички миролюбиви сили. Мощният подем на движението на тези сили е свързан с положителните промени, които настъпват в света през последните години. На страната на движението е нарастващият потенциал на страните от *социалистическата общност*. Успехите на движението са налице: в международните отношения понастоящем се утвърждават принципите за мирно съществуване, постигнати са успехи в разведряването. По такъв начин биват реализирани възможностите, които се откриват във връзка с изменението в съотношението на силите в света в полза на демокрацията и социалния прогрес. Свидетелство за това е наличието на повече от 20 договори и конвенции, които съществено оздравиха международния климат и ограничиха надпреварата във въоръжаването. Водят се преговори за съкращаване на въоръженията и въоръжените сили в Централна Европа, за забрана на химическото оръжие и подземните ядрени опити. Успешно премина специалната сесия на ООН за разоръжаване (май 1978 г), на която СССР предложи цяла програма за постепенно решаване на този насъщ генерален проблем в борбата за траен мир.

Разнообразни са формите за орга-

низиране и методите за дейност на борците за мир. Това са Световният съвет на мира и многобройните му национални комитети, фондът за мир, попълван с доброволни вноски на лица и организации, асамблеите на борците за мир на регионална основа, бойките политически манифестации на борците за мир и пикетирането на посолствата на страните-агресори, изпращането на петиции, протести и искания до парламентарите и правителствата, фестивалите на младежта за мир и Пъгушкото движение на учените и т. н. Разширява се социалната база на самото движение. Против войната се обявяват сега най-различни слоеве на трудещите се. Силите на разума и реализма си пробиват път и сред част от бизнесмените и държавниците в капиталистическите страни. Формирането на социално-политическа база на масовото движение за защита на мира се нуждае от активни, целенасочени действия. В борбата против опасността от война не бива да има никакви илюзии и самоуспокояване. В редица капиталистически страни се активизират ултрареакционните сили, раздухват се антисъветски и антикомунистически кампании. Рязко противодействие срещу разведряването и външната политика на страните от социалистическата общност оказват китайските ръководители. «Процесът на разведряване, процесът на укрепване на мира — казваше Л. Брежнев — е непрекъснат процес, който налага постоянно движение напред. Да спрем по този път би значило да поставим под заплаха и онова, което е вече постигнато.» А това ще рече, че ни предстои трудна и сложна борба и преди всичко борба за прекратяване на надпреварата във въоръжаването.

БОРБА МЕЖДУ ДВЕТЕ СОЦИАЛНИ СИСТЕМИ — класова борба меж-

ду двете противоположни социални системи: социалистическата и капиталистическата, изява на основното противоречие на *съвременната епоха*. В основата ѝ са противоположността между обществената и частната собственост върху средствата за производство и произтичащите оттук коренни различия в организацията на обществения живот при социализма и капитализма, което изключва помиряването им, т. нар. «*коносргенция*» на двете системи.

Б. д. с. с. протича в политическата, икономическата и идеологическата сфера. В политиката социализмът си поставя за цел да въздейства активно върху решаването на световните проблеми, като изхожда от принципите за *мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй*. На политиката на насилие, войни и национално потискане, която произтича от самата природа на капитализма, той противопоставя политика на мир и дружба между народите, на равноправие и суверенитет на нациите и държавите. «Активно и настойчиво ние се обявяваме за това — казваше Л. Брежнев — спорът между социализма и капитализма да се решава не на бойното поле, не по конвейерите на въоръженията, а в сферата на мирния труд.» С нарастването на могъществото на социализма крепне и неговият глас в световната политика и отслабват позициите на империализма, на силите на реакцията и войната. Успешното изпълнение на външнополитическите програми на последните конгреси на КПСС, измененията в посока към разведряване създават сериозни предпоставки за прехвърляне на Б. д. с. с. в мирно русло. Обаче силите на реакцията и войната спъват по всякакъв начин разведряването.

Съществена роля в историческия спор между двете обществени системи се пада на икономическата фор-

ма на борба (вж. *Икономическо съревнование между двете системи*). Социалистическите страни оказват въздействие върху трудещите се от другите страни със своя социално-икономически опит, с примера си. Укрепването и по-нататъшното развитие на материално-техническата база на социализма, повишаването на ефективността на общественото производство имат за цел, казано с думите на Ленин, «да се направи максимално възможното» в стопанското изграждане на всяка социалистическа страна с цел да се покаже практически значението на социализма за най-широките народни маси. Важна област в борбата между двете системи става икономическото подпомагане на *развиващите се страни*. Силата на примера и тук определя изхода на борбата между социализма и капитализма, като влияе донякъде върху бъдещите пътища за развитие на получаващите помощ народи, върху тяхната ориентация (вж. *Некапиталистически път на развитие*). При това социализмът има редица предимства: опитът от ефикасното решаване на социалните проблеми, с които се сблъскват младите държави, неучастие в колониалната експлоатация, в нееквивалентната размяна и т. н.

Със стесняване сферата на влияние на капитализма се усложнява и разширява борбата между двете системи в духовния живот и идеологията (вж. *Идеологическа борба*). Буржоазията залага сериозно на разлагането на социализма ствътре, на т. нар. «*ерозиране*» на комунистическите идеали. Идеологията се разглежда от нея като някакво свръхоръжие, което прониквало навред поради развитието на средствата за информация, на начините за пропагандиране на идеите и във връзка с разширяващите се контакти между двете социални системи. При това биват използвани и минимата

обективност на умело подбрана и оперативна информация за събития в света, и спекулиранията трудностите в социалистическото изграждане, с някои още незадоволени потребности на хората и с политическата неопитност на младежта. Реакционните империалистически кръгове прибегват до различни похвати на «психологическа война» — дезинформация и клевети, издигат лозунга за «свободна размяна на информация и идеи», залягат за право на намеса във вътрешните работи на социалистическите страни. Социалистическите страни никога не са отъждествявали идеологическата борба с произволно манипулиране с идеи, а толкова повече със «студената война». Те водят настъпателна борба против буржоазната идеология, като отстояват обективната истина, научно вярното знание за закономерностите на общественото развитие.

Капитализмът е общество без бъдеще. Икономиката му страда от хронична треска, растат непрекъснато потребителските цени, инфлацията и масовата безработица. Кризата на буржоазната демокрация, престъпните машиниции на властниците, рекордното нарастване на престъпността и тероризмът довършват картината на влошаването на общите условия за съществуване на човека в буржоазния свят. Рамките на капитализма се оказват все по-несъвместими с разгърнатата се сега *научно-техническа революция*. Всичко това не може да не засили антимонополистичните, антиимпериалистически настроения сред най-широките маси.

Социализмът побеждава последователно в историческата борба между двете системи, съотношението на силите в света се мени в негова полза. Неговият дял в световното промишлено производство нараства в сравнение с периода преди Втората световна война няколко пъти и продъл-

жава да се увеличава, темповете на нарастване на съвкупния национален доход тук са значително по-високи, отколкото у развитите капиталистически страни. Социалистическите страни демонстрират не само високи темпове на нарастване на производството, но и неговата устойчивост, ефективността при управляването на производството, както и на всички обществени процеси. В страните от *социалистическата общност* растат устойчиво жизненото равнище на населението и културата на трудещите се. Всичко това създава благоприятни условия за всестранио развитие на личността. За утвърждаване и усъвършенстване на новия начин на живот на хората (вж. *Социалистически начин на живот*). Социализмът оказва огромно възпитателно въздействие върху човека, като го освобождава постепенно от индивидуализма, егоизма, алчността и расизма — тия неизлечими пороци на антагонистичните формации. Постиженията на социализма са резултат от напрегнатия труд и героизма на народа, а не само автоматично действие на предимствата му като обществена система. За реализиране на тези предимства се налага да бъдат преодолявани цяла редица неантагонистични противоречия в отделните социалистически страни и в цялата световна *социалистическа система*. Обаче още отсега реалният социализъм сложи край на икономическата стихия, безработицата, експлоатацията и мизерията. Тук се осигурява все по-пълно социален и нравствен прогрес на обществото, оформи се нов човек, утвърдиха се колективистични отношения между хората от различните нации и народности. Тези условия свидетелствуват за несъмненото превъзходство на социализма като обществена система, вдъхват увереност в неминуемостта му повсеместно тържество

БУРЖОАЗИЯ — (френ. bourgeoisie) — господстваща, експлоататорска, управляваща класа в капиталистическото общество. «Под буржоазия се разбира класата на съвременните капиталисти, които притежават средствата за общественото производство и използват наемни труд» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 424).

Възникнала в недра на феодалното общество като носител на прогресивния капиталистически начин на производство, Б. е дошла на власт в повечето страни от Западна Европа и САЩ в резултат от революция през XVI — първата половина на XIX в., а в някои други страни (Австро-Унгария, Русия и Япония) — през втората половина на XIX — началото на XX в. С превръщане на Б. в монополистична (в края на XIX в.), а след това в държавно-монополистична (приблизително от Първата световна война насам), с излизането на пролетариата на историческата арена ролята на Б. в обществото се промени из основи. «Буржоазията от възхождаща напредничавата класа стана западаща, упадъчна, вътрешно мъртва, реакционна. Възхождаща — в широк исторически мащаб — стана съвсем друга класа» (Ленин, В. И. Съч. Т. 21, с. 140). Борбата на прогресивната класа — пролетариата, с реакционната — Б. образува съдържанието на *съвременната епоха* — епоха на преминаване от капитализма към социализма.

В тази борба пролетариатът и неговите марксистко-ленински партии отчитат измененията и промените, които се извършват в Б. през съвременната епоха. Концентрирането и централизирането на производството доведе до разоряване на дребни, средни и отчасти едри капиталисти, до съкращаване на Б. в състава както на дейното, така и на цялото население в капиталистическите страни. Във високоразвитите капиталисти-

чески страни той възлиза приблизително на 1—3% от заетото население. Превърнала се от доста многобройна някога класа в свръхконцентрирана малобройна господстваща върхушка, Б. засили своите икономически и политически позиции в обществото. В процеса на развитие на различните форми на *държавно-монополистичния капитализъм* и разгръщане на *научно-техническата революция* настъпи разслоение в Б. Дребните капиталисти — слой, който е най-голям по численост и най-незначителен по сила — са притежатели на малки промишлени и търговски фирми, на предприятия в сферата на услугите, и селска Б., която живее главно от експлоатиране на не голям брой наемни работници (приблизително от 4 до 50 души). Част от разоряващите се дребни капиталисти преминават към дребната буржоазия, която живее главно от труда си, или към чиновниците. Към средната Б. спадат собствениците на по-едри предприятия (с брой на работниците приблизително от 50 до 500). Едрата буржоазия използва труда на хиляди наемни работници, при което немногобройната монополистична Б. — управителните съвети на тръстовете, корпорациите и банките — фактически експлоатират трудещите се не само от своята, но и от други страни. Първостепенно място в рамките на държавно-монополистичната Б. заема финансовата олигархия — притежатели на особено големи банки и финансови средства. Тази част от Б. държи в ръцете си ключовите позиции в икономическия и политическия живот в капиталистическите страни. Тя всъщност определя в свой интерес вътрешната и външната политика на капиталистическите държави и е главен виновник за социалните бедствия на трудещите се. Редица дребни, средни и отчасти едри капиталисти се превърнаха като че в предприемачи на монополи-

те, загубиха своята независимост. Всичко това наред с неравномерното разпределяне на печалбите засилва различията в интересите на монополистичната и немонополистичната Б. Финансовата олигархия и монополистичната върхушка, която губи по много въпроси подкрепата на дребните и средните капиталисти, взема за свои съюзници, а нерядко и направо включва в състава си буржоазни сдри земевладелци, помещици-латифундисти, върхушката от управляващите монополистични тръстове и концерни (менеджерите), буржоазни политически дейци, партийни и профсъюзни босове, върхушката от длъжностни лица в правителството, армията, полицията и разузнаването (милитаристичната клика). В редица страни расте т. нар. военно-индустриален комплекс, т. е. съюзът между най-сдрите монополисти и военната в държавния апарат. Съвременната монополистична буржоазия използва все по-нашироко в свой интерес държавата, прибегва до методи за програмиране и прогнозиране на производството, за държавно финансиране на научния и техническия прогрес, военното производство и *империалистическата интеграция*. Обаче всичко това не ѝ дава възможност да обуздае стихийните сили на капиталистическия пазар, да предотврати изострянето на *общата криза на капитализма*. Разложението на Б. се изразява в засилване в нейната среда на тенденциите на паразитизъм, корупция, морално деградиране и политически авантюризъм, които граничат с престъпност. Социалната пропаст между Б. и масите се задълбочава.

В борбата против господстващата монополистична Б. *работническата класа* сплотява всички трудещи се и редица дребни и средни капиталистически собственици. В борбата с Б. пролетариатът държи смет-

ка за присъщите на много нейни от реди национални аспирации, за характера и противоречията в нейната общополитическа линия. Немаловажен фактор е как се е формирала Б. в зависимост от конкретните исторически условия: либерална, републиканска или консервативна, реакционна. Същевременно работническата класа не надценява тези различия, особено когато нараства класовата борба, като помни, че при определени условия против пролетариата се сплотява цялата Б.

В колониалните и зависимите страни се създават два вида Б.: компрадорска и национална буржоазия; първата изразява реакционната, а втората — напредничавата тенденция в общественото развитие на тези страни. С получаване на независимост и осъществяване на прогресивни преобразования в *развиващите се страни*, особено по пътя на социалистическа ориентация (вж. *Некапиталистически път на развитие*), върхушката на националната буржоазия обикновено започва да се обявява против социалния напредък и антиимпериалистическия курс. Разгръщащата се борба между народните маси и Б. води или до по-нататъшно ограничаване на нейното влияние, или до възстановяване на нейните господстващи позиции.

Събарянето на господството на Б. е обективна историческа необходимост. Обаче пролетариатът съвсем не провъзгласява лозунг за нейно физическо унищожаване. Той се бори за преминаване на всички средства за производство към обществената собственост, а изборът на пътищата за това обобществяване зависи до голяма степен от позицията на самата Б., от поведението на различните ѝ слоеве (вж. *Експлоататорски класи*).

БУРЖОАЗНА ДЕМОКРАЦИЯ — една от формите на буржоазната държава.

Б. д. е започнала да се формира след победата на буржоазните революции в Англия и Франция. Този процес е продължавал няколко десетилетия, в продължение на които не буржоазията, а работническата класа, народните маси са водили упорита борба за последователно осъществяване на демократичните идеи, провъзгласени от напредничавите мислители на революционната буржоазия.

Икономическа основа на Б. д. са такива предпоставки на капиталистическия начин на производство като възможността за покупко-продажба на работната сила и размяната на стоки на пазара съобразено със закона за стойността. Частната капиталистическа инициатива се нуждае от политическо закрепване на принципите за лична независимост и формално равенство на гражданите пред закона. Провъзгласяването на тези принципи в зората на капитализма бе исторически прогресивно, тъй като означаваше ликвидиране на крепостната зависимост на селяните от земевладелците, премахваше феодалните привилегии и създаваше правна, конституционна основа на борбата за социален прогрес. Върху тази основа се оформиха всички институции на Б. д.: всеобщо изборително право; разделяне на видовете власт и официално признаване примата на законодателната власт; права и свободи на личността (активно и пасивно изборително право, неприкосновеност на личността и жилището, тайна на кореспонденцията, свобода на съвестта, свобода на словото, печата, събранията, движението и др.); гласен процес и съд със съдебни заседатели в съдебната система; изборно местно самоуправление и др. т.

Демократичните институти при капитализма имат неминуемо ограничен, а в много отношения и лицемерен характер. Така явеновъзгласявано-

то от Б. д. на формално равенство в политическата област влиза в неприемливо противоречие с икономическия строй на капиталистическото общество, с отношенията на експлоатация и потискане. От благата на свободата на личността се ползват преди всичко заможените слоеве от населението, свободата се превръща често пъти в празна дума за онези, които са принудени да добиват с пот на чело средства за съществуване. Свободата на печата и другите аналогични свободи се използват в интерес главно на едрите капиталистически монополи, които съсредоточават в ръцете си контрола върху вестниците, списанията, киото, телевизията и другите средства за пропаганда, стремят се да обработват общественото мнение в определен дух.

Разкривайки ограничеността и формалиния характер на Б. д., основоположниците на марксизма-ленинизма подчертаваха нейния относително прогресивен характер в сравнение с другите форми за класово господство на буржоазията (вж. *Диктатура на буржоазията*). За пролетарната и трудещите се далеч не е безразлично каква форма добива буржоазната държава, защото от това зависи в значителна степен организацията на борбата както за всекидневните икономически интереси, така и за крайните цели на революционното работническо движение. Наличието на легални форми и методи за борба облекчава създаването на революционни политически партии на работническата класа и съединяването на работническото движение с научния комунизъм, улеснява пропагандирането на социалистическите идеи и сплотяването на силите за настъпление срещу капитала. Колкото по-високи са организираността и съзнателността на работническата класа, толкова по-нашироко тя може да използва в

свой интерес един или други демократични институти, а по-специално парламента (вж. *Парламентарна дейност на комунистите*). Същевременно колкото повече работническото движение и неговият комунистически авангард използват демократичните права и свободи, толкова по-силен е стремежът на управляващата буржоазия да ги окастри или дори съвсем да ги отхвърли, да се откаже от провъзгласената от самата нея законност и да прибегне до насилствени методи за смазване на масите. Ако позволяват съотношението на класовите сили и други обстоятелства, най-реакционните слоеве от буржоазията отменят демократичните институти, прибягват до извънредни закони, прилагат насилство спрямо революционното работническо движение, като стигат и до физическо унищожаване кадрите на пролетарските и другите прогресивни политически партии. Тази тенденция се проявява с особена сила през епохата на монополистичния капитализъм, чиято политическа надстройка бе окачествена от Ленин като «завой от демокрацията към реакцията». Тя намери крайно въплъщение във *фашизма*.

В наше време пролетариатът е като главен защитник и пазител на демократичните институти, бранежки ги в ожесточена борба от посегателствата на най-реакционните кръгове на монополистичната буржоазия. Тази борба придобива още по-голямо значение, тъй като при благоприятни вътрешни и външни условия се открива възможност да бъдат използвани демократичните институти за подготовка на революционни преобразования, за придвижване към социализма. «Капитализмът и империализмът — отбелязваше Ленин — не могат да бъдат съборени с никакви и с най-«идеални» демократически преобразования, а само чрез икономически преврат, но

пролетариат, който не се възпитава в борбата за демокрация, не е способен да извърши икономически преврат» (Съч. Т. 23, с. 14).

Борбата за демокрация е съставна част от борбата за социализъм — такъв е принципът на международното комунистическо движение. При това, разбира се, става дума не за Б. д. като форма на държава — тя е обречена на изчезване, — а за съвкупността от демократични принципи и институти, които са непреодоливо завоевание на работническата класа и трудещите се, тяхно важно оръдие в борбата за социален прогрес (вж. също *Социалистическа демокрация*).

БУРЖОАЗНА РЕВОЛЮЦИЯ — преминаване от феодалната към капиталистическата обществено-икономическа формация чрез ожесточена *класова борба* за политическа власт между управляващата реакционна върхушка и народа.

Обективна предпоставка за Б. р. са радикалните промени в начина на производство, в недрата на феодалното общество (значително нарастване на производителните сили, укрепване на икономическото могъщество на буржоазията и др.). Задачата за по-нататъшно развитие на производството за получаване на печалба изправя буржоазията пред необходимостта да завоюва политическата власт, използвана след това за преустройство на целия обществен строй в неин интерес. В процеса на подготвяне и в хода на Б. р. на страната на буржоазията действуват повече или по-малко експлоатираните маси, които са обективно заинтересовани от установяване на нов обществен ред, който да им осигури относително по-голяма свобода и самостоятелност. Дълбочината на настъпващите при Б. р. социални и политически преобразования се определя в зна-

чителна степен от съотношението на силите в антифеодалната коалиция: революцията е толкова по-последователна и по-радикална, колкото по-голямо е участието на най-потиснатите маси, които издигат и се опитват да осъществят собствени икономически и политически искания.

Ако социалните «низини» слагат силен отпечатък върху събитията, революцията добива наистина народен характер. Такава Б. р. се нарича буржоазно-демократична. Обаче политическата недоразвитост и неорганизираност на трудещите се, които отразяват обективна незрелост на обществените отношения, обуславят факта, че постепенно, обикновено с кървав терор буржоазията вкарва стихията на революционната народна борба в отговарящите на епохата исторически рамки. Тук се проявява една своеобразна закономерност на Б. р. — неизбежно връщане назад.

«Буржоазните революции. . . — пише Маркс — устремно се посят от успех към успех, драматичните им ефекти са един от друг по-ослепителни, хората и нещата са сякаш озарени от бенгалски огън, всеки ден е пропит от екстаз; но те са краткотрайни, бързо достигат своята връхна точка и обществото бива обхванато от продължителна отпадналоост, преди още да е успяло трезво да усвои резултатите от своя период на буря и натиск» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 8, с. 120).

Б. р. като премиване към нова формация се осъществява по различно време в различните страни, според назряването на необходимите условия и предпоставки в тях. Тя се извършва обикновено като съвкупност от (понякога значително отдалечени по време едни от други) революции и социални реформи, всяка една от които означава — ако се абстрахираме от неизбежните зигзаги и отклонения — все по-голямо при-

движване по пътя на капиталистическото развитие.

Първите и още неразгърнати докрай Б. р. са извършени през XVI в. в Западна Европа. Селската война в Германия от 1525 г. имала характер на Б. р., но поради редица причини (главно слаба буржоазия) това широко антифеодално движение на трудещите се не прерасна в политическа борба за държавната власт. В Холандия вследствие ожесточената борба против чуждите завоеватели били изгонени испанците и установена първата буржоазна република.

Б. р., ознаменуваща настъпването на епохата на капитализма, е била английската революция от XVII в. Неразвитостта на революционния процес, прикритостта на социално-икономическите и политическите искания с религиозни одежди са отличителни особености на тази революция. Нейна социална същност е борбата с политическия абсолютизъм, корените ѝ са в положението на трудещите се маси, на разоряваните и навред прогонвани от земята от земевладелците селяни.

Класическа Б. р. (по форми за борба, по мащаб на събитията и по степен на участие на трудещите се в нея) е Великата френска революция от 1789—1794 г. По основно съдържание тя е резултат и израз на могъщи народни антиексплоататорски движения. Поради това не случаен е стремежът на дошлата на власт едра буржоазия да «успокои» масите още след първия натиск на революцията. Тъкмо този стремеж е изразен в «Декларацията за правата на човека и гражданина» от 1789 г., която провъзгласява равенство на всички, но освещава правото на частна собственост. Врѣх на революцията е диктатурата на най-революционните представители на буржоазията — якобинците. В най-високата си точка революцията излиза извън рам-

ките на буржоазните преобразования. Обаче най-бедните слоеве от народа все пак не са задоволени; поради обективните условия революцията не може да ликвидира деленето на обществото на богати и бедни; на знамето ѝ е написано: неприкосновеност на частната собственост. Въпреки буржоазната си същност и ограниченост френската революция от 1789 г. оказва грамадно прогресивно влияние върху историческото развитие. Следствие от нея бе установяването на буржоазни отношения на собственост и политически свободи в напредналите страни.

Под влияние на буржоазните революции от XVII—XVIII в. абсолютната власт в редица държави бе принудена да предприеме реформи, които при цялата им половинчатост все пак откриваха някои възможности за буржоазно развитие на тези страни (селската реферма от 1861 г. в Русия и др.). Това усложнява развитието на революционния процес: за буржоазията обикновено е по-изгодно да прави компромиси, да прибегва до постепенно овладяване на властта, отколкото да сключва съюз с радикалните обществени слоеве. Именно такъв половинчат характер, предопределен от предателската слабост на буржоазията, са имали революциите от 1848—1849 г. в Германия, Австрия и редица други държави, а след това и в някои страни от Азия. При тези условия, особено във връзка с «прехода от прогресивната буржоазия към реакционния и най-реакционен финансов капитал» (*Ленин, В. И. Съч. Т. 21, с. 137*), ролята на хегемон в Б. р. все по-често и по-определено преминава от буржоазията към пролетариата (вж. *Хегемония на пролетариата*). Ролята на пролетариата като хегемония на освободителното движение беше ясно изявена по време на руската буржоазнодемо-

кратическа революция от 1905 — 1907 г.

Хегемонията на пролетариата в Б. р. качествено променя насоката и хода на политическата борба: под въпрос се поставя самата необходимост от премияване на държавната власт в ръцете на буржоазията. Възниква възможност за прерастване на Б. р. чрез различни междинни форми, по-специално чрез диктатура на работническата класа и селяните в *социалистическа революция*. Необходимо условие за такова прерастване е съюзът на пролетариата с всички трудещи се и експлоатирани маси, на първо място със селяните, умелото им ръководене. Прерастването на Б. р. в социалистическа се извършва по различен начин в различните страни. В Русия той се разгръща в хода на политическата борба от февруари до октомври 1917 г. Под своеобразни форми той се осъществяваше в страните от Източна Европа и Азия в края и след Втората световна война (вж. *Народнодемократични революции*).

При съвременните условия особен отпечатък върху развитието на Б. р. налага съществуването на *световната социалистическа система*. В много страни националноосвободителните движения, които по съдържание са Б. р., проявяват — поради своята антиимпериалистическа насоченост и благодарение подкрепата на социалистическите сили — тенденция към постепенно излизане извън рамките на буржоазните преобразования (вж. *Некапиталистически път на развитие*).

БЮРОКРАЦИЯ — (френ. bureau — служба, канцелария и гръц. kratos — сила, власт, господство). В социално-политически смисъл Б. означава упражняване на властта от избрани от господстващата класа привилегирани лица. Понятие от същото естество е бюрократизъм, което оз-

начавя метод за управление чрез чиновници или чиновнически апарат, откъснат от народа и стоящ над него. Б. възниква при разделянето на обществото на класи и появата на държавата, когато сдобилата се с политическа власт експлоататорска класа представя своите интереси като интереси на цялото общество. Именно тая «минама всеобщност на интерес» (Маркс) се въплътява от Б. Характерни черти на чиновническо-бюрократичния апарат са затвореност, кастовост, потискане инициативата на изпълнителите и формализиране, стандартизиране на задълженията. Б., писа Маркс, «прави своите «формални» цели свое задължение, тя навсякъде влиза в конфликт с «реалните» цели. . . Държавните задачи се превръщат в канцеларски задачи или канцеларските задачи — в държавни» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 1, с. 263).

Формите на Б. са се променяли при преминаването от една обществено-икономическа формация към друга. Още в робовладелското общество е съществувала сложна йерархия от бюрократични органи и длъжности. Голям чиновническо-бюрократичен апарат са имали феодалните държави, в които заемала особено място църковната Б. Б. получава най-голямо развитие в капиталистическото общество, където възникват наред с административните и военно-полицейски органи и политически партии и други недържавни организации на буржоазията с разчленен управленчески апарат. В докапиталистическите формации Б. се проявява предимно в политическия живот, а при капитализма тя прониква и в икономическия живот. Затова Ленин подчертаваше, че «бюрократията. . . и по своя съвременен източник, и по своето предназначение представлява чисто и изключително буржоазна институция. . .» (Събр. съч. Т. 1, с. 411). Б. се за-

силва особено през епохата на империализма, когато настъпва сливане на държавния апарат с монополите и съответно обедняване на държавната Б. с върхушката на монополите, които съсредоточават в свои ръце политическата и икономическата власт. Важна брънка в тая система става институцията на тъй нар. «менаджмънт» — корпоративната администрация, която представлява нов слой от Б. Крайни форми на Б. при империализма са автократичните системи за управление от фашистки тип (вж. *Фашизъм*). Буржоазните социолози, които се опитват да оправдаят засилването на Б., характерно за съвременния капитализъм, се позовават обикновено на усложняването организацията на управлението, на необходимостта от йерархизиране на управлението, както и от рационализиране и регулиране. По такъв начин те отъждествяват Б. с принципа за организация и ръководене. Необходимостта от организиране на управлението на различните сфери на обществения живот е съществувала през всички етапи на човешкото общество и ще съществува винаги, докато нейната извратена форма — господството на Б. — се е появила в класовото общество и изчезва при премахването на класово-антагонистичните различия. Някои представители на буржоазната социология предлагат определени мерки срещу бюрократизирането на обществото: засилване на «демократичния» контрол, прикрепване на специалисти-технократи към чиновниците, издигат програма за подобряване на личните отношения между хората и на морално-психологическия климат, в основата на която е известната концепция за «човешки отношения» (вж. *Човешки отношения*). Те обаче изпускат предвид, че по самата си същност капиталистическите обществени отношения са свързани с антидемократична орга-

низация на управлението. Затова кризата на *буржоазната демокрация* в империалистическите страни се придружава от по-нататъшно бюрократизиране, от засилване на полицейско-бюрократичната държавна машина и нарастване на привилегирования чиновнически апарат, който стои над масите. В тези условия трудещите се маси засилват борбата против военно-бюрократичната система на капитализма, те се стремят да съборят Б. и установят истинска демокрация.

Истинско народовластие, несъвместимо с Б., е възможно само чрез социалистическа революция, преминаване към социализма и построяване на комунизма. Утвърждаването на обществената собственост и ликвидирането на експлоатацията създават основа за единство на общите и личните интереси, за ликвидиране откъснатостта на органите на властта и управление от трудещите се. Разрушаването на буржоазната държавна машина означава ликвидиране на бюрократично управление; апаратът на новата държава, нейните органи се поставят в служба на народа. «Премахването на бюрократията — писа Маркс — е възможно само при условие, че всеобщият интерес *действително* става особен интерес», а «*особеният* интерес *действително* става всеобщ» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 1, с. 265). Обаче изкореняването на остатъците от бюрократичното управление не настъпва автоматично с премахване на бюрократията, то се нуждае от системна и целенасочена работа.

Социализмът създава всички условия за преодоляване на бюрократизма и по-нататъшно демократизиране на управлението. Основните

насоки на този процес са определени в програмните документи на КПСС и в новата конституция на СССР. Особено внимание се обръща на разширяването правата и пълномощията на представителните органи на властта, на повишаването ролята на обществените организации, на осигуряването на социалистическата законност, на опазването правата на гражданите и т. н. (вж. *Социалистическа демокрация*). Една от важните задачи в това отношение е постоянното усъвършенствуване на държавния апарат, подобряването на неговата организационна структура и поясното разграничаване на функциите на различните му звена. Това позволява да се ликвидира изоставянето в дейността на органите за управление от новите задачи, които стоят пред обществото, да се премахне дублирането, да се повиши отговорността на длъжностните лица и т. н. Съобразио с решенията на XXIV и XXV конгрес на КПСС се осъществява широка програма за внедряване на съвременни средства и методи за управленческа дейност (организационна и електронноизчислителна техника, автоматизирани системи и т. н.), което създава условия за по-рационална организация на управленческия апарат. Всичко това, взето заедно, както и утвърждаването на ленинския, партиен стил в работата на държавните органи, има важно значение за борбата с проявите на бюрократизъм у нас, като принасяне същината на работата в жертва на формата и т. н. Усъвършенствването на принципите за управление на социалистическото общество спомага за създаване на предпоставки за преминаване към *комунистическо обществено самоуправление*.

В

ВЕЛИКА ОКТОМВРИЙСКА СОЦИАЛИСТИЧЕСКА РЕВОЛЮЦИЯ — вж. *Социалистическа революция*

ВСЕСТРАННО РАЗВИТИЕ НА ЛИЧНОСТТА — усъвършенствуване на всички способности на човека, хармонично развитие, превръщането му в индивид, «за когото различните обществени функции са сменяващи се един с друг видове дейност» (*Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 497*).

Материални предпоставки за превръщане на всеки индивид във всестранно развита личност са създаването на *материално-техническа база на комунизма*, формирането на комунистически обществени отношения въз основа на единната комунистическа собственост и премахването на общественото разделение на труда. Това не означава, че в бъдеще ще изчезне специализацията, че всеки ще стане професионалист във всяка област и че ще се стигне до «нивелиране» на хората. Говорейки за превръщане на «частния» индивид, характерен за обществото, където господствува частната собственост, Маркс съвсем не е имал предвид изчезване на специализацията. Напротив, според Маркс едва в развитото комунистическо общество ще достигнат върхна точка разцветът на индивидуалността, формирането на способности и нужди, които, проявявайки се в отделен вид дейност, ще отличават един човек от друг. Обаче тук специализацията ще има принципно различен характер в сравнение с капитализма. В капиталистическото общество човек е поставен в служба на вещта, превърнат е в оръдие. Затова там се формират само тези негови способности, които а

средство за нарастване производителността на труда, а всички други наклонности и способности са потискани. Всичко това поражда у човека професионална ограниченост, едностранчивост. В резултат на социалистическата революция тази ограниченост се премахва отчасти (пълно нейно премахване е възможно при комунизма). Социалистическото общество се грижи за В. р. л., като спомага по всякакъв начин за ускоряване на научно-техническия прогрес, в резултат от което трудът на работещите става по-лек и по-съдържателен, като увеличава *свободното време* на трудещите се, благодарение на което се появяват възможности за повишаване на културното и професионалното равнище, за спортуване и т. н. Особено значение има нравственото възпитание; както се отбелязва на XXV конгрес на КПСС, «нищо не извисява личността така, както активната жизнена позиция, съзнателното отношение към обществения дълг, когато единството между думи и дела става всекидневна норма за поведение. Да се изработи такава позиция е *задача на нравственото възпитание*» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 102). Идейното възпитание на хората, формирането на новия човек — достоен строител на комунизма — заемаха и продължават да заемат голямо място в идейновъзпитателната работа на партията. По такъв начин още при социализма се поставят основите за В. р. л.

Макар че при комунизма си остава различие между видовете дейност и предметите за дейност, обаче самата дейност не се дели вече по начин, че един да бъдат творци, а други — изпълнители. Докато по-

рано творчеството беше съдба на малцина, сега всеки получава възможност да стане творец, освобождавайки се от нетворческите функции, които се предават — както в материалната, така и в духовната сфера — на автоматично действащи машини (вж. *Автоматизация*).

Средство за възпитаване на творчески способности у комунистическата личност е универсалното, всестранно овладяване на човешката култура. Ленин казваше, че комунист може да станеш само когато обогатиш своята памет със знание за всички богатства, които е изработило човечеството. Това не значи, че овладяването на културата се свежда до механично запомняне на имена, цифри и събития. Същинското човешко овладяване на света е превръщане на миналата култура в сегашна, когато човек е не само субект при овладяването на културата, но и неин обект. Колкото по-нашироко човек овладява постиженията на науката, изкуството, техниката и т. н., толкова по-богат става неговият вътрешен свят, толкова по-развити са човешките му свойства, които той може да приложи в интересувания го вид дейност. Сменянето на сферите на дейност се разбира от Маркс не като едно подир друго изготвяне на вещи във всички области на производството, а като всестранно възпитаване на способността за творчество. Затова макар че отделният човек не може да бъде специалист във всички области, това възпитаване на способността за творчество ще му даде възможност да избере всяка от тях, докато по-рано изборът му е бил предварително определен или от принадлежността към определена социална група, или от случайно стечение на обстоятелствата.

При комунизма всеки може да стане творец във всяка сфера на дейност, тъй като той се намира на съв-

ременно равнище на постиженията на човешката култура, овладял я е. Голямо значение за формиране на този човек има увеличаването на свободното време. «Спестяването на работно време е равносилно на увеличаване на свободното време, т. е. на времето за пълното развитие на индивида, което само от своя страна въздейства като най-голяма производителна сила обратно върху производителната сила на труда» (Маркс, К. и Ф. *Енгелс*. Съч. Т. 46, ч. II, с. 199); това дава възможност на всеки да се формира като личност чрез научно, художествено и други видове възпитание със средства, достъпни за всички. По такъв начин превръщането на човека в творческа личност не означава умение да правиш абсолютно всичко, а се свежда до възпитаване на човека като творец, способен да създава новото в една или няколко (тук количеството няма значение) свободно избрани сфери на труда, следователно да формира у себе си нови мисли, чувства и идеи, да е способен за постоянно изграждане на самия себе си. Това важи не само за духовния мир на човека, но и за неговото физическо развитие (вж. *Физическо възпитание*); то не бива да се бърка с физическия труд, тъй като физкултурата и спортът целят постигане на здраве, красота на тялото и пластичност на движенията, докато тежкия физически труд, особено при условията на експлоатация, осакатява човека и духовно, и физически.

Всестранно развитият човек съчетава хармонично у себе си духовно богатство, морална чистота и физическо съвършенство, мисли и действа творчески. Той «не се възпроизвежда в някоя определеност, а произвежда своята цялост, той не се стреми да си остане каквото е станал, а се намира в абсолютното движение на ставането» (Маркс, К. и Ф. *Енгелс*. Съч. Т. 46, ч. I, с. 411—412). Всест

ранно развитата личност е резултат и същевременно предпоставка на комунистическите обществени отношения.

ВТОРИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ (1889—1914) — международна организация на работническата класа, продължила в нови исторически условия делото, започнато от *Първия интернационал*, — интернационалното единство на работниците, а след това загинала поради опортюнизъм.

Във връзка с все по-голямото разпространяване на марксизма в работническото движение в редица страни (Австрия, Дания, Германия, Франция, Холандия, Испания, Швейцария, Съединените американски щати, Белгия, Англия, Норвегия, Швеция и др.) в края на XIX в. възникват социалдемократически партии (вж. *Социалдемократия*). Става необходима размяната на мнения между тях, изработването на общи позиции по актуални въпроси на класовата борба, което е причина за образуване на В. И.

I конгрес на В. И. се свиква в Париж на 14. VII. 1889 г. Той показва, че докато Първият интернационал е трябвало да се бори главно против ултралевите тенденции, основен противник на В. И. са десните елементи. Всъщност В. И. няма нито ръководен център, нито печатен орган, нито устав, нито пък програма. Всичко това отслабва международната солидарност на работническата класа. На II конгрес (Брюксел, август 1891 г.) възниква остра дискусия с десните във връзка със «Законите за охраната на труда и средствата за осъществяването им». Конгресът отхвърля реформистката проекторезолюция и подчертава, че работниците трябва да използват политическите права за борба за икономическо освобождение и ликвидиране на класовото господство на буржоазията. Политическата тактика на социалдемократията се

обсъжда на II конгрес на В. И. (Цюрих, август 1893 г.). В приетата по този въпрос резолюция се казва, че е необходимо участие на работниците в борбата за демократизиране на избирателната система, препоръчва се участие в законодателните и изпълнителните органи и се отхвърлят безпринципните компромиси. На този, както и на следващия, IV конгрес (Лондон, август 1896 г.), стават остри сблъсквания с анархистите, по-специално по въпроса за политическата борба.

В края на XIX и началото на XX в. в социалдемократическите партии нараства влиянието на реформизма, който прикрива с марксистка фразеология фактическото предаване на класовите позиции. Още V конгрес на В. И. (Париж, септември 1900 г.) показва, че е нараснало влиянието на дясното крило в работническото движение. В центъра на вниманието на конгреса се оказва участието на членове на Милерановата партия на независимите социалисти в реакционното правителство на Франция. Постъпката на Милеран се осъжда и конгресът приема резолюцията на Кауцки, че «такива случаи не подлежат на обсъждане на международен конгрес». Това е първото голямо поражение на революционното крило във В. И.

На VI конгрес (Амстердам, август 1904 г.) се обсъжда *ревизионизмът* на Бернщайн. Ревизионистите получават отпор на конгреса и са принудени да отстъпят. Но победата на марксистите се оказва нетрайна. Все по-ясно се очертава новата опасност — центризмът, примиренческото отношение към *опортюнизма*. В началото на XX в. възниква и радикалната опозиция срещу опортюнистите и примиренците — ленинската партия на болшевиките (вж. *Комунистическа партия на Съветския съюз*), както и левите елементи в международното работническо

Движение, които изучават и разпространяват опита на революцията от 1905—1907 г. в Русия и поуците от въоръжената борба на пролетариата. През август 1907 г. в Щутгарт се свиква VII конгрес на В. И., в чиято работа взема участие Ленин. На конгреса се отделя голямо внимание на заплахата от война. След продължителни разисквания се приема резолюцията на Бебел с принципните поправки на Ленин, същина на които е необходимостта да се използва предизвиканата от войната криза за събаряне на капитализма. След конгреса в Щутгарт се активизира дейността на Международното социалистическо бюро, в което влиза Ленин. То става инициатор на редица международни акции на пролетариата за защита на мира, оказва помощ на пролетариата в различни страни и настоява за изпълняване решенията на международните социалистически конгреси. Същевременно под влияние на десните елементи мнозинството в бюрото проявява открита търпимост към опортюнистите, които засилват своите позиции в социалдемократическото движение. Рязко сблъскване между опортюнистичното и революционното крило, център на което са руските болшевики, ръководени от Ленин, става на VIII конгрес на В. И. (Копенхаген, август—септември 1910 г.). Предвид нарастващата заплахата от война конгресът приема отново антивоенна резолюция и осъжда реакционната политика на империалистическите държави; по въпроса за кооперациите той приема ярна резолюция, която обаче съдържа елементи от реформистката идея за «врастване в социализма» чрез разширяване на кооперацията. На борбата против военната заплахата се посвещава IX (извънреден) конгрес (Базел, ноември 1912 г.). Той единодушно приема антивоенен манифест, който призовава към

революционна борба срещу заплахата от империалистическа война. Обаче това единодушие е било всъщност външно. Разбира се, нито десните, нито центристите искаха война, но още повече те не искаха революция. Трябваше да избухне войната, за да стане тайното явни. В навечерието на Първата световна война В. И. представлява външно значителна революционна сила. В него влизат 27 социалдемократически партии от 22 страни, за които гласували на изборите около 12 млн. избиратели. Той ръководи Международния секретариат на профсъюзите, в които членуват повече от 7 млн. работници. Приблизително 9 млн. души влизат в ръководените от социалдемократите кооперации. Тази грамадна сила обаче е престанала да бъде революционна. Десните заедно с центристите са мнозинство в най-важните партии от В. И. и когато В. И. се озова пред критично изпитание, предизвикано от Първата световна война, те не го издържат. В германския райхстаг социалдемократическата фракция гласува за военните кредити. Нейният пример бе последван от социалистическите партии в Австрия, Белгия и Франция. Всички те одобряват политиката на «свонте» правителства. Така преставата да съществува В. И. Той се разпада в резултат от преминаването на водачите му на социалпатриотични, шовинистични позиции. Единствена революционна партия си остава партията на болшевиките в Русия.

Крахът на В. И. не ликвидира положителните страни от дейността му. Той разширява мащабите на организираното работническо движение и изтръгва от капиталистите многобройни отстъпки при подобряването на трудовите условия и повишаването на жизненото равнище. «Вторият интернационал — писа Ленин — изпълни своя дял полез-

на подготвителна работа по предварителната организация на пролетарските маси през дългата «мирна» епоха на най-жестокото капиталистическо робство и най-бързия капиталистически прогрес от последната третина на XIX и началото на XX век» (Съч. Т. 21, с. 28).

ВЪЗПИТАНИЕ — вж. *Атеистично възпитание. Естетическо възпитание. Комунистическо възпитание. Физическо възпитание.*

ВЪСТАНИЕ — форма на класова борба, открити въоръжени действия на едни класи и социални сили против съществуващата политическа власт. Най-често то е съставна част от революцията (вж. *Социалистическа революция*) и възниква, когато господстващите класи в стремежа си да се задържат на власт прилагат насилствени, репресивни мерки.

Маркс и Енгелс, проучили опита от въоръжената борба на работническата класа с буржоазията, подчертаваха, че буржоазната власт с нейните политически учреждения, опиращи се върху силата на армия, полиция и жандармерия, е оръдие за насилствено надтръпване на буржоазията над трудещите се, мощна материална сила, която може да бъде сломена само със силата на организацията на работническата класа, със силата на нейния революционен натиск върху буржоазията, включително и с оръжие в ръце. «Оръжието на критиката — писа Маркс — не може, разбира се, да замести критиката с оръжие, материалната сила трябва да бъде съборена с материална сила» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 1, с. 407).

Основоположиците на марксизма разглеждаха В. като изкуство, подчинено на следните правила: не бива да се започва въстание, докато още не е назряло обективно; и когато

е назряло обективно, трябва да се осигури грижлива подготовка; щом въстанието е започнато, нужно е да се действа с най-голяма решителност, да се минава в настъпление, като се помни, че «отбраната означава смърт за всяко въоръжено въстание», всеки ден да се постигат макар и малки успехи, «да задържиш моралния превес» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 8, с. 98).

В новите исторически условия Ленин се обявява решително против капитулантските твърдения на опортюнистите от Втория интернационал, които смятат за невъзможна победата на В. в. на народа при съвременното равнище на военната техника и организацията на буржоазните армии и по този начин обезоръжават работническата класа пред лицето на въоръжената буржоазия. Заедно с това Ленин рязко критикува превратаджите, авантюристите и всички, които смятат, че В. могло да почне всеки момент, без да се държи сметка дали има обективни условия за него и подготвени ли са масите за въстание (вж. *Революционен авантюризъм*). Ленин подчертава, че за народно В. е необходимо наличие на *революционна ситуация*. За да бъде успешно въстанието — писа той, — трябва да се опира не на заговор, не на партия, а на прогресивната класа. Това — първо. Въстанието трябва да се опира на *революционния подем на народа*. Това — второ. Въстанието трябва да се опира на такъв *преломен пункт* в историята на нарастващата революция, когато активността на челните редове на народа е най-голяма, когато са най-силни *колебанията* в редовете на враговете и *в редовете на слабите, половинчати, нерешителни приятели на революцията*. Това — трето. Ето именно по тези три условия в постановката на въпроса за въстанието се отличава *марксизмът от бланкизма*» (Съч. Т. 26,

с. 4—5). За В. е нужна и революционна армия, в която влизат въоръжени трудещи се маси, възглавявани от свои организирани челини отряди. Създаването на такава армия е труден, сложен и дълъг процес. Ленин обръща голямо внимание на подготовянето на масите за В. в. и на самото въстание. То се изразява в политическа подготовка (всекидневно разясняване по нелегален и легален начин на работниците и селяните на антинародната политика на правителството, издигане на лозунги, които непосредствено приближават масите до В. в. — за конфискуване на помещицките земи и предаването им на селяните чрез селски комитети, за установяване на 8-часов работен ден без предварително разрешение и др., — широка разяснителна работа в армията и флотата за спечелването им на страната на народа); военнотехническа и тактическа подготовка (снабдяване с оръжие, военно обучение и др. т.); организационна подготовка (организиране на бойни отряди, на районни и градски щабове на въстанието и на централен щаб, разработване на план за подготовка и вдигане на въстанието).

В Русия орган на В. през 1917 г. бяха съветите на работническите, селските и войнишките депутати в центъра и по места, възглавявани от болшевиките. Осъществяването на Лениновия план за В. в. осигури победа на пролетариата над буржоазията и установяването на *диктатура на пролетариата*.

След Втората световна война въоръженото сваляне на старите реакционни правителства (от вътрешни сили или с помощта на съветската армия) и установяването на демократични правителства на единния антифашистки, антиимпериалистически национален или отечествен фронт създадоха възможност за мирно развитие на народнодемократичната революция в редица страни от Европа и Азия при преминаването от демократическия към социалистическия ѝ етап. Във връзка със значението на В. в борбата на работническата класа за власт Ленин подчертаваше, че при условията на В. се разгръща максимално революционната инициатива на работническата класа, която не само не се съобразява с никакви буржоазни закони, а обратно, разбива ги и отхвърля, със силата на оръжието диктува волята си на буржоазията. Затова революционните преобразования в условията на В. протичат бързо и решително.

Разглеждайки В. като важно средство за завоюване на властта от пролетариата и съюзниците му, Маркс, Енгелс и Ленин никога не са го абсолютизирали за разлика от *маоизма*. Те не отричаха възможностите за мирно завоюване на властта от пролетариата. Още повече не бива да се отричат възможностите, които се появиха при съвременните условия във връзка с изменението в съотношението на силите между двете световни социални системи (вж. *Мирна и не мирна форма за преход към социализма*.)

Г

ГЛОБАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА СЪВРЕМЕНОСТТА — проблеми, които засягат интересите на цялото чо

вечество и се нуждаят за решаването си от съгласувани международни действия в мащабите на светов-

ната общност. Тук се очертават проблемите за преобразуване на международните отношения и проблемите за оптимизиране на взаимодействието между човека и природата.

На свой ред първият комплекс включва две групи проблеми. Едната от тях отразява противоречивите международни отношения във военно-политическата област и обхваща следните проблеми: предотвратяване на заплахата от термоядрена война, *разведряването* и намаляване на въоръженията и въоръжените сили. Това са първостепенни, най-остри проблеми на съвременността, борбата за чието решение обедини и продължава да сплотява все по-широки маси от всички континенти. Другата група проблеми отразява противоречивите международни отношения в икономиката и включва такива проблеми като преодоляването на икономическата изостаналост на *развиващите се страни* от Азия, Африка и Латинска Америка, борбата на социалистическите и освободилите се страни за утвърждаване на такъв ред в международните икономически отношения, който да бъде основан върху суверенитет и равноправие на всички народи, справедливост и взаимна изгода на партньорите. Тази борба е най-тясно свързана с *борбата за мир*, за разведряване.

Вторият комплекс от глобални проблеми отразява опасната неуравновесеност във взаимодействието между човека и природата (вж. *Природна среда и човек*), нуждата от осигуряване на рационално, планомерно използване на природните условия за дейността на човека и цялото човечество. Понастоящем се открояват такива остри проблеми като нарастване на населението на земята; осигуряване на нарастващото население с храна; защита на здравето на хората от особено опасните разпространени заболявания

и от отрицателните последици от научно-техническия прогрес; осигуряване на растящите нужди на световното стопанство от енергия и природни ресурси; опазване на природната среда от разрушителното антропогенно въздействие. Не е изключено възникване и на други глобални проблеми.

Появата на тези проблеми свидетелствува за развитието на различни връзки (икономически, политически, социални, културни и научно-технически) в мащабите на цялото човечество, които превръщат човечеството в едно цяло, което е доста противоречиво през съвременния етап от развитието му; за това, че в условията на *научно-техническата революция* мощта на енергийните и други въздействия на човека върху природата стана съпоставима с мощта на самите природни сили и възникна заплахата от глобални кризи: енергийна, суровинна, екологична и др., за стихийността, недостатъчната управляемост в развитието на редица процеси с глобален характер. Всичко това налага повишено внимание към глобалните проблеми от народите и правителствата, международните, политическите и научните организации. Както бе отбелязано в отчетния доклад на ЦК на КПСС пред XXV конгрес на партията, в перспектива същите проблеми «ще оказват все по-забележимо влияние върху живота на всеки народ, върху цялата система от международни отношения. Нашата страна, както и другите социалистически страни, не може да стои настрана от решаването на тези проблеми, засягащи интересите на цялото човечество» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 74).

Научното изследване на глобалните проблеми и на пътищата за тяхното решаване е сложна, комплексна задача, която се нуждае от

синтезиране на теоретични и методологични решения, от привличане на много дисциплини за анализ и широко използване на средствата на системни анализ. Едно от перспективните научни направления, които са най-адекватни на характера на тази задача, е глобалното моделиране или конструирането на математически модели, реализирани с ЕИМ, за изследване на глобалните проблеми, търсенето и оценката на вариантите за тяхното решаване. Широко известни са моделите, разработени през 70-те години по поръка на Римския клуб (моделите на Форестър, Медоуз, Месарович-Пастел и др.), на ООН (моделът на Леонтиев) и на редица правителствени и други организации. С помощта на тези модели бяха разкрити и някои нови кризисни тенденции в глобалното развитие, към които бе привлечено вниманието на обществеността (понякога сензационно, както се случва нерядко на Запад). Обаче основен порок на създадените на Запад модели и проекти за глобално развитие е подценяването на социалните параметри на това развитие, зад което се крият буржоазно-апологетични представи за неизменност на съществуващите в света социално-икономически отношения, за запазване на капиталистическия начин на производство през целия предвиждан период.

Съветските специалисти в сътрудничество с марксистите от социалистическите и други страни разработват система за моделиране развитието на света и неговите райони, която се опира върху *марксизма-ленинизма*, в съвкупността на всичките му съставни части. Освен природните, демографските и икономическите тя включва и социални, политически и културни фактори, дава възможност да се отчитат вероятните промени в социално-икономическите и политическите отноше-

ния в различните райони на света. Първите моделни експерименти на съветските специалисти показват, че последователното съкращаване на военните разходи би дало възможност да се решават успешно редица остри глобални проблеми, а повсеместното утвърждаване на принципите за планова социалистическа икономика позволява да се предотврати възникване на редица проблеми. С други думи, най-сигурен път за решаване на съществуващите глобални проблеми и предотвратяване появата на нови е социалистическият път на развитие на цялото човечество.

ГРАЖДАНСКА ВОЙНА — най-остра форма на класова борба, характерна главно за преломни епохи в историята на човечеството (преминаване от една формация към друга, преминаване на господството от една към друга класа или социално-политическа група). Г. в. се отличава с ожесточеност и масов характер на въоръжената борба; от стихийните народни въстания тя се различава с наличието на елементи на държавна военно-политическа организация у двете воюващи страни и с общонационален размах на събитията.

В историята на античното общество са оставили забележима следа гражданските войни през II—I в. преди н. е. в Италия (продължение на започнатото от братя Гракхи масово демократично движение за аграрна реформа и даване на граждански права на всички италийци), които са довели в края на краищата до заместване на републиканските форми с императорска власт, отначало със замаскиран, а след това с открит характер. Ожесточена Г. в. (между Бялата и Червената роза) предшества утвърждаването на абсолютизма на Тюдорите в Англия през XV в. Граждански войни съпровождат раждането на буржоаз-

ния строй в Европа. Класическа форма на Г. в. са превратите в Англия през XVII в. и във Франция през XVIII в.; в Англия кралската власт и феодалите от изостаналия Северо-запад се борят против парламента, подкрепен от буржоазията от Юго-изтока и новото дворянство; във Франция роялистите в съюз с европейската монархична реакция се противопоставят на «третото съсловие» — буржоазията и плебейските маси. През заключителния етап на тези революции (особено френската) се проявява тенденцията към разграничаване на плебейските и буржоазните политически течения в републиканския лагер; след смазване на плебейското течение «душеприказчик» на буржоазните революции става за определено време военщината (протекторатът на Кромвел, консулството, а след това империята на Наполеон).

Новото, социалистическо общество в конкретните условия на Русия се раждаше под формата на жеста Г. в. Тя бе разпалена от свалените експлоататорски класи веднага след победата на Октомврийската социалистическа революция и провъзгласяването на съветска република. «По всички краища на Русия — казваше по този повод Ленин в началото на 1918 г. — започна гражданска война във вид на съпротива на експлоататорите, помещиците и буржоазията, подкрепени от една част от империалистическата буржоазия» (Съч. Т. 27, с. 160) Тъй като вътрешната буржоазномонархична реакция нямаше опора сред масите, на помощ ѝ се притече организираната от международния империализъм в доста широки мащаби въоръжена интервенция с цел, както отбелязваше Ленин, «да потушат пожара на социалистическата революция, започнал у нас и все повече заплашващ да се прехвърли в целия свят» (Съч. Т. 28, с. 41—42).

Стигна се до обединяване силите на интервентите и вътрешната контрареволюция. По призива на комунистическата партия и под нейно ръководство работниците и трудещите се селяни в Русия се вдигнаха за защита на съветската власт. Формира се масова редовна Червена армия. Тилът бе преустроен на военна нога. Икономическата политика на съветската държава бе изцяло подчинена на интересите на отбраната. Г. в. завърши победоносно през ноември 1920 г. Само в Далечния изток оставаха японските интервенти, откъдето те бяха окончателно прогонени през 1922 г. Основна роля при извоюването на победа в Г. в. изиграха военно-политическият съюз на работническата класа с трудовите селяни, преминаването към съветската власт на средните селяни, които в резултат от аграрната реформа станаха централна фигура на село. Работническата класа успя да сплоти около себе си трудещите се селяни и казаци, спечели съчувствието и подкрепата на трудещите се от потиснатите по-рано народи в царска Русия. Огромно значение имаше създаването на военен съюз на съветските републики. Победата бе удържана и поради това, че съветската страна се радваше на съчувствие и помощ от пролетарните отцял свят. Победата на силите на социализма над обединените сили на вътрешната контрареволюция и интервентите в Г. в. бе особено голямо военно и политическо поражение за световния империализъм, демонстрация на жизнената сила и непобедимостта на държавата на работниците и селяните. След Втората световна война продължителна Г. в. по пътя към народнодемократичния строй преживя Китай, докато в редица други страни от Европа и Азия победата на СССР над фашистка Германия и милитаристична Япония осигури по-безболезнени форми за

преминаване от буржоазния или буржоазно-монархичен строй към революционно-демократичен, а след това към социалистически строй.

Понастоящем, когато силите на социализма и демокрацията укрепват в цял свят, комунистическите партии в развитите капиталистически страни търсят мирни пътища за завземане на властта, без да изключват възможността, че ще им се наложи да защитават със сила демократичните свободи в случай, че претърпялото поражение на изборите реакционно малцинство тръгне по пътя на държавен преврат (вж. *Мирна и немирна форми за преход към социализма*). Определяйки принципното си отношение към Г. в., комунистите имат предвид, че начинът, по който една страна трябва да извършва назрелия социалистически преврат, слага определен отпечатък върху новосъздавания строй. В страните, които

излизат от продължителна Г. в., се появяват допълнителни трудности за по-нататъшното съзидателно строителство: обикновено Г. в. е свързана с големи жертви, с разрушаване на производителните сили на обществото и неизбежно военизиране на страната.

Марксизмът води борба против догматичното абсолютизиране на военните средства за борба, присъщо на *маоизма*, против твърденията, че Г. в. била универсално средство за разбиване на старото общество, че уж само «пушката ражда властта» (Мао Цзедун). Толкова по-погрешно е да се вижда единствено във военните, насилствени методи ключ за решаване на по-сетнешните задачи на социалистическата революция. С променяне на обстановката комунистическата партия не може да не мени методите за борба и организационните ѝ форми.

Д

«ДЕИДЕОЛОГИЗАЦИЯ» — буржоазна концепция, използвана активно за борба с марксистко-ленинската идеология и за подкопаване идейните основи на социалистическия строй, ярък образец на буржоазната партийност. Нейните привърженици смятат идеологията за фалшиво, изопачаващо действителността съзнание, което служи на група хора за постигане на определени политически цели. Според един от авторите на тази теория, американския социолог Бел, идеологията е «превръщане на идеите в социални дестове», които се задвижват за манипулиране на общественото мнение в нужната посока, т. е. идеологията не се интересува от верността или неверността на ней-

ните принципи и положения, нейна цел е оправдаването на интересите на борещите се сили. Подобни положения се използват за отричане на научността на *комунистическата идеология* под предлог, че изобщо нямамо и не могло да има никаква научна идеология. Докато в социалистическите страни господства марксистката идеология, в западните страни липсвала изобщо господстваща идеология, а имало само «чиста» социална наука (социологията, политологията и др.). Тъкмо тя, твърдят привържениците на тази концепция, отговаряла на епохата на научно-техническия прогрес и на нарастващото рационализиране на обществения живот, не

оставяла място за никаква идеология, която била отживелица от миналите векове и довела до «края на идеологията». Обаче надеждите на буржоазните идеолози за «изветряне» на социалистическите убеждения на народните маси в социалистическите страни под въздействие на научно-техническия прогрес и на повншеното материално благосъстояние, за намаляване на авторитета на марксистко-ленинската идеология не се оправдаха. Затова мнозина са принудени да признаят необосноваността на прогнозите си за уж неотклонно извършващата се «дендеологизация». Антикомунистът Джилас нарече «велика илюзия» лансираната по-рано от него теза за неизбежно изчезване на марксистко-ленинската идеология. Днес става все по-разпространено твърдението за необходимостта от преминаване от «дендеологизация» към «реидеологизация» — към изработване на всеобхватна идеология, която да може да се противопостави на марксизма-ленинизма. Според холандския социолог Ван Гейк «сега, когато в държавата на всеобщо благоденствие се проявяват кризисни явления, сега, когато технократичната система показва неспособността си да спечели победа над хората «отвътре», определена степен на вдъхновение, подкрепена от силна идеология, би била твърде полезна». За да се изработи идеология, без която не е възможна успешната дейност на корпорациите, зове органът на американските монополи сп. «Форчън»: «Повече анализ, повече планиране, по-широк поглед към нещата и по-добра идеология — ето какво трябва за успеха».

Бел е принуден да признае, че положението за «край на идеологията» важело при него не за всяка идеология, а само за идеологиите от миналото (към които той, както и преди, отнася неоснователно и марксизма): «... Съдържането на схваща-

нето за «края на идеологията» съвсем не предполага, че всички социални конфликти се свършват и че за напред интелигенцията се отказва завинаги от търсене на нова идеология.» Какво обаче разбират под «нова» идеология нашите идейни противници? Някаква завършена концепция по този въпрос те нямат. Отричайки разбирането на идеологията като отражение на общественото битие от позициите на определена класа, те се опитват да представят «новата», «всеобхватна» идеология като израз (с помощта на абстрактните понятия «свобода», «демокрация» и др.) на общочовешки, извънкласови интереси, които отговаряли на човешката природа». Обаче позоваването на «общочовешките интереси», прибягването до абстрактни философски, социологични и други категории не могат да скрият факта, че буржоазията понастоящем не е в състояние да притежава някаква нова, динамична, перспективна идеология, която да съперничи с марксизма-ленинизма, защото е неспособна да решава правилно най-важните проблеми на общественото развитие, да мобилизира широките маси за практическо осъществяване на прогресивните задачи, поставени от *съвременната епоха*.

«ДЕМОКРАТИЧЕН СОЦИАЛИЗЪМ» — пъстра и разнородна идеологическа концепция на представителите на различни (дребнобуржоазни и либерално-буржоазни) политически течения и активно противопоставяна не толкова на капиталистическата идеология, колкото на последователната научна идеология на реалния социализъм, една от най-разпространените форми за мимикрия под маската на социализъм. Преди всичко «Д. с.» е официална идеология на дясната *социалдемокрация*, която е на власт в редица страни и застъпва буржоазно-аполо-

гетични и антикомунистически становища (нейни типични представители са федералният канцлер на Австрия Бруно Крайски и бившият канцлер на ФРГ Вили Бранд). «Д. с.» е концепция и на левите течения в социалдемократията (групата на младите социалдемократи във ФРГ, Н. Николайсен в Дания и др.), които понякога критикуват остро капиталистическата система, но наблягат предимно върху т. нар. системно-променящо реформиране на капитализма, а не върху негово революционно преобразуване в социалистическо общество. «Д. с.» се проявява и под формата на «социалистически модел» на десните ревизионисти и ренегати от рода на Гароди, Фишер, Шик и подобни, които скъсаха с комунистическите партии и се опитват да противопоставят на практиката на реалното изграждане на социализма свои ревизионистични гледища (вж. Ревизионизъм). «Д. с.» съществува и като кокетирание със социализма на редица представители на ляволибералната буржоазия, които се мъчат да намерят собствена «социалистическа» алтернатива за решаване на проблемите, стоящи пред обществото. «Д. с.» се среща и в реформистките възгледи на левите католици (А. Комин, Р. Льолиевър, Ж. Монтарон и Л. Моралес), които подлагат на остра критика пороците на съвременното буржоазно общество, но не виждат истинските пътища за избавяне на хората от капиталистическата експлоатация и отчуждене. Тази концепция е популярна и сред младежите, които действуват в рамките на движението на «новите леви» и се опитват да подменят слабата си теоретична подготовка и неясните класови позиции с чисто емоционален подход към решаването на проблемите. Концепцията за «Д. с.» бива усилено използвана и под знамето на т. нар. диктаторски социализъм — «кибуциз-

ма» (М. Бубер, Д. Бен-Гурион), и като особен «латиноамерикански», «африкански», «японски» социализъм и т. и.

С всеки свой вариант «Д. с.» е в услуга на ревизионистичните и буржоазните идеолози. Той е социалистическа по фразеология, но реформистка и ревизионистична по своята същност идеология за ограничаване влиянието на *работническата класа* и комунистическите партии сред трудещите се. При цялата пъстрота на теоретичните схващания и практическите програми, които апелират за «Д. с.», всички те отричат научния социализъм, неговите основополагащи идеи за необходимостта от радикално, революционно преустройство на капиталистическото общество посредством установяване (мирно или не мирно) на *диктатура на пролетариата*, за ликвидиране на частната собственост върху средствата за производство и на цялата система от капиталистически обществени отношения, за ръководната роля на работническата класа при унищожаването на експлоатацията на човека от човек. Премълчавайки успехите на реалния социализъм в страните от *социалистическата общност*, теоретичните на «Д. с.» голословно обвиняват комунистическите партии, че обръщали недостатъчно внимание на развитието на демократичните институти в общественния живот.

В действителност обаче концепциите за «неограничено демократизиране» на общественния живот, използвани усилено от поборниците на «Д. с.», са празни, абстрактни теоретични построения, които се базират върху невярно, надкласово разбиране на демокрацията и не държат сметка за обективната зависимост на усъвършенствуването на демокрацията от конкретните условия и степента на развитие на общественния живот. При това всички абстрактни

приказки за демокрация, всички разсъждения за нейното безгранично развитие фактически служат само на една цел: да се откъснат от комунистическите партии трудещи се маси, да се отвлече работническата класа от борбата за социализъм, като се замени с «борба» за демократизиране на обществения живот в буржоазен дух (вж. *Буржоазна демокрация*). Изправянето на «Д. с.» в центъра на теоретичните построения на социалдемокрацията и на други политически течения е всъщност опит да се утвърди положението за «помиряване» на работническата класа с държавно-монополистичната система. «Д. с.» се използва и за идеологическо влияние върху трудещите се от социалистическите страни, поспециално върху младежта. Особената опасност, която представлява тази концепция за международното работническо движение, се състои в това, че като отклоняват на практика международното работническо движение от социализма, привържениците на «Д. с.» продължават да използват в теоретичните си концепции социалистическа фразеология, обявяват се на думи за социалистически преобразования в обществения живот. Това позволява на идеолозите на «Д. с.» да водят след себе си голяма част от работническата класа, искрено предана на социализма, но недостатъчно дълбоко ориентирана по идеологическите въпроси.

В логико-теоретично отношение концепцията за «Д. с.» си остава до ден днешен до голяма степен аморфна, мъглява и еkleктична. Някакво единно разбиране на това, що е «Д. с.» не успяха да изработят нито социалдемокрацията, нито пък другите привърженици на «Д. с.» и бяха принудени да обявят за специфична черта на концепцията плурализъм на възгледите. Съвременните схващания за «Д. с.» имат в основата си не

толкова марксистките положения и методи за анализиране на обществото, колкото абстрактни хуманистични, етични и религиозни принципи за надкласова социална справедливост, по-добър живот, свобода и мир в целия свят. Всъщност всяка партия, която се провъзгласява за партия на «Д. с.», има фактически своя специфична концепция за «Д. с.», свое разбиране по принципните въпроси за обществено преустройство върху т. нар. демократично-социалистически начала. При това като главно измежду тия начала се провъзгласява спазването на принципите на т. нар. «плуралистична демокрация», т. е. опит да се построи социализъм посредством реформи (вж. *Социална реформа*), като се използва само буржоазната парламентарна система, мирното взимане на властта чрез избори. Марксистите, които настояват за определяща роля на социалната революция при коренното преобразуване на обществото, не отхвърлят реформите като начин за обществени промени, смятайки обаче, че е необходимо да се вижда ясно границата между това, което при дадени исторически условия е постижимо с помощта на реформи, и това, което може да бъде осъществено само посредством социална революция.

Идеологията на «Д. с.» пренебрегва факта, че завоюването на властта от работническата класа във всичките му форми е демократично по самата си същност, защото е насочено към изкореняване на експлоатацията на човека от човек, към превръщане на държавата, която експлоатира трудещото се мнозинство, в държава, чието главно предназначение е грижата за интересите на всички труженици.

Общо взето, идеологическата програма на «Д. с.» е отказ от социалистическите преобразования. Ярко доказателство за това е правителстве-

ната дейност на социалдемократията, която се олитва да приложи на практика идеите на «Д. с.». Докато бяха на власт, социалдемократите дори не правеха опити да осъществят действително радикални промени в политическата и икономическата структура на съвременния капитализъм. Те се ограничаваха само с дребни реформи на капиталистическата система, а не работеха за нейното преобразуване в социализъм, както предполага идеологията на «Д. с.». По такъв начин идеологията на «Д. с.» е социалистическа само по фразеология. Действителна крайна цел на «Д. с.» е запазването на капитализма, а не неговото преобразуване в социалистическо общество. «Д. с.» на практика се изчерпва със стремението му да реформира капитализма в рамките на самия капитализъм.

ДЕМОКРАТИЧЕСКИ ЦЕНТРАЛИЗЪМ — най-важен принцип за управление на социалистическото общество, за изграждане и дейност на комунистическата партия, социалистическата държава и обществените организации.

Като принцип за управление на обществото Д. ц. съчетава демократизма, т. е. пълновластието на трудещите се, тяхната самодейност и инициатива, изборността на ръководните органи и тяхната подотчетност пред масите, с централизма — ръководенето от един център, подчиняването на малцинството на мнозинството и дисциплината. В СССР и другите социалистически страни Д. ц. е поставен в основата на партийното, държавното и стопанското ръководство. Конституцията на СССР предвижда, че организирането и дейността на съветската държава се градят съобразно принципа за Д. ц.: изборност на всички органи на държавна власт от горе до долу, тяхната подотчетност пред народа,

задължителност на решенията на по-висшите органи за по-нисшите. Д. ц. съчетава единното ръководство с инициативата и отговорността на всеки държавен орган и длъжностно лице за възложената работа.

В основни линии този принцип бе разработен от Маркс и Енгелс и осъществен от тях в Съюза на комунистите, а след това в *Първия интернационал*. Той възникна поради нуждите на работническото движение от обединяване на силите му в борбата срещу капитализма, от монолитна устойчивост и организираност на пролетарския авангард.

С оглед новите исторически условия — епохата на пролетарски революции — принципите на Д. ц. бяха творчески развити от Ленин. За първи път в историческата практика КПСС най-пълно въплъти принципа за Д. ц. в своя организационен строеж и дейност. Той бе узаконен от I (Тамерфорска) болшевишка конференция (1905 г.), а сетне от IV (Обединителен) конгрес на РСДРП (1906 г.), който прие уставното положение, че «всички организации на партията се градят върху демократическия централизъм».

Като принцип на партийното строителство Д. ц. издържа продължителна проверка и се оказва най-ефикасен за организационния строеж на комунистическата партия както в експлоататорското общество, така и при социализма. В наше време той е непоклатима основа на организационния строеж и дейността на марксистко-ленинските комунистически и работнически партии.

Необходимостта от изграждане на партията върху демократични основи пронзтича преди всичко от решаващата роля на работническата класа и трудещите се в историческото творчество. Организирането на вътрешния живот на партията въз основа на Д. ц. осигурява ре-

шаващо влияние на комунистите върху политиката и формирането на ръководните органи на партията, създава необходимите предпоставки за тяхната активна дейност за осъществяване на целите на партията, на нейната програма. Необходимостта от изграждане на партията върху основата на централизма се обуславя от класовия характер на обществото, както и от характера и целите на самата партия като политическа организация на работническата класа, която си поставя за задача да събори експлоататорския строй и да построи социализма. В капиталистическото общество, писа Ленин, «пролетариатът няма друго оръжие в борбата за власт освен организацията» (Събр. съч. Т. 8, с. 389).

В социалистическото общество, където комунистическата партия е политически ръководител на широки социално-икономически преобразования, високите изисквания към организираността на партията са обусловени от нейната обществена роля на авангард на народа, от необходимостта последователно да се претворява в живота социалистическият идеал, от единната социално-икономическа и културна политика и единната външнополитическа линия. Идейното и организационното единство на партията е нужно, за да може тя да противостои срещу натиска на империалистическата идеология както върху трудещите се, така и върху самите комунисти. Комунистическата партия се гради и действа въз основа на единни идейни, тактически и организационни принципи. Тя има единен висш ръководен орган — партийния конгрес, а между конгресите — Централния комитет. Решенията на партийния конгрес, на нейния ЦК са закон за комунистите. Всички власти в състава на партията организации са подчинени на партийния център, решенията и указанията

на по-висшите партийни органи са задължителни за по-низшите партийни организации, малцинството в организацията и техните ръководни органи се подчиняват на мнозинството. Централизмът означава и отчетност на партийните органи пред техните партийни организации и пред по-висшите органи. Той предполага твърда партийна дисциплина и еднаква отговорност пред партията на всички нейни членове независимо от заеманите от тях постове. Оня, който отказва да изпълнява решение на своята партийна организация или на по-висшия партийен орган, се поставя извън партията. В Устава на КПСС, както и в уставите на другите комунистически партии са предвидени специални гаранции против нарушаване на единството на партията и на партийната дисциплина. Партийната дисциплина и демократичният ред за решаване на партийните въпроси са взаимно обусловени изисквания. Не може произволно да се засилва централизмът и да се ограничава партийната демокрация, без да се нанасят съществени щети на дееспособността на партията, на нейната ръководна роля и влияние в обществото. В същата степен не може без сериозна вреда за партията да се забравя при разширяване на демокрацията необходимостта от централизъм, високателност и строга партийна дисциплина. Съотношението между демокрация и централизъм в практическата дейност на партията се определя от конкретно-историческите условия, от зрелостта на вътрешнопартийните отношения и стоящите пред партията задачи. В условията на комунистическото строителство курсът на КПСС към всеостранно развитие и усъвършенстване на партийната демокрация, укрепване на партийната дисциплина е главна линия в развитието на вътрешнопартийните отношения.

С победата на социалистическата революция, с укрепването и развитието на социализма Д. ц. се утвърждава все повече в държавната власт и управлението. Необходимостта от изграждане и дейност на социалистическия държавен апарат върху основата на Д. ц. бе обоснована от Ленин. Той подчертаваше важността на съчетаването на еднаквостта при решаване на основните въпроси на държавната политика с използване на многообразните демократични форми за управление по места. «Демократическият и социалистическият централизъм — писа Ленин — няма нищо общо с шаблонизирането, нито с установяването на еднообразие отгоре. Единството в основното, в коренното, в същественото не се нарушава, а се осигурява чрез *многообразието* в подробностите, в местните особености, в начините на *подхода* към работата, в *начините* за осъществяване на контрола. . .» (Съч. Т, 26, с. 411).

Особено голямо значение при социализма има осъществяването на принципа за Д. ц. в управлението на народното стопанство. «Нашата задача сега — казваше Ленин — е да се проведе именно демократическият централизъм в областта на стопанството. . .» (Съч. Т. 27, с. 196). Материално-техническа основа на Д. ц. в стопанската политика е съвременното едро социалистическо производство, а икономическа основа — социалистическата собственост върху средствата за производство, която свързва в едно цяло всички отрасли на икономиката. Необходимите социално-политически условия се създават от наличието на държавна власт в ръцете на трудещите се, от *социално-политическото и идейно единство на обществото*, от съвпадането на основните интереси на обществото, класите, колективите и личността. Д. ц. в стопанското изграждане осигуря-

ва възможност за единно държавно планиране, за най-разумно използване на всички материални и човешки ресурси. С развитието и укрепването на социализма нарастват обективните възможности за по-нататъшно развитие както на демокрацията, така и на централизма. «Комунистическото строителство — се казва в Програмата на КПСС — предполага всестранно развитие на *демократическите основи на управлението* при укрепване и усъвършенствуване на *централизираното държавно ръководене на народното стопанство.*»

В подценяването и отричането на Д. ц. като принцип за ръководене на социалистическото общество и принцип на партийното и държавното строителство от десните и «левите» ревизионисти се отразява ненаучният подход към социализма, влиянието на буржоазната и дребнобуржоазната идеология.

ДЕМОКРАЦИЯ — вж. *Буржоазна демокрация. Народна демокрация. Революционна демокрация. Социалистическа демокрация.*

ДИКТАТУРА НА БУРЖОАЗИЯТА (лат. dictatura — неограничена власт) — политическо господство на капиталистическата система за политическо потискане на трудещите се в капиталистическото общество.

Икономическа база на Д. б. са капиталистическата частна собственост върху оръдията и средствата за производство и основаните на нея производствени отношения, които утвърждават експлоатацията на грамадното мнозинство от населението от капиталистическата класа. За разлика от диктатурата на господствувалите преди класи (робовладелци и феодали) Д. б. е обикновено прикрита с различни демократични форми, което от-

говаря на капиталистическите производствени отношения, когато работникът е формално свободен и не е лично зависим от работодателя. При тези условия Д. б. се проявява като *буржоазна демокрация*, при която се провъзгласява равенство на гражданите пред закона и се декларира свобода на словото, печата и събранията, както и всеобщо изборително право. Обаче поради фактическото си положение и различни юридически и политически маневри на господстващата класа широките народни маси са лишени от реалната възможност да използват в пълна степен провъзгласените в конституциите права и свободи.

Основен инструмент на Д. б. е буржоазната държава, най-често под формата на буржоазнодемократична република или парламентарна монархия. «Формите на буржоазните държави са извънредно разнообразни — подчертаваше Ленин, — но тяхната същност е една: всички тия държави така или иначе в края на краищата са непременно *диктатура на буржоазията*» (Съч. Т. 25, с. 436). Механизмът на Д. б. не се изчерпва с държавата, той включва също буржоазните политически партии и непартийни организации на капиталистическата класа.

След навлизането на капитализма в стадия на империализма, особено през съвременната епоха, настъпиха сериозни изменения в цялата система на Д. б., които отразяват ограничаването на нейната социална база. «... Империализмът — писа Ленин — се стреми да замени демокрацията въобще с олигархията» (Съч. Т. 23, с. 37). Понастоящем олигархичният характер на Д. б. се изразява в тенденцията към стесняване кръга на властващия елит. Монополистичният капитал, който завзе ключови позиции в икономиката на развитите капиталистични

чески страни, не дели с никого политическата власт, установи своя диктатура над обществото. Съвременното производство, развитието на науката и техниката му дават възможност да засилва експлоатацията на трудещите се и да укрепва апарата за насилие.

При условията на *държавно-монополистичния капитализъм* държавата става всъщност «комитет за управляване работите на монополистичната буржоазия». Разширяването на икономическите функции на буржоазната държава се придружава от засилване на изпълнителната власт. С нарастването на класовото съзнание и организираността на пролетариата и другите слоеве на трудещите се буржоазията все повече губи удобната за нея политическа форма, парламента. Народът все по-често подкрепя истинските изразители на интересите му, като гласува за тях на изборите за представителните учреждения. Затова монополистичната буржоазия прибегва до изменения в избирателните закони, до различни трикове във връзка с гласоподавателните системи или пък се опитва да окастри правата на парламента в полза на изпълнителната власт. Докато по-рано различните групировки на буржоазията се бореа за надмощие в парламента, сега те се борят и за влияние в изпълнителния апарат. В развитите капиталистически страни се засилва ролята на съюза между най-едрите монополи и военщината в държавния апарат — ролята на т. нар. военноиндустрален комплекс.

Същият процес се проявява и в засилване на въздействието върху държавната политика на недържавните организации (обединения, сдружения) на монополистите, които са своеобразни ръководни центрове в системата за диктатурата на монополистичната буржоазия и

изпълняват роля на «невидими» правителства. В съвременните условия, когато трудещите се все повече организират отпор срещу реакцията и искат от правителствата отговор за действията им, управляващата класа използва за борба с прогресивните елементи и някои недържавни организации, чиято дейност не е свързана с правни норми (различни фашистки и полуфашистки погромджийски организации, финансирани от монополите и действащи по техни негласни указания). Те са допълнение на буржоазната държава и неделима част от Д. б. Тези организации са удобни за буржоазията с това, че юридически правителството не е отговорно за тяхната дейност.

Съществена част от Д. б. са буржоазните политически партии, за чиято роля Маркс пише: «Олигархията се увековечава не чрез постоянно запазване на властта в *едни и същи* ръце, а с това, че тя по-рано изпуска властта от едната ръка, за да я подеме веднага с другата» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. II, с. 384). Тази роля буржоазните политически партии продължават да играят и сега. На тях също се възлага почти цялата пропагандна работа; а в редица страни — и ръководенето на бойните отряди на реакцията в борбата срещу прогресивните дейци, които са преследвани и най-жестоко репресирани както от държавните органи, така и на различните държавни организации.

Конкретна изява на Д. б. е политическият режим, т. е. съвкупност от похвати и методи, с помощта на които се осъществява нейното политическо господство. В зависимост от съотношението на класовите сили той може да бъде повече или по-малко реакционен. Особеностите на Д. б. при съвременните условия са свързани с това, че сега империализмът е принуден да се нагажда

към новата обстановка — към борбата му срещу социализма и новите форми на борбата на трудещите се. Оттук и стремението да се прилагат по-замаскирани форми на експлоатация, да се правят известни отстъпки на трудещите се и да се търсят нови политически форми за запазване всевластието на буржоазията при променените условия.

Там, където монополистичната буржоазия не е в състояние да запази угодния и «ред» със средствата на буржоазната демокрация, се установява терористична диктатура на най-реакционните, шовинистични и агресивни кръгове на финансовия капитал, т. е. фашистки режим (вж. *фашизъм*). В Програмата на КПСС се сочи, че «макар наглият» германски и италиански фашизъм да претърпяха крах, фашисткия режим още се държи в един страни и се възражда в нови форми в редица други».

ДИКТАТУРА НА ПРОЛЕТАРИАТА — политическо господство на работническата класа, установявано от нея в хода на *социалистическата революция* за смазване съпротивата на експлоататорите и построяване и укрепване на социализма. Тя се осъществява чрез държавата, комунистическата партия, профсъюзите, народния фронт и други организации на трудещите се, които образуват като цяло Д. п.

В класовото съдържание на Д. п. трябва да се различават смазването на експлоататорските класи и съюзът с непролетарските трудещи се маси, преди всичко със *селяните*.

Първата страна е диктатурата като такава, прилагането на принудителни мерки спрямо всички враждебни, опълчващи се против социалистическата революция социални сили: под формата на не-

Посредствено въоръжено насилие (на-
 Пример по време на *гражданска вой-*
на или при смазване на контра-
 Революционни бунтове), дейност на
 Наказателните и репресивните ор-
 гани на държавата, най-сетне за-
 коподателните актове и админис-
 тративни разпореждания, които ог-
 раничават политическите и иму-
 ществените права на експлоатор-
 ските класи, както и под формата
 на икономическа принуда. Държа-
 вата на Д. п. прилага различни сред-
 ства за смазване в зависимост от
 остротата и формите на съпротива на
 враждебните класи, от вътрешните
 и международните условия. С нара-
 стването на силите и успехите на
 международния пролетариат, на не-
 говата съзнателност и организира-
 ност, с укрепването на социалис-
 тическата държава в страната на-
 растват възможностите за избор на
 по-мек начин за смазване на кла-
 совите противници. Обаче пълен
 отказ от насилието и изобщо от Д.
 п. при прехода от капитализма към
 социализма, сиреч през времето на
 остра класова борба между буржо-
 азията и работническата класа,
 предлаган от ревизионистите и дес-
 ните социалисти, е неосъществим.
 «Или белогвардейски терор — писа
 Ленин, — или ръководство (все по-
 меко) на пролетариата, неговата
диктатура» (Съч. Т. 32, с. 335).
 Установяването на Д. п., както по-
 казва опитът на освободителното
 движение, е историческа необходи-
 мост, обща закономерност при преми-
 наването от капитализма към со-
 циализма.

Съюзът на работническата класа
 с непролетарските трудещи се е
 възможен и необходим поради това,
 че съвпадат основните интереси на
 тези класи и слоеве. «Висш принцип
 на диктатурата — казваше Ленин —
 е поддържането на съюза на пролета-
 риата със селячеството, за да може
 той да задържи ръководната роля и

държавната власт» (Съч. Т. 32, с.
 515). Самото Лениново определение
 на Д. п. гласи: «Диктатурата на
 пролетариата е особена форма на
 класовия съюз между пролетариата,
 авангарда на трудещите се, и мно-
 гобройните непролетарски слоеве
 от трудещите се (дребната буржоа-
 зия, дребните стопани, селяните,
 интелигенцията и т. п.), или бол-
 шинството им, . . . съюз с цел за
 окончателно създаване и укрепя-
 ване на социализма.» (Съч. Т. 29,
 с. 376). Този класов съюз може да
 бъде повече или по-малко широк,
 да включва по-голяма или по-мал-
 ка част от непролетарското труде-
 шо се население. Рамките на този
 съюз се изразяват чрез понятието
 социална база на Д. п. С нараства-
 нето на влиянието на социализма
 тази база се разширява все повече,
 благодарение на което се увеличава
 изолацията на контрареволуцион-
 ията буржоазия, ограничават се
 нейните възможности да разпали
 гражданска война и обратно, на-
 растват възможностите на револю-
 ционната власт да принуди капита-
 листите за компромис.

От характера на класовия съюз,
 от неговата социална база и истори-
 ческите условия, при които се съз-
 дава, зависят формите на Д. п. Вся-
 ка форма на Д. п. отразява опреде-
 лени исторически предели, рамки
 на този съюз: съюз на пролетариата
 и трудовите селяни в Съветска Ру-
 сия, съюз на пролетариата, селя-
 ните, дребната буржоазия от градо-
 вете и демократичната интелиген-
 ция в страните с народна демокрация.
 Революцията в Куба показва, че
 все по-нови слоеве от непролетар-
 ските дребнобуржоазни маси и тех-
 ните политически организации се
 въвличат в антимпериалистичес-
 кото, освободително движение, пре-
 минават от неутралитет към актив-
 на борба за социализъм в съюз с
 работническата класа.

Формите на Д. п. се различават преди всичко по политическите учреждения, по организациите, посредством които се осъществява съюзът на работническата класа с непролетарските маси. *Съветите* на работническите, селските и войнишките депутати в СССР вплътяваха непосредствено съюза на работническата класа с трудовите селяни. При това представител на интересите на всички трудеши се класи беше една партия — комунистическата, която посочи изхода от империалистическата война и осъществи социалните искания на целия народ — както на пролетариата, така и на селяните. Дребнобуржоазните партии загубиха своя морално-политически авторитет пред народа, саморазобличиха се като привърженици на продължаване на империалистическата война, неспособни да разрешат нагнетените вътрешни проблеми, преди всичко аграрните въпроси, а най-после като слуги на чуждестранната интервенция. Оттук и такава характерна черта на съветската форма на Д. п. като еднопартийността и острата политическа борба с всички дребнобуржоазни партии, които преминаха на страната на контрареволуцията.

Народната демокрация като форма на Д. п. се характеризира обикновено с многопартийност, със сътрудничество между пролетариата и неговата партия и непролетарските, дребнобуржоазни партии и политически групи. Форма на политически съюз между работническата класа и трудещите се непролетарски маси в борбата за социализъм са организациите от рода на *народния фронт*, специфични за народнодемократичната форма на Д. п. Диктатурата на пролетариата в Куба се отличава с непосредствено сливане на всички революционни сили, които застанаха върху платфор-

мата на изграждане на социализма, и със създаване на еднопартийност върху тази основа.

В бъдеще една от формите на Д. п., както предвиждаше Ленин, ще бъдат все по-разнообразни. Една от тези форми може да стане и демократичната република, която се опира върху традиционните парламентарни учреждения и ги преобразува в духа на принципите на пролетарския демократизъм. При това въпросът за разбиването на буржоазната държава не се сменя, а придобива нови форми.

Спрямо трудещите се Д. п. се проявява като демокрация, която е много по-пълна от *буржоазната демокрация*. Пролетарската, *социалистическа демокрация* привлича потискащите и по всякакъв начин отблъсквани от политическата власт и участие в политиката маси към активна дейност. По отношение на трудещите се, въвличани в социалистическото изграждане, Д. п. е организираща, възпитателна сила. «Тук тя изпъква не само и даже не толкова като прилагане средствата за принуда на целия апарат на държавната власт за смазване съпротивата на експлоататорите. . . Тук може да се победи тогава, когато пролетариатът осъществи своята диктатура като най-голяма организирана, организационна и морална сила за всички трудещи се, включително и трудещите се непролетарски маси» (Ленин В. И. Съч. Т. 30, с. 512—513).

Противниците на марксизма, които крещат толкова много за насилие (на което наблягат маонистите), обикновено не обръщат внимание на тази страна от Д. п., а междуременно тъкмо тя запазва цялото си значение и след изграждането на социалистическото общество. Всъщност обаче диктатурата като смазване на експлоататорите престава да бъде необходима, след като е изчерпала историческите си задачи.

ДИСЦИПЛИНА — (лат. *disciplina* — строг ред, организация) — изпълняване на социални норми и правила, установени в обществото, в социални общности и обединения. Основна социална функция на Д. е поддържане на обществения ред, което е необходимо условие за нормално функциониране на обществото, за регулиране дейността на хората. Отклоняването на поведението на човека от установените норми и правила води до прилагане на санкции, които имат правно, административно или правствено въздействие.

В антагонистичните общественоекономически формации експлоататорските класи са използвали Д. за защита на своите интереси, за укрепване на господството си. В условията на съвременния капитализъм Д. е подчинена на укрепване на частнособственическите обществени отношения. Идеолозите на капитализма се опитват да скрият класовата същност на буржоазната Д., несъвместимостта на изискванията ѝ с коренните интереси на народните маси. Борбата на трудещите се за социални и икономически права се разглежда от тях като грубо нарушаване на Д. и подкопаване на обществения ред. Класовото, политическо съдържание на Д. се отразява върху методите, които осигуряват изпълнението на нейните изисквания. Капитализмът осигурява Д. с наказателни мерки, важно място сред които се пада на физическото насилие с използване на полиция, както и на глобите. При условията на характерната за капитализма неустойчива икономическа конюнктура за поддържане на Д. се използва нашироко страхът от загубване на работа. Все по-голяма е ролята при укрепване на дисциплината на идеологическото обработване на масите.

Още при капитализма, в борбата

на работническата класа за права се формира нова, пролетарска Д., противоположна по същност и цели на буржоазната Д. Социалистическата общонародна Д. е особено важно условие за нормална дейност на държавата, на икономическите и политическите обществени институти и на обществените организации. Без нея е немислимо изпълняването на задачите на общественото развитие. Д. регулира взаимоотношенията в колективите, определя взаимните права и задължения на техните членове. Обусловени от обективните закони на общественото развитие и съвпадащи с коренните интереси на трудещите се, изискванията на социалистическата Д. имат за цел да осигурят успешното решаване на задачите на комунистическото строителство въз основа на приоритет на обществените интереси. Усложняването на тези задачи повишава значението на Д. като регулиращ механизъм в общественения живот, без който са невъзможни организираността и стриктното взаимодействие между трудещите се в социалистическото общество. «Колкото по-сложни са задачите, колкото по-сложна е работата — казваше Л. Брежнев, — толкова по-важни са съгласуваността, добрата организация, дисциплината — всичко онова, което може да се определи като висока организираност». Това изискване придобива особено значение във връзка с развитието на съвременната *научно-техническа революция*.

Нарушаването на Д. нанася вреда на общото дело, дезорганизира трудовия и обществения живот, пречи на труда, просветата и почивката на съветския човек. Затова укрепването на Д. е важна задача на идейно-възпитателната работа. Особено важна тенденция при укрепването на социалистическата дисциплина е съзнателното изпълня-

ване на изискванията ѝ въз основа на комунистическия светоглед, на нормите и принципите на комунистическата нравственост. Наред с убеждаването при решаване на тази задача се използват материални и морални стимули, средствата за социален контрол, както и методът на принудата, свързан с прилагане на различни санкции. В социалистическото общество съдържането на санкциите и начинът за тяхното прилагане се установяват по демократичен път въз основа на волята на мнозинството, записвани са в законодателни актове, укази, заповеди, инструкции, правила и разпореждания. Основна задача на мерките за дисциплинарно въздействие е предупреждаване на нарушенията на Д., което предполага широка разяснителна работа и гласност.

«Крепостническата организация на обществения труд — писа Ленин — се кренеше върху дисциплината на тоягата. . . Капиталистическата организация на обществения труд се кренеше върху дисциплината на глада. . . Комунистическата организация на обществения труд, първа стъпка към която е социализмът, се крепи и колкото отива по-нататък, толкова повече ще се крепи върху свободната и съзнателна дисциплина. . .» (Съч. Т. 29, с. 413—414). Ленин подчертаваше, че в комунистическото общество «хората ще привикнат да съблюдают елементарните условия на обществеността без насилие и без подчинение». (Съч. Т. 25, с. 484). Социалистическата Д. предполага широка инициатива, смело, вечно вземане на решения, умение да се предвидат социалните последици от действията и подчиняване на общите изисквания. На нея са чужди сляпото подчинение на социалните норми, дребнавата регламентираност, която скована инициативата и ограничава отговорността на лич-

ността. Важни условия за социалистическата Д. са човек да знае задълженията си, общата и професионална култура, превръщането на марксистко-ленинската теория в убеждение, а на убежденията — в активна жизнена позиция на непоколебим борец за комунизъм. Всичко това характеризира вътрешната Д. на личността, или самодисциплината. Социалистическата дисциплинираност, т. е. проявяването на Д. в дейността на личността, присъщата ѝ вътрешна потребност от изпълняване на социалните норми и правила са важни черти на социалистическата личност (вж. *Личност при социализма*) и на социалистическия начин на живот. «Партията — се казва в Програмата на КПСС — ще поощрява всички форми на съзнателна самодисциплина на гражданите, които водят до закрепване и развиване на основните правила на комунистическото общежитие.»

Д. се класифицира по основните сфери на дейността на субекта и по изискванията, предявявани към нея от различните общности и обединения. Тук се открояват такива видове Д. като държавна, производствена (трудова), финансова, технологична, планова, партийна, профсъюзна, комсомолска, военна и др.

Социалистическата Д. е предмет на остра идеологическа борба. Буржоазните, реформистките и ревизионистичните идеолози засилват нападките си срещу социалистическата Д., за да отслабят социалистическата държава, силата и авторитета на комунистическата партия. Укрепването на дисциплината се разглежда от западните критици като нарушаване на демокрацията. В отговор на тези критики Л. Брежнев казваше: «. . . като се гримим за всестранно развитие на личността, на правата на гражданите, ние

същевременно отделяме необходимото внимание на проблемите за укрепване на обществената дисциплина, на спазването от страна на всички граждани на техните задължения пред обществото. Тъй като без дисциплина и здрав обществен ред демокрацията е неосъществима» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 112).

ДОГМАТИЗЪМ (гръц. *dógma* — положение, мнение, учение) — начин на мислене, при който липсва исторически, диалектически подход към фактите и събитията, пренебрегват се конкретните условия, свързани с мястото и времето, конкретната ситуация.

Догматичното закостеняване на мисълта е вредно във всички сфери на теоретична дейност. Обаче опасността нараства, когато Д. прониква в марксистко-ленинската идеология. Та нали марксизъм-ленинизъмът е теория за революционното преустройство на света. Той е в основата на научната политика, на *научната стратегия и тактика* на комунистическите и работническите партии. Догматичното изопачаване на теорията води неминуемо до грешки в политиката, до стратегически недоглеждания и тактически поражения. Д., както и *ревизионизъмът*, е теоретична предпоставка за различни опортюнистични извращения на *комунистическата идеология* и политика.

Д. пренебрегва историзма, относителността на истината. Игнорирането на конкретните обстоятелства води до това, че правилни положения се превръщат в абстрактни, откъснати от действителността схеми. Страхувайки се да излезе извън рамките на съществуваща теория, без да умее да приложи тази теория на практика, догматикът насочва цялата си енергия към дигрени и комбинирани цитати, изказвания и сентенции на признати

авторитети. При това авторитетите се превръщат от наставници и учители в кумири, които не са способни да грешат и следователно гарантират срещу грешки ония, които вървят сляпо подире им. Поради това Д. е свързан обикновено с *култа към личността*, с канонизиране на изказванията на един теоретик. Сляпата вяра в авторитета, преклоненето пред авторитета заменят изследването на действителността и критичното оценяване на оформилите се мнения. Подобен подход е чужд на творческия дух на марксизма, «приемането на нещо на доверие, изключването на критично пресъздаване и развитие е тежък грях, а за да пресъздаваш и развиваш, очевидно не е достатъчно само едно «просто тълкуване» (Ленин, В. И. Събр. съч. Т. 3, с. 607). Използването на теоретичното наследство не е безсмислено заучаване на определени положения, не е механично повтаряне, а творчески процес. То не може да се свежда просто до пренасяне на истините, родени при определени условия, в друга обстановка. Във всеки конкретен случай трябва да се реши дали сегашното положение отговаря на онова, във връзка с което е било изказано създението, и ако не отговаря, пужио е да се търсят нови решения. Догматичното мислене не е в състояние да обхване развиващата се действителност; то е обърнато към миналото, живее със стари, често пъти отживели времето си представи и възгледи. Там, където надделява Д., теорията спира развитието си, превръща се от инструмент за познание и действие в сбор от мъртви идеи. «Изсушавайки» марксистко-ленинската идеология, Д. обезоръжава марксистко-ленинската партия, работническата класа и всички трудещи се, затруднява борбата срещу империализма, пречи за образуване на широк

антимонополистичен фронт и се опитва да тласне революционното движение по пътя на авантюризма (вж. *Революционен авантюризм*). Ето защо борбата с Д. е задълженна на всички комунисти, на всички марксисти-ленински. «Сега е нужно да схванем безспорната истина, че марксизмът трябва да взема предвид живия живот, точните факти на действителността, а не да продължава да се държи за теорията на вчерашния ден, която, като всяка теория, в най-добрия случай само набелязва основното, общото, само се приближава до обхващане сложността на живота» (Ленин, В. И. Съч. Т. 24, с. 27—28).

ДРУЖБА МЕЖДУ НАРОДИТЕ — всестранно братско сътрудничество, политическа, икономическа, военна и културна взаимопомощ между нациите и народностите, тръгнали по социалистическия път на развитие; в многонационалните държави — движеща сила за развитие на социалистическото общество; в международните отношения на социалистическите страни — основа на единството в борбата за мир, за запазване и умножаване на социалистическите завоевания, за тържеството на комунизма.

Още при капитализма еднаквото класово положение на пролетарните от всички нации, общата им класова съдба и цели пораждаха международна солидарност на работниците, осъзнават се общите интереси на трудещите. Обаче поради социално-икономическата си природа капитализмът нарушава равноправното на народите, сее национални вражди.

Д. н. се формира в процеса на социалистическо строителство. «Социализмът — писа Ленин, — организирайки производството без класово потисничество, осигурявайки благосъстояние на всички членове на държавата, дава по този начин

пълен простор на «симпатните» на населението и именно по силата на това улеснява и гигантски ускорява сближаването и сливането на нациите» (Съч. Т. 22, с. 338).

Великата октомврийска социалистическа революция за първи път в историята сложи край на националното потисничество, провъзгласи принципите на Д. н., предпоставките за чието пълно осъществяване се създадоха в хода на социалистическото строителство. Реално олицетворение на Д. н. стана доброволното обединяване на народите в Съюза на съветските социалистически републики. В процеса на изграждане на социализма бяха ликвидирани експлоататорските класи, основните различия в равнищата на икономическото, политическото и културното развитие на народите и по такъв начин бяха унищожени корените на националната вражда. Политическа основа на Д. н. станаха съветският държавен строй, социалистическата демокрация. Икономически основи на Д. н. са обществената собственост върху средствата за производство и социалистическата стопанска система. С победата на социализма беше създадена еднотипна класова структура на всички народи в СССР, преодолени са вековни национални и етнически предразсъдъци, отчуждеността и враждебността между нациите, утвърди се единната за всички народи марксистко-ленинска интернационалистична идеология, която стана идейно-теоретична основа на Д. н. Народите на СССР са сплотени от великата сила на социалистическия патриотизъм и интернационализъм. Д. н. се оказва истинско решение на националния въпрос, интернационализъм в действие.

Изисквано от общите задачи за изграждане на социалистическо общество, тясното обединяване на съветските републики се извършваше във форми, които не накърняваха

техния национален суверенитет; това бе осигурено от Лениновия план за съветска федерация и автономия. Съветските републики с големите си традиции на самостоятелно държавно съществуване се обединиха на федеративни начала, а народите, които нямаха по-рано своя държавна уредба, получиха широка автономия в рамките на републиката. Границите на самоуправляващите се и автономните области бяха определени с оглед стопанските и битовите условия, националния състав на населението и неговите симпатии.

Д. н. се укрепваше при изграждането на социализма, в борбата против вътрешната и външната *контрареволуция*, както и против великодържавния шовинизъм и местния *национализъм*, издържа блестящо изпитанията по време на Великата отечествена война 1941—1945 година. Братската помощ, оказана от развитите нации на изостаналите, а след това и взаимната помощ на всички нации и народности осигуриха победата на социализма във всички национални републики, области и краеве.

Д. н. стана решаващ източник на успехите в социалистическото и комунистическото строителство, движеща сила за развитие на новото общество. Резултат от Д. н. в СССР беше това, че за най-кратък исторически срок бе преодоляна икономическата и културната изостаналост на многобройните народи в страната. СССР стана велика общност от равноправни и равни, икономически и културно високоразвити социалистически нации и народности.

Д. н. в страната на победилния социализъм се характеризира не само с равноправието на нациите, с доброволното им сътрудничество и взаимопомощта между тях. То отразява социално-политическото, идейното единство на народите от СССР (вж.

Социално-политическо и идейно единство на обществото), общите им интереси и цели при изграждането на комунизма, представлявайки сигурна гаранция за запазване и понататъшно умножаване на социалистическите завоевания.

Развитият социализъм, който задълбочава всеотдайното сътрудничество между народите върху основата на единния народностопански комплекс и единната идеология и психология на трудещите се от всички народности, издига Д. н. на качествено по-високо равнище, създава истинско интернационално единство, братство между народите, което изразява тяхното социално родство. Д. н. в СССР, както сочи XXV конгрес на КПСС, стана една от основите на новата историческа общност — *съветския народ*, и съставна част от *социалистическия начин на живот*.

Създаването на материално-техническа база на комунизма означава развитие на икономическата основа на Д. н., която помага да се укрепва политическата и културната общност на социалистическите нации и народности, да се развиват интернационалните черти на техния духовен облик.

Идеите за Д. н. станаха в СССР господстваща идеология. Дружбата и братството между всички народи от СССР, нетърпимостта към национална и расова неприязън са особено важни нравствени норми — норми за социалистическо общечитие. Съгласно Конституцията на СССР «дълг на всеки гражданин на СССР е да уважава националното достойнство на другите граждани, да укрепва дружбата между нациите и народностите на съветската многонационална държава» (чл. 64), а също «да съдействува за развитието на дружбата и сътрудничеството с народите на другите страни, за поддържането и укрепването на общия мир» (чл. 69).

Образуването на *световната социа-*

листоческа система като общност от нации и народности доведе до по-нататъшно разширяване и задълбочаване на всестраниното сближаване между народите. Предвид агресивните империалистически стремежи се укрепи преди всичко политическият и военен съюз между народите от социалистическите страни, а после и тяхното икономическо и културно сътрудничество. Д. н. в световната социалистическа система гарантира цялост и суверенно развитие на всички нации и е залог за най-ефективно развитие на всяка социалистическа страна във всички области на народното стопанство и културата. Осезаемите резултати от комплексната икономическа интеграция на страните от *социалистическата общност* показват нагледно силата на Д. н., създават твърда материална основа за укрепване на интернационалното братство между народите. Съчетавайки органично патриотизма и интернационализма, Д. н. спомага за сближаване и единство на социалистическите страни, което води до образуване и развиване на нови интернационални общности. Укрепването и развитието на Д. н., макар и обективна историческа необходимост, не се извършва стихийно. Коренните интереси на социалистическите страни палат всестранино укрепване на тяхната общност, при което марксистко-ленинските партии възпитават трудещите се в дух на интернационална солидарност и нетърпимост към национална и расова непрязън, в дух на Д. н.

ДЪРЖАВА — вж. *Общонародна държава*.

ДЪРЖАВЕН КАПИТАЛИЗЪМ — стопанство, водено от държавата или съвместно с частния капитал, или без него, но върху началата на капиталистическата инициатива. Д. к. съществува като стопански сектор в

капиталистическите страни, където при съвременните условия влиза в системата на *държавно-монополистичния капитализъм*, в *развиващите се страни* и в страни, които преминават към социализма.

Ролята и предназначението на Д. к. в икономическия живот се определят от това, интересите на коя класа се представляват от държавата. Буржоазната държава създава Д. к. предимно в интерес на монополистичната *буржоазия*. Тук обаче Д. к. може и да отслаби при определени условия частните монополи. Затова комунистическите партии се обявяват за разширяване на демократичното национализиране на частнокапиталистическите предприятия.

Д. к. има особено значение за развиващите се страни. Тук неговото използване позволява да се отслаби зависимостта на тези страни от неоколонизаторите, повишава заетостта и жизненото равнище на населението, спомага да се използва държавният бюджет за форсирано развитие на стопанството, за засилване на концентрирането на производството и елементите на планиране и по този начин за ускоряване темповете за развитие на националната икономика. При определени условия Д. к. може да спомага за демократизиране на обществения живот и да стане икономическа основа за *некапиталистическия път на развитие*.

Главното в Д. к. при преминаване към социализма не е, че той е капитализъм, а че е организирана система за държавно регулиране на частния капитал, използвана за създаване на материална база на социализма. Да се насочва развитието на частния капитал в руслото на Д. к. при тия условия ще рече: да се води борба с частнокапиталистическата и дребнобуржоазната стихия, да се спомага за концентрирането на производството, да не се позволява на частния капитал да осъществява

хищническо натрупване, да не се допускат неограничено експлоатирание на работниците и заробване на дребните стокопроизводители и да се изтласква Д. к. от отраслите на стопанство, където носи вреда, в отрасли, където може да донесе полза. Преминаването на капиталистическото предприятие в собственост на пролетарската държава може да се осъществява както чрез конфискуване, така и срещу обезщетение, едновременно или постепенно. Формите на Д. к. през преходния период към социализма са твърде разнообразни. Това са различните видове договорни стопански връзки между държавата и частните предприятия както в сферата на обръщението (закупуване стоките на капиталистическото производство от държавата, снабдяване на частните предприятия със суровини от нея, авансиране на капиталистите и др.), така и в производството (предаване на държавни предприятия под наем и концесия на капиталисти, създаване на смесени държавно-частни предприятия). При изграждането на социализма в мирни условия тези смесени предприятия могат да бъдат използвани за изменение на социално-икономическата същност на капиталистическите предприятия. В държавно-капиталистическото предприятие се видоизменя постепенно характерът на печалбата, която добива вече не само форма на принадлежна стойност, но и форма на държавен доход. Неотклонно нараства ролята на работниците при управляването на предприятието. Променя се и съзнанието на капиталиста, подлаган на социалистическо превъзпитание. Държавно-капиталистическите отношения свършват с пълно преминаване на капиталистическата собственост в общонародна собственост. При това някои бивши капиталисти се превръщат в специалисти, които работят за пролетарската държава.

Разпространеността, методите и формите на Д. к. се определят от конкретните исторически условия в страната, от помощта от другите социалистически държави, от равнището на икономиката ѝ, от относителния дял на социалистическия сектор в стопанството, от политическата съзнателност и културата на работническата класа, от съпротивата на буржоазията и други.

В СССР първите държавно-капиталистически предприятия възникнаха в началото на 1918 г. От 1922 до 1927 г. съветското правителство сключи около 160 концесионни договора и получи доход от създадените концесии около 45 милиона рубли. По-нашироко се използваше другата форма на Д. к. — предаване на държавни предприятия под наем на частни лица. До януари 1923 г. бяха дадени под наем 4384 предприятия с местно значение, от тях 31% — на бившите им собственици, 21% — на други частни лица, а 37% — на кооперации. Обаче поради отказ на буржоазията да сътрудничи с държавата и неблагоприятната международна обстановка Д. к. в СССР не получи голямо разпространение.

В редица страни с народна демокрация Д. к. се прилагаше по-нашироко. Преди всичко такава беше положението в страните, където съществуваха множество дребни и средни капиталистически предприятия, чието незабавно национализиране би могло да спъне развитието на народното стопанство и да изостри класовата борба. Д. к. беше необходим и в случаите, когато общата икономическа изостаналост на народното стопанство или неговата следвоенна разруха налагаха стимулиране дейността на дребните и средните частни предприятия за по-бързо задоволяване на търсенето на стоки за масово потребление. Държавно-капиталистическите мероприятия спомагаха за привличане на стра-

ната на социалистическата държава онези частнокапиталистически елементи, които бяха готови да сътрудничат с народната власт. През 1945—1948 г. Д. к. получи известно разпространение в България, Полша, Чехословакия, Унгария и Румъния. В ГДР от 1956 до 1972 г. имаше смесени, полудържавни предприятия.

Д. к. се използваше доста на широко в някои източни страни, строящи социализъм (например в СР Виетнам, където националната буржоазия, участвувала заедно с трудещите се в общонародното националноосвободително движение, бе съгласна със създаване на Д. к.).

ДЪРЖАВНО - МОНОПОЛИСТИЧЕН КАПИТАЛИЗЪМ — форма на монополистичния капитализъм, която съчетава монополите и буржоазната държава в единен механизъм.

С образуване на монополи в икономиката на водещите капиталистически страни възникват сериозни диспропорции в развитието на отделни стопански отрасли. Тези противоречия не могат да бъдат решени по пътя на частнокапиталистическата инициатива и конкуренцията. Става необходимо регулирането на стопанството на капиталистическите страни от един център, т. е. държавна намеса в капиталистическото производство.

Развитието на Д.-м. к. е свързано с изострянето на капиталистическите противоречия по време на общата му криза, когато капитализмът престана да бъде господстваща и единствена социална система (вж. *Обща криза на капитализма*). При тези условия монополистичният капитал е принуден да ускорява развитието на икономиката, като използва по всякакъв начин държавата. В съвременните условия, когато работническото движение в капиталистическите страни забележимо укрепва и пролетариатът има примера на

реалния социализъм, буржоазията е принудена да маневрира, да прави отстъпки на трудещите се, като прибегва за целта до помощта на държавата, която установява минимална работна заплата и продължителност на работния ден, изплаща помощи на безработните и въвежда социални осигуровки. Държавата се използва и за смазване на работническото движение. Засилването на ролята на буржоазната държава е свързано и с *разпадането на колониалната система* на империализма. *Неоколониализмът* също използва империалистическата държава като свое средство. Към широко използване на държавния механизъм монополистите са тласкани и от изострянето на междунпериалистическите противоречия. С помощта на държавата монополите се борят за подялба на световните пазари в своя полза. Във връзка със засилването на *световната социалистическа общност* и появата на голяма група млади национални държави финансовата олигархия се стреми да създаде единство между империалистическите страни. Към политическите моменти се прибавят и икономически фактори: развитието на съвременните производителни сили води до все по-голямо задълбочаване на международното *разделение на труда*, до интернационализиране на производството и капитала. Това определя появата на различни политически и икономически групировки на империалистическите държави и развитието на международни форми на държавно-монополистичния капитал (вж. *Империалистическа интеграция*).

Срастването на финансовата олигархия с държавната може да стане по различен начин. Широко известни са случаите, когато представители на най-едри монополистични групи заемат високи държавни постове и по такъв начин са проводни-

ци на политика, угодна на монополите. Важна роля в системата за взаимодействие между монополите и държавата, за изработване на държавната политика, включително и в икономическата област, играят съюзите на капиталистите, които изразяват обикновено интересите на основните групировки на монополистичната буржоазия.

В империалистическите страни се създадоха различни форми за държавно-монополистична намеса в икономиката. Важно място в Д.-м. к. в западноевропейските страни заема държавната собственост в производството. В ръцете на държавата в западноевропейските страни се намира почти целият железопътен транспорт и по-голямата част от гражданската авиация, държавният сектор преобладава в електроенергетиката и в добивната индустрия (добив на каменни въглища, желязна руда и т. н.). Държавни са обикновено централните банки на западноевропейските страни. В много от тях държавната собственост бе образувана в резултат от национализация на някои отрасли на производството. Важна роля тук изигра борбата на работническата класа за одържавяване на капиталистическата собственост. Обаче монополистичната буржоазия успя да ограничи национализацията и да използва нейните резултати за свои класови цели чрез получаване на огромна компенсация, установяване на ниски цени и тарифи за продукцията на държавните предприятия и т. н. Съществено значение в съвременния Д.-м. к. има преразпределянето на значителна част от националния доход чрез бюджета. В САЩ, Англия, ФРГ и Франция по каналите на държавните финанси (централни и местни) се преразпределят 30—45% от националния доход. Съсредоточаването на огромни средства в ръцете на буржоазната държава ѝ дава възможност за въз-

действие върху икономиката. Държавата в капиталистическите страни е основен консуматор на продукцията, като нарастването на държавното потребление е свързано до голяма степен с милитаризирането на икономиката. Значителен е относителният дял на държавните капиталовложения в икономиката. При това държавата влага средствата си не само в държавни, но и в частни предприятия.

Към формите на Д.-м. к. трябва да се причислят и различните мерки за икономическо и административно регулиране, за въздействие върху икономиката. В много капиталистически страни бе разпространена т. нар. политика на ускорена амортизация, която позволява на монополите да укриват от данъчно облагане печалбите си и същевременно спомага в определена степен за ускоряване на техническото развитие на индустрията. По време на криза, за да стимулира нарастването на капиталовложенията, държавата поевтинява кредита, като намалява банковия процент в държавните кредитни учреждения. Административен характер имат обикновено мерките, осъществявани от държавата за регулирането на отношенията между труда и капитала. Такава е например политиката на замразяване работната заплата, провеждана в капиталистическите страни, която засилва експлоатацията на трудещите се. През последните години Д.-м. к. прибегва до програмирането като средство за оптимизиране на икономическото развитие. Франция тръгна една от първите по пътя на съставяне на дългосрочни програми за икономическо развитие, след това такива програми почнаха да се съставят в Холандия и Норвегия, а през последните години — в Италия, Белгия и т. н. Тези програми са преди всичко икономически прогнози и нямат нищо общо с народностопан-

ските планове на социалистическите страни.

Засилването на икономическата роля на държавата оказва определено въздействие върху икономическото развитие на капиталистическите страни, включително и върху хода на капиталистическия цикъл. То спомогна за известно повишаване темповете на растеж на икономиката в капиталистическите страни след Втората световна война и за смекчаване на цикличните ѝ колебания, благодарение на него станаха възможни техническото реконструиране на редица отрасли и появата на нови видове производство. Обаче Д.-м. к. не премахва основните противоречия на капиталистическия строй, а в редица случаи ги усложни още повече.

От средата на 70-те години насам системата на държавно-монополистично регулиране преживява дълбока криза, която се прояви особено ярко по време на световната икономическа криза от 1974—1975 г. Въпреки съществуването на държавно-монополистично регулиране съкращаването на производството и огромното нарастване на безработицата се съчетаваха в капиталистическите страни с невиджана по мащаб инфлация. Световната капиталистическа икономика бива разтърсвана от валутна, енергийна и суровинна криза. Причини за кризата на държавно-монополистичното регулиране на икономиката са рязко нарас-

налото интернационализиране на стопанския живот в капиталистическите страни и нарастването на взаимозависимостта между техните икономики, поради което стават все по-неефекасни националните форми за регулиране, докато империалистическите държави не могат да се споразумеят за съгласувани мерки за международно икономическо регулиране вследствие съществуващите помежду им дълбоки противоречия. Д.-м. к. е твърде противоречиво явление. Монополистичната буржоазия, принудена да прибегва до помощта на държавата, се бори против опитите да бъде осъществена нова национализация, съпротивява се срещу някои форми за държавно икономическо регулиране.

Ленин отбелязваше, че развитието на Д.-м. к. създава благоприятни материални условия за събаряне на буржоазията и преминаване към обществено управление на стопанството в интерес на трудещите се; като дойде на власт, партията на работническата класа вече би имала в ръцете си важните лостове за управление на цялото стопанство: «... държавно-монополистичният капитализъм е най-пълната *м а т е р и а л н а* подготовка на социализма, е негово *п р е д д в е р и е*, е онова стъпалце на историческата стълба, между което (стъпалце) и стъпалцето, наречено социализъм, *няма никакви междинни стъпала.* » (Ленин, В. И. Съч. Т. 25, с. 378).

Е

ЕДИНОДЕЙСТВИЕ НА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА — тактика на пролетарските организации за ликвидиране на разцеплението в работническото движение, която добива

различни форми в зависимост от конкретната историческа обстановка. Противопоставено на стремежа на буржоазията да разцепи работническата класа и предизвика борба и

съперничество между различните ѝ отреди, партии и професионални организации, Е. р. к. спомага за засилване на политическата роля на пролетарнатата и обединяване на широките трудещи се маси около него.

Това единство има различни аспекти: интернационално, вътрешнонационално, идеологическо и организационно единство; проявява се под формата на временни политически блокове, на различни течения в работническото движение и т. н. Значението на един или друг аспект се засилва в зависимост от историческия етап и конкретните задачи.

Маркс и Енгелс се стремяха да противопоставят на международната сила на капитала обединяването на работническата класа въз основа на принципите на *пролетарския интернационализъм*. Особено остро възникна въпросът за Е. р. к. през епохата на империализма. Борбата между революционната и реформистката тенденция в работническото движение през този период доведе до идейни и организационни разграничавания в партиите от *Втория интернационал*. По време на Първата световна война и особено след победата на Великата октомврийска социалистическа революция, в обстановка на революционен подем настъпи разцепление на социалдемократията както в националните партии, така и в международен мащаб. Революционните елементи образуваха комунистически марксистко-ленински партии, които се обединиха в *Третия, комунистически интернационал*. Социалдемократическите партии, запазнили се след разцеплението, се озоваха на позициите на реформисткия социализъм (вж. *Социалдемократия*). Идейното и организационното разцепление на работническата класа я отслаби в борбата с империалистическата реакция, поради което възникна наново и особено остро въп-

росът за единството. При тези условия Ленин разработи тактиката на единен работнически фронт, която бе провъзгласена от трибуните на III (1921 г.) и IV (1922 г.) конгрес на Коминтерна и предвиждаше споразумяване между комунисти, социалисти и други организации на работническата класа за съвместни практически действия за защита на икономически и политически искания на трудещите се. Теоретичните и тактическите разногласия между отделните отреди на работническата класа не трябваше да бъдат пречка за съвместните практически действия. Решаващо значение се придаваше на революционното движение на масите, на действията «от долу», на съвместното организиране на стачки, митинги и манифестации по места и създаването на комитети на единния фронт. Движението на масите трябваше да бъде основа за споразумяване на водачите. Оттогава борбата за единодействие стана една от най-важните задачи на *международното комунистическо движение*, въпреки че тя се натъкваше години наред на упоритата съпротива на водачите на социалдемократията и реформистките профсъюзи и бе отслабена поради някои грешки от сектантско естество в младите комунистически партии. През 30-те години, когато борбата с опасността от световна война и с нарастващата заплаха от фашизма става основна задача на всички прогресивни сили, движението за единство постигна значителни успехи.

VII конгрес на Коминтерна (1935 г.), който разви ленинските принципи на борбата за единодействие, нанесе сериозен удар на «лявото» сектантство и постави като главна задача организирането на единен работнически фронт като ядро за обединяване на всички антифашистки сили. Под натиска на масите в редица страни стана възможно създаване на

единство «от горе», възникна основа за обединяване на всички демократични сили, за образуване на народен антифашистки фронт (вж. *Народен фронт*).

Политическата линия на VII конгрес на Коминтерна намери логическо продължение по време на войната в организирането на национални и отечествени фронтове, които обединяваха всички антифашистки, патриотични сили на нацията. Тя до голяма степен предвари *стратегията и тактиката* на комунистическите партии през периода на *народнодемократичните революции* в страните от Европа и Азия, благодарение на които можа да се постигне идеологическо и организационно единство на работническата класа: обединяване на комунистически и социалдемократически партии върху принципите на марксизма-ленинизма.

Понастоящем Е. р. к. в капиталистическите страни е необходимо и за опазване на социалните и политическите придобивки на трудещите се във връзка със засилването на антидемократичните тенденции на буржоазията, и за завоюване на нови позиции на работническата класа в икономическата, политическата и социалната област. Постигайки единодействие и сплотявайки около себе си всички прогресивни демократични сили, работническата класа става ядро на антимонополистическата коалиция, която обединява широки слоеве работници, селяни, градска дребна буржоазия, интелигенция и студенти в борбата за мир, за демокрация и ликвидиране господството на монополите. Международното съвещание на комунистическите и работническите партии от 1969 г. подчерта, че основа на антимонополистичната коалиция, която се стреми да сплоти различните социални и политически сили на нацията, е работническата класа и именно в това е гаранцията за успех на борбата не

само за непосредствените нужди и интереси на трудещите се, но и за по-нататъшно преустройство на обществото върху социалистически начала. Съвременните форми на Е. р. к. са твърде разнообразни: съвместни действия на нейните партийни, профсъюзни, младежки, женски и други организации за кратък или продължителен период, в местен, национален или международен мащаб. Е. р. к., което се изразява в *пролетарския интернационализъм*, бе подчертано от Л. И. Брежнев на XXV конгрес на КПСС (вж. XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 41—42).

Борейки се за Е. р. к., комунистическите партии обръщат основно внимание на сътрудничеството между комунисти и социалисти като главни политически сили в международното работническо движение. Въпреки съпротивата на дясната социалдемократическа върхушка и на профсъюзната бюрокрация в много страни се активизират обявяващите се за Е. р. к. леви елементи в редовете на социалдемократическите партии, профсъюзите и в религиозните среди. Опит от единодействие между комунисти и социалисти има във Финландия, Франция, Италия и други страни.

Значителни промени в посока към обединяване на силите настъпиха в профсъюзното движение. Особено важен стимулатор на споразумяванията между партиите и между други организации за единодействие е широкото движение на народните маси: манифестациите за защита на мира, за демократизиране на управлението, икономическите стачки, в които участвуват трудещи се, членувачи в различни политически партии и профсъюзи, и други. Комунистическите партии имат доста важна роля в тази борба, като решаващи фактори за Е. р. к. са сплотеността на международното комунистическо движе-

ние, борбата против левосектантските разколнически елементи и против антимарксистката шовинистична дейност на маонистите. Обективните условия настойчиво диктуват на трудещите се маси необходимостта от единство, а комунистическото движение върви уверено към ликвидиране разцеплението на работническата класа, като преодолява пречките и трудностите.

ЕКСПЕРИМЕНТ -- вж. *Социален експеримент*.

ЕКСПЛОАТАТОРСКИ КЛАСИ --

Ликвидирането на експлоататорските класи е главна социална задача на *социалистическата революция и преходния период от капитализма към социализма*, особено важна съставна част от пълното унищожаване на класите и изграждането на безкласовото общество. Тя означава експроприация, изземване от експлоататорските класи на принадлежащите им средства за производство, преминаването им в обществена собственост и по този начин унищожаване на експлоататорските класи като класи, които монополно притежават средства за обществено производство. Според Енгелс «щом нашата партия завоюва държавната власт, тя ще трябва просто да експроприира едрите земевладелци, както и промишлените фабриканти». (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 22 с. 508*). Следователно ликвидирането на Е. к. е преди всичко социално-икономическо мероприятие, а не физическо унищожаване на самите собственици. За да престанат експлоататорите да съществуват като класа, те трябва да бъдат лишени не само от средства за икономическо господство, но и от политическа власт, от господстващи позиции в политическата област, както и в идеологията, културата, образованието и духовния живот.

Социалистическата революция решава конкретно въпроса за унищожаването на двете експлоататорски класи: на капиталистите (включително и кулаците) и на помещиците, феодалите или латифундистите. Числеността и влиянието на тези експлоататорски класи се обуславят от социално-икономическото развитие на страната в навечерието на революцията. Колкото по-ниско е развитието на капитализма в страната, толкова по-голяма сила, позиции и относителен дял има класата на помещиците. Преди революцията помещиците в Русия продължаваха да съществуват като отделна класа. В страните с по-високо равнище на развитие на капитализма феодалите се обуржоазяват и намирайки се в тесен съюз с буржоазията, се преплътат, сливат в много отношения с нея.

Етапите за ликвидиране на различните слоеве от експлоататорските класи са обусловени преди всичко от това, какъв обем на средствата за производство и в какви мащаби притежават те. На първо място се изземва обикновено най-едрата собственост — на помещиците, латифундистите и капиталистическите монополи (в СССР още на втория ден от революцията, на 8 ноември 1917 г., с декрета за земята бе отменена помещическата собственост върху земята), едновременно или след това — едрата частнокапиталистическа собственост. През по-сетнешните етапи се експроприира собствеността на средните и дребните капиталисти от града и селото (кулаците). Самите методи за изземване на частната собственост и превръщането ѝ в обществена са различни. Това става ту под формата на конфискуване, т. е. изземване без всякакво компенсиране на стойността на предишните собственици, ту под формата на обезщетение — определено компенсиране на стойността. «Дали тази

експроприация ще стане със или без обезщетение — писа Енгелс, — ще зависи до голяма степен не от нас, а от обстоятелствата, при които ще дойдем на власт, и особено от поведението на самите господа едри земевладелци. Ние съвсем не гледаме на едно обезщетение като на недопустимо при всички обстоятелства; Маркс ми е казал — и колко често! — като свое мнение, че бихме се отървали най-евтино, ако можем да обезщетим цялата банда.» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 22, с. 508.) Конфискуването се прилагаше в СССР, което беше обусловено преди всичко от съпротивата на експлоататорските класи: определено компенсиране на иззетата собственост се практикуваше в България, ГДР, СР Виетнам, Унгария, Чехословакия и други социалистически страни.

Ликвидирането на Е. К. се извършва в хода на класовата борба на трудещите се с експлоататорите по принципа «кой кого». Остротата, ожесточеността на тази борба се определят преди всичко от съпротивата на свалените класи, които нерядко се надяват на реставриране на експлоататорските порядки. В СССР класовата борба с експлоататорите бе най-остра именно поради характера на тяхната съпротива. Не толкова ожесточена тя беше в другите социалистически страни, където и ликвидирането на кулаците като класа се осъществяваше по-мекко, при по-слабо използване на *насилие*. За това спомагаше не само значително порасналата мощ на социализма, но и вече натрупаният опит от ликвидиране Е. к. След като експлоататорските класи престанат да съществуват, пред техните представители се открива възможност да станат трудещи се. Докато най-свирепите измежду тях (както бе в СССР и някои други страни) емигрират в капиталистическите стра-

ни, за да продължават класовата си борба против социалистическите държави, много останали на място представители на експлоататорските класи се превъзпитават от работническата класа, включват се в общественополезна дейност. Ленин казваше, че «отделни капиталисти и дори мнозинството от капиталистите пролетариатът не само няма намерение да «съблича». . . , не само няма намерение да им отнема «всичко», но, напротив, има намерение да ги постави на полезна и почетна работа — под контрола на самите работници». (Съч. Т. 24, с. 439) На патриотично настроените, отнасящи се лоялно към работническо-селската власт собственици (да не говорим пък за съчувстващите и прогресивни елементи от буржоазията) социализмът дава широка възможност за гражданска дейност в полза на обществото (вж. също *Класова борба в преходния период; Държавен капитализъм*).

ЕКСПЛОАТАЦИЯ — (френ. exploitation) -- безвъзмездно присвояване от едни обществени класи и групи продуктите от труда на други класи. Тя възниква във връзка с появата на частна собственост върху средствата за производство, която води до разделяне на обществото на антагонистични класи. Материална предпоставка за Е. е таква равнище на развитие на производителните сили, при което човек може да произвежда продукт не само за задоволяване на минималните си потребности, за възпроизвеждане на своята работна сила (необходим продукт), но и известен излишък (принаден продукт), който именно бива присвояван от притежателите на средства за производство. При робовладството — първа историческа форма на експлоататорското общество — експлоататорите (робите) са били не само ли-

шени от средства за производство, но и сами били собственост на експлоататорите-робовладелци. При феодализма експлоатираните — крепостните селяни — са били лично зависими от феодалите, но за разлика от робите те имали някак средства за производство и получавали от феодала за ползване парче земя.

Особност на капиталистическата форма на Е. е личната независимост на експлоатираните работници. Средствата за производство са съсредоточени в ръцете на капиталистите. Лишени от средства за съществуване, работниците са принудени да продават работната си сила на капиталистите. Докато при робовладството и феодализма Е. се е осъществявала в условия на натурално стопанство, при капитализма Е. се осъществява при условията на стокowo-паричните отношения. Капиталистите експлоатират работниците не чрез извън икономическа принуда, а чрез купуване на особена стока — работната сила, в процеса на чието консумиране, спреч в процеса на труда, се създава стойност, която е по-голяма от стойността на самата работна сила. Създадената от труда на работниците нова стойност се разпада на стойност на средствата за живот, необходими на работника (тя му се изплаща под формата на работна заплата), и на принадлежна стойност, присвоявана от капиталиста. Отношението на принадлежната стойност спрямо променливия капитал (еквивалент на стойността на работната сила) или отношението на принадлежния труд, който създава принадлежна стойност, спрямо необходимия труд, който създава стойността на необходимите за работниците средства, характеризира степента на Е. на работническата класа, наречена от Маркс норма на принадлежната стойност. Тъй като цел на капиталистическото

производство е получаване на максимална печалба, капиталистите се стремят по всякакъв начин да повишат степента на Е. на трудещите се. Методи за засилване на капиталистическата Е. са удължаване на работния ден при неизменна големина на необходимото работно време (абсолютна принадлежна стойност) или намаляване на необходимото работно време при неизменен работен ден (относителна принадлежна стойност.) Нарастването на организацията на работническото движение накара капиталистите да приемат ограничаване на работния ден или работната седмица. Макар че капиталистите прибегват до извънредна работа, т. е. до увеличаване на работното време над установената му големина по колективния договор с профсъюзите или по закон, увеличаването на продължителността на работния ден вече не е основен метод за повишаване степента на Е. Обаче за засилване на Е. капиталистите на широко използват повишаване на интензивността на труда, което е равносилно на увеличаване продължителността на работния ден, т. е. увеличаване фактическите разходи на труд. Един от основните методи за нарастване на Е. на работническата класа е нарастването на производителността на труда, което позволява да се намаляват разходите на труд за произвеждане на необходимите за работника средства за живот, т. е. създава условия за намаляване стойността на работната сила и необходимото работно време.

Степента на Е. нараства особено при монополистичния капитализъм. В предприятията на монополите тя е обикновено по-висока, отколкото при немонополизираните капиталисти. Освен това чрез механизма на монополните цени монополистите присвояват принадлежна-

та стойност, създавана от работниците в предприятията от монополистичния сектор, както и от трудещите се в икономически зависимите страни. При съвременните условия монополите активно използват за повишаване степента на Е. научно-техническия прогрес. Новата техника служи като средство за интензифициране труда на работниците. Най-важният резултат от научно-техническия прогрес — нарастването на производителността на труда, позволява на монополите относително да намалят разходите за работна сила. При съвременните условия действа и тенденция към нарастване стойността на работната сила (увеличават се разходите за подготовка на работна сила, тъй като се повишават изискванията към равнището на квалификация на работника, интензифицирането на труда предполага нарастване на разходите за възпроизвеждане на работната сила — за храна, почивка и т. н.). Особено важен фактор, който противодейства срещу повишаването степента на Е., е засилването на борбата на работническата класа за подобряване на своето положение, за повишаване на работната заплата, за подобряване на социалното обслужване и т. н. При условията на *общата криза на капитализма* и укрепване влиянието на страните от *социалистическата общност* капиталистите са принудени да правят отстъпки на работническата класа. Това обаче не отменя факта, че степента на Е. има тенденция към нарастване. При *държавно-монополистичния капитализъм* важен фактор за засилване Е. на трудещите се е нарастване на данъците.

Макар че при капитализма основна форма на Е. е Е. на наемния труд, запазват се и други нейни форми. Дълго време в много капиталистически страни се запазваха

полуфеодални форми за Е. на селяните (видовете изполица). Сега монополите експлоатират селяните и дребните занаятчии чрез нееквивалентна размяна. Господствайки на пазара, те изкупуват продукцията им по монополно ниски цени, а им продават своите стоки по монополно високи цени.

Същият механизъм беше използван от монополите в колониалните и зависимите страни. Въз основа на износа на капитал и нееквивалентната размяна на световния пазар при капитализма се оформи международна система за Е., при която империалистическите държави изнасяха безвъзмездно от други страни значителна част от техния национален доход. Разпадането на *колониалната система* на капитализма и борбата на *развиващите се страни* за икономическо освобождение подкопават международната Е. Засилването на Е. на трудещите се в капиталистическите страни изобличава твърденията на защитниците на капитализма за «революция» (или «изравняване») на доходите, за поява на «държава на всеобщо благоденствие» и пр., които трябва да скрият експлоататорския характер на капиталистическото общество. Капитализмът е последният обществен строй, основан върху Е. В социалистическите страни Е. на човека от човек се ликвидира напълно при утвърждаване на социалистическите производствени отношения.

ЕМПИРИЧНИ СОЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ — изследвания в различните обществени науки при изучаването на отделни явления и взаимовръзката помежду им. Те се осъществяват в рамките на историческия материализъм, научния комунизъм, политическата икономия, юриспруденцията, педагогиката, етнографията, демографията и т. н.

Е. с. и. са белег за развито състояние на науката, в която теоретичните построения и обобщения се базират върху здравата основа на емпирични данни, получени с помощта на специално разработени методи.

За марксистката социална наука е характерно дълбоко единство между теорията и практиката, а в рамките на научното знание — единство между теоретичното и емпиричното изследване. В произведенията си Маркс, Енгелс и Ленин анализираха огромен фактически материал, което бе възможно благодарение на широкото използване на статистиката, на материали от печата, официални и лични документи, резултати от анкети и сравнително-исторически обобщавания, върху основата на които се градяха теоретични модели. В труда «Положението на работническата класа в Англия» Енгелс прави теоретичен анализ на противоречията между класите в капиталистическото общество по материали, събрани чрез прилагане на методите на конкретната социология. «Капиталът» на Маркс е увенчаван с «Монблан от фактически материал». Марксовата «Гражданска война във Франция» е създадена по документален материал за дейността на Парижката комуна от първите дни на съществуването ѝ до нейната гибел; в труда си «Развитие на капитализма в Русия» Ленин не само е построил целия анализ върху данни от земски статистични изследвания, но и разработил редица начини за обобщаване на статистически материал.

С победата на социалистическата революция, във връзка със задачите за преобразуване на цялата система от обществени отношения, се появяват необходимост и възможност за използване на социалната информация за целите на *научното управление на обществото*. През

20-те и 30-те години в СССР се извършват Е. с. и. главно на трудовите отношения: разработват се проблеми на научната организация на труда и професионалния подбор, изучават се работното и свободното време. Нов подем на Е. с. и. започва у нас във връзка с изграждането на *развитото социалистическо общество*, с разгръщането на *научно-техническата революция*, промяната на мястото на науката в обществото и нарастването на научното ръководене на обществото. Основни функции на Е. с. и. са: информативна — получаване на информация за състоянието на социални обекти и процеси, разкриване на социалните проблеми; прогностична — изясняване на тенденциите за социалните изменения, въз основа на което се съставят прогнози за развитие (вж. *футурология* и *Социално прогнозиране*); социално-инженерна или същинско управленческа — изработване на практически препоръки за постигане на управленчески ефект; теоретико-хуманитарна — развиване на знанието за човека и обществото. Проблематиката на Е. с. и. във всяка област на социалното знание в специфична, но общата им насоченост се определя от основните задачи на комунистическото строителство. В СССР се развиват най-широко конкретните социологични изследвания, сиреч Е. с. и. в рамките на марксистката социология. С помощта на тези изследвания се изучават социалните процеси и явления, при които взаимодействуват различни страни на обществените отношения (например отношението към труда не само като икономическо отношение, а като резултат от действието на различни фактори, в това число на общественото и индивидуалното съзнание). Посредством конкретните социологични изследвания се анализират проблеми, които са на граница-

та между различни сфери на обществения живот (например проблемите за младежта). Те имат за предмет взаимоотношенията между различните социални групи и механизмите за вътрешногрупово и междугрупово взаимодействие (проблемите за социалната структура, за социалистическите трудови колективи и т. н.), отделни социални институции (семейството, средствата за масова информация и т. н.). Централен проблем на конкретната социология е човекът в цялата съвкупност от неговите обществени връзки. Сред проблемите на изследванията заема значително място социалните и социално-психичните проблеми на управлението, а разширяването на тези изследвания е свързано с развитието на социалното планиране на колективите в промишлените предприятия, градовете и районите. В СССР се изучават нашироко проблемите за социалистическия начин на живот, за прекарването на извънработното, включително и *свободното време*, проблемите на културата, по-специално на образованието. Развива се и прогностичната функция на социологията, която прилага методи на социално моделиране. Е. с. и. са приложни и фундаментални. Цел на приложения са практически препоръки, които помагат за решаване на съвсем конкретни задачи. Фундаменталните изследвания се посвещават на някои теоретични проблеми и са свързани с изучаването на далечните тенденции в развитието.

Е. с. и. изискват разработване на специални методи и технически процедури за събиране, обработване и анализиране на социалната информация. Най-важен измежду тях е методът за анализиране на документи (обществени и лични, официални и неофициални, ръкописни, печатни и т. н.). По източник на информация те се делят на първични, по-

лучени в резултат от непосредствено наблюдение или анкетиране, и вторични, извършени въз основа на обобщаване на първичните данни. Сред документите особено място заемат материалите на статистиката и печата. Метод за непосредствено регистриране на събитията е научното наблюдение, разработено съобразно с програмата за изследване. Анкетите и интервютата са основни методи на Е. с. и., незаменим при получаването на информация за субективния свят на хората — за техните мнения, ценности, мотиви и становища. Анкетата позволява да се предприемат доста масови изследвания. Интервюирането обхваща по-малко хора, но задълбочава и уточнява сведенията, получени по първия начин. По-фини и сложни методи, които се нуждаят от специална подготовка, са психологическите процедури — тестове и проекционна техника. Важен проблем при практическото използване на всички методи е преценката за възможностите и границите на тяхната приложимост, повишаването на тяхната надеждност и взаимното им допълване.

В капиталистическите страни под въздействие на редица причини — нарастване на икономическите трудности, засилване на класовите противоречия и непосредствени социални поръчки на буржоазията за обществената наука — Е. и. с. получи широко разпространение. Тук бяха разработени някои методи и техниката на Е. с. и. Обаче за изследванията, извършвани в капиталистическите страни, са характерни ненаучната, пълна с противоречия методология, преобладаването на изследвания с приложен характер, чиято главна цел се оказва решаването на отделни проблеми и конфликтни положения, които не засягат социалната система като цяло.

ЕСТЕТИЧЕСКО ВЪЗПИТАНИЕ — (гръц. *áisthétēs* — чувстваващ, възприемаш) — формиране и развиване на способност у човека да възприема творбите на изкуството и естетичните свойства на явленията в действителността, т. е. на умение да ги оценява като прекрасни или грозни, възвишени или долни, трагични или комични.

Конкретните цели, принципи и задачи на Е. в. на хората през различните исторически епохи са били различни, но то всякога е включвало култивирането на способността да се подхожда към действителността от позициите на определени естетически, а в крайна сметка и социални идеали.

В социалистическото общество Е. в. е съставна част на *комунистическото възпитание*, целенасочено въздействие върху различни страни от духовния живот на хората, което трябва да формира у тях разностранни естетични вкусове, интереси, увлечения и потребности, творческо отношение към действителността и истинско човешко, хуманно отношение един към друг. Важна сфера от Е. в. е трудът на хората. Задачата тук е да се развива у всеки човек стремеж към усъвършенстване на трудовата му дейност, способност да разбира и чувства величието и красотата на труда и на неговите резултати. Е. в. в тази сфера не може да бъде отвлечено без връзка с прогресивното развитие на обществото и на труда. Поради това е важно да се възпитава и естетически отрицателно отношение към грозното в труда, към онова, което пречи на творческото развитие на човека. Една от страните на Е. в. е формирането на естетически възгледи, чувства и вкусове, свързани с отношението на човека към другите хора, с преценките за човешката личност, за нейния начин на живот и поведение.

Естетическите чувства, вкусове, интереси, увлечения и потребности оказват силно въздействие върху поведенето на хората, вплътяват се в техните дела, в творчеството по законите на красотата и в стремежа към съвършенство. Без дейната си, творческа, практическо-преобразуваща страна Е. в. би било едностранчиво, абстрактно. Е. в. включва и отношението на хората към природата. Една от важните му задачи е да приобщи всекиго към природата като естетическа ценност, да се научи да ѝ се наслаждава, да се отнася грижливо към нея и да умножава нейната хубост и величавост.

Съставна част от Е. в. е художественото възпитание. Касае се за развиване на любов към изкуството, на умение да се схваща красотата на художествените ценности, за формиране на високи художествени потребности и интереси, за приобщаване към творчество най-малко в едно от изкуствата и възпитаване на художник във всеки човек. Без Е. в. не е възможно не само развитие на таланта на художника, но и овладяване на богатото съдържание на изкуството от многомилionните читатели, зрители и слушатели. Художественото възпитание създава благоприятна духовна атмосфера за процъфтяване на изкуството, като повишава културата на чувствата и развива творческите способности на хората.

Е. в. не означава изравняване на естетичните възприятия, чувства, потребности и вкусове на всички хора. В рамките на истинското (нензвратеното) естетическо отношение към действителността и изкуството е неизбежно огромно разнообразие, обусловено от индивидуалните особености на хората. Например могат да бъдат различни степените на естетическо преживяване, формите за изявата му, предпочитанията към

обектите на естетическо възприятие и преживяване, към видовете, жанровете и стилите особености в изкуството.

Е. в. спомага за *всестранно развитие на личността*. Развитието на естетичната култура на човека е тясно свързано с неговото духовно, морално и физическо развитие, то задълбочава възгледите му, обогатява чувствата и преживяванията, въздейства върху цялото му поведение, върху отношението към другите хора, то играе положителна роля при развиване на комунистическото отношение към труда и усъвършенстване културата на поведение, на бита и т. н. С придвижването към комунизма нараства ролята на Е. в., тъй като расте ролята на естетическите оценки, възгледи, чувства и вкусове като мотиви и регулатори в поведението, дейността на хората.

Фактори на Е. в. са социалните условия, общуването с природата, всички видове и форми на дейност,

учебно-възпитателните и други учреждения и пр. Основа на Е. в. е трудът — не само защото в труда се създават всички материални и духовни блага на обществото, но и защото в труда се формират естетически способности, без които не е възможно развитие на духовната естетическа култура на човека. Голяма е ролята на училището при естетическото възпитаване на младото поколение. Основно средство на Е. в. е изкуството. Тъкмо то помага да се формира разностранно естетическо отношение към различни сфери от действителността, да се преценява тя от позициите на определени идеали. То усъвършенствува вкусовете и възгледите на хората, техните естетически преживявания и потребности. Важно място в Е. в. заема марксистко-ленинската естетика, която изучава естетическите отношения към света и по този начин помага да се формулират задачите и целите на Е. в. и се набележат пътищата за тяхното осъществяване.

Ж

ЖЕНСКИ ВЪПРОС — въпрос, свързан с положението на жената в капиталистическото общество, с пътищата и средствата за социално освобождаване на трудещите се жени и осъществяване на тяхното фактическо равенство; с участието на жените в изграждането на социализма и комунизма.

Векове наред жената заема неравно с мъжете положение в обществото. Променяли са се формите на неравенство и формите за потискане на жените, но самото неравенство, закрепено от държавата и осветено от религията, си оставало

непоклатимо. Идеолозите на експлоататорските класи се опитват да оправдаят това положение, позовавайки се на «непълноценност» на жената, на нейни биологични особености, на присъщата ѝ функция във връзка с майчинството. Основоположниците на марксизма-ленинизма доказват, че в основата на неравенството на жените са социално-икономически причини, че възникването на частна собственост довежда до икономическа зависимост на жената от съпруга, от бащата, а в експлоатираните класи — едновременно и до нейно кла-

сово поробване. Лишена от икономически и политически права, заробена духовно, жената е била изолирана от обществото, кръгът на нейната дейност се ограничава с домакинството. Капитализмът, който я въвлича в общественото по своя характер производство, постепенно разкъсва тези тесни рамки. Обаче той не само не дава на жената пълно равенство, а използва въвличането ѝ в производството като допълнителен източник за печалба. Капитализмът не създава на жената условия за съчетаване на участието в обществения труд с живота в семейството и майчинството. Поради това и борбата за освобождаване на жената е част от общата борба на трудещите се против експлоатацията. Тя налага и непосредствено, дейно участие на самите жени в революционното движение и изграждането на новото общество.

След Великата октомврийска социалистическа революция разкрепостяването на жените и привличането им към равно с мъжете участие в обществената, производствената и културната дейност стана първостепенна държавна задача. Социалистическата държава осъществява на практика равенството на жените с мъжете.

Конституцията на СССР не само провъзгласява равни права на мъжете и жените, но и гарантира осъществяването на тези права като на жените се дават равни възможности за получаване на образование и професионална подготовка, за труд, за неговото възнаграждение и за напредване в работата, а също и специални мерки за охрана на труда и здравето на жените; създават се условия, позволяващи на жените да съчетават труда с майчинството (вж. чл. 35 от Конституцията на СССР).

В СССР според данни от 1978 г. жените са 51 % от всички заети

в народното стопанство, в това число в търговията и общественото хранене — 84 %, в здравеопазването, физкултурата и социалните осигуровки — 83 %, в народното образование — 74 % и в културата — 71 %. Все повече жени участвуват в управлението на стопанството, в местни и висши държавни органи. Във Върховния съвет на СССР (изборите от 1979 г.) жените са 32,5 % от депутатите. Научно-техническият прогрес и свързаните с него изменения в характера на труда разширяват рамките за прилагане на женския труд в различните отрасли на производството. Върху участието на жените в общественое-производителния труд, върху развиването на способностите им при социализма се отразява отрицателно обстоятелството, че те още са принудени да губят значителна част от времето си за домашен труд. Затова се полагат големи усилия, по-специално в СССР, за по-нататъшно преустройство на домакинството с цел все повече неговите функции да се предават на общественото производство.

Почтено задължение на жените при социализма е майчинството. Партията и държавата създават всички условия, за да може жената-майка да изпълнява успешно дълга си пред обществото във връзка с възпитанието на децата.

Опитът от решаването на Ж. в. в СССР и другите социалистически страни има голямо международно значение. Той оказва революционизиращо влияние върху борбата за права на трудещите се жени в капиталистическите страни. Макар че принципът за равно заплащане на мъжкия и женския труд е провъзгласен в конституциите на буржоазните държави, работодателите продължават да го нарушават, като подлагат жените на дискриминация. Така в индустриално развитите страни жените получават за

равен обем работа с 25—50% по-малко от мъжете. Правото на жените на труд не е гарантирано и зависи от икономическото положение. Те са първи жертви на безработицата, тъй като имат обикновено по-ниска квалификация. Всъщност продължава дискриминирането на жените в областта на общото и професионалното образование. В буржоазните държави няма ефикасна система за подпомагане на жените, на които се налага да съчетават работата в производството с изпълнението на семейните и майчинските задължения. Повечето детски учреждения са частни и поради това не винаги са достъпни за широките слоеве от трудещи се. В редица страни брачният живот и майчинството са сериозна пречка за жената, която търси работа. През последните години жените постигнаха известни успехи в борбата за политически права, по-специално за даването им на изборително право. Обаче само малък брой от тях са депутати в парламентите и местните органи на власт.

Остро стоят проблемите за равнопоставеността на жените в развиващите се страни. Въпреки че в хода на националноосвободителната борба в редица страни от тая зона са постигнати успехи при разкрепостяването на жените, върху положението им се отразяват икономическата изостаналост, неграмотността, невежеството, религиозните предрасъдъци и запазването на остарели представи за мястото на жената в обществото и семейството.

В борбата за подобряване положението на жените, за техните права голяма роля играе международното

движение на жените. То не е еднородно по характер, включва различни течения: демократично, буржоазно-феминистко, клерикално, социалдемократическо и др. Комунистите разглеждат движението за разкрепостяване на жената като съставна част от *борбата за мир*, демокрацията и социализъм, стремят се да въвлекат жените в активна борба за социални преобразования. Буржоазните партии се опитват да използват феминистките организации за откъсване на жените от революционното движение, феминизмът нерядко тръгва по пътя на разпалване вражда между половете, без да засяга основите на капиталистическия строй. При съвременните условия с оглед исканията на широките женски маси буржоазно-феминистките, пацифистките и религиозните организации на жените включват в програмата си заетост на женската работна сила, равни възможности при получаване на образование и квалификация, равна заплата за равен труд, въпроси, свързани със запазването на мира; някои измежду тях сътрудничат с демократичното движение на жените. В съвременното демократично движение на жените водеща роля се пада на Международната демократична федерация на жените (МДФЖ), създадена през 1945 г. Тази масова международна организация на жените играе голяма роля при активизирането на движението на жените, в борбата не само за равнопоставеност на жените, но и за запазване на мира, укрепване на националната независимост и осигуряване на свобода и демокрация за всички народи.

ЗАЩИТА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ОТЕЧЕСТВО — закономерност на социалистическата революция и изграждането на социализма и комунизма, която се изразява в съответна вътрешнополитическа и външнополитическа дейност на комунистическата партия и държавата; морално и правно задължение на гражданина на социалистическата страна.

Според Конституцията на СССР З. с. о. спада към най-важните функции на държавата и е дело на целия народ. С цел да бъдат защитени социалистическите завоевания, мирният труд на съветския народ, суверенитетът и териториалната цялост на държавата са създадени въоръжени сили на СССР и е въведена всеобща задължителна военна служба.

В Основния закон е подчертано също: З. с. о. е свещен дълг на всеки гражданин на СССР. Военната служба в редовете на въоръжените сили на СССР е почетно задължение на съветските граждани.

Научните възгледи за З. с. о. бяха разработени от Маркс и Енгелс. В отговор на клеветите на буржоазните идеолози, че комунистите искали да отменят отечеството, те показаха, че при условията на експлоататорския строй работническата класа е лишена от истинско отечество, макар че съвсем не е равнодушна към съдбините на родната си страна, и че образуването на социалистическото отечество на мястото на буржоазното в резултат от пролетарска революция поставя пред социалистическото отечество задачата да отблъсне атаките на *контрареволуцията*. Заслугата за раз-

виване на учението за З. с. о. принадлежи на Ленин. С неговото име са свързани раждането на съветските въоръжени сили, организацията на отбраната на младата Съветска република. «Ние станяхме оборонци от 25 октомври 1917 г. Ние сме за «защита на отечеството», но отечествената война, към която отиваме, е война за социалистическото отечество, за социализма като отечество, за Съветската република като *отряд* на всемирната армия на социализма» (Съч. Т. 27, с. 148). Лозунгът за «защита на отечеството», служил на идеолозите на империализма и социалшовинистите за оправдаване на империалистическата война и за разцепване на пролетариите от различните страни, получи принципно друго съдържание, изразявайки органичното единство между патриотичните (национални) и интернационални задачи на работническата класа и всички трудещи се. Ленин подчертаваше, че проблемът за защита на отечеството възниква особено остро в резултат от социалистическата революция като радикален обществен преврат, който води в края на краищата до пълно ликвидиране на експлоататорските класи. Разяснявайки необходимостта от всемерно опазване на пролетарските завоевания, той посочваше агресивната природа на *империализма*, тенденцията към обединяване на всички сили на стария свят и тяхното все по-голямо ожесточаване в опитите им да свалят властта на трудещите се. Без въоръжена защита на социалистическата република ние не можем да съществуваме, казваше той, обобщавайки поуките от *гражданската война*.

Вдъхновител и организатор на З. с. о. е марксистко-ленинската партия. Благодарение на ръководството на ленинската партия съветският народ защити първото в света С. о. отначало през годините на чуждестранната военна интервенция и гражданската война (1918—1920 г.), а след това през Великата отечествена война — най-тежката война против ударните сили на империализма в лицето на фашистка Германия и нейните съдружници (1941—1945 г.).

С излизането на социализма извън рамките на една страна неговата защита придоби междудържавна основа. Създадена е обединена система за отбрана, закрепена от двустранни споразумения и Варшавския договор. Активните усилия на Съветския съюз и братските страни в тази насока осуетиха опита на империалистите да ликвидират народно-демократичния строй в КНДР, предотвратиха реставриране на капитализма в Унгария, не допуснаха разправа над революционна Куба и пресякоха «тихата контрареволуция» в ЧССР. Пълен крах претърпяха въоръжената интервенция на САЩ и маонистката военна агресия против героичния вьетнамски народ. В наше време З. с. о. е защита на икономическите, политическите и културните постижения на всички страни от *социалистическата общност*. Завоеванията на социализма са въплътени сега в изменянето на съотношението на силите на международната арена в интерес на работническата класа и всички трудещи се, в нарастване на световното освободително движение, в новите перспективи за решаване на най-парливия проблем на съвременността — предотвратяването на нова световна война. Днес става дума не само за защита на революционните завоевания от външни посягателства, за действителен отпор срещу импе-

риалистическата политика на агресия и диктат. По-ефективното противодействие във връзка с военната опасност, която иде откъм империалистическата реакция, е свързано с борбата за утвърждаване на международни отношения, основани върху принципите за *мирно съвместно съществуване*. Разгърнатото от съветската държава и другите страни от социалистическата общност мирно настъпление въз основа на приетата от XXIV конгрес на КПСС и развитата от XXV конгрес Програма за мир се увенча със значителни постижения. Обаче в капиталистическите страни още има твърде влиятелни сили, които мислят с категориите на «студената война», ратуват за надпревара във въоръжаването и нарастване на въоръжените сили и ядрения потенциал, проповядват яростен антикомунизъм и антисъветизъм и са готови на различни авантюри. Затова, както се отбелязваше на XXV конгрес на КПСС, партията е обръщала и обръща пужното внимание на укрепването на отбранителната способност и усъвършенствването на въоръжените сили и докато се запазва блокът НАТО, докато милитаристичните кръгове осъществяват надпревара във въоръжаването, СССР заедно с другите страни — участници във Варшавския договор, ще укрепва този военнополитически съюз.

Като многостранно явление З. с. о., защитата на завоеванията на социализма са свързани с различни сфери от дейността на държавата, имат разнообразни форми. В мирно време такива са всеобщото подготвяне на страната и армията за отблъскване на вражеско нападение, решителните мерки за пресичане опитите на империализма и други реакционни сили да подкопаят с военни или други средства позициите на социализма, да се занимават с износ на контрареволуция.

Във военно време защитата добива формата на непосредствена въоръжена борба с врага, в хода на която се обединяват усилията на фронта и тила, мобилизират се всички сили на страната (и на коалицията от социалистически държави) за пълен разгром на агресора.

Най-важни условия за сигурна З. с. о. са: укрепване на икономическите, социално-политическите и идеологическите основи на отбранителната способност на страните от социалистическата общност; усъвършенстване на военната организация на социалистическите държави; правилна политика на марксистко-ленинските партии във военната област. Изграждането на материално-техническата база на социализма и комунизма, развитието на социалистическите производствени отношения, повишаването на ефективността на общественото производство въз основа на научно-техническия прогрес и разгръщането на икономическата интеграция (вж. *Социалистическа интеграция*) позволяват на социалистическите страни да поддържат отбранителния си потенциал на равнище, необходимо за обуздаване на всеки агресор. Промените в социалната структура на обществото, сближаването между работническата класа, кооперираните селяни и интелигенцията, между всички нации и народности, последователното развитие на *социалистическата демокрация* водят до

по-нататъшното сплотяване на народ и армия. Нарастването на комунистическата съзнителност, убеждението за необходимостта да се отстоява по всички възможни начини свободата и независимостта на родината, интересите на социалистическата общност, укрепват нравствените и емоционално-психичните сили на защитниците на социалистическото отечество.

Политиката на управляващите марксистко-ленински партии обхваща във военната област широк кръг от теоретични и практически въпроси. Главни сред тях са: осигуряване на материално-техническа база за отбраната на страната, военното производство, екипиране на армията и флота със съвременна бойна техника и оръжие; подготовка на военни кадри, подготвяне на населението за участие в защитата на родината и цялата социалистическа общност, героико-патриотично и интернационално възпитание на народа и армията; заздравяване на отбранителния съюз между държавите — участнички във Варшавския договор, подкрепяне на младите прогресивни държави, подпомагане на народите, подложени на агресия, които се сражават против империализма и неоколониализма. Комунистическите партии развиват военната теория и отбранителната дейност върху основата на *марксизма-ленинизма*, въз основа на принципите на *пролетарския интернационализъм*.

И

ИДЕОЛОГИЧЕСКА БОРБА — една от формите на класовата борба между работническата класа и буржоазията, между социализма и капитализма.

Разпространяването на научни знания за развитието на обществото, разобличаването на експлоататорската същност на капитализма.

тализма, доказването на неговата историческа обреченост, разкриването на световноисторическата роля на работническата класа (вж. *Световноисторическа роля на пролетариата*), утвърждаването на нейната идеология, на нейния светоглед — *марксизма-ленинизма*, като най-високо постижение на обществените науки — всичко това образува същността на И. б., водена в цял свят от силите на социализма. Нейна най-близка цел е идейно изолиране на най-агресивната, монополистична върхушка в империалистическите държави, което би спомогнало и за осъществяване на прогресивни социални преобразования в отделни страни, и за уреждане на най-острите международни проблеми, преди всичко на проблемите за войната и мира. Основната цел на И. б., водена от силите на социализма, се състои в стремежа да се покаже на хората комунистическото бъдеще на човечеството, да се набележи най-късият и безболезнен път към това бъдеще. Особено важна характеристика на съвременната идеологическа борба против капиталистическия свят е нейната настъпателност.

Целите на буржоазните идеолози в И. б. са диаметрално противоположни на нашите. Те са: да се доказва непоклатимост на частната собственост върху оръдията и средствата за производство, да се отвлекат масите от острите социални проблеми, да се култивират индивидуализъм, шовинистични и расистки идеи, милитаризъм, да се извършва и опорочава идеологията на работническата класа, марксизмът-ленинизмът, както и да се води борба против политиката на социалистическите страни.

Започналият през 70-те години завој в отношенията между страните към *разведряване*, към отказ от политиката «от позиция на силата» и утвърждаване на принципа за *мирно*

съвместно съществуване на държавите о различен обществен строй не премахва главно противоречието на *съвременната епоха* (противоречието между социализма и капитализма), а по такъв начин и международното разведряване се придружава от засилване на И. б. Социално-класовата природа на двете световни системи не може да се промени, а следователно е неминуем и напрегнатият характер на борбата между идеите, които отразяват тази природа. Същевременно при условията на мирно съжителство на двете противоположни системи тази борба не трябва да се води със средства на «студената война» (средства за диверсия, шантажиране, намеса във вътрешните работи на други страни и др.), към което тласкат народите реакционните кръгове от империалистическите страни.

Идейно оръжие на комунистите е марксизмът-ленинизмът. Силата на марксистко-ленинската теория е в това, че тя не само обяснява обективния процес на обществено развитие, открива историческата перспектива и ориентира в сложната обстановка в съвременния живот, но и учи как трябва да действуват революционните класи, за да облекчат и ускорят обществения прогрес. Затова развиването на теорията на марксизма-ленинизма е едно от най-важните условия за успех в И. б. Усложняването и разширяването на съвременната И. б. изискват настойчиво всестранно шлифовани и грижливо разработени аргументи в подкрепа на теоретичните положения, обмислена система за мобилизиране на всички интелектуални сили на комунистическите партии, наред с постоянното внимателно изучаване и критика на противниковата идеология, периодично уточняване на собствените идейни позиции.

Значението на съвременната И. б., на борбата за световното общество-

но мнение, за умовете на хората бе оценено изцяло и от нашия класов противник, който я издига на равнището на първостепенна задача в класовата си държавна политика. Този процес се съпровожда от трескаво търсене на «нови идеи», които да се противопоставят на идеите на комунизма и с помощта на които да се оправдае и разкраси капитализмът. Каквито обаче и да са «теориите», изобретявани в кабинетите на буржоазните идеолози, каквито и опити да се правят за приспособяването им към новата политическа реалност на международната арена, главно идейно оръжие на империализма е *антикомунизмът*. На задачите за идейно разоръжаване на привържениците на социализма служи не само фалшифицирането на марксистката теория и практиката на социалистическото и комунистическото строителство, но и пропагандирането на мирно съвместно съществуване в идеологите, на отказ от И. б., което било предпоставка за истинско разведряване. На тези задачи са подчинени и предложенията да се изработи «универсална идеология», която да е «приемлива» за всички, да се уреди тъй нар. «свободна размяна на информация и идеи», претенциите за намеса във вътрешните работи на други страни.

Методите за И. б. са непосредствено свързани с характера на идеологическото оръжие. Докато силите на социализма и прогреса я водят чрез развиване и пропагандиране на обществената наука, буржоазията залага главно на манипулиране със съзнанието на масите. Монополите харчат огромни средства и за изследвания и търсене на най-добри методи за масова пропаганда, и за нейното водене в рамките на страните си и извън тях. С особено голям размах се отличава дейността на монополите от САЩ. Периодичните издания, радиото и телевизията — всички

средства за масова информация; които са в ръцете на монополите, са в служба на антикомунистическата пропаганда. На международната арена неин главен инструмент е Управлението за международни връзки, което излъчва радиопредавания на десетки езици, изготвя и разпространява телевизионни предавания и филми, издава вестници и разпраща книги. Дейността на УМВ в чужбина се допълва от работата на правителствените органи, свързани с американската «помощ», както и с «помощта» на многобройни частни организации.

Изпитан метод на буржоазната пропаганда е подборът на политически остри за една или друга страна въпроси и обработването върху тая основа — чрез фалшифициране, чрез софистично изкусно бъркане на истината с лъжата — на общественото мнение в страната в определена посока. Често пъти буржоазната пропаганда води идеологическите кампании против социалистическите страни под фалшивия лозунг за защита правата на човека. Раздухвайки го изкуствено по отношение на социалистическите страни, западните идеолози и политици разчитат да отвлекат трудещите се от борбата за права в собствените им страни. Всичко това доказва необходимостта от постоянна бдителност спрямо интригите на реакционните империалистически кръгове, от оказване на активен отпор срещу всякакви опити да организират идеологически диверсии в социалистическите страни.

ИДЕОЛОГИЯ — вж. *Комунистическа идеология*.

ИЗНОС НА КОНТРАРЕВОЛЮЦИЯ — (лат. *exporto* — изнасям) — дейност на реакционните кръгове от империалистическата буржоазия за реставриране по насилствен начин на

старите, капиталистически (или колониални) порядки в страните, поели пътя на дълбоките социални преобразования.

Идеята за И. к. намира «обстановка» в трудовете на буржоазните идеолози — представители на войнствувания *антикомунизъм*, и извира в края на краищата от социално-икономическата (агресивна по същност) природа на *империализма*. И. к. в основата си е опит на милитаристичните, агресивни кръгове от империалистическите страни да забавят по насилствен начин прогресивния ход на общественото развитие, да натрапят на други страни реакционния, отживяващ времето си обществено-политически строй, да се намесват във вътрешните работи на други страни и да им налагат решаване на спорните международни проблеми с военни средства. Предотвратяването на И. к. е важна задача, необходимо условие за запазване на мира на земята. Страните от *социалистическата общност*, включително и Съветският съюз, помагала неведнъж да се предотврати или отблъсне И. к. (в Куба в началото на 60-те години, в Чехословакия през 1968 г. и т. н.). «Заедно с другите марксистко-ленински партии Комунистическата партия на Съветския съюз смята за свой интернационален дълг — се сочи в Програмата на КПСС — да призовава народите от всички страни да се сплотяват, да мобилизират всички вътрешни сили, активно да действуват и опирайки се на мощта на световната социалистическа система, да предотвратят или да дадат решителен отпор на намесата на империалистите в работите на народа от всяка страна, който се е вдигнал на революция, и по този начин да не допуснат империалистически износ на контрареволуция.»

Обаче помощта, оказвана на революционния народ в друга страна от страните на победилния социализъм,

нямă нищо общо с износ на революция. Износът на революция се пропагандира от всевъзможни левичарски течения, които смятат, че революцията се нуждае от «подтикване» и че социализмът може да бъде натрапен на трудещите се маси от други страни с помощта на военна сила. Маоистите също прибягват до различни методи за намеса във вътрешните работи на други, прикривайки се с «революционни» лозунги, ратувайки на думи за «пролетарска» солидарност. Те стигат дотам, че твърдят, какво че една трета световна война щяла да е «полезна» за делото на социалистическата революция, като виждат в противодействието срещу *разведряването* път за осъществяване на своите великодържавно-хегемонистични замисли (вж. *Маоизъм*). Социалистическите държави, които оказват практическа помощ на трудещите се маси от другите страни в борбата им за социализъм, демокрация и национална независимост, изхождат при това от положението на научния комунизъм, формулирано от Енгелс: победоносният пролетариат не може да натрапва на нито един народ никакво «ощастливяване», без да подкопава с това собствената си победа. Социалистическата революция израства от възникналата в страната революционна ситуация и се осъществява от самите народни маси в тази страна. Идеята за износ на революция, която се представя като въплъщение на пролетарски интернационализъм, в действителност му противоречи. Тя противоречи и на научния комунизъм, на представата му за съотношението между обективните условия и субективните фактори. Основното си влияние върху световната история победилният социализъм оказва със силата на революционния пример: с решаването на собствените си задачи и с организирането на общественения живот върху нови начала.

ИКОНОМИЧЕСКА БОРБА НА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА — класова борба против буржоазията за подобряване условията на живот и труд. За разлика от *политическата борба на работническата класа* за ликвидиране на капиталистическата система на експлоатация тя се ограничава със задачата да се задоволят всекидневни социално-икономически нужди на трудещите се маси в рамките на съществуващия строй.

Борбата на работническата класа за непосредствените ѝ интереси възниква от зараждането на капитализма, като през ранния етап от развитието си е главна арена за сблъскване между труда и капитала. Колкото повече буржоазията се натъква на нарастващата съпротива на трудещите се, експлоатирането на труда от капитала приема все по-замаскирани форми, като се съчетава с тактиката на временни отстъпки. Докато през епохата на монополистичния капитализъм засилване на експлоатацията се е постигало главно чрез намаляване на работната заплата и увеличаване на работния ден, сега монополистичният капитал изкарва на преден план интензифицирането на труда и съкращаването на социалните разходи, съчетани с непрекъснато покачване на цените. Икономическата борба цели днес постигане на следните основни цели: повишаване на работната заплата, необходимостта от което се дължи на непрестанното поскъпване на живота, както и на нарастващите нужди на работническата класа при условията на засилваща се интензивност на труда и растящи обществени социално-икономически потребности; съкращаване на продължителността на работната седмица без намаляване на работната заплата и увеличаване на платените отпуски, необходимостта от което се дължи на първо място на прекомерното производст-

вено пренапрежение на трудещите се; разширяване на гаранциите срещу безработицата и уволненията, което е нужно във връзка с постоянните рецесии на икономическата конюнктура, със структурното преустройство на индустрията и *автоматизацията*, които причиняват прилива на масова безработица и създават постоянна атмосфера на неувереност в утрешния ден; ликвидиране на дискриминацията при заплащане труда на жените и младежите, които са около 50% от работната сила; подобряване на охраната на труда заради защита на трудещите се от изнурителните методи на труд, от професионалния травматизъм и заболявания; разширяване на професионалното обучение както на младежта, така и на трудещите се, които имат нужда от преквалифициране; подобряване на социалните застраховки и осигуровки чрез повишаване на пенсията, намаляване на пенсионната възраст и увеличаване размера на помощите при безработица, по болест и др., разпространение на застраховането върху всички хора на наемния труд и финансирането му от държавата и работодателите. По такъв начин борбата за повишаване на работната заплата си остава, както и преди, възлова точка от всекидневната борба на работническата класа. Тя се разгръща с нова сила и нерядко излиза извън рамките на сблъскванията в отделните отрасли, като добива характер на национални конфликти между профсъюзите и правителствата.

Най-масово и ефикасно оръдие за икономическа борба си остават стачките, наричани от Ленин «военина школа» против потисничеството на капиталистите (вж. Събр. съч. Т. 4, с. 284). Понастоящем се усъвършенствува тактиката на стачната борба. Това се изразява по-специално във факта, че расте броят на масовите стачки. Общите стачки стават крат-

ки, но масови, обхващат наведиъж цели отрасли и се повтарят в случай на неспо лука. Обикновено нещо е съчетаването на стачките с митинги и манифестации. Организирант се «дни за борба», «седмици за борба» и т. н. Сега силата на работническите организации в редица капиталистически страни е достатъчно голяма, за да може нерядко само със заплахата от стачка да бъдат принуждавани работодателите да правят отстъпки, без работата да стига до открит сблъсък. Така нар. «мирно» уреждане на въпросите чрез колективни споразумения в никой случай не свидетелствува за притъпяване на класовите противоречия между труда и капитала, както се опитват да твърдят буржоазните идеолози и реформистите.

Остротата и размахът на стачното движение пораждат сред част от работническата класа анархо-синдикалистки възгледи, при които се преувеличава значението на движението и на икономическата борба изобщо. Комунистическите и работническите партии от капиталистическите страни отхвърлят противопоставянето на крайните цели на работническото движение на неговите най-близки социално-икономически цели, обявяват се против догматичното припизяване на всекидневната борба, което обрича работническата класа на пасивност. Икономическата класова борба в капиталистическите страни става все по-активна и резултатна. Трудещите се не се ограничават само с икономически искания, те се борят за разширяване правата на профсъюзите, за правото да участвуват в организацията на труда и в управлението на предприятията, в контрола на тяхното финансиране, на приемането и уволняването на работниците и т. н. По такъв начин икономическата борба проявява тенденция да излезе извън ограничените рамки на частичните подобрения.

Макар че на практика това се постига далеч не навсякъде, нейният размах и характер свидетелствуват за нарастващо изостряне на отношенията между труда и капитала. Все по-нагледно се проявява и тенденцията към политизиране на икономическата борба. Това се обяснява на първо място с обстоятелството, че в условията на държавно-монополистичния капитализъм придобиват все по-голяма острота трудовите конфликти в държавните отрасли, стачките в частнокапиталистическите предприятия обхващат цели отрасли, профсъюзите се обявяват против държавната «политика на доходите», насочена към прекратяване на увеличаването на работната заплата, което води до непосредствено сблъскване на работническата класа с буржоазното правителство и монополите.

Запазвайки особености, присъщи на отделните капиталистически страни, икономическата борба се отличава сега с редица общи черти. Към тях спадат: нарастване на исканията, които надхвърлят рамките на материалните интереси на отделните отрасли работници и служители и засягат интересите на всички трудещи се; невиджана масовост на акциите; разнообразие на формите и средствата за борба; тясно преплитане на икономическата и политическата борба. Всичко това не само оборва твърдението на опортюнистите и реформистите за затихване на класовата борба при капитализма, но и подчертава важната роля на борбата на трудещите се за подобряване на условията за живот и труд за сваляне на политическата власт на буржоазията.

ИКОНОМИЧЕСКО СЪРЕВНОВАНИЕ МЕЖДУ ДВЕТЕ СИСТЕМИ — много важна съвременна форма на класовата борба между социализма и капитализма, в хода на която социализмът трябва да

надмине равнището на икономическо и техническо развитие на челните капиталистически страни. В центъра ѝ се намира съревнованието между СССР и САЩ, които са опора на индустриалната, военната и научната мощ на противоположните социални системи.

Икономическото съревнование между социалните системи започна след Великата октомврийска социалистическа революция, след гражданската война, когато Съветският съюз най-сетне получи възможност да се залови с мирно стопанско строителство. Твърде различни обаче бяха изходните позиции, от които започна това съревнование. Например през 1913 г. в САЩ е била произвеждана 8 пъти повече промишлена продукция, отколкото в Русия, производителността на труда в индустрията е била 9 пъти по-висока. И макар че през годините на гражданската война и чуждестранната интервенция тези съотношения се влошиха значително, Ленин твърдо вярваше, че «ние ще постигнем туй, че ще настигнем другите държави с такава бързина, за която те не са и мечтали. . . В такава бързина, ако движението се ръководи от действително революционна партия, в такава бързина ние вярваме и такава бързина ние ще постигнем на всяка цена» (Съч. Т. 33, с. 390).

С образуването на световната социалистическа система икономическото съревнование между двете социални системи се издигна на ново стъпало. През 1978 г. социалистическите страни произвеждаха повече от 40% от световната промишлена продукция и повече от 75% от промишлената продукция на развитите капиталистически страни. Сравнителните данни за икономическото развитие на СССР и САЩ показват, че като цяло националният доход на СССР е повече от 67% от американското равнище, а промишленото про-

изводство — повече от 80%. В отделните отрасли на промишлеността съотношението между СССР и САЩ е различно. Преди 20-тина години имаше само 2—3 отрасли, по които СССР изпреварваше САЩ. Сега СССР произвежда повече от САЩ желязна руда, стомана, кокс, въглища, чугун, нефт, металорежещи машини, трактори (по сумарна мощност), зърнокомбайни, сглобяеми железобетонни елементи, минерални торове, вълнени и памучни тъкани, обувки, животински мазнини, захар, риба и т. н. Има отрасли, по които СССР още изостава забележимо от САЩ. Тук спадат производството на електроенергия, на химически произведения, в това число производството на пластмаси и синтетични смоли, производството на хартия, радиоапарати и т. н. Но и тук СССР има съществено превъзходство над САЩ по темпове на развитие.

Понастоящем центърът на тежестта в икономическото съревнование между СССР и САЩ се премества от количествените върху качествените страни на производството. По редица показатели за ефективността СССР вече задмина САЩ. Като пример може да служи използването на работната сила. За по-доброто използване на трудовите ресурси у нас говори най-малко липсата на безработица. В областта на повишаване ефективността на производството има още много нерешени проблеми и неизползвани резерви.

Важен проблем, който възниква във връзка с това положение, е съревнованието в областта на производителността на труда. Съпоставянето на производителността на труда в различните отрасли на промишлеността показва, че докато в много отрасли разрывът между СССР и САЩ не е голям, в редица отрасли той е значителен (в хартиената, в химическата и местната промишленост). Нарастването на производи-

телността на труда в СССР се спъва от недостатъчното още развитие на специализирането на производството, както и от големия относителен дял на разходите за ремонт.

Голямо значение за повишаване ефективността на производството има усъвършенствуването на неговата структура. Сравнителният анализ на промишленото производство в СССР и САЩ показва, че СССР изостава от САЩ повече в развитието на новите и прогресивни отрасли, отколкото в старите, традиционни отрасли, изоставането се увеличава при преминаване от суровинните отрасли към отраслите, които дават крайна продукция. Изпреварвайки САЩ по производството на най-важните видове суровини, СССР изостава по видове продукция, които изискват квалифицирано обработване: по производство на съвременни производствени съоръжения, по приборостроене и електроника, по пластмаси и т. н. В структурата на промишленото производство в СССР е значително по-голям дялът на металургичната промишленост, на суровинните отрасли и строителните материали. Същевременно относителният дял на химическата промишленост и електроенергетиката в СССР е по-нисък, отколкото в САЩ. Тази отраслова структура на промишлеността в СССР е до голяма степен следствие от изключително късите срокове на *индустриализацията*.

Закономерностите на съвременното икономическо развитие показват, че икономическото съревнование с капитализма може да се спечели само при бързо и пълно овладяване постиженията на *научно-техническата революция*, от които сега зависи ефективността на общественото производство.

Когато говорим за изоставането на СССР от САЩ по производителност на труда, структура на иконо-

миката и техническо равнище на производството, не бива да забравяме, че разрушителните войни и по-сетнешните възстановителни периоди не дадоха възможност на Съветския съюз да обърне нужното внимание на тези качествени страни на общественото производство. Повдигане на общото техническо равнище на производството в страната е възможно само въз основа на къртовска и продължителна работа. Много по-лесно е например да се увеличи добивът на стомана, отколкото да се пресъоръжи металургичното стопанство за произвеждане на термично обработена стомана, да се разшири асортиментът и се повиши качеството на прокатните изделия и др. т.

Подобряването на качествените показатели на производствения процес е неразривно свързано с повишаване на общата култура на производството. С проблема за повишаване на общата култура на производството е неразривно свързан и въпросът за всемерното намаляване влиянието на случайния, субективния фактор върху стопанската дейност. Затова наред с развитието на производителните сили, с увеличаване количеството на произвежданите тонове, киловат-часове, милиони метри и т. н. необходимо е усъвършенствуването на социалистическите производствени отношения и подобряване на икономическите условия на производството. XXV конгрес на КПСС определи курс към всемерно повишаване ефективността на общественото производство, което отговаря на условията на *развитото социалистическо общество*, на намерените нужди на комунистическото строителство. Това е курс към подобряване на качествените показатели за работа, към органично съчетаване постиженията на научно-техническата революция с предимството на социа-

лизма, към усъвършенствуване на планирането и управлението на стопанството. Голямо значение за нарастване ефективността на производството имат извършващите се сега концентриране и специализиране (създаването на производствени обединения в промишлеността, между-стопанственото коопериране в селското стопанство, аграрно-промишленото интегриране и пр.); мощен фактор за развитие на икономиката е участието на трудещите се в управлението на стопанството и разгръщането на масово *социалистическо съревнование*. Всичко това открива широки възможности за икономически и културен напредък, за нови постижения в икономическото съревнование с капитализма.

ИМПЕРИАЛИЗЪМ — (лат. *imperiūm* — власт, господство) — монополистичен капитализъм, висш и последен стадий на капитализма, навечерие на *социалистическата революция*. Преминаване към И. се извършва в края на XIX и началото на XX в. «Империализмът — според Лениновото определение — е капитализъм в оня стадий на развитие, когато се е създадо господството на монополите и на финансовия капитал, когато износът на капитал е придобил голямо значение, започнала е подялбата на света от международните тръстове и е завършила подялбата на цялата територия на земята между най-големите капиталистически страни.» (Съч. Т. 22, с. 276)

Образуването на монополите се подготвя обективно от промените в капиталистическото производство. Развитието на машинната индустрия, разрастването на мащабите на производството и появата на нови промишлени отрасли водят до концентриране на производството в големи предприятия, където са заети значителна част от ра-

ботниците в съответните отрасли и се произвежда по-голямата част от продукцията. За образуване на едри компании спомогна и появата на акционерни дружества, благодарение на които се извършва централизиране на капитала. Концентрацията на производството, концентрацията и централизацията на капитала стигат до такова равнище, когато, произвеждайки значителна маса от продукцията, отделна компания (тръст) или група компании, които се обединяват (синдикат, картел), могат да диктуват свои условия на пазара, да установят монополни цени. Така капитализмът на свободната конкуренция се сменя от монополистичния капитализъм. Монополизирането на производството се придружава от концентриране и централизиране на банковия капитал, обособява се тясна група от банки и други финансови учреждения, които съсредоточават в ръцете си кредитирането, застрахователното дело, разплащанията между предприятията и други финансови операции. Обособяването на монополите в индустрията и на едри банки неминуемо води до срастване на промишления и банковия капитал и до образуване на финансов капитал. Той означава най-високо стъпало в концентрацията и централизацията на капитала изобщо, установяване господство на най-едрите капиталистически магнати над икономиката на основните капиталистически държави. Олицетворение на финансовия капитал е финансовата олигархия, върхушката на буржоазията, която упражнява контрол върху индустрията, търговията, банките и т. н.

Цел на образуването на монополите е получаване на монополна печалба, която надвишава обикновената средна печалба. Нейните източници са не само в засилването на експлоатацията на трудещите се,

които работят в предприятията на монополите, но и в известното преразпределяне на цялата маса на печалбата в полза на монополите.

Образуването на монополи се съпровожда от засилване на международната експанзия на високо развитите капиталистически страни. «Излишъкът от капитал», който не намира достатъчно рентабилно от гледна точка на монополите приложение, бива изнасян в чужбина, преди всичко в изостаналите страни, където «цената на земята е сравнително малка, работната заплата ниска, суровите материали евтини» (Ленин, В. И. Съч. Т. 22, с. 249). Износът на капитал става един от факторите за икономическо подчиняване на страните, които изостават в развитието си.

С нарастване на монополите и разширяване на позициите им въз основа на износа на капитал възниква възможност за сговаряне на най-едрият измежду тях относно подялба на световния пазар, при което монополизиранието излиза на международната арена. Образуването на международни монополи води до изостряне на борбата между империалистическите държави. Икономическата подялба на света въз основа на международните картелни споразумения никога не може да бъде разглеждана като окончателна, тъй като неравномерното развитие, измененията в съотношението на силите между монополите от различните държави водят неизбежно до преразпределяне на пазарите. Тенденцията към монополизиранието на пазарите, на източниците на суровини и сферите за влагане на капитал поражда териториална подялба на света, която е един от най-важните признаци на И. Към началото на XX в. се образува колониалната система на И. Механизмът на икономическото господство на развитите капиталистически страни върху

основата на износа на капитал и дейността на международните монополи се допълва от механизма на извъникономическата принуда. През епохата на И. капитализмът се превръща в световна система за потискане.

Образуването на монополи доведе до съществени промени във функционирането на капиталистическата икономика. Свободното преливане на капитал, което при свободната конкуренция осигурява развитие на различните отрасли на стопанството, е сериозно затруднено. Неминуема става намесата на държавата в икономиката, тъй като икономическите противоречия се засилват през времето на господство на монополите. За И. с характерно развитието на *държавно-монополистичния капитализъм*.

И. е паразитен и загиващ капитализъм. Монополът като най-дълбока икономическа основа на този строй и свързаната с него възможност за получаване на високи печалби чрез установяване на монополни цени поражда неизбежно тенденция към застой. Разбира се, монополът не премахва конкуренцията, което създава предпоставки за стремеж на капиталистите да повишат печалбите и чрез намаляване издръжките на производството. Въпреки това тенденцията към застой може да надделява за определени периоди в икономиката на отделни страни или отрасли. През епохата на И. се засилва паразитизмът на върхушката на буржоазията — финансовата олигархия, която в редица случаи изобщо не участва в стопанските работи и получава гигантски доходи под формата на дивиденди от акции и облигации. Получаването на доходи от външни източници, по-специално от износа на капитал, наречен от Ленин «паразитизъм на квадрат», засилва възможността за образуване на голяма

група капиталисти-рентиери. За И. е характерно засилване на милитаризма, което е свързано с войните, водени от империалистическите държави за подялба и преразпределяне на света. Проява на паразитизъм са и увеличаването на непроизводителните разходи, набъбването на финансовата сфера, на бюрократичния държавен апарат и апарата на буржоазните политически партии, изразходването на огромни средства за идеологическо обработване на населението. В политическо отношение И. се характеризира с тенденция към засилване на реакцията по всички линии. Той роди *фашизма*. Финансовата олигархия ламти за установяване на реакционни режими, които да смазват работническото и националноосвободителното движение.

И. е отделен, висш стадий на капитализма. Смяната на капиталистическата свободна конкуренция с капиталистическите монополи означава, че някои основни свойства на капитализма се превръщат в своята противоположност. Изострянето на основното противоречие на капитализма (противоречието между обществения характер на производството и частната форма за присвояване) през епохата на И. води до изостряне на всички противоречия на капиталистическото общество. Невиждана острота достига противоречието между монополистичната буржоазия и работническата класа. Засилват се противоречията между империалистическите монополи и народите от колониалните и зависимите страни. И. е умиращ капитализъм. През епохата на И. завършва създаването на обективни и субективни предпоставки за заместване на капитализма със социализъм. Тези предпоставки не се формират едновременно във всички страни. Неравномерното икономическо и политическо раз-

витие на страните, свойствено на империализма, води до пазряване на същите предпоставки отначало в една или няколко страни. Крахът на капитализма в резултат от Великата октомврийска социалистическа революция, настъпил в най-слабото звено на империалистическата система — в Русия, — ознаменува началото на краха на цялата система на империализма. Победите на социалистическите революции след Втората световна война в редица страни от Европа и Азия, а след това в Куба, стесниха още повече сферата за действие на И. Огромен удар на И. беше нанесен с краха на неговата *колониална система*.

Съвременният И., който загуби ролята си на световна система и съществува съвместно с новия обществен строй — *социализма*, на който постоянно отстъпва своите позиции, притежава някои нови черти. Благодарение на *научно-техническата революция* става обективно неизбежно по-нататъшното обобществяване на производството. Добивайки капиталистически форми, този процес се изразява в невиджано нарастване на концентрацията и централизацията на капитала, в засилване монополизацията на капиталистическата икономика, която излиза извън рамките на националните държави, води до поява на гигантски, многонационални компании, съсредоточаващи по-голямата част от производството в капиталистическия свят. Господството на монополите се разпростира все повече върху всички отрасли на капиталистическата икономика, в това число върху земеделието, търговията и други сфери, където е запазено дребностоковото и дребнокапиталистическото производство. Засилва се държавно-монополистичният характер на съвременния капитализъм. Появяват се между-

народни форми на държавно-монополистичния капитализъм, по-специално *империалистическата интеграция*. Обаче засилването на намесата на държавата в икономиката не премахва коренните противоречия на икономиката, а преди всичко цикличния характер на възпроизводството, който води до икономически кризи. Поради това в още по-големи мащаби и още по-остро се възпроизвеждат социалните антагонизми. Тъй като настъпва гигантско концентриране на собствеността в ръцете на крайно малобройната финансова олигархия, засилва се противоречието не само между монополистичната буржоазия и работническата класа, но и между монополистичната буржоазия и широките слоеве от народа, включително селяните, интелигенцията и дребните капиталисти, които във все по-голяма степен изпитват на гърба си потисничеството на монополите. Вследствие на това се изостря *класовата борба* в капиталистическите страни, която разклаща властта на монополите и задълбочава неустойчивостта и противоречията на И.

ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКА ИНТЕГРАЦИЯ — (лат. integer — цял) най-развита международна форма на *държавно-монополистичния капитализъм*, която предполага съвместна дейност на редица държави за обединяване на тяхната икономика и създаване на повече или по-малко еднакви условия за функциониране на монополите в рамките на единен стопански организъм, ограждането му от останалата част от световната икономика с външни барieri.

Обективна основа на И. и. е интернационализирането на стопанския живот и растящото обобществяване на капиталистическото производство в световен мащаб. *Науч-*

но-техническата революция породила тенденция към развиване на масово производство, което излиза далеч извън рамките на вътрешния пазар, наложи широка международна специализация и коопериране. Задълбочава се международното капиталистическо разделение на труда и нараства зависимостта на икономиката на повечето капиталистически страни от износа и вноса. С нарастването на интернационализацията на стопанския живот в съвременния капиталистически свят става все по-остро противоречието между интернационализацията и тесните рамки на националните държави. Въпреки острите междуимпериалистически противоречия интернационализирането на производството и капитала поражда определени общи интереси на монополистичната буржоазия от различните страни, а следователно и стремеж към координиране дейността на империалистическите държави в някои области на икономиката, което именно създава условия за развиване на държавно-монополистично регулиране на международно равнище. Поради нарастването на могъществото на *световната социалистическа система* империалистическите страни се стремят към съгласуване на политиката си спрямо социалистическите страни, включително и в икономическата област. Фактор, който сближава интересите на капиталистическите страни, е и подемот на националноосвободителното движение и крахът на колониализма (вж. *Колониална система*), което тласка империалистическите кръгове към обединяване на силите за борба с това движение и за запазване под различни форми системата за експлоатирание на бившите колонии от монополите.

Като първична форма на И. и. може да се смята зоната за свободна

търговия, при която страните отменят ограничения във взаимните си икономически отношения, но запазват пълна самостоятелност при воденето на вътрешната си и външната си политика. Митническият съюз предполага не само отменяне на външнотърговските ограничения, но и установяване на единна външнотърговска тарифа и водене на обща външнотърговска политика. При създаване както на зона за свободна търговия, така и на митнически съюз регулирането се свежда предимно до премахване на различните митнически бариери и обхваща фактически само размяната. Най-развитата форма на икономическа интеграция — икономическият съюз — предполага обща вътрешноикономическа политика, дейността на националните икономически органи, която обхваща не само размяната, но и производството. За тази цел могат да се използват обща за всички страни данъчна политика, субсидиране развитието на отделни производства или райони от общи фондове, съставяне на общи програми за икономическо развитие и други мерки. Според идеолозите на И. и. най-висша нейна форма трябва да стане политическата интеграция на държавите в една държава.

Международната дейност при условията на И. и. цели формиране на устойчиви икономически връзки между предприятията, обединенията и отраслите на националните стопанства. При това националните стопанства се привеждат едно към друго и се създават международни стопански комплекси, което дава определен икономически ефект, използван при капитализма несъмнено в интерес на монополите. Стратегическа цел на И. и. е: чрез създаване на относително по-благоприятни условия за развитие на производителните сили да се укрепят позициите на капитализма и да се

осъществят с «мирни средства» преразпределяне на капиталистическия пазар в полза на монополите от страните, които участвуват в интеграцията, защото на интегриращия пазар тези монополи имат привилегировано положение в сравнение с монополите от неучастващите в интеграцията страни.

Реални стъпки към интегриране на развитите капиталистически страни са направени в Западна Европа, където се прояви особено остро противоречието между значително порасналата степен на интернационализиране на производството и капитала и наличието на голям брой държави, които се конкурират помежду си. Инициатори за развиване на И. и. в Западна Европа станаха най-едрият монополистични групировки, мащабите на чиято дейност излизаха извън рамките на националните държави. И. и. в Западна Европа доведе до това, че в края на 50-те години бяха създадени две икономически групировки: Европейската икономическа общност (ЕИО — «Общия пазар») и Европейската асоциация за свободна търговия (ЕАСТ). Учредяването на ЕИО имаше за цел създаване на общ пазар на стоки, услуги, капитал и работна сила, което водеше до отменяне на митата, количествените и други ограничения във взаимните икономически отношения, както и постепенно сближаване на икономическата политика на държавите — членки на общността, а преди всичко установяване на обща икономическа тарифа и обща търговска политика спрямо трети държави. Понастоящем в ЕИО е приключено в основни линии създаването на митнически съюз. На дневен ред е изработване на единна икономическа и социална политика. Макар че някои мероприятия в тая насока се осъществяват (по-специално създаден е общ

аграрен пазар със сложна система за регулиране на цените, уеднаквяват се данъчните системи), формира се «европейска валутна система», която предвижда учредяване на «европейска разплащателна единица» (екю) и др., обаче преминаването към икономически и валутен съюз се натъква на сериозни разногласия. Определени кръгове в ЕИО се опитват да ускорят политическата интеграция, за което свидетелствува преминаването към избиране парламент на Общността чрез преки избори, които бяха произведени за първи път през юни 1979 г. Обаче и в тази област между страните възникват остри сблъсквания на интересите. Още отсега дейността на ЕИО засяга в по-голяма или по-малка степен суверенитета и равенството на страните-участнички. Функциите на някои органи на ЕИО имат наднационален характер. При това в редица органи страните-членки на Общността разполагат с нееднакъв брой гласове.

Втората икономическа групировка — ЕАСТ, създадена от Англия в противовес на «Общия пазар», предвиждаше взаимно отменяне на митата и количествените ограничения в областта на търговията с индустриални стоки. Влизането на Англия, а след това и на други страни в ЕИО през 1973 г. доведе фактически до разпадане на ЕАСТ и ведно с това усложни значително прерастването на ЕИО в икономически, валутен, а още повече в политически съюз.

И. и. оказва понастоящем съществено влияние върху развитието на световната капиталистическа икономика. Тя повиши концентрацията и централизацията на капитала в отделните страни, увеличи обема на взаимния износ на капитал и стокообмена между развитите страни и засили преплитане-

то на интересите на финансовия капитал от различните страни. Обаче тя не е в състояние да премахне противоречията, присъщи на капиталистическия пазар, цикличните колебания във възпроизводството. Бурното нарастване на инфлацията, увеличаването на безработицата във всички страни от ЕИО и енергийната криза показват още веднъж, че с помощта на И. и. не е възможно да се разрешат коренните противоречия на капиталистическата икономика. И. и. не ликвидира противоречията между страните, които влизат в икономически групировки. Националните стопанства не се разтварят в рамките на ЕИО, а неравномерното икономическо развитие на страните — участнички в ЕИО, е обективна основа за още по-голямо изостряне на противоречията между тях. В резултат от интеграцията се обособяват все повече икономически центрове в капиталистическия свят, които враждуват помежду си. Западноевропейската интеграция изостри противоречията на страните от Западна Европа със САЩ и Япония. Засилват се противоречията между страните от ЕИО и развиващите се страни. Една от целите на международните държавно-монополистични обединения е да осигурят на участничките в тях предимства в борбата за пазари, против техните империалистически конкуренти. Едно съществено разширяване на рамките на интеграцията чрез включване на нови страни би svelo до нула тези предимства. Това обстоятелство на сегашния етап ограничава И. и.

ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ — (лат. *industria* — дейност) — развитие на производителните сили на страната, която се характеризира със създаване на едра промишленост, способна да снабди народното стопан-

ство с машинна техника. И. е най-важно условие за социален и технико-икономически прогрес. Нейният характер, методите и темповете на осъществяването ѝ, както и социално-икономическите последици от нея се определят от вътрешните и външните условия за живот на страната, а преди всичко от начина на производство, от икономическите му закони. Капиталистическата индустриализация обикновено се осъществява стихийно, в резултат от надпреварата на капиталистите за печалби в условията на конкурентната борба. Тя започва най-често от леката промишленост, която се нуждае от по-малки капиталовложения и в която капиталът с неговото по-бързо обръщение носи на първо време по-голяма печалба. Развитието на леката промишленост, нарастването на търсенето на необходими за нея средства за производство и постепенното образуване на необходим капитал създават с течение на времето възможност за развитие на тежка промишленост. Затова И. по пътя на капиталистическото развитие е доста продължителен процес. За нея е характерна неравномерност в развитието на отделните отрасли, на районите в страната и различните страни. Капиталистическата И. изостря основното противоречие на капитализма — противоречието между обществения характер на производството и частно-капиталистическата форма за присвояване, задълбочава антагонизма между пролетариата и буржоазията.

При условията на социалистическото строителство характерът на И. и социалните последици от нея са принципино други. Планомерното развитие на едрата социалистическа промишленост, на първо място на тежката индустрия, осигурява създаване на материално-техничес-

ка база на социализма и победа на социалистическите производствени отношения в цялото народно стопанство. Промислено развитите страни могат да решат сравнително бързо проблема за създаване на материално-техническа база на социализма. В страните, където няма развита промишленост, основно средство за създаване на материално-техническа база на социализма и решаване на най-важните социални проблеми въз основа на нея е И. «Само тогава — подчертаваше Ленин, — когато страната бъде електрифицирана, когато промишлеността, селското стопанство и транспортът бъдат поставени върху техническата база на съвременната едра промишленост, само тогава ние ще победим окончателно.» (Съч. Т. 31, с. 532) Социалистическата И. има за цел да осигури в исторически къси срокове самостоятелност на страната, да постави цялото народно стопанство върху най-нова техническа база и да повиши материалното благосъстояние и културното равнище на трудещите се. И докато развитието на едрото машинно производство при капитализма поражда неминуемо относителен излишък от работна сила, социалистическата И. води до ликвидирание на безработицата. Социалистическите производствени отношения премахват препятствията по пътя на И., пораждащи от антагонистичните противоречия на капитализма, осигуряват високи темпове за нарастване на производството и откриват вътрешни източници за натрупване на средства (бързо нарастване на производителността на труда, режим на икономии, нарастване на производствената активност на трудещите се, принципино различен характер на разпределянето и преразпределянето на националния доход, липса на паразитно потребление, доходи

от монопола на външната търговия и т. н.).

Богат опит от социалистическата И. е натрупан в СССР. Въпреки липсата на икономическа помощ отвън съветският народ изгради със самоотвержен труд за исторически най-къс срок едра съвременна промишленост. Създадени бяха основните отрасли на тежката индустрия. С особено бурни темпове се развиваше машиностроенето. Важно значение при това имаше широкото разгръщане на инициативата и научно-техническото творчество на трудещите се маси, *социалистическото съревнование*. В резултат от изпълнението на два петгодишни плана (1929—1937 г.) Съветският съюз се превърна от промишлено изостанала страна в развита индустриална държава, икономически независима от капиталистическите страни. Създаването на социалистическа индустрия позволи да се снабди селското стопанство със съвременна техника и постави здрава основа за повишаване жизненото равнище на народа. Неопетимо е значението на И. за победата на съветския народ във Великата отечествена война и за следвоенното възстановяване и развитие на икономиката. Мощната съвременна индустрия стана база на успехите на Съветския съюз в икономическото съревнование с най-развитите капиталистически страни (вж. *Икономическо съревнование между двете системи*).

И. в другите социалистически страни също се натъкваше на редица трудности, породени от войната и саботьорската дейност на реакцията, много от тези страни наследиха изостанало и предимно аграрно стопанство. Наличието на *световна социалистическа система*, тясното братско сътрудничество между социалистическите страни и международното социалистическо разде-

ление на труда им осигуриха по-благоприятни условия за осъществяване на И. от условията в СССР. За тези страни са характерни високи темпове на И. Обаче въпросът за темповете не е толкова остър за тях, както беше за Съветския съюз. Използвайки предимствата на международното социалистическо разделение на труда и на социалистическата икономическа интеграция (вж. *Социалистическа интеграция*), те развиват отрасли на тежката индустрия, за които поради природните си и исторически условия имат най-благоприятни предпоставки. Някои от тях можаха на първо време да обърнат по-голямо внимание на развитието на отраслите на леката и хранителната промишленост и на селското стопанство.

Социалистическите страни оказват всестранна подкрепа на народите от *развиващите се страни* при създаването на собствена промишленост, при осъществяването на И. и постигането на икономическа независимост от тях. Зависимостта от чуждестранния капитал, тесният вътрешен пазар, ниското равнище на натрупването, липсата на собствени кадри и многообразните икономически сектори с господство на феодални и полуфеодални отживелици създават значителни трудности за индустриалното развитие и след освобождаването на тези страни от колониална зависимост. В много от тях икономиката продължава да има структура, ориентирана преди всичко към отраслите на добивната промишленост, което ги превръща в суровинен придатък на индустриално развитите империалистически държави. Разширяването на икономическите връзки на развиващите се страни със световния социализъм води до това, че за тях става твърде актуално използването на историческия опит

от индустриално развитие на Съветския съюз, а особено на средноазиатските републики, които бяха в миналото колонии на царизма, на опита на МНР, където господствуваха феодални отношения, както и на редица други социалистически страни, които преодоляха в исторически къси срокове вековната си икономическа изостаналост.

ИНТЕГРАЦИЯ — вж. *Империалистическа интеграция, Социалистическа интеграция.*

ИНТЕЛИГЕНЦИЯ — (лат. *intelligens* — знаещ, мислещ) — социална група, в която влизат хора, занимаващи се професионално с умствен труд и имащи необходимостта за такъв труд специално образование. Съществуването на И. като отделна обществена група е свързано със социалното деление на *умствен и физически труд*. И. се превръща в многобройна социална група едва при капитализма или — сред народите и в страните, които не са минали през капиталистическия стадий — в процеса на социалистическо строителство.

И. не е класа, тъй като няма собствено, отделно отношение спрямо средствата за производство. Същевременно като тясно свързана със съществуващите в обществото класи и обслужваща техните нужди И. играе голяма социално-политическа роля. При капитализма И. е прослойка между основните класи, тя се попълва с хора, дошли от експлоататорските класи, от средните слоеве, а с превръщането ѝ в масова група — и с хора, дошли измежду пролетариата и другите трудещи се. През XIX в. И. е била сравнително немногочислена и се е състояла предимно от адвокати, лекари, писатели, художници, артисти и други хора със свободни професии. С прерастването на капитализма в монополи-

тичен, а след това и в държавно-монополистичен настъпват значителни промени в числеността и професионалната структура на И., задълбочава се нейната социална диференцираност. През 70-те години на XX в. в страните с развит капитализъм И. заседно със *служещите* стига до $\frac{1}{3}$ и повече от активното население. *Научно-техническата революция* обуславя нарастването на броя на учените, инженерите и техниците. Увеличава се числеността на специалистите в набъбващия военно-бюрократичен апарат, в апарата за държавно-монополистично управление и идеологическо обработване на масите. Спада делът на хората със свободни професии. Върхушката на управленческия персонал в държавните и частните предприятия (менажерите), важните държавни чиновници, повечето юристи, част от високо платените учени и дейци на буржоазната пропаганда, които служат верноподанино на капитала, често сами притежават акции и участвуват в експлоатиранието на наемния труд, като представляват всъщност научно образования слой от буржоазията. Основната маса от обикновените представители на И. се превърнаха в наемни работници. По обществено положение, размери на дохода и начин на живот те се приближават все повече до работническата класа, запазвайки обаче социалната си специфика. Всичко това слага сериозен отпечатък върху политическите позиции на И. Докато през XIX и в началото на XX в. само най-прогресивните представители на буржоазията И. скъсваха с господстващата класа, като ставаха привърженици и идейни изразители на интересите на пролетариата, сега вече широки слоеве от И. възприемат пролетарските цели и методи за борба. Мнозина представители на И. влизат в редовете на ко-

мунистическите и работническите партии, на комунистическите младежки съюзи. Засилва се протестът на И. против всевластието на монополите, против агресивната, антидемократична политика на реакционните кръгове, против духовната и моралната атмосфера в буржоазното общество и недостатъчните разходи за просвета, здравеопазване, култура, наука и т. н. За поемане пътя на антиимпериалистическата борба от И. спомагат също така кризата на буржоазната идеология и притегателната сила на идеите на социализма. При изработване на своята *стратегия и тактика* комунистите от капиталистическите страни обръщат голямо внимание на И., на съюза между работниците на умствения и физическия труд. В страните, където се съкрати значително делът на *селските* в социалната структура, И. и служещите са най-масовият съюзник на пролетариата в борбата за мир, демокрация и социален прогрес. Комунистическите и работническите партии държат сметка за известната политическа неустойчивост на част от И., за нейните дребнобуржоазни илюзии и колебания и склоността ѝ към *реформизъм* и «ляв» авантюризъм. Комунистите се борят настойчиво за засилване на влиянието си върху И.

В *развиващите се страни* И. заема в значителната си част революционно-демократични и антиимпериалистически позиции. Там, където пролетариатът е още слаб и не е завоювал водеща роля в общественения живот, тази И. често играе ролята на ръководна сила на прогресивното социално развитие, като изразява интересите на селяните, градската дребна буржоазия и на други трудещи се.

През *преходния период от капитализма към социализма* съставът на И. се променя значително,

преобразува се из основи нейната социална същност. Формирането на нова, социалистическа И., която да бъде тясно свързана с работническата класа и трудовите селяни и да служи вярно на интересите на народа, е обща задача за всички страни, които вървят по пътя на социализма, важна съставна част от *културната революция*. Широкото привличане на старата И. към социалистическото строителство, използването на буржоазните специалисти се разглеждаше от Ленин като форма на класова борба през епохата на *диктатурата на пролетариата*. Това е борба за освобождаване на И. от буржоазните и дребнобуржоазни възгледи, традиции и навици, за превъзпитанието ѝ в социалистически дух. В многонационалните държави се решава специално проблемът за създаване на собствена, национална И. сред народите, които преди социалистическата революция са били на ниско стъпало на икономическото и културното развитие. С победата на социализма, с ликвидирането на експлоататорските класи и утвърждаването на *социално-политическото и идейно единство на обществото* И. се превръща в социален строй, който задоволява потребностите на всички трудещи се и чиито интереси са неделими от интересите на работниците и селяните. Запазилите се съществени различия между И. и другите социални групи са различия по място в общественото разделение на труда, по роля в обществената организация на труда, по характер и съдържание на трудовата дейност и по културно-техническо равнище. И. има и определени вътрешни различия. Освен професионалното деление на научна, техническа, художествена и друга И. в нея има различия от социално състояние: например между градската и селската И., между групите с

различна сложност на труда и различно равнище на квалификация. Специфично е положението на сравнително немногобройната група от хора със свободна професия — на една част от писателите, художниците, скулпторите, композиторите, адвокатите и др., които не са държавни служители и живеят с доходи от хонорарии. При условията на развития социализъм се стига до по-нататъшно нарастване числеността на И., особено на научната и инженерно-техническата. Във връзка с научно-техническата революция и разширяването на мащабите за приложение на умствения труд се повишава ролята на И. във всички сфери на обществения живот, нараства нейната социално-политическа активност. Напълно се формира съюз между работниците на физическия и умствения труд — съюз на работниците, селяните и И. Новата съветска *Конституция* определя този съюз като социална основа на СССР. В процеса на комунистическо строителство става все по-забележимо сближаването на работническата класа и селяните с И. Преодоляват се и социално-груповите различия в състава на И. При комунизма, когато ще изчезнат съществените различия между работниците на физическия и умствения труд, И. ще престане да бъде отделен социален слой.

Комунистите всякога са се борили и се борят против опитите да се принизи ролята на И., да се култивира неуважение и недоверие към нея. Още Маркс и Ленин развенчаха субективно-идеалистическите теории, които рисуваха И. като «надкласова сила», противопоставяха творящи историята «герои»

измежду И. на пасивната «тълпа». При съвременните условия комунистите изобличават несъстоятелността на технократичните схващания на буржоазните социолози и десните ревизионисти, които отреждат ръководната роля в обществото не на работническата класа, а на И., на «мислещия елит». Комунистическите партии дават решителен отпор срещу такива, чужди на природата на социалистическата И. явления, когато отделни, политически неустойчиви «интелектуалци» се поддават на влиянието на враждебната идеология и под маската за «свобода на творчеството», «демократизация», «либерализация» и др. т. проповядват антикомунистически възгледи. Нарастването на ролята на И. в обществото, както и острата борба между идеологичните водят до това, че става особено важно възпитаването у И. на комунистическа идейност, отговорност пред народа, чувство за сплотеност с работническата класа и другите слоеве от трудещи се, патриотизъм и интернационализъм, творческа активност и смелост, принципиност и самокритичност.

ИНТЕРНАЦИОНАЛ — вж. *Първи интернационал. Втори интернационал. Комунистически (Трети) интернационал. Социалистически интернационал.*

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗЪМ — вж. *Пролетарски интернационализъм. Социалистически интернационализъм.*

ИНФОРМАЦИЯ — вж. *Социална информация. Средства за масова информация и пропаганда.*

КАПИТАЛИЗЪМ — (френ. *capital* — главно имущество) — обществен строй, основан върху експлоатация на наемния труд от капиталистите, в чиито ръце е съсредоточена собствеността върху средствата за производство.

Исторически К. сменя феодализма в хода на първоначалното натрупване на капитала, когато бива унищожавано дребното производство и възниква капиталистическа частна собственост, която позволява да се премине към концентриране на средствата за производство и едро производство и създава през определен етап благоприятни условия за развитие на производителните сили. Този процес се характеризира с насилствени методи за разоряване на милиони селяни и занаятчии (например ограбданяването в Англия), с държавно принуждаване на освободените от средства за производство да работят наемно за капиталиста и с ограбване на народите от колониалните и други страни. В резултат от първоначалното натрупване на капитала на единия полюс се образува класа от капиталисти, в чиито ръце са съсредоточени капиталът и средствата за производството, а на другия — маса хора, които са лично свободни, но лишени от средства за производство и затова са принудени да продават работната си сила на капиталиста. Типична черта на К. е господството на стоковото производство. Докато в докапиталистическите формации е господствувало натуралното стопанство, а стокова форма добивали обикновено само излишъците от продукта над собствените нужди на производителите, капи-

талистическото производство е производство на стоки. При К. форма на стока — стока от особено естество — добива човешката работна сила.

Изходна точка на капиталистическото производство е простата кооперация, където под контрола на капиталиста се обединяват едновременно много работници за произвеждане на една и съща стока. Съвместното използване на работниците позволява да се вършат работи, които не са достъпни на отделния труженник, а общественият контакт в труда предизвиква съревнование, което увеличава индивидуалната производителност на работниците. По-нататъшното развитие на кооперацията, свързано със задълбочаване разделението на труда между работниците, води до образуване на капиталистическа манифактура. Производството се разделя тук на отделни производствени операции, изпълнявани от отделни работници, които благодарение на това се превръщат в частични работници. Манифактурата засилва зависимостта на работника от капиталиста, спомага за нарастване на производителните сили и подготвя условия за използване на машини. Създаването на едра машинна индустрия в хода на промишления преврат, започнал в Англия през втората половина на XVIII в. и завършил към средата на XIX в. е означавало създаване на материална база, адекватна на капиталистическите производствени отношения. К. става господстващ начин на производство.

Основно отношение при К. е отношението на експлоатация на

наемния труд от капитала. Капиталистът наема работника и му плаща стойността на неговата работна сила, която добива форма на работна заплата, получавана от работника за труда. Външно изглежда, че се заплаща целият труд на работника, а в действителност работникът изразходва само част от труда си за възпроизвеждане стойността на работната сила (необходим труд), докато останалата част образува принадлежния труд, който не се плаща и създава принадлежна стойност, присвоявана от капиталиста. Получаването на принадлежна стойност е цел на капиталистическото производство, а законът за принадлежната стойност е основен закон на капиталистическото производство, главен фактор за движението, функционирането на цялото сложно капиталистическо стопанство.

Резултат от капиталистическо производство са не само стоките, не само принадлежната стойност, но и възпроизвеждането на капиталистическите отношения, тъй като работникът излиза от производството лишен от средствата за производство, а продуктът на труда му се присвоява от капиталиста. За К. с неговия безграничен стремеж към нарастване на принадлежната стойност (печалбата) е характерно производството в разширен мащаб — разширеното възпроизводство, което добива капиталистическа форма — формата на натрупване на капитал (когато част от печалбата се използва за увеличаване на капитала). Във връзка с изменението на структурата на капитала, поспециално с относителното намаляване на частта, която се използва за плащане на работната сила, възниква относително пренаселение, т. е. безработицата, която носи лишения на работническата класа и е оръдие за засилване на експлоата-

цията ѝ. Натрупването на капитал е свързано с неговото концентриране и централизиране. Вместо голям брой относително дребни капиталисти възниква немногоброен слой от едри капиталисти, в чиито ръце се съсредоточават огромни капитали. Нарастването на натрупването на капитала води до изостряне на основното противоречие на К. — противоречието между обществения характер на производството и частнокапиталистическата форма на присвояване. Въпреки взаимовръзката между предприятията и отраслите на производство съществуването на частнокапиталистическа собственост пречи за обществено регулиране на стопанството и обуславя господството на анархия и конкуренцията, стихийен характер на икономическото развитие. Стихийен регулатор на капиталистическата икономика е законът за стойността. Най-остро противоречията на капиталистическата икономика се проявяват в периодично повтарящи се икономически кризи, които водят до разрушаване на производителните сили, до забавянния в развитието на производството, рязко намаляване на жизненото равнище, на трудещите се и огромно нарастване на безработицата.

К. се опитва да се нагоди към нуждите на развитието на производителните сили, които добиват все по-обществен характер. Настъпва еволюция на формите за капиталистическа собственост. Наред с индивидуалната се появява асоциирана капиталистическа собственост във връзка с възникването на акционерни компании, които позволяват да се концентрират гигантски капитали и да се влагат те в изграждане на железопътни линии, канали и големи индустриални предприятия. Впоследствие се развива и капиталистическа държавна собственост, която е обща собственост на

капиталистическата класа. На определено стъпало концентрацията и централизацията на капиталите води до поява на капитали с такива мащаби, които монополизират производството и пласмента на продукцията. К. на свободната конкуренция отстъпва място на монополистичния К. — *империализма*. С преминаване към империализма се засилва «интернационалният характер на капиталистическото стопанство» (Маркс).

Първоначално капиталистическите отношения се зараждат в Холандия и Англия, а по-късно — в Италия, във Франция, Германия и Русия. На останалата територия от земята кълбо са господствували докапиталистически отношения (феодални, робовладелски и първобитнообщинни). През епохата на империализма все повече страни биват въвличани в орбитата на капиталистическите отношения, макар че в изостаналите колониални страни те съжителствуват с докапиталистически форми на експлоатация. Към началото на ХХ в. К. се превръща в световна система, което е свързано с нарастването на износа на капитал, с образуване на международни монополи и създаване на колониалната система на капитализма. Това води до засилване експлоатацията на народите от колониалните и зависимите страни, до изостряне на противоречията между империалистическите държави, които пораждат войни за преразпределяне на света.

Върху характера на политическия строй при К. е оказвала отначало влияние класовата борба на буржоазията против феодалните привилегии, а след това борбата между двете основни класи на буржоазното общество — пролетарната и буржоазията. Държавният строй в капиталистическото общество добива форма на република и конституционна

монархия (вж. *Буржоазна демокрация*). През епохата на империализма, когато се засяват реакционните тенденции в политиката, се появява на бял свят терористична диктатура на едрия капитал — *фашизмът*. Интересите на различните групи и направления от буржоазията биват изразявани от буржоазните партии, макар че някои от тях се представят за партии на трудещите се.

В процеса на развитие на К. се формира сила, която трябва да му сложи край. Тази сила е работническата класа. Нейната численост се увеличава значително, появяват се масови организации на работническата класа начело с комунистическите партии, които я вдигат на борба с експлоататорите.

С навлизане в империалистическия стадий К. изобщо е съзрял за заместване с нов обществен строй. С пробива на капиталистическата система отначало в най-слабото ѝ звено започна *общата криза на капитализма*. По-нататъшното задълбочаване на тази криза е свързано с победата на социалистическите революции в редица страни от Европа и Азия, както и от Латинска Америка (Куба), с краха на колониалната система и изменението на съотношението на силите в полза на социализма.

КАПИТАЛИСТИЧЕСКА СИСТЕМА — вж. *Световна капиталистическа система*.

«КАЧЕСТВО НА ЖИВОТА» — широко разпространени в съвременната буржоазна философия, социология, политология и политическа икономия представи за социално икономическите, политическите, културните и екологични условия за съществуване на личността, включително условията за труд и бит, за времето и организирането на сво-

бодното време, използваните стоки и услуги, здравеопазването, образованието, околната среда и др. представи за футурологичен идеал, т. е. за желаното бъдеще.

Нарастващите икономически и социални трудности на капитализма нанесоха сериозни щети върху буржоазния мит за уж неограничените възможности за безкризисно развитие и процъфтяване. В трудно положение се озоваха буржоазните идеолози, които предричаха скорошно настъпване на «постиндустриално», «технотронно» и др. общество, където въз основа на бурното развитие на науката и техниката не само ще се изгледят всички социални противоречия, но и ще настъпи ера на всеобщо благоденствие, на ново, по-високо «качество на живота». Констатирайки краха на лозунга за създаване на «велико общество» в САЩ, американският социолог Росту, автор на теорията за стадии на икономическия растеж, сочи многобройни социални противоречия, които пречат на търсенето на ново «качество на живота». «Ние знаем още крайно малко за търсенето на «качество на живота», или обогатяването на личния живот, а онуй, дето знаем, не е съвсем убедително» — забелязва той. Използвайки стремежа на трудещите се от капиталистическите страни да подобрят социалното си положение и да постигнат качествено ново жизнено равнище, буржоазните и реформистки идеолози свеждат борбата за ново «качество на живота» до осъществяване на реформи, които, макар и да имат определена стойност, не излизат извън рамките на буржоазния строй. От гледище на теоретиките на *реформизма* за повишаване «качеството на живота» е необходимо да се подобрят «житейските шансове», на «шансовете за образование», здравеопазването, техническата и социална инфраструк-

тура и др. т. Много се говори за опазването на околната среда и природните богатства (вж. *Природна среда и човек*), изчерпвани в хода на *научно-техническата революция*. В понятието «качество на живота» се включва и признаване достойнството и ценността на човешката личност, при което тук то се стига до «етичния социализъм», който свежда преустройството на обществото до нравствено усъвършенствуване на хората. Всички тия апели за хуманизиране на обществения живот, включително и за постигане на ново «социално качество на живота», увисват във въздуха, придобиват утопичен характер, тъй като не са свързани с реална борба против господството на монополите.

Неспособността на капитализма да се справи с темповете на научно-техническия прогрес и с нарастването на производителните сили, за които станаха тесни рамките на частнособственическите производствени отношения, буди сериозна тревога сред буржоазните идеолози. Поради това все по-силно звучат гласовете на критиците на науката и техниката (антисциентизъм, технофобия), чуват се апели да се забави научно-техническият прогрес и се премине от разширено към просто възпроизводство, за да не бъде толкова остра екологичната криза и да се изразходват по-икономично невъзстановимите суровини и енергийни ресурси. Значителен брой буржоазни идеолози се включиха в кампания за пропагандиране ново «качество на живота» в обстановката на суровия режим на икономии, свързан с енергийната криза, неудържимото нарастване на инфлацията и рецесията на производството. В тази кампания участвуват и неомалтусианци, които съзират главната причина за нарастващите трудности в уж неспирното нарастване

на населението, особено в разви-
ващите се страни. Според неомалту-
сианците «качеството на живота»
ще е толкова по-високо, колкото по-
малко хора останат на земята. Всич-
ки тези схващания, които служат в
края на краищата на целта да се оп-
равдае капитализмът, не разкриват
истинските дълбоки причини, кои-
то обуславят един или други качест-
вени характеристики на обществен-
ния живот. В марксистката лите-
ратура се разработва понятието на-
чин на живот като типичен за даде-
но общество и дадена класа начин
за дейност на хората, определян в
крайна сметка от даден начин на
производство, от достигнатото рав-
нище на производителните сили и
характера на производствените от-
ношения, като форма за проявяване
на социална активност в труда и
свободното време, на семейните от-
ношения и бита, идеологията и
културата. Като твърде широко по
обем, понятието начин на живот има
взаимосвързани помежду си коли-
чествена и качествена страна. До-
като количествената страна на на-
чина на живот се изразява главно
чрез показатели за материалното
благосъстояние, качествената му
страна — преди всичко в степента на
социална свобода и условията за
развитие на личността, в нейните
духовни и културни ценности. Имен-
но социализмът осигурява по-ви-
соко «качество на живота» на лич-
ността, като гарантира в несрав-
нимо по-голяма степен нейната со-
циална свобода — свобода от ико-
номическа експлоатация, от поли-
тическо, национално, расово и вся-
какво друго потискане (вж. *Социа-
листически начин на живот и Лич-
ност при социализма*). Още по-го-
леми възможности за развиване на
всяка човешка индивидуалност се
осигуряват от комунизма, премина-
ването към който е основно съдър-
жане на съвременната епоха.

КЛАСИ — вж. *Работническа кла-
са. Селяни. Експлоататорски класи.*

**КЛАСОВА БОРБА В ПРЕХОДНИЯ
ПЕРИОД ОТ КАПИТАЛИЗМА КЪМ
СОЦИАЛИЗМА** — борба между за-
воювалата държавната власт работ-
ническа класа в съюз с ръководените
от нея непролетарски трудещи се маси
и съборените реакционни експлоа-
таторски класи и подкрепящата ги
международна буржоазия. В тази
борба работническата класа се обя-
вява за ликвидиране на *експлоата-
торските класи*, за революционно
преобразуване на обществото и осигу-
ряване победата на социализма.

К. б. е обща закономерност при
преминаване на различните стра-
ни към социализма. Тя е неминуе-
ма поради това, че завоеването на
властта от пролетариата не означа-
ва едновременно изчезване на кла-
сите с противоречиви и дори анта-
гонистично несъвместими интереси.
Свалените експлоататорски класи съ-
ществуват повече или по-малко про-
дължително време в условията на
*преходния период от капитализма
към социализма* и оказват ожес-
точена съпротива на новата власт,
която е сложила край на политичес-
кото им господство и посяга върху
най-свещеното за тях — частната соб-
ственост.

Историческият опит показва, че
след като са загубили политичес-
ката власт, експлоататорските кла-
си запазват известни социално-ико-
номически позиции. Те разполагат
със значителни материални сред-
ства, със знания и опит по органи-
зирането на производството и уп-
равлението, широки връзки със спе-
циалистите от стария стопански,
граждански и военен апарат, както
и с международния капитал. В рам-
ките на страната съборената бур-
жоазия намира опора в дребното
стоково производство, което ражда

постоянно капитализъм, използва колебанията на *селяните* и различните междинни слоеве. Всичко това подхранва надеждите ѝ за реставриране на стария строй, а те на свой ред, както отбелязваше Ленин, се превръщат в опити за реставрация. Затова установяването на *диктатура на пролетариата* означава не прекратяване на К. б., а нейно продължаване при новите условия, под нови форми и с нови средства.

В условията на диктатура на пролетариата пролетарската държава с всичките ѝ органи за принуда, управление и възпитание е главно оръдие в ръцете на работническата класа в борбата против силите и традициите на стария свят. Формите на К. б. на пролетариата са подчинени на задачите за утвърждаване, опазване и развиване на новата обществена система и включват не само насилствени средства, но и методи за «използване» на буржоазията, т. е. привличане на нейни представители за работа в народното стопанство и други сфери на обществения живот в интерес на изграждане на социализма (вж. *Ленин, В. И. Съч. Т. 30, с. 82—84*).

Не е имало и няма страни, които да са преминали към социализма без съпротива на експлоататорите и да са могли да минат без необходимостта от тяхното смазване. Обаче характерът на съпротивата на свалените класи далеч не е еднакъв при различните условия и зависи от съотношението на силите между революцията и контрареволуцията, преди всичко в страната, както и в международен мащаб. Ако това съотношение се формира така, че вътрешната и международната контрареволуция получава възможност да прибегне до крайно ожесточени военни средства за съпротива срещу победилата революция, тя използва и тази възможност, като организира контрареволуционен пре-

врат, разпалва гражданска война, докарва чуждестранни интервенти и т. н.

Осъществявайки социалистическото строителство, работническата класа не е заинтересувана от довеждане на К. б. до крайност, до въоръжени форми. Опитът показва, че с разширяване на социалната база на социалистическата революция и засилване изолацията на най-реакционните сили в страната, а на международната арена — с изменение съотношението на класовите сили в полза на социализма, все по-значителна част от буржоазията, която преценява реално формиращата се обстановка, разбира колко безнадеждни и губелни за нея са откритите и толкова повече въоръжените форми за съпротива срещу властта на работническата класа. Такава е общата тенденция, която не изключва, разбира се, прояви на най-острите форми за К. б. на пролетариата и при съвременните условия.

Проявявайки гъвкавост и диференциран подход към различните слоеве и групи от съборената буржоазия, работническата класа съчетава, както учеше Ленин, методите на «безпощадна разправа с некултурните капиталисти... с *методите на компромиса* или обезщетяването по отношение на културните капиталисти», способни «културно, организирано да преминат към социализма при условие на обезщетяване» (Съч. Т. 27, с. 337, 338). В конкретно-историческите условия в СССР цялата или почти цялата буржоазия не прояви никаква готовност да стигне до компромис с новата власт, като се обявяваше решително и упорито против нея. Това затрудни сериозно «използването» на буржоазията. Ведно с това тук стоеше остро проблемът за привличане на страната на пролетарската власт буржоазната интели-

генция, за нейното превъзпитаване. В страните с народна демокрация възможностите за «използване» на буржоазията се оказаха много по-големи, поради което там биваха по-широко прилагани многообразни форми на *държавен капитализъм* и методи за привличане и превъзпитаване на буржоазията и буржоазната интелигенция в интерес на сравнително мирното социалистическо преобразуване на капиталистическата индустрия и търговия. Тези възможности могат да се разширят, когато пролетариатът дойде на власт начело на мощен анти-монополистичен фронт.

През преходния период от капитализма към социализма пролетариатът трябва да води К. б. не само непосредствено против експлоаторските класи, решавайки въпроса «кой-кого» в полза на социализма, но и против идейно-политическото влияние на буржоазията върху междинните непролетарски трудещи се маси за максимално изолиране на свалените реакционни сили, за укрепване на ръководната роля на работническата класа и нейната марксистко-ленинска партия. Системното ръководно въздействие на пролетариата върху всички трудещи се се разглеждаше от Ленин като особена форма за К. б. на пролетариата, като «преодоляване на известна, наистина съвсем друга съпротива и съвсем друг вид преодоляване. . .» (Полн. собр. соч. Т. 39, с. 454—455). Във връзка с това К. б. на пролетариата цели: като се осигурява здравият съюз на работническата класа с непролетарските трудещи се маси, да не се допусне тяхно подчиняване на реакционната буржоазия.

К. б. на пролетариата през преходния период е насочена и към социалистическо превъзпитаване и изкореняване на *отживелиците от миналото в съзнанието и поведение-*

то на хората, включително и у представителите на самата работническа класа. В центъра ѝ се намира борбата за възпитаване на нова *дисциплина*, организираност и комунистическо отношение към труда.

Общата тенденция в развитието на К. б. на пролетариата при условията на успешно изграждане на социализма води до заздравяване позициите на социалистическите сили и отслабване съпротивата на остатъците от враждебните класи.

КЛАСОВА БОРБА ПРИ КАПИТАЛИЗМА — борба на *работническата класа* и възглавяваните от нея трудещи се маси против икономическото и политическото господство на *буржоазията*. Нейната същност и задачи, причините за възникването ѝ, условията и перспективите за развитие бяха разкрити от Маркс и Енгелс, които се опираха върху задълбочено изследване на закономерностите на капиталистическия начин на производство и обобщиха първите поуки от борбата на работническата класа против буржоазията. Те показаха, че тази неизбежна борба произтича от противоположността на икономическото и политическото положение на двете основни класи в буржоазното общество — буржоазията и пролетариата, обусловена от капиталистическите производствени отношения. *Капитализмът* е последната антагонистична формация, поради което непримиримата борба на трудещите се против господството на буржоазията води не само до ликвидиране на капиталистическата форма за производство, но и до създаване на условия за окончателно унищожаване на класите и класовата борба (вж. *Социално-класови различия*). Маркс и Енгелс разглеждаха борбата на пролетариата против буржоазията като най-висша форма на освободителното движение на

трудещите се, а пролетариата — като естествен водач на всички потиснати и експлоатирани. Само в резултат от активното участие в тази борба у работническата класа се изработва класово съзнание, растат нейната организираност и сплотеност и се укрепва съюзът ѝ с широките непролетарски маси. Огромна роля при ръководенето на К. б. се пада на марксистко-ленинската партия. Последователната борба на трудещите се против господството на капитала неминуемо води до социалистическа революция и установяване на *диктатура на пролетариата*. Ленин отбелязваше, че въпросът за класовата борба е един от основните въпроси на марксизма и «извън класовата борба социализмът е празна фраза или наивно мечтане.» (Събр. съч. Т. 12, с. 41 — 42).

Борбата между класите пронизва всички страни от живота на буржоазното общество: икономика, политика и идеология; тя е закономерност и движеща сила на неговото развитие. Оказва активно влияние върху развитието на производителните сили. «... Почти всички нови изобретения — отбелязваше Маркс — бяха резултат на конфликтите между работниците и работодателите... След всяка що-годе значителна стачка се появяваше нова машина» (Маркс, К., Ф., Енгелс. Съч. Т. 4, с. 157). Извоюването на демократични свободи, разширяването на гражданските и социални права на трудещите се също се осъществяват в значителна степен благодарение К. б. на пролетариата. При условията на *общата криза на капитализма* и развитие на *научно-техническата революция* особено се изострят противоречията между големите възможности, откривани от научно-техническия прогрес и препятствията, издигани от капитализма по пътя на използването им в интерес на обществото, между об-

ществения характер на съвременното производство и държавно-монополистичния характер на неговото регулиране. В резултат от това се задълбочава още повече пропастта между интересите на огромното мнозинство от нацията и финансовата олигархия. Рязкото съкращаване на производството, нарастването на безработицата и инфлацията свидетелствуват за засилване натиска на капитала върху жизненото равнище на трудещите се, върху техните демократични права и свободи. Борбата на работническата класа се изостря рязко, става масова, организирана и целенасочена, разширява се нейната социална база и стават по-многообразни формите ѝ. Поради различия във вътрешната и външната обстановка, дълбочината на социалните противоречия и организираността и политическата сплотеност на работническата класа К. б. в различните страни се развива неравномерно. Обаче всички без изключение капиталистически страни са арена на класови битки. Стачната борба, в която участвуват различни слоеве от трудовото население, достигна най-високо равнище през последните десетилетия. Само в индустриално развитите капиталистически страни участваха в стачки и други масови икономически и политически акции през 1977 г. около 50 млн. души. Голямо влияние за подем на К. б. в капиталистическите страни оказва *световната социалистическа система*. В резултат от упоритата борба работническата класа в развитите капиталистически страни постигна определено повишаване на работната заплата, съкращаване на работната седмица, въвеждане на платени отпуски, разширяване на системата за социални осигуровки и др., а в политическата област — свое представителство в органите за местно самоуправление и в парла-

мента. Характерна особеност на К. б. през съвременния етап е по-нататъшното нарастване на стачното движение и тясното преплитане на икономическата борба (вж. *Икономическа борба на работническата класа*) с политическата борба (вж. *Политическа борба на работническата класа*), което намира отражение в разширяване кръга на социално-икономическите искания, включително и искането за демократично национализиране на челните отрасли на индустрията, за установяване контрол на профсъюзите върху дейността на предприятията и т. н. При съвременните условия К. б. на пролетариата цели да се ограничи в съюз с всички демократични сили всевластието на монополите в икономиката и да се осъществят политически и икономически преобразования, които да създадат най-благоприятни предпоставки за борбата за социализъм. Трудещите се се обявяват в защита на демократичните права и свободи, против надпреварата във въоръжаването и милитаризацията, за мир, против установяване на диктаторски режими, в подкрепа на националноосвободителното движение и против империалистическата агресия. Засилват се интернационалните връзки и солидарността на трудещите се в борбата против международните монополи. Стачките в предприятията на международните концерни, където работят трудещи се от различни национални отредни, станаха важна форма на борбата против монополистичния капитализъм. Голяма роля при разобличаване на антидемократичната същност на властта на монополите играе *парламентарната дейност на комунистите*, съчетава с организирани масови акции на трудещите се за защита на демократичните права и свободи.

В хода на К. б. крепне *единодействието на работническата класа*, на

нейните профсъюзи и политически партии. В борбата против потисничеството на монополите нарастват силата и авторитетът на работническата класа, нейната авангардна роля при защитата на интересите на трудещите се, на истинските интереси на нацията. Формира се широк антимонополистичен фронт. Изострянето на К. б. при съвременните условия изобличава буржоазните, реформистките и ревизионистични твърдения за заличаване на социалните противоречия при капитализма, за превръщането му в общество на «класов мир» и «всеобщо благоденствие». XXV конгрес на КПСС отбеляза, че нестабилността на капитализма става все по-очевидна, а обещанията «да се оздрави» капитализмът и се създаде в рамките му «общество на общо благоденствие» претърпяха явен провал. «... Събитията от последните години с нова сила потвърждават, че капитализмът е общество, което няма бъдеще» (вж. XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 38).

КЛАСОВА СТРУКТУРА НА БУРЖОАЗНОТО ОБЩЕСТВО — поразена от характера на капиталистическите производствени отношения система на класите, от които се състои това общество. Нейна главна «ос» са проникнатите от антагонизъм отношения между основните класи на буржоазното общество: *буржоазията*, т. е. капиталистическата класа и пролетариата или *работническата класа*.

Буржоазията включва различни слоеве и групи от частни собственици, които притежават основните средства за производство и благодарение на това експлоатират наемните работници. Отделни групи от тази класа са: индустриалната буржоазия, търговската и селската (богати фермери, които използват труда на наемни земеделски работници — ратан), притежа-

телите на банков капитал, застрахователни и други предприятия, притежателите на предприятия и учреждения от сферата на услугите и някои други групи. Някои от тях имат свой специфични интереси, които не съвпадат с интересите на другите групи и дори в определена степен им противоречат (например индустриалната и търговската буржоазия са заинтересувани от намаляване цените на селскостопанската продукция, а селската буржоазия — обратно). (Капиталистическата класа се диференцира въз основа на големината на притежавания капитал; в това отношение се прави разлика между едра, среда и дребна буржоазия. Дребната и в значителна степен средната буржоазия сами изпитват потисничеството на едрата; това започва да се проявява особено силно с преминаване на капитализма в империалистическия стадий, когато въз основа на срастване на индустриалния и банковия капитал възникват колосални монополи, които не само засилват експлоатацията на пролетариата, но и мачат под себе си дребните и средните слоеве от буржоазията. Наличието на такива различни групи и слоеве, както и на всевъзможни съперничещи помежду си групировки в рамките на капиталистическата класа е обективна основа за съществуване на няколко буржоазни партии, на различни обществено-политически организации и идейно-политически течения.

Относително самостоятелен слой образуват дребнобуржоазните елементи, заети в градското производство, търговията и услугите, които като дребни собственици са същевременно и труженици: занаятчии, притежатели на малки магазини, работилници и пр. Те клонят естествено към буржоазията и се стремят по всякакъв начин «да си пробият път нагоре», но сами изпитват на гърба

си много силно потисничество на едрия капитал, биват експлоатирани от него и поради това могат да бъдат съюзници на работническата класа в нейната борба.

Работническата класа или пролетариатът е съвкупност от наемни, експлоатирани от капиталистите труженици, заети непосредствено с производството на материални блага (предмети и услуги от материално естество) с помощта на различни оръдия на труда и технически устройства. Тя е класа-антагонист на буржоазията, която води напълно закономерно борба против нея. Работническата класа е също вътрешно диференцирана, за която по необходимост трябва да държат сметка комунистическите партии от капиталистическите страни, когато изработват и прокарат в живота политиката си. В. И. Ленин отбелязваше най-голямо развитие на пролетарското съзнание и революционните качества сред работниците от едрата индустрия, които образуват ядрото на цялата работническа класа. Твърде съществено значение имат вътрешнокласовите различия между отделните слоеве работници, поражени от равнището на тяхна квалификация: работници с висока, средна и ниска квалификация и неквалифицирани. Тези различия се дължат на различното равнище на тяхната култура и благосъстояние, а в значителна степен и на различните пътища, които ги водят на една или друга линия от фронта на класовата борба; при това последното не се определя автоматично от принадлежността на работниците към определен слой, а зависи от влиянието върху тях на определени идейно-политически течения, които на свой ред трябва да се съобразяват с особеностите на тези слоеве. Вземането под внимание на спецификата на различните групи и слоеве от работническата класа при политичес-

ката работа сред работниците е необходимо условие за преодоляване на разцепленето в работническото движение и придаването му на последователно революционен характер, т. е. за осигуряване изпълнението от работническата класа на нейната световноисторическа роля.

Наред с разгледаните основни класи в буржоазното общество могат да съществуват и неосновни класи: в капиталистическите страни със значителни феодални отживелици това са помешчиците и селяните, които остават «в наследство» от предишната формация. Обаче с развитието на капитализма те се приближават все повече до основните класи, като губят чертите, които са им придавали при феодализма своеобразие като специфични класи. Помешчиците, ако не се разоряват, започват да водят стопанството с капиталистически методи и всъщност се срастват с буржоазията. Селяните се разслояват, като обособяват различни средни буржоазни и дребнобуржоазни слоеве и поради разоряване — селски пролетариат (ратан, наемни земеделски работници). И всички тези обществени групи заемат по естествен начин местата си в К. с. б. о. и в присъщата му класова борба. Важни последици от социалното развитие и разслояване на селяните е, че не само най-бедните слоеве селяни попълват редовете на работническата класа, но и съюзници в борбата ѝ стават (при подходяща политическа работа) широките маси трудови селяни; макар че тези селяни като собственици са дребнобуржоазен слой, същевременно те са и труженници и като пролетариата изпитват върху гърба си потисничеството на едрия капитал.

Голяма роля в живота на капиталистическото общество и в присъщите му класови взаимоотношения играят различните слоеве от труженници на умствения труд — ин-

телигенцията и служещите. Горните слоеве от работниците на умствения труд са близки по обществено положение, а следователно и по равнище на доходите, и по начин на живот, и по социално-политически ориентации, по психология (в масата си) до буржоазията, като същевременно тяхна социална функция е нейното обслужване. Долните слоеве са подобни на пролетариите наемни работници, които изпитват (макар и в по-малка степен) потискане, имат твърде ниско равнище на благосъстояние и т. н., тъкмо те биват наричани образно «пролетарии с бели якички» и те са естествени съюзници на работническата класа.

С развитието на капиталистическото общество и под въздействие на промените в икономиката му и научно-техническата революция се стига до някои съществени изменения в количествените и качествените характеристики на класите и социалните слоеве. Обаче те съвсем не означават превръщане на буржоазното общество в някаква качествено друга социална система, в съставено само от «средни слоеве» общество, както се опитват да твърдят някои буржоазни идеолози и ревизионисти.

Безоснователни са преди всичко техните твърдения, че пролетариатът вече бил изчезнал или изчезвал, като се превръщал в един от «средните слоеве», защото се покачило равнището на благосъстоянието му. Каквито и подобрения в резултат от упоритата си борба да постига тук работническата класа (а ргорос, това важи далеч не за всички нейни слоеве и само в малко на брой богати капиталистически страни), не се мени главното, което определя нейното социално положение: тя си остава все същата лишена от средства за производство, а поради това и експлоатирана класа. Безоснователни са позоваванията на

буржоазните социолози и на това, че работническата класа била «слизала от сцената», понеже при условията на научно-техническата революция с нейната широка автоматизация на производствените процеси числеността на индустриалните работници престанала да расте тъй, както преди, а същевременно рязко се увеличавала интелигенцията и работниците от сферите на обслужване. Тенденцията за нарастване на работническата класа (включително и чрез нарастване на работническата класа от сферата за обслужване) се запазва, колкото и да се менят темповете на това нарастване, и нейната обществена роля се определя от присъщите ѝ качествени характеристики, независимо от числеността ѝ и дела в състава на населението.

По такъв начин настъпващите изменения в К. с. б. о. проявяват все по-релефно нейния антагонистичен характер и античовешки черти, изострят все повече присъщите ѝ непримирими противоречия и засилват основата на класовата борба и предпоставките за повишаване на водещата революционна роля на работническата класа.

КЛАСОВА СТРУКТУРА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО — вж. *Социална структура на социалистическото общество.*

КЛАСОВИ РАЗЛИЧИЯ — вж. *Социално-класови различия.*

КОЛЕКТИВ — вж. *Социалистически колектив.*

КОЛЕКТИВИЗЪМ — особеност на свободните от социален антагонизъм обществени отношения, в основата на които е превръщането на средствата за производство в общо достояние на трудещите се; идеологически и морален принцип, който отговаря на тези отношения. К. е

противоположен на индивидуализма, пораждан от частната собственост върху средствата за производство и делението на хората на враждебни класи. В социалистическото общество той спомага всемерно за развиване индивидуалността на човека, на неговите личностни качества.

Исторически първа форма на колективистични отношения е «естествената общност», която характеризира отношенията между членовете на общината в предкласовото общество. Груповата собственост обединява хората в рамките на общината, но отделяла един общини от други, обуславя в крайна сметка ограничени характер на «естествената общност». Частната собственост, сменила първобитнообщинната собственост, разширява връзките между хората, като разрушава «естествената общност» и поставя на нейно място индивидуалистични отношения, при които се сблъскват помежду си личните интереси на членовете на обществото, а цялото общество се разделя на враждебни класи с противоположни интереси. Маркс и Енгелс наричаха обединенията от хора, основани върху тези отношения, «сурогати на общност». «Минмата общност, в която са се обединявали досега индивидите, винаги им се е противопоставяла като нещо самостоятелно; а тъй като тя е била обединение на една класа срещу друга, за подчинената класа тя е била не само съвсем илюзорна общност, но и нови окови» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 3, с. 75). За действителна общност основоположниците на марксизма смятаха обединяването на трудещите се въз основа на отговарящото на общите им основни интереси утвърждаване на обществена собственост върху средствата за производство. Те сочеха, че противно на капитализма социалистическото общество ще бъде «колективно основано върху общото

владение на средствата за производство...» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 19, с. 20.)

К. възниква още в недра на капитализма сред индустриалния пролетариат. Лишени от частна собственост и свободни от привързаност към опазващите я порядки, работниците осъзнават все по-ясно общите си интереси. За това спомага тяхната съвместна работа в предприятията. «... Съвместната работа на стотици и хиляди работници от само себе си приучва работниците съвместно да обсъждат своите нужди, съвместно да действуват, показвайки нагледно еднаквото положение и еднаквите интереси на цялата маса на работниците.» (Събр. съч. Т. 2, с. 91—92). Този процес е противоречив, тъй като в капиталистическото производство пролетариите се явяват като обособени продавачи на работната си сила и отношенията на конкуренция оказват съответно влияние. Обаче те се убеждават от собствен опит, че борбата за по-изгодни условия за продаване на тяхната работна сила, за икономически отстъпки на работодателите не ги избавя от потисничеството. Постепенното им въвличане в революционната борба за коренните им интереси, против основите на капиталистическия строй засилва тенденциите, породени от съвместната работа «под един покрив», от общественния характер на производството, придава на отношенията, които се формират в работническата среда, колективистичен характер. Могъщ фактор за развиване на колективността, на класовата пролетарска солидарност е дейността на авангарда на работническата класа — комунистическата партия.

В резултат от социалистическото обобществяване на средствата за производство отношенията, изработени от пролетариата по време на класовата му борба, се утвърждават

във всички сфери на общественния живот. Ликвидират се отношенията на експлоатация, на социално-икономическа разединеност и конкуренция. Те се сменят от равенство на свободните от експлоатация работници, от тяхното другарско сътрудничество, взаимна помощ и взаимна вискателност в борбата за постигане на общите цели (вж. *Социалистически колектив*). С утвърждаването на тези отношения изчезва почвата за противопоставяне на личност и общество.

Съчетаването на интересите на личността и обществото става все по-хармонично в условията на развития социализъм, «когато завършва преустройството на обществените отношения върху вътрешно присъщите на социализма колективистични начала». За развиване на *социалистическия начин на живот* на трудещите се върху тази обективна основа, за утвърждаване принципите на колективистичната идеология и морал в тяхното съзнание и поведение спомогат целенасочената идейно-възпитателна работа и използването на *социалистическото съревнование* за организиране на колективната дейност. Възпитаването в дух на социалистически К. има за цел усвояване нормите на комунистическия морал от членовете на обществото, при което тези норми стават вътрешни подбуди за тяхното поведение (вж. *Комунистическо възпитание и Комунистически морал*).

КОЛЕКТИВНОСТ НА РЪКОВОДСТВОТО — метод на ръководна дейност, който се опира върху съвместно обсъждане и решаване на въпросите. Колективността позволява да се намират най-правилни решения и се съчетават ефективно общата отговорност с личната. Колективността на ръководството е особено важна страна от *демократическия централизъм*.

Ръководството на комунистическата партия, дейността на изборните държавни органи, на профсъюзите, Комсомола и другите обществени организации са основани в социалистическото общество върху началата на колективността. Управлението на производството, транспорта и съобщенията, ръководенето на въоръжените сили, както и на редица други области от дейността на държавата поради специфичните им особености се осъществяват, като се изхожда от принципа за единоначалието, който се опира върху различни форми за участие на обществеността.

Колективният характер на ръководството в социалистическото общество произтича от самата същност на социалистическия строй, чиято икономическа основа е обществената собственост върху средствата за производство, а политическата основа — властта на трудещите се, на целия народ.

Използването на колективния опит и знания за ръководенето на партийните, държавните и обществени организации, вземането под внимание мнението на милиони комунисти и безпартийни трудещите се, нуждата от задълбочен и всестранен подход са обусловени от гигантските мащаби и сложност на задачите във връзка с комунистическото стронтелство, от високата отговорност на ръководните органи в социалистическото общество пред народа. Както показва практиката на реалния социализъм, изработването на научнообоснована политика и осъществяването на ефективно ръководство са възможни само въз основа на всестранно използване на знанията и опита на комунистите и безпартийните маси. Колективното ръководство позволява да се подхожда правилно и реалистично към всяка работа. Размяната на мнения и изявяването на волята на мнозин-

ството са необходима предпоставка за единодействието, за съзнателната партийна и държавна дисциплина. За да се осигури нужният ефект от К. р., необходимо е не формално, а действително функциониране на колективния орган, активно участие на всички негови членове в работата. Важно значение при това има характерът на взаимоотношенията между членовете на колективния орган и ръководителя. Признаването на важната роля, на отговорността и *авторитета* на ръководителя няма нищо общо с осъществяване на лична власт. Ръководителят е организатор на работата, той трябва да проявява голям такт и заинтересованост за осигуряването на свободна размяна на мнения, да създава атмосфера на колективно творчество. Върху него пада голяма отговорност, но при решаване на въпросите той има същите права, както и другите членове на колективния орган. Всички те са длъжни да участвуват в решаването на общите работи, да проявяват активност, самостоятелно мислене и принципност. Необходимо условие за К. р. е тясната връзка между съвместното разглеждане и решаване на въпросите с дисциплината и отговорността за тяхното изпълнение. К. р. предполага както обща, така и лична отговорност на всеки работник за възложената му работа, за изпълнението на колективно взетите решения. Ленин подчертаваше, че «във всеки случай и при всички без изключение обстоятелства колегиалността трябва да се придружава от най-точно установяване личната отговорност на всяко лице за *точно* определена работа» (Съч. Т. 29, с. 432—433). Сериозно значение за успеха на К. р. имат осигуряването на деловитост в работата на колективните органи, премахването на парадността и заседателското суетене от тяхната практика.

При осигуряването на К. р. се предявяват особени изисквания към партията и нейните ръководни органи. Като доброволен политически съюз на съмишленици-комунисти партията върши цялата работа върху началата на колективното сътрудничество, а не на администрирането. «Всички работи на партията — отбелязваше Ленин — се извършват пряко или чрез представители от всички членове на партията, при равни права и без каквито и да било изключения.» (Събр. съч. Т. 14, с. 235—236).

Колективният ред за разглеждане и решаване на всички най-важни въпроси от живота и дейността на партията и нейните организации е закрепен в Устава на КПСС като «задължително условие за нормална дейност на партийните организации, за правилно възпитание на кадрите, за развитие на активността и самоннициативата на комунистите». «Култът към личността и свързаните с него нарушения на вътрешнопартийната демокрация — е казано в Устава — не могат да бъдат търпени в партията, те са несъвместими с ленинските принципи на партиен живот.» Изключително право на разглеждане и решаване на всички най-важни въпроси от партийния живот и дейност принадлежи във всяка партийна организация на колективен орган: в първичната партийна организация — на общото събрание на комунистите; в районната, градската, окръжната, областната и краева организация — на съответната партийна организация, а в републиканската организация и партията като цяло — на конгреса. Изпълнителните органи на партията и на нейните организации — партийните комитети и бюрата от всички равнища — са също така колективни органи. Важна гаранция за спазване на колективността са твърдите срокове, установени за провеждането както на конгресите,

партийните конференции и събранията, така и на пленарните заседания на партийните комитети. Такава гаранция се създава от ясно установения ред за изборност и отчетност на партийните комитети и бюра от долу до горе. По-нататъшното укрепване и развитие на принципа за колективно ръководство в КПСС през последните години намериха изява в повишаване ролята на пленумите на ЦК на КПСС, както и на пленумите на местните партийни органи, на събранията на комунистите, в разширяване на вътрешнопартийната информация. Органи за колективно ръководство имат и професионалните съюзи, и Комсомолът. В съветите на народните депутати от всички стъпала най-важните въпроси биват разглеждани на сесии на съветите, а през периода между сесиите — на заседания на президиумите и изпълкомите на съветите. КПСС усъвършенствува постоянно дейността на тези изпитани акумулатори на колективната мисъл. Към повишаване равнището на К. р. са насочени усилията на партията във връзка с възпитанието на комунистите, ръководните кадри и всички трудещи се и подобряването на тяхната информираност.

К. р. е важно политическо достояние на комунистическата партия и социалистическото общество, което има голямо значение за използване предимствата на развития социализъм в интерес на народа, за успешно изграждане на комунизма.

Разширяването и усъвършенстването на К. р. спомага за развитие на *социалистическата демокрация*, то е предпоставка за постепенен преминаване към *комунистическо обществено самоуправление*.

КОЛОНИАЛНА СИСТЕМА — разпадането на колониалната система е дълбок революционен процес на ликвидиране на териториалната (по-

литическа) подялба на света между империалистическите държави, ликвидиране на световната колониална система (К. с.) в условията на *общата криза на капитализма*.

К. с. като световна структура за непосредствено политическо, икономическо, социално и духовно потискане на народите е органичен продукт на капиталистическия начин на производство. К. с. е започнала да се създава върху основата на пряко *насилие* още при първоначалното натрупване на капитала и се формира окончателно към края на XIX и началото на XX в., когато приключва териториалната подялба на света. При световното господство на капитализма К. с. се оказа включени и много икономически слабо развити страни, които имаха формална политическа независимост.

Световният революционен процес, в това число и националноосвободителната борба на народите, който започна от Великата октомврийска социалистическа революция насам, предизвика отначало дълбока криза, а след това разпадане и най-сетне крах на цялата К. с.

Социално-икономическа основа на разпадането на К. с. стана изостреният до крайност конфликт между обективните нужди от национално-независимо развитие на производителните сили в поробените страни и империалистическото господство, което водеше често пъти до западане на най-изостаналите, традиционни социални отношения в тях. Това противоречие се пренелиташе дълбоко със социално-политически и идеологически конфликт между потиснатите нации и народности и империалистическата буржоазия от метрополиите. Разпадането на К. с. беше обективно подготвено от световноисторическия процес на национално пробуждане, национално консолидиране и интегриране в условията на задълбочаването и изост-

рянето на общата криза на капитализма.

Крахът на колониалната система е непосредствен резултат от особено тясно взаимодействие между вътрешни и международни фактори. *Националноосвободителните революции* като крайно изостряне на противоречията между поробените страни и метрополиите се разгърнаха при условията на бурно нарастване на световния социализъм и подем на пролетарската (включително и антиколониалната) борба в капиталистическите страни. Всичко това позволи да бъде в значителна степен скован военнопотискателният механизъм, да се осигури такава «парализираност на намесата на империалистическите държави», каквато е имал предвид Ленин, когато говореше за особено благоприятно съчетаване на условията за успех на националноосвободителните революции (вж. Съч. Т. 22, с. 325). Широки антиимпериалистически прогресивни и демократични движения възникнаха дори в икономически изостанали страни, където основната маса от трудещото се население живее не само при докапиталистически, но понякога и при дофеодални отношения.

Политическото освобождаване на потиснатите по-рано народи е остър революционен завои в живота на мнозинството от човечеството, който разшири гигантски арената на обществения прогрес.

Разпадането на К. с. доведе до това, че империализмът загуби непосредствен контрол върху държавния апарат, въоръжените сили, дипломацията, данъчната система, средствата за пропаганда и други много важни политически лостове в бившите колонии и полукolonии. Той е принуден да се пагажда към новата историческа обстановка, да преминава към косвен, неоколониалнистични (вж. *Неоколониализъм*)

методи за контрол и да преодолява съпротивата на патриотичните сили.

Макар че разпадането на К. с. не е ликвидирало още икономическата зависимост на много освободени страни от световния капиталистически пазар, икономическите позиции на империализма в тези страни отслабват неотклонно. Монополите се лишават от редица важни източници на доход, които получаваха чрез колониалната администрация. Освободените страни се радват на право на свободен избор на търговските партньори, водят, опрени върху социалистическите страни, настоячива борба за равнопоставеност в международните икономически отношения, което подкопава предишните позиции на метрополите на пазарите в освободените страни. Преодоляването на многосекторността, особено в традиционните предкапиталистически сектори от стопанството, нарастването на съвременни производителни сили, *индустриализацията*, заздравяването на позициите на държавния сектор, внедряването на елементи на планиране, кооперирането на дребните стокпроизводители и развитието на националната наука и култура създават важни предпоставки за завоюване на икономическа самостоятелност на бившите колонии и полукolonии.

Разпадането на К. с. нанесе смъртоносен удар върху традиционната империалистическа идеология за «жизнено пространство», според която притежаването на колонии било необходимо условие за благополучие на метрополията, включително и на нейното трудещо се население. Идеологията за равнопоставеност и *дружба между народите* привлича на своя страна все по-широки народни маси.

Разпадането на К. с. е важно завоевание на народите в освободителната борба против империализма.

Обаче империализмът не се е помирил с поражението си. Той се стреми да увекочи своето господство над поробените народи с помощта на неоколониализма.

КОМУНА — (лат. communis — общ, всеобщ). Сред различните обществени образувания, съществуващи в историята под това име, може да се открият два вида:

1. Административно-териториални единици, които се характеризират със самоуправление: а) градски комуни — градове в средновековна Западна Европа, главно в Италия, Франция и Фландрия, които постигнали определена независимост от сеньорите, имали собствен съд, военно опълчение, финанси и право на самооблагане и избирали от средата си градски съвет и длъжностни лица; б) комуната в Париж през 1789—1794 г. — орган на парижко градско самоуправление, образуван в навечерието на превземането на Бастилията и превърнал се по време на якобинската диктатура в действителен орган на революционната власт; в) низова административно-териториална единица в редица съвременни страни, оглавявана от муниципален съвет, който се занимава главно с въпроси на комуналното стопанство; г) административно-териториални образувания, съществували в редица райони на РСФСР през първите години на съветската власт (през 1918 г. е била образувана например Петроградската трудова комуна, построена по териториален признак и влизала в състава на Съюза на комуните от Северната област (Северната К.), а през 1919 г. те са били премахнати; д) административно-териториални образувания в КНР («народни комуни»), които възникнаха през 1958 г. и на които бе възложено да регламентират целия икономически, политически и обществен живот на наседа-

нието, влизащо в състава им. През 1975—78 г. отворотителен вариант на маонистката «комуна» се насажда в Камбучия, но беше пометен от истинските революционери.

2. Социални общности, които противостоят срещу частнособственическите отношения между хората и се стремят да построят живота на хората си върху основата на схващане по определен начин колективна собственост. Известни са следните видове такива общности: а) религиозни колективистични общини. Основна тяхна цел е било съвместно упражняване на религиозния култ, а общото имущество, съвместният труд и други елементи на колективизъм били разглеждани само като най-хубаво средство за нейното постигане. В някои от тях са се отразили първите опити на трудещите се да противопоставят на експлоататорския строй общество, основано върху равенството. Така по време на войните на хуситите в Чехия е възникнал гр. Табор (1420—1434 г.), чиито създатели провъзгласили принципа: «Както в град Табор няма ни твое, ни мое, а всичко е общо, така и за всички люде всичко трябва да е общо и никой не може да има собственост, а кой я има — върши смъртен грях.» Сто години по-късно, на вълната на селските войни, придружавали Реформацията, идеите за всеобщо равенство са получили ярко изпълнение във въстанието в Мюлхаузен (1525 г.), ръководено от Мюнцер, а особено във въстанието в Мюнстер (1534 г.), когато под ръководството на радикално настроени анабаптисти са били конфискувани и обявени за обществено достояние всички парични капитали, всички предмети за потребление били записани и могли да се изразходват само с разрешение на властите, а земята била разделена на участъци, на които се работило под контрола на властите. Тези първи несъ-

вършени опити да се построи животът върху началата на обществената собственост са били потопени в кръв. Буржоазните историци смятат за типична К. тъй нар. християнска република, създадена за индианците от испански езуити в Парагвай (1610—1768 г.). В действителност обаче индианците са били затворени в тая «република» на специални територии — «мисии» (сегашните резервати), заобиколени с ровове и плетница, а свещениците регламентирали грубо целия им производствен, битов и духовен живот. Според Лафарг тази «християнска република» е била не К., а «много остроумна и рентабилна смесица от крепостничество и робство»; б) експериментални комуни на утопистите през XIX в. Организирайки като «социален експеримент» комуни, социалистите-утописти (вж. *Утопичен социализъм*) са смятали, че било достатъчно да се докаже по примера с тях възможността за комунистически отношения между хората, за да възтържествували принципите на комунизма, а комуниите да възниквали една подир друга, обхващайки всички страни и континенти. Ръководейки се от това, утопистите предприемат серия опити за създаване на комуни, главно в Северна Америка, където имало най-подходящи условия: незаети или евтини поземлени участъци, липса на улегнали форми за живот и много преселници, склонни към нововъведения. Тук са били основани общините на Оуен, фалангите на Фурриер и К. «Икарния» на Кабе. Те са били организирани по принципите за съвместен труд, общо имущество и общи предмети за потребление, ала се разпадали доста бързо. Историческото значение на експерименталните комуни на утопистите е в това, че е била показана практически възможността за равенство между хората не на небето, а на земята

бил получен първи опит от създаване и ръководене на отношенията между хората в трудови колективи от комунистическо естество, а освен това е била разкрита несъстоятелността за разпространяване на нови начини на живот, демонстриран от най-разпокъсани групи. Този крах на утопите е подчертавал необходимостта от класова борба за комунизъм, чиито закони бяха вече открити към средата на XIX в. от Маркс и Енгелс. «Комуналното движение» (организирането на различни комуни), обхванало сега някои слоеве от младежта и интелигенцията на Запад, е също тъй утопично, както и експериментите на социалистите от миналото; в) Парижката К. от 1871 г. — първият опит на работническата класа да установи своя диктатура, «най-после откритата» политическа форма, «при която можеше да се осъществи икономическото освобождение на труда.» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 17, с. 344); г) К. през първите години на съветската власт. Победата на Октомврийската революция запозна с идеите на комунизма най-широки слоеве от населението. Най-достъпна се оказва идеята за К. — както производствена, така и потребителско-битова: през първите години на съветската власт повечето възникнали тогава колективни стопанства бяха по рода си К., т. е. стопанства с пълно обобществяване на средствата за производство и многостранна общност на предметите за потребление. Първите К. се появяват още през 1917 г., през 1918 г. те са почти хиляда, а след една година се удвояват и продължават да нарастват. Някои от тях са много големи. Например Новорепинската в Самарска губерния наброява 8 500 хил. души, имала 53 000 десетини (=577,7 декара — бел. прев.) земя и 3000 глави добитък. Но повечето са малки стопанства. С

въвеждането на НЕПА и развитието на стоково-паричните отношения става ясно ниското равнище на производствената база на К. и несъвършенството на господствувалия в тях принцип за *уравнищелно разпределение*. Много от тях не успяват да се приспособят към новите условия и се разпадат. Разкрива се предимството на други форми за обединяване на селяните — дружествата за обработване на земята и особено артелите. Към началото на 30-те години практически престават да съществуват производствените К., като преминават повсеместно към артела. Потребителско-битовите К. в градовете са продукт на съчетаване на високите идеи първо и ниската осигуреност с необходимите средства за живот на част от пролетарските слоеве от населението и студентите. «Комуната гради частица от социализма в бита» — са писали например членове на Мокринската К. (Москва), рисувайки привлекателна картина на това, как тяхната потребителска К., която включвала хора с различно образование, професия и месторабота, осигурявала членовете си независимо от дела им в доходната част на бюджета и същевременно с оглед индивидуалните им интереси и вкусове. Ясно е, че с нарастване благосъстоянието на населението изчезна материалната основа за такива К.

Историята на К. като социални общности разкрива тяхната противоречивост: те съдържат идеята за необходимостта от комунистически отношения между хората и свързват осъществяването на тази идея с местни и затворени социални образувания, при които комунистическото общество е съставено от няколко еднолики «тухлички». Исторически това е напълно оправдано, тъй като първите К. са възникнали без коренно разрушаване на цялото старо общество и били принудени да същест-

вуват като обособени, затворени в социално отношение и изолирани от останалния свят ядки. В действителност обаче тенденциите на социално-икономическото развитие се състоят в интензивно ликвидиране на всякакви прегради между различните социални образувания и нарастване на връзките помежду им. Още през сегашния си етап на развитие социалистическото общество е образувано не от един, а от няколко вида «тухлички» (производствени, битови, териториални и други общности), чийто Срой проявява тенденция към нарастване. Ако се вземат предвид тези и други обективни тенденции, за К. в строгия смисъл на тази дума може да се говори правомерно именно като за комунистическо общество.

КОМУНИЗЪМ — висша фаза на комунистическата общественно-икономическа формация, основана на обществената собственост върху средствата за производство, чийто непосредствена цел става неограниченото всестранно развитие на всеки човек.

Идеите за хармонично развитие на човека и човешките отношения се зараждат през XV в. Обаче тогава те съществуват в утопична форма като блянове, чието осъществяване не е свързано с материално преобразуване на обществото (вж. *Утопичен социализъм* и *Уравнителен комунизъм*). За разлика от утопистите Маркс представя комунистическото общество като необходим продукт от реалното историческо движение, продукт на *класовата борба*. Според Маркс К. не е доктрина, не е съвкупност от възгледи за желано, морално и нужно. От самото начало марксисткото учение за К. се формира като научна теория, която се базира върху изследване на реално съществуващите общественни отношения и тяхното

развитие (вж. *Научен комунизъм*).

Научната теория за К. се формира въз основа на материалистическото разбиране на историята, т. е. на възгледа за историята като закономерен процес, обусловен в крайна сметка от развитието на материалното производство. Изследването на този процес доведе основоположниците на марксизма до извода, че К. е създаване на «онези материални производствени условия, които единствено могат да образуват реалната база на една по-висока обществена форма, чийто основен принцип е пълното и свободно развитие на всеки индивид». (Маркс, К. и Ф. *Енгелс*. Съч. Т. 23, с. 600.) Изхождайки от строго научния анализ на развитието на *капитализма*, направен в «Капиталът», Маркс показва, че установяването на комунистически обществени отношения има като изходна точка революционно преобразуване на капитализма и премахване на противоречията между общественения характер на производството и частната собственост върху средствата за производство. Въз основа на обществената собственост върху средствата за производство и колосално развиване на производителните сили се стига до ликвидиране на свързаните с частната собственост общественно разделение на труда и противоположност между *умствения* и *физическия труд*, премахват се класовите различия и се променя характерът на труда, който се превръща постепенно в първа жизнена потребност на всестранно развития, цялостен човек.

К. се различава от *социализма* по гигантското развитие на производителните сили, които могат да създадат изобилие от предмети за потребление, благодарение на което става възможно осъществяване на *основния принцип на комунизма*: «От всекиго — според способностите, всекиму — според потребностите». К.

обаче не просто създава изобилни от продукти, така че всеки да може да задоволи потребностите си от тях: тя е общество, което формира хората в цялото многообразие на техните човешки, творчески способности. Човек тук не е потребител, който се стреми да вземе и използва колкото се може повече предмети за потребление; в него се развиват същински човешки потребности, преди всичко потребността от творческа преобразователна дейност. Реална материална основа за изменение характера на труда е *автоматизацията* на производството. В класово-антагонистичното общество трудът, според Маркс, губи всякаква привлекателност за хората и осакатява живота им, а при К., който си поставя за цел да превърне всеки човек в творец, човешката дейност се осъществява като самодейност. Освободен от еднообразния, изморителен труд в материалното производство, всеки член на комунистическото общество получава възможност да развие всестранно способностите си. (Вж. *Всеотранно развитие на личността*.) Изменянето на характера на труда означава, че хората престават да са частични производители на продукта и влизат в нови отношения помежду си, когато всеки е заинтересуван от неограниченото развитие на другия. В комунистическото общество хората си разменят дейности, а не вещи, поради което Маркс окачествява комунизма като «производство на самата форма на общуване».

Изменянето на производството и характера на дейността на хората води до промени във всички обществени отношения, а преди всичко в отношенията на собственост. Докато при социализма обществената собственост върху средствата за производство има две форми — държавна (общонародна) и кооперативна, К.

се характеризира с единна комунистическа собственост.

В класово антагонистичното общество съществува противоположност между интересите на индивида и обществото. В комунистическото общество възникват съвсем други отношения. Всеки получава възможност да се развива свободно, защото това е в интерес на цялото общество, тъй като всеки човек сега не е член на определена социално-класова група, а е представител на обществото като цяло; свободното развитие на всеки става условие за свободното развитие на всички. Социалните преобразования в обществото престават да бъдат политически, държавата се сменя от *комунистическо обществено самоуправление* и изчезват като форми на общественото съзнание и дейност политиката, правото и религията.

При К. ще се разгърне напълно истинската история на човечеството, докато предшестващата комунистическа обществено-икономическа формация историческа епоха — епоха на господство на частната собственост, бива наричана от Маркс предистория на човечеството, тъй като през това време прогресът се осъществява чрез експлоатацията и нечовешкото съществуване на мнозинството.

КОМУНИСТИЧЕСКА ИДЕОЛОГИЯ — (гръц. *idea* — образ, понятие, *logos* — учение) — система от идеи, които изразяват възгледите на най-прогресивната класа на съвременността — работническата класа, и нейния авангард — комунистическата партия. Същност на К. и. е *марксизъм-ленинизмът*. Нейната главна задача е «да въоръжаваме... всяко ново поколение с непобедимото оръжие на историческата истина, с дълбоко разбиране на законите и перспективите на общественото развитие, като се опираме върху непоклатимата ос-

нова на маркистско-ленинското учение».

К. и. не е просто кристализация на елементите на класова психология, която се формира непосредствено под влияние на жизнените условия на хората, тя възниква като научна теория, която изразява основните интереси на работническата класа и всички трудещи се. Научността като характерна черта на К. и. за разлика от идеологните на другите класи, по-специално от буржоазната и дребнобуржоазната — е обусловена преди всичко от това, че класовите интереси на пролетариата съвпадат с обективните потребности на прогресивното развитие на обществото и пролетариатът като класа е заинтересуван да опознае докрай законите на общественото развитие. Затова в К. и. се преодолява присъщото на идеологните на експлоататорските класи мистифициране на обективните закони на историята с класова цел. Научността на К. и. се определя и от обстоятелството, че тя се формира и развива въз основа на критично преработване и овладяване на цялото духовно наследство от миналото. К. и. се обогатява и усъвършенствува под влияние на практиката на *класовата борба* на пролетариата и опита на *международното комунистическо движение*. Непрестанното развитие на К. и., нейният творчески характер са основа за научността ѝ. Във връзка със създаването на К. и. Ленин писа: «... социализмът като идеология на класовата борба на пролетариата се подчинява на общите условия на възникване, развитие и укрепване на идеологията, т. е. той се основава на целия материал на човешкото знание, предполага високо развитие на науката, изисква научна работа и т. н. и т. н. В класовата борба на пролетариата, която се развива стихийно на осно-

вата на капиталистическите отношения, социализмът *се внася* от идеолозите.» (Събр. съч. Т. 6, с. 347.)

Научността на К. и. се съчетава с нейната революционна партийност. За разлика от буржоазната идеология, която крие класовия си експлоататорски характер под маската на обективизъм, К. и. провъзгласява открито своята партийност, която, както казваше Ленин, «е резултат и политически израз на силно развитите класови антагонизми». (Събр. съч. Т. 13, с. 260.) Партийността на К. и. не само не противоречи на нейната научност, напротив, изисква последователно и дълбоко познаване на обективните закономерности на общественото развитие. Затова, както подчертаваше Ленин, строгата и висша научност на К. и. се съчетава с революционността не случайно, а вътрешно и неразривно. (Вж. Събр. съч. Т. 1, с. 317.) Органичната връзка между научността и пролетарската партийност е най-характерна черта на К. и., която определя ръководната ѝ роля в революционната борба на работническата класа, в изграждане на комунизма.

Особено важна черта на К. и. е нейният интернационален характер (вж. *Пролетарски интернационализъм*), тъй като тя изразява коренните интереси на трудещите се независимо от тяхната национална принадлежност. Тя се формира, укрепва и се развива като интернационално учение, което акумулира опита от революционната борба във всички страни и е по начало враждебно спрямо *национализма* и *шовинизма* — тия прояви на буржоазната и дребнобуржоазната идеология.

К. и. се характеризира с истински *хуманизъм*, определен преди всичко от това, че само комунистическата общественно-икономическа формация унищожава последовател-

но и докрай отношенията на експлоатация, на господство и подчинение и поставя на тяхно място истински човешки отношения, които се изразяват от девиза «Всичко в името на човека, за благо на човека». К. и. е идеология на исторически оптимизъм, който се базира върху дълбокото познаване на обективните закони за развитие на обществото и върху използването им в практическата дейност. Тя съдържа най-светлите и възвишени човешки идеали на борбата за изграждане на комунизма, които вдъхват и обединяват милиони хора.

К. и. се носи и разпространява сред трудещите се от комунистическите партии. Те внасят К. и. сред масите, като ги организират и въвличат в изграждането на новото общество и водят активна борба с буржоазната идеология, с ревизионистичните и догматични извращения на марксизма. Непримиримата борба с буржоазната идеология (вж. *Идеологическа борба*) е необходимо условие за заздравяване на К. и. В хода ѝ К. и. разширява постоянно своето влияние. Все по-голям брой хора в света се отърсват от влиянието на буржоазната идеология и застават под знамето на комунизма.

КОМУНИСТИЧЕСКА КУЛТУРА — (лат. cultura отглеждане, обработване) — култура, която се формира въз основа на много високо равнище на производителните сили и комунистическите обществени отношения.

К. к. се създава върху основата на социалистическата култура. Характерни черти на духовната култура при социализма са нейният демократизъм, развитието ѝ въз основа на марксистко-ленинския светоглед и социалистическия интернационализъм.

След като е ликвидирал класовите, съсловните и националните при-

вилегии във връзка с образованието и духовните видове дейност и след като е унищожил върху тази основа вековното противопоставяне на народ и култура, създадено при антагонистичните формации, социализмът организира културни и просветни образователни учреждения, които отговарят на интересите на развитието на всички слоеве от обществото. Трудещите се получават възможност да овладеят всички постижения в областта на техниката, науката, изкуството и т. н. По този начин се създава широка демократична основа за по-нататъшно развитие на социалистическата култура. Благодарение на това се стига не само до приобщаване на все по-нови слоеве трудещи се към творческата дейност в културата. Социалистическото изкуство се развива като реалистично изкуство, свързано с проблемите на своето време, с формирането на новия човек. Под влияние на условията за живот и от целенасочената възпитателна работа се формират нови черти от нравственото съзнание на хората: високата морална оценка за трудовата дейност, чувството за *коллективизъм* и т. н., които се проявяват и в отношенията между хората, и в отношението на личността към обществото, като стимули за дейност.

Социалистическата култура се създава и развива въз основа на научния марксистки светоглед, който определя идейното съдържание на различните сфери от културния живот. Народната просвета и образованието при социализма не само изпълняват просветни задачи, но и формират марксисткия светоглед. Църквата е отделена от държавата, а училището — от църквата.

При социализма се запазват още различия в равнището на културното развитие на различните слоеве от обществото, на града и селото,

както и на отделните нации, които влизат в състава на социалистическите страни. Съществуват противоречия между общото културно равнище, достигнато в обществото, и равнището на културата на отделните хора. Докато основа на културата на социалистическото общество са диалектико-материалистическият светоглед и интернационализмът, в известна част от обществото продължават да запазват сила религиозни убеждения и националистически предръзсъдци.

Усъвършенствването на социалистическата култура се извършва съзнателно и планомерно. Дейността в областта на културата е функция на държавата, на партията и на обществените организации. XXV конгрес на КПСС отбелязва нарастването на творческата и гражданска активност на художествената интелигенция и сочи необходимостта да се осигури при съвременните условия тясно единство между идейно-политическото, трудовото и нравствено възпитание. Конституцията на СССР закрепва законодателно задачите на държавата: да усъвършенствува единната система за народно образование, да осигурява планомерно развитие на науката и да се грижи за широко използване на духовните ценности за нравствено и естетическо възпитание на съветските хора.

В бъдеще социалистическата култура прераства в К. к. Задачата за комунистическо преобразуване на обществото може да бъде решена само заедно с решаване на културните задачи. Основно съдържание на К. к. е формирането на всестранино развита личност. Влиянието, оказвано от стремително развиващата се техника върху духовната култура на обществото, може при определени социални условия да се регулира съзнателно от хората и бъдещото общество ще се ознаменува с

хармонично синтезиране на науката, техниката и изкуството, на всички прояви на духовна култура. Все по-пълното задоволяване на материалните нужди на членовете на обществото и съкращаването на работното време в материалното производство водят до това, че развитието на човешката личност и задоволяването на нейните духовни потребности ще излязат на преден план. Още в наше време нараства ролята на културата в обществения живот; този процес ще се засилва. В развитото комунистическо общество ще се променят характерът на самото духовно производство и структурата на общественото съзнание. Ще отмрат правната, политическата, както и религиозната форма на общественото съзнание. Науката, изкуството и моралът ще станат водещи форми на човешката духовна култура. Несковани от социални противоречия, присъщи на класовото общество, всички отрасли на знанията ще се развиват свободно. Наличието на огромен брой високо образовани хора, занимаващи се с наука, ще ускори темповете на нейното развитие. Духовното единство на обществото е своеобразна черта на К. к., която не изключва обаче научните дискусии като форма за развитие на науката, в това число и по проблемите на общественото развитие. Изкуството ще създаде при комунизма невъждано многообразие от форми и стилове, защото в него ще могат да се проявят свободно хора с най-разнолики способности, талант, характер и вкусове. То ще се слее тясно с всекидневния бит и труд на хората, ще стане насъщна нужда на всички членове на обществото, както и извънредно активна сила при възпитаването на човека, основно средство за възпитание, наред с общественото мнение.

Комунистическото общество може да се разглежда в културно от-

ношение като еднородно, тъй като при изграждането на комунизма ще бъдат постепенно премахвани културно-битовите различия между града и селото, ще се изравнява културното равнище на различните слоеве от обществото и отделните народи. К. к. ще бъде интернационална култура. Сливането на културите ще се извърши въз основа на сливане на нациите. Този процес е неминуем, но извънредно продължителен и през по-ранните етапи на комунистическото общество К. к. ще се развива в национални форми. При комунизма дейността в областта на духовната култура престава да бъде функция на *интелигенцията* като отделен слой от обществото, който се занимава предимно с високо квалифицирана умствена, творческа дейност. Творчеството става достояние на всички членове на обществото. Затова културните ценности ще се създават с непосредствено участие на всички членове на обществото. По съдържание, по характер на функциите си в обществото, по начин на производство и начин на разпределение на духовните ценности К. к. ще бъде хуманистична, хармонична и общочовешка. Всеки член на обществото ще стане действителен участник в прогреса на културата (вж. също *Комунистически морал* и *Комунистическо възпитание*).

КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ НА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ — политическа организация на работническата класа и целия съветски народ, техен идеен и политически авангард, ръководна и направляваща сила в социалистическото общество, ядро на неговата политическа система, на всички държавни и обществени организации. Мястото и ролята на КПСС в съветското общество са закрепени в Конституцията на СССР (чл. 6). КПСС обединява на добровол-

ни начала челната, най-съзнателна част от *работническата класа*, *колхозните селяни* и *интелигенцията* в страната.

Ръководната роля на КПСС е обусловена от водещата роля на работническата класа като строител на новия обществен строй, от природата и същността на социализма, от характера на самата партия като авангард на прогресивна класа и закономерностите на изграждането на комунизма. Целите на КПСС, които отразяват нуждите за развитие на обществото по пътя към комунизма, са формулирани в Програмата на партията, в решенията на конгресите на КПСС. Условието за приемане в КПСС и вътрешнопартийните отношения се регулират от Устава, който е основен закон на партийния живот.

КПСС излезе на политическата арена в началото на ХХ в. като бойна партия на работническата класа, заинтересувана от завоюване на властта и социалистическо преустройство на обществото. Тя беше създадена от Ленин като марксистка партия от нов тип, която се ръководи в дейността си от най-прогресивните идеологически, политически и организационни принципи, КПСС (партията на болшевиките), съединила научния социализъм с масовото работническо движение, даде на пролетарната научна програма за демократическа и социалистическа революция, организира го политически и го вдигна на борба против самодържавието и капиталистическия строй. Победата на Великата октомврийска социалистическа революция под идейното и политическо ръководство на болшевишката партия ознаменува тръгване на страната по социалистически път.

От октомври 1917 г. Комунистическата партия в СССР е управляваща партия, тя възглавява градивния труд на съветския народ,

неговата самоотвержена борба за победа на новия строй. Под нейно ръководство са ликвидирани експлоататорските класи, формира се и укрепна *социално-политическо и идейно единство* на народа и е изградено *развито социалистическо общество*. Сега КПСС организира съветския народ за решаване на историческите задачи във връзка с изграждането на комунизма.

Комунистическата партия се опира в дейността си върху идеологията на *марксизма-ленинизма*, развиван и обогатяван съобразно с революционната практика, с опита от изграждането на комунизма. Органичното съчетаване на политиката с науката е особено важен принцип на партийното ръководство. Конституцията на СССР провъзгласява, че «КПСС съществува за народа и служи на народа». Като авангард на народа КПСС заема централно място в политическата система на обществото, представлява нейно ядро (вж. *Политическа система на социализма*). КПСС ръководи съветите, профсъюзите, кооперациите и комсомола, обединява и насочва усилията на всички държавни органи и обществени организации, на всички трудещи се към единната цел. Ръководната дейност на КПСС се осъществява в рамките на Конституцията на СССР. Основният закон на Съюза на ССР е причислил към функциите ѝ определянето на генералната перспектива за развитие на обществото, на линията на вътрешна и външна политика на съветската държава, ръководенето на великата градивна дейност на съветския народ и осигуряването на планомерен, научно-обоснован характер на борбата му за комунизъм.

Формите и методите на партийно ръководство, сред които се намира на първо място политическото и идеологическо влияние, се развиват и усъвършенствуват с изменение ро-

лята и задачите на партията. Към най-важните форми за ръководна дейност на Комунистическата партия, наред с посочените по-горе, спадат: подбор и издигане на кадри, които да могат да осигурят прокарване на изработената политика в живота; разностранна идеологическа и масово-политическа работа за възпитаване на трудещите се в дух на комунистическия светоглед и нравственост; убеждаване и организиране на масите за решаване на конкретните задачи от изграждането на комунизма; осъществяване с участието на масите проверка и контрол на това, как практически се осъществяват обществените преобразования, доколко отговарят на набеязаните цели.

КПСС не командува държавните и обществени организации, не ги подменя и не поема функциите им. Тя вижда ролята си в това, да набеязва основните задачи на тези органи, като изхожда от своята генерална линия, и да осигурява с присъщите на партията методи чрез партийните групи в тях, чрез комунистите и партийните организации прокарване на набеязаната линия на всички равнища и във всички звена от държавната и обществена система. Партийните комитети действуват посредством политически и научно обосновани препоръки и предложения до съответните държавни и обществени организации, посредством убеждаване на пълномощните им представители и другите трудещи се от комунистите, работещи в тези организации, както и чрез подбор на съответни кадри от ръководители и контрол върху работата им. Опирайки се на своя политически авторитет и доверие на народа, партийните органи се борят за повишаване на самостоятелността и отговорността на органите на народната власт и управление, както и на обществените организации.

Усъвършенствването на всички форми за държавно и обществено организиране на трудещите се при ръководната роля на партията осигурява всестранно развитие на *социалистическата демокрация*, въвличане на трудещите се в управлението на обществото и държавата и истинско социалистическо народовластие. Отношенията между ръководните органи на партията, нейните организации и отделните комунисти се градят в КПСС върху основи, които отговарят на нейната природа и цели. Ръководен принцип на организационния строеж на КПСС е *демократическият централизъм*.

Партията се изгражда по териториално-производствен признак: първични организации се създават по месторабота на комунистите и се обединяват в районни, градски, областни и републикански организации по територия. Към 1 януари 1978 г. съобразно със съществуващото административно-териториално деление КПСС обединяваше 14 комунистически партии от съюзните републики, 6 краевни партийни организации, 149 областни, 10 окръжни, 833 градски, 594 районни организации в градовете, 2870 селски районни организации и над 394 000 първични партийни организации. Сега КПСС има 414 000 първични и 457 000 цехови партийни организации и повече от 618 000 партийни групи. (Вж. *Брежнев, Л.* Отчетен доклад на ЦК на КПСС пред XXV конгрес на КПСС. С., 1981, с. 95, *бел. прев.*)

Партийната организация, разположена на дадена територия, е повисша спрямо всички партийни организации, които действуват върху части от нея. Всички партийни организации са автономни при решаването на местни въпроси, ако решенията не противоречат на политиката на партията, на нейната Програма и Устав.

Върховен орган на КПСС е конгресът на партията. Редовни конгреси се свикват от ЦК не по-рядко от едни път на 5 години. Уставът на КПСС предвижда и свикване на партийни конференции при необходими случаи. През времето между конгресите дейността на партията и местните партийни органи се ръководи от Централния комитет на КПСС.

Въпросите за партийната дейност биват обсъждани и решавани в КПСС върху широка демократична основа при едновременно спазване на партийната дисциплина от комунистите. Съчетаването на демокрацията и централизма в живота и структурата на партията повишава общественно-политическата активност на комунистите и позволява да се прокарат навсякъде в живота единна политика и взетите решения.

Важно условие за успех на партийното ръководство, както подчерта XXV конгрес на КПСС, е ленинският стил на работа — стил творчески, чужд на субективизъм, проникнат от научен подход към обществените процеси. Ленинският стил предполага висока изискателност към себе си и другите, изключва самодоволството и противостои на всякакви прояви на бюрократизъм и формализъм. Партията се бори да бъдат създадени навред благоприятни условия за развиване на *критиката и самокритиката*, да намира повсеместно необходимата подкрепа, здравата критика, а разумните и обосновани предложения и забележки на комунисти и безпартийни да се възплътят в живота. Партията вижда като своя важна задача да се развива активността на комунистите, да бъде повишавана деловитостта им в работата, да се издига отговорността на всички партийни организации, на тяхното ръководство и всеки комунист поотдел-

но за изпълнението на взетите решения.

Осъществявайки и развивайки ленинските норми за партиен живот: отчетност и изборност на ръководните партийни органи, свобода на обсъждането и критиката, гласност на партийния живот, *колективност на ръководството*, идейно и организационно единство на партийните редове и равенство на комунистите, КПСС е обществено-политическа организация с най-демократични отношения.

Социалният състав на КПСС отразява класовата структура на съветското общество, авангардното положение на работническата класа. Към 1 януари 1977 г. работниците в партията са били 42%, селяните (колхозниците) — 13,6%, а служещите и останалите — 44,4 %. (До XXVI конгрес на КПСС работниците са били 43,4 %, колхозниците — 12,8 %, а останалите — 43,8 %. Членове на КПСС са 17 480 000 души. (Вж. Брежнев, Л., Отчетен доклад на ЦК на КПСС пред XXVI конгрес на КПСС, с. 91 — бел. прев.). При това партията се ориентира работниците да заемат в състава ѝ водещо място. За КПСС е характерно постоянно нарастване на политическата подготовка, на общото и специално образование на нейните членове. Партията не преследва числен растеж на състава си, а осъществява курс към подобряване на качествения състав, към подбиране на най-числените и политически активни представители на трудещите се в редовете си. Съобразно с решенията на XXIII, XXIV и XXV конгрес на КПСС са повишени изискванията към влизащите в партията.

Нарастването на числения и качествения състав на КПСС, повишаването на активността и отговорността на комунистите отразяват нарастала роля на партията като ръководна сила в социалистическото

общество. Този процес е свързан с дълбоки промени в общественото развитие: с нарастване на мащабите и сложността на задачите във връзка с изграждането на комунизма, с повишаване на обществената активност и съзнателността на масите, по-нататъшно развитие на социалистическата демокрация, с растящото значение на теорията на *научния комунизъм*, на нейното творческо развитие и пропагандиране и с необходимостта от засилване на *комунистическото възпитание* на масите. «Динамизмът в развитието на съветското общество, нарастващите мащаби на комунистическото строителство, нашата дейност на международната арена — отбеляза XXV конгрес на КПСС — настоячиво изискват непрекъснато да се повишава равнището на партийното ръководство в развитието на икономиката и културата, във възпитанието на хората, да се подобрява организаторската и политическата работа сред масите».

КПСС е неделима част от международното комунистическо движение, един от неговите бойни отреди. Външнوپолитическата дейност на партията е проникната от принципите на пролетарския интернационализъм, от грижа за укрепване на социалистическата общност на единството и сплотеността на комунистите от всички страни, от стремеж към заздравяване на мира и сигурността на народите. КПСС обсъжда възникващите проблеми заедно с братските комунистически партни в дух на истинско другарство, в рамките на ненакърнените норми за равнопоставеност и зачитане самостоятелността на всяка партия. Ленинската партия отстоява неизменно принципните интернационалистични позиции и се обявява непримиримо против всякакви възгледи и действия, които противоречат на комунистическата идеология.

КОМУНИСТИЧЕСКИ (ТРЕТИ) ИНТЕРНАЦИОНАЛ — международно обединение на комунистическите партии от различните страни. Неговото образуване се дължи на обективната нужда да се очисти революционното движение на пролетариата от *ревизионизма* и *опортюнизма*, да се създаде международна политическа организация на работническата класа, която да отговаря на условията на революционната епоха и да се възстановят върху последователно марксистка основа традициите на *Първия Интернационал*, бойното единство на работническата класа.

«Първият интернационал — писа Ленин — постави основата на пролетарската, международната борба за социализъм.

Вторият Интернационал беше епоха на подготвяне почвата за широкото, масовото разпространение на движението в редица страни.

Третият Интернационал прие плодето от работата на II Интернационал, отрязва неговата опортюнистическа, социалшовинистическа — буржоазна и дребнобуржоазна мръсотия и *започна да осъществява диктатурата на пролетариата*» (Съч. Т. 29, с. 300).

Създаването на К. И. бе резултат от победата на Великата Октомврийска социалистическа революция и настъпилния след нея подем в революционното движение. На 2 март 1919 г. в Москва беше открита международна комунистическа конференция, която представляше 35 организации от 21 страни. Тя взе решение «да се конструира като Интернационал и да приеме наименованието *Комунистически Интернационал*». Образуването на К. И. стана събитие със световноисторическо значение. То ознаменува създаването на център, на идейно-политически щаб на революционното пролетарско движение. Огромна роля при кон-

солидирането на раждащите се по онова време комунистически партии и разработването на тяхната *стратегия и тактика* в борбата с центристките и ултралеви настроенния изигра Ленин. За II конгрес на К. И., който протече в Москва през юли — август 1920 г., Ленин написа книгата «*Левинчарството* — детската болест на комунизма», насочена срещу ултралевите и сектантски тенденции в комунистическото движение, срещу тесногърдия *догматизъм*, срещу пренебрегването на работата сред масите и опитите за обособяване от профсъюзите и прогресивните некомунистически организации. Конгресът обърна голямо внимание на колониалния и националния въпрос. В подготвена от Ленин резолюция се сочеше, че с помощта на пролетариата от напредналите страни изостаналите страни могат да преминат към социализма, като прескочат капиталистическия стадий на развитие. По този начин бяха сложени идейните основи на съюза между работническото и националноосвободителното движение. III конгрес на К. И., състоял се в Москва през юни — юли 1921 г., обсъди редица конкретни въпроси от организационната дейност на комунистите в профсъюзите, сред жените и младежта. Той обърна внимание върху необходимостта да се разгръща борбата за непосредствени икономически искания на работническата класа и постави въпроса за *единодействието на работническата класа*. Обаче опитът да се създаде широк работнически фронт бе осуетен от социалдемократите (вж. *Социалдемократия*). Въпросът за единен работнически фронт беше централен на IV конгрес на К. И., последния, в чиято работа участва Ленин (ноември — декември 1922 г.). Конгресът осъди десните и «леви» грешки на комунистическите партии по този въпрос и обсъди въз-

можностите за създаване правителство на единния фронт. Проблемът за организиране на единен фронт е разглеждан и на V конгрес на К. И., състоял се в Москва през юни—юли 1924 г., по време, когато капитализмът бе успял да стабилизира положението си и да навлезе в демократично-пацифистки период на развитие. Конгресът издигна искане за «болшевизиране» на влизащите в К. И. партии, за очистването им от десните и «леви» елементи. VI конгрес на К. И., който се състоя в Москва през юли—септември 1928 г., прие програма на К. И., в която е обобщен опитът на международното работническо движение, дадени са в основата си верни преценки за световната обстановка и са набелязани перспективи за по-нататъшна борба на пролетариата. Конгресът потвърди строго централизирания характер на К. И. В работата на конгреса се прояви уклон към сектантство, към политическо доктринерство, който стесняваше дейността на комунистическите партии. Основният конгресен лозунг «Класа срещу класа», целещ засилване на борбата против *реформизма*, доведе на практика в редица случаи до подценяване значението на единодействието на работническата класа; в резолюция за положението в колонните се подценяваше ролята на *националната буржоазия* в буржоазнодемократическите революции. С идването на *фашизма* на власт в Германия борбата против него, против заплахата от война става главна задача на всички прогресивни сили. Затова VII конгрес на К. И., състоял се в Москва през юли—август 1935 г., (на него присъствуваха 510 делегати от 57 комунистически партии и редица международни организации), подкрепи усилията на СССР, насочени към организиране на широк антифашистки фронт. Той обърна огромно внимание върху въпроса за

народния фронт в капиталистическите страни, като призова комунистическите партии да преодоляват решително сектантството, доктринерската ограниченост и шаблонните схеми, да сътрудничат с некомунистическите работнически организации и да въвличат в борбата селяните и градската дребна буржоазия. Тази стратегическа ориентация е запазила актуалност и в наше време.

VII конгрес беше последният конгрес на К. И. Годишите непосредствено преди войната и първите военни години показаха, че предишните организационни форми за ръководене на комунистическото движение не са подходящи за новите условия. През май 1943 г. президиумът на Изпълнителния комитет на К. И. прие одобрено от всички секции решение за разтурянето му, тъй като «организационната форма, избрана от I конгрес на Комунистическия Интернационал, която отговаряше на нуждите през началния период от възраждането на работническото движение, се изживяваше все повече съобразно с нарастването на движението и усложняването на задачите му в отделните страни и ставаше дори пречка за по-нататъшното укрепване на националните работнически партии». Разтурянето на К. И. облекчаваше сплотяването на антифашистките сили.

Съсредоточил в ръководните си органи най-добрите сили на работническото движение, К. И. изигра неocenима роля при формирането на политическата армия на пролетариата и укрепването на комунистическите партии. Той насочваше секциите си към прокаране на гъвкава политическа линия и завоюване подкрепата на масите, към единодействие с работническите организации, намиращи се под влияние на социалдемократите. Това беше програма за превръщане на комунистическите партии в масови политичес-

ки организации, способни да поведат след себе си широките слоеве от трудещите се.

К. И. възстанови и укрепи интернационалната солидарност на революционните работници, облекчи създаването на истински бойни партии на работническата класа и възпита предани на революцията марксистко-ленински кадри. Целият опит на К. И. е неделима част от революционния опит, върху който се опира съвременното *международно комунистическо движение*.

КОМУНИСТИЧЕСКИ МОРАЛ —

Моралът (лат. *mos* — нрави, *moralis* — нравствен) е форма на общественото съзнание и социалната практика. Негови основни функции са осигуряване на историческа дееспособност на обществото, съгласуване на обществените и лични интереси и социално регулиране поведението на индивидите. Като форма на съзнанието моралът има идеологическо (нравствени принципи, норми, ценности и правила за поведение) и психично (нравствени потребности, чувства и качества) равнище. Възможността и спецификата на моралното регулиране се определят от обстоятелството, че обективната детерминираност на човешките постъпки има не «строг», еднозначен, а алтернативен характер, давайки на индивида относителна свобода да избира една или друга «линия на поведение» във всяка конкретна обстановка и следователно, пораждайки отговорност за този избор, стремеж да се съгласува той с изискванията (нормите, ценностите и т. н.) на обществото. Поради антагонизма между личните и обществените интереси, присъщ на експлоататорските общества (формации), такова съгласуване става в тях по начало невъзможно. Оттук и отбелязаната още от К. Маркс двойственост на всеки основан вър-

ху частнособственческите отношения морал. Обаче още при експлоататорския строй се зараждат и формиранат покрай класовите и общочовешки морални ценности, които изразяват потребностите, интересите на прогресивните класи и преди всичко на трудещите се маси. Пролетарският, а при социализма комунистическият морал е най-пълно и последователно въплъщение на прогресивните тенденции в нравственото развитие на човечеството.

К. м. е една от проявите на идейно-политическото и нравствено единство на социалистическото общество, на движението му към социална еднородност. Основните принципи на К. м., формулирани в моралния кодекс на строителя на комунизма, характеризират главните постижения и цели на *комунистическото възпитание*, чертите от нравствения облик, свойствени на челната част от социалистическото общество и формиран в практиката на изграждането на комунизма у всички негови членове. В редица от тези черти (преданост към комунизма, любов към социалистическата родина, дружба и братство между народите от СССР и братска солидарност с трудещите се от всички страни, с всички народи) намери изява присъщото на социалистическото общество единство между морално и идейно-политическо възпитание, между нравственост и политика.

С възпитанието на К. м., със задълбочаването на социалистическата демокрация в моралното съзнание и практическото поведение на светските хора, в отношенията им помежду си се проявява във все по-голяма степен високият *хуманизъм* на комунистическите идеали, хармонията между нравственост и красота, вътрешна и външна култура.

Победата на социализма рязко увеличава значението на нравствения фактор в общественния живот.

Тази тенденция се изявява най-ярко в развитото социалистическо общество. Възприемането на обществените интереси като собствени, патриотизмът, колективизмът, мъжеството, чувството за дълг — тези и други възпитани от партията качества на съветския гражданин се въплътиха ярко в подвизите на героите от първите петилетки и Великата отечествена война, от възстановяването на разрушеното по време на войната народно стопанство и разработването на целините, на строителите на Байкало-Амурската магистрала и пионерите от космоса. Основните измежду тези качества и необходимостта от тяхно възпитаване у новите поколения на съветския народ са закрепени в новата Конституция на СССР. Сред тях са добросъвестното отношение към общественополезния труд в избрана област, пестеливостта, непримиримост с разхищението и разпиляването на държавното и общественото имущество, уважаването на националното достойнство на гражданите, на правата и законните интереси на другите лица, грижата на родителите за възпитанието на децата и на пълнолетните деца — за родителите и т. н. (вж. чл. 59—69 от Конституцията на СССР). Особено голямо е значението на моралния фактор при управляването и стимулирането на трудовата дейност. «Съвременният ръководител — се отбелязва в Отчета на ЦК на КПСС пред XXV конгрес на партията — трябва да съчетава органично в себе си партийността с дълбока компетентност, дисциплинираността с инициатива и творчески подход към работата. Задно с това на всеки участник ръководителят трябва да се съобразява и със социално-политическите, възпитателните аспекти, да бъде внимателен към хората, към техните нужди и молби да служи за пример в работата и битая».

(XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 92). Отношенията между ръководители и ръководени имат не само административно-организационно, но и нравствено съдържание, чиято роля нараства системно при условията на развития социализъм.

На свой ред моралното стимулиране в труда не противостои в социалистическото общество на материалното, а се съчетава хармонично с него (вж. *Морални и материални стимули*). Нещо повече, самото социалистическо разпределение според труда като най-справедлива през съвременния етап от развитието на производителните сили форма за разпределяне на материалните блага има огромно нравствено значение. Затова нарушаването на този принцип в практиката води обикновено до тежки нравствени последици, отразява се върху морално-психичния климат в трудовия колектив, върху нравствените отношения в него. Съответно всяка стъпка по пътя на усъвършенстване системата за заплащане на труда подобрява съществено морално-психичната атмосфера в колектива, а следователно и нейното стимулиращо въздействие върху производителността и качеството на труда.

Моралните стимули за труд (чувство на отговорност, за дълг и работническа съвест, обществено поощряване или осъждане) действуват обикновено в единство с идейно-политическите (преданост към комунизма, социалистически патриотизъм) и естетическите стимули (влияние на оформленето на работните помещения, чувство за ритъм, красота и трудов процес, стремеж на труженика да въплъти в продукта на труда естетическия си идеал). Това свидетелствува за важността на провъзгласения от партията комплексен подход към възпитанието.

Зрелият социализъм се характери-

зира с развитие на нравствените начала не само в труда, но и във всички други сфери на дейността на хората: в семейните отношения, бита и неформалното общуване. Затова партията поставя остро въпроса за коренно подобряване на възпитателната работа, а по-специално на нравственото възпитание, за решителна борба с антиподите на комунистическата нравственост, за «изкореняване на такива нерядко срещащи се и досега в нашия живот враждебни спрямо социализма грозни отживелици от миналото като користолюбието и рушветчийството, стремища да се отмъкне колкото може повече от обществото, без да му се дава нищо, безстопанствеността и разточителството, пиянството и хулиганството, бюрокрацията и бездушното отношение към хората, нарушенията на трудовата дисциплина и обществения ред». (Постановление на ЦК на КПСС «За по-нататъшно подобряване на идеологическата, политико-възпитателната работа», с. 8.) При това в борбата с тия явления е необходимо да се използват убеждението, принудата, възпитанието с думи и строгата сила на закона. Пред морала и правото в социалистическото общество стоят тъждествени в основата си и главното си съдържание социални задачи. Това означава, че правните норми и санкции имат големи морално-възпитателни последици, а моралното регулиране на отношенията между хората оказва голямо влияние върху спазването на правните положения от тях.

Затова нравственото регулиране трябва непременно да се съчетава и взаимодействува с другите форми за регулиране на човешката дейност, а преди всичко с правото. С по-нататъшното движение на социалистическото общество към комунизма ще нараства неотклонно ролята на морала при решаването

на икономически и социални проблеми. Към него ще преминат редица функции, изпълнявани от съвременните политически, правни и социално-административни институции. Обаче този процес предполага не отслабване, а укрепване на същите институции понастоящем, защото тяхната дейност е един от главните източници за формиране на нравствена култура на населението, важно средство за повишаване на ефективността и качеството на нравственото възпитание на трудещите се.

КОМУНИСТИЧЕСКИ ТРУД — в тесен и строг смисъл на думата «*безплатен труд в полза на обществото. . . , доброволен труд, труд извън нормата, труд, който се извършва. . . без условие за възнаграждение, труд по навик да се трудиш за обща полза и при съзнателно (превърнало се в навик) отношение към необходимостта от труд за обща полза, труд като потребност на здравия организъм*». (*Ленин. В И. Съч. Т. 30, с. 523.*) К. т. е труд, при който ще бъдат преодолени социалните различия между работниците на умствения и физическия, на селскостопанския и индустриалния, управленческият и изпълнителския видове труд. В комунистическото общество трудовата дейност ще стане истинско творчество, източник на вдъхновение и радост. Вътрешната привлекателна сила на този труд ще го превърне в най-съществена и най-главна проява в живота на човека. Трудът ще стане за всекиго свободна игра на неговите физически и духовни сили, наслада, най-пълна и желана проява в дейността на личността. Обществените стимули за труд ще съвпаднат с естествената необходимост за всеки член на обществото да задоволява първата си жизнена потребност — потребността от труд. Нуждата от прину-

да и външен, стоящ над човека контрол, отпада заедно с превръщането на организираността в самоорганизираност, на дисциплината — в самодисциплина.

Формирането на К. т. минава през редица последователни етапи — от първите му кълнове до същинско К. т. В. И. Ленин отбелязваше, че е важно да бъде налице внимателно и грижливо отношение към симптомите и тенденциите, които водят до К. т., «по всякакъв начин да помагаме на техния растеж и да «отглеждаме» тия слаби кълнове». (Съч. Т. 29, с. 420.) При социализма може да се говори за К. т., като се има предвид тенденцията към превръщане на труда в творчество. Тя се извява по-специално в сближаване на труда през работното и през свободното време, когато се изпълняват на обществени начала все по-отговорни функции и трудът през работното време придобива черти на дейност на обществени начала, черти на самоорганизираност и самоуправление.

Развитието на кълновете на К. т. се нуждае от дълбоки организационно-стопански, социални и идейно-възпитателни мероприятия, които довеждат до развитие на производителните сили и усъвършенстване на обществените отношения, до изменение на самото съдържание на труда. Основни пътища за формиране на К. т. са: постигане на най-висока производителност на обществения труд въз основа на научно-техническия прогрес; преодоляване на социалните различия между видовете труд; съчетаване на науката с производителния труд; възпитаване на комунистическо отношение към труда.

Комунистическото отношение към труда е вътрешна необходимост да се трудиш за благо на обществото според способностите си, напълно според физическите и умствени си-

ли, съзнателно (превърнало се в навик) отношение към труда като към първа жизнена потребност.

Докато К. т. е социалино-икономическо явление, комунистическото отношение към труда е породено от новите социални условия — факт от общественото съзнание, критерий за нравствената зрелост на човека в социалистическото общество, най-важна черта от моралиния му облик.

Заченки, елементи на съзнателен и доброволен труд възникват още в антагонистичните формации, косто се обуславя от естествената потребност на човека да се труди. Тази сила е толкова голяма, че дори при труд не по собствена воля може донякъде да увлече хората, да им позволи да изпитат радост от труда. Обаче тук добросъвестното отношение към труда в интерес на обществото се проявява само епизодично, при определени положения; като цяло трудовата дейност при експлоатация на човек от човека е единствено средство за поддържане на съществуването му.

Великата октомврийска социалистическа революция служи началото на дълбок прелом в отношението на хората към труда. За това свидетелствуват преди всичко комунистическите съботници, които според Лениновото определение са «нещо съвсем ново. . . , нещо по-високо от побеждаващото капитализма социалистическо общество. . . , на дело. . . нещо комунистическо — не само социалистическо. . . » (Съч. Т. 30, с. 285, 286.) С преодоляване на психичното отвращение към труда, породено от капитализма, личната и колективна материална заинтересованост започна да се съчетава с безкористния духовен интерес, с морални обществени стимули, с трудовия ентузиазъм на народните маси. Това се проявява в разгръщане на социалистическото съревнование, в движението за комунистическо от-

ношение към труда. Новото отношение към труда при социализма се характеризира със следните черти: отношение към труда като към най-важен обществен и морален дълг, осъзнаване на обществената значимост на собствения труд, грижа за общонародните интереси; проявяване на инициатива, творчески подход към труда; колективизъм, другарско сътрудничество и взаимно подпомагане в труда; непримиримост към тунеядците, нарушителите на трудовата дисциплина; съзнателна самодисциплина в труда. Израз на комунистическото отношение към труда са съзнателните и доброволни почини на трудещите се, които целят повишаване производителността на труда, укрепване на трудовата дисциплина, развиване на труда на обществени начала, съединяване на труд и творчество, хармонично съчетаване на личните, колективните и обществените интереси в труда.

Развитието на комунистическото отношение към труда у всички членове на обществото е първостепенна задача на комунистическото възпитание. «В центъра на възпитателната работа — се казва в програмата на КПСС — партията поставя развитието на комунистическо отношение към труда у всички членове на обществото.»

С постепенното прерастване на социализма в комунизъм съзнанието за необходимостта от полагане на труд за обща полза ще се превръща все повече в навик за всички членове на обществото, ще стане норма за тяхно всекидневно поведение и когато «всеки ще следва своите собствени склонности, трудът може да стане онова, което трябва да бъде наслада» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. I, с. 507).

КОМУНИСТИЧЕСКО ВЪЗПИТАНИЕ — целеустремено, системно и планомерно формиране на предани

на комунизма, всестранно и хармонично развити хора, които органично съчетават комунистическите си убеждения с дейност, насочена към изграждане на комунистическото общество.

Разширяването на реалните възможности за всестранно развитие на личността, умножаване и широко използване на духовните ценности от членовете на обществото, за прилагане на творческите им сили, способности и дарби от тях е непосредствена цел на държавата в обществото на развития социализъм.

Комунистически възпитаният човек е цялостна личност, активен, обществен деец, всестранно образован, с научен марксистко-ленински светоглед, висока вътрешна и външна култура и безупречни нравствени качества; на него му е присъщо чувство за дълбока отговорност пред обществото и колектива; той е физически закален, емоционално възприемчив и естетически развит; способен е да управлява обществото и собственото си поведение, умее да гради живота по законите на науката и красотата; отнася се към труда като към първа жизнена потребност, начин за творческо самоутвърждаване и разгръщане на способностите.

К. в. се осигурява чрез възпитателното въздействие върху личността, така и чрез активно практическо участие на хората в изграждането на комунизма. В този процес хората променят и самите себе си, преобразуват духовния си мир. Огромно значение при комунистическото преобразуване на съзнанието има целеустремената организаторска и възпитателна дейност на комунистическата партия. Немаловажна роля играе тук самовъзпитанието на личността въз основа на органичната ѝ потребност от интелектуално, нравствено и физическо усъвършенствуване. Правилното съчетаване на обективните и субективните фактори осигурява

гурява успех на К. в. при цялата му сложност и продължителност.

Ролята на К. в. в социалистическото общество нараства неотклонно. Това се обяснява с факта, че успехите в изграждането на комунизма зависят във все по-голяма степен от съзнателността на всеки член на обществото, а възпитанието става един от най-важните методи за регулиране дейността на целия социален организъм. Особено голямо значение има К. в. на младежта, на която предстои да изгражда комунистическото общество.

Основни страни на К. в. са: формиране на научен комунистически светоглед, възпитаване на комунистическо отношение към труда (вж. *Комунистически труд*), интернационалистично и патриотично възпитание, възпитаване на комунистическа нравственост, общо и политехническо образование, *естетическо възпитание* и *физическо възпитание*. Особено важна задача на К. в. е възпитаването на комунистическо отношение към труда, формирането на отношение към труда като към първа жизнена потребност. Във връзка с изграждането на комунизма става необходимо всеки член на обществото да има научен възглед за света, да може свободно и правилно да се ориентира в него и да го преобразува, да разбира хода и перспективите на общественото развитие, като оценява правилно събитията, явленията, своето място и роля в обществото. Затова първостепенно значение придобива формирането на цялостен научен светоглед въз основа на изучаване на марксистко-ленинската наука — философията, политическата икономия и теорията на *научния комунизъм* — съчетано с най-важните принципи на другите обществени науки и природознанието. Формиране на научен светоглед предполага *атеистично възпитание*, преодоляване на *отживелиците от*

миналото в съзнанието и поведението на хората, възпитаване на идейна твърдост, на революционна преданост към идеите на комунистическата партия, остър класов усет и непримиримост към буржоазната и дребнобуржоазната идеология, на умение самостоятелно да разпознаваш същността на чуждите ни идеи, от какъвто и вид да са, и да водиш настъпателна, безкомпромисна борба с тях. Възпитаването на комунистическа нравственост има за цел превръщането на високите морални принципи в убеждения на личността и на убежденията в постоянни черти от характера, в привични норми за всекидневно социално поведение. Това води до изработване на активна марксистко-ленинска жизнена позиция на личността. Така се формира комунистическата идейност — сплав от знания в областта на марксизма-ленинизма и комунистическите убеждения.

Успехът на К. в. се осигурява от партийността, непримиримостта към буржоазната идеология; връзката на възпитанието с живота, с практическия опит на масите и конкретните задачи на изграждането на комунизма; възпитаването по най-добрите образци на труд и поведение; правилното съчетаване на материалните и моралните стимули, на икономическите, административните и идеологическите средства за въздействие; единството между думи и дела; диференцирания подход към различните групи трудещи се, както и от неговата системност и последователност.

Основно средство за повишаване ефективността на К. в. през съвременния етап е осигуряване на органична връзка между идейно-политическото, трудовото и нравственото възпитание.

КОМУНИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВЕНО САМОУПРАВЛЕНИЕ — сис-

тема за управление на обществото при комунизма, елементи на която няма още при социализма.

Обществено самоуправление е съществувало преди възникването на класово общество, при първобитнообщинния строй. С разцепването на обществото на антагонистични класи то е заменено с политическа организация на обществото, чиято основа е държавата. К. о. с. сменя политическата система на социализма и е нова форма на самоуправление, на демокрацията, която отговаря на по-високото стъпало на обществено развитие — комунистическото общество.

К. о. с. се развива непосредствено от политическата организация на социализма, основа на която е ръководената от комунистическата партия социалистическа държава. Отмирането на социалистическата държава е именно развитието ѝ в К. о. с. Терминът «отмиране» подчертава само естествения характер на процеса и постепенността му. Отмират, сиреч стават постепенно ненужни формите на дейност, които са характерни за държавното управление на обществото. Чертите на общественото самоуправление, присъщи на социалистическата държава и на цялата политическа организация на социалистическото общество, се развиват и стават постепенно определящи.

Особеното в управлението на обществото при комунизма е, че органите, които ще изпълняват управленчески обществени функции и тяхната дейност ще загубят политическия си характер, тъй като с изчезване на класовите и национални различия, с отмиране на обособените държави ще изчезнат и политическите отношения, т. е. отношенията между класите, нациите и държавите, които образуват областта на политиката. Именно такъв е смисълът на известното Енгелсово положение, че при

комунизма «на мястото на управляването на хората ще дойде управляване на вещите и ръководене на производствените процеси». (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 19, с. 228.)

Особеност на К. о. с. е и това, че управленческата дейност ще престане да бъде постоянна професия. Следователно няма да съществуват хората, чиято единствена професия е управленческата дейност. Това не значи, че не ще има специализация в управлението. Обратно, развитото комунистическо общество предполага значително по-високо стъпало на обществената организация и научната организация на труда. При това обаче ще се осъществи напълно един от най-важните принципи на комунистическото самоуправление — задължителното участие на всеки пълнолетен член на обществото в практическото управление на обществените работи въз основа на изборност и редуване.

Условия за възникване на К. о. с. са създаване на материално-техническа база на комунизма, развиване на комунистически обществени отношения и формиране на новия човек, които означават постигане на такова високо равнище на съзнание, на всички членове на обществото, при което нормите на правото и нравствеността ще се слейт в единни норми за поведение на членовете на комунистическото общество, ще отпадне необходимостта от принудително тяхно изпълнение.

Основните фактори, които подготвят непосредствено преминаването към К. о. с., са по-нататъшно развитие на социалистическата демокрация, привличането на всички граждани към управление на обществото. Решаването на тази задача изисква значително издигане на материалното и културното жизнено равнище на трудещите се; увеличаване на свободното време; усъвършенстване на политическата органи-

зация, която би спомагала все повече за въвличане на населението в управлението; обучаване на масите да управляват. Една от насоките при формиране на К. о. с. е развитието на демократичните начала в дейността на управленческия апарат, все по-широкото прилагане на принципа за изборност и отчетност, постепенното му разпростиране върху всички ръководни дейци от управленческия апарат, подобряването на организацията и постепенното съкращаване на платения изпълнителен апарат. Формиране на К. о. с. предполага не само превръщане на органите за държавна власт в органи за обществено самоуправление, но и изменение на съществуващите *обществени организации* в посока към развиване на тяхната самодейност. В програмата на КПСС е подчертано, че при комунистическото самоуправление се обединяват *съветите*, професионалните, кооперативните и други масови организации на трудещите се. Поради това пътят към обществено самоуправление се изразява в повишаване ролята на съветите, засилване на обществените начала в дейността им, засилване на непосредствените форми за управляване на производството и другите сфери на обществен живот и нарастване ролята на трудовите колективи и обществените организации, което именно наблюдаваме в обществения живот в *развитото социалистическо общество*.

К. о. с. ще се формира не само въз основа на тенденциите за развитие на политическата организация на социалистическото общество, но и върху базата на новото, което ще настъпни благодарение на висшия стадий на комунизма с неговото особено високо икономическо и културно развитие, с високото съзнание и морален облик на членовете на обществото. То ще смени съвременната политическа организация на социалистическото общество едва с из-

граждането на развито комунистическо общество.

КОМУНИСТИЧЕСКО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ТРУДА — вж. *Комунистически труд*.

«КОНВЕРГЕНЦИЯ» — теорията за «конвергенцията» е буржоазна апологетична теория, която се опитва да докаже неизбежността на сближаване на капитализма и социализма и създаване на единно по социална същност общество-хбрид. Терминът «конвергенция» е взет от биологията, където означава образуване на сходни признаци и функции в строежа на живите организми в резултат от приспособяването им към идентични условия на средата. Теорията за «К.» изхожда от методологията на технологичния детерминизъм, съгласно която развитието на обществото се определяло непосредствено от науката и техниката, независимо от характера на производствените отношения. Нейните привърженици твърдят, че *научно-техническата революция* била довела до създаване на «индустриално общество» с два варианта — «западен» и «източен». Според тях всички държави, спадащи към «индустриалното общество», се стремели да експлоатират рационално природните богатства, да издигат производителността на труда, за да повишат жизненото равнище на населението и създадат строй на всеобщо материално благополучие. За «индустриалното общество», съгласно това гледище, било характерно не само бързо научно-техническо развитие, но и липса на антагонистични класи. След като преодоляло някогашната си стихийност, то се развивало върху планови начала, в него нямало икономически кризи и било изгладено социалното неравенство. Разбирайки под «западен вариант» на «индустриалното общество» съвременния *държавно-*

монополистичен капитализъм, буржоазните идеолози му приписват свойствата, които са присъщи на практика само на социализма. Това говори за признаване от немай-къде силата и жизнеспособността на социалистическия строй, изобразяван сравнително доскоро от буржоазните идеолози като историческа аномалия и недълготраен, обречен на провал експеримент. На реалния пък социализъм биват приписвани черти, които са свойствени в действителност на капитализма: експлоатация на човек от човека, социални антагонизми и потискане на личността. Буржоазните идеолози не само заличават преднамерено качествената разлика между двете противоположни социални системи — капитализма и социализма, но и се опитват да докажат незакоинността и непотребността на революционния преход от единия към другия. Именно в това е основният социално-политически смисъл на антикомунистическата концепция за «единно индустриално общество», която е една от главните съставки на теорията за «К.». Според буржоазните идеолози под въздействие на научно-техническия прогрес и в «западния», и в «източния» вариант на «индустриалното общество» били възниквали неминуемо сходни признаци и черти, натрупването им трябвало да доведе до синтезиране на двете системи, до поява на «единно индустриално общество», което обединявало предимствата на социализма и капитализма и изключвало техните недостатъци.

При това се правят опити да се обоснове неизбежната «конвергенция» на двете системи във всички области на социалния живот. Абстрахирайки се изкуствено от коренната отлика между капиталистическите и социалистическите производствени отношения, привържениците на теорията за «К.» абсолютизират в

сферата на икономиката чертите, които капитализмът придоби в борбата между двете социални системи и научно-техническата революция и които се характеризират главно с развитие на държавно-монополистичния капитализъм и засилване на месата на буржоазната държава в икономическите процеси. Дори една най-висока степен на държавно-монополистично обобществяване не е в състояние да предотврати стихийния характер на развитието на капиталистическата икономика, чиито пропорции се установяват в крайна сметка не с помощта на съзнателно планиране, а в резултат от кризи на свръхпроизводство. Както в капиталистическото производство не могат да възникнат никакви елементи на социалистически отношения, така са възможни и елементи на капитализма в икономиката на реалния социализъм. По-ефективното използване на обективните икономически закони, в това число и на закона за стойността, последователното прокарване в живота принципа за материална заинтересованост не е отказ от принципите на социализма, не е внедряване на елементи на капиталистическото «пазарно стопанство», както се опитват да представят работата буржоазните идеолози. При социализма стокното производство, законът за стойността, цената, печалбата, ефективността на възвръщане на капиталовложенията и други икономически категории са изпълнени със социалистическо съдържание и се различават из основи от едноименните категории в капиталистическата икономика. Според буржоазните идеолози в социално-политическата сфера също настъпвали процеси, които водили до «конвергенция» на двете системи. В «западния вариант» на «индустриалното общество» частната собственост била станала юридическа фикция, буржоазията се лишила факти-

чески от власт, а господстващи позиции заемат на управляващите (менажерите) и технократите-политици, които се грижели за общото благо; *средните слоеве* или «средната класа», които растели неудържимо, били мнозинството от населението. В «източния вариант» на «индустриалното общество», т. е. в социалистическите страни, растящият слой на научно-техническата интелигенция също така щял да заеме с течение на времето господстващи позиции, като измести от власт работническата класа и комунистическите партии. Най-сетне в духовния живот, уверяват привържениците на теорията за «К.», се извършвало разрушаване на идеологиите, на първо място на марксистко-ленинската идеология, която се заменяла със «социално знание», лишено от идеологически характер. Съставна част на теорията за «К.» е концепцията за «деидеологизация». Привържениците на «конвергенцията» залагат на мирно съжителство в идеологическата област. Според американския социолог Рапопорт «признаването на факта за взаимодопълняемост на двата свята би било крачка към идеологическо разоръжаване».

Теорията за «К.» беше замислена като «научна» основа на глобалната стратегия на империализма, целеща да се подкопаят отвътре икономическите, политическите и идейни основи на социализма. Оръдие за постигане на тия контрареволуционни цели са десният и «левият» *опортюнизъм* и *ревизионизъм*. Напоследък теорията за «К.» се подлага на критика от редица буржоазни политици и идеолози. Тазн критика се предприема и от още по-десни антикомунистически позиции, при което привържениците на «конвергенцията» се обвиняват в отказ от «активна борба с комунизма». Спекулирайки с тенденциите, които спомагат за *развед-*

ряване, за заздравяване принципите за *мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй*, буржоазните политици и идеолози търсят нови концепции. Такова е например издиганото искане за «свободна размяна на информация и идеи», за безпрепятствено разпространяване на буржоазната идеология и «масовата култура» в социалистическите страни, което, както и теорията за «К.», има за цел подкопаване основите на социализма (вж. също *Технократични теории за обществото*).

КОНКРЕТНИ СОЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ — Вж. *Емпирични социални изследвания*.

КОНСТИТУЦИЯ НА РАЗВИТИЯ СОЦИАЛИЗЪМ — Основният закон на общонародната държава, който записва създадените в условията на развития социализъм политическа и икономическа система, достигнатото равнище на социалното развитие и културата в СССР, основните права, свободи и задължения на съветските граждани, национално-държавното и административно-териториално устройство на Съветския съюз, системата и принципите за организация и дейност на органите за държавна власт и управление.

Действащата Конституция на СССР, приета на 7 октомври 1977 г. на извънредната 7 сесия на Върховния съвет на СССР, е забележителен документ на съвременната епоха, концентриран резултат от 60-годишното развитие на съветската държава, от великите победи на нашата партия и целия съветски народ. Тя е първият в света Основен закон на социалистическа общонародна държава, ярко свидетелство за реално въплътяване в живота на Октомврийската революция и велика харта на развития социализъм. Новият Основен закон на СССР е плод на

творчеството на най-широките трудещи се маси. Той въплътява техния опит, знания и воля, грижата за процъфтяване на социалистическата родина, за нарастване на нейния международен авторитет.» (*Брежнев, Л. Ленинским курсом. Т. 6, с. 622.*)

На разглеждане проектоконституцията бяха посветени около 1 млн. и половина събрания на трудещите се в предприятия, колхозни, военни части и по местожителство. Общо в обсъждането на проектоконституцията участваха над 140 млн. души, т. е. повече от 2/3 от пълнолетното население на страната. В обсъждането ѝ участва цялата КПСС. Организиран бяха над 450 000 открити партийни събрания, на които се изказаха повече от 3 млн. души. Проектоконституцията беше разгледана от повече от 2 млн. депутати на сесии на съветите, започвайки от селските и свършвайки с върховните съвети на съюзните републики.

Обективни предпоставки за създаване на Конституцията от 1977 г. са дълбоките изменения във вътрешния живот на СССР, които намериха отражение в Основния закон. Конституцията на СССР от 1977 г. отразява социално-политическото единство на съветското общество, чиято водеща сила е работническата класа; характеризира съветското общество като общество със зрели социалистически обществени отношения, в което въз основа на сближаване на всички класи и социални слоеве, на юридическо и фактическо равенство между всички нации и народности и на дружба и братско сътрудничество помежду им се формира нова историческа общност — съветският народ; фиксира прерастването на съветската държава, изпълнила задачите на диктатурата на пролетариата, в общонародна; разкрива същността на съветската общонародна държава,

която изразява интересите на работниците, селяните и интелигенцията, на трудещите се от всички нации и народности в страната, определя нейните главни задачи — създаване на материално-техническа база на комунизма, усъвършенствуване на социалистическите обществени отношения и тяхното преобразуване в комунистически, възпитаване на новия човек от комунистическото общество, повишаване на материалното благосъстояние и културното равнище на трудещите се, гарантиране сигурността на страната и съдействие за укрепване на мира и международното сътрудничество; сочи най-високата цел на съветската общонародна държава — построяването на комунизма. За разлика от Конституцията от 1936 г. в Основния закон на страната (чл. 6) е дадена разгъната характеристика на авангардната роля на Комунистическата партия: «Ръководна и направляваща сила на съветското общество, ядро на неговата политическа система, на държавните и обществените организации е Комунистическата партия на Съветския съюз. КПСС съществува за народа и служи на народа.» Една от главните черти на Конституцията от 1977 г. е, че в нея е отразено разширяването и задълбочаването на социалистическата демокрация. По-нататъшно развитие получи демократичните принципи за формиране и дейност на съветите на народните депутати. Пошироко в сравнение с Конституцията от 1936 г. са изложени социално-икономическите права и по-пълно са формулирани политическите права и свободи на съветските граждани. В Конституцията от 1977 г. са отразени по-нашироко, отколкото в Конституцията от 1936 г., въпросите за развитие на икономическата система в СССР, чиято основа е социалистическата собственост върху средствата за производство под формата на държавна (общонародна) и

колхозно-кооперативна собственост. В Основния закон е посочено, че икономиката на СССР е единен народностопански комплекс, който обхваща всички звена на общественото производство, разпределението и размяната на територията на страната. Конституцията от 1977 г. закрепил социалната основа на СССР, каквато е нерушимият съюз на работниците, селяните и интелигенцията. Специални глави от Основния закон на СССР са посветени на миролюбивата външна политика на СССР и на защитата на социалистическото отечество.

Всяка съветска конституция отразява историческите етапи от развитието на съветското общество и държава. Конституцията на РСФСР от 1918 г. — първият в света Основен закон на социалистическа държава — обобщил борбата на народните маси по време на Великата октомврийска социалистическа революция за смъкване игото на експлоататорите, обобщил и закрепил опита от създаването и заздравяването на съветската власт. Конституцията на СССР от 1924 г. отразил образуването на Съюза на съветските социалистически републики, създаде правна основа за по-нататъшно укрепване на единството, дружбата и сътрудничеството между съюзните републики, между всички нации и народности от единната съветска държава. Конституцията на СССР от 1936 г. отразил важен етап в развитието на нашето общество и държава — ликвидирането на експлоататорските класи и частната собственост върху средствата за производство, провъзгласил изграждането на основите на социализма в СССР, принципите на социалистическото народовластие, станали основа за по-сетнешната гражданска дейност на съветския народ при решаването на задачите за изграждане на комунизма. Конституцията на СССР от 1977 г. закрепил законодателно нов исто-

рически предел — изграждането на развито социалистическо общество в СССР. Тя запази приемствеността на конституциите от 1918, 1924 и 1936 г. При разработване на Конституцията на СССР от 1977 г. беше взет под внимание опитът от конституционното строителство в другите братски социалистически страни. В Конституцията на СССР, от 1977 г. е закрепен главният принцип на народовластието в Съветския съюз — пълновластието на народа в лицето на съветите на народните депутати, които образуват политическата основа на СССР, изразени са основополагащите принципи на съветския строй, основните черти на развития социализъм. Конституцията на СССР от 1977 г. е правна основа на съветското законодателство. Конституциите на съюзните и автономни републики и другите закони се приемат въз основа на Конституцията на СССР, чиито норми имат най-висша юридическа сила.

Съветската Конституция отговаря напълно на положението, изказано от В. И. Ленин, че тя «съсредоточава онова, което вече животът е дал, и ще бъде поправяна и допълвана от практическото ѝ прилагане в живота» (Съч. Т. 28, с. 21). Новата Конституция на СССР «допринася за теорията и интернационалната практика на изграждане на социализма, като ги обогатява с опита от организирането на първата в историята общонародна социалистическа държава» (Брежнев, Л. И. Ленинският курсом. Т. 6, с. 637). Приемането на Конституцията на СССР стана важен жалон в историята на съветската държава, мощен стимул в интернационалната борба на трудещите се от цял свят за свобода, демокрация, социален прогрес на човечеството и траен мир.

КОНТРАРЕВОЛЮЦИЯ — регресивен обществен процес, който е реак-

ция на социална революция. По обективно съдържание К. цели запазване или реставриране на отживял времето си обществен строй.

Под една или друга форма К. съпровожда неминуемо всяка революция. Със самото си развитие, отбелязваше Маркс, революцията поражда контрреволюция. (Вж. *Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч. Т. 7, с. 11.*) Това се обяснява с обстоятелството, че господстващите класи, свързани с отживелите времето си производствени отношения, никога не предават доброволно властта си, оказват упорита съпротива срещу новия строй.

Борбата между революцията и К. е обективен закон на класовата борба през епоха на преход от една обществено-икономическа формация към друга. Тази борба стига до най-високо напрежение, когато се решава основният въпрос на революцията — въпросът за властта. Изходът на борбата при едни или други условия далеч не е еднозначен и не е определен предварително. Той зависи от съотношението на силите между страните, от способността им да изпреварят противника при мобилизиране на всички налични ресурси, уменията да маневрират с тях, от степента на овладяване изкуството на политическо ръководство и т. н. При едни случаи надделява К. и революцията търпи поражение (буржоазнодемократичната революция от 1848 г. в Германия, *Парижката комуна* от 1871 г., Ноемврийската революция от 1918 г. в Германия, демократичната революция от 30-те години в Испания и чилийската революция от 1970—73 г.). В други случаи революцията помита реакционните сили и завършва с пълна победа (Великата октомврийска социалистическа революция, победоносните социалистически революции в редица европейски страни, Куба и т. н.). Обаче не е имало и не може да има револю-

ции без открита или тайна съпротива на реакцията.

К. прибегва до различни форми за борба и подривни действия: въоръжен акции, *гражданска война*, бунтове, заговори, саботаж и диверсии, чуждестранна интервенция, блокада и други. Една решителна победа на новия строй лишава К. от възможност за открита съпротива и тя приема по-скрити, замаскирани форми. Използвайки идеологически методи и опирайки се върху ревизионистични и националистични елементи, К. може да създаде сериозна заплаха дори за утвърден нов строй (в Унгария през 1956 г. и в Чехословакия през 1968 г. Извличайки поуки от пораженията си, тя търси все по-коварни и изтънчени форми за борба с революционните сили. Нерядко тя прибегва до превантивни мерки за борба против революцията. Ударен отряд на К. е *фашизмът*. Едно негово идване на власт означава установяване на най-реакционна терористична диктатура.

Опасността от контрреволюционна дейност нараства в моменти на относително равновесие между класовите сили, когато революционните класи още не могат да вземат в ръцете си цялата власт и да постигнат решителна победа, а господстващите класи вече не са в състояние да контролират развитието на събитията. В такива моменти борбата се изостря, К. се активизира, използва властта, позициите и влиянието си и средствата за информация, за да възпре революционния процес, да го върне назад. Ако не среща мощен отпор, тя става все по-нагла и използва неустойчивостта на политическата обстановка в свой интерес. Само постоянното запазване на инициативата на революционните сили, тяхното сплотяване и активност дават възможност да бъдат спрени силите на реакцията.

Социална база на К. са преди всичко експлоататорските класи, които губят в резултат от революцията власт, доходи и привилегии. Числено тия класи са незначително малцинство от обществото. За да противостоят срещу революцията, те се нуждаят от повече или по-малко широка масова база. За тая цел К. се стреми да внесе разцепление в редовете на потиснатите класи с всякакви средства, включително измама, празни обещания, шантажиране и демагогия, да привлече на своя страна политически изостаналите, еснафски настроени и колебаещи се слоеве от населението. Към източниците за влияние на К. спадат дребнобуржоазните клатушкания и ограниченост, силата на навика, международните връзки на реакцията, запазените в нейни ръце ценности и богатства и връзките с най-квалифицираните кадри от специалисти в промишлеността и управлението, в системата за информация и във военното дело. К. използва и грешките на революционните класи и партии, както и екстремистки действия на левичарски елементи и групи, за да отпъди от революцията едни или други обществени слоеве. Успехът на борбата с К. се определя от това, доколко своевременно и бързо може да се лиши тя от източниците за влияние, да се изолира от масовите обществени сили и организации. Необходими са незабавно ликвидирани огнищата на К., решително пресичане на левичарските авантюри и, което е главно, осъществяване на дълбоки революционни преобразования, които да отговарят на насъщните интереси на трудещите се, успешно решаване на градивните задачи на революцията. Историята на революционното движение доказва, че победа над К. се постига само по пътя на задълбочаване на революцията, на довеждането ѝ докрай.

В широка историческа перспекти-

ва К. е обречена, тъй като противостой на историческата необходимост от утвърждаване на нов, прогресивен строй. Обаче тя е способна да забави обществения прогрес, да предизвика зигзаги и отстъпления в развитието. Това обрича потиснатите класи на допълнителни лишения, а понякога причинява кървави трагедии, тъй като К. се придружава обикновено от жесток терор.

В борбата си против революцията контрареволуционните сили се опират най-често на международната реакция. За целта биват сключвани международни съюзи. Пример за такъв съюз може да бъде Свещеният съюз, създаден от европейските монарси след победата над Наполсон за борба с революционното движение. В наше време опора на световната К. е *империализмът*. Напук на засилващата се тенденция към *разведряване* реакционните сили на империализма са вдъхновители на «свещен съюз», насочен срещу революционното движение. За тази цел те прибегват безсрамно до *износ на К.*, който погазва общопризнатите норми и принципи на международното право. Социалистическите страни, *международното комунистическо движение* водят решително борба против империалистическия износ на К. и оказват всеобща подкрепа на народите, станали жертва на агресия.

КООПЕРАЦИЯ — вж. *Селскостопанска кооперация*.

КРИТИКА И САМОКРИТИКА — (гръц. *kritike* — изкуство да се съди) — метод на революционната преобразуваща дейност на комунистическата партия, а в социалистическото общество — и на целия народ; движеща сила за развитие на социалистическото и комунистическото общество; принцип за нравствено възпитание и самовъзпитание на хората.

Методологична основа за използване на този метод са марксистката теория на познанието, материалистическото разбиране на обществените явления. Обективна основа на К. и с. са възникващите през историческото развитие диалектически противоречия, различията в интересите на класите и социалните групи и присъщата на развитието на всички сфери от обществения живот борба между новото и старото, прогресивното и регресивното.

При капитализма, за който са характерни остри социални антагонизми, Маркс разглеждаше «оръжието на критиката» като средство за класова борба на пролетариата. Жизненото значение на К. и с. за осъществяването на социалистическата революция и за дейността на комунистическата партия е подчертавано много пъти от Ленин.

При социализма, където общественото развитие е освободено от антагонистични противоречия, формирането на новото, прогресивното се извършва не както в експлоаторските общества. И тук утвърждаването на новото, преодоляването на препятствията по пътя му са възможни само чрез своевременно разрешаване на обществените противоречия с помощта на критика, на борба на мнения и идеи. С развитието на производството и обществените отношения, с нарастване съзнанието на хората неминуемо възниква необходимостта от преоценка и усъвършенстване на опита и практиката, на оформени теоретични схващания и представи. К. и с. са средство за такава преоценка, за утвърждаване на новото. Докато в буржоазното общество пролетариатът и неговата партия използват «оръжието на критиката» за събаряне на стария строй, при социализма К. и с. целят по самата си същност укрепване и развиване основите на социалистическото общество. Необходимостта от К.

и с. се диктува и от субективните грешки, неизбежни в едно такова сложно гигантско дело като изграждането на ново общество. Колективността на ръководството гарантира в значителна степен срещу грешки и недостатъци, но не може да ги изключи напълно. Марксистко-ленинската партия не ги замазва и пренебрегва. XXV конгрес на КПСС постави задачата «всички страни от дейността на една или друга организация, на един или друг работник да получават обективна оценка, съществуващите недостатъци да се подлагат на всестранен анализ с цел премахването им (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 90).

Съдържането, характерът, формите и методите на критиката в социалистическото общество се определят от обществените отношения, от принципите за вътрешнопартиен живот и целите и задачите на социалното развитие. Тъй като критиката е отговорен политически акт, който засяга широки обществени интереси, отношението към нея се определя от какви позиции се води, за какво се бори и какво постига. Комунистическата партия и социалистическата държава подкрепят само онази критика, която спомага за общественото развитие по пътя на прогреса и помага да бъдат успешно решавани възникващите проблеми. КПСС всякога е била и си остава безпощадна в критиката на реакционната политика на империализма и буржоазната идеология. Критиката на тия явления, борбата с тях са безкомпромисни. Разногласията и противоречията със съратниците си по борба КПСС се стреми да ликвидира с помощта на търпелива другарска критика, посредством убеждаване. Критиката се възприема и взема предвид най-добре, когато има доброжелателен характер. На обществените интереси

отговарят критичните изнасяния на обмислено мнение, проверени факти и обосновани предложения, тактични по форма. Критика, която се превръща в «обработване», при което се правят опити да се замени липсата на аргументи с рязкост, лепене на етикети и ругатни, играе отрицателна роля.

Развитието на К. и с. се определя от обективните и субективните условия — от икономическата и политическата зрелост на социалистическото общество, вътрешното и външното положение на страната, характера на стоящите задачи, равнището на демокрацията и от политическа съзнателност на комунистите и другите раждани. Борейки се К. и с., КПСС и съветската държава се грижат за създаване на условия и гаранции за това, за пълно използване с такава цел на всички демократични институции в социалистическото общество и спазване на социалистическата законност. Правото на критика в СССР беше закрепено в Конституцията. (Вж. Конституция на СССР, чл. 49.)

Трибуна за вътрешнопартийна и всенародна К. и с. са системно свикваните партийни, профсъюзни и комсомолски събрания и общи събрания на трудещите се, конференции и конгресни сесии на съветите, пленуми на ръководните изборни органи на партийните и обществени организации, различни съвещания, печатът, радиото и телевизията и т. н. Партията се стреми здравата критика да намира навсякъде необходимата обществена подкрепа, да се взема под внимание и се претворява в живота всяка дълга критична бележка. В повечето колективи на трудещите се и партийни организации се утвърди практиката, при която след събрание, конференция и конгрес се обобщават критичните бележки и предложения, набелязват се мерки за тяхното

изпълнение и се установява строг контрол върху осъществяването на тези мерки. В съветския печат стана правило да се съобщава на читателите какви мерки са взети във връзка с техни писма и декларации, както и във връзка с критични прояви на вестника или списанието. Широката партийна и обществена подкрепа, оказвана на критичните предложения, приучва партийните и държавни органи, обществените организации и техните дейци да се отнасят внимателно към критиката на масите, да реагират на нея своевременно и делово. Сред масите пък този ред укрепва убеждението, че всякакви противоречия и недостатъци могат да бъдат преодоляни. Всичко това издига тяхната активност и инициатива, възпитава ги в дух на принципност и непримиримост към антиобществените явления.

Отношението към критиката, умението да се възприема тя правилно и да се отговаря на нея делово са пробен камък за политическата зрелост на комунистите, ръководителите и всички членове на съветското общество. Партията осъжда решително ония, които проявяват бюрократично самомнение и високомерие, отнасят се нетърпимо към критиката. «Не може да бъде партиен ръководител онзи — се казва в Отчетния доклад на ЦК пред XXV конгрес на КПСС. — който губи способността да преценява критично своята дейност, откъснал се е от масите и се обгражда с подмазвачи и ласкатели, който е загубил доверието на комунистите.» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 93.)

К. и с. придобиват все по-голямо значение в съвременните условия във връзка с нарастването на мащабите и сложността на задачите при изграждане на комунизма, с преминването към качествени показатели във всички сфери на дейност.

КУЛТ КЪМ ЛИЧНОСТТА — чуждо на марксизма-ленинизма възвеличаване ролята на един човек, на когото се приписват свръхестествени качества и определящо влияние върху историческото развитие.

Идеологията и практиката на К. л. противоречат на марксистко-ленинското, материалистическо разбиране на общественото развитие, съгласно което действителни творци на историята са не бележити личности, «герои», а народът, трудещите се маси. Именно чрез труда на народа се създават всички необходими на хората средства за живот; неговата енергия и воля решават съдбините на социалните революции, на различните политически и националноосвободителни движения. Тъкмо в приизявяване ролята на народа като творец на историята, в приизявяване ролята на комунистическата партия като колективен ръководител на народните маси се състои преди всичко вредата от К. л. В идеологическата работа К. л. води до *догматизъм*, *зубрачество* и *цитатничество*. В резултат от това се нанасят щети на развитието на научната мисъл, особено на обществените науки. К. л. се отразява отрицателно и върху развитието на изкуството и литературата, на които се натрапват субективни вкусове и които нерядко се занимават с възхваляване на бележитата личност, вместо да отразяват героичните трудови и военни подвизи на народа.

К. Маркс, Ф. Енгелс и В. И. Ленин се бореха неуморно против опитите да се вкара идеята и практиката на К. л. в работническото движение. Отличавайки се с изключителна простота и скромност, основоположниците на марксизма-ленинизма пресичаха решително всички опити за възхваляване и ласкателство по техен адрес. Така в едно от писмата си Маркс писа: «...от отвращение към всякакъв култ към личността

аз по времето на съществуване на Интернационала никога не съм допускал да бъдат разгласявани многобройните изяви на признаване заслугите ми, с които ми досаждаха от разни страни — дори никога не им отговарях, освен понякога с някой упрек. Първото мое и на Енгелс влизане в тайното комунистическо движение стана само при условие, че от устава бъде премахнато всичко, което «съдействува за суеверното преклонение пред авторитети. . .» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 34, с. 239—240.)

Предупрежденията от основоположниците на марксизма-ленинизма бяха пренебрегнати от Й. Сталин, който дълго време беше начело на Комунистическата партия и съветската държава и имаше големи заслуги при изграждането на социализма в СССР, в международното комунистическо и работническо движение. К. л. на Сталин се изразяваше в чуждо на духа на марксизма-ленинизма възвеличаване ролята на един човек, в отстъпване от ленинския принцип за *колективност на ръководството*, в необосновани репресии и други нарушения на социалистическата законност, които панесоха щети на нашето общество. Тези извращения, въпреки цялата им сериозност, не промениха природата на социалистическото общество, не разколебаха основите на социализма. Партията и народът вярваха дълбоко в комунизма, труда се с ентусиазъм, като въплътяваха в живота ленинските идеали и преодоляваха трудностите, временните несполуки и грешки.

Изхождайки от несъвместимостта на К. л. с принципите на марксизма-ленинизма, Комунистическата партия на Съветския съюз осъди К. л., взе мерки за изкореняване на последиците от него, като по този начин разчисти почвата за по-нататъшно демократизиране на социалисти-

ческият строй. Разширени бяха правата на съюзните републики, краеве и областите при решаването на въпроси от стопанско и културно значение, правата на колективните и ръководителите на предприятията, повишена е ролята на Съветите в центъра и по места, ролята на обществените организации в политическата система на социалистическото общество. Осъществени са важни мероприятия за укрепване на социалистическата законност и разширяване на правата и свободите на гражданите. Линията на КПСС към ликвидиране на К. л. и последиците от него, към строго спазване на ленинските норми за партнен живот, като се изхожда от принципа за *демократическия централизъм*, към всестранино развитие на активността на комунистите и всички трудещи се, беше подкрепена от марксистите ленински в другите страни, от международното комунистическо и работническо движение.

Обявявайки се против К. л., марксистите-ленински съвсем не подценяват ролята на ръководителите, на организаторите на масите. Без партия, без нейните опитни, подготвени и активни ръководители напредничавата класа не може да завоюва политическо господство, да задържи и укрепи властта и да води успешна борба с враговете си. «Нито една класа в историята не е постигнала господство — писа Ленин, — без да издигне собствени политически водачи, собствени челни представители, способни да организират движението и да го ръководят.» (Събр. съч. Т. 4, с. 360.) Работническата класа, трудещият се народ високо ценят опитните и закалени ръководители, които отдават своите знания и творческа енергия на революцията, на комунизма. На свой ред ръководителите, издигани измежду челните представители на класата, са отговорни за делата си пред масите, пар-

тията и международното комунистическо движение.

КУЛТУРА — вж. *Комунистическа култура*, «масова култура».

КУЛТУРНА РЕВОЛЮЦИЯ — преобразование в областта на културата, осъществявани във връзка с коренното преобразуване на обществото (изменяне на социалната същност на културата, създаване на най-къси срокове на условия за преминаване от буржоазната култура към социалистическа култура и т. н.). Необходимостта от К. р. е обоснована в трудовете на Ленин. Той показва, че при капитализма не могат да съзреят културните предпоставки за изграждане на новото общество, много от тях се създават едва след *социалистическата революция*. Благодарение на К. р. става възможно внедряването на новата организация на труда и новата система за управление, осъществяването на широка демокрация в обществото, идеологическото възпитание, борбата с буржоазния морал, религията и *отживелиците от миналото в съзнанието и поведението на хората*. Ленин подчертаваше, че К. р. в никакъв случай не означава голословно отричане на цялата предишна култура, отказ от положителното, което е вече постигнато от човечеството.

Конкретните задачи и форми на К. р. зависят от това, какви са равнището на културата и структурата на културния живот в обществото, формирани по-рано. Върху тях слагат отпечатък националните и исторически особености на страните, тръгнали по път на коренни обществени преобразования. В Русия за една огромна маса от народа бяха още недостъпни постиженията на културата, тежко наследство от миналото бе масовата неграмотност. Първи акт на К. р. става превръща-

нето на всички културни учреждения — музеи, театри, библиотеки, в държавна собственост. Всички те станаха достъпни за народа. През 1918 г. Съветът на народните комисари издаде декрет «За ликвидиране на неграмотността сред населението на РСФСР». Формите за организиране обучението на неграмотните бяха много разнообразни. През 1923 г. беше създадено доброволното дружество «Долу неграмотността». Особено широка борба за ликвидиране на неграмотността се разгърна през 1928—32 г. с участието на Комсомола в масов мащаб. Едновременно с това се осъществява реформа на училищното и висшето образование. С декрет на ВЦИК от 1918 г. се създава единно трудово училище. Декрет на Съвета на народните комисари отменя съществуващите в царска Русия ограничения при приемането на студенти във висшите учебни заведения. Обучението в училищата и висшите учебни заведения става безплатно. На нуждаещите се учащи се оказва помощ, а на студентите се дават стипендии. За подготвяне на работническа и селска младеж за постъпване във висшите учебни заведения се създават работнически факултети. Социалният състав на студентите се мени постепенно: все по-голяма част от тях произхождат от работниците и селяните. Жените получават равно право на образование с мъжете. Огромна възпитателна и образователна работа се върши от извънучилищните учреждения: библиотеки, клубове, читални, дворци, на културата, музеи и т. н. Всичко това създава условия за формиране на нова *интелигенция* в страната, свързана по интереси със задачите на изграждането на социализма, за активно участие на широките народни маси във всички сфери на обществения живот. Огромните темпове на културното развитие са характерни за бившите

покрайнини на страната. Тук бяха създадени училища на роден език и висши учебни заведения. Много народности получиха за първи път своя писменост. Разви се националното изкуство, израсна национална интелигенция. К. р. беше осъществена под държавно ръководство с най-широко участие на трудещите се маси.

В редица европейски страни с народна демокрация още при капитализма бе достигнато доста високо културно равнище на населението (Германия, Чехословакия). Затова тук не стоеше задачата за ликвидиране на неграмотността. В Германия не можеше да не окаже влияние върху духовния живот на обществото *фашизмът*; в Чехословакия беше широко разпространен сред различни слоеве от обществото буржоазният светоглед. Особеност на К. р. в България бе обстоятелството, че мнозинството от националната интелигенция е било винаги тясно свързано с народа, настроено прогресивно. В Унгария и Полша в хода на К. р. се налага да бъде преодолявано много сериозното влияние на католическата църква. ДР Виетнам, КНДР и Куба бяха принудени да водят борба с масова неграмотност на трудещите се.

Събитията през втората половина на 60-те години в Китай, назовани «културна революция», в действителност не са социалистическа К. р., по цели и средства противоречат на същината на социализма. Утвърждаването на тясна военно-бюрокралична групировка на власт, разпалването на националистически чувства, отричането на опита на световната култура и унищожаването на културни паметници, враждебното отношение към интелигенцията, прилагането на методи на насилне, на войската и специалните военизирани отряди на младежта като основна сила за осъществяване на «културната ре-

волюция» — всичко това е несъвместимо с изграждането на социалистическата култура, нито пък с формирането на нов човек.

При развития социализъм нараства значението на културно-духовните фактори за живот. Постижения-

та на културата създават нови възможности за идеологическа и възпитателна работа. Нови технологични условия за развитие на духовното производство се формират въз основа на съвременната *научно-техническа революция*.

Л

ЛИКВИДИРАНЕ НА ЕКСПЛОАТАТОРСКИТЕ КЛАСИ — вж. *Експлоататорски класи*.

ЛИЧНА СОБСТВЕНОСТ ПРИ СОЦИАЛИЗМА — форма за получаване от гражданите в социалистическото общество на предмети за потребление и други жизнени блага, използвани за задоволяване на техни индивидуални нужди. Л. с. са предмети от първа необходимост, предмети с културно-битово предназначение и домашна употреба, индивидуални превозни средства, част от жилищния фонд на обществото, лични парични спестявания. Част от средствата за производство, които не са основен източник за съществуване на притежателите им.

Основните средства за производство са обекти на *обществената социалистическа собственост*, върху която именно се опира Л. с. при социализма. Главен източник на Л. с. е трудът в социалистическото народно стопанство, който дава на трудещите се основните материални и духовни блага. Друга, много по-малка част от предмети за потребление членовете на социалистическото общество, които живеят обикновено на село, в селища и малки градове, получават от личното помощно стопанство. Затова именно Л. с. включва не само предмети за потреб-

ление, но и някои средства за производство: стопански инвентар, продуктивен добитък и др. т. Собствеността върху тези средства за производство е разновидност на социалистическата Л. с. Тя не може да се разглежда като частна собственост, тъй като служи не за експлоатация, а за задоволяване на лични нужди, размерите ѝ са ограничени, за притежателите ѝ тя не е основен източник за получаване на материални блага.

С развитието на производителните сили при социализма нараства благосъстоянието на народа, което се отразява и върху Л. с. Нарастват нейните размери, за което свидетелствуват увеличаването на вноските на населението в спестовните каси, на търговията на дребно и продажбата на предмети за дълготрайна употреба за населението и т. н. Усъвършенствува се структурата на Л. с. Много вещи, които бяха голяма рядкост в недалечното минало, стават предмети за всекидневна употреба, задължителна съставка на Л. с. Нарастването на реалните доходи на трудещите се означава, че расте и се развива Л. с. При социализма Л. с., свързана с трудовите доходи, не обхваща всички материални и духовни блага, които задоволяват индивидуалните потребности на хората. Част от тези потребности

се задоволяват чрез *обществените фондове за потребление*. Л. с. се охранява от социалистическото общество и е гарантирана по законодателен път. В чл. 13 от Конституцията на СССР се казва: «Основа на личната собственост на гражданите на СССР са трудовите доходи. Лична собственост могат да бъдат предметите за всекидневна употреба, за лично потребление и удобство и от помощното домашно стопанство, жилището и трудовите спестявания. Личната собственост на гражданите и правото на наследяването ѝ се закриля от държавата. . . Имущество, което е лична собственост или се ползва от гражданите, не може да служи за извличане на нетрудови доходи, да се използва във вреда на интересите на обществото».

• Въпросът за Л. с. всякога е бил и си остава обект на остра идеологическа борба. В средата на XIX в. защитниците на буржоазния строй твърдели, че комунистите искали да отменят всякаква Л. с. Давайки отпор на подобни възгледи, Маркс и Енгелс писаха: «Ние в никой случай не искаме да премахнем това лично присвояване на продукти на труда, служещи непосредствено за възпроизвеждане на живота — присвояване, което не оставя никакъв излишък, който би могъл да даде власт над чужд труд. Ние искаме да премахнем само мизерния характер на това присвояване. . .» (Съч. Т. 4, с. 438.) Нищо общо с марксизма нямат твърденията на маоистите, че нарастването на народното благосъстояние и Л. с. при социализма водело до реставриране на капитализма. Тези възгледи отразяват дребнобуржоазен стремеж към *уравнително разпределение*. Л. с. при социализма не може да се превърне в частна и да доведе до буржоазно израждане, тъй като основните средства за производство не могат да станат неин обект. Заводите, фабрики,

земята и нейните недра не се продават и не се предават в собственост на отделни лица при социализма, те изобщо не са предмет на покупко-продажба. Освен това социалистическото общество следи строго Л. с. да не става източник на нетрудови доходи. Хората, които се опитват да я използват за обогатяване, се смятат за закононарушители.

С прерастване на социализма в *комунизъм* ще се променят размерите и структурата на Л. с. Л. с. като собственост върху предмети за потребление и индивидуална употреба ще се запази и при пълния комунизъм. Очевидно е, че нейната структура ще бъде определяна, като се изхожда от *основния принцип на комунизма*, от принципите за пълно задоволяване на всички разумни потребности на човека.

ЛИЧНОСТ ПРИ СОЦИАЛИЗМА — конкретният човек, член на социалистическото общество, разглеждан откъм свособразието на неговите социални свойства, които се изменят под влияние на индивидуалните му душевни и физически особености.

Марксистката концепция за личността, основана върху материалистическия подход към историята, при който материалните производствени отношения се обособяват като определящи измежду всички обществени отношения, изхожда от разбирането на човека като носител, субект на обществените отношения. Тя съчетава органично възгледа за човека като продукт на социалната среда с признанието на неговата активна роля при опознаване и преобразуване на тази среда. «. . . *Както самото общество — писа Маркс — произвежда човека като човек, така и той произвежда обществото*». (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 42, с. 118.)

Марксизмът доказва, а практиката потвърди, че Л. става субект на об-

ществени отношения при условие, че действа в състава на класа и че действията ѝ отговарят на обективните закони на общественото развитие. Социалната дейност определя уменията на човека да мисли, да чувства, да оценява естетически действителността и т. н. «... По какви признаци — писа Ленин — да съдим за *реалните* «помисли и чувства» на *реалните* личности? Този признак явно може да бъде само един: *действията* на личностите, а тъй като става дума само за обществени «помисли и чувства», трябва да добавим още: *обществените действия* на личностите, т. е. *социалните факти*» (Събр. съч. Т. 1, с. 395). Източник и резултат на социалната дейност на личностите е обществото, обществените отношения, в които са включени те. Винаги продукт на своята епоха, влизайки в отношения с другите хора, личността спада към определен социално-исторически тип. Социално-историческият тип на личността се меня от епоха на епоха и в класовото общество придобива неизбежно класови черти. Така буржоазното общество поражда две основни, противоположни по черти и насоченост личности — на капиталиста и работника.

За социалната роля на личността при капитализма е характерно понятието «отчуждение». То възниква като непосредствена последица от господството на частната собственост, от *експлоатацията* на човек от човека и се характеризира с превръщане на продуктите от дейността на човека, на неговите способности и свойства в нещо чуждо, господстващо над него. Явлението отчужден труд се премахва с ликвидиране на частната собственост и социалните антагонизми. Това създава основа за превръщане на личността в истински субект на общественото развитие, който влияе активно върху условията на живота.

При социализма възниква ново отношение между личност и общество, основано върху растящо единство на обществените и лични интереси (вж. *Колективизъм*). Ликвидирането на антагонизма между класовите интереси е основа за възникване на единна социална личност. Социалистическата личност се характеризира с комунистическа идейност, която се проявява в колективизъм, интернационализъм и висока социална отговорност, творческо отношение към труда, стремеж към самоусъвършенствуване, *хуманизъм* в отношенията с другите хора, висока култура на поведение и непримиримост към недостатъците. Разбира се, тези черти в съзнанието и поведението на конкретните хора се проявяват по различен начин, с различна пълнота, тъй като конкретната личност е единство от типично и индивидуално.

Най-важен източник за развитие на личността при социализма е социалното *равенство*. «Условия за всестранно развитие на личността — се казва в Програмата на КПСС — са създадени благодарение на историческите социални завоевания — освобождаване от експлоатация, безработица и мизерия, от дискриминиране по признаци на пол, произход, националност и раса. На всеки член на обществото са предоставени равни възможности за творчески труд и образование». Социализмът създава всички условия за нарастване на социалната роля на личността във всички сфери на обществения живот. За разширяване на социалните функции на личността спомага не само развитието на обществените отношения, но и внедряването на найновите постижения на науката и техниката в производството, научната организация на труда, привличането на всички трудещи се към управление на производството и разгръщането на *социалистическото съреонование*. Във връзка с това не-

маловажно значение има нарастването на материалното благосъстояние на трудещите се, повишаването на равнището на тяхното образование и култура.

Социалната роля на личността нараства не само в труда, но и в социалния живот, където човек се реализира като гражданин и обществено-политически деец. Тук е особено голяма ролята на *социалистическата демокрация*, която осигурява истински граждански права и свободи, създава широки възможности за привличането на хората към вземането на най-важни обществени решения, към контролиране на изпълнението им. Социалистическата личност изпълнява своите разширяващи се социални функции не като автономна, изолирана единица, а съвместно с другите хора в състава на социални общности и колективи. Затова нарастването на социалната роля на личността е свързано с усъвършенствуване дейността на политическата система, представлява непосредствена последица от нарастването на ръководната роля на комунистическата партия. Утвърждаването на висшата ценност на социалистическата личност при развития социализъм е отразено в решенията на XXV конгрес на КПСС и Конституцията на СССР.

Функциите на личността като субект на обществените отношения се характеризират от понятието *«социална активност»*. Съобразно с функциите на личността в производствения и гражданско-политически живот се открояват две основни форми на социална активност — трудова и обществено-политическа.

Изграждането на комунизма включва формирането на нова личност, всестранно и хармонично развита, за която са характерни духовно богатство, морална чистота и физическо съвършенство. «Великото дело — изграждането на комунизма — казваше Л. Брежнев на XXV конгрес на КПСС — не може да се движи напред без всестранно развитие на самия човек».

Положението и ролята на личността в социалистическото общество оборват измислиците на буржоазните идеолози за социализма като строй, не успял да преодолее отчуждаването на личността, и за капитализма като «общество на равни възможности», в което само от способностите на човека зависело мястото, заемано от него. В действителност само в социалистическото общество социалната съдба на човека зависи от нейните способности и качества, от нейната съзнателност, от отношението ѝ към труда.

М

МАОИЗЪМ — победило в редовете на ККП в края на 50-те и през 60-те години дребнобуржоазно, националистично течение, враждебно на научната марксистко-ленинска теория, тясно свързано с култа към личността на Мао Цзедун, на който се приписваха свръхестествени ка-

чества за всезнайство, непогрешимост и пр.

Обективна основа за поява на М. се създаде от икономическата изостаналост на Китай, от политическата незрелост на въвлечените в революционния процес многомилнонни дребнобуржоазни маси, както и от

високата концентрация на властта в страната, преживяла дълъг период на гражданска и освободителна война, от неизбежното при тия условия ограничаване на демокрацията в партията и в страната като цяло.

Крайно ниското изходно равнище на производителните сили, големите контрасти и многосекторност на икономиката, липсата на национално единство и здрави демократични традиции в миналото — всичко това затрудни движението към социализма, а при това то бе усложнено и от последиците от многогодишната освободителна и гражданска война. При тези условия важен фактор на социалистическото развитие в Китай можеше да стане една правилна политика на партията, способността на ръководството да държи достатъчно сметка (при относителната ограниченост на собствената практика) за поуците от социалистическите преобразования в другите страни, трезво осъзнаване на опасностите, свързани с устойчивостта на дребнобуржоазната идеология и различните феодално-бюрократични и милитаристични традиции в китайското общество. През първите години на народнодемократичната революция имаше определено желание на ръководителите на ККП да се учат от другите комунистически партии, определено осъзнаване на трудностите в изграждането на социализма в Китай и стремеж да се разрешават възникващите сложни проблеми. Изпълнението на този курс спомогна да се завърши аграрната революция, да се възстанови разореното от войната стопанство и да се сложат с помощта на Съветския съюз и страните с народна демокрация основите за по-нататъшно индустриализиране на страната. Обаче скоро на фона на първите, твърде скромни успехи започна да се очертава постепенно волунтаристичната външна и вътрешна политика на Мао Цзедун и групата му.

Курсът към предпазливо, постепенно придвижване към социализма бе заменен с авантюристично залагане на крайно по степен ускоряване темповете на социално-икономическите преобразования, роди се идеята за прословутия «голям скок» — еднократно непосредствено прескачане в комунизма. («Три години упорит труд — десет хиляди години честит живот») и др. т. След неминуемия крах на тази идея групата на Мао стовари несполуките си върху хитрици на «враговете» вътре и «ревизионистите» извън страната. Погазени бяха ленинските норми за вътрешнопартийен живот, а откритата принципна полемика бе заменена с тайни нитриги, които имаха за цел да се отстранят всички действителни или мнимни противници на авантюристичния курс. В идеологическата сфера добиха надмощие примитивните идеи на дребнобуржоазния, уравнителен социализъм, проповядването на национализъм се съчетаваше с разпалване на вражда към СССР, възпитателната работа в партията и сред масите се подменяше с открито насилие и започнаха да се открояват агресивните и антисоциалистически тенденции във външнополитическия курс на ККП.

Съпротивата, оказвана в страната срещу волунтаристичната политика в икономическото строителство, срещу безсмисленото прилагане на милитаристични форми за организация, както и срещу външнополитическите авантюри подтикнаха Маовата група през годините на тъй нар. «културна революция» да се опре върху най-незрялата в политическо отношение част от младежта и върху войската. «Идеите на великия Мао», обявени на IX и X конгрес на партията за «теоретична основа на ККП», се превърнаха в идеологическо прикритие на разправата с всички представители на работническата класа, селяните и интелигенцията, с пар-

тийните дейци, които не прегръщат тия «идеи».

Обективен резултат от «културната революция» бяха рязкото забавяне темповете на социално-икономическите преобразования, дезорганизирането на икономиката на страната и разрушаването на политическите и институции и рязко намаляване на жизненото равнище в Китай; на репресии бяха подложени милиони хора, непоправими щети бяха нанесени на културата в страната. Във външнополитическите отношения Мао противопостави КНР на социалистическата общност и пое курс към разцепване на *международното комунистическо движение*.

На практика и в теорията М. означава пълно скъсване с *научния комунизъм*, с марксизма-ленинизма, въплътяване в живота принципите на «казармен комунизъм». Идеал на М. е «социализъм» без всякаво благосъстояние и без участие на масите в управлението, без никаква демокрация и свобода на човека. Това е «социализъм», основан върху експлоатация на трудещите се в интерес на управляващата военно-бюрократична група от функционери («ганбу») и формулирани от нейната върхушка стратегически цели (военно производство, национално величие и световна хегемония).

Опасността от М. е не само в авантюристичната външна политика (в стремеж да бъдат запазени огнищата на международно напрежение, да се осуети курсът на миролюбивите сили към разведряване), не само в хегемонистичните аспирации, не само в пропагандирането на крайни форми за *насилие* като единствено средство за разрешаване на обществените противоречия. Прилагайки системно насилието при прокарване на курса си в страната, представяйки масовите разправи с всички мислещи другояче като необходим «закон» на класовата борба, маонистите

осакатяват, изопачават светлите идеали на социализма. Рязката антисъветска насоченост, враждебността спрямо страните от *социалистическата общност* и световното освободително движение превръщат М. в помагач на *империализма* и *антикомунизма*; във външната си политика маонистите се сдушиха с крайната империалистическа реакция. Особено опасен при съвременните условия е курсът на маонистите към разпалване на световна термоядрена война.

След смъртта на Мао ръководителите на ККП стовариха върху действия на «бандата на четиримата» последиците от нагубния му курс и провъзгласиха политиката на «четирите модернизации». Обаче курсът на Китай си остава предишният. Маонисткият режим е военнбюрократична диктатура, която се опира върху строго централизирания военнопromишлен комплекс и система от изостанали, самоосигуряващи се, несвързани чрез пазара производствени селища, използва идеология, изтъкана от идеите на великоханския национализъм и извратен марксизъм, системно прилага насилие и принуда спрямо трудещите се маси и води агресивен, хегемонистичен външнополитически курс.

МАРКСИЗЪМ - ЛЕНИНИЗЪМ — научно обоснована система от философски, икономически и социално-политически възгледи; учение за опознаването и преобразуването на света; за законите за развитие на обществото, природата и човешкото мислене; за пътищата за революционно събаряне на експлоататорския строй и за създаване на комунизма; светоглед на работническата класа и нейния авангард — комунистическите и работническите партии.

Марксизмът възникна през 40-те години на XIX в. Потребностите на общественото развитие, разкрило

основните пороци на капиталистическия строй и на цялата система на експлоатация, пробуждането на пролетариата за политическа борба, великите открития в природните науки и равнището на историческите и социалните изследвания поставиха пред обществената мисъл задачата да се разработи нова, истински научна теория. Тази историческа задача беше решена от Маркс и Енгелс. Започнал научната си и революционна дейност в края на XIX и началото на XX в., през епохата на краха на капитализма, навлязъл в последния си стадий — *империализма*, и на формиране на социалистическото общество, Ленин отстоя марксизма от нападите на враговете, обобщил най-новите постижения на науката и новия опит от класовите битки и издигна марксистката теория на качествено ново стъпало на развитие.

Формирането на М.-л. бе революционен преврат в историята на обществената мисъл. М.-л. е непосредствено продължение и развитие на постиженията на обществената мисъл във философията, политическата икономия и социализма. Той е стройна, цялостна научна теория, с три главни съставни части: а) философия — диалектически и исторически материализъм; б) политическа икономия и в) *научен комунизъм*. М.-л. обогати с нови идеи и другите обществени науки. Всяка съставна част на М.-л. се дели на свой ред на редица самостоятелни раздели или дисциплини, които израстват постепенно, с натрупването на знания от хората в съответната област в самостоятелни науки (например политическата икономия на социализма).

Всички съставни части на М.-л. са пронизани от главни, ръководни идеи. Към тях спадат последователният материализъм, т. е. материалистическият подход към всички явле-

ния от действителността (включително и към обществото), и диалектическият метод за познаване на явленията. На всички съставни части на М.-л. е присъщ критичен, действителен, революционен дух, творчески характер.

Важно място в М.-л. заема теорията на научния комунизъм, която разкрива социално-политическите закономерности, пътищата за комунистическо преобразуване на обществото и възплътява най-ярко действителното, преобразуващо начало, което се съдържа в М.-л. Главното в научния комунизъм, както и в целия М.-л., е учението за *световно-историческата роля на пролетариата* като сила, която трябва да събори властта на капитала и да възглави изграждането на новото, комунистическо общество.

М.-л. е партийно, бсево учение, идеология на пролетариата, която изразява насъщните интереси на всички трудещи се. Неговите привърженици не се отказват от сътрудничество в защита на демокрацията и мира с привърженците на другите прогресивни учения, готови са заради постигане на същите дълбоко хуманни цели да образуват съюз с хора, които се намират под властта на антинаучни, изостанали гледища. Те отхвърлят решително всякакво примиряване на М.-л. с враждебните идеологии. Като революционно учение М.-л. противостои на *реформизма*. Признавайки необходимостта от борба за реформи при капитализма, той никога не се е отказвал и не се отказва от революционната си програма и тактика. М.-л. растеше и се развиваше в борба с *опортюнизма*, който прикриваше отстъпленето си от М.-л. с негово словесно признаване, с апели за такова развитие на М.-л., при което главните му положения биват отхвърляни като «остарели».

Марксизмът измина дълъг, поч-

ти 150-годишен път на развитие. През първия му период се формира и нараства работническата класа в напредналите страни, започва съединяване на научния социализъм, с работническото движение, образуват се и заздравяват марксистките работнически партии. Вторият период е свързан с преминаване на работническото движение на ново, по-високо стъпало на развитие през епохата на революционния крах на капитализма и социалистическия преобразование. Победата на Великата октомврийска социалистическа революция в Русия означаваше истински триумф на М.-л. Той премина решаваща историческа проверка в огъня на революционната практика.

При съвременните условия в социалистическите страни придобива особено значение по-нататъшното развитие на марксистко-ленинската икономическа теория, както и изследването на социално-политическите и идейно-теоретичните проблеми на научното управление на обществото и теорията на идеологическата работа.

Иденте на М.-л. се формираха и развиваха при капитализма, когато господстващите експлоататорски класи имаха монопол върху средствата за образование и научна дейност. Понастоящем М.-л. е господстваща идеология в СССР и другите социалистически страни, знаме на стотици милиони хора във всички страни от света. Прилагането на марксистко-ленинската теория към разнообразните и непрекъснато променящи се условия в различните страни в света, нейното използване от милиони хора доказват достоверността, вярността на положенията ѝ. Това не значи, разбира се, че всяко положение, изказано от марксистите, е абсолютна истина от последната инстанция. Привеждането на един или други положения в съответ-

ствие с променените условия и най-новите данни, добити от другите науки, осигурява възможност за по-нататъшно безпрепятствено развитие на М.-л. и за запазване на ролята му на наука, която предвижда бъдещето и прокарва път за него. Марксистко-ленинските партии развиват неуморно и колективно марксистко-ленинската теория и практика. М.-л. е единствената сигурна основа за разработване на правилна стратегия и тактика. То ни дава разбиране за историческата перспектива, помага ни да определим посоката на социално-икономическото и политическото развитие за дълги години напред и да се ориентираме правилно в международните събития. Силата на марксизма-ленинизма е в постоянното му творческо развитие. «В сегашния етап от развитието на страната необходимостта да продължава творческото разработване на теорията не намалява, а обратно — става още по-голяма» — се казва в Отчетния доклад на ЦК на КПСС пред XXV конгрес на партията.

М.-л. отразява величието на комунистическите идеали. Той е обект на ожесточените нападки на всевъзможни врагове от империалистическия лагер и съюзилите се с тях изопачители, в това число пекинските шовинисти и хегемонисти. Той притежава обаче мощна, всепобеждаваща сила и излиза победител от всички схватки с враговете, защото на негова страна е историческата истина.

М.-л. е интернационално учение. Несъвместими с него са проповядването на «национален комунизъм» и опитите той да се утвърди. Сфера за разпространение на М.-л. е целият свят, положенията му имат всеобщо значение, ала те не могат да бъдат прилагани автоматично във всяка страна, тяхното прилагане изисква да се държи сметка за нацио-

налните, историческите и други особености, изисква дълбоко анализране на конкретната обстановка. М.-л. не е сбор от готови формули или догми, които е достатъчно да се заучат и сетне да се гради от тях политика; той е непримиримо враждебен на всякакъв догматизъм.

Марксистко-ленинското учение е не само верен ориентир в практическата дейност за преобразуване на обществото. То сочи пътя към дълбоко познаване на света и на законите му и е предпоставка за плодотворно научно изследване, извор за художествено творчество. Като научен светоглед М.-л. дава на човека вярна жизнена ориентация, помага му да определи мястото си в света, отношението си към другите хора, да си изработи линия за поведение, която се отличава с идейна убеденост, политическа твърдост, принципност и дълбока хуманност.

«МАСОВА КУЛТУРА» — определен вид буржоазна култура, с помощта на който се обработва съзнанието на масите, свързан с буржоазния начин на живот и система за общуване между хората; това е индустрия за произвеждане на културни и идеологически стереотипи, целещи духовно стандартизиране на човека.

✦ Духовният живот на съвременното буржоазно общество е пронизан от дълбока криза, която се проявява в много остри противоречия в различни сфери на културата: в общественото съзнание, нравствеността и изкуството. В Отчетния доклад на ЦК на КПСС пред XXV конгрес на партията се казваше, че «се засили идейно-политическата криза на буржоазното общество... Продължава упадъкът на духовната култура, расте престъпността».

✦ Още по самата си същност капитализмът е утилитарен. На него е присъщо не само повсеместно раз-

простиране на законите за отчуждението върху всички сфери на обществен живот и дейност, но и открито меркантилно преобладаване на икономическите цели на господстващата капиталистическа класа над същински човешките потребности на личността. Ето защо се стига до положение, когато според Маркс духовната дейност се озовава в плен на създадената от буржоата «цивилизация сред грубото варварство на потребностите». (Маркс, К. и Ф. *Енгелс*. Соч. Т. 42, с. 134.) Тук именно е причината, поради която се забавя и често пъти тръгва назад развитието на духовната култура в буржоазното общество, защото господството на утилитаризма води до развиване на потребителската илеология. Приписвайки на буржоазната система грижа за повишаване на духовното равнище на «масовия човек», привържениците на утилитаризма се стремят да замъкнат хората в мрежите на търговската «култура за потребление».

Цел на «М. к.» е формиране на определен стереотип «масов човек» — политически пасивна, инертна личност, която се подчинява на елита и е водена от него, лишена от способност да мисли самостоятелно, чужда на всякакво критично осмисляне на извършващите се социални процеси, сляпо възприемаща «духовните стандарти» на буржоазното общество и губеща чертите на своята индивидуалност, човечност и хармоничност.

«М. к.» започна като «кич» (от немски — «халтура, безвкусица»), сиреч като своеобразна сила от престъпни и сексуални имитации във вестници, книги, киното и др., към които по-късно бяха прибавени стандартни комикси, произведения на «сексуалното изкуство» и друга подобна «индустрия на развлеченията». «Кичът» обожествява в съзнанието на човека «свръхчовека» и модни «звезди», като по тоя начин го

отдалечава от действителността. И сега в арсенала на «кич-културата» е проповядването на секс и насилие, пробуждането на долни, животински инстинкти. Така през живота си средният американец може да види на екрана на телевизора 100 000 убийства (предават се всеки 45 минути) и 300 000 сцени на насилие (предават се всеки 14 минути).

Най-новата «М. к.» натрапва на консуматора си уж безпристрастно наблюдаване, а в крайна сметка морално осъждане на «буитовните» слоеве. Така, опирайки се върху общественото мнение, тя се стреми да «обезвреди» всички протестни движения. Естествено е, че за идеолозите на капитализма последната, «най-съвършена» форма за развиване на «М. к.» (която беше обикновено олицетворение на всички духовни отпадъци) изглежда най-подходяща. В тая нова форма на «М. к.» изопачаването, деформирането на овладяването на действителността от човека достига най-голяма разрушителна сила. Най-опасните за буржоазното общество форми на прогресивна политическа активност биват фино и изтънено превръщани в подобие на игра или естрадна проява, хиперболизират се съзнателно и се разширяват неправомерно проблемите на буржоазния строй като общество, в което хората не само са изолирани помежду си, но и са самоизолирани и обречени на социална робинзонада. Човек бива замъкван в идейна задънена улица, бива лишаван от всякакви социални пориви, приспиван политически и довеждан до социално девалвиране и идейно деформиране. За целта господстващите класи използват всички форми за духовно потискане, а на първо място «М. к.»

По такъв начин «М. к.» е антихуманна по същност. Нейно идеологическо предназначение е да зароби духовно човек, да го лиши от граж-

данско и национално самосъзнание и да го обезоръжи в борбата за социални права. С нейна помощ се осъществява изтънена тактика за нахълтване в духовния мир на човека и за обработване на съзнанието му. Тя е ориентирана към лишен от собствена творческа физиономия консуматор, който се задоволява с долнопробни имитации на истинското творчество. Това е култура на господстващата класа, създавана за ползване от онези, на които тя отказва самостоятелно духовно развитие.

Буржоазната духовна култура с нейния цинизъм и култ към силата, алчността, садизма и секса, с нейното презрение към всичко истински човешко, хуманно и със зверската си омраза към прогреса, с нейния войнствуващ *антикомунизъм* и шовинизъм се стреми да лиши личността от действително човешки качества, осакатява нейния духовен и нравствен облик. Затова вредата от «М. к.» е именно в това, че нанася огромна вреда на нацията, прахосва нейните интелектуални сили и води методично до разпиляване на духовните богатства на обществото.

Буржоазните пропагандатори разглеждат «М. к.» като общочовешки феномен, който не бил обусловен и не бил свързан със социалната структура на обществото, а, както твърдят те, имал корените си в определени тенденции на съвременната техника като универсално, уж независимо от социалната природа на обществото, характерно както за капиталистическото, така и за социалистическото общество явление. Тези възгледи са много далеч от истината. «М. к.» са не само комиксите и уестърните, тя е израз и начин на духовен живот, начини за духовна консумация при капитализма, натрапване на буржоазни стандартизираны ценности. Нейна социална функция е пригаждане на личността към буржоазното общество. Да се разглежда «М. к.» като

общосоциологично понятие, което живее в двете полярно различни социални системи, е дълбоко погрешно не само методологически, но и по същността на самите процеси, които настъпват в духовния живот при социализма и капитализма. Самото понятие «М. к.» е толкова дискредитирано и омърсено, свързано с идеологическите позиции на буржоазията, че е дълбоко невярно използването му за описване на духовния живот в социалистическото общество. Нейн антипод е социалистическата култура, която характеризира съвременния духовен мир на новото общество, интелектуалния облик на народа, издигнал се до висините на съзнателния и активен обществен живот.

В самото буржоазно общество на «М. к.» противостоят истински напредничавата, прогресивна култура за масите. Такава е действително народната, демократична култура, която представлява широките социални слоеве и се обявява за духовно развитие на човека, за свобода, социален прогрес и социализъм. В борбата между двете култури «М. к.» и народната култура стоят на различни страни на барикадата — едната на страната на реакцията, а другата на страната на напредъка.

МАТЕРИАЛНИ И МОРАЛНИ СТИМУЛИ — обществени фактори, които подтикват човека към дейност, определят заинтересоваността му от процеса и резултатите на труда

Тъй като производствената дейност е главно средство за задоволяване на различните жизненни потребности на човека, тя определя на първо място най-важните фактори (стимули), които подтикват човека да се занимава с различни видове дейност, да проявява *социална активност*. Особено важна роля играят материалните стимули. Друг вид стимули са моралните (духовни),

сиреч всякакви идейни, нравствени, естетически и др., които будят у човека отношение към труда не просто като към средство за живот, а като към нещо, което доставя радост, носи задоволство от обществената значимост на резултатите. Съдържанието на стимулите и съотношението помежду им се определят от характера на производствените отношения.

В буржоазното общество трудът е преди всичко външна необходимост. При условията на *експлоатация* и частна инициатива материалните стимули са главно стремеж да се разполага с повече пари, тъй като парите определят социалното положение на личността, нейната обществена ценност.

При социализма материалните стимули, които запазват голямо значение (преди всичко под формата на заплащане на труда), се прилагат във все по-голяма степен в съчетание с духовните стимули. Трудът като източник на средства за живот е форма за проява на самия живот, служи при социализма за задоволяване на нравствени, изследователски и естетически потребности. Затова в социалистическото общество личният материален интерес, заинтересоваността на всекиго от възнаграждението за крайния резултат от труда, от размера му не се проявява в чист вид, защото възнаграждението не е само заплащане за труда, но и негово обществено признание, оценка на неговото количество и качество. Ако няма ясни критерии при определянето на мярката на труда, на размера на трудовия принос на всеки трудещ се, това води обикновено до големи материални и морални загуби, до нивелиране на високите социални мотиви за трудовата дейност, които са завоевания на социализма. Затова изработването на обективни критерии за оценяване на количеството и качеството на труда на личността и на колектива при съвре-

менните условия е не само икономическа, но и особено важна социално-политическа задача.

С оглед на това в докладите и решенията на XXV конгрес на КПСС и в Конституцията на СССР е поставена задачата да се използват още по-пълно факторите, които определят високата ефективност и качество на труда при развития социализъм. Особено внимание е обърнато на организационните проблеми, които играят важна роля при целенасоченото въздействие върху материалните и духовните стимули.

Важна роля при формирането на стимулите за развитие на производството играят осъществяваните сега мероприятия за усъвършенстване на колективната материална заинтересованост, които произтичат от наличието на колективни форми за организиране на труда и колективни форми за заплащане — бригадната отговорност, общите и комплексни бригади и др. т. Голямо значение за усъвършенстване стимулирането на трудовата дейност има и разгръщането на *социалистическото съревнование*.

Разширяването на сферата за действие на материалните стимули създава благоприятни социално-икономически условия за развитие на моралните стимули, които произтичат от разбиране на обществената значимост на труда, неговия характер и съдържание, отношенията на *колективизъм*, свързани са с оценката на колектива и т. н. Здравата морална атмосфера в колектива, отношенията на другарство и взаимопомощ, развитото общественно мнение са важни резерви за развитие творческата активност на личността. Сред духовните стимули заема все по-голямо място интересът към самия труд, задоволството, изпитано от трудовата дейност, при която се реализират творческите способности на човека. Всичко това служи за

развитие на активността на масите, възпитава комунистическо отношение към труда. Понастоящем не бива да се подценява работната заплата, всички видове материално поощряване и форми на материална заинтересованост, макар че те са не самоцел, а средство за задоволяване на разумните, постоянно растящи материални и духовни потребности. Моралното и материалното стимулиране засилват взаимно действеността си. Правилното им съчетаване изразява основния принцип за разпределение при социализма: който дава повече на обществото, той получава повече материални блага и по-голямо общественно признание, радва се на по-голям морален авторитет. В основата на материалното и моралното стимулиране при социализма е и принципът за съчетаване на личните, колективните и обществените интереси.

С движението към комунизма ще нараства ролята на моралните стимули, защото трудовата дейност ще е във все по-голяма степен творческа дейност, свързана с формирането на комунистическо съзнание. Теиенцията към нарастване ролята на моралните стимули ще се проявява все по-ярко с по-пълното задоволяване на най-важните материални потребности, с превръщането на труда в първа жизнена потребност на човека.

МАТЕРИАЛНО-ТЕХНИЧЕСКА БАЗА НА КОМУНИЗМА — производствено-технологична основа на висшата фаза на комунистическата общественно-икономическа формация. Тя се характеризира с такова равнище на развитие на производствената техника (на първо място средствата на труда), което е необходимо за осъществяване на *основния принцип на комунизма*: «От всекиго — според способностите, на всекиго — според потребностите.»

Капитализмът създаде като своя производствено-технологична основа едрата машинна индустрия. И макар че в развитите капиталистически страни сега се внедрява все по-съвършена автоматична техника, обаче напълно автоматизираното производство, което налага планомерно развитие на стопанството и единно централизирано негово управление, е несъвместимо с експлоататорските отношения, то е възможно само върху основата на обществената собственост.

В процеса на развитие на материално-техническата база на социализма се поставя постепенно и производствено-технологичната основа на комунизма. Тя се създава в резултат от коренни качествени преобразования в производството, които обхващат технологичните методи за въздействие върху природата и техническата форма, с чиято помощ се осъществява това въздействие. Решаваща роля играе тук *научно-техническата революция*. Комунизмът предполага в материално-техническо отношение автоматизация на производствено-технологичните процеси в мащаба на цялото общество, т. е. съчетаване на науката не само с предметните елементи на производството (с техниката), но и със самите участници в производствения процес, с трудещите се. *Автоматизацията* мени съдържанието и характера на труда, освобождава го от механичните, безсмислени функции, изисква творческо напрежение, висока квалификация и образование. В такъв труд нараства рязко делът на умствените функции, той става все по-многогранен, спомога за разностранното развитие на самия човек. В резултат от това трудът се превръща в най-важна сфера за творческо самоутвърждаване на личността, в нейна първа жизнена потребност (вж. *Всестранно развитие на личността и Комунистически труд*). Маркс показва, че

с развитието на техниката настъпва такъв момент, когато работникът престава да бъде непосредствен участник в производството, жива част от машината, потребна за нейното функциониране. Това означава не само освобождаване на човека от нетворческите, механични видове труд, но и освобождаване на техниката от такова несъвършено, недостатъчно ефективно «оръдие», каквото е човекът при машинното производство. Социалните промени, които са свързани с автоматизацията, дават пълно право да бъде наречена тя техника на бъдещето. Автоматизираната техника приема не само функциите на физическия труд, но и някои функции на умствения труд. Човек поема ролята на «диригент» на общественото производство, като си оставя правото да търси, да твори. По такъв начин автоматизацията дава простор и за развитие на всички способности на човека, и за развитие на техниката съобразно собствената ѝ природа, собствената ѝ логика, последица от което ще бъде ускорено нарастване производителността на труда. Развитото автоматично производство на бъдещото общество ще позволи да се сложи напълно край на унизителната зависимост на човека от средствата за съществуване. Изобилието на материални блага за всички, това необходимо условие за комунистическо преобразуване на обществото, ще означава най-голяма повратна точка в човешката история. Предявявайки високи изисквания към човешкия интелект и осигурявайки маса *свободно време* като условие за развитие на способностите на всички, производството на бъдещето разкъсва строгата непосредствена връзка, обединявала човека и техниката в съвкупен работен механизъм. Това позволява да се издигне в центъра на обществения живот човешката личност. Казано с Марксови думи, само отвъд мате-

риалното производство започва развитие на човешката сила, което е самоцел, истинското царство на свободата, което обаче има като своя основа царството на необходимостта, т. е. материалното производство. Става очевидно, че човек е «основният капитал» (Маркс) на обществото, че именно в богатството от прояви на личността и степента на творческите ѝ способности е предвидено всичко истинското обществено богатство. Човек не се освобождава от труда, ала трудът се превръща в процес, при който човек утвърждава активното си отношение към природата, своята индивидуалност.

Формирането на производствено-техническата база на комунизма е основна брънка във веригата от икономически, социални и културни задачи на *развитото социалистическо общество*. Решаването на тази задача създава основа, за да се осигури изобилие от материални блага и по тоя начин да се осъществи разпределение «според потребностите»; да се превърне трудът в източник на радост, вдъхновение и творчество, да се ликвидират съществени различия между *умствения и физическия труд*; да се превърнат социалистическите производствени отношения в комунистически и се привлекат всички трудещи се към непосредствено участие в управлението на обществото и производството; да се ликвидират съществени различия между *града и селото*; да се осъществят в пълна степен изискването «от всекиго — според способностите», да се създаде такава организация на обществото, която да осигурява на всекиго работа по призвание.

МЕЖДУНАРОДНО КОМУНИСТИЧЕСКО ДВИЖЕНИЕ — чедна част от световното работническо и освободително движение, отличителни черти на която са: 1) последователна революционност, т. е. поставяне за

цел унищожаването на всички форми на експлоатация и потискане, неотклонна борба за постигане на тази цел; 2) интернационализъм, т. е. отразяване и защита на общите интереси на всички работници, независимо от тяхната националност, практическо осъществяване на солидарността на работническата класа от различните страни в борбата за нейните непосредствени и крайни цели, както и за свобода и независимост на всички потиснати народи; 3) прилагане като ръководство за действие теорията на *научния комунизъм*, която осигурява разбиране на условията, хода и общите резултати на работническото движение.

Възникването на комунистическото движение е обусловено от обективните потребности в развитието на класовата борба на пролетариата и от превръщането на социализма от утопия в наука, създадена от Маркс и Енгелс и обогатена от Ленин с нови изводи и открития, които отразяват особеностите на *съвременната епоха*. Учението на Маркс, Енгелс и Ленин разкрива смисъла на *класовата борба* на пролетариата и условията за постигане на победа в нея. Комунистическите партии съединяват научната, марксистко-ленинска теория с работническото движение, освобождават с дейността си пролетариата от влиянието на буржоазната идеология, спомогат активно за формиране на неговото класово съзнание, представят интересите му в социален и интернационален мащаб и го водят към осъществяване на неговата световноисторическа роля.

Формирането и развитието на М. к. д. е обусловено от развитието на международното работническо движение. Същевременно в развитието му играе особена роля субективният фактор. Това развитие е до голяма степен резултат от целеустремената и съзнателна дейност на самия кому-

нистически авангард на работническата класа, който винаги е определял и видоизменял формите на организацията си и методите за нейната работа в зависимост от политическите интереси на работническото движение изобщо, от особеностите на дадена историческа обстановка и от задачите, които произтичат непосредствено от същата обстановка.

Зараждането на М. к. д. е свързано със създадения от Маркс и Енгелс Съюз на комунистите (1847—52 г.). Първа масова организация на комунистите стана Международното работническо дружество — *Първият интернационал* (1864—76 г.). Благодарение на създаването ѝ бе практически сложено началото на международното комунистическо движение. Нейното дело беше продължено от марксистките революционни сили в рамките на *Втория интернационал* (1889—1914 г.). Тази организация възникна като международно обединение на социалистическите партии, появили се върху основата на отделните национални държави, и претърпя крах по време на Първата световна война поради *опортюнизма* и *шовинизма* на водачите му.

Съвременното М. к. д. възникна под непосредственото въздействие на Великата октомврийска социалистическа революция. Неговото раждане бе ознаменувано със създаването на *Трети, Комунистически интернационал* (1919—1943 г.). Той отстоя марксисткото учение от извращаването му от опортюнистичните елементи, спомогна за образуване на истински революционни партии на работническата класа в много страни от света и съедини ленинизма, който се яви като марксизъм през съвременната епоха, с работническото движение в международен мащаб.

Коминтернът беше форма за обединяване на комунистическите партии в рамките на единна организа-

ция, което отговаряше на нуждите през началния период на съвременното комунистическо движение. Обаче, отбелязваше се в решение на президиума на Изпълнителния комитет на Комунистическия интернационал от 15 май 1943 г., с усложняването както на вътрешното, така и на международното положение на отделните страни се оказва твърде сложно да се решат задачите на работническото движение във всяка отделна страна със силите на някакъв международен център. Въз основа на тези и други съображения и с оглед нарастването и политическата зрелост на комунистическите партии и техните ръководни кадри през 1943 г. беше взето решение за разтуряне на Коминтерна «като ръководен център на международното работническо движение».

Откакто в М. к. д. престана да съществува ръководен център, порасна особено значението на доброволното координиране действията на партиите, които са съставни части на движението, в интерес на успешно решаване на стоящите пред тях задачи. Основни форми на сътрудничеството между комунистическите партии при съвременните условия са: двустранни консултации, регионални срещи и международни съвещания. Такива и други контакти между комунистическите партии представляват и един вид механизъм за съгласуване на действията им на международната арена, и средство за уреждане на възникващи разногласия.

Необходимо условие за доброволното другарско сътрудничество между комунистическите партии е спазването на такива норми за взаимоотношенията помежду им като солидарността и взаимната подкрепа, зачитането на равноправието и суверенната независимост на всяка партия и ненамесата във вътрешните работи един на друг. Всяка партия опре-

деля напълно самостоятелно своя политически курс и има свободата да избира различни пътища в борбата за прогресивни обществени преобразования и за социализъм. Същевременно комунистическите партии изхождат от това, че борбата за социализъм в собствената им страна е свързана с взаимната солидарност на трудещите се от всички страни, на всички прогресивни движения и народи в борбата за свобода и укрепване на независимостта, за демокрация, социализъм и мир в целия свят. В това намира изява неделимостта на националната отговорност на всяка партия от нейната интернационалистична позиция. Целият минал и съвременен опит на М. к. д. потвърждава правилността на истински творчески, марксистко-ленински подход на всяка партия към решаването на политическите ѝ задачи, което предполага съобразяване както с общите закономерности на класовата борба и социалистическите преобразования, така и с конкретно-историческата обстановка, с национално специфичните условия във всяка страна и особеностите на един или друг район с еднакви в социално-икономическо отношение страни.

Сегашните форми за междупартийни връзки и колективно разработените и приети в движението принципи на взаимоотношенията между комунистическите партии създават всички възможности за обединяване на усилията им в борбата за общите цели при условията на растящо многообразие на *световния революционен процес*. Общите становища на различните партии, които влизат в комунистическото движение, по основните въпроси на световното развитие и международната политика намират израз в оценките и изводите, разработвани от тях върху колективна и равноправна основа на двустранни и многостранни срещи. Сред многостранните срещи важно

място в историята на съвременното комунистическо движение заеха международните съвещания от 1957, 1960 и 1969 г.

При изработването на обща външнополитическа платформа на комунистическите и работническите партии от социалистическите страни имат определящо значение периодично организирани срещи на ръководителите на тези партии, заседанията на Политическия консултативен комитет на държавите-участници във Варшавския договор. Постоянна форма за обмяна на опит между тях са съвещанията на секретарите на ЦК на комунистическите и работническите партии от социалистическите страни по международни и идеологически въпроси, както и по въпроси на организационно-партийната работа.

Голяма роля при изработването на платформа за съвместни действия съобразно с условията в различните континенти изиграха конференциите на комунистическите и работническите партии от Европа в Карлови Вари (1967 г.) и Берлин (1975 г.) и съвещанията на комунистическите партии на страните от Латинска Америка и Карибския басейн в Хавана (1964 и 1975 г.). Системно урежданите регионални срещи на комунистическите партии от Западна Европа, от северните страни в Европа, страните от Централна Америка, Мексико и Паанама, арабските страни и други райони в света се явяват като динамична и гъвкава форма за съпоставяне на становищата по възникващи проблеми и за изработване на съгласуван подход към тях. По такъв начин М. к. д. не е просто съкупност от комунистическите партии в отделните страни, а представлява — при цялото многообразие на условията за дейност на тези партии, на тяхната стратегия и тактика — интернационална сила, в чиято основа се намират общите,

основни интереси и цели на международната работническа класа, цялостното съвпадане на техните задачи по възлови въпроси на световната политика.

Съвременното М. к. д. е доброволен съюз на самостоятелни и равноправни партии, единството между които е скрепено от съвместната борба против общия враг — империализма, за общите цели — *социализма* и *комунизма*; от разкласената система интернационални връзки; от вярността им към великите идеи на Маркс, Енгелс и Ленин и постоянното развитие на теорията на научния комунизъм; от сътрудничеството във връзка с обобщаване на интернационалния опит и теоретичната работа на партията.

Закономерност в развитието на М. к. д. е неговата постоянна борба както против открития класов противник — империализма и реакцията, така и против дясноопортюнистичните и лявоопортюнистични изопачаваания на марксистко-ленинската теория и политика, против *ревизионизма*, *догматизма* и *лево-сектантския авантюризъм*, които се проявяват в собствените му редове. Самото негово единство е и резултат от тази двойка борба, и предполага такава борба. Разногласията, които възникват между комунистическите партии, се преодоляват успешно чрез консултации и размяна на мнения между заинтересуваните страни.

Влизащите в М. к. д. партии действуват в наши дни във всички основни райони от света. Възникването и укрепването на социалистическия строй в редица страни, образуването на *социалистическата общност* и нарастването на нейното въздействие върху цялата международна обстановка; укрепването и разширяването на съюза на комунистическото движение с националносвободителните движения; обра-

зуването на цяла група държави със социалистическа ориентация; превръщането на редица комунистически партии от капиталистическите страни в масови, представляващи голяма общонационална сила; развиването на различни форми за съюз и сътрудничество на комунистическите партии с другите антиимпериалистически, демократични и прогресивни партии и организации; качествено нарастване на въздействието на идеите на комунистическото движение върху формирането на общественото съзнание на най-широките народни маси — такива са основните фактори, които определят социално-политическата роля на комунистическото движение в съвременния свят. Съвкупността от всички тези фактори обуславя превръщането на М. к. д. в най-влиятелна политическа сила в наше време, характеризира един особено важен етап от постъпателното развитие на международната работническа класа към осъществяване на нейната световноисторическа роля.

МЕЖДУНАРОДНО РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА—вж. *Империалистическа интеграция. Социалистическа интеграция.*

МИРНА И НЕ МИРНА ФОРМА ЗА ПРЕХОД КЪМ СОЦИАЛИЗМА — различни форми за революционно движение към социализма, определяни от конкретните условия на историческата ситуация. Марксизъм-ленинизмът се обявява за използване на всички форми за борба против капитализма, като подчертава, че изборът на най-целесъобразни измежду тях зависи от разположението и съотношението на социалните сили в национален и световен мащаб.

Основите на тази позиция бяха поставени от Маркс и Енгелс. Още през 1847 г., когато е разработвал

принципите на комунизма, Енгелс сочеше, че комунистите ще бъдат, разбира се, последните, които биха се противопоставили на унищожаване на частната собственост по мирен начин, обаче почти във всички цивилизовани страни развитието на пролетарната насилствено се потиска и поради това става реална друга перспектива. (Вж. *Маркс, К. и Ф. Енгелс*. Съч. Т. 4, с. 330.) Към аналогично гледище се е придържал и Маркс. През юли 1871 г., вече след поражението на *Парижката комуна*, той писа: «Едно въстание би било безумие там, където мирната агитация би довела до целта по-бързо и по-сигурно. Във Франция многото репресивни закони и смъртният антагонизъм между класите изглежда правят неизбежна насилствената развързка на социалната война. Но самата работническа класа на тази страна трябва да избира по какъв начин ще стигне до развързката». (*Маркс, К. и Ф. Енгелс*. Съч. Т. 17, с. 635.) Няколко месеца по-късно, през септември 1871 г., Маркс е повторил тази мисъл: «Ние трябва да заявим на правителствата: знаем че вие сте въоръжена сила, насочена против пролетариите; ние ще действваме против вас мирно там, където това се окаже възможно за нас, и с оръжие — където стане необходимо». (*Маркс, К. и Ф. Енгелс*. Съч. Т. 17, с. 649—650.) Позицията на основоположниците на марксизма е ясна: мирен път, доколкото и ако това е възможно, и немирнен път, когато това е необходимо. Изборът пък между посочените възможности и необходимост се извършва в зависимост от фактическите обстоятелства и съотношението на силите, особено от състоянието на военно-бюрократичния апарат, от съпротивата на господстващите класи, от характера на политическите институции и традициите, ролята и мястото на парламента в общественния живот.

Мисълта, че са възможни различни пътища към социализма, е изказвано неведнъж и от Ленин. Като свидетел на гигантски растеж на полицейската машина, милитаризма и империалистическата реакция, той подчертаваше, че «крайно ценната» възможност за мирно развитие на революцията е в същото време «крайно рядка», «изключително рядка». (вж. Съч. Т. 25, с. 323.) Характеризирайки тази възможност, Ленин писа: «... Не бива да се отрича това, че в отделни случаи, като изключение, например в някоя малка държава, след като съседна голяма вече е извършила социалната революция, е възможно мирно отстъпване на властта от буржоазията, ако тя се убеди в безнадеждността на съпротивата и предпочете да запази главите си. Много по-вероятно е, разбира се, че и в малките държави социализмът *не ще* се осъществи без гражданска война, и затова *единствена* програма на интернационалната социалдемократия трябва да бъде признаването на такава война, макар и в нашия идеал да няма място за насилие над хората». (Съч. Т. 23, с. 65—66.) По такъв начин за Ленин разглежданите две възможности съвсем не са били еднакво вероятни. Мирното преминаване към социализма е разглеждано при онези условия като практически малко вероятен вариант за развитие на събитията. Ако е била налице дори най-малка надежда да се мине без проливане на кръв, без въоръжено насилие, Ленин е бил първият, който е правел максимално възможното, за да се тръгне по такъв път. Така е било например през отделни периоди на революцията в Русия. «Нашата задача — писа Ленин през септември 1917 г. — е да помогнем да се направи всичко възможно за осигуряване «последния» шанс за мирно развитие на революцията...» (Съч. Т. 26, с. 43.) Както се знае, този

шанс не може да бъде «осигурен». Буржоазията натрапн на работническата класа в Русия *гражданска война*. Импералистическата интервенция изостри още повече положението. В цял свят импералистическата реакция премина към открито въоръжено смазване на народните движения, към кървави репресии против комунистите. При тия условия не може да става и дума за мирно развитие на революцията. Ето защо Комунистическият интернационал призова работническата класа и всички трудещи се да се готвят за въоръжена борба за социализъм.

Нова историческа обстановка се създаде след Втората световна война. Образуването на *световната социалистическа система*, разпадането на *колониалната система*, общото олевяване на масите в развитите капиталистически страни и разширяването на социалната база на революционното движение — такива са основните предпоставки, които позволяват да се поставя въпросът за евентуално преминаване към социализъм в редица страни без въоръжено въстание и гражданска война. Борбата за реализиране на възможността за мирно преминаване към социализма е свързана по-специално с активизиране на *парламентарната дейност на комунистите*. Разбира се, мирният път към социализма не е тъждествен на парламентарния: революцията може да се развива мирно и заобикаляйки съществуващите парламентарни учреждения. Обаче в редица случаи мирният път е възможен като път на широко използване на демократичните парламентарни учреждения. Подчертавайки реалността на едно мирно развитие на социалистическата революция, комунистическите партии не изключват също, че през определен етап от революцията масите ще трябва да грабнат оръжието. Такова положение може да възникне в случай,

че управляващите кръгове, след като отхвърлят демократичните принципи, преминат към насилствено, въоръжено смазване на революционното движение. Господстващите класи не отстъпват властта доброволно. Затова събарянето им ще бъде винаги по същността си социална принуда. Обаче формите на тази принуда могат да бъдат различни в зависимост от съотношението на класовите сили изобщо и от характера на съпротивата на свалените класи.

МИРНО СЪВМЕСТНО СЪЩЕСТВУВАНЕ НА ДЪРЖАВИТЕ С РАЗЛИЧЕН ОБЩЕСТВЕН СТРОЙ — една от формите за борба между противоположните социални системи на международната арена (вж. *Борба между двете социални системи*).

М. с. с. е обусловено от дълбоки социално-икономически причини, то е обективно необходимо поради това, че социализмът не побеждава едновременно или поне във водещите капиталистически страни.

Капитализмът не може да води непрекъснатата война против държавите, където е победила социалистическата революция. По такъв начин М. с. с. на социалистическите и капиталистическите държави се оказва независимо от волята на хората исторически неминуемо. То е последица от съотношение на силите между борещите се системи, при което войната става безперспективна за буржоазията. Поради своята социална природа като класа, която основава господството си върху насилие и потискане, буржоазията се стреми да разрешава международните конфликти чрез война. Само нарастването на силите на социализма, тяхното значително надмощие позволяват да бъде неутрализиран този стремеж и да се изключи от международните отношения отначало световната, а после и всички несправедливи войни.

Възможността за М. с. с. (и обективната необходимост от него) се превръща в действителност във всеки конкретен случай преди всичко посредством политиката на съответните държави. Главна задача на политиката на М. с. с. е да се избегне нова световна война, което при сегашното развитие на средствата за разрушение е първата гаранция за възможността за обществен прогрес, за изграждане на социализма и комунизма. Та една ядрена война не само би лишила много милиони хора от живот и би струвала на човечеството неимоверни страдания, но и би довела — тъкмо в най-развитите държави от земното кълбо — до разрушаване на самата икономическа основа на обществото, до гигантско унищожаване на производителните сили. Избяването на човечеството от заплахата от война, от тежкото бреме на надпреварата във въоръжаването би било съществен принос за ускоряване на социалния прогрес.

Политиката на М. с. с. цели също така да се създадат благоприятни условия за развиване на *световния революционен процес*; за повишаване на политическия авторитет и икономическата мощ, а следователно и на революционизиращото влияние на *социалистическата общност*; за класовата борба на трудещите се в рамките на капиталистическите страни и за националноосвободителното движение чрез изключване на възможността за *износ на контрареволуция* и намеса на силите на международната реакция.

Политиката на М. с. с. се реализира чрез борба за строго спазване на принципите за суверенитет, равнопоставеност, териториална неприкосновеност и ненамеса в работите на други държави. Според марксистко-ленинското учение революцията е резултат от вътрешното развитие на всяко общество, тя не може «да се

роди в чужда страна по поръчка, по споразумение». (Ленин, В. И. Съч. Т. 27, с. 479.)

Както свидетелствува историческият опит, главна пречка за победата на революцията в редица страни е именно намесата на международната реакция. Затова гаранцията срещу износ на контрареволуция, осигурявана от строгото спазване на принципа за ненамеса в работите на други държави, означава на практика създаване на благоприятни условия за освободителната борба на всеки народ.

Важен път за осъществяване на политика на М. с. с. е и всеотдайното развитие на икономическите, научните и културните връзки между държавите с различен социален строй. Основа на тези връзки е взаимната изгода. Обаче изгодата, получавана от връзките със социалистическите страни от отделни капиталисти или капиталистически страни, не е в състояние да предотврати или да забави сериозно общия упадък на капиталистическата система, обусловен от задълбочаването на присъщите ѝ противоречия.

С все по-широкото признаване на принципа за М. с. с. и развиване на връзките между двете социални системи се увеличава ролята и значението на идеологическата борба като неделима съставна част от световния революционен процес.

Принципът и политиката на М. с. с. се подлагат на постоянни нападки и критика от най-агресивната част от монополистичната буржоазия, както и от дребнобуржоазните революционери. Те не искат да разберат, че политическото надмощие на силите на социализма на международната арена ще доведе не до военна борба против капиталистическата система, а до постепенно изгонване на *насилието* от международните отношения и до пълно прекратяване на международните военни

конфликти. Критиците «отляво» уверяват, че М. с. с. пречило на революционната борба. Представяйки си световния революционен процес като въоръжен международен конфликт, пренебрегвайки Лениновото указание за необходимостта от овладяване на всички форми за борба и абсолютизирайки една от тях, съвременните ултрареволюционери, както всъщност и най-реакционната монополистична буржоазия, тласкат света към ядрена война, пречат да бъдат използвани всички налични възможности за укрепване силите на социализма.

КПСС и световното комунистическо движение разглеждат М. с. с. като форма на класовата борба на международната арена, която се разгръща в политическата, икономическата и идеологическата област. «Главното в нашата политика спрямо капиталистическите държави — се подчертава в Отчетния доклад на ЦК на КПСС пред XXV конгрес на партията — бе и си остава борбата за утвърждаване на принципите на мирното съвместно съществуване, за траен мир, за отслабване, а в перспектива и за премахване на опасността от нова световна война». Борейки се против възникване на нова световна война и действайки в авангарда на международното работническо, националноосвободителното и общодемократичното движение, комунистите прокарат по този начин път към тържество на социализма в целия свят. Последователната борба на Съветския съюз за изпълняване на провъзгласената от КПСС програма за мир, съгласуваната външна политика на братските социалистически страни и уснлията на прогресивните сили от цялото земно кълбо са насочени към подобряване на международната обстановка. Народите от света водят упорита борба за *разведряване* в отношенията между държавите от двете противо-

положни социални системи. «Разведряването е преди всичко преодоляване на «студената война», преминаване към нормални, равни отношения между държавите. Разведряването е готовност да се разрешават разногласията и споровете не със сила, не със заплахи и дрънкане на оръжие, а чрез мирни средства, на масата на преговорите. Разведряването е определено доверие и умение да се държи сметка за законните интереси един на друг» — така определи разведряването Л. Брежнев.

Разведряването представлява нов, по-висок етап от борбата за общо признаване от държавите на принципите за мирно съвместно съществуване. Прогресивните сили в света се стремят да направят процеса на международното разведряване необратим.

МЛАДЕЖ И МЛАДЕЖКО ДВИЖЕНИЕ — Младежта е социално-демографска (възрастова) група със свои нрави, правила за поведение и вкусове, с относителна самостоятелност при организирането и прекарването на свободното време и др. т. Младото поколение на възраст до 25 години е половината от населението на земното кълбо. Въпреки специфичността си младежта не съществува независимо от класите и социалните слоеве. Като представители на едни или други класи младите хора отразяват техни възгледи, интереси и ориентации. Социалният произход не определя автоматично, еднозначно техния светоглед и политически позиции, тъй като са подложени на влиянието на най-различни социално-икономически, политически и идеологически фактори, на въздействието на разнообразни обществени сили, които се стремят да си осигурят разбирането и подкрепата на новото поколение. Групирайки се по класов признак, младежта се различава по място в

общественото производство и роля в социалните процеси, по възприемане на една или друга идеология. Марксизмът-ленинизмът разглежда младежкото движение като социална сила в борбата на работническата класа за коренно преобразуване на обществото. Младежкото движение има нееднозначен характер, то включва различни идеологически и политически течения: демократични и прогресивни; левичарски, десни, националистически и др. т.

Ленин обръщаше внимание, че тъй като всяко ново поколение се формира при своеобразни условия, младежта «по необходимост е принудена да се приближава към социализма иначе, не по онзи път, не в онази форма, не в онази обстановка, както нейните бащи». (Съч. Т. 23, с. 171.) Икономическата и идейно-политическата криза на капитализма от 70-те години се придружаваше от влошаване положението на младежта, от нарастване на безработицата в нейните редове и засилване настъпването на буржоазната държава срещу правата на младежта. Налице е обективна основа за по-нататъшно развитие на младежкия протест против капиталистическото общество и буржоазния начин на живот, за търсене на истински жизнен идеал, ценности и пътища за тяхното осъществяване. «В революционния процес се включват нови поколения и социални слоеве, нови партии и организации.» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 36.) Растяща активност в антимонополистичната борба проявява трудещата се младеж. Повишава се нейната роля в стачната борба на пролетарната и профсъюзното движение. Расте влиянието на работническата младеж върху другите слоеве и групи от младежта, по-специално върху студентите. Политическите възгледи на студентите стават по-зрели, по-тясно свързани с реалния

обществен живот, извършва се по-нататъшно консолидиране на различни техни отряди на антиимпериалистическа основа, по-високо равнище достига организираността на масовите студентски акции. Разширява се участието на младите инженерно-технически работници, служители, учащи се от горните класове и лицете в антимонополистичното движение. Напредничавата младеж от развиващите се страни се бори настойчиво за задълбочаване на социално-икономическите и политическите преобразования, против расизма и апартейда, диктаторските и реакционни режими, обявява се за нови международни икономически отношения, за окончателно освобождаване от империалистическата зависимост и пълно ликвидиране на наследството от колониализма и неоколониализма. Обаче в борбата между силите на прогреса и реакцията младежта не застава автоматично на страната на революционните сили. За да се постигне това нещо, нужна е упорита, всекидневна работа на комунистическите и работническите партии сред младежта.

Водещо и най-перспективно в международното младежко движение е демократичното крило, представено от система разнообразни организации. Такава е преди всичко Световната федерация на демократичната младеж (СФДМ), създадена през 1945 г. Тя закрепва организационно единството на демократичната младеж от много страни в света, постигнато в антифашистката борба, като стана най-масова и демократична организация на младежта, която се бори за правата си, за мир, демокрация и социален прогрес. Тя обединява над 200 организации от повече от 100 страни в света. Друга прогресивна масова младежка организация е Международният студентски съюз (МСС), който бе създаден през 1946 г. и обединява $\frac{3}{4}$ от всички

национални студентски организации. Основни насоки в работата му са борба за подобряване условията за подготовка и живот на студентите, оказване помощ на студентските организации от развиващите се страни при подготвянето на национални кадри, усъвършенствувание дейността на студентите в областта на културата, туризма, спорта и т. н. Влиятелен и авторитетен координационен център на демократичното движение сред юношите е Международният комитет на детските и юношеските организации (СИМЕА) при СФДМ. Срещу революционно-демократичното младежко движение противостоят младежки организации, които служат на империализма и антикомунизма. Най-голяма измежду тях е Световната асамблея на младежта (САМ).

При условията на *разведряване* се създават по-благоприятни условия за формиране на широки демократични съюзи на младежта с различна политическа, философска и религиозна ориентация в борбата за мир, сигурност и разоръжаване. Младежта получава повече възможности да се запознае с реалните постижения и предимствата на социализма. Социализмът открива пред съвременната младеж перспектива, която отговаря на нейните интереси и идеали. Разбира се, включването на младежта в изграждането на новото общество и овладяването на марксистко-ленинския светоглед не настъпва автоматично, налага се преодоляване на трудностите на растежа и формирането на новия човек в съвременния бързо променящ се свят. Тези трудности обаче са от друго естество. В социалистическото общество няма експлоатация, няма безправие и неувереност на младежта в утрешния ден. Проява на всестранните грижи на социалистическата държава за настоящето и бъдещето на младото поколение са

членовете от новата съветска Конституция, които не само провъзгласяват, но и гарантират на младежта правото на труд и избор на професия, на участие в управлението на държавата и обществото, безплатно образование, осигуряване помощи на учащите се и студентите, общодостъпно ползване на постиженията на културата и развитие на масов спорт, право на безплатна медицинска помощ, на жилище и почивка. Голяма роля при комунистическото възпитание на младото поколение и привличането на младежите и девойките към широко участие в обществения живот, в държавното, стопанското и културното строителство играе ВЛКСМ — масова обществена организация на младежта, активен помощник и резерв на партията. Комсомолските организации имат право на широка инициатива при обсъждане и поставяне пред съответните партийни организации на въпроси от работата на предприятието, колхоза и учреждението. Младежи биват избирани във висши и масови органи на държавната власт. Ударните комсомолски строежи, групите конкурси по майсторство на младите работници, студентските строителни отряди, младежките производствени бригади и летните лагери за труд и почивка — всичко това са конкретни прояви на участието на младежта в живота на страната, на възпитателната, културно-масовата работа на Комсомола. Младежта пази и развива революционните, бойните и трудовите традиции на по-старите поколения, умножава ги в условията на развитото социалистическо общество (вж. *Социална структура на социалистическото общество*). Чрез Комитета на младежките организации в СССР (КМО) съветската младеж сътрудничи с 1350 национални, регионални, младежки и студентски организации от 130 държави.

МОРАЛ — вж. *Комунистически морал*.

МОРАЛНИ СТИМУЛИ — вж. *Материални и морални стимули*.

МУНИЦИПАЛИТЕТИ — (лат. municipium — град със самоуправление) — органи за местно самоуправление и управление в капиталистическите страни, които отговарят на административно-териториалното делене. В много страни те се избират напълно или частично от населението. Те водят местните финанси, занимават се с изграждане на детски градини, училища, поликлиники и болници, домове за младежта и старците, с прокарване на пътища, градския транспорт, озеленяване на градовете и т. н.

Органите за местно самоуправление са най-демократични учреждения в буржоазната държава, чрез които трудещите се могат да бранят непосредствените си интереси, те са постоянна арена на *класова борба*. В случай, когато М. се ръководят от представители на трудещите се, те оказват съпротива срещу монополите, насочват усилията си към подобряване на материалното положение и условията за живот на населението. Монополите се стремят да окастрят правата на органите за местно самоуправление, да ограничат дейността им с тесен кръг административно-стопански въпроси. Като съкращава средствата, отпуска ни за изграждане на комунални служби и културни учреждения, правителството иска изпълняване на тези работи за сметка на местните данъци. Нерядко правителствата разтурят под различни предлози органите за местно самоуправление, в които преобладават демократичните сили. Възможността да бъдат използвани М. в интерес на народа е непосредствено свързана със степента на развитие на демокрацията в

страната като цяло, с избиране в състава им на активни участници в антимонополистичната борба, на първо място комунисти. В редица капиталистически страни комунистите са значителна група сред съветниците на органите за местно самоуправление и кметовете. Така самостоятелно или заедно с представителите на други демократически организации комунистическите партии ръководят значителен брой муниципалитети в Италия, Франция, Финландия, Япония и т. н. В страните, където комунистите и другите леви партии действуват съвместно, се разширява успешно сферата за дейност на М. въпреки пречките, създавани от правителството и монополите, като се привличат тези органи към решаване на редица важни политически, икономически и културни проблеми, към активно участие в борбата за мир, общо разоръжаване и др. т.

Международното комунистическо движение натрупа голям опит от дейността на комунистите в органите за местно самоуправление. Този опит се формираше при преодоляване на грешките, на ликвидиране подценяването на работата в тези органи, което пречеше за разширяване връзките на партията с масите и при преодоляване на илюзията, че чрез «муниципален социализъм» било могло да се унищожи капитализмът. Понастоящем комунистическите партии разглеждат работата в органите за местно самоуправление като важна област от своята дейност, една от формите за работа сред масите, за въвличането им в активна политическа борба. Това им помага да изучават всеотрично нуждите на различните слоеве от населението, да установяват контакт с тях и да покажат на практика правилността на цялата партийна програма. На муниципалните избори комунистите издигат програма, разработена въз

основа на общата стратегическа линия на партията с оглед интересите на населението от даден район. Вземайки участие в борбата за разрешаване на основните въпроси, които стоят пред страната, комунистите не пренебрегват и т. нар. малки работи. Тяхната всекидневна дейност в органите за местно самоуправление показва нагледно на трудещите се, че те умеят да ръководят стопанството икономично и ефикасно, като се грижат за насъщните нужди на населението. Основни принципи на тази дейност са постоянно опиране върху масите, разгръщане на инициативата им и организиране на масови акции за защита на предлаганите от местното самоуправление планове. Комунистите се стремят да разширят участието на

народните маси в работата на органите за местно самоуправление, борят се за публичност на тяхната дейност. Те пропагандират сред населението предложенята си в тези органи, като ги обсъждат във фабриките, в организации на масите (профсъюзни, младежки и женски), в квартални комитети, комитети на родителите, на учащите се и т. н. Те привличат населението към работата на комисиите (училищни, по здравеопазването, строителни, за благоустройство на града, уреждане на работата и т. н.). Работата в органите за местно самоуправление създава благоприятни условия за сближаване на левите партии, за ликвидиране разцеплението на работническата класа и обединяване на демократичните сили.

Н

НАРОД — вж. *Съветски народ*.

НАРОДЕН ФРОНТ — форма за обединяване на народните маси, възникнала в капиталистическите страни по инициатива на комунистите през 30-те години от ХХ в. в борбата против икономическата криза, настъплението на фашизма и заплахата от Втората световна война. Социална база на Н. ф. представляваше обединението на всички демократични сили на нацията върху основата на съюза между *работническата класа и средните слоеве*.

Необходимо условие за създаване на Н. ф. беше ликвидирането на организационното разцепление в работническото движение и постигането на единодействие на всички работнически партии и организации, основите на чиято тактика бяха поставени

още на първите конгреси на Коминтерна под ръководството на Ленин. Образуването на Н. ф. през 30-те години стана важен етап от развитието на *стратегията и тактиката* на комунистическото движение, завои към създаване на широк съюз на всички демократични и антимонополистични сили на нацията, към дълбоко осъзнаване на непосредствената връзка между борбата за демокрация и борбата за социализъм. Непосредствена задача на Н. ф. е не само защитата на мира и демокрацията от *фашизма*, но и борбата за разширяване на демокрацията, за социален прогрес с използване легалните възможности на буржоазната парламентарна република.

Инициативата за създаване на Н. ф. принадлежеше на Френската комунистическа партия. При условия-

та, когато със задълбочаването на икономическата криза и нарастването на социалните антагонизми, а особено след идването на власт в Германия на национал-социалистите — предиен отряд на международния фашизъм (1933 г.), активизираща дейността си и френските фашисти, ФКП постигна създаване на единен фронт със Социалистическата партия (юли 1934 г.) и призова за създаване на широк антифашистки Н. ф. — «фронт на свободата, труда и мира». Под натиска на масите можа да се преодолее съпротивата на водачите на дребнобуржоазните либерални партии и организации. В резултат от това към Н. ф. се присъединиха повече от 60 партии и организации, в това число и лявобуржоазната партия на радикалите и на радикал-социалистите, най-влиятелната в средните слоеве. По същото време постигна големи успехи при обединяването на демократичните сили и създаването на комитети на Н. ф. Испанската комунистическа партия.

VII конгрес на Коминтерна (юли—август 1935 г.) (вж. *Комунистически интернационал*), който обобща опита на френските и испанските комунисти, определи стратегическата линия през новия етап на комунистическото движение. Той даде обосновка и всеобхватен анализ на тактиката на единен работнически фронт като ядро на широкия Н. ф. Изхождайки от необходимостта да се съчетае борбата за демокрация с борбата за социализъм, конгресът издигна лозунга за създаване на правителство на Н. ф., разглеждайки го като преходна форма от властта на монополите към *диктатура на пролетариата*.

След VII конгрес на Коминтерна тактиката на Н. ф. донесе на комунистическите партии нови сериозни успехи. На парламентарните избори във Франция (април 1936 г.) побе-

диха партиите от Н. ф., които бяха издигнали програма за ограничаване властта на монополите и осъществяване на някои мероприятия за подобряване положението на трудещите се. На власт дойде правителство, опиращо се върху Н. ф. (1936—1938 г.). Недостатъци в организацията на френския Н. ф. (разтуряне на низовите комитети, неучастие на комунистите в правителството и т. н.) позволиха на реакцията да разцепи Н. ф. Въпреки това той изигра голяма историческа роля, стана средство за мобилизиране на масите, основа за водене на прогресивна политика в рамките на републиканските институции. В Испания, където движението за Н. ф. доби най-масов характер и където правителството на Н. ф. (1936—1939 г.) действуваше при условия на национално-революционна война против фашистките метежници, които се опираха на помощта на итало-германските интервенти, демократичните преобразования доведоха до изменение характера на държавата, до нейното превръщане от буржоазнодемократична република в народна република от нов тип като форма на демократическа диктатура на работниците, селяните, дребната и средната буржоазия. Въпреки че национално-революционната борба на испанския народ претърпя поражение, опитът от нея не отиде напразно и беше впоследствие използван с успех от международното работническо движение.

Опити за създаване на Н. ф. бяха предприемани и в други страни. Обаче в повечето от тях борбата на комунистите за Н. ф. се натъкваше на съпротивата на водачите на социалистическите партии и реформистските профсъюзи. Разцеплението на работническата класа и на антифашистките сили в международен мащаб облекчи фашистките агресори при разпалването на Втората све-

товна война. Обаче историческият опит от Н. ф. намери логично продължение през годините на Втората световна война в създаването на национални и отечествени, които съчетаваха задачите за национално освобождение, общодемократично развитие и социален прогрес, в хода и развитието на народнодемократичните революции и създаването на нови форми на държавна власт (вж. *Народна демокрация*). Н. ф. доказва, че съединяването на борбата за демокрация с борбата за социализъм е творческа революционна линия, която няма нищо общо нито със социалреформизма с неговите апели за влачене в опашката на буржоазията и залягане за дребни, незначителни промени в рамките на съществуващия строй, нито пък с ляводогматичното сектантство, което отрича всекидневната, упорита и последователна борба и по тоя начин обрича работническата класа на бездействие.

Съвременното комунистическо движение в капиталистическите страни, което се бори за единодействие на работническата класа и създаване на антимонополистична коалиция, също така се опира върху идеите на VII конгрес на Коминтерна и върху опита на Н. ф. от 30-те години.

НАРОДНА ДЕМОКРАЦИЯ — форма на диктатурата на пролетариата, установена в редица страни от Европа и Азия. Тя беше извикана на живот от новия етап в развитието на световното революционно движение. Както се отбелязва в Програмата на КПСС, Н. д. «отрази своеобразието на развитието на социалистическата революция в условията на отслабване на империализма и изменение на съотношението на силите в полза на социализма».

Широката социална база на настъпните през следвоенния период в страните от Европа и Азия социалистически революции, тяхното срав-

нително мирно развитие, помощта и подкрепата на Съветския съюз определиха общите черти на народнодемократичната форма на *диктатурата на пролетариата*. Н. д. в различните страни има и свои особености, тъй като социалистическият преврат се осъществяваше във всяка страна при специфични исторически и национални условия:

Съюзът на пролетариата с непролетарските трудещи се маси и ръководната му роля в този съюз е всеобщ принцип на диктатурата на пролетариата. Обаче формите и рамките на същия съюз могат да бъдат различни. В повечето страни с Н. д., където селяните-средняци не проявяваха резки колебания, беше водена политика не на тяхното неутрализиране, а на съюз с тях. Широка подкрепа на пролетариата се оказваше от интелгенцията и градската дребна буржоазия. Всичко това обуслови пошироката социална база на диктатурата на пролетариата в нейната народнодемократична форма. Организационна форма на съюза между работническата класа и непролетарските маси от трудещи се и най-важна особеност на Н. д. е наличието на масови обществено-политически организации от рода на *народния фронт*, които включват различни партии и други обществени организации. Като важно звено в системата на пролетарската власт народният фронт играе огромна роля при изграждането и по-нататъшното развитие на социалистическото общество. В хода на националното и социалното освобождение, на социалистическото преустройство на обществото се променяше разпределението на класовите сили, което намраше отражение и в народния фронт.

За разлика от Съветския съюз, където исторически се оформи еднопартийна система, в повечето страни с Н. д. беше образувана многопартийна система. В народния фронт

партиите се обединяваха върху общата платформа на борбата против фашизма и империализма. В тези условия многопартийната система спомагаше за разширяване на социалната база на революцията, за по-успешно решаване на нейните задачи. При това комунистическите и работническите партии си запазваха ръководната роля (Германската демократична република, Унгария, Полша и Чехословакия). За преодоляване разцеплението на работническата класа в редица европейски страни с Н. д. беше осъществено обединяване на комунистическите и работническите партии със социалдемократическите партии върху основата на *марксизма-ленинизма*. В Унгария и Румъния се премина от многопартийна система към еднопартийна.

Сътрудничество на комунистическите и работническите партии с не-пролетарските демократични партии се осъществява успешно в редица страни с Н. д. и понастоящем. Опитът на тези страни показва нагледно колко фалшиви са измишльотините на буржоазните идеолози и реформистите, че комунистите били при всички условия противници на сътрудничество с други партии в борбата за власт и изграждане на социализма.

За разлика от СССР и МНР експлоататорските класи в страните с Н. д. обикновено не бяха лишавани от изборителни права. При създаването се в страните с Н. д. благоприятни вътрешни и външни условия използването на изборителните права от експлоататорските класи не можеше — при правилна политика на марксистко-ленинските партии — да застрашава съществуването на народната власт. Напълно експлоататорските класи бяха лишени от изборителни права за известно време само в Румъния. Ограниченията в изборителните права в страните с

Н. д. засягаха отделни категории хора, които развиваха враждебна дейност против народната власт, както и предатели на родината, които бяха сътрудничили с окупаторите през годините на войната. По такъв начин се потвърди Лениновото положение, че ограничаването на изборителното право на експлоататорите не е задължително за осъществяване диктатурата на пролетариата.

В отделни страни с Н. д. има и някои други особености. По-специално в Полша и Чехословакия бяха използвани в преобразуван вид някои предишни демократични парламентарни форми.

Н. д., както и *съветите*, осигурява участие на работниците и всички трудещи се маси в управлението на държавата, изборност и сменяемост на представителите на трудещите се в органите на държавна власт, единство на законодателната и изпълнителната власт, създаване на система за държавно управление въз основа на принципа за *демократическия централизъм* и ръководство на комунистическите и работническите партии. В хода на изграждането и укрепването на социализма Н. д. търпи изменения, благодарение на които настъпва по-нататъшно сближаване на съществуващите форми на социалистическата държава.

Опитът от Н. д. наред с опита на съветите има важно значение за международното работническо и националноосвободителното движение, за борбата на народите за социализъм. Бъдещите революции могат да издигнат нови политически форми на *преходния период от капитализма към социализма*. Обаче при цялото си разнообразие, както отбелязваше Ленин, същността им ще бъде при това неминуемо една: диктатура на пролетариата.

НАРОДНИЧЕСКИ СОЦИАЛИЗЪМ — разновидност на дребнобур-

жоазния утопичен социализъм, в Русия — идеология на селската демокрация.

Специфична черта на Н. с. бе преплитането на идеен на аграриата демокрация със социалистически мечти, с надежда да се прескочи капитализмът (идеята за *некапиталистически път на развитие*). Социален източник на Н. с. е борбата на народните, предимно селски маси, за земя, за унищожаване на крепостническите форми за експлоатация. Първа класическа, но не единствена форма на тази демократична идеология е руското народничество. Практиката на националноосвободителното движение през ХХ в. потвърди Лениновото предвиждане относно международния характер на Н. с., за народническите черти в идеологията на селската демокрация на Изток (сунятсенизма, гандизма и др.), макар че съвременните форми на народническа идеология се различават значително от руското народничество (вж. «*Национален социализъм*»). Трябва да се отбележи, че при съвременните условия народническата демокрация има качествено различни, много по-широки възможности. Съотношението на социалните сили в *развиващите се страни* и на международната арена позволява на челните ѝ представители (вж. *Революционна демокрация*) да осъществяват програма за дълбоки обществени преобразования, да насочват развитието на тези страни по пътя със социалистическа ориентация.

Особено важно влияние за формиране идеологията на Н. с. са оказали юнските събития от 1848 г. във Франция и трагедията на *Парижката комуна*. Политическата борба в Русия, разгърнала се върху основата на селската реформа от 1861 г., е демонстрирала същия антидемократичен характер на либерализма, същата необходимост от самостоятел-

но движение на масите за постигане на освобождение, както и в западните страни. В лицето на Херцен и Огарьов, на Чернишевски и революционерите от 70-те години руската селска демокрация взе страната на социализма. Тъй като обаче обективните условия в Русия през втората половина на ХІХ в. поставиха пред освободителното движение не социалистически, а буржоазнодемократически задачи и изтъкнаха като главна революционна сила *селяните*, от субективно социалистическите блянове и програми на Н. с. се получи на практика програма на селската демокрация. Основите на Н. с. бяха формулирани от Херцен след революцията от 1848 г., който стигна до извода, че селска Русия съвсем не трябва да «да мине през всички фази на европейското развитие» и че нейното развитие могло да тръгне по «самобитен» път, като прескочи капитализма, при наличието на такава предпоставка като общинната поземлена уредба. Непосредствено след Херцен идеята за некапиталистическо развитие на Русия и за преминаване към социализма през селската община бе развивана от Чернишевски, който свързваше възможността за преминаване на страната към социализма през общината с решаването на такива задачи като унищожаването на самодържавието и безвъзмездното предаване на цялата земя на селяните.

След селската реформа от 1861 г. Н. с. става преобладаващо направление в руското демократично движение, придобива нови черти, обусловени от превръщането на народническата теория в програма за непосредствена практическа дейност на различинската интелигенция («действеното народничество»).

При разбирането на формите и начините за революционна дейност идеолозите на Н. с. не са били единни. Преобладаваща роля е играла в

него бунтарската насока (бакунизъмът) (вж. *Анархизъм*). Идеологът на пропагандното направление Лавров е твърдял, че нито интелигенцията, нито народът не са готови за социален преврат и че революцията трябва да се предшества от продължително системно пропагандиране на социалистическите идеи. Малко по-късно се оформя трета насока на Н. с. — бланкистката. Нейният основател Ткачов смятал «като най-целесъобразно средство за политически преврат» политическия заговор на революционната партия, съпроводен от народен бунт. Специфична ограниченост на Н. с. от 70-те години е станало неразбирането на значението на политическата революция и на борбата за политически права и свободи. Противопоставяйки «социализъм» и «политика», мнозина народници, повлияни от анархистките възгледи на Бакунин, са смятали тази борба за работа, изгодна само за буржоазията. Едва в самия край на 70-те години част от народниците признали като необходима борбата за политически свободи, обаче извън рамките на класова борба и предимно под формата на индивидуален терор. Противоречието положение на дребния производител в буржоазното общество се е изразило в две тенденции на Н. с. — демократична и либерална. За първата са характерни утопията за селска социалистическа революция и стремж да бъдат вдигнати на борба против крепостническите отживелици широките маси; за втората — пригаждане идеалите на социализма към интересите на «селянина-собственик», страх от остри обществени закони и стремж към сделка с господстващите класи. Съотношението на тия тенденции в Н. с. е било различно през различните етапи на освободителното движение.

От средата на 80-те години на XIX в. Н. с. навлиза в дълбока криза,

обусловена от краха на народническата социалистическа пропаганда на село и от социално-икономическите промени в страната: развитието на капитализма, нарастването на пролетариата и засилването на неговата борба. Една част от революционерите (Плеханов и др.) са скъсали с Н. с. и преминали на позициите на марксизма. В народничеството надделяло либералното течение (Михайловски, Воронцов и др.). Специфична негова черта е бил отказът от борба за революционно сваляне на съществуващия строй и надежда да се премине към социализма чрез *реформи*. Загубили силните страни на стария Н. с., те възприели и задълбочили една от най-големите му грешки — неразбирането на класовия антагонизъм сред селяните. Под напора на фактите една част от народниците са били принудени да признаят капиталистическата еволюция на страната и разслояването на селяните. Това признание обаче се придружавало от всякакви утопични и реакционни приумици относно подпомагане на «народното производство». Представителите на либералното народничество са водили ожесточена борба с марксизма и бяха разгромени идейно в тази борба.

В началото на XX в. народническите възгледи бяха възприети от социалистите-революционери — есерите, чиято социалистическа фразеология е служила като идейна форма на дребнобуржоазната революционност. Есерската партия се е колебала постоянно между подчиняване на хегемонията на либералите и решителната борба против помещицкото земевладение и крепостническата държава. Дребнобуржоазната, съгласителска същност на есерите се проявил особено ярко през 1917 г., когато след свалянето на царската монархия те (заедно с меншевиките и кадетите) станаха правителствена

партия, като показаха с политиката си на съюз с буржоазията, че са скъсали окончателно със социализма и демокрацията, като се превърнаха в партия на кулашката върхушка. Историческият опит свидетелствува, че исканията на селските маси могат да бъдат осъществени само при борба с буржоазията, при съюз с пролетариата и под негово ръководство.

НАРОДНОДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦИЯ — революция в страни от Европа и Азия в края на Втората световна война и непосредствено след нея. По съдържание те бяха отначало антиимпериалистически, антифеодални и демократични революции, които при решаването на задачи с освободителен, общодемократичен характер прераснаха (за което спомагаха и определени международни фактори) в *социалистически резолюции*.

Н. р. се извършиха при друга историческа обстановка в сравнение с Октомврийската революция, когато империализмът не беше вече всеобхватна система. В Централна и Югоизточна Европа едрата буржоазия и помещиците се сдушиха открито с фашистката клика, дадоха й възможност (чрез непосредствена агресия или под формата на военен съюз) да окупира техните страни. Над някои народи надвисна дори заплаха от физическо унищожаване. Въдъхновявани от победите на съветския народ във Великата отечествена война, трудещите се от окупирани страни се вдигнаха на борба против завоевателите и свързаната с тях едра буржоазия и помещиците, които бяха извършили национална измяна в името на своите тясно класови, користни интереси. В борбата се формира широка коалиция от класови сили, в която покрай *работническата класа* — най-последователната антиимпериалистическа сила — влязоха *селяните* като цяло, включи-

телно и заможната им върхушка, дребната градска буржоазия и някои слоеве от средната буржоазия, които бяха пострадали от агресорите.

Политически израз на тези съюзи станаха блоковете от партии и организации, които представляваха различни социални слоеве. Възглавяваните от тях патриотични сили, основа на които бяха работническата класа и селяните, успяха да ликвидират антинародните диктатури, като се възползваха от благоприятната обстановка, създадена от влизането на Съветската армия на територията на тези страни и от приближаващия по онова време крах на германския фашизъм и японския милитаризъм — ударни отряди на световния империализъм.

Развитието на Н. р. мина през два етапа. През първия (в Европа — от есента на 1944 до 1947—1948 г.) се решаваха главно антифашистки, антифеодални, национални и демократични задачи. Ликвидирано бе господството на фашизма и местната му агентура, осъществени бяха излизане от хитлеристката коалиция и преминаване към антифашистки блок; репресиран бяха военните престъпници; национализирани собствеността им и заграбената от окупаторите собственост, извършени бяха най-неотложни мероприятия на аграрната реформа, ликвидирани остатъците от средновековието и феодализма и бе установена действително народна власт — държавата на народна демокрация. При осъществяването на всички тези мерки укрепваше съюзът между работническата класа и селяните, нарастваше влиянието на марксистко-ленинските партии като най-последователни борци против реакцията. Националната буржоазия, която в една или друга степен подкрепяше работническата класа и селяните при решаването на общодемократичните задачи, имаше предвид преди всичко собствените си

класови цели. Тя имаше намерение да насочи постепенно развоя на събитията по обикновеното буржоазно-демократично русло, като използва помощта на Запада, особено на монополите от САЩ. Затова последователното решаване на демократичните, антиимпериалистически задачи се натъкваше в революционната борба на нейната нарастваща съпротива. Обаче интересите на народните маси ги караха да отиват много по-далеч от обикновените демократични преобразования, да вървят към прерастване на демократичната революция в социалистическа.

През този втори етап от Н. р. настъпва прегрупиране на класовите сили. Води се борба за *национализация* на средствата за производство, за окончателно ликвидиране влиянието на чуждестранните монополи и по-нататъшно демократизиране на държавния строй. В тази борба укрепват позициите на работническата класа и всички групирани около нея сили, расте и постепенно става преобладаващо влиянието на марксистко-ленинските партии, изолират се различни слоеве от буржоазията. В резултат от това работническата класа решава задачи на социалистическата революция, установява *диктатура на пролетариата* в народнодемократична форма.

Н. р. се разгръща в обстановка, когато Съветският съюз използва нарасналата си мощ и влияние, за да опази народнодемократичните страни от империалистическа намеса, която можеше да предизвика *гражданска война* и да доведе до интервенция. Той им помогна да преодолеят икономическите трудности, които вътрешната и външната реакция се опитваха да използват за изостряне на положението и настъпление срещу демократичните завоевания на народите.

Развитието на Н. р. имаше свои специфични особености в различ-

ните страни, обусловени от тяхното икономическо равнище, от наличието на по-големи или по-малки остатъци от феодализма, от съотношението на класовите сили и т. н. С най-големи особености се отличаваха революциите в страните от Азия, които бяха в миналото колонии или полуколонии на главните империалистически държави. Обаче при всичките си различия най-характерни черти на Н. р. в повечето страни е тяхната широка социална база и постепенното преминаване предимно по мирен път от общодемократичния към социалистическия етап.

НАСИЛИЕ — прилагане от една или друга класа (социално-политическа група) на различни, включително и въоръжено въздействие, форми за принуда спрямо други класи (социално-политически групи) за придобиване или запазване на икономическо и политическо господство, на различни права или привилегии. Методите на Н. се прилагат както в отношенията между класите, така и при междуособните разпри сред господстващата класа (борбата за власт между отделните фракции и партии), а също в междудържавните отношения. Основен орган на Н. е държавата.

Историята на антагонистичните обществено-икономически формации показва в производството определена еволюция на формите за Н., практикувани от експлоататорските класи — от извъникономическата принуда при робовладството и феодализма до икономическата принуда при капитализма. Във всички антагонистични формации политиката си е оставала сфера за системно прилагане на Н. Запазването на отношенията на *експлоатация* в капиталистическото общество се прикрива с формална «свобода» на работника. Обаче през *империализма* в политиката на господстващите класи рязко се

проявява тенденция към отказ от формално-демократичните методи, към установяване на открито насилствен, милитаристични и фашистки диктатури, към диктат и войни в международните отношения. Наред със социалната демагогия в идеологията се разпространява нашироко и откритата апология на Н. (култ към силата, теория за елита, расистки теории и др. т.), което получи концентриран израз при *фашизма*.

На свой ред прогресивните класи прилагат Н. за разрушаване на отживелите времето си обществени отношения и събаряне на свързаните с тях класи, които не желаят да се откажат от своите интереси и привилегии. В тези случаи Н. като революционен фактор спомага за преминаване от един начин на производство към друг.

Марксистката постановка на проблема за Н. изхожда от обективните закономерности и условия на *класовата борба* в антагонистичното общество. Историческият опит показва, че господстващите класи не се отказват доброволно от привилегиите си и използват в борбата с потиснатите класи всички достъпни им средства за борба, включително и масов терор. Това кара и революционните класи да прибегват до насилствен контрамерки, включително и въоръжена борба. Машабите и формите на революционното пролетарско Н. зависят преди всичко от съпротивата на смъкваните класи, както и от размаха и темповете на революционните процеси. Поставяйки проблема за Н. върху основата на конкретно-историческия анализ, марксизмът изисква да се свежда въоръженото Н. до минимум през всеки етап на борбата и да се прилагат по-мекки форми за принуда там, където има избор. Това изискване произтича от хуманистичния характер на марксизма и се диктува от съображения за революционна це-

лесъобразност: въоръжената борба, *гражданските войни* са свързани с максимални жертви и страдания на масите, с разрушаване на производителните сили и ограничаване на демократичните институции.

От самото си зараждане марксизмът изтъкваше мирния път за развитие на революцията като възможна при определени условия алтернатива на не мирния път (вж. *Мирна и не мирна форма за преход към социализма*). Границите на тази възможност се разширяват с нарастване силите на социализма и прогреса. Обаче дори признаването на реалната възможност за мирен път не предполага, че експлоаторските класи ще се откажат доброволно от властта, собствеността и привилегиите си. Нито една дълбока социална революция не е мислима без масови политически действия, без прилагане на принудителни мерки над експлоаторите, без установяване диктатура на революционните класи, съответно определени форми за социално Н.

Изграждането на социализма също така налага използване на принудителни мерки спрямо съпротивляващите се елементи от експлоаторските класи (едрата буржоазия, кулаците). Обаче неизбежната социална смърт на експлоаторските класи в социалистическото общество не означава прилагане на репресии спрямо техни представители, а толкова повече тяхното физическо унищожаване: пресичайки решително съпротивата на враждебните към социализма сили, пролетарската държава дава на лоялните елементи пълна възможност да използват своите знания и способности при изграждането на новото общество.

Създаването на нови форми за живот става реалност на социализма благодарение на съзнателното участие на многомилionни маси в него. Там пък, където методите на възпитание, убеждение и организа-

ция на масите се подменят с методи за бюрократично администриране, принуда и Н., където се нарушават демократичните принципи (вж. *Култ към личността*), на социализма се нанася сериозна вреда.

Правилният подход към проблема за Н. се изработва в комунистическото движение в борба с опортюнистични и ревизионистични представи (вж. *Опортюнизъм* и *Ревизионизъм*). Преди всичко това са схващания, които преувеличават възможностите на буржоазната демокрация, пренебрегват фактите за гигантското нарастване на милитаризма и засилването на военно-бюрократичния апарат, за стремежа на управляващите класи към установяване на открито насилствени диктатури и диктат в международните отношения. Същевременно носителите на всевъзможни левичарски представи надценяват значението на въоръжените насилствени действия в революционната борба на потиснатите класи или се опитват да внедрят методите на «казармен комунизъм» в практиката на изграждане на социализма. Понастоящем КПСС води последователна борба с маонистките тези, целещи системно прилагане на Н. във всички сфери на обществения живот (вж. *Маонизъм*).

Марксистското разбиране за Н. е обект на постоянни нападки и фалшификации в съвременната антикомунистическа литература (вж. *Антикомунизъм*). Буржоазните пропагандатори премълчават факта, че самото буржоазно общество се основава върху Н. спрямо трудещите се маси и потиснатите нации. Рисувайки комунистите като почитатели на терора, те премълчават, че прилагането на Н. от пролетарната е наложено и има временен, ограничен характер. В дейността си комунистите следват заветите на основоположниците на марксизма-ленинизма, които подчертаваха неведнъж,

че в комунистическия «идеал няма място за насилне над хората». (*Ленин, В. И. Съч. Т. 23, с. 66.*)

НАУЧЕН КОМУНИЗЪМ — а) в широк смисъл — *марксизъм-ленинизъмът* изобщо като всестранно (философско, икономическо и социално-политическо) обосноваване на неизбежната гибел на капитализма и победа на комунизма, като научен израз на основните интереси и задачи в борбата на *работническата класа*; б) в по-тесен смисъл — една от трите съставни части на марксизма-ленинизма, която дава най-пряка, непосредствена, социално-политическа обосновка на световноисторическата роля на работническата класа, на условията и пътищата за нейното осъществяване, наука за общите социално-политически закономерности, за пътищата, формите и методите за комунистическо преобразуване на обществото. Н. к. е наука за *класовата борба* на пролетариата и *социалистическата революция*, за социално-политическите закономерности при изграждането на *социализма* и *комунизма*, за *световния революционен процес* като цяло.

Като съставна част на марксизма-ленинизма Н. к. е органично свързан с марксистката философия и политическа икономия, опира се непосредствено върху тяхната методологична, общотeorетична основа. Самото възникване на Н. к. стана възможно според Енгелс само благодарение на двете най-големи открития на марксизма — материалистическото разбиране на историята и теорията за принадлежната стойност. На свой ред Н. к. е логично последователно продължение, развитие и завършек на философското и икономическото учение на марксизма-ленинизма, които изразяват най-непосредствено неговите цели и идеали, практически-политическата му действеност. За разлика от истори-

ческия материализъм Н. к. изучава не общосоциологичните закони, които действуват във всички или в много обществено-икономически формации, а отделните, специфични закони на комунистическата формация, законите за нейното възникване, формиране и развитие. За разлика от политическата икономия в центъра на вниманието на Н. к. са не икономическите, а социално-политическите отношения при социализма и комунизма и закономерностите за тяхното развитие. Като обща теория за изграждането на социализма и комунизма Н. к. е методологична основа за специалните обществени науки, за емпиричните социални изследвания на отделни явления или сравнително тесни сфери за живот на обществото.

Като самостоятелна наука Н. к. има свои закони и категории. В тях се изразяват съществени страни на революционното преустройство на капиталистическото общество в комунистическо. Към законите, изучавани от Н.к., спадат например осъществяването на социалистическа революция и установяването на *диктатура на пролетариата* при прехода от капитализма към социализма и др. (вж. *Общи закономерности и особености на прехода към социализма*). Касае се не за общосоциологичните и икономически, а именно за общите социално-политически по природа закономерности, които изразяват най-релефно спецификата на Н. к. Те имат общ характер, тъй като са присъщи на всички страни, осъществяващи комунистическо преобразуване на обществения живот, а освен това обхващат обществото като цяло, а не някоя отделна негова сфера. Законите и категориите на Н. к. в сравнение със законите и категориите на историческия материализъм са по-частни, конкретни.

Н. к. е наука за класовата борба на пролетариата, за най-важните при-

ципи за осъществяване политиката на работническата класа, на марксистко-ленинските партии и социалистическите страни. Измежду всички съставни части на марксизма-ленинизма Н. к. е най-тясно и непосредствено свързан с практиката на революционната борба, с научното ръководене изграждането на социализма и комунизма. Той изразява закономерностите за развитие и съществените страни от активната, дейна страна на историческия преход на човечеството от капитализма към комунизма. Този обективен, естественоисторически процес бива разглеждан от него в неразривна връзка с действието на субективния фактор, преди всичко с оглед осъществяването на *световноисторическата роля на пролетариата*, ръководен от комунистическата партия. Основоположниците на Н. к. го характеризираха като теоретичен израз на пролетарското движение, като теория и програма на работническото движение.

За разлика от историческите науки, които изследват конкретния ход на общественото развитие, Н. к. изразява опита в теоретично обобщен вид.

Съобразно с основните етапи от борбата за социалистическо и комунистическо преобразуване на обществото Н. к. обобщава практиката: а) на световното работническо и цялото освободително движение при условията на борбата за завоюване на властта от пролетариата; б) на изграждането на социализма през преходния период от капитализма към социализма; в) на развитието на социалистическото общество и неговото постепенно прерастване в комунистическо.

В задачата на Н. к. влиза изясняване и обосноваване: на историческата необходимост и неизбежност на гибелта на капитализма и тържеството на комунизма; на предпостав-

ките и условията за революционно преобразуване на капиталистическото общество в социалистическо; на световноисторическата роля на работническата класа, на мястото и ролята на ръководените от нея не-пролетарски маси в революционната борба; на закономерностите, пътищата и формите на класовата борба на пролетариата и социалистическата революция; на същността и ролята на националноосвободителните и други демократични движения в съвременния *световен революционен процес*; на историческата необходимост, ролята и принципите за организация на диктатурата на пролетариата; на основните насоки и принципи в *стратегията и тактиката* на комунистическите и работническите партии през всички етапи от борбата за комунизъм. След победата на социалистическата революция в СССР, както и след образуването на световната социалистическа система в Н. к. наред с проблемите на световното революционно и освободително движение придобиха особено голямо значение въпросите на изграждането на социализма, които станаха за първи път въпроси не само на теорията, но и на непосредствената практика. Понастоящем, когато в СССР е изградено *развитото социалистическо общество* и се изгражда комунизъмът, а много други социалистически страни успешно градят зрелия социализъм, все по-нарастваща роля играе изследването на проблемите за научното ръководене развитието на социалистическото общество и прерастването му в комунистическо общество. По такъв начин с развитието на революционната практика се обогатява неотклонно и проблематиката на Н. к., съдържанието на неговия предмет.

Н. к. е интернационален по самата си същност. Опитът на всяка отделна страна се изучава от Н. к. през призмата на общото и особеното при уста-

новяването на диктатура на пролетариата, за изграждане на социализма и комунизма. Затова Н. к. включва като задължително изискване да се държи сметка за национално особеното в конкретния подход на всяка страна към решаването на общата, интернационална задача за комунистическо преобразуване на обществото. Многообразието на конкретно-историческия опит, на конкретните форми и методи, тактически похвати в дейността на комунистическите партии не само не намалява, а още по-силно подчертава значението на Н. к. като интернационално учение. Всякакви опити да се раздели изкуствено теорията на Н. к. на различни национални или регионални «варанти» завършваха неизменно с ревизиране на нейните основни принципи, навреждаха на делото на работническата класа.

Н. к. е живо, творческо учение, несъвместимо с догматизма и застоя на мисълта. Динамиката на живота, практиката на революционната борба, изграждането на социализма и комунизма са решаваща сила за творческо развитие теорията на Н. к. Комунистическите партии правят принос към общата съкровищница на Н. к., като се опират преди всичко върху научното обобщаване на непосредствения си практически опит. Те активно участвуват в съвместното разработване на общите теоретични проблеми, обогатяват теорията на Н. к. с нови принципи, положения и изводи. Н. к. е дълбоко партийна наука, която непосредствено изразява социалистическите интереси и комунистическите идеали на работническата класа. Доколкото тези интереси и идеали съвпадат с нуждите на обществения прогрес, дотолкова партийността на Н. к. определя истински научен, обективен подход към проблемите на световния революционен процес, на изграждането на социализма и кому-

низма. Творческото развитие на Н. к. предполага активна, настъпателна борба против идеологията на *антикомунизма*, против идеите на съвременния *реформизъм* и *ревизионизъм*.

НАУЧНО - ТЕХНИЧЕСКА РЕВОЛЮЦИЯ — започнал в средата на ХХ в. качествен скок в структурата и динамиката на производителните сили, коренно преустройство на техническите основи на материалното производство. Н.-т. р. е сложно обществено явление, продължителен исторически процес, на който са свойствени следните особености: глобален, интернационален характер, тъй като обхваща практически целия свят; всеобхватен характер, тъй като оказва въздействие върху целия обществен живот; комплексен характер, защото в него органично се сливат и взаимодействуват помежду си революционните изменения, науката и техниката, които се извършваха по-рано в историята поотделно. Сърцевина на Н.-т. р. е изпреварващото развитие на науката и превръщането ѝ в непосредствена производителна сила, а на самото производство — в последователно технологично прилагане на съвременната наука. В ход е материализиране на научните знания, въплътяването им във веществени елементи на производителните сили (в техника и технология на производството), в съответни организационни форми на производство; научните знания се използват все повече в дейността на работниците от производството при изпълняването на трудовите им функции; науката е теоретична база на всички производствени процеси. Н.-т. р. води до качествено изменение на технологичната база на производството, на оръдията и средствата на труда, на методите и предметите за обработване; влияе върху организацията на тру-

да, на производството и управлението; води до съществена промяна на мястото и ролята на човека в производството, на функциите на работниците; означава преминване от екстензивно развиване на производството към интензивно.

По цели, форми, стимули, движещи сили и основни тенденции Н.-т. р. се развива по различен начин в капиталистическите и социалистическите страни, като поражда противоположни по характер социални последици.

При капитализма, изменяйки оформената по-рано отраслова, професионална и квалификационна структура на трудещото се население, тя води до нарастване числеността на работниците на наемния труд, до по-нататъшно поляризиране на класите, до увеличаване относителния дял на работниците на умствения труд и задълбочаване на противоположността между *умствения и физическия труд*, до засилване на *експлоатацията*, до нарастване на непълната заетост и увеличаване на безработицата. Н.-т. р. ускорява капиталистическото интегриране на производството, разоряването на дребните предприятия и образуването на едри монополи. В резултат от това тя засилва вътрешната неустойчивост на капитализма, изостря неговите противоречия и спомага за създаване на предпоставки за *социалистическа революция*.

При социализма общонародната собственост върху средствата за производство, липсата на антагонистични противоречия, *научното управление на обществото*, плановото развитие на народното стопанство, широкото участие на трудещите се маси в управлението на производството, задоволяването на постоянно нарастващите материални и духовни потребности на хората, липсата на безработица и последователното водене на единна държавна

техническа политика позволяват да се решават успешно задачите на Н.-т. р. Оттук и толкова важната и исторически значима задача — да се съединят постиженията на Н.-т. р. с предимствата на социалистическата стопанска система, да се развият по-нашироко присъщите на социализма форми за съчетаване на науката с производството. Всестранният и ускорен научно-технически прогрес е задължително условие за изграждане на комунизма, чиято материална база може да бъде само прогресивната техника, създавана въз основа на най-новите постижения на науката (вж. *Материално-техническа база на комунизма*). Извършвайки преврат в производителните сили на обществото, Н.-т. р. въздейства едновременно и върху производствените отношения. В социалистическото общество научно-техническият и социалният прогрес вървят ръка за ръка, като взаимодействуват тясно помежду си. Социалните последици от Н.-т. р., нейното въздействие върху социалната структура и духовното развитие на трудещите се са твърде многообразни. Тя води до дълбоки преобразования в общественото разделение на труда, до изменения в условията, характера и структурата на труда, предявява по-високи изисквания към квалификацията на работниците. В общия обем на трудовите разходи нараства относителният дял на умствения труд както в цялото народно стопанство, така и в отделните предприятия. Това води до прогресивни промени в социалната структура на производствените колективи. Намаляват работниците, заети с тежък физически труд, стеснява се прилагането на слабо квалифицирания ръчен труд и бързо нарастват числеността и относителният дял на работниците на висококвалифицирания труд. Отмират професии, свързани със старата техника, възникват но-

ви, по-сложни видове труд. Увеличава се прилагането на инженерно-техническият труд в производството. Внедряването на *автоматизацията* предизвиква необходимост от преместване на освобождаваните работници в други участъци от производството, което е свързано нерядко с тяхното преквалифициране. Обогаत्या се съдържанието на труда, всички неговни видове придобиват черти на творческа дейност, което съдействува за превръщането му в първа жизнена потребност на всеки човек. За това спомага и изменението на съотношението и структурата на овеществения и живия труд, на работното и *свободното време*. Н.-т. р. е мощен фактор за преодоляване на съществените различия между умствения и физическия труд, между града и селото (вж. *Различия между града и селото*), тъй като ускорява превръщането на селскостопанския труд в разновидност на индустриалния. По този начин тя формира социално еднородно общество, създава условия за *всестранно развитие на личността*.

Другарят Л. Брежнев отбелязваше в доклада си на XXV конгрес на КПСС: «Ние, комунистите, изхождаме от това, че единствено в условията на социализма научно-техническата революция придобива вярна, отговаряща на интересите на човека и обществото насока. От друга страна, единствено на основата на ускореното развитие на науката и техниката могат да бъдат решени крайните задачи на социалната революция — изграждането на комунистическо общество» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 62). В рамките на *световната социалистическа система* Н.-т. р. създава предпоставки за уеднаквяване равнищата на икономическо и научно-техническо развитие на влизащите в нея страни. За това спомага социалистическата икономическа ин-

теграция. (Вж. *Социалистическа интеграция*.) Разгръщането на Н.-т. р. в социалистическите страни става не стихийно, не от само себе си, а планомерно, съществена роля играе тук активната, съзнателна дейност на трудещите се маси, насочвана от партията и държавата.

Буржоазните схващания за Н.-т. р. при цялото им външно разнообразие целят да се конструира теоретична алтернатива на научния комунизъм, да се обоснове непотребността от социална революция, чиито функции били могли да се изпълнят от Н.-т. р. Тия схващания свеждат социалния прогрес до технически и са в служба на такива общосоциологични теории като теориите за «конвергенция», «постиндустриално общество» и «технотронна ера».

НАУЧНО УПРАВЛЕНИЕ НА ОБЩЕСТВОТО — съзнателно, целенасочено въздействие на хората върху обществената система като цяло или върху отделни нейни звена (сфери от обществения живот, отрасли на икономиката, производствени обединения, предприятия и т. н.), което им осигурява оптимално функциониране и развитие въз основа на използване присъщите на социализма обективни закономерности и тенденции.

Управлението е вътрешно присъщо на обществото на всяко стъпало от развитието му, което е обусловено от обществения характер на труда на хората, от необходимостта да се общува в труда, да се разменят неговите продукти. Производствената дейност в обществото е немислима без организираност, ред, разделение на труда, закрепване на определено място на човека в труда, на определени функции. Средство за установяване и поддържане на същия ред и организираност е управлението. От регулиране се нуждае не само трудовата производствена дейност на хората, но и тяхното социално по-

ведение. Историята на обществото познава два вида управляващо въздействие върху социалната система като цяло — стихийно и съзнателно. В първия случай управлението се осъществява в резултат от сблъскване, преплитане и кръстосване на различни, нерядко противоречащи си сили и случайни единични актове. То е обща тенденция в сляпата игра на случайността, автоматично по природа и не изисква намесата на хора. Такъв е например пазарът, основен регулатор на капиталистическата икономика. Пазарната стихия, случайната игра на многобройните актове на покупко-продажба на капиталистическия пазар, зад която действа като тенденция законът за стойността, е главна управляваща сила на производството при капитализма, средство за регулиране на общественото разделение на труда, за установяване на определени пропорции в стопанството, които все тъй стихийно се нарушават и отново установяват. Фактът, че под въздействие на особеностите на съвременното производство, на *научно-техническата революция* в капиталистическия свят намира широко разпространение държавно-монополистичното програмиране, регулиране на икономиката, не променя същината на работата. Програмирането, регулирането могат да отслабят, да забавят регулиращата роля на пазарната стихия, ала не са в състояние да я отменят.

Съзнателните форми за управление, свързани с целенасочена дейност на хората и осъществявани посредством специфични социални институции, съществуват на всяко стъпало в общественото развитие.

Обаче границите на съзнателното въздействие на хората върху социалната система и различните й звена, неговото съдържание и цели зависят от природата на обществото, от характера на икономическия му и

социално-политически строй. В хода на обществения прогрес съзнателните форми за управление търпят дълбоки изменения — от управление чрез емпирични, получени от непосредствения опит и предавани от поколение на поколение традиции и обичаи в първобитното общество до научното управление на общественото развитие при социализма.

Поради господството на обществената собственост върху средствата за производство в социалистическото общество престава да действа стихийният регулатор на производството и на целия обществен живот — пазарните отношения, анархията и конкуренцията. Тук най-важен регулатор на производството, на социално-политическия и духовния живот става съзнателната, целенасочена дейност на държавните и недържавните учреждения и организации. Тази система от учреждения и организации, възглавявани от комунистическата партия, е субект на управлението на обществото. Научното управление не е просто съзнателна форма за управление. То е управление, при което субектът му се опира върху научно опознатите закономерности на общественото развитие, държи сметка за спецификата на тяхното проявяване при конкретни условия. Да се управлява обществото научно ще рече да се разкриват прогресивните тенденции в развитието му и да се насочва съобразно с тях движението му, да се откриват и своевременно да се разрешават противоречията на общественото развитие, да се осигурява структурно и функционално единство на социалната система. Главна задача на Н. у. о. е да се постигне съответствие между субективната дейност на хората и изискванията на обективните закони, умело използване на обективните условия за постигане на максимален ефект. Обща цел на управлението на социалистическото

общество е оптимално използване закономерностите на социализма, организиране и мобилизиране на човешките, материалните и финансовите ресурси за решаване задачите на изграждането на комунизма. Основните принципи на социалистическото управление са следните: принципът за системност, комплексност, който изисква тясно свързване на решаването на икономическите, социално-политическите и идеологическите проблеми; принципът за единство на стопанското и политическото ръководство; принципът за *демократическия централизъм*, който позволява да се съчетава плановото централизирано начало в управлението с широка демокрация, с използване инициативата на масите, на челните колективи; принципът за партийност; принципите за научност, обективност и конкретност, които изискват да се държи сметка за обективните закономерности и тяхното специфично проявяване при конкретни исторически условия; принципът за основното звено за намиране сред множеството задачи на основната задача, чието решаване позволява да се реши целият комплекс от въпроси на управлението; териториално-отрасловият принцип, съгласно който в управлението е нужно да се съчетават административно-териториалният подход с отрасловия, и др. Съобразно с тези принципи към работата на апарата за управление се предявяват основни изисквания: компетентност (познаване на работата), деловитост (умение да се върши работата), съчетаване на научния и административния подход, системност, организираност и др. т. Управленската дейност при социализма има истински демократичен характер; с движението към комунизма в управлението на производството и целия обществен живот ще бъдат привлечени все по-нови трудещи се маси. Въпросите за уп-

равлението засягат не само тесен кръг ръководители и специалисти, но и всички партийни, съветски и стопански организации, всички колективни трудещи се. Най-важно нещо в управлението е управлението на хората, на колективите, тъй като хората са главен компонент на социалната система. В социалистическото общество управлението на хората е оптимално организиране на техния икономически живот, на труда, обществената им дейност, възпитаването им в дух на комунистическите идеали. С нарастване и усъвършенствуване на техниката, със задълбочаване на научно-техническата революция нараства и значението на управлението на вещите, техниката и технологията, то се усложнява, променя се качествено, първостепенно значение придобива творческата дейност на човека. Стоящата пред нашето общество задача за органично съединяване постиженията на научно-техническата революция с предимствата на социализма, преминаването на народното стопанство към нов етап на развитие, когато на преден план излизат все повече качествените фактори, интензифицирането на общественото производство налага рационализиране на цялата управленска дейност. Подобряването на теорията и практиката на планиране, усъвършенствването на организационната структура на управлението, засилването на ролята на икономическите стимули, тяхното правилно съчетаване с моралните стимули, широкото прилагане на организационна и електронноизчислителна техника, автоматизирани системи и съвременни научни методи, все по-голямото участие на трудещите се в управлението — такива са основните насоки за усъвършенствуване на управлението в развитото социалистическо общество.

НАЦИИ И ТЯХНОТО БЪДЕЩЕ — Нация (лат. natio — народ, племе) е устойчива историческа общност от хора, форма на общественото развитие, създадена въз основа на общ икономически живот в съчетание с общ език, територия, особености на културата, съзнанието и психологията.

Н. са продукт от продължително историческо развитие на обществото; те са били предшествувани от преднационални форми на общността от хора — род, племе и народност. До поява на Н. са довели зараждането и развитието на капитализма. Ленин отбелязваше, че «нациите са неизбежен продукт и неизбежна форма на буржоазната епоха на общественото развитие» (Съч. Т. 21, с. 63). Н. се образуват чрез обединяване на различни народности въз основа на преодоляване на феодалната раздробеност, на формиране и развитие на капиталистическо производство, което се нуждае от дълбоко разделение на труда, широки и здрави икономически връзки, обширен и единен пазар и т. н. Говорейки за сливането на разпръснатите при феодализма области в единно национално цяло през XVII в. в Русия, Ленин например свързваше този процес със «засилващата се размяна между областите, постепенно нарастващото стоково обръщение и концентрирането на малките местни пазари в един общоруски пазар. Понеже ръководители и господари на този процес са били капиталистите-търговци, създаването на националните връзки не е било нищо друго освен създаване на буржоазни връзки.» (Събр. съч. Т. 1, с. 144.)

Тъй като зараждането и развитието на капитализма в различните страни от света се отличават с голяма неравномерност, и формирането на Н. също се извършва неравномерно. Докато в Европа този процес е завършил в основни линии още преди

едно столетие, в много колониални или бивши колониални страни (например в Африка) той сериозно се забави и се извършва и понастоящем в хода на националноосвободителната борба и изграждането на младите независими държави. Както свидетелствува опитът на СССР и други социалистически страни, много народности, които не бяха успели да се формират като Н. по времето, когато победи социалистическата революция, се образуват нерядко като Н. при прехода към социализма.

Принадлежността към една нация обединява хората. Обаче националната общност не премахва класовите различия в рамките на Н. В буржоазното общество класовият антагонизъм пронизва всички страни от живота на нацията, разполовява я на противоположни части. Затова при анализиране на всяко национално движение или явление е необходим класов подход, съобразяване с различията между интересите на класите и социалните слоеве. Ленин казваше дори, че във всяка Н. в буржоазното общество има две Н. — Н. на експлоататорските класи, на капиталистите и помешниците, сиреч Н. на потисниците, и Н. на трудещите се и експлоатирани маси, на работниците и селяните, сиреч Н. на потисканите, а във всяка национална култура има съответно две национални култури. «Има великоруска култура на пуришкевичевци, гучковци и струвевци — но има също така и великоруска култура, която се характеризира с имената на Чернишевски и Плеханов. Такива две култури има при украинците, както и в Германия, Франция, Англия, при еврейте и т. н.» (Съч. Т. 20, с. 17.) Една от най-характерните черти на националната политика на експлоататорските класи е постоянният им стремеж да представят собствените си тяснокористни класови интереси за общонационални, а ло-

зунга за защита на «националното единство» да използват в борбата против работническата класа и всички трудещи се.

Социалистическите Н. са Н. в общество, свободно от експлоататорски класи и класов антагонизъм, базиращо се върху здрав съюз между всички социални групи — работническата класа, кооперираните селяни и народната интелигенция. Идейна основа на социалистическите Н. е марксистко-ленинската идеология, идеологията на социалистическия интернационализъм. Сплотеността и дееспособността на тези Н. се определят от социално-политическото и идейното единство. За пръв път в историята се утвърждават Н. с единна национална култура, с единен за цялото общество светоглед, с единни основни интереси и цели на всички членове на обществото.

Преходът от социализма към комунизма е свързан с по-нататъшно развитие на социалистическите Н., на тяхното стопанство и култура, с ликвидиране на още съществуващите различия помежду им. Въз основа на усъвършенствуване на обществените отношения и постепенно заличаване на границите между класите нараства социалната еднородност на Н. Разгръща се интензивно сближаване на всички Н. и народности, все по-пълно съвпадане на техните икономически, социално-политически и духовни интереси, по-нататъшно интернационализиране на всички страни от живота им и т. н. Засилват се взаимното влияние, сътрудничеството и взаимопомощта между Н. и народностите, те се обогатяват все повече една друга, у тях се формират по-интензивно общи черти във всички сфери на материалния и духовния живот въз основа на все по-пълно изявяване и развитие на вътрешните прогресивни възможности на всяка Н.

Сближаването на Н. при изграж-

дането на комунизма води до заличаване на националните различия, при което в различните области това става неравномерно. Сравнително бързо се преодоляват например различията в икономиката. По-устойчиви са националните различия в културата и особено в езика, които ще се запазят изглежда по-дълго време. Общите пътища и тенденции за заличаване на националните различия помагат да се изясни образуването на новата историческа общност — многонационалния съветски народ. Трябва обаче да се има предвид, че заличаването на националните различия в световен мащаб е по-сложен процес, който има свои особености в сравнение с подобния процес в рамките на социалистическите страни. Затова Н. ще съществуват вероятно още дълго време, дори след ликвидирането на капитализма в международен мащаб.

Обаче Н. е историческо явление. И колкото и продължително и сложно да е заличаването на националните различия, те ще изчезнат също така неизбежно, както са възникнали на времето през определен етап от историческото развитие. Бъдното високоразвито комунистическо общество не ще познава не само социално-класови, но и национални различия. Пътят към бъдещото сливане на Н. и народностите в единна безнационална комунистическа общност на човечеството минава през пълно освобождаване и развитие на всички народи, през максимално разкриване и разгръщане на всичко ценно у всеки народ, във всяка национална култура. Ленин подчертаваше, че «тъй както човечеството може да дойде до унищожаване на класите само като мине през преходния период на диктатурата на потиснатата класа, също така и до неизбежното сливане на нациите човечеството може да дойде само като мине през преходния период на пъл-

ното освобождаване на всички потиснати нации, т. е. на тяхната свобода на отделяне.» (Съч. Т. 22, с. 148.) (Вж. също *Националноосвободителна революция, Национални отношения при капитализма и Национални отношения при социализма*.)

«НАЦИОНАЛЕН СОЦИАЛИЗЪМ» — Теориите за «национален социализъм» са идеологически концепции, възникнали в средните социални слоеве (вж. *Средни слоеве*) и сред непролетарските слоеве от трудещи се в освободените страни, които обикновено са еkleктично смесване на социалистическите идеали с националните традиции, с всевъзможни народнически, утопични, реформистки, религиозни, дребнобуржоазни и други идеи. Социалистическите доктрини от национално естество са породени от сегашния етап на националноосвободителните революции, когато рамките на буржоазния *национализъм* станаха твърде тесни за по-нататъшното им развитие, а силите, способни да прокарат последователно линията на научния социализъм, още не са укрепнали достатъчно, за да възглавят борбата за национално и социално освобождение.

Ролята на социалистическите доктрини от национално естество зависи от това, в кои страни и при какви конкретни исторически условия се издигат те, чии класови интереси изразяват и с каква социално-икономическа програма са свързани. Съответно открояват се редица относително самостоятелни идейни течения: социалистически концепции от национално-буржоазно коляно; дребнобуржоазни реформистки доктрини за национален социализъм; най-сетне немарксистки социалистически теории на съвременната революционна демокрация в развиващите се страни.

Подкрепяйки всичко напредничаво

и прогресивно в теорията за «Н. с.», привържениците на научния социализъм отбелязват техните слаби и отрицателни страни. Прогресивна страна на тези концепции, особено от революционно-демократичното направление, е на първо място отрицателното им отношение към капиталистическата система. Челната част от революционната демокрация се обявява за радикални социално-икономически преобразования, които да създават предпоставки за развитие към социализма. Тя се стреми да сложи край на тежкото наследство от колониалното минало, да очисти обществото от феодалните и патриархалните отживелици, да създаде развита многоотраслова икономика, да подобри положението на селяните-зеделци и да издигне жизното равнище и културата на народа. На решаването на тези проблеми се обръща първостепенно внимание в страните със социалистическа ориентация. В теорията за «Н. с.» личи нарастващото влияние на идеите на *марксизма-ленинизма*. В програмните документи на редица революционно-демократични партии се подчертава, че в основата на развитието на човешкото общество се намира взаимовръзката между производителните сили и производствените отношения; че социалната революция е експлозия, подготвена от постепенното, еволюционно развитие, от изостряне на антагонистичните противоречия; че капитализмът ще бъде сменен навсякъде от социалистическото общество, свободно от класов антагонизъм и експлоатация на човек от човека.

Същевременно в теорията за «Н. с.» в редица страни е доста осезаемо влиянието на религиозните схващания. То е свързано с това, че десетилетия наред големите религии в азиатско-африканския свят, исляма и будизма, са били идеологическо знаме в борбата на потиснатите на-

ции. След завоюването на независимост някои религиозни дейци се прехвърлиха открито в лагера на реакцията. В същото време значителна част от тях останаха с трудовия народ, подкрепят стремението му да тръгне по *некапиталистически път на развитие*, да се придържа към социалистическа ориентация.

Насочвайки острието на борбата срещу империализма и вътрешната реакция, теорията за «Н. с.» в повечето случаи спомага обективно за придвижване по пътя на некапиталистическо развитие, за постигане на икономическа независимост и укрепване на държавната самостоятелност. Тъй като тази идеологическа платформа не е цялостен научен светоглед, нейните последователи придават понякога на лозунгите си дребнобуржоазно-националистична окраска, проявяват склонност към «прескачане» на необходимите етапи на развитие, надценяват ролята на военно-политическите методи за ръководство и подценяват ролята на организаторската и идеологическата работа с масите, проявяват необосновано недоверие към привържениците на марксистко-ленинската идеология.

Някои теоретици на националния социализъм, особено от буржоазно и дребнобуржоазно коляно, влагат в понятието социализъм съдържание, което няма нищо общо с него. Според един от тях последователите на пророка Мохамед «са били социалисти още преди да е била изобретена тая дума», други пък заявяват, че социализмът бил преди всичко осъществяване на принципите на будизма и т. н. За множество концепции на националния социализъм в развиващите се страни е характерно преувеличаване на особеностите от национално естество и историческите традиции, прекомерно наблягане върху морално-етичните фактори. Под предлог, че го при-

гаждали към местните условия, отделни представители на националния социализъм се опитват да препарират научния социализъм, да го изпразнят от революционното му съдържание под формата на всякакви «поправки» и «допълнения». Нерядко те превъзнасят националното, расовото и географското единство и прииизяват значението на интернационалната класова солидарност на борците за социализъм.

По-дълбокото запознаване с марксистко-ленинската теория, по-внимателното изучаване опита на социалистическите страни и най-после практиката на самото национално-демократично движение, в което играят все по-нарастваща роля работническата класа, селските маси, непролетарските слоеве и прогресивната интелигенция, спомагат за освобождаване от националистическите, реформистките и буржоазните илюзии. Своеобразната еволюция на челната част от революционната демокрация към марксистко-ленинския светоглед е една от реалните възможности в наше време.

НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ — (лат. *patio* — нация, народ) — преминаване на предприятия или стопански отрасли, които се намират в частна собственост, в собственост на държавата. Характерът на Н. се определя от съществуващия в страната обществен строй. Теоретичните основи на социалистическата Н. са разработени в трудове на основоположниците на марксизма-ленинизма, които са я разглеждали като една от формите за социалистическо обобществяване на средствата за производство. Политическа предпоставка за социалистическа Н. е победата на пролетарската революция. Утвърдил диктатурата си (вж. *Диктатура на пролетариата*), пролетариатът изземва принудително имуществото на капиталистите и по-

мешчиците, като го предава в собственост на целия народ. Социалистическата Н. ликвидира съществуващото при капитализма отделяне на трудещите се от средствата за производство, превръща работническата класа от експлоатирана в стопанин на производството. Подчертавайки правомерността на експроприирането на експроприаторите, доколкото капиталистическата и помещическата собственост биват придобивани не с личен труд, а в резултат от *експлоатация* на трудещите се, Маркс писа: дори и да се допусне, че капиталът «при влизането си в производствения процес е бил лично придобита собственост на своя вложител — той рано или късно ще стане стойност, присвоена без еквивалент, т. е. материализация (все едно дали в парична или друга форма) на незаплатен чужд труд». (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 578.*)

Марксизмът-ленинизмът разграничава ясно едрата и дребната частна собственост върху средствата за производство. Докато едрата капиталистическа собственост подлежи на Н. след идване на пролетариата на власт, собствеността на селяните и занаятчните не се експроприира, а се превръща в социалистическа чрез доброволно коопериране. (Вж. *Селскостопанска кооперация.*)

Сочейки, че Н. на средствата за производство е обща за социалистическите революции закономерност, основоположниците на научния комунизъм предвиждаха, че мероприятията на пролетариата за одържавяване на средствата за производство, начините и методите на Н. могат да бъдат различни в зависимост от конкретно-историческите условия. Тези начини и методи трябва да бъдат определени от политическата партия на работническата класа.

В СССР първи акт на Н. беше Декретът за земята, приет на 26 октом-

ври (8 ноември) 1917 г. на II конгрес на съветите (вж. *Национализиране на земята*). Н. на другите най-важни средства за производство и обръщение се осъществяваше на няколко етапа, чиято последователност се определяше от значението на предприятията и отраслите на народното стопанство при формирането на социалистическата икономика, както и от поведението на собствениците на средствата за производство. С декрет на ВЦИК от 14 (27) декември 1917 г. бяха национализирани частните банки. На 28 юни 1918 г. бе издаден декрет за обща Н. на едрата промишленост.

Едновременно с Н. на промишлеността беше извършена Н. и на други отрасли на народното стопанство, на търговската флота и външната търговия, както и на железопътния транспорт. Заключителен акт на Н. на промишлеността стана постановлението на Висшия съвет за народно стопанство от 29 ноември 1920 г., по силата на което бяха предадени в собственост на държавата всички предприятия с над 5-има работници при механичен двигател или 10 работници при липса на механичен двигател.

В страните с народна демокрация Н. на промишлеността имаше някои особености. Тя се извършваше в хода на прерастването на демократичната революция в социалистическа. Наред с безвъзмездното конфискуване на предприятията, принадлежали на фашистките държави, на монополи и военни престъпници, се прилагаше нашироко компенсиране стойността на национализираните предприятия на собствениците, които не бяха се компрометирали със сътрудничество с фашизма.

Н. чрез обезщетяване не противоречи на марксизма. Енгелс подчертаваше, че начинът на експроприране (срещу обезщетение или без обезщетяване) ще зависи преди всич-

ко от обстоятелствата, при които пролетариатът ще дойде на власт, както и от поведението на самите капиталисти.

Частична Н. (на някои отрасли и едри предприятия) може да бъде извършена и от буржоазната държава, която прибегва до тази мярка обикновено под натиска на демократичните сили. Тази Н. е сложен и противоречив процес. Тя свидетелствува, че съвременните производствени сили в капиталистическите страни са надраснали рамките на частната собственост, като същевременно тя се осъществява при условията на икономическо и политическо влияние на монополите, придружава се от високи компенсационни плащания за бившите собственици на национализираните предприятия и с привилегии, давани на монополите във връзка с използването на услугите на национализирания сектор. Когато в Англия след Втората световна война бяха национализирани предприятията от горивно-енергийното стопанство и транспорта, железниците и значителна част от автомобилния парк, правителството реконструира тези предприятия за сметка на държавния бюджет (чиято приходна част е съставена главно от данъци от населението); за сметка на акциите на предишните собственици бяха издадени държавни облигации, осигуряващи ежегоден, достатъчно висок гарантиран доход. Н. при капитализма променя само формата на капиталистическата собственост: частнокапиталистическата в държавно-монополистична. (Вж. *Държавно-монополистичен капитализъм*.) Буржоазните правителства практикуват нерядко денационализация (реприватизация), т. е. предаване на държавни предприятия в собственост на монополите. Продаването на държавни предприятия се извършва на изгодни за частните собственици условия.

Н. се осъществява и в страните, освободили се от колониална зависимост, където тя засяга преди всичко собствеността на чуждестранните компании и частните притежатели. Значението на Н. се определя от това, по какъв път ще се развива по-нататък страната. В страните, избрали пътя на некапиталистическо развитие, тя се извършва в широки мащаби и засяга собствеността на националната буржоазия. Н. на чуждестранните и националните предприятия в тези страни става важен фактор за създаване на социалистически елементи в многосекторната икономика. Доходите, получавани от национализирания сектор, особено от продажбата на петрол и петролни продукти, играят прогресивна роля в стратегията във връзка с националното развитие на тези страни.

НАЦИОНАЛИЗИРАНЕ НА ЗЕМЯТА — преминаване на земята от частна собственост в собственост на държавата.

Първи привърженици на Н. з. са били социалистите-утописти (вж. *Утопичен социализъм*), които подложили на критика съществуващите аграрни отношения и рисували в съчиненията си картини на идеално общество с обществена собственост върху земята. По време на буржоазните революции в Англия и Франция Н. з. е станало програмно искане на бедните градски и селски слоеве. В Русия идеята за Н. з. е лансирана от декабриста Пестел и революционните демократи Херцен, Огарьов и Чернишевски.

Разглеждайки аграрните отношения, Маркс показва, че «поземлената собственост се различава от другите видове собственост с това, че на известно равнище на развитие тя изглежда излишна и вредна дори от гледище на капиталистическия начин на производство». (Маркс, К. и Ф.

Енгелс. Съч. Т. 25, ч. II, с. 164.) В теоретично отношение Н. з. при условията на господство на буржоазията унищожава абсолютната рента и облекчава проникването на капитализма в земеделието. Макар и да е трябвало от Н. з. да спечели преди всичко буржоазията, на практика тя никъде не се е решила на тази мярка, тъй като настъплението срещу една форма на частната собственост е могло да се окаже опасно за цялата капиталистическа собственост.

Пролетарското искане за Н. з. бе издигнато в обща форма от Маркс и Енгелс в «Манифест на Комунистическата партия». Впоследствие то биваше конкретизирано с оглед различните страни, различните форми на поземлена собственост и различните етапи на революцията. Така основоположниците на научния комунизъм сочеха, че земеделието в Англия е най-пълно подготвено от капиталистическото развитие за Н. з.; във Франция, където преобладавала дребната собственост на селяните върху земята, лозунгът за Н. з. щял да бъде политически неправилен: едно експроприране на селяните могло да ги отблъсне от съюза им с пролетариата.

За първи път задачата за Н. з. беше практически решена в СССР с Декрета за земята (26 октомври (8 ноември) 1917 г.). II конгрес на Съветите отмени частната собственост върху земята. Земята бе превърната в общонародно достояние и предадена безплатно за уравнително ползване, като беше забранен наемният труд. Съветската държава изключи земята от стоковото обръщение. По този начин бяха избавени от необходимостта да харчат огромни средства за купуване на земя, да внасят арендна такса за помещиците. Н. з. имаше важно значение за подготвяне на икономическите условия за социалистическо обобществяване на селското стопанство, при укрепването на

политическия съюз между работническата класа и селяните.

Н. з. в другите социалистически страни се отличаваше с някои особености, обусловени от спецификата на аграрните отношения във всяка страна.

За европейските страни с народна демокрация е характерно частичното Н. з. Национализирани бяха само горските масиви, напоителните съоръжения и пустеещите земи. Основната пък маса обработваема земя беше предадена след конфискуването ѝ в собственост на селяните, тъй като повечето селяни притежаваха по-рано участъци земя по правото на частната собственост. Тази особеност сложи известен отпечатък и върху кооперирането на земеделските стопанства. (Вж. *Селскостопанска кооперация*.)

Своеобразно бе осъществявано Н. з. в Куба. Тук въз основа на национализираните стопанства на чуждестранните и местните собственици бяха създадени веднага след революцията кооперативни стопанства на селскостопанските работници, преобразувани след това в държавни народни имения. През 1963 г. бяха национализирани и кулашко-капиталистическите стопанства. В резултат от това на държавния социалистически сектор в селското стопанство се падат преобладаващата част поземлени площи.

Частично Н. з. се извършва и в развиващите се страни, освободени от колониална зависимост. Тук то се характеризира предн всичко с антиколониална насоченост: в ръцете на държавата преминават земите на бившите колонизатори.

По такъв начин Н. з. е мярка, която може да бъде осъществена в хода както на буржоазнодемократическата, така и на социалистическата революция. Необходимостта от него и мащабите му се определят от конкретните исторически условия, неговото

социално съдържание зависи от характера на революцията. «...Национализирането на земята — писа Ленин — е не само «последната дума» на буржоазната революция, но и крачка към социализма». (Събр. съч. Т. 16, с. 390.)

НАЦИОНАЛИЗЪМ — психология, идеология, светоглед и политика на предпочитане едни нации пред други, на възвеличаване на собствената нация и разпалване на национални ежби и расова ненавист (вж. *Расизъм*).

Разновидностите на Н. са много, като се започне от открито фашисткия шовинизъм и се свърши с изтънчения, прикрит с марксистка фразеология Н. Той се явява и като великодържавен шовинизъм на потискащата нация, която малтретира другите нации, и като местен Н. на потисканата нация, който се изразява в стремеж към затвореност и в недоверие към другите нации. Обратна страна на Н. е империалистическият космополитизъм, който проповядва разтваряне на нациите и народностите в «образцовите» (господстващите) нации.

Н. се поражда от отношенията на частна собственост и експлоатация. Негови носители са буржоазията и дребната буржоазия. Н. е чужд на природата на пролетарната като носител на интернационализма. Обаче историческият опит свидетелствува, че чрез системно и продължително внедряване на Н. може да бъдат отровени доста широки маси, в това число и някои слоеве работници. Това бе постигнато например от пруските милитаристи и нацистите в Германия.

Националните ежби затрудняват, а понякога и парализират класовата борба на пролетарната. Под прикритието на приказки за «общонационални» интереси буржоазията разпалва национална ненавист и завое-

вателни войни. Монополстичният капитал използва нашироко шовинизма и расизма за преследване на цели раси и народности.

Марксизмът е непримирим към Н. Има периоди в националноосвободителните движения, когато Н. на потиснатата нация е като програма за национално възраждане, като идеология и политика на борба против империализма, за политическа и икономическа независимост, за суверенитет и всестранно развитие на собствената нация. Марксистите-ленинци смятат за исторически оправдан Н. с такова общодемократично съдържание и го подкрепят там и тогава, където и когато е налице това съдържание, без да забравят силите, които се прикриват само временно с общодемократичната борба и са готови да предадат истинските интереси на нацията.

Ликвидирайки антагонистичните класи, социализмът изтръгва по този начин социалните корени на Н. Обаче проявите на Н. и национална ограниченост не изчезват автоматично.

«Националистическите предразсъдъци и остатъците от някогашната национална вражда са област, където съпротивата срещу социалния прогрес може да бъде най-продължителна, упорита и ожесточена...» (Програмата на КПСС). Причина за това не са националните форми за живот сами по себе си и вродеността на националистическата психология, както твърдят идеолозите на буржоазията, а реални исторически условия: тежкото наследство от минали вражди и недоверие между народите, остатъците от някогашно неравенство в развитието на различните нации, постоянните опити на империалистите и техните идеолози да съживяват и подклаждат националистическите предразсъдъци, преувеличената или извратена проява на национални чувства. Роля играе и изоставянето на съзнанието от социалисти-

ческото битие, и отстъпленията от нормите на *социалистическия начин на живот* — нарушаване на равноправието на народите в тяхното икономическо и културно развитие, в кадровата политика, пренебрегване на национални чувства, подменяне на *социалистическия патриотизъм* с тясно национален лъжепатриотизъм, при което патриотизмът се превръща в национална ограниченост, и т. н. При цялото разнообразие на източниците на Н. резултати от него са националните вражди и нарушаване братството между трудещите се. Запазвайки се под формата на отживелици, Н. се проявява често непряко, а замаскирано, например под знаме за защита на националните особености, традиции и обичаи, без да се прави разлика между прогресивно и реакционно в тях. Изобщо прекомерните подчертавания на «самобитността» в развитието на нациите и техните култури, уж свободни от взаимни влияния, пречи на здравите отношения и на взаимното обогатяване на нациите и народностите.

С образуването на *световната социалистическа система* се разшири кръгът от нации, които влязоха в отношения помежду си върху основата на *социалистическия интернационализъм*. При тези условия националистичните тенденции противоречат не само на интересите на интернационалното сътрудничество между трудещите се, но и на истински националните интереси на народите.

По природа Н. е враждебен на социализма, на марксистко-ленинския светоглед, на *дружбата между народите*, противоречи на обективното развитие и сближаване на социалистическите нации. Буржоазният Н. придобива през съвременната епоха особено изтънчени форми. Острието му е насочено преди всичко срещу първата социалистическа страна — СССР.

Н. е почва, върху която виреят

както «левният», така и десният *опортюнизъм*, което потвърждава още веднъж Лениновата теза, че «идейно-политическото родство, връзка, дори тъждество на опортюнизма и социалнационализма не подлежи на никакво съмнение». (Съч. Т. 21, с. 145.) Н., съчетан с опортюнизма в революционното движение, е особено опасен, защото нерядко се прикрива с марксистко-ленинска терминология. Предприетата от маоистите подмяна на класовия принцип с национален, расов и географски, която доведе до националистично израждане на социализма в КНР, показва нагледно цялата дълбочина на тази опасност. Нито една комунистическа партия не може да остане действително марксистко-ленинска и да изпълнява ролята си на авангард при изграждането на новото общество, ако не създаде атмосфера на нетърпимост към Н. и не го преодолее на първо място в собствените си редове.

КПСС придава първостепенно значение на интернационалистичното възпитание на трудещите се, на преодоляването на всякакви националистични прояви. Съгласно чл. 36 от Конституцията на СССР «гражданите на СССР от различни раси и националности имат равни права. . . всякакво проповядване на расово или национално превъзходство, на вражда или пренебрежение се наказват от закона». Борбата против Н. е и много важно условие за укрепване на световната социалистическа система, за осигуряване единство на международното комунистическо и работническо движение и успешна националноосвободителна борба на потиснатите народи. Както сочеше Ленин, борбата с националистичните предразсъдъци «толкова повече излиза на преден план, колкото позлободневна става задачата за превръщане на диктатурата на пролетариата от национална (т. е. съществуваща в една страна и неспособна

да определя световната политика) в интернационална (т. е. диктатура на пролетариата поне в няколко напреднали страни, способна да има решаващо влияние върху цялата световна политика)». (Съч. Т. 31, с. 137.)

НАЦИОНАЛНА БУРЖОАЗИЯ — в икономически по-слабо развитите, поробените или освободени страни местна капиталистическа класа, заинтересована от самостоятелно политическо и икономическо развитие на нейната страна. Към Н. б. не може да бъде причислена прослойката от проимпериалистическа буржоазия, която изпълнява ролята на посредник на чуждестранния монополистичен капитал и изпълнява функции на много важна социална опора на *неоколониализма*.

Във всяка сфера от икономическата дейност на *развиващите се страни* — индустрията, земеделието, кредитно-застрахователната система и т. н. — националният капитал се натъква почти всякога на надмощието на чуждестранния капитал и запазваните от колонизаторите предкапиталистически отношения. Това поражда особено остро противоречие между Н. б. и империалистическата буржоазия от метрополиите. Така обективно възниква заинтересованост на Н. б. от антиимпериалистическа и антифеодална революция. Разкривайки потенциалните революционни възможности на националната буржоазия, Ленин писа: «В «напреднала» Европа *напредничава* класа е само пролетариатът. А живата буржоазия е готова на всички дивации, зверства и престъпления, за да запази загиващото капиталистическо робство. . .

Навсякъде в Азия расте, шири се и крепне могъщо демократическо движение. Буржоазията там *още* върви с народа против реакцията.» (Съч. Т. 19, с. 84—85.) Наистина в редица страни от Азия и Африка Н.

б. възглави антиимпериалистическата борба на народите или пък става водеща сила в антиимпериалистическия блок. Тя успя да излъчи влиятелни политически водачи и да увлече масите с патриотична програма за национално освобождение.

Н. б. е двойствена по социална природа, което се открива особено ясно след завоюване на национална независимост. Тя изпитва върху себе си потисничеството на империалистическите монополи и сама е експлоататор на трудещите се. Общодемократичните преобразования са изгодни за нея в една или друга степен, ала тя не е в състояние да ги изпълни последователно в живота поради съглашателските си тенденции. Стремейки се да укрепи националния суверенитет, Н. б. търси подкрепа сред широките народни маси, но при това се страхува да не би демократичните елементи, които изразяват интересите на народа, да придобият твърде голямо влияние. Държейки за самостоятелно използване на природните и човешките ресурси на страната, тя не се решава на пълно експроприране на чуждестранния монополистичен капитал и е склонна да решава противоречията си с чуждестранните монополи чрез компромиси, преразглеждане на условията и формите за сътрудничество, а не чрез решителна борба. Заинтересована от аграрната реформа като важна предпоставка за създаване на вътрешен пазар, Н. б. не предприема радикално изкореняване на феодално-крепостните институции, като съзира в него опасен прецедент на посегателство върху частната собственост изобщо. Противоречията в положението на Н. б. са породени в значителна степен от *съвременната епоха*. Като носител на капиталистическия начин на производство Н. б. се появи на историческата арена по време, когато световният капитализъм като обще-

ствена система навлезе в период на залез. Нейният настойчив стремеж да поведе страната по капиталистически път влиза в противоречие с антикапиталистическата тенденция на общественото развитие и с интересите на трудещите се и поражда отдръпване на народните маси от Н. б., криза в ръководството на *националноосвободителната революция* от буржоазията. В резултат от това Н. б. се сближава все по-очевидно с империализма и вътрешната реакция, като заляга в икономическата област за свобода на капиталистическата инициатива, а в политическата — за максимално укрепване на оръдията на нейното класово господство: полицията, армията, съдилищата, бюрократичната администрация и др. т. Нерядко тя преминава към насилствено смазване на пролтарското и селското движение, към терор срещу комунистите и левите сили.

Н. б. води политика на закрепване на своите господстващи класови позиции под знамето на *национализма*. Лозунгите на национализма, ако са свързани с апел за защита на суверенитета, националната култура и самобитността, още продължават да играят положителна роля в антиимпериалистическите движения на народите. Обаче с изтласкване на преден план на класовите противоречия се проявява все по-осезаемо антидемократичната, реакционна страна на национализма.

Важно значение при оценяване на Н. б. има наред с общата характеристика и вземането под внимание на различните и специфични черти. Така в Латинска Америка известна част от местната буржоазия се е преплела толкова тясно със северноамериканските монополи, че вече е престанала да бъде носител на националните аспирации и сериозна антиимпериалистическа сила. В редица страни от Арабския Изток и Африка, където липсва зряла ин-

дустриална прослойка от Н. б., ролята на водеща държава, политическа сила принадлежи на буржоазията, свързана с бюрократично-административната върхушка, която паразитира върху държавния сектор и богатеє от сътрудничеството си с чуждестранния капитал. Често недоволна от надмощието му, тя се стреми сама да стане притежател на природните богатства на страната, на средствата за производство и т. н. При условията на социалистическа ориентация Н. б. обикновено се лишава от ръководния си монопол върху властта, но може да участва отчасти в прогресивното развитие на страната, особено в икономическата сфера, като една от фракциите на националдемократичния фронт.

НАЦИОНАЛНИ ОТНОШЕНИЯ ПРИ КАПИТАЛИЗМА — отношения на икономическо и социално-политическо неравенство, на експлоатация и потискане, на вражда и недоверие между народите.

Капитализмът не само породил нациите и националните различия, но и създаде националния въпрос, като превърнал едни нации в обект на експлоатация и потискане от други нации. В капиталистическото общество, основано върху частната собственост и класови антагонизми, експлоатацията на човек от човека се допълва закономерно с поробване и ограбване на едни народи от други, а Н. о. добиват не по-малко неизбежно характер на отношения на господство на едни и подчиняване на други. През *империализма* във връзка със завземането на огромни територии, заробването на много народи и превръщането им в колонии националният въпрос се изостри още повече, превърна се в национално-колониален въпрос. (Вж. *Колониалната система и Националноосвободителна революция*.)

Анализирайки обективните закономерности в развитието на Н. о. при капитализма, Ленин разкри две основни исторически тенденции: тенденцията към пробуждане и развитие на националния живот и националните движения и към създаване на национални държави, която преобладава в началното развитие на капитализма, и тенденцията към засилване на връзките между нациите, към разрушаване на националните прегради и интернационализиране на обществения живот, която преобладава през империализма. Развитието на капитализма засилва действието на двете тенденции, но неговата антагонистична природа обуславя непримиримо и все по-изострящо се противоречие между тях, което не може да се премахне в капиталистическото общество. Затова макар и развитието на буржоазната демокрация в отделни страни да можеше да се смекчат националните търкания, при все това всички опити да се разрешат националните противоречия в буржоазното общество и да се създадат устойчиви и жизнеспособни международни общности търпяха неизменно крах. Достатъчно е да се посочи в най-новата история разпадането на Австро-Унгарската империя, крахът на т. нар. Британска общност на нациите и на цялата колониална система на империализма, острият национални и национално-езикови конфликти в САЩ, Канада, Англия, Белгия, Испания и т. н.

Изхождайки от обстоятелството, че проблемът за националните отношения заема важно място в социално-политическия живот, марксистко-ленинските партии придават голямо значение на разработването на теорията по националния въпрос, за условията за освобождаване и свободно развитие на нациите, както и на изработването на съответна програма и политика. През всяка исто-

рическа епоха, във всеки исторически етап от развитието на една и съща страна националният въпрос има свое класово съдържание и играе своеобразна роля в класовата борба. Конкретно-историческият и класов подход към оценяването на националните движения е особено важно методологично изискване на научния комунизъм при изработването на националната политика и програмата на марксистко-ленинските партии. Например в Русия, където националният въпрос имаше голям относителен дял в живота на страната, преди Февруарската революция той бе разглеждан от Ленин и Болшевишката партия като съставна част от общодемократичното преобразуване на обществото, като част от буржоазнодемократичната революция. Във връзка с това в първата програма на партията ставаше дума за задачите и пътищата за максимално смекчаване на националните противоречия и националната обособеност за сплотяване на трудещите се от всички националности за борба против царското самодържавие. Програмата издигаше искания за демократизиране на страната, за осигуряване правото на нациите на самоопределение, включително и на отделяне и образуване на самостоятелна държава, за областна автономия, равенство на нациите и изграждане на партията по интернационален признак. В навечернето на Октомври и след него националният въпрос става вече част от *социалистическата революция* и социалистическото преобразуване на обществото. С оглед на това партията вече не се ограничаваше само със задачите за ликвидиране на националното потисничество и неравноправие, но и издигаше искания за осигуряване на фактическо равенство между нациите върху основата на всестранно развитие, на коренно преобразуване на Н. о. в дух на *дружба*

между народите и социалистическа взаимопомощ.

Историческият опит на СССР и другите многонационални социалистически страни потвърди напълно на практика особено важното положение на научния комунизъм, изразено в «Манифест на Комунистическата партия» от Маркс и Енгелс, че в същата степен, в която бъде премахната експлоатацията на човек от човека, ще изчезне и експлоатацията на една нация от друга, а заедно с антагонизма между класите в нациите ще отпаднат и враждебните отношения между нациите. Събаряйки господството на реакционните класи — на буржоазията и помещиците, които насаждат вражда между народите, социалистическата революция ликвидира напълно и завинаги всякакви форми за социално и национално потискане, премахва преградите по пътя към сближаване на народите.

НАЦИОНАЛНИ ОТНОШЕНИЯ ПРИ СОЦИАЛИЗМА — отношения, които се формират и развиват въз основа на *дружбата между народите*, на тяхно всестранно сътрудничество, взаимопомощ и интернационално единство.

Тези отношения се създават в хода на изграждането на социализма и получават всестранно развитие с победата на социализма, когато се образуват социалистически нации, коренно различни от нациите в капиталистическото общество по икономическа основа, класова структура, културно развитие и духовен облик. Социалистическите нации се състоят от приятелски класи и слоеве от трудещи се, за които са характерни общи интереси и цели, *социално-политическо и идейно единство*. Върху основата на общия икономически, социално-политически и културен живот се изработват интернационалистични черти в характера на хора-

та, социалистическо национално самосъзнание и социалистическо мислене и поведение. Отношенията между тези нации се градят въз основа на хармонично съчетаване на техните национални и интернационални интереси.

Политическа основа на отношенията между нациите и народностите в СССР е съветският държавен строй, *социалистическата демокрация*. Всички съветски нации и народности имат своя държавна уредба, която не обособява един народ от друг, а насочва усилията им към укрепване на единната социалистическа държава. «СССР олицетворява държавното единство на съветския народ, сплотява всички нации и народности за съвместното изграждане на комунизма.» (Конституция на СССР, чл. 70.) Залегналият в основата на социалистическата държавна уредба принцип за *демократическия централизъм* осигурява съчетаване на националните интереси с общосъюзните интереси.

Икономическа основа за развитие на отношенията между нациите при социализма е *обществената социалистическа собственост* върху средствата за производство и социалистическата стопанска система. Върху тази основа се извършваше уеднаквяването равнищата на стопанско развитие на всички нации и народности. По-развитите нации оказаха огромна помощ на изостаналите в своето развитие нации и народности. Едновременно с това започна да напредва взаимното подпомагане на народите.

Идейно-теоретична основа на отношенията между нациите при социализма са *марксизмът-ленинизмът* и *социалистическият интернационализъм*. За да бъдат възпитани милионите трудещи се маси в дух на интернационализъм и да се превърнат в активни строители на новия живот, нужно е да се издигне тяхно-

то културно равнище. Както показва опитът на СССР, в резултат от *културната революция* са създадени национални кадри от интелигенция, а широките трудещи се маси овладяват научните знания. Такива черти в характера на съветските нации като социалистическия интернационализъм, чувството за дружба и взаимопомощ между народите и съветския патриотизъм са отражение на новите, социалистически отношения.

Важно условие, което спомагаше за развитието на социалистическите национални отношения в СССР, беше осъждането на *култа към личността* от партията, ликвидирането на нарушенията на принципите на ленинската национална политика: възстановяването на националната автономия на балкари, нигуши, калмици, карачаевци и чеченци, разширяването на правата на съюзните и автономните републики при ръководенето и изграждането на народното стопанство и културата, в законодателството и съдопроизводството и т. н.

Съветският народ като нова историческа общност олицетворява нов, по-висок етап на социалистическите Н. о. — интернационалното единство на нациите и народностите от СССР. Сега развитието на социалистическите нации включва два прогресивни процеса — разцвета на всички нации и тяхното всеотдайно сближаване. Тези процеси са взаимосвързани и се извършват върху основата на единната съветска социалистическа икономика; на социалната еднородност на нациите и народностите в СССР, на тяхното социално-класово единство; на общия им политически и духовен живот. Решаваща роля при сближаването на нациите играе създаването на *материално-техническа база на комунизма*, при което производителните сили надрастват все повече рамките на отделните съюзни ре-

публики. Специализацията и кооперирането, съвместното изграждане на големи индустриални обекти стават жизнена необходимост за всички нации, изискват най-тясно сътрудничество помежду им. Икономиката на всяка република влиза в общосъюзния народностопански комплекс като съставна част от единния процес на създаване на материално-техническата база на комунизма. В развитото социалистическо общество националните отношения се градят въз основа на интегриране на икономиката и разширяване на взаимната размяна на кадри. Постиженията на всеки икономически район в страната са все повече резултат от съвкупния труд на всички нации и народности. Всичко това създава условия за интернационалистично възпитание на трудещите се, за премахане проявите на национално високомерие, за укрепване и развитие на социалистическия интернационализъм и укрепване на духовното единство между нациите и народностите.

Социалистическите Н. о. засилват взаимното общуване на културите на нациите и народностите, укрепват интернационалното единство на съветската култура. Всестранното сътрудничество между нациите и народностите в СССР, тяхното икономическо и културно сближаване обуславят и нарастването на двуезичнето, особено на съчетаването на националния език и руския като междунационален език.

Политиката на КПСС цели възпитаване на трудещите се в дух на ленинските принципи за социалистически интернационализъм и патриотизъм, в които се изразява единството на националните и интернационалните интереси на трудещите се. Тя се основава върху непримиримостта към всякакви прояви на национализъм.

С възникването на световната со-

циалистическа система се разшири социално-политическата база на интернационалните отношения, между народите се формираха нови по характер взаимоотношения на нациите: равенство, равноправие и суверенитет на всички социалистически народи, всестранно братско сътрудничество помежду им и взаимна помощ, съчетаване на националните и интернационалните интереси. «Заедно с разцвета на всяка социалистическа нация, с укрепването на суверенитета на социалистическите държави техните взаимни връзки стават все по-тесни, възникват все повече общи елементи в тяхната политика, икономика и социален живот, постепенно се уеднаквяват равнищата на развитие. Този процес на постепенно сближаване на социалистическите страни се проявява днес съвсем определено като закономерност.» (XV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 9.)

Внимателното отношение към опита на всяка братска страна, съвместните търсения на най-рационални форми и методи за изграждане на социализма, сътрудничеството и взаимопомощта — всичко това спомага за разцвета на всяка социалистическа нация, на световната социалистическа система като цяло. Откъсването на националните интереси от интернационалните задачи на трудещите се нанася винаги вреда на социалистическите национални отношения. Съдържанието на националните и интернационалните интереси е обективно, обаче хармоничното им съчетаване зависи до голяма степен от субективния фактор. «Разбира се, тук много неща зависят от политиката на управляващите партии, от способността им да пазят единството, да се борят против изолiranостта и националната обособеност, да се съобразяват с общите интернационални задачи и да действуват заедно за тяхното решаване.»

(Пак там.) Марксистко-ленинските партии си поставят за цел да опознаят научно причините, характера на възникващите противоречия и въз основа на това да намерят пътища за преодоляването им. Страните от *социалистическата общност* насочват усилията си към всестранио развитие и сближаване на нациите, към максимално използване в тази насока всички възможности, вложени в природата на социализма.

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНА РЕВОЛЮЦИЯ — съставна част от единния *световен революционен процес*, отделен вид социално-класова борба. Тя не е просто националноосвободително движение, а дълбок политически и социален преврат в живота на народите от зависимите страни, колоните и полуколониите, който означава революционно освобождение от колониална зависимост и ликвидиране в перспектива на всички форми на социално потисничество, включително и капиталистическото. Сменянето на капитализма от социализма е, както писа Ленин, цяла историческа епоха, която включва *«цяла редица демократически и революционни, в това число и националноосвободителни, движения в неразвитите, изостанали и потиснати нации»*. (Съч. Т. 23, с. 55.)

Решаващ тласък за нарастване на националноосвободителната борба на народите бе даден от Великата октомврийска социалистическа революция, която рязко отслаби империализма, като сложи началото на кризата на неговата колониална система. През годините на борбата против германския *фашизъм* и японския милитаризъм националноосвободителните движения в цял свят непрекъснато нарастваха, тъй като войната против фашизма беше неделима в съзнанието на потиснатите нации от борбата срещу колониализма, за право на суверенно, независи-

мо развитие. Всички тези процеси доведоха през следвоенния период до разпадане на *колониалната система*.

При цялото многообразие на формите на Н. р., свързано с особените условия във всяка страна, с различната степен на зрелост на обективните и субективните предпоставки на революцията, тя се разгръща въз основа на общите закономерности за многостепен и сложен преход от капитализма към социализма.

През първия етап имаше широко антиимпериалистическо, демократично движение на народните маси, насочено към политическа независимост, преустройство на държавния апарат, изтласкване на чуждестранните монополи, създаване на национална промишленост, премахване на феодалните порядки и осъществяване на дълбоки аграрни преобразования въз основа на принципа *«Земята — на онези, които я обработват»*. Всички тия задачи имат общодемократичен характер и в борбата за последователното им изпълняване в живота се формира широк фронт от антиимпериалистически сили.

Най-масова движеща сила на революционния поток в колоните и полуколониите са *селяните*, които страдат от потисничеството на чуждестранните монополи, на местните помешчици и лихвари. През първия етап от Н. р. селяните се обявяват против империализма и феодализма като единна класа.

Най-последователна сила на Н. р., най-решителен и непримирим противник на всички форми за национално и социално потисничество е *работническата класа*. В редица страни тя изигра забележителна роля в масовото движение за национално освобождение, прилагайки нерядко специфично пролетарски методи за антиимпериалистическа борба — стачки и въоръжени въстания. Успешното разгръщане на Н. р. зависи

в решаваща степен от здравната на бойния съюз между работническата класа и селяните, който е ядро на широк национален фронт, включващ и съвременните *средни слоеве*, особено прогресивната *интелигенция*, представителн на свободните професии, на служещите, на младежкото движение и офицерството, както и дребни производители и други категории непролетарски слоеве от трудещи се. В националния фронт може да влиза прогресивната част от националната буржоазия. Макар че ролята на работническата класа в Н. р. нараства неотклонно, обаче поради нейната малобройност, разпръснатост из дребни и най-дребни предприятия, текучество и миграция, масова неграмотност и др. т. тя още не е подготвена политически, идеологически и организационно, за да застане начело на Н. р. Това обуславя факта, че на авансцената на политическия живот в младите държави излизат представители на средните социални слоеве, на *революционната демокрация*, която се опира главно върху полупролетарските и непролетарските трудещи се маси от града и селото.

Съвременната Н. р. не решава непосредствено през първия си етап социалистически задачи. Нейна главна цел е освобождаване от колониализма, осъществяване на общодемократични преобразования.

По характера си тя не се побрива в рамките на обикновеният буржоазнодемократична революция. При условията на нарастващо надмощие на силите на световния социализъм над силите на империализма и засилване на антимонополистичната борба в капиталистическите страни Н. р., която решава задачите на демократичен преврат, създава необходимите предпоставки за разгръщане на широка социална революция на трудещите се маси против империалистическото и феодалното потисничество, против реакционната *бюрокрация*, антина-

родния елит и едрия капитал. Прерастването на Н. р. в национално-демократична и социалистическа е характерна черта на съвременния етап от *общата криза на капитализма*. Капитализмът като обществена система вече не може да осигури ускорено социално-икономическо развитие на освободените страни, решаването на такива задачи като разрушаване на изостаналата колониална стопанска структура, завоюване на икономическа самостоятелност и издигане на благосъстоянието и културата на народа. Последователното решаване на тези задачи не е възможно без мероприятия от антикапиталистическо естество. Затова още през първия етап от развитието си Н. р. проявява антикапиталистическа тенденция. Развивайки се по възходяща линия, тя прераства неминуемо в борба на трудещите се за *некапиталистически път на развитие*, за социалистическа ориентация.

Развитието на Н. р. се подчинява на същите закономерности, които действуват при прерастване на буржоазнодемократичната революция в социалистическа. То може да включва както засилени приливи, така и временни отливи. Същевременно при обстановката на съревнивание между двете световни обществени системи, на нарастващо въздействие на *научно-техническата революция* върху икономическото и социалното развитие движението на освободените страни към социализма придобива редица нови особености. То може да започне при липса на *хегемония на пролетариата* и непосредствено ръководство на пролетарската партия (тъй като *световната социалистическа система* изпълнява функциите на международен пролетарски авангард спрямо освободителното движение), под ръководството на съвременните средни слоеве, на непролетарските слоеве трудещи се и револю-

ционната демокрация. Това ще рече, че революционното развитие в освободените страни може временно да изпреварва социалното и класовото диференциране. Формите на този процес могат да бъдат — в зависимост от обективните и субективните условия във всяка страна — твърде разнообразни (мирни, въоръжени и др. т.), но във всеки случай е неизбежна напрегната класова борба между силите, поели курс към социализма, и силите на реакцията, които се стремят да насочат развитието на страната по капиталистически път.

НАЧИН НА ЖИВОТ — вж. *Социалистически начин на живот*.

НЕКАПИТАЛИСТИЧЕСКИ ПЪТ НА РАЗВИТИЕ — постепенно формиране на обективни и субективни предпоставки в освободените от колониална зависимост страни за преход към изграждане на социализма, които възникваха през капиталистическия стадий при условията на обикновена смяна на общественоекономическите формации, един от пътищата за преход на изостаналите по-рано страни и народи към социализма. Опитът от освободителната, революционна борба на народите позволява да се открият редица конкретно-исторически форми на Н. п. р. Една от тях (съветската) намери въплъщение в революционната практика на народите от Съветския Изток, които изминаха Н. п. р. в състава на многонационална централизирана държава, ръководена от пролетарска партия. Другата (народнодемократичната) е свързана с революционната практика на Народна Монголия. Нова политическа форма на Н. п. р. при условията на разпадане на колониалната система на империализма стана социалистическата ориентация, възглавявана от авангардни революционно-демократични партии и организации. Социално-

икономическа основа на Н. п. р. е преди всичко държавният сектор в стопанството, а политическа основа — революционно-демократичната диктатура на широк блок от дребнобуржоазни, средни социални слоеве и особено *интелигенцията и служителите, трудови селяни, други непролетарски отряди от трудещи се и работническата класа*.

Идеята за Н. п. р. е лансирана още от социалистите-утописти (Чериншевски). Тя бе поставена на научна основа от основоположниците на марксизма. Енгелс подчертаваше, че с помощта на победилния пролетариат изостаналите народи ще могат «да съкратят значително процеса на своето развитие и да си спестят по-голямата част от страданията и борбите, през които ние в Западна Европа трябва да си проправяме път». (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 22, с. 430.*) Развивайки това положение при новата историческа обстановка, създадена след победата на Великия октомври, Ленин казваше, че «изостаналите страни могат с помощта на пролетариата от напредналите страни да преминат към съветски строй и през определени стъпала на развитие — към комунизъм, като избягнат капиталистическия стадий на развитие». (*Съч. Т. 31, с. 238.*) Този извод се потвърждава напълно при съвременните условия от опита от националноосвободителната борба на потиснатите народи, които се ориентират в общественото си развитие в перспектива към социализма.

Вътрешните обективни условия за социалистическа ориентация се формират в решаваща степен от обстановката на съревнование между двете световни обществени системи. Пред освободените страни се открива един от двата пътя на развитие — капиталистическият или социалистическият. Капиталистическите отношения не са в състояние да осигурят излизане на развиващите се страни

от системата на световното капиталистическо стопанство, постигане на икономическа независимост и нарастване на материалното благосъстояние на трудещите се. Националният капитализъм разкрива неспособността си да реши насъщните задачи за социално разкрепостяване на трудещите се. Разгръщането на антикапиталистическата борба на широките народни маси се стимулира и от това, е в съзнание то им капитализмът се асоциира с колониализма и империализма. Радикално решаване на социалните проблеми се оказва възможно само по пътища на развитие, насочени в перспектива към създаване на общество, което да е свободно от всякакви форми на експлоатация.

Системата от мероприятия при социалистическа ориентация предполага изтласкване на чуждестранните монополи, ограничаване на частнокапиталистическото натрупване, всестранино развитие на държавния сектор и премнаване на селското стопанство към коопериране. Всичко това води до ускорено нарастване на производителните сили. В производствените отношения възникват обикновено преходни форми, свързани например със смесената държавно-капиталистическа собственост, с колективно-груповата собственост и др. т. Обективната необходимост от такъв преход към социализма е обусловена от необикновената изостаналост на социално-икономическата структура на бившите колонии, без чието преодоляване не може да бъде създадена високоразвита икономическа и социално-политическа структура на новото общество.

За Н. п. р. на освободените страни е изключително важна всестранината подкрепа, оказвана им от световната социалистическа система. Ленин сочеше, че работническата класа в Русия ще положи всички

усилия, за да окаже на изостаналите и потиснати народи «безкористна културна помощ». . . , т. е. да им помогнем да преминат към употреба на машини, към облекчаване на труда, към демокрация, към социализъм». (Съч. Т. 23, с. 64.)

Н. п. р., в това число и социалистическата ориентация, може да се разглежда и като своеобразно прерастване на общодемократичната националноосвободителна революция в социалистическа в икономически изостаналите страни, където капитализмът не е господстващ и преобладаващ обществен строй. При това дори в страните с известно равнище на развитие на капитализма се открива при съвременните условия възможност да се прекъсне капиталистическото развитие, да се осъществи програма за демократични преобразования и се премине към социалистическа ориентация. В освободените страни експроприирането на частния капитал се нуждае от грижлива организационна и икономическа подготовка. Прибързаното национализиране на частния капитал, особено на собствеността на дребната търговска буржоазия, на нася обикновено сериозна вреда на производителните сили. Затова тук е напълно допустимо в определени рамки (при запазване на ключовите икономически позиции в ръцете на революционно-демократичната държава) известно развитие на капитализма като едно от средствата за издигане на производителните сили на обществото. (Вж. *Държавен капитализъм*.)

Преходът към социалистическа ориентация не се извършва автоматично, то е резултат от упорита класова борба. Антикапиталистическата насоченост на националноосвободителните революции действа само като потенциална възможност, която може и да не се превърне в действителност при неблагоприятно съотно-

шение на силите. Разполагайки с определени вътрешни резерви и опирайки се върху мощта на световния капитализъм, силите на вътрешната реакция в младите държави, а преди всичко местната бюрократична и монополистична буржоазия и някои слоеве от елита и бюрокрацията са още в състояние да предприемат контрастъпление с цел реставриране или утвърждаване на буржоазните отношения. Само там, където активността на масите неутрализира и преодолява съпротивата на реакционните кръгове, борбата за национална свобода, тясно преплетена с борбата за социално освобождение, максимално ограничава възможността за насилствен контрареволуционен завој към капиталистическо развитие.

Социалистическата ориентация започва с основни изменения в политическата надстройка на обществото, с установяване на революционно-демократична власт, която прокарава сериозни социални преобразования. В страните със социалистическа ориентация се изтласкват чуждите монополи, конфискуват се имения на феодалите, укрепва се държавният сектор, осъществява се *индустриализация*, въвежда се широко социално законодателство, повишава се материалното благосъстояние на трудещите се, създават се условия за нарастване на социално-политическата активност на масите и се разгръща нашироко народното образование. Дълбочината и размахът на тези преобразования не са еднакви в различните страни, при което революционното творчество на масите внася много нови и своеобразни неща във формите на движение по пътя към социален прогрес. Постиганията на челната група страни, излезли на пътя със социалистическа ориентация, оказват огромно въздействие върху другите освободени страни, тъй като демонстрират нагледно най-добрия път за национал-

но възраждане и социален прогрес.

Социалистическата ориентация не е никаква «симбиоза» от капитализъм и социализъм. Тя е един от революционните пътища, които при условията на нарастване силите на социализма позволяват да се премине към социализъм в исторически къси срокове, като се избегне мъчителният за трудещите се капиталистически стадий.

НЕОКОЛОНИАЛИЗЪМ — империалистическа политика на експлоатация и подкопаване независимостта на освободените страни, водена с помощта на обновени методи и похвати.

Материална база на Н. е преди всичко собствеността върху средствата за производство, която принадлежи на чуждестранни монополи, а негова социална опора — върхушката на експлоататорските класи и слоеве в *развиващите се страни*, елитарните кръгове от *буржоазията* и помещиците, *бюрокрацията*. Идеологическа платформа на Н. е *антикомунизмът* и апологията на всевъзможните форми за «взаимозависимост» между бившите метрополи и колонии. Методите на Н. включват: икономическо господство на империалистическите монополи, най-различни акции за разширяване на социалната му база, разни политически и идеологически маневри, разпалване на международна, междуплеменна вражда, насъскване на едни политически групи срещу други, насаждане на антинародни режими, интервенция, шпионаж, диверсии и др. т. Н. е продукт на съвременния *държавно-монополистичен капитализъм*, който се стреми да се пригоди към новата историческа обстановка чрез създаване на по-усъвършенствуващ механизъм за смазване на световното революционно и националноосвободително движение.

Преминаването към политика на Н.

се дължи на разпадането на *колониалната система* и на отслабване позициите на империализма, на това, че той не може да гради отношенията си с освободените страни върху основата само на военно-политическото насилие. Докато «класическият» колониализъм се опитваше да осигури експлоатацията на поробените народи с извъникономически средства, Н. изтъква на преден план икономическите методи, като прибягва до интензивно използване постиженията на *научно-техническата революция*, до включване на развиващите се страни в системата от стопански връзки на световния капиталистически пазар, от капиталистическите финансови и кредитни учреждения, а и до неравноправно разделение на труда. Проява на тая политика е неравноправната търговия, установяването на цени за експортната продукция на развиващите се страни в зависимост преди всичко от интересите на икономическото развитие в империалистическите страни. В грамадните печалби, извлечени от монополите (на първо място транснационалните) от развиващите се страни, е въплътен незаплатен труд с колосална маса, положен от трудещите се в бившите колонии. При условията на борбата между двете световни системи Н. прибягва в редица случаи до съществени тактически отстъпки заради стратегическа изгода. Така капитал бива изнасян не само заради получаване на свръхпечалби, но и за насаждане на капиталистическия начин на производство, за известно съдействие на индустриалното развитие на освободените страни. Докато по-рано монополите водеха политика на консервиране на изостаналите, предкапиталистически отношения и спъваха формирането на капитализъм, сега те се стремят да ускорят развитието на младите страни по капиталистически път.

Н. се отличава с гъвкавост и маневреност в действията си. Отстъпвайки пред натиска на националноосвободителните сили, той се опитва да запази позициите си. Н. се стреми да подкопае суверенитета на освободените страни, да изопачи смисъла на самоопределението на нациите и да използва оръжието на буржоазната идеология за идейно разоръжаване на борците за национална независимост. Една от основните военно-политически форми на Н. са военните блокове, всевъзможните заробващи «двустранни» военни споразумения, натрапени от империалистите на развиващите се страни. В дейността на тях блокове намират изява «коллективните форми» на империалистическата политика, която цели запазване на реакционните социални порядки. Затова потиснатите народи водят борба не просто против една империалистическа държава, а против системата на Н. като цяло.

Н. е сериозно препятствие за прогреса на освободените народи. Обаче като отстъпващ, умиращ капитализъм Н. не е в състояние да спре националното възраждане на бившите колонии и полукolonии, в което биват все по-активно въвличани най-широки народни маси: работническата класа, селяните, други непролетарски трудещи се и средните социални слоеве от града и селото. В резултат от прогресивната, антиимпериалистическа политика на младите държави, които се опират върху действителната подкрепа на световния социализъм, все повече се ограничава дейността на чуждестранните монополи и се развива националната икономика. Патриотичните и демократични сили в тези страни свързват все по-решително перспективите за национално възраждане с национално-демократичната революция, със социалистическата ориентация и некапиталистическия път на развитие.

НЕПРЕКЪСНАТА РЕВОЛЮЦИЯ — възходящо развитие на революционния процес от буржоазнодемократическите акции против феодалните институции до антикапиталистическата борба и идването на пролетарната на власт.

Идеята за Н. р. е обобщаване на опита от *класовата борба* на трудещите се маси в буржоазните и буржоазнодемократичните революции, а преди всичко на революцията от 1848 г. във Франция, в хода на която френският пролетариат вече предприе опит да направи собствени искания, насочени срещу капитала. Този опит, който тогава не се увенча с успех, разкри вътрешната тенденция в развитието на класовата борба и показва връзката на борбата за демокрация с борбата за социализъм.

Маркс и Енгелс формулираха идеята за Н. р. в «Обръщение на Централния комитет до Съюза на комунистите» (1850 г.): «... Нашите интереси и нашите задачи се заключават в това, да направим революцията непрекъсната дотогава, докато всички повече или по-малко имотни класи бъдат отстранени от господство, докато пролетариатът завоюва държавната власт...» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 7, с. 261.)

Основоположниците на марксизма си представяха Н. р. като остра класова политическа борба, която стига понякога до *гражданска война*, борба, в хода на която пролетариатът действа отначало против феодалната реакция (в съюз с всички противостоящи ѝ класи и слоеве), след това — против едрата буржоазия и представляващите я политически сили, а най-сетне против дребнобуржоазните демократи, зад чиито лъжесоциалистически фрази се крие само благо намерение «да унищожат потискането на дребния капитал от едрия, на дребния буржоа от едрия буржоа». (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 7, с. 259.) Опитът от класо-

вата борба в условията на *империализма* показва, че е необходимо по-нататъшно разработване на идеята за Н. р. с оглед новите обстоятелства. Простото схематизиране на тази идея водеше до нейно окарикатуряване, както беше при *троцкизма* с неговата «теория за перманентната революция», която изразяваше същия дребнобуржоазен революционизъм, срещу който е насочено остринето на марксисткото учение за Н. р. В марксизма идеята за Н. р. съвсем не е зов за «перманентна» борба против все и вся, а искане за развиване на революционния процес, за взаимовръзка между борбата за осъществяване на демократичните задачи и борбата за социалистическо преобразуване на обществото, за изменение целите на движението в хода на борбата и прегрупиране на класовите и политическите сили. Противно на «теорията за перманентната революция», която изхвърля от сметката селяните и изобщо пренебрегва съюзниците на работническата класа, марксисткото учение за Н. р. органично включва въпроса за съвместни действия с непролетарските слоеве и политически сили през един или друг етап от движението, за компромиси и евентуални отстъпки спрямо съюзниците. Прескачането на буржоазнодемократичния етап от развитието на революцията, отричането на революционните възможности на селяните и съюза с тях означаваха левичарска, сектантска линия и превръщаха «теорията за перманентната революция» в обречен на поражение авантюристичен план, а пренебрегването на възможността за победа на социализма в една страна свеждаше идеята за непрекъснатост на *състояния революционен процес* до апели за износ на революция.

Действително развитие на марксистката идея за Н. р. е Ленинската теория за прерастване на буржоазнодемократичната революция в социа-

листическа. «... От демократическата революция ние веднага — писа Ленин — ще започнем да преминаваме и нменно в зависимост от нашата сила, от силата на съзнателния и организиран пролетариат, ще започнем да преминаваме към социалистическа революция.» (Събр. съч. Т. 11, с. 215.) Ленин изхождаше от строго разграничаване на двата етапа в революцията — етап на борба за демократични преобразования и етап на борба за социализъм с изработване на стратегическа линия за всеки един от тях. По-нататък бе разработена Марксовата мисъл за *съюза между работническата класа и селяните*, при което ставаше дума вече не само за необходимостта от подкрепяне акциите на пролетариата със селска война, но и за разположението на класовите сили както в хода на борбата против царизма, така и по време на подготовката за социалистическа революция. Във връзка с това, че през периода на империализма едрата буржоазия изчерпа революционните си възможности, Лениновата теория за прерастване на демократичната революция в социалистическа поставяше като условие за здравия съюз със селяните решителната борба с буржоазията в революционно-демократичното движение. Тази тактическа линия се диктуваше и от обстоятелството, че основен в буржоазнодемократичната революция в Русия беше аграрният въпрос, а интересите на буржоазията във връзка с едрата поземлена собственост се различаваха из основи от интересите на селските маси. Когато в центъра на демократичната борба са въпросите за национално освобождение, през първия етап от този процес обстоятелствата диктуват сътрудничество на пролетариата с патриотично настроената буржоазия. При това съвсем не се ликвидират въпросите за идеологическата борба, за утвърждаването

на идеите на научния социализъм в освободителното движение.

Изострянето на *общата криза на капитализма* противопоставя все повече интересите на дребната буржоазия и *средните слоеве* на интересите на монополистичната буржоазия, при това особено рязко в случаи, когато едрият монополистичен капитал има чуждестранен, неокOLONиалистичен характер. При тия условия борбата на дребната буржоазия против едрия капитал обективно разчиства пътя за социалистически преобразования. Поради това възниква въпросът за сътрудничество, за създаване на революционно правителство, в което пролетариатът да взема участие наред със селяните, дребната буржоазия от градовете и националната буржоазия. Този въпрос получи решение в марксизма-ленинизма под формата на извод, че е възможно такова временно революционно правителство, което да бъде диктатура на пролетариата и селяните, революционно-демократична диктатура на народа. По такъв начин пролетариатът може и трябва да спомага за развиване на революционните процеси не само от долу, чрез масови действия, но и от горе, чрез участие в революционно-демократично правителство.

Марксистко-ленинската идея за Н. р. като теория за прерастване на буржоазнодемократичната революция в социалистическа се разработва и конкретизира в наши дни въз основа на опита на отделни страни, на различните революционно-демократични и националноосвободителни движения.

НЕП — нова икономическа политика, водена от комунистическата партия и съветската държава през *преходния период от капитализма към социализма*. Основите ѝ бяха набелязани от Ленин в труда му «Предстоящи задачи на съветската власт»

и започнаха да се претворяват в живота през пролетта на 1918 г. Обаче интервенцията на международния империализъм и *гражданската война* наложиха да се премине към особена, извънредна икономическа политика, която получи името «военен комунизъм». Тъй като «военният комунизъм» не отговаряше на задачите на стопанското строителство при мирни условия, X конгрес на РКП(б) взе през март 1921 г. решение за заменяне на продоволствените доставки — основа на «военния комунизъм» — с продоволствен данък и за даване на селяните право на свободно реализиране на излишъците от тяхното стопанство след заплащане на данъка. С това бе направена първата крачка за преминаване от политиката на «военен комунизъм» към Н.

Заменянето на продоволствените доставки с продоволствен данък, развитието на стоково-паричните отношения създадоха у селяните материална заинтересованост от разширяване на селскостопанското производство. С цел по-нататъшно издигане на земеделските стопанства и постепенното им преминаване на пътя на социалистическо развитие бяха взети мерки за широко развитие на село на най-прости форми за коопериране, които трябваше да подготвят селяните за задружно производство в колхози. Кооперативният план на Ленин беше съставна част от Н.

Използването на икономическите лостове, на стоково-паричните отношения и принципа за материална заинтересованост на работниците от развитие на производството залегна в основата на политиката на съветската държава и в промишлеността. Запазила в ръцете си цялата едра и средна промишленост, държавата отдаваше под наем, в това число и на частни лица, дребните предприятия. Малък брой предприятия бяха

дадени на чуждестранни капиталисти като концесия. Арендата и концесиите са форми на *държавен капитализъм* в съветската икономика. Обаче те не получиха широко развитие. Осъществено бе постепенно прехвърляне на промишлените предприятия (на първо място на предприятията от леката и хранителната промишленост) на стопанска сметка, самоиздръжка. В основата на определянето размерите на работната заплата на тружениците от промишлеността беше поставен социалистическият принцип за определянето ѝ според количеството и качеството на труда. В промишлеността бе ликвидирана прекомерната централизация на управлението, която съществуваше през годините на гражданската война. Основа на управлението станаха производствените тръстове — обединения на стопанска сметка, както и синдикатите, които се занимаваха с планомерно организиране пласмента на продукцията на тръстовете. Внедряваше се и укрепваше принципът за единоначалие, който отговаря най-вече на условията за ръководене на предприятията на стопанска сметка.

Преминаването към Н. водеше обективно до оживяване и известно нарастване на капиталистическите елементи в икономиката: допускане на частна търговия и частна капиталистическа промишленост, известно увеличаване на кулаците в резултат от развитието на стоково-паричните отношения на село, разрешаване на аренда върху земята и използване на наемен труд на земята, допускане на концесии и даване на държавни предприятия под наем на частни лица. При тия условия, сочеше Ленин, би било глупост да се правят опити да бъде забранен капитализмът. Единствено правилна политика беше използването на капитализма (при това в ограничени размери и под строгия контрол на държавата) в

интерес на издигане на производителните сили.

Осигурявайки ускорено развитие на социалистическите елементи, Н. даваше простор на дребностоковото производство и насочваше в достъпни и приемливи за трудещите се форми развитието към социализма, ограничаваше и изтласкваше капиталистическите елементи. По такъв начин Н. е определен метод за изграждане на социализма, който се характеризира със следните основни черти: запазване на командните пунктове в икономиката в ръцете на пролетарската държава; допускане на капитализъм в икономиката в ограничени размери, под контрола на държавата, което е неизбежно свързано с икономическа борба между социалистическите и капиталистическите елементи по принципа «кой — кого»; развитие на търговията като основна форма за икономически връзки между социалистическата промишленост и дребностоковото производство на селяните; широко използване на икономическите лостове, на стоково-паричните отношения за развитие на всички отрасли на народното стопанство; осъществяване на социалистическа *индустриализация* като решаващо условие за създаване на материално-техническа база на социализма; постепенно доброволно преминаване на дребностоковото производство към едро социалистическо стопанство чрез *кооперацията*. Н. осигуряваше установяване на тясна и взаимноизгодна връзка между града и селото, промишлеността и селското стопанство. Политическото му значение се състоеше в това, че той служеше през този етап от историческото развитие на нашата страна на укрепването на *съюза между работническата класа и селяните* и беше особено важно условие за заздравяване на *диктатурата на пролетариата*. Н. съдействуваше за възста-

новяване и развитие на народното стопанство, за укрепване на социалистическите елементи и създаваше на първо време възможност за засилване на капиталистическите тенденции. Затова той означаваше не прекратяване на класовата борба в страната, а нейно продължаване под нови форми. (Вж. *Класова борба през преходния период от капитализма към социализма*.) Върху основата на Н. беше възстановено за най-кратко време разрушеното през годините на интервенцията и гражданската война народно стопанство. За две петилетки бе осъществена индустриализация на страната, а селяните преминаха към едро колективно социалистическо производство. Н. осигури преодоляване на многосекторността и създаване на икономическа база на социализма. Към края на втората петилетка в СССР беше в основни линии изграден социализмът. Преходният период от капитализма към социализма завърши, с него се изчерпи и икономическата политика на този период — Н.

Н. имаше важно международно значение. Тя осигуряваше успешно стопанско строителство, победа на стопанския фронт, където бе пренесена след гражданската война борбата между капитализма и социализма, при това, както сочеше Ленин, «в световен мащаб». Същевременно Н. означаваше научнообоснован метод за социалистическо строителство, за въвличане на многомилionни маси в него, а тази задача, подчертаваше Ленин, ще стои пред социалистите от всички страни. Опитът от изграждането на социализма в други страни потвърди това предвиждане: с оглед своите конкретно-исторически условия тези страни водеха или водят през преходния период от капитализма към социализма икономическа политика, която съвпада в основата си с Н.

ОБЩА КРИЗА НА КАПИТАЛИЗМА — период на революционен крах на *капитализма* като обществен строй, на вътрешно разлагане и разпадане на *световната капиталистическа система*, на отпадане на все по-нови звена от нея, както и на борба между *социализма* и *капитализма* в световен мащаб. Началото на този период беше сложено от Първата световна война и Великата октомврийска социалистическа революция, която събори капиталистическите порядки в $\frac{1}{6}$ част от земното кълбо. В резултат от това капитализмът престана да бъде общосветовна система, започна да се развива и укрепва по-прогресивният обществен строй — социализмът. Кризата на капитализма придоби общ характер, тъй като обхваща всички страни на капиталистическите отношения: икономика, държавен строй, социална структура, политика и идеология. В основата на задълбочаването на О. к. к. е промяната в съотношението на силите на световната арена в полза на социализма. Коренните промени, качествените скокове в този процес определят и етапите на задълбочаване на О. к. к. Укрепването на позициите на социализма не само стеснява сферата на господство на капиталистическите монополи, но и спомага за изостряне на вътрешните противоречия на капитализма, за нарастване на *класовата борба при капитализма* и за възхода на националноосвободителното движение. В развитието си О. к. к. минава през 3 етапа. Докато през първия етап срещу капитализма противостоеше една социалистическа страна — Съветският съюз, през втория етап в резултат от социалистическите революции в редица страни от Източ-

на Европа и Азия, благоприятни условия за които бяха създадени от победите на Съветския съюз във Великата отечествена война, се образува световната социалистическа система. През следвоенния период успехите на социалистическите страни в развитието на производителните сили и повишаването на материалното благосъстояние и духовното равнище на народа спомагаха за укрепване позициите на социализма. Победи първата социалистическа революция в американския континент — в Куба. Огромни успехи постигна националноосвободителното движение на народите от Азия, Африка и Латинска Америка. Рухна *колониалната система* на капитализма. Изостриха се вътрешните противоречия в капиталистическите страни. В края на 50-те години настъпи нов, трети етап от развитието на О. к. к.

Укрепването на могъществото на *социалистическата общност* създаде предпоставки за ново разположение на силите на политическата арена. През 70-те години бяха постигнати определени успехи в *разведряването*, макар че реакционните кръгове от империалистическите държави и особено от САЩ, се опитват да попречат на едно задълбочаване на този процес. Признаването на принципа за *мирно съвместно съществуване* от управляващите кръгове в империалистическите държави означава признаване мощта на социалистическите страни. Тези страни, чийто дял в световното производство се увеличава, утвърждават нови форми на международните икономически отношения. Под влияние на същите форми империалистическият диктат в икономическите отношения се изтласква все повече от международната арена, подкопава се същест-

вено безразделното господство на монополите на световния пазар. Успехите на социалистическите страни оказват значително влияние върху класовата борба в капиталистическите страни. Исканията на трудещите се от тези страни стават по-ясни и обосновани, а монополите са принудени в много случаи да им правят отстъпки при повишаването на работната заплата, в социалните осигуровки и т. н. Частичните реформи, до които прибегва монополистичната буржоазия, свидетелствуват за кризата на капиталистическата система, за строеж на управляващите кръгове да се пригледат към условията, при които генералната линия на световното развитие се определя не от капитализма, а от социализма. Важна черта на О. к. к. е кризата и сетне разпадането на колониалната система. През последните години националноосвободителното движение постигна нови успехи, като прерастваше в борба против експлоататорските отношения както от феодално, така и от капиталистическо естество. Група държави избраха *некапиталистическия път на развитие*. Всичко това води до стесняване на капиталистическата експлоатация. Все по-очевидна става безперспективността на капитализма при решаване на основните проблеми на *развиващите се страни*. Разбира се, империалистическите монополи още господствуват над икономиката в много развиващи се страни, като прилагат за запазване на господството си методите на *неоколониализма*. Разликата в равнищата на икономическо развитие между империалистическите и развиващите се страни е засега значителна. При все това палице са нови тенденции, които водят до отслабване на империализма и укрепване позициите на развиващите се страни. За това свидетелствуват по-специално успехите на петродобиващите страни в борбата им с

международните монополи, поставянето от развиващите се страни на въпроса за въвеждане на нов международен икономически ред.

През епохата на обща криза икономиката на развитите капиталистически държави се раздира от дълбоки противоречия. Особена острота им придава *научно-техническата революция*, която открива гигантски възможности за развитие на производителните сили, ала се използва от монополите за укрепване на техните позиции, за засилване експлоатацията на трудещите се. Нараства интензифицирането на труда, което води до нарастване на професионалните заболявания, до засилване на нервно-психично напрежение. Значително се увеличи армията от безработни. Последница от капиталистическото използване на техниката е замърсяването на околната среда. Капиталистическият свят преживява екологична криза. (Вж. *Природна среда и човек*.) Капиталистическите монополи не искат да нахърнят печалбите си заради запазване на средата, обитавана от човека, в нормално състояние. Понастоящем в капиталистическите страни се разрази енергийна криза, предизвикана от действията на монополите. До разхищаване на природни, материални и човешки ресурси води характерната за епохата на О. к. к. надпревара във въоръжаването.

Опитвайки се да се пригоди към новата обстановка в света, развивайки различни форми на *държавно-монополистичния капитализъм*, капиталистическото общество не е в състояние да преодолес неустойчивостта на икономиката си. През следвоенните години икономиката на всички капиталистически страни се прекъсваше не един път от кризи на свръхпроизводство. Особеност на икономическото положение в капиталистическия свят през 70-те години е неударжимото нараства-

не на инфлацията, съчетана с масова безработица, което свидетелствува за сериозна криза на държавно-монополистичния механизъм за регулиране на икономиката, за крах на буржоазните схващания за «планов капитализъм». «Сега — посочва Л. Брежнев на XXV конгрес на КПСС — всички виждат: опроверган е един от главните митове, създадени от реформистите и буржоазните идеолози — митът, че капитализмът в наши дни бил способен да се избави от кризи. Нестабилността на капитализма става все по-очевидна.» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 38.)

Най-агресивните империалистически кръгове се опитваха неведиъж да попречат с военна сила на укрепването на позициите на социализма, да реставрират капиталистическите порядки в редица страни. През следвоенния период такива опити бяха предприемани в Корея, Куба и Виетнам. Всички те завършиха с провал. Нарастването на силите на световния социализъм и национално-освободителното движение създава съществени пречки за военна намеса на империалистите в работите на други страни. Изострянето на противоречията доведе до криза на политическата система в капиталистическия свят, на системата от военни блокове, създадени от САЩ през първите следвоенни години. Така на практика се разпадна блокът СЕНТО, косто е свързано с излизането на Иран от него.

Неустойчивостта на икономиката, инфлацията, нарастването на данъците, неосигуреността на милиони семейства по време, когато научно-техническият прогрес създава огромни възможности за подобряване на условията за живот, водят до изостряне на класовите битки в капиталистическите страни. В стачното движение участвуват милиони хора. Нерядко стачките добиват полити-

чески характер, като се обръщат против самата система на държавно-монополистично господство. В хода на засилващата се класова борба трудещите се маси осъзнават все повече необходимостта от дълбоки изменения в обществения строй. В много страни се засилват позициите на комунистите и левите сили. Кризата обхваща буржоазната идеология. Различните теории, с които се проповядваше трансформиране на капитализма, превръщането му в «народен», «планов капитализъм» и «общество на всеобщо благоденствие», не издържат съпоставяне с фактите от реалната капиталистическа действителност. Задълбочаването на общата криза обаче не води до автоматичен крах на капитализма. Едва по пътя на последователна борба на трудещите се са възможни социалистически преобразования в страните, които спадат към капиталистическата система.

ОБЩЕСТВЕНА СОЦИАЛИСТИЧЕСКА СОБСТВЕНОСТ — върху средствата за производство — основа на икономическата система на социализма. Тя изразява отношенията между членовете на социалистическото общество във връзка със съвместното, колективно ползване на материалните условия за обществено производство от тях.

Видовете собственост се менят в хода на историческото развитие. Тази смяна на видовете собственост зависи от равнището и характера на материалните производителни сили. Исторически първи вид собственост е била обществената собственост в нейната най-проста форма — общинната собственост. Това е обусловено от задружния труд на хората и ниското равнище на производителните сили при първобитнообщинния строй. Развитие на оръдията на труда, на трудовия опит и навици е довело до възникване на частна собственост,

която господства в робовладелското, феодалното и капиталистическото общество. При капитализма тя достига най-високо развитие. Общественият характер на производството при капитализма влиза в конфликт с частната собственост и създава условия за отричане на частната собственост. Този конфликт бива разрешаван от социалистическата революция, която утвърждава О. с. с.

По съдържание О. с. с. се различава из основи от всички предишни видове собственост. О. с. с. върху средствата за производство обединява хората, премахва антагонизма между класите, изключва *експлоатацията* на човек от човека и утвърждава отношения на другарско сътрудничество и социалистическа взаимопомощ. Тя означава коренно преобразуване на икономическата система на социалистическото общество: изменят се целта на производството и средствата за нейното постигане; създават се възможност и необходимост от планомерно, пропорционално развитие на народното стопанство; променят се из основи характерът на труда, формите за разпределение и размяна, формира се нов стопански механизъм и т. н.

Господството на О. с. с. върху средствата за производство поражда общи интереси не само в общественото производство, но и във всички други области на обществения живот. Междунационалните вражди, характерни за капиталистическото общество, се заменят с другарство и сътрудничество между различните нации. Унищожават се икономическата основа на войните между държавите. На социалистическото общество е чужд стремежът към завоюване и поробване на други народи. Въз основа на О. с. с. трудещите се постепенно се освобождават от частно-собственическата идеология и усвояват *комунистическата идеология*.

В развитото социалистическо об-

щество, което се утвърди в СССР, О. с. с. съществува в две форми — държавна общонародна собственост и колхозно-кооперативна собственост. Освен това О. с. с. е и имуществото на профсъюзните и други обществени организации, необходимо им за изпълняване на уставни задачи. Запазва се и *личната собственост*. Съществуването на двете форми на О. с. с. се обяснява с историческите условия. Работническата класа, която извършва пролетарска революция, не може да се отнася по еднакъв начин към различните форми на частната собственост. Едрата частна, главно капиталистическа собственост се експроприра, преминава в ръцете на социалистическата държава. (Вж. *Национализация*.) Така възниква социалистическата държавна, общонародна собственост. Дребната частна собственост на селяните и занаятчиите не може да бъде експроприрана. Затова тук се прилага друга форма за обобществяване — кооперирането. (Вж. *Селскостопанска кооперация*.) Основните средства за производство на дребните селяни-производители се обединяват, създава се социалистическа обществена колхозно-кооперативна собственост. Тези две форми на обществена собственост определят не само характера на съветското народно стопанство, но и подялбата на съветското общество на две приятелски класи — работници и селяни.

Държавната и колхозно-кооперативна формата на собственост са еднотипни по природа. Държавните предприятия и колективните колхозни стопанства се основават върху социалистическите обобществени средства за производство и колективния труд, изключват експлоатацията на човек от човека, развиват стопанството си планомерно, в интерес на задоволяване на постоянно нарастващите потребности на трудещите се и осъществяват социалистиче-

ския принцип за разпределение според труда.

Ведно с това между тези форми на О. с. с. съществуват и известни различия, свързани преди всичко със степента на обобществяване, с особености на управляването, планирането на производството и реализацията на готовата продукция, със заплащането на труда на заетите работници и т. н. Държавната собственост е основна. На нея се падат в СССР над 90% от основните производствени фондове в народното стопанство. В хода на развитието на социалистическото общество и изграждането на комунизма държавната и колхозно-кооперативната форма на О. с. с. се сближават помежду си и през определен етап от развитието ще се слеят в единна комунистическа собственост. (Вж. *Социалистическа собственост.*)

Въпросът за собствеността е обект на остра идеологическа борба. Широкото развитие на държавната форма на капиталистическа собственост в съвременния капитализъм породило многобройни теории за «трансформиране на капитализма». Идеолозите на буржоазията уверяват, че при съвременните условия се стигало до «революция на собствеността», която се изразявала в нейно «разпръскване», «дифузия». В действителност не се извършва никаква «революция на собствеността». Широкото развитие на акционерните дружества и купуването на акции от част от трудещи се не отменят частната собственост. Работниците все така са лишени от средства за производство и са експлоатирани от капиталистите. Настъпва централизация на собствеността в ръцете на все по-тясна група монополисти. Някои буржоазни идеолози и реформистите лансират тезата за еднаква природа на собствеността върху средствата за производство при капитализма и социализма, като заявяват, че всяка дър-

жавна собственост била социалистическа собственост. В действителност само при социализма държавната собственост е социалистическа, в буржоазното общество държавната, а по-точно — държавно-монополистичната, собственост не изменя природата си, нейната класова същност си остава същата, каквато е същността на частнокапиталистическата собственост. Десните ревизионисти съзират в държавната собственост при социализма «косвено обществена» или дори държавно-капиталистическа собственост, както и обявяват груповата собственост за висша, «непосредствено обществена» форма на собственост. Тази идея има всъщност анархо-синдикалистски характер. Груповата собственост запазва социалистическата си природа само при тези условия, при които решаващите средства за производство са общонародна социалистическа собственост. За «левите» ревизионисти е характерно отричане не само на социалистическия характер на колхозно-кооперативната форма на собственост, но и на личната собственост. Всички тия положения противоречат на марксизма-ленинизма и се опровергават от практиката на изграждане на социализма.

ОБЩЕСТВЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРИ СОЦИАЛИЗМА — доброволни, изградени върху основите на самоуправлението и самодейността обединения от граждани, които опазват интересите на определени групи от населението — социални, професионални, социално-демографски или просто обединени от един или други общи цели и съответни интереси. О. о. при социализма се различават из основи от обществените организации при капитализма, макар че редица прогресивни О. о., които обединяват представителите на различни слоеве и групи трудещи се, възникват и се развиват в капиталистическото об-

щество. И ако те не си поставят за цел борбата за коренно преустройство на обществения строй, тяхната роля при подготвянето и по-сетнешното осъществяване на такова преустройство не може да бъде подценявана. Буржоазните идеолози и обществените дейци от реформистко, опортюнистично коляно всякога са се стремили и се стремят да защитават идеите, че за О. о. е необходимо да стоят извън политическата борба, да бъдат «безпартийни», «независими» от партийното влияние и ръководство, като имат предвид, разбира се, революционните партии. В действителност О. о. и техните членове са винаги под едно или друго партийно, политическо влияние, спомагат за осъществяване на определена политика.

При социализма настъпват най-дълбоки промени в положението и ролята на обществените организации на трудещите се. Преодолява се някогашното разцепление в работническото, младежкото, женското и други обществени движения, създават се единици по социално-политическа ориентация обществени организации от всякакво естество, намиращи се под ръководството на комуннистическата партия, чиято политика определя целия обществен живот при социализма. Тъй като с прехода към социализма трудещите се стават господари на своя живот, откриват се невиджани по-рано възможности за развитие на тяхната социално-политическа активност (вж. *Социална активност*), а поради това и несравнимо по-благоприятни условия за дейност на О. о. като система от организационни форми за проявяване на тази активност. Във връзка с това рязко нараства масовостта на О. о. Някои специфични за капитализма и нямащи почва в социалистическото общество О. о. прекратяват съществуването си. В същото време възникват нови О. о., както и добровол-

ни дружества и творчески съюзи, които са разновидност на О. о. Развитието на мрежата и масовостта на О. о. достигат най-голям размах с изграждането на зрелия социализъм; в СССР, както се отбелязваше на XXV конгрес на КПСС, те обхващат сега практически цялото пълнолетно население на страната.

Докато при капитализма социалната роля на О. о. се заключава в това да се борят за осигуряване правата и интересите на създадените ги групи от населението, като противостоят на реакционната политика на господстващите експлоататори и тяхната държавна власт, сега тяхната роля се мени из основи съобразно с промененото обективно положение. Сега О. о. са организации на работническата класа, която става управляваща, както и на нейните съюзници. Затова те естествено подкрепят държавната власт и спомагат за укрепването ѝ. Нещо повече, те сами започват да изпълняват редица функции във връзка с управлението на обществото и държавата, главно заедно с държавните органи. Съвместно с тях ръководните партийни и държавни органи приемат редица важни нормативни актове. Някои държавни функции изобщо се предават на О. о.; така в СССР и в редица други социалистически страни профсъюзите се разпореждат с държавния бюджет по социалните осигуровки, упражняват контрол върху спазването на техниката за безопасността в производството и върху охраната на труда, управляват почивно-курортното дело и т. н. Тъй като О. о. участвуват в една или друга степен в управлението на обществото и държавата, те стават елементи от *политическата система на социализма*, а казано по-точно, дейността им — като например тази на профсъюзите или Комсомола, в по-голяма или в по-малка степен се

преплита с функционирането на същата система.

О. о. са длъжни и при социализма да защитават правата и интересите на членовете си и изобщо на членовете на обществените групи, представлявани от съответните О. о., от евентуални нарушавания на тези права и интереси от отделни дейци и органи на държавния и стопанския апарат; това важи в най-голяма степен за профсъюзите (вж. за същото: *Ленин, В. И.* Съч. Т. 32, с. 6—7; *Брежнев, Л.* Ленинским курсом. Т. 5, с. 544), но и за другите О. о. Обаче главното в дейността им при социализма е да мобилизират трудещите се за изграждане на социализма и комунизма, да ги възпитават в дух на колективизъм, на комунистическите идеали и да развиват тяхната обществена активност.

О. о. играят важна роля при решаване на всички задачи на изграждането на социализма и комунизма — икономически, социални, политически и културно-възпитателни, при изграждане на материално-техническата база на социализма, а след това и на комунизма, при формиране на социалистическите обществени отношения и тяхното постепенно преобразуване в комунистически, както и при формиране на новия човек и новия начин на живот на хората. Така профсъюзите вземат участие в разработването и изпълнението на държавните планове за икономическо и социално развитие (както на обществото като цяло, така и на отделните неговни подразделения), в управлението на производството и организацията на труда, разгръщат *социалистическото съревнование*, решават много въпроси във връзка със социално-културното обслужване на трудещите се и повишаването на тяхното благосъстояние, с подобряването на условията за труд, бит и почивка на масите и т. н. С решаване на много от споменатите задачи

с оглед специфичните интереси на младежта се занимават комунистическите младежки организации (като ВЛКСМ в СССР), които играят особено важна роля в политическото, трудовото и нравственото възпитание на младите поколения. Забележително средство за социалистическо преобразуване на милиони дребни производители, на целия им жизнен строй и психология, а сетне и школа за комунизъм представлява кооперацията. Различни задачи от изграждането на социализма и комунизма се решават и от други О. о. и доброволни дружества съобразно със спецификата им. О. о. вземат активно участие в осъществяването на международната политика на комунистическите партии от социалистическите страни, в укрепването на интернационалните връзки в социалистическата общност, на братската дружба с народите и прогресивните сили от всички страни, както и в гарантирането на мира и международната сигурност. Освен че такива задачи се изпълняват от всички О. о., които укрепват връзките си с родствениите организации в чужбина, съществуват и развиват много работни специални дружества за дружба с народите от другите страни.

Всестранното развитие на дейността на О. о., на тяхната масовост и активността на членовете им има особено значение: по този начин се формират предпоставки на бъдещата система за комунистическо обществено самоуправление.

ОБЩЕСТВЕНИ ФОНДОВЕ ЗА ПОТРЕБЛЕНИЕ — част от националния доход в социалистическото общество, използвана за задоволяване на материалните и духовните потребности на членовете на обществото не чрез разпределение според труда, а независимо от резултатите на трудовата

дейност. Както и заплащането на труда, О. ф. п. са една от формите на необходимия продукт при социализма, предназначен за възпроизвеждане на работната сила на участниците в общественото производство. Необходимостта от О. ф. п. е предвидана още от Маркс. Говорейки за разпределянето на целокупния обществен продукт в бъдещото общество, той обособяваше фонд, предназначен за колективно задоволяване на потребностите (училища, учреждения по здравеопазването и т. н.), който ще нараства все повече с развитието на новото общество, както и фонд за неработоспособни. (Вж. Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 19, с. 19).

Буржоазните идеолози се опитват да отъждествят О. ф. п. с разходите на буржоазните държави за социално-културни нужди, целейки да представят буржоазната държава като надкласов орган, който се бил грижил за благосъстоянието на трудещите се. В действителност безплатните услуги и плащания, получавани от една част трудещи се в капиталистическите страни, са наложена отстъпка на господстващата класа, изтръгната чрез класова борба. Винаги и навсякъде, по всякакви начини буржоазията се опитва да окастри, а понякога и съвсем да ликвидира тези завоевания на работническата класа. Един от въпросните методи е данъчната система, посредством която буржоазните държави изземват от доходите на трудещите се много повече, отколкото са отделните давани помощи.

Едва обществената собственост върху средствата за производство (вж. *Обществена социалистическа собственост*) дава възможност да се създадат и постоянно да се увеличават О. ф. п. Делът на О. ф. п. в общия обем на потреблението на населението възлезе към края на 70-те години приблизително на една трета.

Към О. ф. п. спадат обикновено разходите на обществото за изплащане на пенсии, на различни помощи във връзка със социалните осигуровки и стипендии за учащите се, разходи за безплатно обучение и повишаване на квалификацията, безплатно медицинско обслужване, раздаване на напълно или частично безплатни карти за почивните домове и станции, издръжка на детски градини и ясли, заплащане на отпуски и т. н. В зависимост от начина на образуване, разпределяне и степен на обобщественост те се делят на три основни групи: централизиран, О. ф. п. на държавните предприятия и организации и О. ф. п. на колхозите и кооперациите. Водещо място сред тях се пада на първата група. Тези О. ф. п. се образуват от бюджетни средства за социално-културни мероприятия, те са най-големи по размери и обхващат цялото население. О. ф. п. на държавните предприятия и организации (те са представени преди всичко от фондовете за социално-културни мероприятия и жилищно строителство) се образуват от получената от тях печалба и се разпределят между работниците в тях. Размерите на О. ф. п. зависят от стопанската дейност на предприятията. Затова те стимулират колективната материална заинтересованост от развитие на производството. О. ф. п. на колхозите и кооперациите се образуват от получената от тях печалба. Разпределянето на О. ф. п. става въз основа на устава на колхоза, по решение на общото събрание на неговите членове.

О. ф. п. са от два вида: различни парични плащания и безплатни помощи и услуги. Плащанията в паричната форма влизат пенсията, помощите, заплащането на отпуски, стипендиите и др. т. непосредствено увеличават паричните доходи на населението. По размери те образуват при-

лизително половината от всички О. ф. п. Безплатните помощи и услуги — безплатно образование, безплатно медицинско обслужване и т. н. — освобождават населението от разходи за задоволяване на редица особено важни потребности. Значителна част от О. ф. п. се изразходват за възпитание, обучение и образование на подрастващото поколение. В СССР тази част възлиза на около 1/3 от О. ф. п. Всички О. ф. п. са важно средство за съзнателно регулиране на социалните пропорции, за решаване на големи социални проблеми, съкращаване диференцираността в доходите на семействата, ликвидиране на социално-икономическите и културно-битовите различия между града и селото, на съществените различия между умствения и физическия труд и т. н.

Разпределянето на О. ф. п. е свързано както с принципа за разпределение според труда, така и с принципа за разпределение според потребностите. Така пенсията и помощите за временна неработоспособност се установяват съобразно със заплатата. Обратно, началното и средното образование, медицинското обслужване са в зависимост от потребността от тях. Връзката на О. ф. п. с принципа за разпределение според потребностите позволява да се разглеждат те като зараждащи се елементи на комунистическо разпределение. С придвижването към комунизма темповете за тяхното нарастване ще надминават все повече темповете за увеличаване на индивидуалното заплащане според труда. Така през 1966—1978 г. средната месечна работна заплата на работниците и служителите е пораснала почти 1,7 пъти, заплащането на труда на колхозниците — 1,9, а плащанията и помощите от О. ф. п. на глава от населението — 2,2 пъти. Въздействието на О. ф. п. върху благосъстоянието на всяко съветско семейство нараства

непрекъснато. Относителният дял на плащанията и помощите от О. ф. п. в целокупните доходи на работническите семейства е нараснал от 14,5% през 1940 г. на 22,6% през 1977 г., в доходите на семействата на колхозниците — от 4,9% на 21,3%. (Сп. «Политическое самобразование», 1979, № 5, с. 16). Това е обективна закономерност в развитието на отношенията във връзка с разпределението, която се проявява особено ясно в *развитото социалистическо общество*. Последователното разширяване на потребностите, задоволявани от О. ф. п. в развитото социалистическо общество, е важно условие за развиване на потребностите на членовете на обществото, отговарящи на задачата за формиране на всеобхватно развита личност. О. ф. п. са материална основа за осъществяване правата на съветските граждани на осигуряване при старост и в случай на загубване работоспособност, на образование, опазване на здравето и другите права, предвидени в Конституцията на СССР.

ОБЩИ ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ОСОБЕНОСТИ НА ПРЕХОДА КЪМ СОЦИАЛИЗМА. Общите закономерности определят основните пътища и средства за изграждане на новото общество, които са по необходимост присъщи на всяка страна, навлязла в *преходния период от капитализма към социализма*. Наличието на тези закономерности, разкрити от теорията на научния комунизъм, е потвърдено от практиката на изграждането на социализма в СССР и другите страни от *световната социалистическа система*, то произтича от обективния исторически факт, че сменянето на капитализма от социализъм във всички страни е единен революционен процес.

Общи закономерности на преходния период от капитализма към социализма са:

ръководене на трудещите се маси от работническата класа, чието ядро е марксистко-ленинската партия, при осъществяването на *социалистическа революция* под една или друга форма и установяване *диктатура на пролетариата* под една или друга форма; съюз на *работническата класа* с основната маса от *селсяните* и с други слоеве от трудещи се; ликвидиране на капиталистическата собственост и установяване на *обществена социалистическа собственост* върху основните средства за производство; постепенно социалистическо преобразуване на селското стопанство; планомерно развитие на народното стопанство, целешо изграждане на социализма и комунизма, повншаване на жизненото равнище на трудещите се; социалистическа революция в идеологията и културата и създаване на многобройна *интелигенция*, предана на работническата класа и трудовия народ, на социализма; ликвидиране на националното потисничество и установяване на равноправие, дружба между народите; защита на завоеванията на социализма от посегателства на външни и вътрешни врагове; солидарност на работническата класа от дадена страна с работническата класа от другите страни — *пролетарски интернационализъм*.

Като задължителни общите закономерности на прехода от капитализма към социализма се проявяват по различен начин, специфично в конкретните условия на всяка отделна страна. Различните страни имат нееднакво равнище на икономическо и културно развитие, различни исторически и национални особености и традиции, своеобразно съотношение на класовите сили, не съвпадат и международните условия, при които те осъществяват изграждането на социализма. Всичко това намира изява в своеобразие, в особености на конкретните форми и методи, срокове

и темпове, интензивност на социалистическите преобразования. «Всички нации ще дойдат до социализма, това е неизбежно — писа Ленини, — но всички ще дойдат не съвсем еднакво, всяка ще внесе своеобразие в една или друга форма на демокрацията, в една или друга разновидност на диктатурата на пролетариата, в един или друг темп на социалистическите преобразования на разните страни на общественния живот.» (Съч. Т. 23, с. 66.) При това е недопустимо абсолютизиране не само на общите закономерности, но и на специфичните условия, на особеностите на социалистическите преобразования в различните страни. Задача на марксистко-ленинските партии е: като се ръководят от общите закономерности за изграждане на социализма, да ги прилагат умело, да държат сметка за национално особеното, което е присъщо на всяка отделна страна, и съобразно с това да определят конкретните форми и начини за преход към социализма.

Съвременните ревизионисти обикновено отричат общите закономерности, форми и методи на социалистическите преобразования, абсолютизират специфичните национални условия. Те се занимават с конструиране на «моделни на социализма», които предвиждат отказ от ръководната роля на работническата класа и комунистическата партия, възпроизвеждат някои аспекти от концепцията за «демократичния социализъм», лансирана от социалдемократите. Пренебрегването на общите закономерности и абсолютизирането на специфичните условия за изграждане на социализма водят до отказ от принципите на интернационализма и преминаване на позициите на *национализма* и сепаратизма.

ОБЩОНАРОДНА ДЪРЖАВА — държава от социалистически тип, която изразява интересите и волята на

целия народ и служи като оръдие за изграждане на комунизма. Държавата в същинския си смисъл е възникнала в резултат от разцеплението на обществото на класи и от нуждата на господстващата класа да държи под юзда народните маси. Тя е била продукт и проява на непримирими класови противоречия. Основна функция на тая държава е била и си остава и сега в капиталистическите страни функцията за потискане. В хода на социалистическата революция експлоататорската държавна машина се разрушава и вместо нея се създава държава на *диктатурата на пролетариата*. О. д. възникна с формирането на *развито социалистическо общество* и е приемник на държавата на диктатурата на пролетариата, след като последната изпълни историческите си задачи, а обществото навлезе в период на изграждане на *комунизма*.

Съветската О. д. няма нищо общо с т. нар. «свободна народна държава», идеята за която бе лансирана от германските социалдемократи през 70-те години на миналия век. Идеята за създаване на такава държава в буржоазното общество, върху основата на буржоазната демокрация и без социалистическа революция беше опортюнистична и илюзорна. О. д. в СССР не е илюзия и не е блян, а реален факт, резултат от дейността на многомилיוните маси от трудещи се, възглавявани от комунистическата партия.

О. д. е един от етапите в развитието на политическата организация на обществото след сваляне властта на експлоататорите. Основната ѝ особеност се състои в това, че тя не е оръдие за потискане на някоя класа. Тъй като изчезнаха експлоататорските класи, тя изразява корейните интереси на всички трудещи се. Определените ограничителни функции, които се запазват при О. д., нямат

характер на класово потискане. Принуда се използва не спрямо класите, а спрямо някои хора, които нарушават нормите за социалистическо общежитие. Такава принуда ще има дотогава, докато на обществото няма да бъдат нужни никакви други начини за принуда освен общественото мнение.

За разлика от буржоазната държава, чиято социална база намалява постоянно, закономерност на развитието на социалистическата държава е неотклонното разширяване на тази база. Създаденото в СССР *социално-политическо и идейно единство* се изразява от понятието «съветски народ», затова държавата става оръдие на общонародната воля. Това не означава, че О. д. през съвременния етап от развитието ѝ може да се нарече надкласова или неклассова. Съветската държава стана общонародна тъкмо поради това, че *селяните и интелигенцията* станаха социалистически, преминаха на позициите на *работническата класа*, целта на борбата на революционния пролетариат стана цел на целия народ. Както в страната, така и на международната арена социалистическата държава води класова политика в интерес на работническата класа и всички трудещи се, отстоява правата на всички народи за национална независимост, свобода, демокрация и социален прогрес. Класовата природа на О. д. се проявява в това, че работническата класа запазва ръководната си роля.

Диктатурата на пролетариата е държавно ръководство на обществото от работническата класа при условия, когато съществуват антагонистични класи и класова борба. На тези условия се дължат своеобразните форми за ръководство и определеният политически режим, който предвижда известни привилегии за господстващата класа с цел да се

облекчи провеждането на политиката ѝ. Във връзка с грамадните промени, настъпили в страната като резултат от пълната и окончателна победа на социализма, с достигането етапа на неговата зрелост, държавното ръководство под формата на диктатура вече не се диктува от необходимостта. «След като изпълни задачите на диктатурата на пролетариата — се казва в Конституцията на СССР, — съветската държава стана общонародна.» Това е нов етап при осъществяването на *световноисторическата роля на пролетариата*, която ще бъде завършена едва с изграждането на комунистическото общество.

Един от основните признаци на О. д. е усъвършенствуването на формите за народно представителство с цел да се осигури участие на всички граждани в управлението на обществото. Този процес включва по-нататъшно демократизиране на избирателната система, развиване на демократичните принципи за изборност, сменяемост и подотчетност в работата на органите на власт и управление, засилване на обществените начала в управлението, развитие на такива органи за управление, които имат едновременно държавен и обществен характер. Това означава, че към управление на обществото ще се привличат все по-широк кръг хора, за да престане да бъде постоянна професия.

О. д. е определено стъпало по пътя към отмиране на държавата и прехода към *комунистическо обществено самоуправление*. Обаче тя ще се запази до пълната победа на комунизма, чието изграждане е най-висока цел на съветската държава. «Главните задачи на социалистическата общонародна държава са: създаване на материално-техническата база на комунизма, усъвършенствуване на социалистическите обществени отношения и тяхното преустр-

ройство в комунистически, възпитаване на човека на комунистическото общество, повишаване на материалното и културното жизнено равнище на трудещите се, гарантиране сигурността на страната, съдействие за укрепване на мира и развитие на международното сътрудничество». (Конституция на СССР.)

ОРГАНИЗАЦИИ — вж. *Обществени организации при социализма. Самодейни организации на населението.*

ОПОРТЮНИЗЪМ — (лат. *opportunus* — удобен) — пригаждане на политиката и идеологията на работническото движение към интересите и нуждите на непролетарски (буржоазни и дребнобуржоазни) слоеве. О. е обикновено свързан с *ревизионизма* или *догматизма*. Различава се десен и «ляв» О.

Десният О. възниква с появата на организирано работническо движение (трейдюнионизъм, ласалианство, «икономизъм» и т. н.). Той се изразява в отричане на революционните методи за борба, в съглашателство с буржоазията и във фактически отказ от борбата за социализъм. Дясноопортюнистичната идеология и политика отразяват интересите на дребнобуржоазните кръгове (в това число и на обуржоазената част от работническата класа), които могат да съществуват сносно и при капитализма, поради което се обявяват против радикално разрушаване на капиталистическите обществени отношения и подкрепят *реформизма*. Най-често нарастване на десния О. се наблюдава през относително «спокойните» епохи, когато липсват революционни кризи и функционира нормално механизмът на *буржоазната демокрация*. Така относително «мирният» характер на развитието на капитализма от 1871 до 1914 г. «подхранваше — както писа Ленин — опортюнизма отначало като *настрое-*

нае, след това като течение и най-после като група или слой на работническата бюрокрация и дребнобуржоазните спътници». (Съч. Т. 22, с. 109.) Именно през този период десният О., чиито корени бяха в бернщайнштанството, се превърна в значителна политическа сила, подчинен на влиянието си главните партии от Втория интернационал, което доведе до разцепление на работническото движение. От тогава десните опортюнисти запазват силни позиции в работническото движение, играят значителна роля при нагаждането на капитализма към съвременните условия. Подлагайки на принципна критика О. на международната социалдемократия, комунистическите партии се обявяват за преодоляване на разцеплението, за единдействие със социалистическите партии. (Вж. *Единдействие на работническата класа*.) Борба между марксисти и опортюнисти избухва от време на време и в самите комунистически партии. Така беше например в средата на 20-те години, когато *Комунистическият интернационал* бе принуден да се очисти от десните елементи. Така беше в края на 50-те години, когато в редица комунистически партии се надигна вълна от ревизионизъм. Затова поддържането на бдителност против дясноопортюнистичната опасност си остава една от най-важните задачи на международното комунистическо движение.

«Левият» О. е наглед диаметрално противоположен на десния. Той ратува за най-решителни и свръхреволюционни методи за борба, отхвърля всякакви компромиси, всяка възможност за сътрудничество с реформистките организации, отнася се пренебрежително към борбата за осъществяване на частични искания на трудещите се. Обаче тази противоположност е твърде относителна. Подобно на десния «левият» О. от-

разява настроения на дребнобуржоазните слоеве. Докато обаче зад десните стои профсъюзен чиновник, представител на обуржоазената върхушка на работническата класа, «левите» биват подкрепяни, както се е изразил В. И. Ленин, от «разбеснелия се дребен буржоа», който нерядко е изкаран извън нормалното си положение поради мизерията и страданията и е готов на всичко само и само да се измъкне от ужаса на затыпяващия го живот. Както и десният, «левият» О. изопачава революционната теория. Той плаща данък на анархизма и догматизма. И десният, и «левият» О. спъват развитието на революционния процес, тласкат работническото движение по неправилен път: първият — към съглашателство, а вторият — към авантюри. Опитът показва, че лявоопортюнистичните елементи развиват оживена дейност обикновено при изостряне на класовата борба, на засилване на трудности и лишения. «Левите комунисти» от 1918 г. и троцкистката опозиция са типични примери за «левия» О., който се опитваше да намери изход от трудностите в решителни, но всъщност безплодни и вредни акции. В международно отношение лявоопортюнистичните елементи са представени сега от троцкизма, който води яростна антикомунистическа и антисъветска пропаганда. Осезаемото оживяване на ляворадикалните настроения през 60-те години беше свързано с влияние на идеологията и практиката на маоизма.

ОСНОВЕН ПРИНЦИП НА КОМУНИЗМА — принципът «От всекиго — според способностите, на всекиго — според потребностите», който изразява присъщото на комунистическото общество пълно социално равенство, изискванията, предявявани от същото общество към членовете му, както и характера на разпреде-

лението на материалните и духовните блага.

О. п. к. изисква от всеки член на обществото да се труди напълно според способностите си, както и да участва активно в управлението на обществото, да повишава постоянно своето културно и теоретично равнище и доброволно да спазва правилата на комунистическото общежитие. Изпълнението на тези изисквания става възможно поради това, че при комунизма трудът престава да бъде задължение, само средство за живот, като се превръща в първа жизнена потребност. (Вж. *Комунистически труд*.)

Комунистическото общество осигурява социално равенство между всички негови членове, а поради това създава равни възможности не само за формиране, но и за най-целесъобразно, в интерес на обществото и личността прилагане и използване на техните способности. Комунизмът, писа Енгелс, «позволява на всички членове на обществото колкото е възможно по-всестранно да развиват, поддържат и прилагат своите способности». (*Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч. Т. 20, с. 204.*) При това дълбоки промени ще претърпят и самите способности, които ще станат извънредно разнообразни и съвършени. Преди всичко ще се развият способностите на човека като труженник. Изцяло автоматизираният труд ще стане творчески, увлекателен, необременителен физически. Ще изчезне тясната специализация на трудещия се, ще стане възможно свободна смяна на дейността. По-съвършени ще станат способностите на личността като гражданин, като общественник. *Комунистическото общество самоуправление*, което ще смени държавата, ще създаде основа за формиране на разнообразни организаторски способности на личността. Човек няма да бъде обременен от съображенията за заплата, за лична материална изгода,

от отживелиците от миналото, което ще доведе до невиждан разцвет на духовните му способности и възможности. Освободен от всекидневните, нерядко уморителни, изискващи много време и сили материални грижи, той ще получи *свободно време* за активно участие в общественния живот, за занимания в областта на науката и техниката, литературата и изкуството, за интелектуално, нравствено и физическо усъвършенствуване, ще нарасне неизмеримо неговото достойнство като човек — творец на невиждани по-рано материални и духовни ценности и строител на нови обществени отношения. Задължавайки всеки член на обществото да се труди според способностите си, О. п. к. (и в това е качествена му отлика от *основния принцип на социализма*) предполага пълно задоволяване на разумните материални и духовни потребности на хората, което се постига върху основата на високо равнище на развитие на общественото производство. (Вж. *Материално-техническа база на комунизма*.)

Комунистическият принцип за разпределение няма нищо общо с аскетизма, с нивелиране на потребностите и жизнените интереси на хората, както се опитват да докажат противниците на научния комунизъм. Той утвърждава не равенство на потребностите, а равенство на възможностите и условията за тяхното задоволяване. Хората се различават по възраст и пол, по занятие и местожителство, по свои физиологични и психични особености, способности, наклонности и интереси. Тези различия се запазват и при комунизма, поради което и потребностите на хората не могат да бъдат еднакви.

Потребностите на човека се усъвършенствуват при изграждането на комунизма, при което се развиват и средствата за тяхното задоволяване. Комунистическото общество, писа Енгелс, «ще поражда нови потреб-

ности и едновременно ще създава средства за тяхното задоволяване». (Маркс, К., Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 333.) Потребностите на члена на комунистическото общество ще станат много по-развити и разностранни, обаче при цялото си многообразие и широта те ще бъдат свободни от излишества, прищевки и капризи, изразявайки здравите, разумни потребности на всестранно развитие, хармоничен човек. Разумни са потребностите, чие то задоволяване спомага за усъвършенстване на физическите и духовните качества на личността. В труда си «Държавата и революцията» Ленин осмиваше представите за комунизма като за общество, в което всеки, без да изразходва трудови усилия, ще получи всичко, каквото му скимне. Той отбелязваше, че освен висока производителност на труда комунизмът предполага нов потребител, който е далеч от еснафина, «способен току-тъй, «за нищо». . . да поврежда складовете на общественото богатство и да иска невъзможното». (Съч. Т. 25, с. 498.) Възпитаването на разумни и здрави потребности е задължително условие за осъществяване на О. п. к. При това важно е да се създават такива предмети, да се въвличат хората в такива форми на дейност, които да развиват у тях потребности и интереси, отговарящи на високите комунистически идеали. Важно е да се научи всеки човек на умение не само да използва рационално обществените ценности, но и да създава тези ценности, т. е. да участва напълно според силите и възможностите си в общественополезния труд. (Вж. също *Всеотранно развитие на личността*.)

ОСНОВЕН ПРИНЦИП НА СОЦИАЛИЗМА — принципът «От всекиго — според способностите, всекиму — според труда»; изразявайки особеностите на разпределението на мате-

риални и духовни блага в социалистическото общество, характеризира и природата на социализма, господстващите при него обществени отношения.

Съгласно този принцип всички членове на обществото имат равно задължение да се трудят, да умножават общественото богатство и равно право да получават от обществото средства за живот съобразно с количеството и качеството на изразходвания от тях труд. Провъзгласявайки задължението на всички работоспособни да се трудят, социалистическото общество осигурява по закон на всекиго от тях работа. «Гражданите на СССР имат право на труд, т. е. да получават гарантирана работа със заплащане на труда според неговото количество и качество, и не по-ниско от установения от държавата минимален размер, включително право да избират професия, вие занятие и работа според призванието, способностите, професионалната подготовка, образованието си и с оглед на обществените потребности». (Конституция на СССР, чл. 40.) В това се състои една от важните отличия на социализма от капитализма, чийто неизменен спътник е безработицата.

Цел на социалистическото производство е все по-пълно задоволяване на материалните и културните потребности на трудещите се. Обаче социалистическото производство още не е в състояние да осигури изобилие от средства за живот и да задоволи напълно потребностите на членовете си. Оттук и необходимостта от най-строга отчетност и контрол върху труда и потреблението. Количеството и качеството на труда — такава е при социализма мярката за задоволяване на потребностите. Задоволяването на потребностите на всеки трудещ се отговаря на степента на неговата трудова активност, на приноса му към общественото до-

стояние. При социализма, който работи повече и по-добре, той получава повече. Този ред създава лична материална заинтересованост на работника да усъвършенствува квалификацията си, да развива способностите, да участва активно в производството, да увеличава количеството и повишава качеството на продукцията. Тъй като човекът в социалистическото общество се труди не сам, а в колектив (промишлено предприятие, колхоз, совхоз и т. н.), мярката на неговия трудов принос и съответно мярката за задоволяване на потребностите му зависят в значителна степен от трудовия принос на производствения колектив като цяло. Следователно О. п. с. осигурява не само лична, но и колективна материална заинтересованост. Създавайки основа за единство на интересите на личността, колектива и обществото като цяло, О. п. с. поражда не само материални, но и морални стимули за труд — чувство за дълг към обществото и колектива, обществено признание на труда и др. (Вж. *Материални и морални стимули.*)

О. п. с. не само стимулира трудовата и обществената дейност на хората, но и възпитава комунистическо отношение към труда, укрепва социалистическата дисциплина и организираност и е важно средство за борба с туеядството.

Всеки работник при социализма получава от обществото толкова, колкото му дава, като се приспадне частта, която отива за нуждите на цялото общество (за разширеното социалистическо възпроизводство, отбраната на страната и т. н.). Обаче тук още се запазва неравенството в частта на продуктите, получавани от членовете на обществото при разпределянето им, тъй като принципът за равно заплащане на равен труд е прилагане на еднакъв мащаб спрямо различните хора. Тъй като хората

имат различна квалификация, различен количествен състав на семейството, отнасят се по различен начин към труда и др. т., естествено е, че при заплащане според труда те ще получат неравни доходи.

О. п. с. е несъвместим с дребно-буржоазния принцип за *уравнително разпределение*, който подкопава материалните стимули за труд, пречи за развитието и усъвършенствуването на способностите на човека, за повишаване на неговата професионална и общообразователна подготовка и ражда готованщина. Грубият *уравнителен комунизъм*, който отрича, както писа Маркс, личността на човека, цялата култура и цивилизация, се отхвърля от работническата класа. В О. п. с. са въплътени огромните постижения на социалистическото общество — господството на обществената собственост и липсата на експлоатация, постигане на равна възможност и задължение на всички членове на обществото да се трудят и да получават равно заплащане за равен труд и т. н. В този принцип е отразена известна историческа незрелост на социализма, свързана с равнището на производството и с произтичащото от него неравенство в разпределението. Това създава някои ограничения при задоволяване потребностите на всички членове на обществото, при развиването и проявяването на техните способности. Така осигуреният материално човек има по-големи възможности за своето развитие от по-слабо осигурения. Живеещият в града има известни предимства в сравнение с жителя на село, което е обусловено от различието в характера на труда и културно-битовите условия в града и на село. По-малки възможности за формиране и развиване на способностите в сравнение с мъжете имат жените, които изразходват маса време и усилия за грижи за бита и възпитанието на децата. Не всички членове на об-

ществото имат възможност за системни занимания в областта на научно-то и художественото творчество и т. н. Освен това изборът на занятието, правен от човека, нерядко се диктува не от призванието, а от съображения от материално естество (работна заплата, жилище и т. н.).

При изграждането на комунистическото общество качествените преобразования в производството и социалните отношения между хората, развитието на човешката личност подготвят условията за заменяне на О. п. с. с основния принцип на комунизма.

ОТЕЧЕСТВО — политическа, социална и културна среда, в която живее и се труди народът. Това е сложно обществено явление, което обхваща разнородни страни в живота и дейността на обществото: социални отношения, политически отношения и организации, форми и видове култура, разпространени в обществото, както и духовни ценности, към които са приобщени народните маси. О. се характеризира и с такива «вечни» елементи като територия и език на народа. (Вж. Ленин, В. И. Полн. собр. соч. Т. 26, с. 365.) Социално-политическата природа на О. се определя в значителна степен от това, какви обществени отношения господствуват в обществото, коя класа е техен носител. В зависимост от това може да се говори за капиталистическо и социалистическо О.

О. съществува от дълбока древност — от първобитнообщинния строй, когато за първи път се е стигнало до обединяване на хората в относително устойчиви обособени общности (племе, род) върху основата на обществената (общинна) собственост върху средствата за производство, кръвнородствените връзки и съвместното живеене на определена територия. О. се формира окончателно, когато е настъпило разделяне на

труда, появили са се класи и възникнала държавата. Представата за О. се е оказала тясно свързана с понятието «държавна уредба», а след това и с понятието «нация». Съвременните О. са обикновено национални държави. Има и О., свързани както с преднационални форми на общност между хората, така и с многонационална форма на общност помежду им. (Вж. *Съветски народ.*)

Отличителна черта на съвременното капиталистическо О. е противоречивостта на политическата, социалната и културната среда: антагонизъм между класите, остра борба между политическите сили и наличие на «две култури» в националната култура. Затова различните класи се отнасят по различен начин към капиталистическото О. и влагат в понятието О. нееднакъв смисъл. Докато в съзнанието на буржоата О. е неделимо от експлоататорските порядки, които осигуряват привилегированото му положение, за пролетария, доколкото осъзнава класовите си интереси, социално-държавната страна на О. става чужда. Буржоазната държава, която закрепва отношенията на експлоатация, е враждебна сила спрямо работническата класа и широките маси от трудещи се. В този смисъл работниците при капитализма «нямат отечество». (Маркс. К. и Ф. *Енгелс.* Съч. Т. 4, с. 443.) Противниците на научния комунизъм тълкуват това положение в смисъл, че на работническата класа и нейните марксистки партии е чуждо чувството за национална гордост и отговорност за съдбините на народ и родина. Обаче въпросното тълкуване не отговаря на действителността, защото комунистите доказаха не един път високия си патриотизъм, проявявайки дълбока грижа за съдбините на родната страна. Положението «работниците нямат отечество» съдържа основен принцип на международния пролетариат —

приципа за класова солидарност в борбата за освобождаване от експлоатацията, а следователно за преобразуване на буржоазното О. в социалистическо. Особено важен стимул в тази борба е ненавистта към потисниците, стремежът да бъде видяна собствената родна свободна, гордостта на работническата класа за принадлежността ѝ към дадена нация, за нейните революционни традиции.

Когато О. стане социалистическо, в отношението на работническата класа и трудещите се маси към него се появяват нови страни. За трудещите се маси О. е самият *социализъм* като обществено-политически строй, като форма за организиране на обществения живот. Социализмът като О. беше защищаван от работническата класа и всички трудещи се в СССР през военните години. Самият обект на патриотизма става по-широк по обем и същевременно единен за всички нации и народности. На съветския патриотизъм са чужди моралът и психологията на индивидуализма. Той е непресъхващ извор на подвизи на трудещите се от СССР, превръща героизма във всекидневно, масово, общонародно явление.

О. като определено социално-политическо явление има исторически преходен характер. «Както идеята за *племето* се е сменила от идеята за *отечеството*. . . , така и идеята за *отечеството* трябва да отстъпи пред несравнимо по-широката идея за *човечеството*. Това се гарантира. . . от *силата на икономическото развитие*» — писа Плеханов. Обаче това е въпрос на далечно бъдеще. През съвременната историческа епоха О. ще съществува и се развива и напред като «могъщ фактор» (Ленин) и в *класовата борба* на пролетариата, и при изграждането на социализма и комунизма. (Вж. също *Защита на социалистическото отечество*.)

ОТЖИВЕЛИЦИ ОТ МИНАЛОТО В СЪЗНАНИЕТО И ПОВЕДЕНИЕТО НА ХОРАТА — идеи, представи, традиции, постъпки и навици на хората, които при социализма са продукт и отражение на отживелите или отживяващи времето си обществени отношения.

Тези явления са разнообразни по характер. Към тях спадат: нарушения на хуманистичните принципи в отношенията между хората (равнодушие, грубост, високомерие, жестокост, нечестност, цинизъм, клевети и т. н.); нарушения на принципите на *комунистическия морал*, които се изразяват в задоволяване на егоистични лични потребности във вреда на обществото и колектива (тунеядство, самоотлъчки, алчност, пиянство и др. т.). Тук са и явления, които нанасят големи щети на формирането на комунистическо съзнание (еснафство, бюрокрализъм, формализъм, кариеризъм, демагогия и др. т.); невъзприемане на комунистическите идеали (прояви на буржоазна идеология, бездейност и др. т.); остатъци от великодържавния шовинизъм и местния *национализъм*; религиозни предрасъдъци и суеверия; феодално-господарско отношение към жената. Всички тия явления нанасят голяма вреда на социалистическото общество. Крайна, особено опасна изява на отживелиците от миналото са правонарушенията. Имайки корени в индивидуалното съзнание на хората, отживелиците от миналото могат да бъдат форма на неправилно схванато съотношение между интересите на личността и колектива.

Социалистическата революция ликвидира социалната база, която постоянно поражда подобни явления — частнособственническите обществени отношения, *експлоатацията* на човек от човека и класовото неравенство. Това обаче не означава, че явленията, свързани с миналото, изчезват автоматично, от само себе си. Социалистическото общество, което

смени капитализма, «във всяко отношение — в икономическо, нравствено и умствено — още носи наследствените белези на старото общество, от чиито недра то е излязло». (Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 19, с. 20.) Равнището на материално-техническата база на социализма още не позволява да бъдат напълно задоволени всички материални и духовни потребности на хората. Съществено условие за запазване на отживелиците от миналото е относителната самостоятелност на общественото съзнание, изоставането му от общественото битие. Иденте и чувствата се пазят още дълго време в съзнанието на хората след изчезване на породилите ги отношения, тъй като са вкоренени под формата на навици, традиции, предават се от поколение на поколение. Тези навици и традиции често се видоизменят, пригаждайки се към новите условия, те могат да се съживяват под влияние на противоречията в общественото развитие, на всякакви трудности при изграждането на новото общество; засилването им е цел на водената против социалистическите страни буржоазна пропаганда.

Съществено значение за запазването или съживяването на отживелиците от миналото имат причини от субективно естество: нарушения на социалистическата законност, отстъпления от принципите на социалистическата демокрация, излишно администриране и др. т., недостатъци във възпитателната работа (недиференциран подход, неконкретност, откъснатост от живота). Има и всевъзможни индивидуални причини (неблагоприятна семейна обстановка, други несполуки в личния живот и др.). Пътищата за проникване на отживелиците от миналото в съзнанието на отделния човек са много сложни, както са и многообразни отношенията, които го свързват с околната среда, обстоятелствата в живота

му. Тук може да се отрази и възрастта, културното равнище, общественото положение, характерът на професията и т. н.

Ленин подчертаваше, че от отживелиците от миналото трудещите се «се освобождават... не изведиъж, не по чудо, не по повелението на св. Богородица, не по повелението на някакъв лозунг, резолюция, декрет, а само в дълга и трудна масова борба срещу масовите дребнобуржоазни влияния». (Съч. Т. 31, с. 103—104.)

Основни пътища за преодоляване на отживелиците от миналото са премахване на причините, които спомагат за запазването им, и създаване на условия, които да формират комунистическо съзнание. Значителна роля се пада тук на държавния, партийния, административния и народния контрол върху строгото спазване на законите и правилата за социалистическо общежитие от всички. Преодоляване на отживелиците от миналото не е възможно без целенасочено идейно възпитаване на трудещите се, без формиране на комунистически светоглед и повишаване на тяхното културно равнище, без въвличането им в активна производствена и общественно-политическа дейност. Голяма е тук ролята на производствения колектив, на обществеността, ролята на правилно поставената система за възпитание в семейството, училището и бата. Без ефикасна борба с отживелиците от миналото не може да има успешно придвижване на социалистическото общество към комунизма. Тази борба е постоянна, неразривна част от формирането на човека от комунистическото общество. На XXV конгрес на КПСС се подчертаваше: «Колкото по-високо се издига нашето общество в своето развитие, толкова по-нетърпими стават срещашите се още отклонения от социалистическите норми на нравственост. Алчността, частнособственическите тенденции,

хулиганството, бюрократизмът и равнодушното към човека противоречат на същността на нашия строй.» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 102.) Борбата с отживелиците от миналото в съзнанието и постъпките на хората се нуждае от постоянното внимание на партията и

на всички съзнателни, челни сили в социалистическото общество. Изкоменяването на отживелиците от миналото означава създаване на условия за утвърждаване на комунистическите идеали в съзнанието и поведението на хората, за *всестранно развитие на личността*.

П

ПАРИЖКА КОМУНА — първото в историята правителство на работническата класа, форма на *диктатурата на пролетариата*. Основана е в резултат от победоносно народно въстание на 18 март 1871 г. Първоначално властта в столицата на Франция се осъществявала от временно революционно правителство в лицето на Централен комитет на Националната гвардия, т. е. орган, избран от батальоните народно опълчение, които са били създадени от населението за защита на града от пруските армии, а на 26 март властта преминала в ръцете на събрание на народните представители — Комуната. Провъзгласяването на П. к. е намерило отзив и съчувствие в цяла Франция. Макар че народът не успял да смъкне властта на буржоазно-помешчическото правителство в цялата страна, П. к. е била глашатай и първообраз на ново, революционно правителство на цяла Франция. Повечето членове на П. к. били работници и занаятчии, дошли за първи път да управляват държавата. Те са се застъпвали за осъществяване на широка програма за демократични и революционни преобразования, наобелявани от народа още преди изборите. За управление на държавата били създадени изборни комисии, които заменили предишните мини-

стерства: комисии по труда, индустрията и размяната, по обществените служби (т. е. транспорта и съобщенията), продоволствието, финансите, обществената сигурност, правосъдието, просветата, въшните връзки и военна. Тяхната работа е била координирана от Изпълнителна комисия, която включила по-късно в състава си председателите на всички отраслови комисии. На 1 май тя била заменена от Комитет за обществено спасение, висш изпълнителен орган на П. к. Всеки член на П. к. влизал в една от комисии, като същевременно запазвал връзките си със своя избирателен окръг, където се срещал с избирателите. Старият държавен строй е бил разрушен, бюрокрацията и висшите чиновници изгонени, щатът съкратен, заплатата на работниците от апарата на П. к. и нейните членове ограничена до размера на средната надница на работник; старата армия била премахната и заменена с Националната гвардия, полицията и жандармерията разтурени, съдиите-реакционери заменени с изборни. Паметниците на милитаризма и реакцията били унищожени. Улиците, които носили имената на омразни сановници, преименувани; църквата отделена от държавата и лишена от подкрепата ѝ; редица вестници и списания, враждебни спрямо

П. к., били закрити. П. к. е заседавала всекидневно и публично. Нейните членове не само приемали декрети, но и сами ги претворявали в живота, организирайки масите за изпълнението им. Всекидневният печат, афиши по стените и позиви осветлявали дейността на П. к., подлагали на критика нередности и правили предложения. Участието на народните маси в управлението на държавата се е осъществявало и с помощта на «комитети за бдителност», съюзи и политически клубове — събрания на гражданите в районите на Париж. Много клубове издигали кандидати за П. к., обсъждали декрети и помагали за реализирането им, обезвреждали вражеската агентура. Същата роля изпълнявали секциите на Интернационала и батальонните комитети в Националната гвардия. Повишаването на престижа на народните учители и грижите за техния бит, откриването на нови училища, въвличането на учениците в работата по подпомагане на П. к., откритият достъп на гражданите до музеите и библиотеките, новите читалини, публичните лекции и концерти, раждането на нови песни и стихотворения говорили за невиджданото влечение на народа към културата. Нараснала обществената активност на жените. Преобразованията в политическия и културния живот на обществото, започнати от П. к., са оставили далеч зад себе си всички най-смелни преобразования, осъществени в предишните революции. В социално-икономическата област П. к. също осъществила редица важни мероприятия, които облекчили положението на широките народни маси. Тя опазила надниците на работниците от незаконни глоби и приспадания и установила задължителен минимум при заплащането на труда на работниците, взела мерки по охраната на труда и за борба с безработицата, отписала задължня-

лостта на трудещите се във връзка с наемите и уредила даване на помощи на нуждаещите, спряла продажбата на вещи, заложенни от бедните, и ги върнала на собствениците им, определила пенсии за семействата на загиналите бойци, въвела даване на учебници и закуски на учениците, предоставила жилищата, зарязани от буржоазията, на семействата на трудещите се, пострадали от бомбардировките, установила твърди цени на хляба и организирала снабдяване на жителите с храни. Особено важно значение са имали декретите на П. к. за създаване на работнически асоциации (производствени кооперации) и предаване в техни ръце военните поръчки и предприятията, изоставени от господарите им, както и за въвеждане на работнически контрол и изборност на ръководителите в някои държавни предприятия; тези мерки са имали социалистически характер. Осъществяването на коренни социални преобразования се е спъвало от липсата на ясна програма на П. к. за такива преобразования, от разногласия в нейната среда (наред с членовете на Първия интернационал в нея имало бланкисти, неоякобинци, както и буржоазни радикали, а сред членовете на Първия интернационал преобладавали привържениците на дребнобуржоазния социализъм на Прудон). Най-после то се сблъсквало просто с недостиг на време. Още на 2 април версайците започнали военни действия против П. к. и необходимостта от отблъскване на натиска им погълнала скоро почти всичките ѝ сили. На 28 май паднала последната барикада на защитниците на Комуната.

Поражението на П. к. се обяснява с това, че по онова време са липсвали необходимите социално-икономически условия за победоносна *социалистическа революция*; с незрелост на работническата класа. 72-та дни на власт на П. к. оставиха дълбока

следа в международното работническо движение. П. к. нанесе първи удар на капитализма и стана предвестник на неговата неизбежна гибел, научи как конкретно да се поставят задачите на социалистическата революция.

Опитът на П. к. (и не само нейните завоевания, но и нейните слабости и несполуки) обогати теорията на научния комунизъм с редица особено важни положения. Той потвърди необходимостта от революционно събаряне властта на експлоататорите и от установяване диктатура на пролетарната, невъзможността — при тогавашните условия — да се завеме властта без въоръжено въстание. Той показва, че работническата класа трябва не просто да вземе в ръцете си и да пусне в действие старата държавна машина, а да я разруши, като я замени с нова. Самата П. к. беше една от намерените от масите форми на диктатурата на пролетарната, държава на работническата класа. Поуките от П. к. посочиха необходимостта от въоръжена защита на завоеванията на революцията, от настъпателна тактика в революционната война, посочиха недопустимостта на мекушавост и доверчивост спрямо враговете. Те показаха нагледно неспособността на различните форми на непролетарския социализъм да намерят правилния път към победа на революцията, подчертаха важността на научната социална теория и значението на ръководството на пролетарската партия като боен авангард, като най-важно оръжие на пролетариата в освободителната борба. Те разкриха необходимостта да се съчетава с колегиялното обсъждане личната отговорност на всекиго за възложената работа, подчертаха ролята на пролетарската дисциплина, на международната солидарност на пролетариата. «В сегашното движение всички ние стоим върху плещите на Комуната» —

писа Ленин. (Събр. съч. Т. 9, с. 315.)

ПАРЛАМЕНТАРНА ДЕЙНОСТ НА КОМУНИСТИТЕ — Парламентът (френ. *parlement* — говоря) е най-висш орган на законодателната власт в буржоазната държава, който се избира напълно или частично. При условията на *буржоазната демокрация* той става все повече арена, на която се сблъскват интересите на представителите на капитала и демократичните слоеве от обществото.

Основоположиците на марксизма смятаха, че социалистите трябва да използват изборните кампании за представителни учреждения на буржоазната държава, както и работата в тях за укрепване на връзките си с работническата класа, за политическо възпитание на масите и за изтръгване на някои отстъпки от буржоазията, които могат да подобрят отчасти положението на трудещите се. Те предупреждаваха за опасността от реформистки подход към парламентарната дейност, което е могло да попречи за възпитаване и организиране на пролетариата, за подготвяне на трудещите се маси за социалистическа революция. Ленин подчертаваше, че парламентарната дейност е една от легалните форми за борба, подчинена изцяло на нуждите на извънпарламентарното революционно движение.

Макар че чрез всевъзможни ограничения на изборните права и различни политически машини монополистичната буржоазия пречи за участие на трудещите се в изборите, за изявяване на истинската им воля, обаче в резултат от продължителна и упорита борба трудещите се от редица капиталистически страни извоюваха възможността да изпращат в изборните учреждения свои представители. Комунистите виждат в парламента учреждение, което може да бъде използвано в борбата

за демократични реформи в страната и за миролюбива външна политика. Те се обявяват против стремежа на реакционните сили да ограничат правата на представителните учреждения или съвсем да ги унищожат, борят се за разширяване възможностите на народа да влияе чрез тия учреждения върху политиката на правителството. Комунистите признават само революционния парламентаризъм, сиреч такава парламентарна дейност, която се опира върху масови действия на работническата класа и всички трудещи се. При това те се борят както с левичарското отричане на необходимостта от работа в изборните учреждения на буржоазната държава, така и с опортюнистическия стремеж към насочване на тази дейност по реформистки път. (Вж. *Реформизъм*.)

Комунистическите партии от редица капиталистически страни получават на изборите голям брой гласове и завоюват много депутатски мандати. Дейността на комунистите в представителните учреждения на буржоазната държава е една от формите за партийна работа. Комунистическите партии подбират много грижливо хората за тези постове, като се стремят линията на партията да бъде отстоявана в изборните учреждения от политически зрели, имащи опит от работата сред масите, инициативни комунисти — хора, на които са чужди карьеризмът и гонитбата на топли местенца. Мандатът на депутата-комунист принадлежи на партията, той говори от нейно име. Партията ръководи представителите си в парламента, помага им да изработват решения по едни или други въпроси, съдействува за прокаране на прогресивни законопроекти чрез организиране на извънпарламентарни действия на масите и спомага за претворяване на взетите решения в живота. Въпросите, свързани с П. д. к., се обсъждат на националните кон-

греси и конференции на комунистическите партии. Централните комитети на партиите системно изслушват отчетите на председателите на парламентарните фракции и на отделни депутати. Подчинеността на депутата-комунист на партията се съчетава с неговата отговорност пред избирателите. Едно от основните изисквания на партията към нейните представители е постоянна връзка с избирателите, изучаване и защита на техните всекидневни потребности, системни срещи с тях и разгръщане на инициативата и активността на масите.

П. д. к. е преди всичко работа сред масите. По време на изборните кампании се прилагат най-разнообразни методи и форми за работа с населението, използват се всички канали за връзки с масите. Кандидатите за депутати говорят пред големи аудитории, отправят писма до избирателите, водят лични разговори, изказват се в печата, по радиото и телевизията и т. н. Комунистите издигат на изборите програма, разработена въз основа на общата политическа линия на партията, която сочи пътищата за решаване на проблемите, стоящи пред страната, държи сметка за интересите на различни слоеве от населението. Стремейки се към обединяване на всички демократични сили, комунистите се борят за тяхно единство на изборите и за съвместни действия на представителите на левите партии в изборните учреждения.

Комунистите разобличават в парламентите антинародния характер на политиката на реакционните кръгове на монополистичния капитал и ѝ противопоставят положителна демократична програма. Депутатите-комунисти говорят пред трудещите се, като им разясняват истинския смисъл на политиката на монополите и зоват масите на борба за демократично решаване на проблемите, които

засягат интересите им. Писмените и устни запитвания, проектозаконите, предлагани от депутатите-комунисти, се обсъждат в масовите организации, в заводи и фабрики и жилищни квартали. В подкрепа на предложенията на депутатите-комунисти се организират стачки, манифестации и митинги, изпращат се петиции и т. н. По такъв начин П. д. к. се съчетава с борба извън парламента, с масови действия.

Въз основа на анализ на новото съотношение на силите на международната арена и в страните им комунистическите партии в редица капиталистически страни стигнаха до извода, че е възможно да бъдат изпълвани институциите на буржоазната демокрация за установяване власт на работническата класа и нейните съюзници. Тези партии придават голямо значение на завоеването на мнозинство в парламента през етапа на борбата за демокрация, за осъществяване на такива преобразования, които ще осигурят най-благоприятни условия за борбата за социализъм. Обаче тази борба ще бъде успешна едва в случай, че работата на комунистите в представителните учреждения се опира върху масовото революционно движение на работническата класа и широките трудещи се маси. Само при условие, че в страната е образувана коалиция на демократичните сили и масите искат формиране на революционно правителство, може да бъде отнета от реакционните класи възможността за въоръжена съпротива и те ще бъдат принудени да се подчинят на волята на народа. В такъв случай чрез парламента левите сили ще могат да преминат към осъществяване на социалистически преобразования по законодателен път, разширявайки демократичните права на народа.

ПАРТИЯ — вж. *Политическа партия. Работнически партии.*

ПАТРИОТИЗЪМ — вж. *Социалистически патриотизъм.*

ПЛАНИРАНЕ — вж. *Социално планиране.*

ПОЛИТИКА — вж. *Социална политика.*

ПОЛИТИЧЕСКА БОРБА НА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА — висша форма на *класовата борба* на пролетариата против буржоазията, за социално освобождение, за ликвидиране на капиталистическа експлоатация, за демократични права и свободи, за мир и национална независимост. За разлика от *икономическата борба на работническата класа*, която цели подобряване на условията за живот и труд и се ограничава с цели, свързани със задоволяване на всекидневните социално-икономически искания на трудещите се, тя означава борба за основните интереси на пролетариата. «От това, че икономическите интереси играят решаваща роля, *съвсем не следва* никакъв извод за първостепенно значение на икономическата. . . борба, защото най-съществените, «решаващите» интереси на класите могат да бъдат задоволени *само* с коренни *политически* преобразования. . .» (*Ленин, В. И. Събр. съч. Т. 6, с. 44.*) Именно чрез П. б. се задоволяват основните икономически и политически интереси на пролетариата: преминаването на средствата за производство и държавната власт в неговни ръце.

П. б. е общокласова борба на пролетариата. Тя не е вече борба на отделни колективни трудещи се против отделни капиталисти, а борба на работническата класа против цялата капиталистическа класа. Главното й съдържание е борба за установяване на властта на пролетариата, за социализъм. «Марксизмът счита *класовата борба* за напълно развита,

«общонационална», само тогава, когато тя не само обхваща политиката, но и в политиката се залавя с най-същественото: устройството на държавната власт». (Ленин, В. И. Съч. Т. 19, с. 109.)

Борбата за основните класови интереси на пролетариата, за власт може да се води както с мирни, легални, така и с насилствени средства, с прилагане на въоръжени форми за борба. (Вж. *Мирна и немирна форма за преход към социализма и Гражданска война.*) Особен вид от тази борба е *въоръженото въстание*.

Съдържанието на П. б. за най-близките цели на работническото движение се е развивало и обогатявало постоянно с нови форми и искания. Значително място в нея заема борбата за защита и разширяване на демократичните права и свободи на трудещите се, извоювани в упорити битки с капитала, за признаване на права и свобода за дейността на класовите организации на трудещите се. Пролетариатът и неговите класови организации използват в П. б. манифестации, митинги, приемане на петиции, пикетиране на правителствени учреждения, организиране на национални конференции, походи за мир, кампании за солидарност с народите — жертви на империалистическа агресия, и т. н. Разпространена форма на П. б. става съчетаването на стачки с манифестации и митинги. Въпреки твърденията на буржоазно-реформистката пропаганда политическата стачка си остава ефикасно и разпространено оръжие на пролетариата.

На предната линия на П. б. на пролетариата против монополите, за демокрация и социализъм са марксистко-ленинските партии, които играят водеща роля в многобройните акции на пролетариата за задоволяване на политически искания. Дейността на тези партии е висша форма, «най-цялостен, пълен и оформен

израз на политическата борба между класите. . .». (Ленин, В. И. Събр. съч. Т. 12, с. 130.) С дейността на политическите партии на пролетариата при легални условия са свързани участието в избирателни кампании, работата на представителите на трудещите се в буржоазните парламенти, правителства и органи за местно самоуправление. (Вж. *Парламентарна дейност на комунистите и Муниципалитети.*) В нелегална обстановка комунистическите партии използват особени форми и методи за политическа работа сред масите.

При по-нататъшното изостряне на *общата криза на капитализма* и нарастване на класовата борба на трудещите се настъпва политизиране на самата икономическа борба. Когато регулиращата дейност на буржоазната държава нахълтва все повече в социално-икономическата политика (държавно-монополистично регулиране на работната заплата, политика на «цесите и доходите»), борбата за традиционните икономически искания, а по-специално за повишаване на работната заплата води трудещите се до непосредствено сблъскване вече не само с отделни капиталистически господари, с монополите, но и със самата капиталистическа държава. При такива условия в П. б. участвуват и *профсъюзите* — масови организации на работническата класа, създадени за икономическа борба.

Политиката не се изчерпва с отношенията между класите, тя обхваща и отношенията между нациите и държавите. Затова в П. б. на пролетариата с излизането му на международната арена се издигат цели от *борбата за мир*, за национално освобождение и независимост. В Учредителния манифест на *Първия интернационал* Маркс провъзгласи задължението на работническата класа «да овладее тайните на между-

народната политика, да следи дипломатическите действия на своите правителства и в случай на необходимост да ѝ противодействува с всички средства, които има на свое разположение. . .» (Маркс. К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 16, с. 13.) П. б. става особено необходима и успешна през съвременния етап от световното развитие, който се характеризира със сериозно изменение в съотношението на силите в света в полза на социализма, с последователна борба на социалистическите страни за равноправно сътрудничество и сигурност на народите.

ПОЛИТИЧЕСКА ПАРТИЯ — (лат. *pars, partis* — част, група) — най-активната и организирана част от някоя класа или неин слой. Съществуването на политически партии е свързано с подялбата на обществото на класи и с нееднородността на тези класи, с различията в интересите на класите и образуващите ги групи. П. п. е едно от най-важните оръдия, с чиято помощ класата (или отделен неин слой) се бори за своите класови интереси.

Политическите партии възникват през ранните етапи на класовото общество. Обаче истинската им история започва през Великата френска буржоазна революция от края на XVIII в. В съвременното общество съобразно с неговата класова структура партиите могат да бъдат буржоазни, пролетарски, помещически, селски и дребнобуржоазни. Има партии, които отразяват интересите на коалиция от класи (буржоазно-помещическите партии, партиите на блока от пролетарски и дребнобуржоазни елементи и др.). Понякога (особено в многонационалните държави) партиите имат национална окраска и издигат национални цели. Обаче и в този случай в основата на дейността им са класовите интереси. Същото важи и за т. нар. ре-

лигиозни, «традиционни» и други такива партии.

За разлика от класите, които възникват стихийно, политическите партии се учредяват от хората и действуват съзнателно за постигане на определена цел. П. п. е доброволна обществена организация, съюз на съмишленици. Членовете ѝ обикновено действуват съвместно, като подчиняват действията си на партийната дисциплина. За разлика от различните неполитически обществени организации (икономически, професионални, културни, научни и благотворителни) П. п. винаги преследва определени политически цели, като се бори за ръководно влияние върху политическия живот и организация на обществото и се стреми към властта, към нейно задържане за осъществяване на лишията си.

П. п. е съставна част от надстройката на обществото. За разлика от държавата, която разполага с власт и средства за принуда, П. п. обикновено действува само със силата на убеждението, като разпространява възгледите си и обединява съмишлениците. П. п. има и известна материална сила — определена организация, материални средства, органи на печата и информацията.

Партиите възникват при условия, когато формирането и сплотяването на съответната класа е вече достигнало известно равнище на зрелост. Самото им възникване свидетелствува, че класата е осъзнала интересите си. Партиите набират, въвличат в редовете си най-активната част от класата, без никога да обхващат цялата класа до последния човек. В зависимост от това каква роля играят съответните класи в живота и развитието на обществото (революционна, прогресивна, консервативна, реакционна и контрареволюционна) е различна и историческата роля на партиите, които представляват техните интереси. При това членовете,

на П. п. не всякога я осъзнават. Те могат да мислят, че защищават с действията си някакви отвлечени религиозни догми, национални лозунги и др. т., пък действията им обективно да имат друга роля. Така различните селски партии действуват нерядко под лозунги за «социализъм», а в действителност са за поземлена реформа, която запазва непокътнат капиталистическия строй. (Вж. *Народнически социализъм*.) Реакционните партии, които преследват антинародни цели, но се нуждаят от масова подкрепа, обикновено прикриват истинските си цели, като издигат демагогски програми и лозунги и приемат различни благозвучни названия. Така партията на най-агресивните кръгове от терманския монополистичен капитал се наричаше «националсоциалистическа» и дори «работническа». (Вж. *Фашизъм*.) За истинската физиономия на една П. п. трябва да се съди не по нейното име и дори не по програмата ѝ, а по нейните конкретни действия.

Дори в страните, където класовото деление на обществото е ясно очертано, политическите партии го изразяват не винаги точно, тъй като изразяват интересите на различни групи в рамките на класите и социалните слоеве. Различията между финансовата, индустриалната и търговската фракция в буржоазията, между дребната буржоазия в града и на село водят до възникване и заздравяване на различни партии. Някои страни — предимно с дребнобуржоазно по състав население, се отличават с особено изобилие от политически партии. Нерядко управляващите класи сами поощряват това изобилие, като се стремят да подчертаят «демократизма» на политическия строй. Обаче колкото по-остро се разгръща борбата на дадена класа с друга, толкова по-настойчиво се нуждае тя от създаване на една, достатъчно

мощна П. п., способна успешно да отстоява основните ѝ интереси. Често управляващата класа създава две влиятелни партии, които не се различават помежду си по политическа цел, но се различават по методи за нейното постигане; в зависимост от създадената обстановка господстващата класа издига на авансцената поред ту едната, ту другата партия.

Съвременната П. п. има обикновено определена цел, изразена и обоснована в програма или програмна декларация (понякога такава роля изпълняват конгресните решения), води определена политика, характеризира се с известни организационни принципи и отговаряща им вътрешна организация — устав или регламент, членски състав, местни партийни организации, членски внос, членски карти, знаме, хими, традиции и др. т., както и свързани с нея помощни организации. Тя има обикновено на разположение собствени печат и издателства, фракции в парламентарите и органите за местно самоуправление и повече или по-малко организирани привърженици в различните обществени организации.

При наличие на *буржоазна демокрация* дейността на П. п. е формално разрешена от закона, макар че прогресивните и особено работническите партии се подлагат на всякакви притеснения. В страните с военно-фашистка диктатура се пресича дейността на политическите партии или пък управляващата клика създава една управляваща П. п., която трябва да служи като оръдие за потискане на народа и затягане на фашисткия режим.

В политическата борба политическите партии, които представляват интересите на различни класи и слоеве, влизат нерядко в избирателни споразумения помежду си и образуват блокове. Понякога това се диктува от временно съвпадане на

интересите им в борбата против общ вътрешен или външен враг, понякога се обяснява с безпринципна гонитба за гласове и топли места в правителството или държавния апарат.

Марксистко-ленинските партии не се отказват от блокове с други партии, от избирателни споразумения с тях, но винаги се ръководят от строго принципи съображения: необходимостта да се нанесе удар на най-опасния враг и да се защитят насъщните интереси на работническата класа и всички трудещи се. Въпреки идейните разногласия марксистко-ленинските партии сътрудничат със социалдемократическите партии, с дребнобуржоазните, селски партии и с национални партии, доколкото има почва за такова сътрудничество. И след като в страната се установи власт на работническата класа, те продължават да сътрудничат с тези партии, ако не действуват на страната на враговете на революцията. Това спомага за въвличане на най-широки демократични сили в социалните преобразования, в изграждането на социализма. (Вж. *Народна демокрация*.) Марксистко-ленинските партии осъществяват в обществото ръководна роля.

Когато държавата се смени с комунистическо обществено самоуправление и се установи социална еднородност, изчезва необходимостта от политически партии. Хората могат да се обединяват в съюзи съобразно със своите интереси и наклонности, но тези съюзи вече няма да имат политически характер и да бъдат партии в съвременния смисъл. (Вж. също *Работнически партии. Социалдемокрация и Комунистическа партия на Съветския съюз*.)

ПОЛИТИЧЕСКА СИСТЕМА НА СОЦИАЛИЗМА — социален механизъм, чрез който трудещите се, възглавявани от работническата класа, и

нейната партия, осъществяват властта си в обществото. Тя обхваща и регулира всички отношения между класите, социалните слоеве, нациите и народностите, между общество, колектив и личност по повод властта, във връзка с изработването и претворяването в живота на политиката, която определя насоката, съдържанието и целите на развитие на социалистическото общество. «Основна насока на развитието на политическата система на съветското общество е по-нататъшното разгръщане на социалистическата демокрация: все по-широко участие на гражданите в управлението на работите на държавата и обществото, усъвършенствуване на държавния апарат, повишаване на активността на обществените организации, засилване на народния контрол, укрепване правната основа на държавния и обществен живот, разширяване на гласността, постоянно съобщаване с общественото мнение». (Конституция на СССР, чл. 9.)

П. с. с. се създава под ръководството на марксистко-ленинската партия още по време на социалистическата революция и се утвърждава веднага след победата ѝ. От самото начало нейната основа е образувана от механизма на *диктатурата на пролетариата*. За развитието на П. с. с. като цяло е характерно укрепване и разширяване на социалистическия ѝ характер. В нейния състав през началния етап от изграждането на социализма и дори когато основите на социализма са вече поставени, могат да влизат и такива обществено-политически институции, които са свързани с миналото както в социално-политическо и идеологическо, така и в икономическо отношение. Тези институции, отделни елементи и отношения се премахват с пълната и окончателна победа на социализма, а след това и с изграждането на *развито социалистическо*

общество. С прерастването на диктатурата на пролетариата във власт на целия народ, възглавяван от работническата класа, П. с. с. става в социално отношение еднородна и монолитна, отразяваща зрелостта на социалистическите обществени отношения.

Политическата власт при социализма е преди всичко власт на *общо-народната държава*, която е носител и изразител на народния суверенитет, основен инструмент за обществените преобразования. «Цялата власт в СССР принадлежи на народа. Народът осъществява държавната власт посредством съветите на народните депутати, които образуват политическата основа на СССР». (Конституция на СССР, чл. 2.) С повишаване ролята на *съветите* е тясно свързано усъвършенстването на организацията и дейността на апарата за държавно управление, развитието на неговите демократични основи.

Особеност на социализма е, че като осъществяват властта, трудещите се използват на широко недържавни обществено-политически институции и организации. В СССР «професионалните съюзи, Всесъюзният ленински комунистически съюз на младежта, кооперативните и другите обществени организации съгласно своите уставни задачи участвуват в управлението на държавните и обществените работи, в решаването на политическите, стопанските и социално-културните въпроси». (Конституция на СССР, чл. 7.) В редица социалистически страни съществуват широки обществено-политически обединения и движения от рода на националния фронт. (Вж. *Народен фронт*.) В П. с. с. обаче влизат не всички обществени организации и движения, а само онези, за които участието в политическия живот е една от основните цели и страни в дейността им. През последните

години значението на недържавните обществено-политически институции в социалистическите страни нарасна осезаемо. Отношенията между държавните органи и обществените организации и движения са отношения на сътрудничество, взаимодействие, подпомагане и подкрепа. В някои социалистически страни съществуват обществено-държавни органи, които се създават от обществеността и действуват в значителна степен на обществени начала, но са им дадени пълномощия на държавни органи. Постепенно, с назряване на социалните предпоставки към обществените организации ще преминават отделни функции, изпълнявани по-рано от държавните органи. (Вж. *Самодейни организации на населението*.)

Съставна част от механизма за ръководене на икономиката и цялото общество са трудовите колективи, които участвуват все по-активно в управяването на производството. (Вж. *Социалистически колектив*.) Функциите на съветските трудови колективи са всестранио отразени в Конституцията на СССР. (Вж. чл. 8.) През последните години в социалистическите страни се създадоха многообразни форми за въвличане на трудещите се в управлението на предприятията и техните обединения. Такива са постоянно действащите производствени съвещания, общи събрания, стопански комитети и др. т. Опитът на световния социализъм показва несъстоятелността на анархосиндикалистките лозунги за «производствена демокрация», защото, изтръгната от единния механизъм на социалистическата демокрация, демокрацията в производството става неспособна да управлява стопанството в интерес както на отделните колективи и отрасли, така и на цялото общество.

В редица социалистически страни в П. с. с. влизат некомунистически

политически партии, които представяват интересите на определени непролетарски слоеве от населението, приели програмата за изграждане и развиване на социализма, ръководството на обществото от работническата класа и нейната партия. Многопартийността при социализма е резултат от традиции, от специфика на историческото развитие. Нekomунистическите партии са представени в държавните органи, участвуват активно в целия общественopolитически живот на страната. (Вж. *Народна демокрация*.)

Ръководно ядро на П. с. с. е комунистическата партия. При социализма тя е на власт, представлява управляваща партия. «Ръководна и направляваща сила на съветското общество, ядро на неговата политическа система, на държавните и обществените организации е Комунистическата партия на Съветския съюз. КПСС съществува за народа и служи на народа» — е записано в чл. 6 от Конституцията на СССР. Без партията като направляваща сила на П. с. с. борбата за социализъм не може да бъде успешна. Партията координира дейността на всички други институции на П. с. с., осигурява комплексност при управяването на обществото. Тя определя политическия курс на цялото общество, насочен към постигане на главните цели в развитието му, основните задачи на общественото развитие. Тя спомага за повишаване на самостоятелността и отговорността на всички институции от П. с. с. При условията, когато се повишава съществено значението на всяка общественopolитическа институция в П. с. с., разширяват се рамките на тяхната самостоятелност и се повишава тяхната инициатива и активност, особено важно е засилването на координиращите и направляващи начала, чиито носител е партията. Благодарение на това се осигу-

рява вътрешна съгласуваност и хармоничност при развиването на П. с. с., засилва се нейният единен характер.

Взаимната връзка и обусловеност между институциите от П. с. с., нейното единство и цялостност се осигуряват от отношенията в самата система. Касае се за отношения на политическо ръководство — между партията и държавните, обществените организации, на сътрудничество и взаимодействия — между държавните органи и обществените организации и други. Те се определят от нормите и традициите на общественopolитическия живот. Важна роля в развитието П. с. с. играе политическата култура на широките маси, укрепването на *социалистическата демокрация*.

П. с. с. се отличава със стабилност, с устойчивост, което се определя от единния характер на социалистическото общество през всички етапи от развитието му, от научната обосновааност на марксистко-ленинската теория за управление на обществото. На П. с. с. е свойствен и динамизъм, което се проявява особено нагледно при развития социализъм. Тя се усъвършенствува непрекъснато, като отразява измененията, които настъпват в обществения живот, постиженията на марксистко-ленинската теория. Нейното развитие е закономерно следствие от нарастването на обема и усложняването на задачите във връзка с обществените преобразования, от все по-активното и съзнателно приобщаване на трудещите се към изработването и осъществяването на вътрешната и външната политика.

Значението на П. с. с. в обществения живот нараства все повече. Темповете на социалните преобразования зависят във все по-голяма степен от състоянието на тази система, от нейното усъвършенстване и повишаването на организиращата и

роля. Това се отбелязваше на XXV конгрес на КПСС: «Важна насока в цялата наша работа за изграждане на комунизма е всестранното развитие на политическата система на съветското общество. Става дума за усъвършенствуване на социалистическата държавност, за по-нататъшно развитие на социалистическата демокрация, за укрепване правната основа на държавния и обществения живот, за активизиране на дейността на обществените организации». (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 106.) Развитие на П. с. с. предполага както обобщаване на новите явления в социалния живот, така и решителна борба с антисоциалистическите схващания за политическата организация на обществото.

ПОЛИТИЧЕСКА СТРАТЕГИЯ И ТАКТИКА — политическо поведение на партия, което се определя преди всичко от нейния класов характер, т. е. от това, с коя класа свързва тя дейността си, доколко пълно изразява нейните интереси, как определя отношението ѝ спрямо другите класи, каква насоченост придава със своята дейност на класовата борба. В работническото движение различните партии имат различна С. и т. в зависимост от това, дали изразяват интересите на цялата класа или на изостаналата ѝ част, дали разпространяват пролетарското влияние сред другите слоеве от населението или служат като проводници на чуждо класово влияние — буржоазно или дребнобуржоазно.

Трябва да се прави разлика между С. и т. като политическо поведение на марксистко-ленинската партия, т. е. практическата страна от нейната дейност, и стратегическите и тактически възгледи, съобразно с които се гради тази дейност, и учението за С. и т. на пролетарската класова борба. Марксистко-ленин-

ското учение за С. и т. е съставна част от научния комунизъм, наука за принципите на политическото поведение на партията, за методите за изработване на пътища и средства за постигане крайните цели на работническото движение, за основните правила за ръководене класовата борба на пролетариата и всички трудещи се.

Основните принципи за политическо поведение на комунистите са определени още в «Манифест на Комунистическата партия».

Принципът за интернационализма, приложен към С. и т., се изразява в следното: само като се държи сметка за главните особености на историческата обстановка през дадена епоха (а не на отделни епизоди от историята на отделни страни), може да се изработи правилна политическа линия, да се разкрият конкретните особености на страната. Поради това само като се изхожда от интересите на международното революционно работническо движение и съответно от общата му политическа линия, може да се защитават интересите на революционната работническа класа в собствената страна и да се изработва национална С. и т. Националната С. и т. изисква умело, творческо прилагане на основните принципи на комунизма към националните особености. Принципът за интернационализма е насочен както срещу националната ограниченост по въпросите на С. и т., така и срещу каквото и да е пренебрегване на националните условия и особености, което пречи на партията да прави в пълен обем принос за международното работническо движение. Той е насочен срещу позициите както на изчакване на революция в другите страни, така и на изкуствено подбутване на революцията отвън, на «износ на революция».

Революционният принцип в С. и т. се изразява в това, че комунистите

вземат активно участие във всеки един от стадията на класовата борба, при което виждат в тия стадии само стъпала, водещи към крайната цел — завоевание на политическата власт от пролетариата. Този принцип е насочен както срещу прескачане на още неизминати етапи от развитието («всичко или нищо»), така и срещу изгубване на крайните цели («движението е всичко, целта е нищо»). Той налага подчиняване на борбата за реформи на революционната борба за социализъм.

Политическото поведение на марксистко-ленинската партия включва както стабилни елементи, които запазват значението си през продължителен период, така и променящи се, гъвкави, подвижни. Нуждата от тяхното разграничаване доведе до обособяване на понятията «политическа стратегия» и «политическа тактика». Не е правилно както да се заличава различието между тях, така и да се абсолютизира то. Първото може да доведе до загубване на политическия курс заради временен тактически успех, а второто — до пренебрегване търсенето на ефикасни средства за прокарване на политическата линия, до изгубване на способността да се правят необходими политически завой в приетия курс, до откъсване от действителността и загубване на ориентация в променящата се обстановка. Единството на С. и т., което осигурява ефективност на политиката, се характеризира с твърдост при прокарване на политическата линия и с гъвкавост при определяне на пътищата, средствата и темповете за нейното осъществяване.

Политическата линия, т. е. общата насоченост на политическата дейност на партията на работническата класа, включва целта, поставяна от работническото движение през даден етап от развитието му, както и основните средства (системата от клас-

ови съюзи) за нейното постигане. Тя е един вид политически план (понякога той бива наричан стратегически план), който характеризира насочката на главния удар, главния класов враг, главните съюзници на пролетариата, отношението към междинните сили и косвените резерви на революцията.

Партията не може да се ограничи с изработване на правилна политическа линия, а трябва да намери пътища и средства за нейно претворяване в живота, да мобилизира социалните сили, способни да я осъществят. За целта тя трябва преди всичко да извоюва и закрепи ролята си на политически ръководител не само на работническата класа, но и на широките маси от народа.

Политическото ръководене на масите предполага: а) умение да се следни състоянието и настроението на масите, да се постигне до някъде сливане с тях, а не влачване в опашката на масовото движение; б) способност да се извеждат масите на нова политическа позиция, като се обучават по техния собствен опит, включително и по опита им от грешки и поражения; умение да се намери конкретен път или отделен завой в събитията, който позволява да се издигнат масите на ново стъпало от борбата. При това важно е партията да не се ограничава само с изтъкване на отрицателни лозунги, насочени против съществуващия строй и формулиращи единствено крайните цели на работническото движение, а да дава на масите положителна програма за борба през всеки политически момент. Важно е също във всеки момент тя да открие поредната задача и главното средство за нейното решаване, с помощта на които може да се подготви преминаване към решаването и на други задачи по пътя към стратегическата цел. Политическото ръководене на класовата борба включва политиче-

ско маневриране, т. е. умение да се насочва вярно движението на масите в зависимост от обективната обстановка. При това тактиката трябва да бъде различна при революционна ситуация и при нейна липса. Политическото маневриране включва различни действия: политическо настъпление, отстъпление, отбрана, сплотяване на силите и т. н. — в зависимост от «приливите» и «отливите» на революционното движение. Тактиката на настъпление предполага както продължителна «обсада», т. е. разработено с оглед на голям период постепенно увеличаване на натиска, така и решителен «щурм», натиск върху позициите на класовия враг. Тактиката на отстъпление означава преди всичко отстъпление, при което се държи напълно сметка за обстановката при запазване на максимум политически сили за ново настъпление. Тактиката на сплотяване силите включва постепенно възпитаване на масите, системното им подготвяне за изостряне на класовите битки, политическо опипване на класовия противник и т. н.

Политическото ръководене на масите се нуждае от правилно определяне на формите за борба. Революционното работническо движение трябва да овладее всички без изключение форми за борба и страни от обществената дейност, без да ги превръща в универсални и като обуслави всякога прилагането им със строго определени идейни и организационни принципи. То трябва да бъде готово за най-бързо и неочаквано сменяне на една форма с друга. Революционната партия на работническата класа не изобретява формите за борба, а обобщава, организира онова, което възниква в хода на движението, и в този смисъл тя трябва да се учи постоянно от масовата практика, която ражда все по-нови форми за борба. При това тя в никакъв случай не бива да се огра-

ничава със съществуващите само в даден момент форми за борба, смятайки, че при промяна на социалната обстановка са неизбежни нови форми. Различните форми за борба може да се групират по следния начин: легални и нелегални, парламентарни и извънпарламентарни, мирни и въоръжени. На свой ред тези основни видове борба се делят на по-конкретни форми. Главен критерий за избора на едни или други форми е поддържането на постоянна връзка с масите, тяхното ръководене.

Политиката на марксистко-ленинската партия, нейната С. и т. е. наука и изкуство да се ръководи класовата борба на пролетариата и всички трудещи се. Науката изисква от политиката съобразяване с опита на другите страни и съобразяване с конкретното съотношение на класовите сили в дадена страна, в заобикалящите я държави и в световен мащаб. Научна основа на С. и т. е. марксистко-ленинската теория, която «израства от съвкупността на революционния опит и от революционната мисъл във всички страни на света.» (*Ленин, В. И. Съч. Т. 21, с. 335.*) Особено важно е да се държи сметка на новия опит, дори когато той още не е бил обобщен теоретично. Запознаването с опита на другите страни избавя от самостоятелно преминаване на вече изминати от други отряди на работническото движение етапи на обучаване и от повтаряне на грешки. При изработване на С. и т. е. винаги необходим теоретически, самостоятелен подход, който позволява да се намират верни решения в съвременната обстановка. Политиката като изкуство предполага умение да се претворяват правилните тактически положения в живота. В класовата борба се кръстосват толкова много фактори — както обективни, така и субективни, че за съобразяване с тях не е достатъчно да са налице само теоретични знания, ну-

жен е собствен политически опит, революционен усет, способност да се вземат бързо верни решения, умение да се организират масите и т. н. Всичко това се постига чрез школата на революционната борба.

«ПОСТИНДУСТРИАЛНО ОБЩЕСТВО» — Теорията за «постиндустриалното общество» е буржоазна апологетична теория, която се опитва да изгради «модел» на бъдещо общество, противопоставяно на реалния социализъм. Нейните привърженици изхождат от концепцията за «индустриално общество», което съществувало понастоящем. С помощта на понятието «индустриално общество» буржоазните идеолози се опитват да залечат качествената разлика между капитализма и социализма, обявяват частнокапиталистическото общество за изминат етап от историята. (Вж. *Конвергенция*.) Съгласно предричанията на буржоазните футуролози «индустриалното общество» се пресобразувало под въздействието на научно-техническия прогрес в нов, невидян преди строй на всеобщо материално благополучие. При това за осъществяване на такова нещо нямало необходимост нито от класова борба, нито от революция. В краен случай се допускат серия дребни реформи, които не засягат съществуващата социална структура и обществените институции в капиталистическото общество. Бъдещото общество се зове по различен начин: «технологично», «организационно», «масово», «консуматорско», «активно», «общество на свободното време», «терциерна цивилизация» и др. т. Най-употребявани станаха названията «постиндустриално» и «технотронно общество». Според американските социолози Кан и Брюс-Бригс човечеството навлязло в също такъв исторически важен период, какъвто е преживяла Европа при прехода от феодализма към

капитализма. Преходът от «индустриално» към «постиндустриално общество» щял да има най-радикални последици за целия начин на живот на съвременния човек. Щяло да възникне «богато» и «сито» общество, което ще напомня елнитична Гърция, но с тази съществена разлика, че не един тесен горен слой, а практически всички граждани щели да станат богати и осигурени. Най-важна икономическа дейност щяло да стане не производството, а обслужването, сферата на услугите. Известният американски социолог и политически деец Бжежински твърди, че бъдещото «технотронно общество» се формирало във всичките си аспекти под непосредственото въздействие на новата техника, а особено на изчислителната техника, електрониката и средствата за масова информация. Главен проблем на същото общество щяло да стане не производството, а потреблението, властта щяла да премине от «плутократичната върхушка» към интелектуалци-технократи, които се грижели за общото благо, щяло да бъде осигурено реално участие на гражданите във вземането на най-важни решения, образованието щяло да стане всеобщо, щяла да настъпни *културна революция*, свободата щяла да се съчетава с *равенство*. Най-подробно теорията за «П. о.» бе разработена от американския социолог Бел. «Постиндустриалното общество», твърди той, не могло да бъде нито капиталистическо, нито социалистическо, то било нов вид социален живот, който разтварял в себе си и двете противоположни системи. За него били характерни следните особености: преминаване от стоково производство към икономика на обслужването, когато по-голямата част от работещите щели да бъдат заети в търговията, финансите, транспорта, развлеченията и почивката, здравеопазването, научноизследователската

дейност и държавното управление; господстващото положение на «класата» от професионални и технически специалисти, а именно увеличаването на дела на учените и инженерите в състава на самодейното население образувало според Бел основата на «постиндустриалното общество»; първостепенно значение на теоретичните знания, при което цялата социална структура на обществото зависела от въздействието на науката («Корените на «постиндустриалното общество» трябва да се търсят във влиянието на науката върху производството — пише Бел. — Може да се каже, че науката — нейният етос (обичай, характер; начин на мислене — *бел. прев.*), нейната организация — е зародиш на бъдещото общество»); създаване на нова, «интелектуална технология», която била свързана с електронноизчислителната техника (линейно програмиране, анализиране на системи, теория за информацията, теория за решенията, теория за игрите и моделиране) и която могла да получи до края на ХХ в. същото решаващо значение, каквото е имала преди това механичната (машинна) технология; най-сетне саморазвиващ се технологически процес, качествено нова форма за обществена еволюция. Докато през последните 150 години двигател на общественото развитие, както смята Бел, било индустриалното предприятие, ключова обществена институция през бъдните 50 години щели да станат научноизследователските организации и университетите; докато през изтеклите 100 години доминиращи фигури били капиталистите, бизнесмените и индустриалните ръководители, сега те се сменяли от математици, икономисти, специалисти в изчислителната техника и сътрудници на научноизследователски организации. «Плуралистичната демокрация» на «постиндустриалното общество» щяла да

може според Бел да функционира без наличието на някоя господстваща класа. Същевременно властта, твърди той, щяла да бъде основана върху принципа на «меритокрацията», сиреч изтъкване на онези, които имат знание, умение, талант и способности. Правителството, университетите, научните институти, водещите форми — с една дума, всички социални и културни институции на обществото трябвало да бъдат «меритократични».

В теорията за «П. о.» се абсолютизират реални процеси от съвременното обществено развитие — нарастването на ролята на науката и превръщането ѝ в непосредствена производителна сила, увеличаването на броя на научно-техническите кадри. Обаче при това «се забравя», че «голямата наука» зависи от военно-индустриалните комплекси, от едрия бизнес и монополите. Утопично е предположението, че монополистичната буржоазия щяла доброволно да се откаже от икономическото си могъщество и политическата власт, като предаде управлението в ръцете на «политически менажери», дето щели да се ръководят от съвети на учените и инженерите. Бел и другите буржоазни футуролози пренебрегват решаващата роля на собствеността в обществените отношения, заобикалят грижливо въпроса: на кого в «постиндустриалното общество» ще принадлежат научноизследователските институти и университетите, индустриалните лаборатории и експерименталните съоръжения. Изобщо теорията за «П. о.» брани идеала за реформиран и модернизиран *държавно-монополистичен капитализъм*, който се опитва да се пригоди към изискванията на *научно-техническата революция*, създава картина за научно управлявано, организирано и планово развиващо се — с една дума «идеално» капиталистическо общество. Обаче при условията на изост,

ряща се криза теорията на Бл, както и теориите на другите буржоазни футуролози, които се ориентират към безкризно, безпрепятствено технологично развитие на капитализма, влязоха в очебийно противоречие с реалната действителност. Поради това забележимо се засили критиката на тази теория от буржоазните социолози, а влиянието ѝ намалява все повече.

ПРАВО НА НАЦИИТЕ НА САМО-ОПРЕДЕЛЕНИЕ — суверенно право на всяка нация на свободно отделяне от други национални и многонационални колективи и на образуване на собствена държава; право на нациите да определят съдбата си съобразно със свободно изразената воля и желанието. То е право на свободно разпореждане със собствените природни богатства и свободно социално-икономическо и културно развитие.

Правото на потиснатите нации на самоопределение е защищавано още от Маркс и Енгелс. Те са смятали, че народ, който поробва друг народ, кове собствените си вериги. «Народ, който потиска други народи, не може да бъде свободен. Силата, която му е необходима, за да потиска другия народ, в края на краищата винаги се обръща против самия него» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 18, с. 510.)

Националният въпрос започна да се изостря в многонационалните експлоататорски държави. Той стана още по-остър през империализма, когато прерасна във въпрос за освобождение на колонията — в национално-колониален въпрос. Именно тогава работническата класа стана инициатор на издигането на общо-демократичния принцип за самоопределение на нациите, при което през 1896 г. конгресът на Втория интернационал в Лондон провъзгласи това право в свое решение. Водачите на Втория интернационал

обаче го сведоха скоро до «културно-национална автономия» в рамките на съществуващите държави, а по време на Първата световна война станаха социалшовинисти.

По настояване на Ленин принципът за самоопределение на нациите бе включен през 1903 г. в програмата на РСДРП. Негови противници в работническото движение са били както десните, така и «левите» опортюнисти. Първите, които се позовавали на прогресивност на големите, многонационални държави, са се обявявали за тяхно запазване при всякакви обстоятелства, поради което фактически не подкрепяли националноосвободителното движение. Вторите са заявявали, че това право било неосъществимо при капитализма и непотребно при социализма.

Що се отнася до големите държави при капитализма, трудещите се познават и ценят предимството им, обаче щом националното потисничество и националните търкания правят непосносим съвместния живот на различните нации, масите се обявяват за държавно обособяване. При социализма няма място за национално потисничество, а интересите на трудещите се налагат не разединяване, а тясно сплотяване на всички нации. Обаче все още се проявява известно време наследената от капиталистическото минало национална отчужденост и недоверие. Предоставяне на всички нации право на самоопределение след идването на пролетариата на власт е необходимо заради преодоляване на недоверието на потиснатите по-рано нации към бившите потискащи нации. Тъкмо затова, за да се постигне революционно-пролетарско единство, Ленин настояваше «да се разпръсне с дела, а не с думи» някогашното недоверие между нациите. По такъв начин в интерес на класовата борба на пролетариата за социализъм марксистите-ленински издигат правото на само-

определение: при капитализма, особено по време на буржоазнодемократическата революция — като искане за осигуряване равноправие на нациите, за демократизиране на страната, а след победата на социалистическата революция — като изискване на *социалистическата демокрация*, като условие за справедливо решаване на националния въпрос.

По време на утвърждаването на капитализма самоопределението на нациите има антифеодална насоченост, а при прехода от капитализма към социализма — антикапиталистическа. Във втория случай социално-класовото съдържание на самоопределението се характеризира с борба не само против националното потисничество, което идва отвън, но и против вътрешните класови врагове, които вече не могат да представляват интересите на нацията.

Издигайки правото на самоопределение, комунистите съвсем не се обявяват за отделяне на нациите една от друга. «Ние искаме — писа Ленин — свобода на самоопределение, т. е. независимост, т. е. свобода на отделяне на потиснатите нации, не за да мечтаем за стопанско раздробяване или за идеала на дребни държави, а, напротив, защото искаме крупни държави и сближаване, дори сливане на нациите, но на истински демократическа, истински интернационалистическа база, *немислима* без свобода на отделяне». (Съч. Т. 21, с. 217.) Признаването на правото на самоопределение на нациите не може да се смесва с целесъобразността на отделянето на нациите. Основният смисъл на това изискване е да се спомага за делото на мира, демокрацията и социализма, а в края на краищата — за обединяване, а не разединяване на нациите. Затова марксистите-ленинци се стремят към едно: желанието на нациите да използват това право да отговаря

на интересите на трудещите се. Правото на национално самоопределение не се подменя от право на самоопределение само на работническата класа и трудещите се, както клеветят антикомунистите. Макар че, писа Ленин, всяко демократично искане (в това число и самоопределението) е подчинено за съзнателните работници на интересите на социализма, на интересите на класовата борба на пролетариата, «да се отхвърли самоопределението на нациите и да се постави самоопределение на трудещите се е свършено неправилно, защото такава постановка не се съобразява с какви трудности, по какъв криволинеен път върви диференциацията вътре в нациите». (Съч. Т. 29, с. 164.) Дори в случаите, когато волята на нациите е била изразявана от господстващите класи, Ленин е смятал даването право на самоопределение, включително и държавно отделяне, все пак за политическа придобивка в името на бъдещото сближаване на народите. Общозвестно е например, че когато финландският сейм приел на 6 декември 1917 г. декларация за обявяване на Финландия за независима държава, Съветът на народните комисари на РСФСР е признал същия месец държавната независимост на Финландия, противно на анексионистичната политика на царизма и буржоазното временно правителство. През съвременната епоха империализмът, макар и принуден под влияние на националноосвободителната борба да прави отстъпки, се обявява против правото за самоопределение на нациите, като се стреми да изопачи неговия смисъл, да изпразни от съдържание и подкопае националния суверенитет на освободените страни, да им натрапи нови форми на колониално господство.

П. н. с. е вътрешнодържавна конституционна норма и външнополитически принцип на съветската дър-

жава, образувана «в резултат от свободното самоопределение на нациите и доброволното обедняване на равноправните съветски социалистически републики». (Конституция на СССР, чл. 70.) Въз основа на това право се разрешава националният въпрос и в другите социалистически страни. Социалистическите страни градят отношенията си с всички държави и нации върху принципите за национална независимост и суверенитет, на *социалистическия интернационализъм*.

ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА РАЗЛИЧИЯТА МЕЖДУ ГРАДА И СЕЛОТО — вж. *Различия между града и селото*.

ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА СОЦИАЛНО-КЛАСОВИТЕ РАЗЛИЧИЯ — вж. *Социално-класови различия*.

ПРЕХОДЕН ПЕРИОД ОТ КАПИТАЛИЗМА КЪМ СОЦИАЛИЗМА — период на революционно преобразуване на капиталистическото общество в социалистическо.

Този период е необходим поради това, че за разлика от всички други социално-икономически формации, всяка измежду които е назрявала в недра на предишната, социалистическата формация не възниква в недра на капитализма. Капитализмът само подготвя материалните условия за преход към социализма. Самото пък изграждане на социалистическото общество се осъществява след отстраняване на буржоазията от власт и установяване на *диктатура на пролетариата*. При това дори след завоюване на политическата власт от пролетариата социализмът не може «да се въведе» незабавно. «Този цел не може да се осъществи изведижд — писа Ленин, — тя изисква доста продължителен преходен период от капитализма към социализма — и затова, че реорганизацията на производството е трудна рабо-

та, и затова, че грамадната сила на привычката към дребнобуржоазно и буржоазно стопанисване може да бъде преодоляна само с дълга, упорита борба. Ето защо Маркс говори за целия период на диктатура на пролетариата като за период на преминаване от капитализма към социализма». (Съч. Т. 29, с. 383—384.)

Диктатурата на пролетариата е главно оръдие за решаване на задачите във връзка с прехода от капитализма към социализма. Тези задачи са: ликвидиране на капиталистическите производствени отношения и заменянето им със социалистически; постепенно преобразуване на дребното стоково производство в едро, колективно, социалистическо; създаване на материално-техническа база на социализма чрез *индустриализация* на страната и техническо реконструиране на цялото народно стопанство; преодоляване на многосекторността и изграждане на икономически основи на социализма; ликвидиране на *експлоататорските класи*, на експлоатацията на човек от човека и причините, които я пораждат; осъществяване на *културна революция*.

В СССР начало на П. п. беше сложено от Великата откомврийска социалистическа революция, която смъкна господството на буржоазията и помещиците и установи диктатура на пролетариата, чиято ръководна и направляваща сила стана комунистическата партия. Задачите, свързани с прехода към социализма, се решаваха в СССР съобразно изискванията на обективните закони, присъщи на всички страни, които тръгват по пътя на изграждане на социализма. (Вж. *Общи закономерности и особености на прехода към социализма*.) Върху формите, методите и темповете за решаване на тези задачи се отразиха редица исторически формиращи особености.

Основната социално-икономическа особеност се състоеше в общата икономическа, техническа и културна изостаналост, наследена от предреволюционна Русия, в извънредната пълнота на социално-икономическото развитие на различните райони, в наличието на 5 сектора: от примитивното патриархално стопанство до най-прогресивното — социалистическото. При това години наред в икономиката преобладаваше дребнестоковото производство. Много народи в страната не бяха стигнали още до капиталистическия стадий на развитие, поради което им предстоеше да преминат към социализма, като избягнат капитализма. Основната политическа особеност се състоеше в това, че Съветският съюз градеше социализма при условията на враждебно капиталистическо обкръжение. Империалистите се опитваха по всякакъв начин да осуетят изграждането на социализма в СССР. Те организираха военна интервенция, икономическа блокада, дипломатическа изолация, подкрепяха всемерно капиталистическите елементи в страната, което удесетори силата на съпротивата им и тласкаше към най-ожесточени средства за борба. Всичко това създаде за съветската страна «нечувани и невиджани трудности», както казваше Ленин, и наложи прилагане на редица специфични похвати за борба с капиталистическите елементи, специфични форми и методи за изграждане на социализма. Наличието на капиталистическо обкръжение се отрази върху особеностите и темповете за осъществяване на национализацията на промишлеността и колективизацията на селското стопанство, върху методите за ликвидиране на кулаците като класа, върху развиването на съветската демокрация и т. н. Особеност на изграждането на социализма в СССР беше и обстоятелството, че съветският народ, който

осъществяваше пръв в историята това изграждане, нямаше пример, който да следва.

Решаването на задачите на П. п. в СССР мина през редица етапи. Първият етап (1917—20 г.) беше предимно етап на експроприране на експлоататорите. През онези години бе осъществена конфискация на помещиците земи, национализиране на цялата земя, национализация на банките, на цялата промишленост, транспорта и търговията. В икономиката на страната беше създаден социалистически сектор. Класите на помещиците и едрата буржоазия бяха ликвидирани. През този етап в условията на интервенция и гражданска война съветската държава бе принудена да води особена, извънредна икономическа политика, наречена «военен комунизъм». Нейна основа бяха: продоволствените доставки, забрана на свободната търговия, държавно разпределение по класов признак, даване на работна заплата в натура, безплатно отпускане на хранителни продукти, промишлени изделия и държавни услуги, всеобща трудова повинност и др. Вторият етап (1921—25 г.) се характеризираше с възстановяване на народното стопанство, разрушено от империалистическата и гражданската война, с подготвяне на условия за разгърнато изграждане на социализма. Особено важно значение имаше преминаването към НЭП. Третият етап (1926—37 г.) е етап на социалистическо реконструиране на страната. През този етап бяха решени най-важните и най-трудни задачи на П. п. В резултат от изпълнението на плана за първата (1928—32 г.) и втората (1933—37 г.) петилетка бяха осъществени индустриализация на страната и колективизация на земеделските стопанства, преодоляна многосекторността на икономиката, а социалистическата стопанска система стана почти единствена в страната.

Капиталистическите елементи в града и на село бяха окончателно изтласкани. В ход беше културна революция. Изграден бе в основни линии социализмът в СССР, завърши П. п.

Решил пръв в историята задачите, свързани с прехода към социализма, съветският народ прокара широк път към новото общество за цялото човечество. Опитът на СССР се използва нашироко с оглед историческите и националните особености от всички народи, които тръгнаха по пътя на изграждане на социализма.

ПРЕХОДЕН ПЕРИОД: КЛАСОВА БОРБА В ПРЕХОДНИЯ ПЕРИОД — вж. *Класова борба в преходния период от капитализма към социализма*.

ПРИРОДНА СРЕДА И ЧОВЕК — Човечеството е органично свързано с природната среда и преди всичко — с планетата Земя, с нейната биосфера. В хода на еволюцията на нашата планета на нея е възникнал живот, а еволюцията на живата природа довела до появата на човека. Обаче човечеството е неразривно свързано с природната среда не само по произход и не само чрез биохимичната обмяна на веществата. Заедно с човека е възникнал качествено нов начин за отношения на живите същества с околната природна среда — трудовата, материално-производствена дейност на обществото. След като не намират в околната среда достатъчно средства за съществуване и благоприятни условия, хората сами ги произвеждат от вещества в тази среда, от предмети на природата, като ги изменят, преобразуват. В материалното производство трудът на човека цели «да се присвои природното вещество във форма, полезна за неговия собствен живот. . .» (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 188.*) При това, произвеждайки от природните предмети жизнено нуж-

ни неща, в труда си човек «непрекъснато е подкрепян от силите на природата». (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 52.*) Контролирани от човека природни процеси — механични, електрически, химични, топлинни, биологични и т. н. — функционират в материалното производство, включени са органично в него, съчетават се с материални действия на самите хора и целенасочено се използват от тях. Производството като система от контролирани и регулирани от хората веществено-енергийни и биологични процеси взаимодейства със стихийните природни процеси — регионални и глобални. Както подчертаваше Енгелс, «на всяка крачка ни се напомня, че съвсем не господствуваме над природата така, както господствува завоевател над чужд народ, както някой, който стои извън природата — а че с плът, кръв и мозък и принадлежим и се намираме сред нея и че цялото ни господство над нея се състои в това, че имаме предимството пред всички други създания да познаваме и правилно да прилагаме нейните закони». (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 20, с. 485.*)

От появата на човека и общественото материално производство насам заобикалящата хората материална среда е преставала във все по-голяма степен да бъде естествена, стихийна, «девствена» природа. От най-древни времена човек формира в околната среда «втора природа» (или т. нар. «очовечена природа»), която е вещественото тяло на цивилизацията. Всички произведени от хората предмети, всички осъществени от тях преобразувания на природните предмети стават също такава обективна реалност, както и чисто природните образувания. При това всяко разширяване и интензифициране на производството, което осигурява растяща независимост на обществото от природните стихии, свър-

зва все по-тясно обществото и природата, като умножава природните обекти и процеси, въвличани в материалното производство. В производствената дейност на обществото се реализират много от вътрешните възможности на природните процеси, които не биха могли да се осъществят стихийно (например синтезиран са и се произвеждат в огромни количества стотици и хиляди химични съединения, каквито няма сред природните им видове на нашата планета), потискат се или ускоряват различни стихийни природни процеси или се пораждаат нови (такова е по-специално приспособяването на живите организми към замърсяването на околната среда, към използването на отровни химикали и т. н.). Цялото развитие на биосферата, на природата на нашата планета след появата на човека е неделимо от историята на човешката производствена дейност, която е неделима от историята на природата. За разлика от метафизичните концепции, които разглеждат природата и обществото като чисто външно противостоящи си реалности, марксизмът признава тяхното органично единство и представя развитието на природата и обществото като единен естествено-исторически процес. Исторически се мени само характерът на необходимата и неразривна връзка между човека и природата, при това в решаваща зависимост от характера на производствените отношения.

Днес, през епохата на *научно-техническата революция*, обществената стопанско-производствена дейност придобива планетарен мащаб. Започна практическото овладяване на Космоса. Във връзка с нарасналото замърсяване на околната среда, което подкопава стихийното възпроизвеждане на множество жизнено важни на човечеството ресурси (кислород, чиста вода, гори и т. н.), придо-

бива особена острота проблемът за съчетаване на стихийните природни и материално-производствените процеси, за организиране управлението на състоянието на околната среда. Възниква задачата за производствено използване не само на отделни природни сили и свойства, на отделни видове естествени процеси и живи организми, но и на цели природни комплекси, на биосферата изобщо.

Нараства ролята на обществените отношения при взаимодействието между общество и природа. Стихийното развитие на обществените отношения, социалните антагонизми, както показва историята, спомагат за поява на нежелателни, пагубни последици в състоянието на околната среда. «Изводът е — писа Маркс, — че културата, ако тя се развива стихийно, а не *се насочва съзнателно*. . . — оставя след себе си пустини. . .» (Маркс, К. и Ф. *Енгелс*. Съч. Т. 32, с. 47.) Класовите антагонизми водят нерядко до това, че практическото овладяване на природните сили и на повите природни ресурси се изразява в нови социални бедствия — войни, поробване на цели народи, безработица, мизерия, създаване на все по-мощни средства за масово унищожаване на хората и на произведенията на техния труд.

Спомагайки за все по-широко практическо овладяване на природата, капитализмът като общество, основано на частната собственост върху средствата за производство и природните ресурси, поражда хищническо отношение към природата. Системата на колониализма съчетаваше хищническата експлоатация на природните богатства в колонията с поробване на народите от тези страни. По такъв начин успехите при овладяване силите на природата при капитализма получават неминуемо античовешки, антиприродна насоченост, като се въплътяват във все по-мощни и изтънчени средства за

експлоатация на човека, за водене на война и разрушаване на околната среда. Затова капитализмът не може да осигури рационално от гледище на обществото като цяло, екологично обосновано използване на природните ресурси. Собственническите интереси на монополите не позволяват да се организира опазването на околната среда последователно и в широки мащаби.

Установяването на обществена собственост върху средствата за производство и природните ресурси открива възможност за планомерно регулиране както на самите обществени отношения, така и на взаимодействията между общество и природа. Маркс писа, че в бъдещото общество «асоциираните производители рационално регулират тази своя обмяна на веществата с природата, поставят я под свой общ контрол, вместо тя като сляпа сила да господствува над тях; извършват я с най-малкия разход на сили и при най-достойните за човешката им природа и адекватни на нея условия». (*Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 25, ч. II, с. 362.*) В социалистическото общество, където цел на производството е не обогатяването, а благо на човека, задоволяването на неговите потребности, задачата за хармонизиране отношенията на обществото с природата органично се съчетава с принципите на самата стопанска дейност. Още през първите години на съветската власт бе започната, а сега продължава в широки мащабни дейности за опазване на природните богатства. Разнообразната дейност на съветската държава за опазване на природата е законодателно закрепена в новата Конституция на СССР. В нея се казва, че «в интерес на сегашното и бъдещите поколения в СССР се вземат необходимите мерки за опазване и научно обосновано, рационално използване на земята и нейните недра, на водни-

те ресурси, на растителния и животинския свят, за запазване на чистотата на въздуха и водата, за осигуряване възпроизводство на природните богатства и подобряване на околната среда на човека». Рационално използване на природните ресурси се организира днес и в рамките на социалистическата общност. Тъй като множество разрушителни явления в околната среда имат глобален характер, политиката на СССР си поставя за цел разгръщане на широко и активно международно сътрудничество при решаването на екологичните проблеми. Практическите действия за опазване на околната среда и рационално използване на природните ресурси станаха понастоящем наред със защитата на мира и предотвратяването на заплахата от нова световна война въпрос с първостепенна важност за цялото човечество.

ПРОГНОЗИРАНЕ — вж. *Социално прогнозиране.*

ПРОЛЕТАРИАТ — вж. *Световно-историческа роля на пролетариата. Хегемония на пролетариата.*

ПРОЛЕТАРСКИ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗЪМ — (лат. *inter* — между, *patio* — народ) — 1) съзнание за общност, единство на пролетарните от всички страни; чувство за отговорност на всеки национален отред от международното комунистическо движение; за дейността му пред световното освободително движение; 2) особено важен принцип на взаимоотношенията между националните отреди на работническата класа и между комунистическите партии от социалистическите страни, който изисква солидарност и единство в действията им (вж. *Социалистически интернационализъм*); 3) теоретично обобщение на освободителната борба на проле-

тариата и опита на международното комунистическо движение.

Обективна основа, върху която възниква закономерно И., са общите, единни коренни интереси на работническата класа от всички страни и нации. Първоначален израз на И. е международната солидарност на пролетариите, която се заражда под влияние на условията за живот и съвместната борба против потисниците и се проявява в събиране на средства, храни и облекло, в стачки и манифестации и т. н. Постепенно международната солидарност става характерна черта на всички големи акции на работническата класа. Тя намира изява в растящите интернационални връзки между нейните национални отреди — в обмяната на опит, в международно обединяване на работниците от различни професии и националните профсъюзни центрове, в организации и съвещания, които координират дейността на комунистическите партии от различни страни. С развитието на световното революционно-освободително движение ролята и значението на И. нарастват неотклонно.

Идеологията на И. възникна като научно обобщение на практическия опит от борбата на работническата класа, като теоретичен израз на нейните основни интереси. И. е отличителна черта от духовния облик на съзнателните работници, макар че и представители на непролетарските слоеве могат да овладяват идеологията на работническата класа, а поспециално И.

Принципът за П. и. бе за първи път издигнат и научно обосноваван от Маркс и Енгелс, които показаха значението му за борбата на работническата класа против буржоазията, за победа на социализма, обосноваха необходимостта от възпитаване на работническата класа в дух на И. Още по времето на Маркс и Енгелс И. постепенно става най-важен прин-

цип на организираното движение на съзнателните работници от различни страни. Прозвучалият в «Манифест на Комунистическата партия» лозунг «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!» намери широк отзвук сред пролетариите.

Идеологията на И. беше развита по-нататък в трудове на Ленин, в произведения на други дейци на международното комунистическо и работническо движение, в документи на марксистко-ленинските партии. Ленин поставяше и решаваше всички въпроси на марксистката теория и политика, като изхождаше от интересите на международната освободителна борба на пролетариата, като държеше сметка за състоянието на световния капитализъм и хода на борбата между класите в цял свят. «Ние — казваше Ленин — сме противници. . . на националната откъснатост. Ние сме международници, интернационалисти». (Съч. Т. 30, с. 291.) Победата на социалистическата революция в Русия възложи особено важен интернационален дълг на работническата класа, дошла на власт, и на работническата класа от капиталистическите страни. Ленин казваше, че победилният пролетариат е длъжен да прави максимум от осъществимото за развиване и подкрепяне на революцията във всички страни, а пролетариатът от всички други страни трябва да не жали усилия за подкрепяне на работническата класа, дошла на власт, за нейната защита от враговете.

През съвременната епоха значението на И. за движението на работническата класа нарасна значително. Животът постави въпроса за осъществяване принципа на И. във взаимоотношенията между социалистическите държави. П. и. прерасна в социалистически интернационализъм. Благодарение на икономическата интеграция между държавите-членки на СИВ (вж. *Социалистическа интегра-*

ция) е достигнато ново, по-високо стъпало от международното сплотяване на социалистическите страни. То има не само икономически, но и социални, политически, културни и идейни основи (сходство по обществен и държавен строй, по социалистически начин на живот, общност по светоглед и основни черти на духовния живот и т. н.). Важен принцип в П. и. е укрепването на връзките между социалистическите страни и работническата класа от капиталистическите страни, световното националноосвободително движение, заздравяването на единството между всички освободителни сили. Истинският И. изключва всякакъв «хегемонизъм» на една страна или партия, както и на група страни и партии. Той предполага най-пълно равенство, равноправие, братски съюз и координиране политиката на всички социалистически страни, на всички марксистко-ленински партии. П. и. ни най-малко не противоречи на социалистическия патриотизъм. Тези черти от духовния облик на гражданите в социалистическите страни образуват диалектическо единство. Верността към принципа за И. означава и вяност към истинските патриотични интереси. Зачитането на културата и езика, на правата и обичаите на другите нации и народности, спазването на равноправието между нациите и нетърпимостта към всички прояви на пренебрегване и нахърпяване правата на другите народи, *дружбата между народите* и братското сътрудничество с трудещите се от различните нации са норми за поведение на съзнателните членове на социалистическото общество. И. означава и борба против тенденциите към национална ограниченост и затваряне на нациите в техните тесни рамки, към култивиране на отживели времето си обичаи и нрави.

Принципите на П. и. не побеждават от само себе си. Нужна е настойчива и упорита борба на марксистко-ленинските партии за тяхното последователно претворяване в живота. В отделни социалистически страни могат да се съживяват отживелици от национализма. С оглед на това комунистическите и работническите партии възпитават своите членове и целия народ в дух на идеите на И. Интернационалистичното възпитание представлява важна част от *комунистическото възпитание*.

П. и. е неделима съставна част от пролетарската революционност. Не може да има пролетарски революционер, който не е убеден, последователен привърженик на интернационалното сплотяване на всички революционни сили и на първо място на комунистическите и работническите партии, привърженик на единството в техните възгледи и действия. Всяко отстъпление от И. означава измяна спрямо делото на работническата класа. Особено опасно е отдръпването от И. на партиите, които ръководят социалистическите държави, защото то подкопава основната опора на световните революционни сили — *световната социалистическа система*. Пример в това отношение могат да бъдат подривната, разколническа дейност на маоистите, техният хегемонистичен, великодържавен курс, цялата идеология на *маоизма*. И. е несъвместим с някакви отстъпки на буржоазния и дребиобуржоазния национализъм. Само упоритата, безкомпромисна борба под знамето на И. против националистическата идеология спомага за интернационално сплотяване на трудещите се. Верността към принципите на П. и. е най-важен критерий за зрелостта на всяка марксистко-ленинска партия и всеки комунист, за правилността на техния политически курс и техните действия.

1 **ПРОПАГАНДА** — вж. *Средства за масова информация и пропаганда.*

ПРОФЕСИОНАЛНИ СЪЮЗИ И ПРОФСЪЮЗНО ДВИЖЕНИЕ — масови организации и движения на работническата класа и други слоеве трудещи се, които имат за цел защита на техни политически и икономически интереси.

Възникването на профсъюзите в капиталистическите страни от Европа и Америка е свързано с появата на индустриален пролетариат, със започването на негова класова борба против буржоазията; то настъпва към края на XVIII и началото на XIX в. Тогава те са служили на цели на взаимно подпомагане, постепенно функциите им се разширявали, те станали по-стабилни, здрави организации, започнали да възникват национални обединения по отрасли и професии, а след това се появяват първите национални профсъюзни центрове. В колониалните и зависимите страни от Америка, Африка и Азия профсъюзите са възникнали по-късно. Така в Африка профсъюзното движение придоби масов характер след Втората световна война.

Във връзка със закономерността за поява на профсъюзи, с тяхното място в класовата борба на пролетариата и с условията за успех на дейността им Маркс писа: «Политическото движение на работническата класа има, естествено, за крайна цел завоюването на политическата власт за себе си, а за това, разбира се, е необходима предварителна, развита до известна степен организация на работническата класа, която възниква от самите икономически борби.» (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 33, с. 287.*) Колективната борба на работниците с господарите за изгодни условия за продаване на работната сила, за подобряване на материалното положение на работниците е по необходимост професно-

нална борба, тъй като трудовите условия в различните професии са крайно разнообразни. Както подчертаваше Ленин, профсъюзите не бива да се ограничават със защита на икономическите интереси на работниците. Те могат да развият класовото съзнание на пролетариата и да станат твърде важен помощник в политическата агитация и революционната организация. Обаче за тази цел е необходимо да бъдат ръководени от революционна партия.

В Русия профсъюзите се родиха по време на революцията от 1905—1907 г., когато политическата партия на пролетариата, партия от нов тип, бе вече създадена. Поради това те заеха бойна, пролетарска позиция в класовата борба. В страните от Западна Европа и САЩ профсъюзите са се появили преди създаването на революционни партии на работническата класа и са ограничили дейността си с икономическата борба. В редица страни получиха разпространение теорията и практиката на трейдънионизма, неговият лозунг «никаква политика в съюзите». В края на XIX в. се образува широк слой платена профсъюзна *бюрокрация*, привличана от буржоазията към участие в политически организации — парламента, органи за самоуправление и т. н.

При съвременните условия се извършва олевяване на профсъюзите. Изостря се борбата между двете направления: прогресивното и реформисткото. Голяма роля при укрепване на прогресивното направление в световното профсъюзно движение играят комунистите.

В социалистическите страни профсъюзите под идейното ръководство на комунистическите и работническите партии стават школа за комунизъм, организация, където трудещите се придобиват навики за управление и стопанисване. Те организират масите на борба за повишаване производи-

телността на труда, за участие в разработването и изпълнението на стопанските планове, организират *социалистическото съреонование*, помагат на всички трудещи се да си изработват навици за управляване на обществото и държавата. Профсъюзите се грижат за повишаване на материалното благосъстояние на трудещите се и подобряване на тяхното културно и битово обслужване, за опазване на техните права и интереси. При условията на изграждане на *развито социалистическо общество* се повишава ролята на профсъюзите, разширяват се техните права и функции.

В СССР профсъюзите обединяват повече от 128 млн. членове. Те участвуват активно в борбата за създаване на *материално-техническата база на комунизма*, за по-нататъшно развиване и усъвършенстване на обществените отношения, за *комунистическо възпитание* на трудещите се.

Профсъюзите в страните от *социалистическата общност* вървят в световното профсъюзно движение в авангарда на борбата за мир, демокрация и социален прогрес.

В развитите капиталистически страни профсъюзите постигнаха сега определени успехи при подобряване на икономическото положение на трудещите се: в редица страни е намалена работната седмица, увеличена е продължителността на платените отпуски и др. т. Профсъюзите активизират днес дейността си в политическата област, обявяват се все по-решително в защита на демокрацията и мира, за отнемане на расовата сегрегация и т. н.

В страните, освободени от колониална зависимост, през последните години расте числеността на *работническата класа* и нейните организации. Все повече профсъюзите играят роля при избора на път за по-нататъшно развитие на страната. Условията за дейност на профсъю-

зите и техните конкретни задачи се определят до голяма степен от насоката на развитие на страната. Основна задача на профсъюзите е защитата на жизнените интереси на трудещите се. Едновременно с това голямо място заема борбата им против остатъците от колониализма, против *империализма, неоколониализма, расизма* и апартейда. Тези общи задачи създават обективна основа за единство на профсъюзите от отделните райони и континенти.

Най-голяма и авторитетна международна профсъюзна организация е Световната федерация на профсъюзите (СФПС), създадена през 1945 г. Тя е единственият център, който обединява профсъюзи от страни с различен социален строй и равнище на развитие: социалистически, развити капиталистически и развиващи се. Главна задача на СФПС е борбата против експлоатацията, за задоволяване на социално-икономическите искания на трудещите се, за единство на международното профсъюзно движение, за мир в целия свят, за демокрация и освобождаване на народите. През 1949 г. в резултат от разколническа дейност на английски и американски профсъюзни водачи от състава на СФПС излязоха профсъюзните центрове с реформистка насока от Англия, САЩ и някои други капиталистически страни, които образуваха Международна конфедерация на свободните профсъюзи (МКСП). В нея влизат профсъюзи от развитите капиталистически страни и от развиващи се страни (сега от състава ѝ излезе АФТ—КПП, профсъюзен център в САЩ). Понастоящем МКСП се приближава по идейни позиции до международната *социалдемократия*. В сравнение с миналото тя застъпва по-трезво, реалистично становище по въпроси на *борбата за мир*, разширява социално-икономическите демократични искания. Същевременно за нея е характерно пропа-

гандирането на постепенна трансформация на капитализма, на надкласова роля на държавата. В политиката ѝ се запазват и елементи на *антикомунизъм*. През 1920 г. е била основана Международна конфедерация на християнските профсъюзи (МКХП), която бе преименувана през 1968 г. на Световна конфедерация на труда (СКТ). Прибягвайки до словесно осъждане на капитализма, нейните водачи се опитват да представят позициите си като «трета сила», която се намирала между капитализма и социализма. Практическите действия на тях водачи вървят често в разрез с декларациите им, което буди недоволство сред масите и поражда вътрешни противоречия. През 1973 г. беше организирана Европейска конфедерация на профсъюзите, която обединява главно профсъюзните центрове, влизащи в МКСП и СКТ.

През 1975 и 1977 г. се състояха две общоевропейски профсъюзни конференции, в чиято работа взеха участие профсъюзи от капиталистическите и социалистическите страни.

В Африка през 1973 г. бе създадена Организация за африканско профсъюзно единство (ОАПЕ), която обединява почти всички профсъюзни центрове от Африка. Регионално профсъюзно обединение на арабските страни от Северна Африка и Близкия Изток — Международна конфедерация на арабските профсъюзи е създадена през 1956 г. В Латинска Америка действа Постоянен конгрес за профсъюзно единство на трудещите се от Латинска Америка, създаден през 1964 г. При условията на нарастване на *международното комунистическо движение* се разширяват възможностите за установяване на контакти между организациите, които влизат в различните профсъюзни центрове. Постигането на единство на профсъюзното движение както в страните, където то е

разцепено, така и в международен мащаб няма при съвременните условия първостепенно значение за успешно отстояване на политическите и икономическите интереси на трудещите се. (Вж. *Единодействие на работническата класа*.)

ПЪЛНА И ОКОНЧАТЕЛНА ПОБЕДА НА СОЦИАЛИЗМА — характеристики на утвърденото социалистическо общество. Пълна победа на социализма означава осъществяване на коренни преобразования във всички сфери на обществото: създаване на социалистическа икономика, на политическа система и култура, ликвидиране на експлоататорските класи и следователно на вътрешните източници за реставриране на капитализма, безвъзвратно решаване на въпроса «кой — кого» в страната в полза на социализма. Окончателна победа на социализма означава необратимост на социалистическите завоевания от гледище на външните условия, т. е. постигане на такова изменение в съотношението на силите на световната арена в полза на социализма, при което става невъзможна реставрация на капитализма в социалистическите страни отвън, със силите на империалистическата реакция. По такъв начин пълната победа на социализма е свързана с вътрешните условия, а окончателната победа на социализма — с външните условия за развитие на социалистическата революция.

Разграничаването на вътрешните и външните критерии за победата на социализма произтича в теоретично отношение от положението, че е възможна победа на социалистическата революция първоначално в една страна и че не е възможна едновременната ѝ победа във всички капиталистически страни, а практически се оказва извънредно актуално във връзка с победата на Великата октомврийска социалистическа револю-

ция. Разглеждайки развитието на социалистическата революция в Русия от гледище на нейните вътрешни условия, Ленин казваше, че ние имаме «всичко необходимо за построяване на пълно социалистическо общество. . .» (Съч. Т. 33, с. 468.) Същевременно Ленин смяташе, че окончателна победа на социализма може да бъде осигурена при условие, че социалистическата революция бъде успешно осъществена поне в редица челни капиталистически страни. При това трябва да се има предвид, че понякога Ленин е употребявал термина «пълна победа» на социализма в значение на «окончателна победа».

Дълго време в партията се водеше остра борба по въпроса за възможността да се изгради социализъм в Съветския съюз. Троцкисти и зинovieвци твърдяха, че без победа на социалистическата революция на Запад била невъзможна победа на социализма в СССР. Позовавайки се на Ленинови изказвания, че окончателна победа на социализма в една страна не е възможна, те внушаваха, че Ленин бил изобщо отричал възможността за победа на социализма в една страна и доколкото допускал такава възможност, то не за изостанала Русия, а за другите, по-развити капиталистически страни. Разобличавайки капитулантските твърдения на троцкисти и зинovieвци, че била невъзможна победа на социализма в СССР, комунистическата партия отбеляза, че е недопустимо да се бърка въпросът за пълната победа на социализма в една страна с въпроса за неговата окончателна победа. Партията показва, че съветският народ ще успее самостоятелно да изгради пълно социалистическо общество. Ведно с това се подчертаваше невъзможността за окончателна победа на социализма само в СССР. «Единствена гаранция — се казваше в резолюцията на XIV партийна конференция — за *окончателна победа на*

социализма, т. е. гаранция срещу реставрация, е следователно победоносната социалистическа революция в редица страни» (КПСС в резолюциях. . . Т. 3, с. 213.)

Опирайки се върху Лениновото положение, че е възможна победа на социализма в СССР, КПСС изработи и последователно претворяваше в живота генерална линия, насочена към изграждане на социализма. Още към края на първата петилетка (1932 г.) бяха изградени основите на социалистическата икономика. Съветският съюз се превърна от аграрна в индустриална страна. Въз основа на колективизацията на селското стопанство бе ликвидирана последната експлоататорска класа — кулаците. Социалистическите преобразования, осъществени през годините на втората петилетка (1933—37 г.), доведоха до установяване на социалистически производствени отношения в цялото народно стопанство и ликвидиране на вътрешните източници за реставриране на капитализма. VIII Всесъюзен конгрес на съветите (1936 г.), който обобщил настъпилите в страната промени, провъзгласи, че в СССР е изграден в основни линии социализмът. Социалистическите завоевания в СССР обаче не бяха тогава окончателни. Съветският съюз като единствена в света социалистическа страна се намираше сред капиталистическо обкръжение. Ето защо макар че в СССР бяха ликвидирани вътрешните източници за реставрация на капитализма, все още съществуваше опасност от възстановяването му от враждебните външни сили.

След Втората световна война настъпиха коренни изменения в съотношението на силите на световната арена. Този период се характеризира с по-нататъшно укрепване на могъществото на Съветския съюз. След като възстанови за кратко време разрушеното от войната народно стопанство на страната, съветският

народ постигна големи успехи в развитието на промишлеността и селското стопанство, науката и техниката, в укрепването на отбранителната способност на страната. Особено важен фактор, който промени отношението на силите на световната арена, стана възникването и развитието на *световната социалистическа система*. Позициите на империализма отслабнаха значително и в резултат от краха на неговата *колониална система*.

Обобщавайки всички тия социални изменения, КПСС направи на своя XXI конгрес (1959 г.) извода, че в СССР социализмът победи не само напълно, но и окончателно, защото сега е изключена реставрацията на капитализма със сили отвън. Пълната и окончателната победа на социализма са свързани помежду си. В Съветския съюз пълната победа на социализма го приближи до окончателната му победа. Същевременно окончателната победа на социализма в СССР гарантира социалистическите завоевания в другите социалистически страни. Както подчерта Л. Брежнев в речта си на V конгрес на ПОРП, «опитът говори, че победата на социалистическия строй в една или друга страна може да се разглежда при сегашните условия като окончателна, а реставрацията на капитализма може да се смята за изключена само в случай, че комунистическата партия като ръководна сила на обществото твърдо провежда марксистко-ленинска политика при развиването на всички сфери на обществения живот; само в случай, че партията неуморно укрепва отбраната на страната, защитата на нейните революционни завоевания, че сама поддържа и възпитава у народа бдителност по отношение на класовия враг, непримиримост към буржоазната идеология; само в случай, че свято се спазва принципът за социалистическия интернационализъм, ук-

репва се единството и братската солидарност с другите социалистически страни». Победата на социализма като обществен строй с предпоставка за утвърждаване на *развитото социалистическо общество*. След като достигне зрелост, социализмът подготвя условията за постепенно преминаване към комунизма.

ПЪРВИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ (1864—1876) — първото международно обединение на работниците, изиграло особено важна роля при разпространяването на идеите на научния комунизъм и организирането на национални *работнически партии*; то поставя «основата на международната организация на работниците за подготвянето на техния революционен натиск върху капитала». (*Ленин, В. И. Съч. Т. 29, с. 299.*) Неговото създаване и дейност са неразривно свързани с имената на Маркс и Енгелс.

П. и, се основава по време, когато развитието на капитализма довежда до нарастване на класовата борба на пролетариата и пробуждане на чувство за интернационална солидарност у неговите национални отреди. В средата на XIX в. възникват първите пролетарски организации — Съюз на изгнаниците (1834—36 г.), Братски демократи (1845—48 г.), Съюз на справедливите (1836—47 г.), Съюз на комунистите (1847—52 г.) и Комитет за приветствия и протести (1855—59 г.), в състава на които влизат представители от Англия, Франция, Германия, Белгия, Швейцария, Италия, Русия и други страни и които подготвят условия за по-широко и здраво обединяване на международната работническа класа. По поръка на II конгрес на Съюза на комунистите Маркс и Енгелс написват «Манифест на комунистическата партия», който става програмен документ на световното комунистическо движение.

След оживена размяна на мнения между английски, немски и френски работници на 28 септември 1864 г. в Лондон, на многолюден митинг в Сент-Мартинсхол се избира Временен комитет на И., който взема решение да нарече новата организация Международно работническо дружество. Временният комитет единодушно утвърждава написаните от Маркс учредителен манифест на Международното работническо дружество и временен устав на дружеството и се конституира като Централен съвет (от 1866 г. — Генерален съвет). Манифестът и уставът поставят програмни и организационни основни на международната солидарност на пролетариата. «... Освобождението на труда — се казва в устава — не е местен и не е национален, а социален проблем, обхващащ всички страни, в които съществува съвременно общество. . . » (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 16, с. 14.) В манифеста пред работническата класа се поставя задачата да завоева политическата власт.

Още от първите дни на съществуването си П. и. се е сблъсквал с големи трудности. Нито в една страна не е имало общонационална работническа партия (без да се брои Общият германски съюз, създаден от Ласал през 1863 г.). Освен една малка група марксисти в П. и. влизат представители на най-разнородни идейно-политически направления (трейдюнионисти, бланкисти, прудонисти, ласалианци, бакунисти и др.). Неговата задача е да преодолее тая идейна пъстрота, да укрепим масовата база на движението.

I конгрес, състоял се в Женева през септември 1866 г., отхвърля платформата на прудонистите, одобрява учредителния манифест и провъзгласява открито И. за политическа организация на международната работническа класа. Основните резолюции, приети от конгреса, са напи-

сани от Маркс и изразяват становища на научния социализъм. След конгреса в Женева П. и. активизира дейността си в икономическата и политическата област. Макар че на II конгрес (Лозана, септември 1867 г.) прудонистите успяват да прокарат резолюция, която не одобрявала стачките, прнемат се резолюции, които изразяват марксистки възгледи, в това число резолюция относно борбата за политически свободи като необходимо условие за социално освобождаване на пролетариата. Конгресът разглежда въпроса за опасността от войната. Същият въпрос е в центъра на вниманието на III конгрес (Брюксел, септември 1868 г.), най-големия от всички конгреси на П. и., на който присъствуват 99 делегати от 7 страни. С мнозинство на гласовете конгресът преразглежда лозанското решение за стачките, като ги признава за необходимо оръжие на работниците. След брюкселския конгрес започва бързо да намалява влиянието на прудонистите. По това време правителствата в европейските страни започват да разбират, че П. и. представлява реална опасност за господството на буржоазията. В пресата се предприема кампания от лъжи и клевети. Започват репресии против членовете на П. и., а след известно време той е обявен извън закона в цяла Европа. Това обаче не успява да спре нарастването на влиянието на И. През септември 1869 г. в Базел се свиква IV конгрес, на който за първи път е представена току-що възникналата Германска социалдемократическа работническа партия (айзенахци). На конгреса започва борбата на марксистите с бакунистите, около които се групират постепенно всички опозиционни на марксизма сили.

Голямо влияние за съдбата на П. и. оказват Френско-пруската война и разгромването на *Парижката комуна*. Падането на Комуната пред-

извиква нова вълна от полицейски преследвания срещу И. Нараства и вътрешната му криза, дължаща се на ожесточени нападки на бакуинистите против Генералния съвет. Бакуинистите смятат, че парижкото въстание разрушава Марксовото разбиране и потвърждава тяхната теза за стихийна революционна експлозия. Водачите на английските трейдънъони са недоволни от политиката на подкрепяне Комуната и излизат от Генералния съвет. В Германия работническото движение е дезорганизирано от споровете между ласалианци и айзенахци. При тая обстановка през септември 1872 г. в Хага се свиква V конгрес на П. и., на който присъствуват за първи път Маркс и Енгелс. По всички въпроси се разгарят упорити дискусии между марксистите и бакуинистите. Конгресът изключва Бакуини от И. След като отказват да се подчинят на решението на конгреса, бакуинистите почват да създават своя собствена организация. Няколко години под едно и също име действуват два И. — марксисткият и анархисткият.

Съобразно с решението на конгреса в Хага през октомври 1872 г. ръководният орган на П. и. се пре-

мества в Ню Йорк. Връзките с европейските секции започват постепенно да отслабват, а между различните течения в американската секция започва ожесточена вътрешна борба. При това положение конференцията във Филаделфия, състояла се на 15 юли 1876 г., взема решение за ликвидиране на I И.

П. и. полага теоретичните и организационни основи на международното работническо движение. Той взема дейно участие в организирането на икономически и политически акции на пролетариата и допринася за създаване на национални марксистки партии. Той е развенчал илюзиите на предмарксисткия утопичен социализъм и показал идеологическата несъстоятелност на дребнобуржоазния социализъм. «I Интернационал — писа Ленин — завърши своята историческа роля, като отстъпи място на епоха на неизмеримо по-голямо разрастване на работническото движение във всички страни от света, а именно: на епоха на негов растеж *в ширина*, на създаване *масови* социалистически работнически партии на базата на отделните национални държави». (Съч. Т. 21, с. 38.)

P

РАБОТНИЧЕСКА КЛАСА — една от основните класи в капиталистическото и социалистическото общество, главна сила при производството на материални блага и преобразуването на обществените отношения. При капитализма Р. к. или пролетариатът е основната експлоатирана и бореца се с буржоазията класа. При социализма Р. к. е ръководна сила на обществото.

Работниците се появяват през XVI в., когато започва да се развива капитализмът. Обаче дълго време те не са напълно оформена класа. Възникването и развитието на индустриален пролетариат, неговото превръщане в самостоятелна класа е свързано с промишлените революции. Характеризирайки индустриалния преврат в Англия, започнал в средата на XVIII в., Енгелс отбелязва, че

«най-важният плод на този индустриален преврат е английският пролетариат». (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 2, с. 250.)

Р. к. е най-прогресивната и революционна класа на обществото; *световноисторическата роля на пролетариата* се заключава в заменяне на капитализма със социализъм. Като основна потисната класа при капитализма тя може да се освободи от потисничеството само чрез класова борба против буржоазията, чрез унищожаване на частната собственост върху средствата за производство и установяване на обществена собственост. По този начин тя ликвидира завинаги всякаква експлоатация на човек от човека, освобождава не само себе си, но и другите слоеве трудещи се. В освободителната борба Р. к. е призвана да играе ролята на хегемон. (Вж. *Хегемония на пролетариата*.) Работническата класа осъзнава коренните си интереси благодарение ръководството на комунистическата партия, въоръжена с революционна теория — *марксизма-ленинизма*.

Нарастването на относителния дял и обществено-политическото значение на Р. к. е историческа необходимост, която произтича от нейната роля и място в производството. С растежа на едрата индустрия се стига до увеличаване числеността на Р. к. В средата на XIX в. в света е имало не повече от 10 млн. промишлени работници. В началото на XX в. броят им в големите капиталистически страни е пораснал приблизително на 30 млн. Към края на 70-те години в целия свят е имало над 600 млн. работници и служещи. Р. к. има свои професионални, политически и други организации, над 250 млн. души са обединени в *профсъюзи*, а над 90-те комунистически и работнически партии наброяват близо 70 млн. членове. Освен това съществуват 57

социалистически и социалдемократически партии.

Челен отред на световната Р. к. е Р. к. от социалистическите страни. Социалистическата революция промени из основи нейната роля в обществото и формите на общественно-политическата ѝ дейност. Тя престана да бъде класа, лишена от средства за производство, и премина от борбата против господстващите експлоататорски класи при капитализма към изграждане на социализма и комунизма като водеща социална сила. Огромното мнозинството от работниците в социалистическите страни са организирани в профсъюзи; челната им част влиза в комунистическите партии. Всестранно се проявиха и интернационалистичните черти на Р. к. от социалистическите страни, която оказва огромна помощ на революционното движение в други страни. При социализма се подобрява материалното положение на Р. к., изчезна безработицата. В условията на *научно-техническата революция* сред Р. к. настъпват професионални и културно-технически промени; расте равнището на образование, увеличава се делът на работниците с по-висока квалификация, постепенно отживяват времето си професиите, които изискват ниска квалификация, а физическият труд се насища все повече с интелектуални елементи.

Процесите, свързани с научно-техническия прогрес, се извършват сега и в развитите капиталистически страни, като влияят върху организираността на Р. к. и равнището на нейното съзнание. Върху характера им се отразява положението, заемано от Р. к. в социалната структура на капиталистическото общество. Тук пролетариатът е класа, лишена от средства за производство и поради това принудена да продава своята работна сила, като се подлага на *експлоатация*. Буржоазията мобили-

зира всички намиращи се на нейно разположение средства, за да спъне нейното политическо развитие, растежа на класовото ѝ съзнание. За тази цел се използват нееднородността на Р. к., наличието на слой от «работническа аристокрация» и «работническа бюрокрация» в нея. Понастоящем Р. к. в развитите капиталистически страни е значителен отред от международната Р. к., голяма част от дейното население в същите страни. Нейн скелет е индустриалният пролетариат. Расте броят на работниците, заети в производствената сфера. Увеличава се броят на *служещите*, на хората, заети с умствен труд, които се доближават по положение, начин на живот и характер на труда с работниците. Буржоазните и дребнобуржоазните идеологии, представителите на *реформизма* и *ревизионизма* говорят днес за «изчезване» на Р. к., за нейното «интегриране» в капиталистическото общество, «загубване» на революционността ѝ. Обаче системата на *държавно-монополистичния капитализъм* не премахва потиснатото положение на Р. к., а, обратно, го задълбочава. Както и другите слоеве трудещи се, тя е лишена от възможност да участва в решаването на основните въпроси на обществения живот. Затова борбата ѝ против цялата система на експлоатация не отслабва, а се засилва, както и се увеличава нейната численост, сила и влияние. Р. к. укрепва идейно и организационно. Расте числеността на профсъюзите, повишава се влиянието на комунистическите партии. През последните години се засилва стачното движение, Р. к. участва активно в *борбата за мир*, демокрация и социален прогрес. В тази борба крепне нейното единство, формира се съюзът ѝ със *селяните* и *средните градски слоеве*, с всички антимонополистични сили. (Вж. *Единодействие на работническата класа. По-*

литическа борба на работническата класа и Икономическа борба на работническата класа.)

През *съвременната епоха* се увеличават бързо редовете на Р. к. от *развиващите се страни*. Тук Р. к. е още малцинство сред дейното население. При това постоянният приток на селски и дребнобуржоазни елементи в редовете ѝ, както и наличието на феодални и родово-племенни отживелици и традиции затрудняват нарастването на нейната организираност, сплотеност и идейно равнище. Обаче социалният прогрес води до бързо увеличаване числеността на работниците, до нарастване на фабрично-заводския пролетариат. Бързо възникват и се развиват профсъюзите, расте влиянието на социалистическата идеология. Р. к. в страните от Азия, Африка и Латинска Америка участва все по-активно в борбата не само за пълно национално, а и за социално освобождение. Повишава се ролята ѝ в социално-икономическите и политическите преобразования в страните със социалистическа ориентация. Нарастват ролята на съвременната Р. к. в историческия процес, нейното ръководно положение в борбата против империализма, за социален прогрес и победа на социализма. Международната Р. к. и нейната главна роля — *световната социалистическа система*, са главните революционни сили през нашата епоха.

РАБОТНИЧЕСКИ ПАРТИИ — партии, които се опират върху подкрепата на пролетариата и изразяват повече или по-малко последователно неговите класови интереси.

Р. п. възникват при капитализма, в хода на работническото движение, в зависимост от това, доколко пролетариатът осъзнава не само своите най-близки икономически интереси, но и крайните си цели. В техните редове се обединяват челните, най-активни

пролетарни. Първите Р. п., възникнали в Западна Европа и САЩ през 20-те и 30-те години на XIX в., се отличавали с нездравия и немногочислен състав и се разпадали бързо. Дълбока дпря в историята на работническото движение е оставила партията на чартистите, основана в Англия в началото на 40-те години от миналия век и обхванала широки пролетарски маси (около 50 000 членове). Тя обаче още нямала здрава организационна структура, а членовете ѝ — твърди социалистически убеждения.

Продължавайки традициите на революционната борба за народното дело и демокрация, завещани от революционно-демократическите партии в миналото (якобинското движение и бланкистите във Франция, «кореспондентските комитети» в Англия, дружествата на карбопарите в Италия, революционните народници в Русия и т. н.), Р. п. откриват нова страница в историята, слагат началото на политическата борба на пролетариата.

Р. п., които последователно изразяват основните интереси на пролетариата, възникват в резултат от съединяването на стихийното работническо движение с научния социализъм. Те са призвани да внесат в това движение социалистическа идеология, да вдъхнат на работниците вяра в собствените им сили и дух на организираност, да възпитат у тях революционна съзнателност и са член отряд, авангард на пролетариата.

Първа революционна работническа партия, поставила си за цел да сплоти пролетариата за завоюване на политическата власт и комунистическо преобразуване на обществото, е създаденият от Маркс и Енгелс Съюз на комунистите (1847—1852 г.). Въпреки своята малобройност (около 400 членове) той е имал международен характер и бил първата в

историята марксистка партия. Черти на пролетарска партия е имала Международната работническа асоциация. (Вж. *Първи интернационал*.) Тя подготвя почвата за образуване класови партии на пролетариата във всички развити страни, които стояли в главни линии върху основата на марксизма. Десетилетия наред най-силна измежду тях е била германската социалдемократия, чиято дейност се разгръща под ръководството на Маркс и Енгелс.

Социалдемократическите партии през XIX в. (вж. *Социалдемократия*) допринасят извънредно много за организационното сплотяване на работниците. С помощта на мрежа от партийни вестници и чрез издаване на марксистка литература те разпространяват идеите на научния социализъм сред работническите маси и въвличат в активна дейност в партийните организации человете работници. Развитието на социалдемократическите партии нанесе удар на анархосиндикализма и на тесногрудия трейдюнионизъм, които се обявяваха против участието на работниците в политическата борба. Р. п. водеха успешно изборните кампании, постигаха избиране на кандидати на трудещите се в парламентарите. Обаче през този относително мирен период в развитието на социалдемократическите партии сви гнездо *опортюнизмът*, който не получаваше решителен отпор; започна да се формира възглед за работническата партия като партия на блока между пролетарските и дребнобуржоазните елементи, която се отнася търпимо към отдръпването от марксисткото учение, от революционната политика.

Революционните маркнисти се обявиха против тези опасни тенденции в партиите от *Втория интернационал*; най-решителни противници на опортюнизма бяха болшевиките начело с Ленин. РСДРП(б) ста-

на най-силната и закалена пролетарска партия. Продължавайки традициите, начало на които бе сложено от Съюза на комунистите, основан от Маркс и Енгелс, и използвайки най-добрите традиции на социалдемократическите Р. п., тя се яви като партия от нов, по-висш тип, която умее да насочва към една цел всички форми за борба на *работническата класа*, да води масите, като партия, безмилостна спрямо опортюнизма, която осъществява гъвкаво, умело ръководство на революционната борба за власт и за победа на социализма.

Нарастването на *реформизма* в редовете на социалдемократическите Р. п. доведе през годините на Първата световна война до преминаването им на социалшовинистични позиции и до открито разцепление в работническото движение. Революционните течения в тези партии, верни на знамето на марксизма, образуваха самостоятелни комунистически и работнически партии. (Вж. *Комунистически интернационал*.) Реформистите, запазили значително влияние върху масите, задържаха в свои ръце апарата на старите социалдемократически партии. Проповядвайки идеи за «демократичен социализъм», те поеха пътя на класово сътрудничество с буржоазията. Обаче въпреки дълбоките си идейни разногласия с марксистко-ленинските партии дейците на редица социалдемократически партии и особено обикновените им членове — работниците, се отзовават на призови на комунистическите партии за сътрудничество, за *единодействие на работническата класа* и вземат участие в редица съвместни действия. (Вж. *Народен фронт*.)

Марксистко-ленинските Р. п. се различават от всички непролетарски партии по ясната си цел, по научната си политика и многобройните връзки с масите. Те посвещават всички свои помисли на една велика

цел — на освобождението на работниците и победата на социализма, и нямат никакви отделни «партийни интереси», различни от интересите на работническата класа. Те се очистват от ония, които, влизайки в редовете им, преследват долнопробни, свързани с лична изгода интереси, и изискват от всеки свой член дълбока убеденост в справедливостта на делото, за което се борят, готовност да отдаде за него всичките си сили. Тези партии се изграждат въз основа на принципите на *демократическия централизъм*, за *колективност на ръководството*, инициатива и самодейност на техните членове, *критика и самокритика* и вътрешнопартийна дисциплина. Те оказват направляващо влияние върху всички други организации на работническата класа и са най-високи форми за нейно класово организиране.

Развивайки се при условията на класовата борба и на натиск на експлоататорските класи върху неустойчивите елементи, марксистко-ленинските Р. п. се натъкват по пътя си на трудности и изпитания, в хода на които по-слабо устойчивите техни членове изпадат в опортюнистични колебания, стават жертви на дребнобуржоазния авантюризъм. (Вж. *Революционен авантюризъм*.) Те обаче преодоляват успешно всички изпитания. В капиталистическите страни те придобиват постепенно все по-широко влияние, извоюват си попълнение измежду неорганизираната маса и от най-добрите представители на други партии. Те стават инициатори на създаването на прогресивни коалиции и активни участници в единния патриотичен и народен фронт. В страните, които се развиват по социалистически път, те придобиват челна, ръководна роля. Нарастването на тяхната сила, вътрешното им и международно сплотяване, все по-дълбокото им въздействие върху народните маси са историче-

ска необходимост, закономерност на съвременното историческо развитие.

РАВЕНСТВО — наличие на равни условия и възможности за свободно развиване на способностите и задоволяване на потребностите на всички членове на обществото, еднакво положение на хората в обществото, разбираемо обаче по различен начин през различните исторически епохи. През времето, когато феодализмът се сменя от капитализма, революционната буржоазия е разбирала под Р. ликвидирани на съловните привилегии и Р. на всички пред закона. При капитализма прогресивната на времето идея за правно Р. целела да скрие растящото икономическо и социално неравенство. «Под формата на равенство на човешката личност изобщо — отбелязваше Ленин — буржоазната демокрация провъзгласява формално и юридическо равенство на собственика и пролетария, на експлоататора и експлоатирания, въвеждайки с това в най-голямо заблуждение потиснатите класи.» (Съч. Т. 31, с. 134.) Самото правно Р. не може да бъде последователно докрай, ако не се опира върху фактическо социално Р. между хората. Не е случайно, че капитализмът се оказва неспособен да осигури последователно осъществяване дори на формално юридическо Р., за което свидетелствуват социално-политическата, расовата и националната дискриминация, неравноправието между мъжа и жената и т. н. Характерна черта на съвременната буржоазна социология и политика е признаването на социалното неравенство за вечна категория и отричането на възможност за изграждане на общество върху основата на социално Р.

Научният комунизъм изисква не абстрактен, а конкретно-исторически подход към този проблем, защото не е имало и няма Р. «изобщо», намиращо се извън определена соци-

ално-икономическа и политическа структура на обществото. Доколкото социалното положение на личността в класовото общество се определя преди всичко от принадлежността ѝ към определена класа, Р. в марксистко-ленинското му разбиране не е просто ликвидирани на юридическите привилегии на отделните класи, а унищожаване на самите класи, пълно преодоляване на всички социално-класови различия, изграждане на безкласово, социално еднородно комунистическо общество. «... Равенството — казваше Ленин — е празна фраза, ако под равенство не се разбира унищожение на класите. Искаме да унищожим класите — в това отношение сме за равенство. Но да претендираме, че ще направим всички хора равни един на друг, това е най-празна фраза...» (Съч. Т. 29, с. 352.)

Марксистко-ленинското разбиране за Р. няма нищо общо с дребнобуржоазния принцип за уравниловка, съгласно който под Р. се разбира механично и абсолютно нивелиране на всички членове на обществото в имуществено отношение, *уравнително разпределение*. Имайки свои исторически и социални извори, дребнобуржоазните гледища за Р. пораждаат вредни илюзии, например илюзията, че могло да се постигне социално Р., без да бъдат засягани частнособственическите отношения, а само като се реформирала сферата на разпределение. Основоположиците на научния комунизъм подложиха на критика Прудон, който е пренебрегвал необходимостта от създаване на материално-технически предпоставки и ликвидирани на всякаква частна собственост за утвърждаване на социално Р. между хората. В качеството си на един вид «философия на мизерията» и ратувайки за «общество от бедни, но равни», дребнобуржоазният *уравнителен комунизъм* не се съобразява също така с обективните

условия, с равнището на развитие на производството, преувеличава значението на административно-политическите средства за осигуряване на Р., настоява за регламентиране на всички страни от живота на хората, не държи сметка за обстоятелството, че действително социално Р. е възможно само върху основата на достатъчно количество и изобилие от материални и духовни блага за всички членове на обществото. Научният комунизъм изхожда от това, че е възможно и неминуемо утвърждаване на социално Р. между всички хора. Това Р. обаче се постига не с благи пожелания и административни решения, не със субективистични проекти за нивелиране на личните нужди и бит, а чрез развиване на социалистическата икономика и култура. Социализмът е решаваща крачка към преодоляване на социалното неравенство. Той премахва неравенството спрямо средствата за производство, като ликвидира частната собственост и освобождава всички членове на обществото от *експлоатация*. Социалистическото Р. включва равно задължение на всички да се трудят според способностите си, както и равно за всички право да получават според труда. Равното право обаче не премахва известното фактическо неравенство. (Вж *Основен принцип на социализма*.) В процеса на развитие на социализма, на прерастването му в комунизъм настъпва постепено уеднаквяване на материалното благосъстояние и културното равнище на трудещите се, заличаване на *социално-класовите различия*, по-нататъшно уеднаквяване равнищата на развитие на нациите и народностите и преодоляване на остатъците от фактическото неравенство между жената и мъжа.

Комунистическо Р., както се подчертава в Програмата на КПСС, означава, че всички хора ще имат равно положение в обществото, еднакво от-

ношение спрямо средствата за производство и равни условия на труд и разпределение, ще участвуват активно в управлението на обществото. Ще бъдат утвърдени хармонични отношения между личност и общество въз основа на единство между обществените и личните интереси, ще се въплъти в живота *основният принцип на комунизма*: «От всекиго — според способностите, всекиму — според потребностите». Доколкото способностите, вкусовете и потребностите на различните хора не са и не могат да бъдат еднакви и равни по количество и качество, дотолкова и при комунизма Р. не ще означава уравниловка, нивелиране на всички хора. Социалната еднородност на комунистическото общество и произтичащото от нея пълно социално Р. не само няма да доведат до смазване индивидуалността на личността и уеднаквяване на способностите и потребностите на всички, както се опитват клеветнически да представят нещата идеолозите на антикомунизма, а обратно — ще станат особено важна предпоставка и гаранция за *всестранно развитие на личността*, за истински и пълен разцвет на истинската индивидуалност. Обаче запазващите се индивидуални различия между хората, както и различията по занятие и изпълнявани обществени функции вече няма да водят в комунистическото общество до различно обществено положение на членовете на обществото, до различия във възможността за развиване на способностите им и задоволяване на потребностите. Характеризирайки Р. при комунизма, Маркс и Енгелс отбелязваха, че «разликата в дейността, в труда не влече след себе си никакво *неравенство*, никаква *привилегия* в смисъл на владене и потребление». (Съч. Т. 3, с. 529.)

РАЗВЕДРЯВАНЕ — качествено нов етап в развитието на международ-

ните, междудържавните отношения, който се опира върху принципа за мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй. Разведряването стана възможно поради това, че на световната арена се установи ново съотношение на силите. При тези условия ръководителите на буржоазния свят вече не могат да разчитат на решаване историческия спор между капитализма и социализма със силата на оръжието.

Разведряването е сложно социално-политическо явление. То започна през 60-те години като постепенно отслабване на напрежението в международните отношения, преди всичко в отношенията между капиталистическите и социалистическите държави. Съветското разбиране на разведряването беше формулирано от Л. Брежнев в интервю пред американското списание «Тайм» през януари 1979 г.: «Разведряването е преди всичко преодоляване на «студената война», преминаване към нормални, равноправни отношения между държавите. Разведряването е готовност да се разрешават разногласията и споровете не със сила, не със заплахи и дръпкане на оръжие, а с мирни средства, на масата на преговорите. Разведряването е определено доверие и умение да се държи сметка за законните интереси един на друг.»

Съветският съюз и цялата социалистическа общност се обявяват за разведряване поради това, че са уверени, че при съвременните условия то няма разумна алтернатива. Трябва да се отбележи, че такова гледище се застъпва и от редица политици в Западна Европа, които заедно със съветските ръководители сложиха начало на разведряването. Обаче едва ли разведряването щеше да стане реалност, едва ли щеше да даде осезаеми резултати, ако именно в Европа не съществуваше и не бе получил най-голямо развитие реал-

ният социализъм в лицето на Съветския съюз и другите европейски страни—членки на социалистическата общност. СССР и съюзниците му от Организацията на Варшавския договор са опази морално-политическа, идеологическа и материална сила, която стана сигурен гарант на разведряването в Европа, негов двигател и щит.

Идеята за разведряване произтича непосредствено от принципите на миролюбивата външна политика на СССР. Не е случайно, че първа външнополитическа акция на съветската държава беше Лениновият Декрет за мира, приет на 8 ноември 1917 г. Не е случайно и това, че на конференцията в Генуа през 1922 г., първата международна конференция, на която участва Страната на съветите, нейната делегация съобрази с указание на В. И. Ленин издигна като основа на взаимоотношенията между социалистическите и капиталистическите държави принципа за *мирно съвместно съществуване*, станал по-късно най-важна част от фундамента, върху който се гради зданието на разведряването.

Идеята за разведряване бе включена и в проекта на предложението от СССР през септември 1949 г. на IV сесия на Общото събрание на ООН пакт за мир между петте велики сили — СССР, САЩ, Китай, Великобритания и Франция. Поради отрицателното становище на страните-членки на създадения няколко месеца преди това агресивен блок НАТО съветското предложение относно пакт за мир не беше прието.

Благодарение на настойчивите усилия на СССР разведряването си проправяше не просто и нелеко, но упорито път през 50-те и в началото на 60-те години. Една от първите, при това твърде съществени стъпки при неговото осъществяване стана подписаната в Москва през 1966 г. съветско-френска декларация, в коя-

то СССР и Франция се обявиха за установяване атмосфера на разведряване между Запада и Изтока. Материализацията на разведряването намери изява в началото на 70-те години в редица договори и споразумения, сключени между социалистическите и капиталистическите страни. Сред тези документи са Принципи за сътрудничество между СССР и Франция, московският договор между СССР и ФРГ и четиристранното споразумение за Западен Берлин.

Голямо значение за разведряването имаше положителната промяна в отношенията между СССР и САЩ. Подписаният през 1972 г. документ «Основи на взаимоотношенията между СССР и САЩ» формулира международно-правните основи на отношенията между двете най-големи ракетно-ядрени държави съобразно с принципите за мирно съвместно съществуване. Пак тогава бе сключено временно споразумение за някои мерки в областта на ограничаването на стратегическите настъпателни въоръжения (САЛТ—1), както и договор между СССР и САЩ за ограничаване на системите за противоракетна отбрана. През 1973 г. беше сключено съветско-американско споразумение за предотвратяване на ядрена война. По този начин бе открит пътят към военно разведряване. През 1975 г. в Хелзинки се състоя общоевропейско съвещание, което стана важен исторически жалон в развитието на разведряването, откри нови възможности за закрепване на принципите на мирно съвместно съществуване. По инициатива на СССР Общото събрание на ООН прие еднодушно «Декларация за задълбочаване и заздравяване на разведряването». Декларацията съдържа по-специално принципно положение, че е необходимо да се осигурят свободно осъществяване правото на народите, които се намират под колониално и чуждо робство, на самоопределение.

Това положение спомогна в значителна степен да се придаде на разведряването универсален характер.

През юни 1979 г. във Виена бе подписано ново съветско-американско споразумение за ограничаване на стратегическите настъпателни въоръжения (САЛТ—2). Договорът САЛТ—2 цели да се открият широки възможности за възпиране надпреварата във въоръжаването и за развиване на разведряването. Важно значение за разведряването имат протичащите във Виена от 1973 г. насам преговори за взаимно намаляване на въоръжените сили и въоръженията в Централна Европа.

Отношението към разведряването, неговото разбиране и тълкуване от Съветския съюз и страните от социалистическата общност и от западните капиталистически страни далеч не са еднозначни. Съветската концепция за разведряването изхожда от следните принципи положения: 1. Необходимост от разпространяване на разведряването в различните райони на света; 2. Невъзможност да бъде пренесено разведряването от междудържавните отношения към класовите, социални отношения; 3. Динамизъм на разведряването, постоянно издигане на нови външно-политически инициативи; 4. Необходимост от допълване на политическото с военно разведряване.

Отношението на Запада към разведряването има неравномерен и противоречив характер. Наред с разбиране на значението му за мира, за липсата на разумна алтернатива на разведряването, сред западните управляващи кръгове се наблюдава стремеж да го използват за тясно-групови, тяснокласови цели, да получат от СССР такса за него под формата на отстъпки в социалната и идеологическата област. Освен това в резултат от засилване реакцията на милитаристичните кръгове получено определено развитие «антираз-

ведряването». То намира въплъщение в опити да се осуети договорът САЛТ—2 и да се сведат до нула преговорите във Виена, в стремеж да се наруши стратегическият баланс в Европа чрез разполагане на неутронно оръжие и «евростратегични» ракети, в неспирна кампания за раздухване на мита за «съветска военна заплаха», предприемана в САЩ, Западна Европа и Япония.

През годините на съществуването си, особено през първата половина на 70-те години, разведряването даде на Европа и целия свят осезаеми резултати в най-различни области. И въпреки противоречивата, двойка политика на западните държави, въпреки милитаристичните кроежи на враговете на мира, поради което пътят на разведряването се оказва трънлив, макар че темповете му понякога се забавят, а самото то не е свободно от рецидивите на «студената война», разведряването е единствената разумна основа на съвременните международни отношения. «Мирът и разведряването са политически близници. Утвърди ли се разведряването, и мирът ще бъде по-здрав.» (*Брежнев, Л.* Реч на приема в чест на президента на Франция, произнесена на 26 април 1979 г.)

Изразявайки гледището на съветското правителство, А. Громико заяви на 27 септември 1977 г. на пленарно заседание на ХХХІІ сесия на Общото събрание на ООН: «Двигател на развитието на международните отношения става процесът на разведряване. Ясно е обаче, че при сегашната обстановка с нейното сложно преплитане на плюсове и минуси този процес още не е гарантиран срещу задръжки, а може би и срещу завой назад.»

Събитията през по-сетнешните години и особено през 1979 г. напълно потвърдиха правилността на тази оценка. В края на 80-те години международното положение значително

се усложни в резултат от това, че ръководните кръгове в САЩ и някои други страни—членки на НАТО, поеха курс, враждебен на разведряването, курс към ускоряване на надпреварата във въоръжаването, който води до засилване на военната опасност. През декември 1979 г. НАТО взе под натиска на Вашингтон решение за разполагане на нови американски ракети с ядрени заряди в редица страни от Западна Европа, което беше удар по разведряването. Едновременно с това в САЩ бе оповестена нова петгодишна програма за военни приготовления. После президентът Дж. Картър отложи за неопределено време ратифицирането на договора САЛТ—2. В САЩ почна кампания за военен натиск върху Иран, предприети бяха опити за намеса във вътрешните работи на Афганистан, опити отново да се раздуха антисъветска истерия. . .

«Ние разбираме — каза Л. Брежнев в отговор на въпроси на кореспондент на «Правда» на 13 януари 1980 г., — че предизвиканото от американския империализъм преднамерено изостряне на международната обстановка изразява неговото недоволство от заздравяването на позициите на социализма, от подема на националноосвободителното движение и укрепването на силите, които се обявяват за разведряване и мир. Ние знаем, че волята на народите проправи през всички препятствия път на онова положително направление в световните работи, което се изразява общо с думата «разведряване». Такава политика има дълбоки корени. Тя се подкрепя от могъщи сили и тази политика има всички изгледи да си остане главна тенденция в отношенията между държавите.»

РАЗВИВАЩИ СЕ СТРАНИ — така се нарича група държави от Азия, Африка и Латинска Америка, която

включва бивши колонии, полуколонии и формално независими по-рано държави, изостанали от страните с развит капитализъм в резултат от империалистическото потисничество. През 1980 г. се наброяваха около 120 развиващи се държави. Р. с. се различават по социално-икономическа структура и социална ориентация. Общи черти, които позволяват да бъдат обединени в една група, са сравнително ниското равнище на развитие на производителните сили, многосекторната икономика, високият относителен дял на патриархалния и дребностоковия стопански сектор и незавършените социално-икономически преобразования.

Повечето Р. с. все още не са се измъкнали от световното капиталистическо стопанство. Те си остават засега неравноправни партньори на световния капиталистически пазар и се подлагат на експлоатация от империалистическите държави. Тяхната стопанска структура е ориентирана нерядко към нуждите на монополите от развитите страни. Неравностоящата размяна, ограбването на природните ресурси, високите лихви и обем на плащанията за външни дългове подкопават икономическите им възможности за преодоляване на изостаналостта.

Р. с. имат значителен относителен дял в световните ресурси. През 1980 г. на тях се падаха повече от 61% от територията, около 49% от населението и 40—45% от проучените полезни изкопаеми. Обаче продължителното колониално господство, неудържимото експлоатиране на техните природни и трудови ресурси от империалистическите държави обусловиха обстоятелството, че промишленото производство на тези страни е едва на 7% от световното промишлено производство, обемът на националния доход на глава от населението е 10—20 пъти, а за групата африкански страни — 50

пъти по-малък, отколкото в развитите капиталистически страни.

Общи за всички Р. с. проблеми са: ускоряване темповете за икономически растеж, укрепване на националната икономика, *индустриализация*, прехвърляне на земеделието на машинна основа и ликвидиране на културната изостаналост. Особено важна задача за много развиващи се страни си остава постигането на икономическа независимост.

Обективно пред Р. с. има два пътя на развитие: пътят на прогресивни социални преобразования, който открива социалистическа перспектива (вж. *Некапиталистически път на развитие*), и капиталистическият път. Кой път да изберат с вътрешна работа на самите народи. Изборът на път зависи от съотношението на класовите сили. Понастоящем некапиталистическият път на развитие е избран от около 20 развиващи се държави. Прогресивните преобразования в тези страни се извършват в борба против интригите на империализма и вътрешната реакция.

При условията, когато националноосвободителното движение прераства в борба срещу всички видове потискане и *експлоатация*, империализмът е принуден да мени тактиката си, за да задържи Р. с. в световното капиталистическо стопанство. За целта се лансира концепцията за «равноправно партньорство», която предвижда създаване на ново разделение на труда между развитите и Р. с. Предполага се включване на Р. с. в световното капиталистическо стопанство като съставна негова част, която да обслужвала нужди на цялата капиталистическа система. Предвижда се изграждане на предприятия в развиващите се страни за производство и първично преработване на минерални и селскостопански суровини, които не се нуждаят от квалифицирана работна сила. Набелязва се и създаване

на редица най-нови производства, но без пълен технологичен цикъл, с цел да се запазели тук ключовите позиции на развитите страни. Заради ускорено проникване на чуждестранния капитал в Р. с. западните държави настояват за отменяне ограниченията във връзка с капиталовложенията. Продължават да се прилагат старите средства за принуда и открит натиск, особено спрямо страните-производителки на петрол. Р. с. могат да противостоят на тоя натиск само при положение, че консолидират силите си и се опират върху подкрепата на страните от *социалистическата общност*.

В обстановката, когато се мени съотношението на силите на световната арена в полза на социализма, успешно се развива деколонизирането, укрепват международните позиции на Р. с. и за народите от тези страни става все по-очевидно, че не е възможно да преодолеят бързо икономическата си изостаналост по пътя на капиталистическо развитие. Засилва се тяхната борба за установяване на равноправни международни икономически отношения, за справедливо съотношение между цените на стоките, внасяни и изнасяни от Р. с. По инициатива на Р. с. VI и VII специална сесия на Общото събрание на ООН разглежда въпроси на световните икономически отношения. Р. с. поискаха установяване на нов международен икономически ред върху справедливи, демократични начала. При тези условия капиталистическите страни бяха принудени да направят някои отстъпки.

Връзките със социалистическите страни играят все по-важна роля в борбата на Р. с. за икономическа независимост. От 1965 до 1979 г. търговският обмен на Съветския съюз с Р. с. нарасна повече от 5 пъти и възлезе през 1979 г. на 9,5 млрд. рубли. На тези държави се доставят преди всичко съоръжения, машини

за промишлеността, енергетиката, транспорта и земеделието. През последните години нашироко се използват такива форми за сътрудничество като съдействие на Р. с. при комплексното разработване на природните ресурси и развиването на преработвателната промишленост. Социалистическите страни оказват съществена помощ на Р. с. при подготовянето на техни национални кадри. В СССР и други социалистически страни се обучават няколко десетки хиляди студенти и аспиранти от Р. с. През последните години са подписани редица нови дългосрочни споразумения на социалистическите страни с Р. с. за търговско-икономическо сътрудничество. Изпълнението на споразуменията създава благоприятни условия за ускоряване темповете на социално-икономическия прогрес на Р. с.

РАЗВИВАЩИ СЕ СТРАНИ СЪС СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ОРИЕНТАЦИЯ — вж. *Некапиталистически път на развитие*.

РАЗВИТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО — закономерен стадий в рамките на първата фаза от комунистическата формация, за който са характерни висока и динамично нарастваща зрелост на социализма като цялостна обществена система, пълно реализиране на неговите обективни закони и предимства и непосредствено решаване на задачи, свързани с изграждането на висшата фаза на комунизма.

Неминуемото достигане стъпалото на Р. с. о. от новия строй е предвидано още от Ленин. (Вж. Полн. собр. соч. Т. 36, с. 139; Съч. Т. 30, с. 331.) Обаче при условията, когато развитият социализъм беше въпрос на далечно бъдеще, липсваше база за разгънато характеризиране на това общество, на закономерностите за неговото изграждане и по-нататъш-

но усъвършенствуване. Конкретното разработване на концепцията за Р. с. о. е творчески принос на КПСС и братските партии към теорията на марксизма-ленинизма.

Опитът на СССР и другите страни, които започваха движението си към социализма от различни изходни равнища, показва, че в резултат от *преходния период* социалистическото общество се изгражда не напълно, а само в основни линии, т. е. създават се основите му във всички сфери на общественния живот, но то още не става развито, зряло, не разкрива в пълна степен възможностите си. Във всяка страна е необходим повече или по-малко продължителен период на заздравяване на победилния социализъм, на завършване неговото изграждане и създаване на развито, зряло социалистическо общество. Едва когато достигне това стъпало, обществото може да пристъпи непосредствено към изграждане на висшата фаза на комунизма.

За първи път в историята на човечеството Р. с. о. е създадено в СССР. През 1967 г. в документите на КПСС, посветени на 50-годишнината на Великата октомврийска социалистическа революция, бе направен изводът, че в Съветския съюз е изградено Р. с. о. и е необходимо да се използват колкото се може по-пълно откритиите от него възможности. Дълбок анализ на характерните черти на Р. с. о. е даден в материалите на XXIV и XXV конгрес на КПСС, в документите на партията, посветени на 60-та годишнина на Великия октомври, на новата Съветска конституция, както и в текста на Основния закон на СССР. Главни измежду тези черти са следните: създаване на мощен единен народно-стопански комплекс; завършване преустройството на обществените отношения върху вътрешноприсъщите на социализма колективистични начала; насочване на икономическото

развитие към решаване на социалните задачи, към значително издигане благосъстоянието на народа и създаване на условия за всестранно развиване на членовете на обществото; пренасяне центъра на тежестта върху интензивните фактори за растеж на икономиката, върху повишаване ефективността на производството, увеличаване производителността на труда и подобряване качеството на работата; ускоряване на научно-техническия прогрес, усъвършенствуване на *научното управление на обществото* и все по-пълно съединяване предимствата на социализма с постиженията на *научно-техническата революция*; ускоряване на сближаването на класите и социалните групи, на преодоляването социално-класовите различия и формиране на пълна социална еднородност; неотклонен разцвет и напредващо сближаване на всички нации и народности; укрепващо единство на новата историческа общност от хора — *светския народ*; общонароден характер на държавата и цялата политическа система, развитие на *социалистическата демокрация*, нарастване и укрепване на влиянието на *работническата класа* във всички сфери на общественния живот и нарастване на ръководната роля на *комунистическата партия*, която, оставайки си партия на работническата класа, е авангард на целия народ; значително нарастване на образованието, квалификацията и общата култура на трудещите се; по-нататъшни успехи при формирането на новата, комунистическа личност; усъвършенствуване на *социалистическия начин на живот*.

През 60-те и началото на 70-те години в период на изграждане на Р. с. о. навлязоха България, ГДР, Полша, Румъния, Унгария и Чехословакия. Във всички страни действуват общи закономерности за изграждане на зрелия социализъм.

Същевременно в различните страни се проявява своеобразие в този процес, което отразява едни или други особености на развитието им. Така в СССР изграждането на Р. с. о. беше значително усложнено и затруднено от Великата отсечствена война и от необходимостта да бъде възстановено разрушеното от войната стопанство; от това, че решаваните задачи бяха нови и непроучени; от необходимостта то да се опира главно върху собствени сили и ресурси, като се оказва при това голяма помощ на другите социалистически страни и националноосвободителното движение и се допринася решително за укрепване на отбранителната мощ на социалистическата общност и обуздаване на империалистическите агресори. Съветският съюз можа да използва възможностите, откривани от научно-техническата революция и социалистическата икономическа интеграция (вж. *Социалистическа интеграция*), едва през заключителния етап от формирането на развит социализъм. Всички тия особености сложиха определен отпечатък и върху конкретните черти на изграденото в СССР Р. с. о. Другите социалистически страни се намират при по-благоприятни исторически условия. Благодарение на това в икономиката и други сфери на общественния им живот се проявяват още в началния период от изграждането на развит социализъм някои черти, форми за организация, методи за водене на стопанството и др. т., които в СССР се проявиха в пълна степен едва в условията на Р. с. о. или през заключителния етап от неговото формиране.

Засега СССР е единствената страна, където вече е изградено Р. с. о., а другите социалистически страни се намират още по пътя към тази цел и е трудно да се определят напълно достоверно общозначими критерии за развития социализъм. Тези критерии

естествено не съвпадат във всичко с конкретните черти на съвременното съветско общество. В опита на СССР, както и през предишните периоди, главното са не неговите особености, а онова, което е общозадължително, закономерно за Р. с. о. във всяка страна.

Развитият социализъм не е отделна фаза от комунистическата формация, а част, период от социалистическата фаза; на него са му свойствени същите икономически и други обществени закони, същите основни принципи, както и на социалистическата фаза изобщо. Той функционира и се развива върху собствена социалистическа основа. При това в Р. с. о. икономическите и другите закони на социализма получават пълен простор за действие, предимствата на социалистическия начин на живот, неговата хуманна същност се разкриват и осъществяват в най-голяма степен. Именно през периода на развития социализъм се създава *материално-техническата база на комунизма*, решават се други проблеми от постепенното прерастване на първата фаза на комунистическото общество в неговата висша фаза.

Р. с. о. се характеризира не само с висока зрелост на обществената система като цяло и на всички нейни страни — икономическата, социалната, политическата и духовната, но и с все по-съразмерно развиване на тези страни, с все по-оптимално взаимодействие помежду им. По този начин се създават благоприятни условия за всеостранно, хармонично развитие на човешката личност.

Критериите за развитото социалистическо общество имат комплексен характер, те отразяват зрелостта на цялата обществена система изобщо, зрелостта на материално-техническата база, на икономическите отношения, социалната структура, политическата система и духовно-идеологическата сфера. Би било неправилно

но да се съди за развитостта на социализма по някой единствен показател, колкото и важен да е той, например само по равнището на производителните сили, на производителността на труда. Също толкова невярно е да се извеждат критериите за зрелост на социализма от съпоставяне с показатели, достигнати в производството в най-развитите капиталистически страни, тъй като тези критерии произтичат от социално-икономическата същност на самия социализъм.

Критериите за Р. с. о. имат ясно изразен качествен характер и не всякога се поддават на точно количествено измерване. Едва ли може да се установят твърди «нормативи» за това, какви трябва да бъдат равнището на производителността на труда или на националния доход на глава от населението, делът на работническата класа или интелигенцията в състава на населението и др., за да бъде констатирано, че е изграден развитият социализъм. Тъй като Р. с. о. е едновременно и развиващо се общество, критериите за него имат подвижен характер. Не бива да се подхожда към началните етапи на Р. с. о. с такива завишени мерки, когато то бива фактически отъждествявано с комунизма или с непосредствено преддверие към висшата фаза. Р. с. о. е сравнително продължителен етап на по-нататъшно усъвършенстване, на всецяло повишаване зрелостта на социализма и на неговото постепенно прерастване в комунизъм.

Развитият социализъм се характеризира не само със зрелост на новия строй в рамките на една или друга страна, но и със зрелост на нейните взаимовръзки с братските страни. В СССР формирането на развит социализъм завърши при условията на съществуване на *социалистическата общност*. По-нататъшното усъвършенстване на развития

социализъм е неразривно свързано със социалистическата икономическа интеграция, със задълбочаване на политическите, идеологическите и културните връзки с братските страни. В другите страни развитият социализъм може да се формира и развива само въз основа на съединяване усилията на техните народи с усилията на трудещите се от социалистическата общност като цяло. Р. с. о. не е застигнало, неизменно състояние, а динамично, ставащо все по-зряло общество, което се отличава с непрекъснато и бързо нарастване на производителните сили, с усъвършенстване на базата и надстройката и прогрес във всички сфери на обществения живот. Реализирайки все по-пълно възможностите си, то прераства постепенно в комунистическо общество.

РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ ГРАДА И СЕЛОТО

— градът и селото като различни видове селища са се създали исторически в резултат от общественото разделение на труда. Техен основен отличителен признак трябва да се смята видът поминък на населението. В града жителите са заети предимно със занаяти и промишлено производство, както и с търговия, а на село — със селскостопанско производство. Градовете възникват по време на разлагането на първобитнообщинния строй в резултат от отделянето на занаятите от земеделието. Ранният град се различава от селото преди всичко с по-висока концентрация на занаятчийско население и наличие на постоянни пазари.

С възникването на града се появява противоположността между Г. и с. Тя се поражда от частната собственост и свързаното с нея разделяне на обществото на антагонистични класи. Съсредоточил икономическата и политическата власт, градът експлоатира селото чрез неравнопоставеността

размяна, високи данъци и лихварство. Разединено от дребностоковния характер на производството, селото е обречено на мъчително бавни темпове на развитие. Векове наред се задълбочава разрывът в равнището на развитие на производителните сили, в материалните и културните условия за живот на градското и селското население. Цялата икономическа история на класовоантагонистичното общество, писа Маркс, се свежда до движение на противоположността между града и селото. (Вж. Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 364—365.) Съвременният капитализъм изостря тая противоположност. На международната арена тя се проявява в противоречието между развитите капиталистически страни и страните, изостанали в икономическото си развитие. Международното капиталистическо разделение на труда обрича страните, намиращи се в икономическа зависимост от развитите капиталистически страни, да бъдат аграрно-суровинни придатъци. Противоположността между Г. и с. се запазва и изостря и в развитите капиталистически страни. Тя се изразява в противоречието между земеделието и индустрията. След като не могат да издържат потисничеството на монополите, дребните фермери и селяните се разоряват. Научно-техническата революция ускори урбанизацията на населението, изтеглянето на дребните стокопроизводители от земеделието. Във всички капиталистически страни се разширяват «ножиците на цените» между индустриалните и земеделските стоки в полза на индустриално-търговските монополи.

Противоположността между Г. и с., потиснатото положение на селото могат да бъдат ликвидирани едва въз основа на унищожаване на частната собственост върху средствата за производство, в резултат от социалистическо преобразуване на промиш-

леността и селското стопанство. Победата на социалистическата революция в СССР, свалянето на властта на капиталистите и помещиците означаваша ликвидиране на политическата основа на противоположността между Г. и с. *Национализацията* на земята, промишлеността, банките, транспорта и отчасти на търговията подкопа нейната икономическа основа. Тя я подкопа, но не я ликвидира напълно, тъй като наличието на няколко сектора през *преходния период от капитализма към социализма* пораждаше неминуемо противоположност между икономическите интереси на пазара. Преминаването на селото към едро социалистическо стопанство означаваше революция в целия строй на живот на *селяните*. В процеса на изграждане на социализма селото се приближи до града по равнище на икономическо развитие. Обаче исторически формираните съществени различия между Г. и с. в социално-икономическите и културно-битовите условия за живот на населението се запазват при социализма. Тези различия постепенно се преодоляват при изграждането на комунистическото общество, стават все по-малко съществени и в перспектива ще изчезнат напълно.

Социално-икономически различия между Г. и с. са присъщи на всички социалистически страни, но във всяка една от тях те се проявяват по различен начин в зависимост от относителния дял на промишленото и селскостопанското производство, от равнището на развитие на производителните сили и културата, на социално-класовата структура на населението и др. т. Цялото многообразие на социално-икономическите различия между Г. и с. може да се сведе до различията в равнището на развитие на производителните сили, в икономическите отношения между държавния и колхозно-кооперативния сектор, в битовите условия, как-

то и в равнището на благосъстояние и култура на градското и селското население. Що се отнася до технологичните различия между промишлеността и селското стопанство, обусловени от спецификата на производството, те се запазват и в комунистическото общество.

Създаването на *материално-техническа база на комунизма* предполага обективно необходимо уеднавяване на технико-икономическото равнище на различните отрасли. Селското стопанство се превръща във високоразвит отрасъл от икономиката, а селскостопанският труд — в разновидност на индустриалния. Една от насоките в този процес е създаването на аграрно-промишлени обединения, в които, както предвиждаше Маркс, обществото ще стигне до «по-висш синтез — съюз на земеделието с промишлеността. . .» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 511.) В процеса на развиване на производителните сили в селското стопанство настъпва и постепенно сближаване на държавната и колхозно-кооперативната форма на собственост. За това свидетелствува нарастването на концентрацията на колхозното производство, развитието на междуколхозните и колхозно-държавните производствени връзки. Със създаването на икономически предпоставки ще отмира личното помощно стопанство. Обаче при съвременните условия личното помощно стопанство играе важна роля при осигуряване на потребностите на селското население, поради което държавата стимулира развитието му. По икономически условия колхозите се изравняват с общонародните предприятия в селското стопанство и заедно с тях ще се превърнат в предприятия от комунистически вид. Селата ще станат уеднени населени места с благоустроени жилищни сгради, комунално обслужване, битови предприятия и

културни и медицински учреждения. По културно-битови условия за живот селското население ще се изравни с градското. Едновременно с този процес ще се развиват и градовете. Рационализирането, оптималната численост на населението, изнасянето на вредните производства извън града, увеличаването на зелените площи, решаването на транспортните проблеми и намаляването на шума ще създадат здрави условия за труд и почивка на градското население. Ликвидирането на социално-икономическите и културно-битовите различия между Г. и с. ще стане един от най-важните резултати на изграждането на комунизма.

РАЗПАДАНЕ НА КОЛОНИАЛНАТА СИСТЕМА — вж. *Колониална система*.

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ СПОРЕД ПОТРЕБНОСТИТЕ — вж. *Основен принцип на комунизма*.

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ СПОРЕД ТРУДА — вж. *Основен принцип на социализма*.

РАСИЗЪМ — психология, идеология и социална практика, която се основава върху антинаучни, човеконенавистнически представи и идеи за физическа непълноценност на човешките раси, за допустимост и дори необходимост от господство на «висшите» раси над «низшите». Р. и *национализмът* са взаимно свързани явления. Те се подхранват и засилват взаимно. Обявявайки расовите и националните различия за вечни, идеолозите на Р. «обосновават» антинаучните схващания за уж решаващо влияние на същите различия върху развитието на обществото и неговата култура, за «правомерност» на националното и расовото потисничество, на империалистическата експанзия, колонизирането на цели страни, до-

ри с целта на изтребване (геноцид) на народите в тях. Р. свежда човешката същност до биологията и определя достойнствата или пороците на хората и цели народи според техния биологичен произход, по такива външни признаци като например форма на лицето и главата, на носа и устните или по цвета на кожата, косата и очите. Разобличавайки този подход, К. Маркс писа: «. . . същността на «отделната личност» са нейната брада, нейната кръв, нейната абстрактна физическа природа, а нейното *социално качество*. . .» [Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 1, с. 235.]

Р., възникнал още в робовладелското общество, е служил за обосноваване на «естественото» господство на робовладелците над робите, през средните векове — на «аристокрацията със синя кръв» над «тълпата», т. е. експлоатираните маси, а от епохата на първоначално натрупване на капитала насам — за оправдаване на завземането и безмилостната експлоатация на колонните и продължаващата до ден днешен практика на геноцид спрямо индианците в Америка и негрите в Африка, както и спрямо множество народи от Южна Азия, Австралия и Океания. При капитализма Р. използва социалдарвинизма, малтусианството и евгениката. Взаимодействието между Р. и тези схващания намери най-опасна проява във *фашизма* и *ционизма*, както и в апартейда (например расовата сегрегация в ЮАР), породени от монополистичния капитал. Тези и други разновидности на Р. се използват за обосноваване на различни националистични концепции, за разпалване на национална вражда, конфликти и изтребителни войни. Така германският фашизъм използва като един от основните си аргументи за оправдаване на своята агресия тезата за тевтонската раса като «висша» раса. Като разпали

Втората световна война, той се опитваше да осъществи палудинчавата си идея за установяване на световен ред на «нацията от господари». Обосновавайки фалшивото и реакционно схващане за «световна еврейска нация», ционизмът пък изхожда от това, че евреите от цял свят образували отделна, избрана от господата единна екстериториална нация, имаща особени права на «обетована земя». Ционизмът и фашизмът са сродени и от една и съща човеконенавистническа идеология и политика на расизъм и милитаризъм. За отбелязване е, че и фашизмът, и ционизмът използват като почва за подхранване на реакционната си идеология и политика една друга разновидност на Р. — антисемитизма, макар и с противоположни цели: фашизмът — за консолидиране на всички немци против евреите (както и против други националности), а ционизмът — за консолидиране на всички евреи в митичната «световна еврейска нация», противопоставяна на всички неевреи.

Особена разновидност на Р. е великоханският шовинизъм на маоистите (вж. *Маоизъм*), които стигнаха до расистко възхваляване на народите с жълт цвят на кожата и йероглифна писменост. Култивирайки съзнание за отделна историческа мисия на китайците, маоистите затънаха окончателно в расисткото блато, което се използва по всякакъв начин от империалистите против научния комунизъм. Империалистите смятат не без основание, че при успех на маоисткия Р. «решаващ фактор ще стане националната борба за господство. . . , а пролетарският интернационализъм ще умре».

Р. е антинаучен и реакционен във всичките си прояви. Съвременната антропология установи, че всички човешки раси са разклонения на един вид — човека. На този извод не противоречат нито моноцентристката,

ните пък полицентристката хипотеза за расогенезата. Ако полицентристката хипотеза се потвърди от антропологичните изследвания и новите археоложки находки, все пак ще става дума за възникване по различно време и на различни места на човека, който е качествено, принципино различен от животните. Археоложките находки на изкопаеми видове хора показват, че независимо от различията по време на тяхната поява и място на живеене всички те са имали човешка ръка, човешко съзнание, които са били способни за безкрайно усъвършенствувание. Погрешно е не допускането на полицентризъм в расогенезата, а допускането на абсолютно самостоятелна линия при образуването на всяка една измежду расите, защото няма чисти линии на расообразуване. Главното в расогенезата е нейният приспособителен характер. Ако се касае за първоначалните расови стволоче на човечеството, то те трябва да се търсят не в различните древни люде, а в различните природни зони и да не се забравя, че линиите от тези стволоче вървят не право и не успоредно една с друга, а е налице непрекъснато смесено расообразуване. В полза на тези възгледи говори и популационната концепция за расообразуване, съгласно която расата е не просто сбор от индивиди с тъждествена морфология, а популация, чийто състав се определя от исторически формираните отношения между вида и условията на външната среда в различните места на живеене. Расите са се развивали под влияние на природни и общественно-икономически фактори. Антрополозите и етнографите отбелязват, че расовите признаци на хората се променят не само в резултат от метисацията (понякога тройна и по-сложна, например на негрите, европейците и индианците в Латинска Америка), но и изобщо под влияние

на новата среда, на новите обществени условия.

В различните страни е фиксирана акселерация — ускоряване на растежа и половото узряване, което се обяснява с усложняване на социалната среда на човека. С акселерацията учените свързват и такива наблюдавани процеси на изменчивост като т. нар. «брахиксфализация» — разширяване и закръгляне формата на главата, постепенно изменение на черепния показател (отношението на широчината на главата спрямо дължината ѝ), както и т. нар. «грацилизация» — намаляване широчината на лицето, на масивността на черепа и дебелината на костите.

След като не намират опора за своите измислици в биологията и физиологията на телесния строеж на хората от различните раси, повечето съвременни расисти прибегват все по-често до психорасизъм. Те се опитват да намерят «греховността» на пребрежително разглежданата раса в нейния «особен морал», «особена психична нагласа». Науката обаче изобличава и тук расистите. Щом понастоящем няма чисти раси, толкова повече няма народи и нации с единен расов състав. Човечеството е твърде сложна плетеница от раси, техни разклонения и смесени расови групи и подгрупи. Постоянно се появяват нови съчетания от антропологични белези. Прогресът на човечеството свидетелствува, че равнището на културно развитие, езикът, психиката и националната принадлежност на хората не зависят от тяхната расова принадлежност. Доказателство за това, че социално-икономическият и културният напредък на народите е обусловен от социалния им строй, а не от расовия състав, са успехите на съветския народ и народите от другите социалистически страни, както и на развиващите се страни със социалистическа ориента-

ция. Цялото прогресивно човечество се бори против позорната идеология и социална практика на Р. Общото събрание на ООН прие резолюция, в която потвърждава твърдата си решителност да постигне пълно ликвидиране на расовата дискриминация и Р., срещу които се възправят съвестта и чувството за справедливост на цялото човечество. В авангарда на тази борба вървят народите, изграждащи най-справедливото, комунистическото общество, в което няма място за каквито и да било прояви на Р.

РЕВИЗИОНИЗЪМ — (лат. *revisio* — преразглеждане) — враждебно спрямо марксизма-ленинизма идейно-политическо течение, което възниква в работническото и комунистическото движение под знамето на «критика», «преразглеждане», «ревизиране» или дори «развиване» на марксистко-ленинската теория. Той е една от разновидностите на *опортюнизма*.

Р. се поражда от икономическите и социално-политическите условия на *империализма*, негова социална основа е привилегирована част от *работническата класа* — «работническата аристокрация» и «работническата бюрокрация». Използването на методи на «либерализъм» от управляващите буржоазни партии, на политика на реформи също така предизвиква засилване на Р. За възникването му играе роля и борбата между буржоазната и комунистическата идеология. Всеки нов успех на *марксизма-ленинизма* кара враговете му да се преобличат нерядко като марксисти, социалисти. Освен това неустойчивите или слаби в теоретично отношение участници в комунистическото движение могат да не издържат на натиска на буржоазната идеология и да се свлекат на ревизионистични позиции. Р. възниква и във връзка с големи завой в работническото и комунистическото движение,

когато отделни комунисти не са в състояние да осъзнаят правилно новите явления от действителността, изменението в тактиката на комунистическите партии. Източник, който подхранва Р., може да стане и *национализмът*.

Родоначалник на Р. е Бернщайн, който е поискал в края на XIX и началото на XX в. преразглеждане на Марксовото учение. Още тогава Р. станал международно явление, като се е появил не само в Германия, но и във Франция, Белгия, Русия и други страни. Ревизионистите са подложили на преразглеждане марксистката философия, политическата икономия и теорията на научния комунизъм. Те например заявявали, че материализмът бил отдавна «опроверган» от живота, и предлагали връщане назад, към идеализма на Кант. Те са предлагали да се замени революционната диалектическа концепция за развитието с еволюционна. Искайки внасяне на «поправки» в политическата икономия на Маркс, ревизионистите разработвали теория за «устойчивост» на дребното производство или твърдели, че монополите водели до премахване на икономическите кризи. Те са заявявали също, че класовите противоречия «се притъпяват и смекчават», че *буржоазната демокрация*, всеобщото избирателно право унищожавали почвата за класова борба. Проповядвайки «теория» за постепенно вращване на капитализма в социализъм, ревизионистите отрекли *социалистическата революция* и *диктатурата на пролетариата*. Тласкайки работническото движение към реформизма, те лансирали лозунга: «Крайната цел е нищо, движението е всичко.» Неуморно и последователно Ленин разобличава възгледите на Бернщайн и привържениците му, показва опасността от Р. и разкрива неговите социални корени и същина. В тази борба той отстоява революционната

същност на марксизма и спомага за засилване и укрепване на революционното крило в международното работническо движение.

През следвоенния период известно съживяване на Р. се наблюдава сред някои членове на комунистическите партии през втората половина на 50-те години, когато под влияние на успехите на работническото движение и постиженията на *световната социалистическа система* пролетариатът от развитите капиталистически страни постигна повишаване на работната заплата, подобряване на социалните осигуровки и т. н. и се засили натискът на буржоазната идеология във връзка с контрареволюционния метеж в Унгария и с критиката на *култа към личността на Сталин* на ХХ конгрес на КПСС. Ревизионистите се мъчеха да отклонят комунистическите партии по фалшивия път на раздухване въпроса за култа към личността на Сталин и опорочаване всички постижения на социализма и комунистическото движение. Те залягаха само за мирен път към социализма и го тълкуваха в типично реформистки дух, искаха свобода на фракциите и групировките и дори ликвидиране на марксистко-ленинските партии. Ново оживяване на Р. настъпи през втората половина на 60-те години във връзка по-специално с опитите на антисоциалистическите сили в Чехословакия да отклонят тази страна от изграждане на социалистическо общество. Ревизионистите (Шик, Гароди, Фишер и др.) предложиха «нови модели за социализъм», отричайки общите закономерности на изграждането на социализма. Те се опълчиха срещу идеята за необходимостта от социалистическа революция и диктатура на пролетариата, срещу принципите на *пролетарския интернационализъм*, като се свлякоха до антисъветизъм. При тях фетишизирането на *научно-техническата революция* се придру-

жаваше от отричане водещата роля на работническата класа в революционното движение, вместо нея се признаваше като решаваща сила «новият исторически блок», в който главно място биваше отредено на *интелигенцията* и студентите. Комунистическите партии дадоха решителен отпор на тези нападки на ревизионистите.

Световната реакция продължава да храни големи надежди във връзка с Р., като разчита, че ще разцепи международното комунистическо движение, ще подкопае класовата борба на пролетариата в капиталистическите държави и ще попречи на изграждането на новото общество в социалистическите страни. В средата на 70-те години, когато при условията на разведряване се стигна до изостряне на идеологическата борба, а управляващите кръгове в САЩ започнаха масирана пропагандна кампания за «защита правата на човека в социалистическите страни», в международното работническо и комунистическо движение се активизираха най-ново ревизионистични елементи, излезли на сцената под формата на «еврокомунизма» (Ж. Еленщайн и др.). Ревизионистите се обявиха против революционната теория и практика, настояваха за отказ от самите термини «марксизъм-ленинизъм», «пролетарски интернационализъм» и «диктатура на пролетариата» в документите на комунистическата партия. На особено силни нападки те подлагаха реалния социализъм, който според тях не бил истинско социалистическо общество.

Системното съживяване на Р. потвърждава нагледно марксистко-ленинския извод, че докато съществува империализмът, буржоазната и дребнобуржоазната идеология може да прониква в комунистическото движение, проявявайки се и под формата на Р. Затова марксистко-ленинските партии трябва да обръщат постоянно

внимание на чистотата на редовете си, на чистотата на своята революционна идеология. XXV конгрес на КПСС призова да се отстояват принципите на марксизма-ленинизма и пролетарския интернационализъм. Конгресът посочи, че всяка отстъпка, направена на опортюнизма, в края на краищата «ще се превърне във вреда за партията».

РЕВОЛЮЦИОНЕН АВАНТЮРИЗЪМ — начин на теоретична и практическа дейност на политически групировки или отделни исторически дейци, чиято съществена черта се заключава в пренебрегване на обективните закони за развитие на освободителния процес, на степента на зрелост, подготвеност на масите (при субективен стремеж към разгръщане на революцията). Обикновено за Р. а. са характерни мъгляви програмни тези, безпринципност в теорията и волунтаризъм на практика. Р. а. на искрено заблуждаващите се политици трябва да бъде различаван от авантюрите на различни търгаши в политиката и политически въжеиграчи.

Историческа почва за възникване на Р. а. е неравномерното назряване на обективните и субективните фактори на революционния процес. Р. а. се стреми да натрапи на масите форми на живот и дейност, за които те не са узрели и които още не могат да осъществят. Оттук и опитът да се разглежда революцията не като сложен, подчинен на определени закони исторически процес на самодейност на масите, не като проява на борбата между класите, а като съвкупност от непосредствени, праволинейни действия на отделни личности и групи.

Възразявайки категорично против обявяване на стихийните акции на народните маси срещу управляващите режими за авантюра, дори когато тези акции са явно обречени

на нespoлука, основоположниците на научния комунизъм водеха постоянна борба с различни прояви на Р. а., чиито привърженици са изповядвали сляпа вяра в незабавното практическо действие или призива, жертвувайки по този начин истинските интереси на революционното движение. Характеризирайки Р. а., Ленин писа, че той е «направление, доста революционно по своите фрази и съвсем нереволуционно по своите истински възгледи и връзки с революционната класа. . .» (Събр. съч. Т. 7, с. 67.)

Видноостта на революционната фраза е отличителна черта на Р. а. «Революционната фраза най-често е болест на революционните партии при такива обстоятелства, когато тия партии пряко или косвено осъществяват връзка, съединяване, преплитане на пролетарски и дребнобуржоазни елементи и когато ходът на революционните събития показва големи и бързи обрати. Революционната фраза е повтаряне на революционни лозунги, без да се държи сметка за обективните обстоятелства — при даден обрат на събитията, при дадено положение на нещата — които са налице. Лозунги превъзходни, увлекателни, опияняващи, но без почва под тях — ето същината на революционната фраза.» (Ленин, В. И. Съч. Т. 27, с. 1.) Безпочвената революционна фразеология става особено опасна през периоди на отстъпление, и а отлив на революционната вълна, през периоди на липса на готовност у широките маси за бойни акции на политическата арена.

За Р. а. е характерно и пренебрегване значението на теоретичната работа и пропагандната дейност на партията. «Вулгарният революционаризъм не разбира, че словото е също дело; това положение е безспорно за прилагане към историята *изобщо* или към онези исторически епохи, когато открита политическа акция на масите няма, а никакви

метежи не могат да я заменят и предизвикат изкуствено.» (Ленин, В. И. Събр. съч. Т. 11, с. 56.)

Р. а. напая вреда на освободителното движение. В Русия през XIX в. е бил всъщност революционно-авантюристичен например терористичният акт на субективно честния революционер Каракозов, който стрелял през 1866 г. по Александър II; реална последица от това действие било рязко засилване на политическата реакция в страната. В действителност провокация се е оказала революционно-авантюристичната дейност на Нечаев и неговите привърженици. Историята свидетелствува за сложния процес на изживяване на Р. а. в руското освободително движение.

Остра борба с Р. а. е водена и в международното пролетарско политическо движение. Маркс и Енгелс се обявяваха неведнъж против преоценяването на революционната зрелост на западноевропейския пролетариат, свойствено на някои дребнобуржоазни партии и групи, прокарваха неотклонно линия към изживяване на илюзиите за лесно осъществяване на социалистически преврат (рязката полемика против идеята за «износ на революция», издигана от групата на Вилих—Шапер през 40-те години, категоричното осъждане на бакунистките авантюри в Испания и Франция в началото на 70-те години и др.). Ленин рязко критикуваше и осъждаше различните прояви на Р. а. в руското и международното работническо движение (авантюристичната политика на есерите в навечерието и по време на революцията от 1905—1907 г., дейността на отзовисти и ултиматисти, които през периода на реакция са предлагали отказ от легалните форми за борба, левичарските, авантюристични тези на Троцки, грешките на т. нар. «леви комунисти» по време на Бресткия мир, «Левичарството»—

детската болест на комунизма през 20-те години и др.). Във всички случаи Ленин (подчертаваше, че авантюристичните групировки нямат научно обоснована теория, програма за действие и корени сред масите, «а политика без маси е авантюристична политика. . .» (Съч. Т. 20, с. 369.)

Р. а. е актуален противник на политиката на марксистко-ленинските партии и при съвременните условия. Водейки до отслабване силите на революцията, Р. а. провокира управляващите режими към репресии против организираното демократично движение, подкопава авторитета на марксистката теория, под чието знаме се вършат понякога един или други авантюристични действия. Сливане на Р. а. с великодържавно-шовинистични тези се наблюдава в идеологията на маоизма. То намери проява в областта както на вътрешната («големи скокове», «културна революция» и др. т.), така и на външната политика на маоистите (теорията и практиката на «износ на революция», претенциите за световна хегемония и др. т.).

Марксистко-ленинските партии, които помнят Лениновия завет — «да предпазим народа от авантюризма на гръмките, но безсмислени обещания. . .», като същевременно предлагаме преобразования, действително осъществими в дадения момент и действително необходими за затвърдяване делото на революцията» (Събр. съч. Т. 10, с. 328), се обявяват против авантюристичните илюзии и действия, стремят се към все по-голямо укрепване на връзките с народните маси.

РЕВОЛЮЦИОННА ДЕМОКРАЦИЯ — 1) политически активни слоеве от дребната градска буржоазия, селяните и радикалната интелигенция, застанали на позиции на антифеодалната, антикапиталистическата и антиимпериалистическата борба; 2)

изразяващи техни интереси партии, организации и групи. «Ако думите, «революционна демокрация» — писа Ленин — се употребяват не като шаблонна парадна фраза, не като условно наименование, а се мисли над тяхното значение, тогава да бъдеш демократ, значи в действителност да държиш сметка за интересите на мнозинството от народа, а не на малцинството, да бъдеш революционер, значи най-решително, най-безпощадно да рушиш всичко вредно и отживяло.» (Съч. Т. 25, с. 350.)

Революционно-демократичната позиция възниква във връзка със задачи на общественото развитие, издигани през определен етап от освободителната борба. От името и в интерес на мнозинството от народа, особено на потиснатите класи, Р. д. обявява война на всичко отживяло времето си, реакционно. Обаче социалните последици могат да бъдат най-различни и зависят от историческата епоха, от равнището на техниката и културата, от съотношението на силите в света, в страната и т. н. В края на XVIII в. във Франция действията на якобинската революционно-демократична власт спрямо отживялата времето си феодална система са разчистили почвата за буржоазната държава, направили са буржоазията хегемон на нацията и позволили да се премине към свободно владене на земята от селяните. Закрепен е бил обществен строй, икономически пазрял при онези условия — капитализмът.

През съвременната историческа епоха, чието основно съдържание е преходът от капитализма към социализма, революционно-демократично решаване на напълно израслите исторически задачи се постига в борбата против монополистичната буржоазия, против империализма и означава или непосредствени стъпки към социализма, или социалистическа ориентация на общественото развитие. «През

XIX в. в капиталистическа страна — писа Ленин — не можеш да бъдеш революционер демократ, ако *се* *страхуваш* да вървиш към социализма.» (Съч. Т. 25, с. 375.)

Историческият опит свидетелствува, че в страните с развит капитализъм дребнобуржоазната демокрация, дори след като е получила в ръцете си правителствената власт, не се решава да скъса с монополистичната буржоазия, да я лиши от привилегии. Като изразител на интересите на грамадното мнозинство от нацията се явява тук пролетариатът, който се бори против господството на капитала и умее да поведе след себе си масите. *В развиващите се страни* поради редица причини (многосекторност на икономиката, огромен относителен дял на дребното производство, широко разпространение на предкапиталистическите форми на наеман труд и т. н.) ръководната роля в прогресивните движения се поема обикновено от Р. д., която се опира върху селските маси, дребнобуржоазните и полупролетарските градски слоеве и радикалните слоеве от интелгенцията. Логиката на борбата с империализма и със сковавашите по-нататъшното развитие на обществото традиционни социални институции подтиква Р. д. — въпреки всичките ѝ дребнобуржоазни предразсъдъци и колебания — да се стреми към съюз със страните от световната социалистическа система. Развитието на промишлеността и преобразуването на селскостопанското производство върху основата на съвременните постижения на науката и техниката изискват от Р. д. да извършва дълбоки социални и икономически преобразования: радикална аграрна реформа, национализация на основните отрасли от икономиката, централизиране на основната част от обществения принадлеен продукт в ръцете на държавата, регулиране на потреблението и т. н. Всички тези

революционни мерки имат в по-голямата си част ярко изразена антикапиталистическа насоченост. Оттук е влечението на Р. д. към идеологията на социализма в различни нейни форми и варианти. Успешното движение по *некапиталистическия път на развитие* зависи до голяма степен от правилното политическо ръководене на една или друга страна и по-специално от отношението на Р. д. към *работническата класа*. При съвременните условия укрепването на съюза с работническата класа от собствената страна и с държавите от социалистическата система става за Р. д. необходимо поради това, че работническата класа и комунистическите партии са ядро на антикапиталистическата демокрация. Историческите съдбини на всяко демократично и революционно движение се определят сега от борбата и съотношението на силите между капитализма и социализма в световен мащаб.

РЕВОЛЮЦИОННА СИТУАЦИЯ — обективна политическа обстановка, която предшества революцията. Тя е показател за зрелостта на обективните условия за завоюване на властта от напредничавата класа.

На Р. с. са присъщи следните основни признаци. Първо, «криза във върховете», т. е. невъзможност за господстващите класи да запазят господството си в неизменен вид. Тази криза създава пукнатина, в която се изливат недоволството и възмущението на потиснатите класи. За настъпване на революция, казваше Ленин, е обикновено недостатъчно «низините» да не искат, а е нужно и «върховете» да не могат да живеят по старому. Второ, изостриле над обикновеното социалните антагонизми между господстващата класа и потиснатите маси. То може да бъде свързано със социално безправие и окаяност на трудещите се

маси при капитализма, със засяване на икономическите бедствия и лишения на работническата класа и други слоеве от населението. То може да израсне от масовото общо-демократично движение против всевластието и произвола на монополистичния капитал, от борбата против чуждестранното потисничество, за национално освобождение. Трето, значително повишаване на политическата активност на потиснатите класи, които се освобождават през такива периоди от пасивността и инертността си, свойствени на периодите на «спокойно» развитие, и буквално се втурват в политиката.

Дълбока основа за възникване на Р. с. е конфликтът в начина на производство, обаче времето за нейното възникване, формата и темповете на развитие зависят от сложната система социално-политически и класови отношения, от състоянието на държавната машина, от силата на революционната класа и връзката ѝ с другите класи, от натрупания в миналото политически опит и т. п.

Идеолозите на *антикомунизма* се опитват да докажат, че Р. с. не произтичала от вътрешните противоречия на капиталистическия строй, а се внасяла отвън, пораждала се от войните. Наистина войната оказва въздействие върху противоречията на капитализма, а следователно и върху назряването на Р. с. Обаче войните не са външен фактор спрямо капиталистическата система, те се пораждат от самата система, като се превръщат на свой ред в катализатор на противоречията ѝ. Капитализмът сам поражда противоречията и конфликтите, които подкопават неговите основи и създават социално-икономически предпоставки за Р. с.

След като възникне, Р. с. минава през различни стадии — от едва забележими признаци на започваща масова възбуда до общонационална криза, която прераства в револю-

ция. Колкото по-висок е стадият на Р. с., толкова по-голяма роля при по-нататъшното му развиване придобива субективният фактор, способността и готовността на напредничавите класи за политическа борба с властниците. В момент на общонационална криза ролята на субективния фактор става решаваща. Ако поради един или други причини прогресивните класи не са готови за революция, в развитието на Р. с. настъпва спадане, гасне масовата революционна възбуда.

Разкриването на признаците за назряваща Р. с. има огромно значение за изработване *стратегията и тактиката* на марксистко-ленинските партии. Докато няма никакви признаци за политическа криза, не бива да се насочват революционните класи към завоюване на властта. Опитите да се свалят властта на господстващите класи напук на обективната социално-политическа обстановка завършват с несполука. Не по-малко погрешна е политиката на пасивно изчакване при условията на нарастване на Р. с. Изкуството на политическото ръководство се заключава в това, навреме да се забележи началото на дълбоките промени в обективната обстановка и чрез активно мобилизиране на масите да се ускори развитието на политическата криза.

Сега във връзка с нарастване на силите на социализма и демокрацията в редица капиталистически страни се създават възможности за настъпление на работническата класа срещу важни плацдарми на властта на монополистичния капитал и при липса на Р. с. Сплотявайки широкия съюз на демократичните сили, работническата класа в тези страни води борба за ограничаване властта на монополите, за тяхното постепенно изтласкване от ключовите позиции в националния живот, без да чака Р. с., а като използва за целта всяка частична криза в една или друга об-

ласт на обществения живот. При това самата дейност на прогресивните сили, която пахлува в сферата на господство на монополите, става важен фактор за изостряне на социално-политическите противоречия. Разбира се, при цялата постепенност на изтласкване монополите от властта е неминуем моментът на качествен прелом — на преминаване на цялата власт към работническата класа и нейните съюзници. Този предел може да се прекрачи само при обстановка на общонароден подем, способен да сломи съпротивата на господстващата класа, да парализира опитите за въоръжено насилие от нейна страна. С каквито и специфични черти да се отличава формата на приближаване и преминаване към *социалистическа революция* в една или друга страна, преломният момент на завземане на цялата власт от революционната класа се предшества винаги от общонационална криза. Ленин наричаше тази истина основен закон на революцията.

РЕВОЛЮЦИЯ — вж. *Буржоазна революция. Културна революция. Народнодемократична революция. Националноосвободителна революция. Научно-техническа революция. Непрекъсната революция. Социалистическа революция.*

РЕФОРМА — вж. *Социална реформа.*

РЕФОРМИЗЪМ — политическо течение в работническото движение, което отрича необходимостта от класова борба, от политическа революция и политическа власт на работническата класа, обявява се за сътрудничество между класите и се стреми с помощта на реформи, прокарани в рамките на буржоазната законност, да превърне капитализма в общество на «всеобщо благоденствие».

Историята на Р. залочва през

последната четвърт на XIX в., когато под влиянието на успехите на работническото движение и развитието на *буржоазната демокрация* редица дейци на социалдемократията, а преди всичко Бернщайн, поискана да ревизират марксизма (вж. *Ревизионизъм*) и да поемат курс не към революционно преобразуване на обществото, а към неговото реформистко подобряване. В края на XIX и началото на XX в. Р. се превърна в международно явление и стана главна опасност в работническото и социалдемократическото движение. Въпреки упоритата, макар и не винаги последователна борба против бернщайнщинството, водена от революционните, леви сили в европейските социалдемократически партии, засилването на влиянието на Р. придоби тук масов, макар и не всякога явно изразен характер. Само руските болшевики, ръководени от Ленин, се оказаха единствената партия, която отстоява революционната, интернационалистична линия в работническото движение.

След Октомврийската революция борбата на Р. срещу марксизма престана да бъде борба в рамките на политическите партии на работническата класа и стана борба между двете политически течения в работническото движение — комунистическото и социалдемократическото. Официална доктрина на съвременния Р., провъзгласена в декларация на конгрес на *Социалистическия интернационал* във Франкфурт (1951 г.) и противопоставяна на *научния комунизъм*, на *марксизма-ленинизма*, е *«демократичният социализъм»*. Привържениците на *«демократичния социализъм»* отхвърлят революционните методи за въздействие върху общественото развитие. *Социалната реформа* като антитеза на революцията продължава да си остава алфа и омега на реформисткото мислене. Социализмът е пред-

ставян от реформистите обикновено като абстрактен етичен идеал, който се изразява в принципи за свобода, хуманност, справедливост и равенство. Осъществяването на този идеал се схваща от тях като възможно при запазване на частната собственост, в рамките на буржоазната демокрация. Така, формулирайки социалдемократическата икономическа политика, програмата на ГСДП признава *«свободната конкуренция, свободната инициатива»* и лансира лозунга: *«Конкуренция — доколкото е възможно, планиране — доколкото е потребно»*. Това е типичен реформистки опит да се съчетае несъвместимото — частната собственост и социалната справедливост.

Трудно може човек да се съгласи, че идеалът на Р. е действително социалистически идеал. Не е възможно обаче да се отрича, че реформистките политически партии и реформистките профсъюзи изиграха определена роля в борбата за подобряване живота на работническата класа, че те в много страни имат масовата подкрепа на трудещите се. Критикувайки практиката и идеологията на Р., комунистическите партии се обявяват за сътрудничество с организациите на трудещите се, които се намират под влияние на Р., за *единодействие на работническата класа*. Основна пречка за единдействието между революционното и реформисткото крило в работническото движение е дясно *антикомунизъмът*. Някои водачи и идеолози на дясното крило от международния Р. не искат да виждат, че антикомунизъмът изолира *социалдемократията* от прогресивните сили в наше време и я тласка в прегръдките на реакционните буржоазни кръгове. Изходът от задънената улица, в която отвежда социалреформизмът подобна политика, е отказ от антикомунистическите шаблони и обединяване с всички сили, които се борят за демокрация и социализъм.

С

САМОДЕЙНИ ОРГАНИЗАЦИИ НА НАСЕЛЕНИЕТО — характер на за социалистическата демокрация форма за участие на населението в управляването на местното стопанство, в културно-битовата работа. Те се различават от масовите обществени организации (*профсъюзите*, младежките организации, доброволните спортни дружества и др.) с липсата на членство, на материално участие (под формата на членски вноски, дялове и др. т.) и с децентрализация. Обикновено тези организации се създават непосредствено по инициатива на гражданите, които имат общи интереси и потребности, обусловени например от живеенето в една сграда и на една улица. Те вършат цялата си дейност в рамките на С. о. н. безплатно, на обществени начала, като се ръководят от съображения за обществено благо. Трудещите се в СССР са създали най-различни по характер и предназначение С. о. н. Много от тях имат отраслов характер. Така в жилищно-комуналното стопанство действуват домови и улични комитети, в народното образование — родителски комитети на училищата, в областта на културата — съвети на клубовете и библиотеките, в сферата на опазването на обществения ред — народни отреди и другарски съдилища и други. Съществуват С. о. н., образувани по други признаци, чиято дейност има многоотраслов характер: съвети на жените, съвети на пенсионерите и др. Наред с организациите, създавани непосредствено от населението, има и такива, които се образуват от органи на държавата измежду представители на обществеността, например нещатни отдели на изпълнителните

комитети, обществени съвети при отделите на изпълнителните комитети и народни отреди. С нарастване броя на различните С. о. н. възниква необходимост от координиране на тяхната работа. Такова координиране се осъществява например от създаваните през последните години в градовете съвети за работа сред населението, в които се включват дейци от жилищните управления, училищата и предприятията, имащи шефство над тях. Съветите се възглавяват от комунисти от предприятията с шефство и водят борба за образец ред, за разумно организиране на свободното време на населението, а преди всичко на юношите, организират спортната и културно-масовата работа в микрорайона, създават клубове според интересите, летни спортно-трудова лагеря и др. т. и по такъв начин спомагат за развиване на тесни връзки между хората по местоживееие. С. о. н. се създават и в други социалистически страни. Така домови комитети се организират в Полша, Чехословакия и Унгария; в ГДР се избират доверени лица по домове и улици и т. н. В много социалистически страни действуват другарски съдилища; в едни страни те биват организирани и по местоживееие, и по месторабота на гражданите, а в други — само по месторабота.

С. о. н. са мощен лост за привличане на най-широки трудещи се маси към «управление и ръководство» (Ленин). Те се борят за ликвидиране на наследената от капитализма разединеност на хората, за организиране на тясно сътрудничество помежду им, за развиване на колективните форми за живот и утвърждаване на кому-

нистическия морал. Непрекъснатото нарастване на техния брой, както и на броя на гражданите, които работят в тях, свидетелствува убедително за по-нататъшното развитие на *социалистическата демокрация*, за това, че безплатният, неограничен от рамките на работното време труд в полза на обществото става необходимост за много милиони хора.

СБЛИЖАВАНЕ И СЛИВАНЕ НА ФОРМИТЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА СОБСТВЕНОСТ — вж. *Социалистическа собственост*.

СВЕТОВЕН РЕВОЛЮЦИОНЕН ПРОЦЕС — съвременните революционни движения в тяхното единство, съвкупност. Негови елементи са: социалистически революции, националноосвободителни, антиколониални и антиимпериалистически революции, борба за демокрация, за сваляне на фашистките и други тиранични режими. Сливането на различните и често разнородни масови движения в единен С. р. п., който има антикапиталистическа насоченост, е характерна черта на *съвременната епоха*. Въпреки неравномерното развитие на капитализма и също тъй неравномерното създаване на обективни и субективни предпоставки за социалистическа революция в отделните страни *световната капиталистическа система* като цяло е узряла за преход към социализма. При тези условия антиимпериалистическите акции на масите, дори когато тяхната социална основа е дребнобуржоазна, а идеологията им е далеч от научния социализъм, «работят» обективно, независимо от намеренията на участниците в тях акции — за социализма, приближават човечеството до победа. Развитие на С. р. п. е напредващо нарастване на истински социалистическите сили и тенденции.

Водещ отред, център на световното революционно движение е социали-

стическата общност. Братските страни смятат за свой интернационален дълг да оказват всестранна подкрепа на борещите се народи. Светът на социализма въздействува все по-силно върху хода на С. р. п. с постиженията си във всички сфери на социалния живот. Това въздействие зависи както от социалистическите държави, така и от отношенията помежду им. Когато икономиката на социалистическите страни се развива непрестанно и с високи темпове, усъвършенствува се и се задълбочава *социалистическата демокрация*, расте материалното и културното равнище на масите, когато върху основата на *пролетарския интернационализъм* стават по-здрави връзките между социалистическите държави, това укрепва вярата в социалистическите идеали, оказва най-ефикасна подкрепа на революционните сили в цял свят. И обратно, грешките и недостатъците в стопанското строителство и политическия живот, конфликтите между социалистическите страни отслабват революционизиращото въздействие на световния социализъм. Световната социалистическа система като съставна част от С. р. п. действа не само като фактор, който революционизира масите. Нейното съществуване, нейният опит оказват определено влияние върху формите и начините за проявяване на някои закони на капитализма, спомагат за променяне на тях закони. За да продължи съществуването си, капитализмът е принуден да прилага регулиране, планиране и програмиране на стопанския живот, да прибегва до подобряване на условията за труд и бит на работническата класа в развитите капиталистически страни.

Важна съставна част от С. р. п. е борбата на работническата класа от развитите капиталистически страни. Този отред на революционното движение натрупа огромен опит от классовите битки, има славни бойни тра-

движи, създаде силни политически организации и постигна значително подобряване на положението си в обществото.

Тук срещу работническата класа противостоят главните сили на империализма, мощен и гъвкав противник. Тук се проявява най-силно разлагащото влияние на буржоазната идеология. Отражение дава и разцеплението на работническото движение на две крила — революционно и реформистко. С оглед поуките от историята комунистическите партии се обявяват активно за *единодействие на работническата класа*.

При новите исторически условия националноосвободителното движение вече не е само «резерв» на пролетарските революции, а органична съставна част от С. р. п. Социална основа на националноосвободителните движения са преди всичко *селяните* — главната пронзвеждаща класа в *развиващите се страни*. Важна роля в националноосвободителната революция в повечето страни играят полупролетарските, не-пролетарските маси от града и селото, *средните слоеве, интелигенцията* (по-специално във войската) и националната буржоазия. Свообразието на преживяваната от нас историческа епоха се състои в това, че целите и задачите на националноосвободителното движение се доближават до целите и задачите на другите революционни отреди. Редица развиващи се страни отхвърлят решително капитализма като магистрална линия за развитие. Част от тях се опитват да «снитсират» отделни елементи от капитализма с елементи на социализма, друга част провъзгласяват социализма за единствено приемлива перспектива. Разбира се, представите на водачите и идеолозите на националноосвободителното движение за социализма могат да се различават съществено от научния социализъм. (Вж. «Национален со-

циализъм».) Не е изключено, че с формирането на новите национални държави, с нарастването на силите на социализма в целия свят утопичните, дребнобуржоазни представи за социализма ще се развиват в посока към научния социализъм, а социалните структури, които имат сега преходен, междинен характер, ще се изпълват все повече със социалистическо съдържание. По този път са неизбежни големи трудности, възможни са и временни връщания към миналото. Обаче растящата хегемония на международната работническа класа в С. р. п., укрепващото единство между работническото и националноосвободителното движение създават здрави предпоставки за *некапиталистически път на развитие* в освободените страни.

Политическа сила, която трябва да осигури единство на С. р. п., да го насочи по пътя на социалистически преобразования, е *международното комунистическо движение*. Единството на комунистическото движение се осъществява не под формата на подчиняване на всички партии на един център, а като съвместна борба за единни цели, в хода на която всяка партия запазва пътя на независимост при определяне на средствата и методите на своята дейност. Комунистическите и работническите партии се борят решително със сектанството, с десния и «левия» *опортюнизъм* и *ревизионизъм*, активно участвуват в борбата за всекидневните искания на масите, обявяват се за единодействие на всички политически организации на работническата класа, за привличане на широките трудещи се маси към борбата за социализъм.

Би било невярно да си представяме С. р. п. като непрекъсната верига от победи и постижения. Временни несполуки, отделни поражения, движението назад могат да се срещнат по пътя на всеки революционен отред, за което свидетелствуват достатъчно

красноречиво по-специално събитията в Китай. Обаче колкото по-плотни са главните сили на С. р. п., колкото по-съгласувани станат действията на комунистическите партии, толкова по-малка цена ще платят народите за своето национално и социално освобождение.

СВЕТОВНА КАПИТАЛИСТИЧЕСКА СИСТЕМА — съвкупност от страни с капиталистически обществен строй, свързани помежду си чрез икономически, политически и други отношения. В основата на общността им е господството на еднакви по характер, капиталистически производствени отношения, макар че степента на тяхното развитие в отделните страни е различна. В някои страни, които влизат в С. к. с., има докапиталистически сектори, но водещи са капиталистическите производствени отношения, в процеса на чието развитие настъпва разлагане на докапиталистическите сектори. Основополагащи, базисни отношения между капиталистическите страни са техните икономически отношения, които образуват световното капиталистическо стопанство, в чието основа се намират капиталистическото международно разделение на труда и световният капиталистически пазар. Наред с това между капиталистическите страни се формират и определени политически, идеологически и други надстроечни отношения.

С. к. с. е започнала да се създава от XVI век. Растял броят на страните, в които се установява капиталистически строй, между тях се разширяват икономическите и други отношения. Увеличаването на производителните сили, предизвикано от индустриалната революция, обуславя тенденцията към стопанско сближаване на капиталистическите страни, към разширяване на търговията помежду им; създава се меж-

дународно разделение на труда. Оформянето на С. к. с. завършва през епохата на *империализма*, към края на XIX и началото на XX в., когато благодарение износа на капитал и образуването на международни монополи, които делят помежду си пазарите в капиталистическите страни, се засилва тенденцията към интернационализиране на стопанския живот на капиталистическите страни. Диалектиката на сближаването между страните при капитализма се изразява в това, че то се извършва не върху доброволни начала, а в остра борба между страните, придружавана от войни и поробване на едни страни от други. Важен фактор за формиране на С. к. с. е възникването на колониалната система на капитализма, която означава установяване не само на икономическо, но и на политическо господство на една малка част империалистически страни над повечето народи от земното кълбо. «... Световната система на капитализма се е създавала и се е развивала в ожесточена борба между образуващите я държави, чрез подчиняване и експлоатиране на слабите страни от силните, чрез поробване на стотици милиони хора и превръщане на цели континенти в колониални придатъци на империалистическите метрополи...» (Програма на КПСС, с. 22.)

Отношенията между държавите от С. к. с., оформени към началото на XX в., представляваха система за световно господство на финансовия капитал от империалистическите държави, система за експлоатация на народите по земното кълбо от този капитал и господство на империалистическите държави над колониалните и зависими страни. «Капитализмът — писа В. И. Ленин — прерасна в световна система на колониално потисничество и финансово задушаване на гигантското мнозинство от населението на земята от

шепа «напреднали» страни.» (Съч. Т. 22, с. 195.)

В С. к. с. действа откритият от Ленин закон за неравномерното икономическо и политическо развитие на капитализма при империализма, в резултат от което обективните и субективните условия за революционно сменяне на капитализма от новия обществен строй не възникват едновременно в различните страни. Победата на Великата октомврийска социалистическа революция и преминаването на Русия по пътя на изграждане на социализма сложиха началото на краха на С. к. с. Започна *общата криза на капитализма*, съставна част от която е кризата на световното капиталистическо стопанство, т. е. крушенето на империалистическата система от международни икономически отношения. В хода на общата криза на капитализма все по-нови и нови страни отпадат от С. к. с. и преминават на социалистически път за развитие, настъпва криза, разпадане, след това и пълен крах на неговата *колониална система*. Покрай С. к. с. сега съществува друга световна система — *световната социалистическа система*, отношенията между страните от която се градят върху принципно други основи.

Съвременната С. к. с. е сложно и противоречиво явление. Има група високо развити капиталистически страни, в която влизат страните от Северна Америка и Западна Европа, Япония и някои други и голяма група страни от Азия, Африка и Латинска Америка, освободени неотдавна от колониална зависимост и тръгнали по самостоятелен път на развитие. Те наследиха от колониализма крайно ниско икономическо развитие.

Понастоящем се увеличават мащабите на монополизирание на световното капиталистическо стопанство. Все по-голяма част от световното ка-

питалистическо производство се разпределя по сфери на влияние между т. нар. многонационални корпорации, т. е. най-големите монополи от империалистическите държави и преди всичко от САЩ, които завземат чрез износ на капитал позиции в много страни от С. к. с. Размерите на най-едрите многонационални корпорации от САЩ са толкова големи, че обемът на продажбите им надхвърля обема на общия вътрешен продукт на Дания, Австрия или Норвегия.

В съвременната С. к. с. се засилва интернационализирането на производството и капитала. Задълбочаването на общата криза на капитализма и засилването на позицията на социализма на световната арена пораждат тенденция към консолидиране на капиталистическите страни. В икономическата област, опитвайки се да се пригледят към изискванията на развитието на производителните сили при условията на *научно-техническата революция*, те разширяват взаимните си икономически връзки, тръгват по пътя на *империалистическата интеграция* и развиване на други форми за международно държавно-монополистично регулиране. В политическата област те сключват помежду си различни споразумения и създават военни блокове от рода на НАТО, насочени срещу *социалистическата общност* и националноосвободителното движение. Обаче тези тенденции не премахват междуимпериалистическите противоречия, засилвани от действието на закона за неравномерното икономическо и политическо развитие на капиталистическите страни.

Особена острота придава на междуимпериалистическите противоречия постоянната неустойчивост на световната капиталистическа икономика. За нея са характерни световни циклични кризи на свързано производство, които, както показва още веднъж дълбоката световна криза

от 1974—1975 г., са обективно присъщи на капитализма. Никакво държавно-монополистично регулиране не е в състояние да ги премахне. Съвременната С. к. с. бе обхваната и от енергийна, суровинна и валутна криза, породени от действия на империалистическите монополи. Засилването на противоречията в С. к. с. влошава икономическото положение на капиталистическите страни, води до неудържима инфлация, нарастване на безработицата и задълбочаване на социалните антагонизми.

Изострят се противоречията между развитите капиталистически и *развиващите се страни*. Монополите и империалистическите държави се опитват да попречат на икономическото и политическото освобождаване на младите национални държави, да ги задържат с помощта на неокOLONIALИЗМА в С. к. с. Въпреки някои успехи в борбата с империализма повечето развиващи се страни продължават да си остават експлоатирана част от световното капиталистическо стопанство. Макар че много освободени страни засега се развиват обективно по капиталистически път, интересите на борбата за икономическа независимост, против господството на чуждестранния капитал, против експлоатацията от международните монополи ги карат да действуват задружно срещу империалистическата система на господство. Най-важните цели на развиващите се страни намериха отражение в искането им за нов международен икономически ред, който да предвижда увеличаване обема на помощта за развиващите се страни, осъществяване на мероприятия за стабилизиране на техните доходи от износа, установяване на контрол върху дейността на многонационалните компании на тяхна територия и т. н. Най-последователно се борят с империализма освободените страни,

поели некапиталистическия път на развитие.

При съвременните условия С. к. с. загуби възможността да определя съдбините на световното развитие като цяло. Все по-голямо въздействие върху световната икономика и политика оказва световната социалистическа система, чиято икономическа мощ неотклонно расте. Засилването на позициите на социалистическите страни в съвременния свят се отразява и върху отношенията в рамките на С. к. с., по-специално икономическата помощ, оказвана на развиващите се страни от страните от социалистическата общност, кара и империалистическите държави да изменят характера на отношенията, да правят отстъпки на бившите си колонии. По-нататъшното укрепване на позициите на световния социализъм нарастването на националноосвободителното антиимпериалистическо движение и на класовата борба в капиталистическите страни водят до ново изостряне на всички противоречия и до отслабване на С. к. с.

СВЕТОВНА СОЦИАЛИСТИЧЕСКА СИСТЕМА — възникна след Втората световна война с излизането на социализма извън рамките на една страна. Нейната поява стана решаващ фактор за отслабване и стесняване на въздействието на *империализма*. По-нататъшното развитие на военно-политическите, икономическите и идеологическите отношения между социалистическите страни от Източна Европа доведе до образуване на Варшавския договор и Съвета за икономическа взаимопомощ, което фактически закрепва образуването на общността от социалистически страни, имащи общи идейно-политически и икономически позиции и обединени от обща цел — изграждането на социализма и комунизма. С. с. с. и *социалистическата общност* са понятия от еднакво естество при

условие, че държавите, които влизат в световната социалистическа система, комунистическите и работническите партии, които ги възглавяват, следват съгласуван помежду си политически курс и се придържат към единни идеологически възгледи за световния обществен прогрес и за изграждането на социализма и комунизма. В повечето социалистически страни тяхната принадлежност към С. с. с. е закрепена в конституционни и програмни документи. Например в новата конституция — Основен закон на съветския народ, е записано: «Като съставна част от световната система на социализма, от социалистическата общност СССР развива и укрепва дружбата и сътрудничеството, другарската взаимопомощ със страните на социализма на основата на принципа за социалистическия интернационализъм, активно участва в икономическата интеграция и в международното социалистическо разделение на труда» (чл. 30).

Начало на образуването на С. с. с. бе сложено от Великата октомврийска социалистическа революция. През време на съществуването си социализмът съществено промени политическата картина на света. Докато през 1917—1919 г. на него се падаше до 8% от населението, 16% от територията и по-малко от 3% от световното промишлено производство, към 1979 г. тези цифри възлизат съответно на около 33%, повече от 26% и повече от 40%. Растежът на социалистическата система се извършва исторически чрез всестранно развиване на всяка влизаща в нея страна и на всички тях заедно и чрез разширяване на състава ѝ в резултат от задълбочаването на *общата криза на капитализма*.

Всяка социалистическа страна има свои темпове за стопанско развитие; у една те са по-високи, а у друга поради едни или други исторически

и икономически нейни особености — по-ниски. Обективно обаче е закономерно по-бързото нарастване на страните, изостанали в миналото в развитието си, необходимо за уеднаквяване на икономическите равнища в рамките на С. с. с. Уеднаквяването на социалните и икономическите условия в С. с. с. е продължителен процес. Трябва да се държи сметка и за факта, че с преминаване на нови страни на социалистическия път отново и отново ще възникват различия от социално-икономическо естество, свързани с неедновременността на социалистическите революции и с различия в равнищата за развитие на производителните сили, икономиката и културата. По-нататъшното развитие на производителните сили и производствените отношения и правилната политика на марксистко-ленинските партии позволяват да се осигурят преодоляване на трудностите и премахване на възникващите различия при условията на общ социален строй и съвпадане на основните интереси и цели на социалистическите страни.

Социалистическите страни са суверенни държави. Тяхното единство е обусловено от разширяването и задълбочаването на взаимното им сътрудничество (двустранно и многостранно) върху основата на другарска взаимопомощ и взаимна изгода. Излизайки извън пределите на една държава, социалистическото развитие извика закономерно на живот интернационално сътрудничество между народите от новия свят с цел бързо издигане на икономиката, културата и благосъстоянието на трудещите се, съвместна защита на техните завоевания и противодействие срещу империализма, който се опитва да разедини народите от страните в С. с. с., осигуряване на мир и създаване на особено важните международни условия за изграждане на безкласово общество. Възникна от-

делна сфера от интернационални икономически, политически, идеологически и културни връзки. (Вж. *Социалистическа интеграция*.)

Политическото консолидиране и икономическото интегриране на социалистическите страни е основен закон за развитие на всяка една от тях и на С. с. с. като цяло. Пренебрегването на този закон, на необходимостта от братско сътрудничество, отказът от използване предимствата и възможностите на С. с. с., както свидетелствуват по-специално политиката и действията на маоистите, означават скъсване със социалистическия интернационализъм, с марксизма-ленинизма, преминаване на позиции на национализма, които противоречат на интересите за заздравяване на С. с. с.

Тясното всестранно сътрудничество между социалистическите страни позволява да се разглежда С. с. с. не като обикновен аритметичен сбор от държави с еднаква по характер обществено-политическа уредба, а като нов световен социално-икономически организъм, който се формира и развива по свои специални закони.

Стопанското взаимодействие между държавите от С. с. с. спомага не само за икономическо, но и за социално изравняване на страните, т. е. за преодоляване на различията в тяхната класова структура, което е една от най-важните предпоставки за интернационално сближаване на народите от социалистическите страни. «...Процесът на постепенно сближаване на социалистическите страни се проявява днес съвсем определено като закономерност.» (XV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 9)

СВЕТОВНОИСТОРИЧЕСКА РОЛЯ НА ПРОЛЕТАРИАТА — особена роля на работническата класа по време на прехода от класовото об-

щество към безкласово, която се състои в това, че тя като челен, най-последователен борец против капитализма възглавява революционната борба на всички трудещи се и експлоатирани, осъществява в съюз с тях *социалистическата революция* и установява своя диктатура (вж. *Диктатура на пролетариата*), ръководи обществото през периода на изграждане на социализма и комунизма. За изпълняване на тези задачи работническата класа създава комунистическа партия, която изработва научен светоглед, научна политика и ръководи цялата дейност на пролетариата.

Учението за С. р. п. е в центъра на *научния комунизъм*, както и на *марксизма-ленинизма* като цяло. «Главното в учението на Маркс — писа Ленин — това е изясняването на световноисторическата роля на пролетариата като строител на социалистическото общество.» (Съч. Т. 18, с. 593.)

За разлика от *утопичния социализъм*, чиито представители не са виждали реалната обществена сила, която осъществява прехода от капитализма към социализма, марксизмът откри такава сила в лицето на пролетариата. Маркс и Енгелс показаха, че работническата класа е не само най-потиснатата, но и най-революционната част от обществото. Поради решаващата си роля в промишленото производство и при развиването на съвременните производителни сили работническата класа е най-съзнателната и организирана класа. Тя не само създава огромната маса от обществената продукция, но и непосредствено осъществява техническото усъвършенстване на производството. Това налага постоянно нарастване на нейното културно равнище и създава предпоставки за повишаване на нейната съзнателност. Работата в големи предприятия със сложна техника се нуж-

дае от дисциплина и организираност, от умение да подчиняваш своите интереси на интересите на общото дело. Развитието на индустрията води до увеличаване числеността на работниците. Както сочеше Маркс, числеността на работниците е само един от елементите на успеха. Тя «решава въпроса само когато масата е обхваната от организация и се ръководи от знанието.» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 16, с. 12.)

Пролетариатът е последователно революционен, обявява се решително за събаряне на капитализма, тъй като в капиталистическото общество той като лишена от собственост върху средствата за производство класа противостои на целия свят на частната собственост. Подлаган на експлоатация, отстранен от участие в управляването на обществото, пролетариатът жестоко страда от инфлацията, безработицата и икономическите кризи. Затова разсъжденията на идеолозите на капитализма и реформистите за «интегриране» на съвременната работническа класа в капиталистическата система и загубване на революционната роля от нея са безоснователни.

След победата на социалистическата революция работническата класа е ръководна сила, която осъществява коренно преобразуване на обществото, тя е свързана с водещата, държавна форма на собственост и взема най-активно участие в управляването на производството, обществото и държавата.

По такъв начин самото обективно положение на работническата класа в обществото определя нейната особена роля както в освободителното движение, така и при създаването на нови обществени отношения.

С. р. п. се конкретизира съобразно с етапите на движение от капитализма към социализма. Преди всичко тя изисква съчетаване на социализма с работническото движение, съз-

даване на партия, която научно изразява класовите интереси на пролетариата и неговите световноисторически задачи и възглавява класовата му борба против буржоазията. (Вж. *Работнически партии, Коммунистическа партия на Съветския съюз.*) По-нататък тя предполага сплотяване на всички трудещи се и експлоатирани около пролетариата като чели борец, хегемония на пролетариата в освободителното движение и здрав съюз на работническата класа с непролетарските трудещи се маси, а преди всичко със селяните. (Вж. *Съюз между работническата класа и селяните.*) В хода на социалистическата революция и непосредствената борба на пролетариата за власт С. р. п. се явява като необходимост от установяване диктатура на пролетариата, която е основно условие за победата на пролетариата над буржоазията и изграждането на социализма. Когато диктатурата на пролетариата престане да бъде необходима, С. р. п. се проявява във водещата роля на работническата класа при изграждането на комунистическо общество. Той продължава да си остава ръководител на обществото по силата на обективните условия, тъй като играе решаваща роля в материалното производство, свързан е с прогресивните форми за организация на труда, в средата му се раждат образци на *комунистическо отношение към труда*, той е най-организиран и съзнателен. Изграждането на комунизма протича въз основа на научната пролетарска идеология, под ръководството на комунистическата партия и социалистическата държава, които се борят за въплътяване на пролетарския социален идеал в живота. С изграждането на безкласово, комунистическо общество се изчерпва С. р. п.

СВОБОДНО ВРЕМЕ — времето, което остава след приспадане на

необходимото време (сиреч на работното време, времето, изразходвано за път до местоработата и обратно, за домакински труд, за задоволяване на физиологични нужди — сън, хранене и др.) и което човек използва както намери за добре в зависимост от равнището на неговата култура, материален доход и физическо състояние. Наличието на С. в. най-малко у една част от членовете на обществото е важно условие за общественото развитие. Колкото по-голямо е свободното време на членовете на обществото и колкото по-значителна е частта му, отредена за развитие на производството и културата, толкова по-високи са темповете на социалния прогрес. В края на краищата ще настъпи такъв етап от развитието на обществото, писа Маркс, когато «мярка на богатството вече съвсем няма да бъде работното време, а свободното време». (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 46, ч. II, с. 196.*)

Проблемът за С. в. е тясно свързан с *всестранното развитие на личността*. С. в. е нужно на човека за участие в общественно-политическия живот, за допълнителен творчески труд в областта на техниката, науката и изкуството, за развиване на неговите духовни и физически способности, както и за почивка и развлечения. «Естествено — писа Маркс — свободното време — което е както време за почивка, така и време за по-висша дейност — превръща притежателя си в друг субект. . .» (*Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 46, ч. II, с. 199.*)

На различните стъпала от развитието на обществото С. в. на хората, които спадат към различни социални групи, се различава както по обем, така и по структура. В робовладелското и феодалистното общество трудещите се — роби и крепостни селяни — са били практически лишени от С. в. Поради неравномерното разпре-

деление на труда то било достояние на господстващите класи. Това положение е характерно и за буржоазното общество, макар че в него благодарение на гигантското нарастване на производителните сили се появява възможност за образуване С. в. и на трудещите се. Тя се превръща в действителност в резултат от многогодишната борба на работническата класа, преди всичко за съкращаване на работния ден. С. в. е най-голямото завоевание на трудещите се.

Осигуряването на все по-нарастващо по обем С. в. за всички членове на обществото е една от целите на сменящата капитализма комунистическа общественно-икономическа формация. С. в. расте чрез намаляване на работното време в резултат от нарастване на производителността на труда и по-равномерното разпределяне на труда между всички членове на обществото; чрез съкращаване на времето за придвижване до местоработата и обратно, за домакински труд, за гледане на децата и др. Най-голям прираст на С. в. се осигурява — при запазване на все по-нарастващи темпове за развитие на производството в сегашните условия — от мероприятията, целящи намаляване именно на тази част от извънработното необходимо време.

Социалното значение на С. в. се определя от това каква е неговата структура, доколко то е запълнено с дейност, важна за живота и развитието на обществото, включва ли то творчески труд, общественно-политическа дейност, повишаване на квалификацията, на образователното и културно равнище, възпитание на децата, занимания с изкуство и спорт, игри или пък бездейна почивка. Начинът на използването на С. в. определя до голяма степен културното равнище и квалификацията, физическото състояние и настроението на човека и по този начин

влие върху ефективността на използването на работното време.

При социализма се промени не само обемът на С. в. на трудещите се, но и неговата структура. Все по-голяма част от него се посвещава на занимания, които спомагат за развиване на личността на труженика. Това пък позволява на свой ред да се използват по-пълно възможностите на техниката, да се повишава производителността на труда. Именно в този смисъл Маркс нарече С. в. най-голяма производителна сила. Разкривайки връзката между работното време, производителността на труда и С. в., Маркс писа: «Спестяването на работно време е равностойно на увеличаване на свободното време, т. е. на времето на пълно развитие на индивида, което само от своя страна въздейства като най-голяма производителна сила обратно върху производителната сила на труда.» (Маркс. К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 46, ч. II, с. 199.) Усложняването на задачите, които стоят пред обществото, предполага все по-пълно участие на гражданите в общественopolитическия живот, в управленческата дейност, възможности за което се откриват от увеличаването на С. в.

Дълбоките положителни промени в структурата на С. в. не бива да затулят многобройните факти за далеч неефективното му използване от една част от населението, когато значителен дял от него все още се посвещава на развлечения и бездейна почивка. Неумението да се използва разумно С. в., неговата «празнота», скуката са една от причините за пиянството, хулиганството и престъпността.

Набелязаните от програмата за изграждане на комунизма, нарастване благосъстоянието на трудещите се, повишаване на тяхното културно равнище, разширяване на материално-техническата база на свободното

време (увеличаване броя на театрите, концертните зали, библиотеките и клубовете, спортните бази и др.), по-нататъшно усъвършенстване на формите и съдържанието на *комунистическото възпитание*, развитие на *самодейните организации на населението* и активизиране дейността на обществените учреждения, които се занимават с организиране С. в. на трудещите се, с възпитаване и развиване на техните вкусове и потребности, несъмнено ще помогнат да се подобри структурата на С. в., да се постигне по-разумно неговото използване.

СЕЛСКОСТОПАНСКА КООПЕРАЦИЯ — (лат. cooperati — сътрудничество) — обединяване на земеделски стопанства в колективи за съвместно кредитиране, пласмент на продукцията, снабдяване с машини и други оръдия, използване на земята и производство. Нейното съдържание се определя от съществуващия в страната обществен строй. Докато при *капитализма* С. к. е включена в системата от пазарни, частнособственически отношения, в условията на *диктатурата на пролетариата*, когато средствата за производство, включително в редица случаи и земята, принадлежат на обществото като цяло, класовата природа на кооперацията се променя из основи. Тя спомага за преминаване на селяните към социализма, представлява «възможно по-прост, по-лесен и по-достъпен за селянина път». (Ленин, В. И. Съч. Т. 33, с. 468.)

В развитите капиталистически страни С. к. е възникнала в началото на XIX в., което отразявало прогресивни тенденции в общественото развитие. Обаче подчинявайки се на общите закони на капиталистическата икономика, тя е засилвала превъзходството на едрото производство над дребното, спомагала за по-нататъшно диференциране на селяните.

Основни фактори, които определят развитието на селскостопанско-фермерската кооперация през съвременния етап, са следните: формиране на аграрно-индустриален комплекс в хода на индустриализирането на земеделското производство, в който кооперацията се стреми да заеме солидни позиции; постоянно нарастваща държавна помощ под формата на пряко и косвено финансиране с капиталовложения, както и под формата на организиране на професионално образование и научно-консултативна и техническа помощ; активизиране настъплението на монополистичния капитал срещу селското стопанство.

В страните с развит капитализъм най-характерни тенденции на съвременното кооперативно движение са обединяването на различните форми на кооперация, създаване на регионални и общонационални кооперативни центрове и съюзи, засилване на капиталистическите начала в дейността на кооперациите и т. н.

Растящият натиск на монополите активизира противодействието на селските маси. При тези условия възниква възможност да се насочи С. к. по демократичен път. Комунистическите партии от развитите капиталистически страни издигат лозунга за единен фронт с всички кооператори, които не спадат към класата на капиталистите и се борят против произвола на монополите.

В икономически слабо развитите страни С. к. се заражда в края на XIX и началото на XX в. Основната маса от кооперациите са насаждани тук от колониалните власти като средство за осигуряване на собствените им интереси. Наред с това се е извършвало и стихийно образуване на национални кооперации.

През етапа на завоюване на политическа независимост значителна роля за внедряване на кооперативните форми за водене на стопанството из-

играха аграрните преобразования на село. Техният характер и съдържание оказаха определящо влияние върху развитието на С. к. В страните, където осъществяването на поземлена реформа бе спъвано поради съюзяване на едрата национална буржоазия с империализма и помещическо-феодалната върхушка, кооперацията се поставя в служба на развитието на капиталистически отношения на село. В страните, тръгнали по *некапиталистически път на развитие*, аграрните преобразования се осъществяват в интерес на селяните-труженици, а кооперацията става важно средство за мобилизиране на трудещите се от село и за решаване на политически и социално-икономически задачи.

Теоретичните основи на социалистическото коопериране са разработени в трудовете на основоположниците на марксизма-ленинизма. Маркс и Енгелс разглеждаха С. к. като форма за преминаване от капиталистическия начин на производство към обобществен. Най-целесъобразни според тях са предаване на едрите капиталистически земеделски стопанства за колективно ползване и обединяване на дребните земеделски стопани в кооперации. Конкретните пътища и условия за преминаване на едноличното земеделско стопанство към едро колективно производство бяха набелязани и обосновани от Ленин.

Съгласно Лениновия кооперативен план основни условия за социалистическо коопериране са наличието на държава на диктатурата на пролетариата, обществената собственост върху средствата за производство и съюзът на пролетариата с милионите дребни селяни. Кооперирането на селските маси е продължителна и упорита работа за постепенно привличане на селяните към колективно водене на стопанството. В основата на кооперирането трябва

да бъдат поставени принципът за доброволността, за разясняване предимствата на колективния труд и оказването на финансова и друга материална помощ от социалистическата държава. Ленин виждаше политическото значение на С. к. в това «да се научим практически да градим... социализъм така, че всеки дребен селянин да може да участва в това изграждане.» (Съч. Т. 33, с. 468.)

Благоприятни условия за развитие на С. к. в СССР се създаваха от общонационалната държавна собственост върху земята. Най-голямо разпространение получиха през първите години на съветската власт простите форми на С. к.: кредитните и пластментно-снабдителните. След това почнаха да се развиват интензивно простите производствени задруги (машинни, мелниоративни, семеновъдни и животновъдни), в които земята и основните средства за производство оставаха в индивидуално владение на селяните, ала вече се бяха появили елементи на обществена собственост върху средствата за производство.

През периода на повсеместна колективизация производственото коопериране получи най-голямо развитие под формата на задруги за съвместно обработване на земята, селскостопански артели и комуни. Най-приемлив за земеделските стопанства се оказа селскостопанският артел: в него се обобществяваха основните средства за производство, но на селяните се оставяха участък за лично ползване, продуктивен добитък и жилищната сграда. От 1933 г. селскостопанският артел стана преобладаваща форма за колхозно производство. Нов етап в развитието на С. к. бе ознаменуван с постановлението на ЦК на КПСС «За по-нататъшно развитие на специализацията и концентрацията на селскостопанското производство върху база-

та на междустопанското коопериране и агропромишлената интеграция» (1976 г.).

В европейските страни с народна демокрация кооперирането на селското стопанство имаше някои особености. Една от главните му специфични черти се определяше от наличието на частна собственост върху земята. С това е свързана и една друга особеност — изобилието на преходни форми за коопериране. Най-характерни са три вида С. к. В кооперацията от първия вид се обединява само трудът, нивите се обработват съвместно, а реколта селянинът получава само от своя участък или пък реколтата се разпределя пропорционално на количеството земя, която принадлежи на един или друг член на задругата. В кооперациите от втория вид се обобществяват инвентарът, селскостопанските машини и оръдия, и работният добитък, сиреч основните средства за производство с изключение на земята. Основната част от доходите се разпределят между членовете на кооперацията по количество и качество на изразходвания труд, а останалата част — в зависимост от количеството на предадената в кооперацията земя. В кооперациите от третия вид се обобществяват всички основни средства за производство, включително и земята, а доходите се разпределят само според труда. Такива кооперации са разпространени например в България.

С развитието и укрепването на кооперативните форми за организиране на производството все повече кооперативни стопанства преминават от нисшите форми към висши, в които са обобществени всички средства за производство. Широката финансова и техническа помощ на държавата създава необходимите условия за социалистическо преустройство на селото. Социалистическото коопериране позволява да се насочи

по пътя към социализма значителна част от населението — селяните, да се преобразува тяхната създавана векове наред индивидуалистична психология, да се ликвидират кулаците и се издигне равнището на селскостопанското производство.

СЕЛЯНИ — класа, заета с произвеждане на селскостопанска продукция върху основата на частна или кооперативна собственост върху средствата за производство и участваща в производството с личен труд.

Като отделна обществена класа С. са се формирали при разлагането на първобитнообщинния строй и развитието на частната собственост върху средствата за производство и съществуват до изграждането на комунизма. Тяхната социална същност, положението им в обществото се определят от господстващия начин на производство и се изменят заедно със сменянето на общественоекономическите формации и етапите на тяхното развитие. В досоциалистическите формации С. се състоят от разпръснати и предимно дребни земеделски производители. При капитализма С. като слой от дребни собственици — стокопроизводители и част от дребната буржоазия, се диференцират неминуемо все повече. Те се разпадат на три различни по класово положение групи: дребни селяни (ратаи и бедняци), средни селяни и селска буржоазия (кулаци). Капиталистическата концентрация на производството и засилването на експроприацията водят до намаляване на средния слой, до постоянно увеличаване на пролетарните и полупролетарните на село и до засилване на буржоазията. С. при капитализма имат двойствена общественоекономическа природа, явявайки се като класа от трудещи се и като класа от собственици. По икономическо положение селянинът е «поставен така, че върви или след ра-

ботника, или след буржоазията. Среден път няма». (Ленин В. И. Съч. Т. 29, с. 364.) При това още в капиталистическото общество съвпадат основните интереси на *работническата класа* и трудещите се С. «... Експлоатацията на селяните се отличава от експлоатацията на индустриалния пролетариат само по форма. Експлоататорът е все същият — капиталът». (Маркс, К. и Ф. *Енгелс*. Съч. Т. 7, с. 87.) Тъкмо това е икономическа основа за съюза между пролетариата и трудещите се С. През епохата на *империализма*, когато С. страдат от все по-засилващата се експлоатация на монополите, от растящите данъци и робска задължнялост към банките, те стават съюзник на работническата класа в борбата против монополистичната буржоазия. В страните, където се разгръща националноосвободително движение, С. са най-масовата му движеща сила. (Вж. *Националноосвободителна революция*.)

Социалистическата революция извършва радикален преврат в историческите съдбини на С. Преобразуването на едноличните стопанства в едри колективни означава съществени изменения в икономическите отношения, в труда и бита, в целия строй на живот на С. В СССР колективизацията *избави* селото от кулашка робия, класово разслояване и разоряване. След като скъсат с частната собственост върху оръдията и средствата за производство, С. се превръща постепенно в класа, която е изцяло свързана с обществената социалистическа собственост. Под ръководството на КПСС, при водещата роля на работническата класа се формира техният социалистически *светоглед*. От индивидуален стокопроизводител селянинът става труженник в общественото стопанство. Това определя новото социално положение на С. (Вж. *Селскостопанска кооперация*.) Важно значение в

живота на С. има повишаването на техническата въоръженост на техния труд: механизацията на селскостопанското производство, разгръщането на електрификацията и химизацията. Техническият прогрес в земеделието и нарастването на производителността на труда водят до намаляване на нуждата от работна сила, заета непосредствено в селскостопанското производство. През 1959 г. колхозните селяни и коопериранияте запаятчи бяха 31,4% от цялото население на страната, през 1970 г. — 20,5%, а през 1978 г. — 15,1%. При това общата продукция на селското стопанство се увеличи чрез нарастване на производителността на труда. На село се появяват все повече специалности с индустриален характер, разширява се бързо групата на инженерно-техническите работници. За социалистическите С. са характерни неотклонно усъвършенстване на производствено-техническия опит, както и нарастване на културата и съзнателността. От живота на С. си отива всичко старо, свързано с тежкия, слабопроизводителен ръчен труд, с патриархалните основи на семейството, и укрепват социалистическите начала за култура и бит. С осъществяването на социалистически преобразования на село се появяват общи черти на работниците и колхозниците. Въз основа на това се стига до по-нататъшното укрепване на *съюза между работническата класа и селяните*. При социализма все още се запазват различията между работническата класа и С., в основата на които е различието между формите на собственост (държавна и кооперативно-колхозна). При изграждане на комунизма, в резултат от сближаването и сливането на двете форми на собственост, при социализма се достига постепенно социална еднородност, настъпва заличаване на *социално-класовите различия*, а С. заедно с работни-

ческата класа и *интелигенцията* се вливат в единната армия от труженници на комунистическото общество.

СЕМЕЙСТВО ПРИ СОЦИАЛИЗМА И КОМУНИЗМА — С. е форма за общуване на хора, свързани чрез брак и кръвно родство. Имайки специфично биологични функции за възпроизвеждане на човешкия род, С. е същевременно форма за социално общуване между хората и като такава изпълнява важни икономически и духовни функции.

С. се изменя в различните социално-икономически условия. През ранните етапи от развитието си (първобитнообщинния строй, робовладството и феодализма) С. е производствено-стопанска обществена единица. При условията на господство на частната собственост една от най-важните функции на С. е натрупването и запазването на имането. В резултат от това при сключване на бракове биват често изтъквани на преден план не духовната и физиологична близост на хората и не възпитанието на децата, а увеличаването на имането. Неумереният стремеж към уголемяване на собствеността с всякакви средства поражда икономическа зависимост и вражда между членовете на С.

Социализмът променя из основи икономическите основи за съществуване на С. и отношенията между членовете му. Тук източник на икономическия живот на С. са трудовите доходи на неговите членове, които се преразпределят в зависимост от нуждите, отделят се средства за издръжка на неработоспособните членове на С. Равнопоставянето на жените, въвличането им в общественото производство, социалните осигуровки за старците и все по-голямото участие на обществото в издръжкането на децата водят до икономическа независимост на членовете на семейството и до демократизиране на

вътрешносемейните отношения. Постепенното ликвидиране на съсловните, национални и религиозни предразсъдъци и икономическото равенство превръщат С. в свободен съюз между равноправни хора.

При социализма С. запазва икономическите си функции, но се наблюдава тенденция към тяхното намаляване и отмиране. Производственостопанската дейност се запазва само като остатъчно явление в семействата, които поддържат лично помощно стопанство. С. играе голяма роля при организирането на домакинството, защото обществото не е в състояние да задоволи напълно тези нужди чрез общественото производство. Домакинският труд отвлича значителни трудови ресурси, съкращава времето, необходимо за почивка (вж. *Свободно време*), за участие в обществения живот и развиване и задоволяване на духовните потребности на трудещите се, особено на жените, тъй като по силата на хилядолетни традиции най-голяма част от домакинския труд пада върху техните рамене. Това затруднява жената да съчетава професионалната си дейност с ролята на съпруга и майка и нерядко е причина за семейни конфликти. Изграждането на комунизма предполага постепенно преминаване на изпълняваните в домакинството функции към едрото обществено производство. Превръщането на битовите организации в едро механизирано производство ще помогне да бъде осигурено фактическо равенство между мъжа и жената, ще сведе до минимум икономическата функция на С., като създаде условия за по-голямо духовно развитие и общуване на членовете му. В условията на развития социализъм нарастват духовните функции на С.: семейното общуване, организацията на свободното време и взаимното подпомагане. Голяма роля в семейния живот придобиват

нравствените и психологични фактори, расте взаимната възискателност между членовете на семейството, чувството им за дълг.

Най-важна обществена функция на С. е възпитанието на подрастващото поколение. Специфичните форми за въздействие на С. върху младото поколение превръщат семейното възпитание в необходимо. В условията на развития социализъм се усложняват задачите и обстоятелствата, свързани със семейното възпитание. С. става с малко на брой деца (1—2 деца). Запазените социални различия, нееднаквото равнище на културата на родителите водят до това, че не винаги качеството на семейното възпитание отговаря на порасналите изисквания на обществото. Оттук възниква необходимостта от правилно съчетаване на общественото и семейното възпитание, от тяхното взаимно свързване и засилване влиянието на обществото върху С.

В СССР С. се намира под закрилата на държавата (Конституция на СССР, чл. 53 и 66). Тя опазва равните права на членовете на семейството, оказва му помощ при възпитаването на децата и организирането на домашното огнище, задължава родителите да се занимават с възпитанието на децата, а децата — да помагат на родителите си.

Сред буржоазните социолози получили широко разпространение гледното, че комунизмът водил до ликвидиране на С. Още класиците на марксизма подчертаваха, че комунизмът поставя само въпроса за ликвидиране на старото С., основано върху частната собственост, върху икономическия интерес и икономическата зависимост. Лишено от материални сметки, С. ще стане истинска общност от обичащи се хора, която ще спомага за духовно усъвършенстване на човешката личност.

СЛУЖЕЩИ — работници не на физическия, а на умствения труд, които получават заплата. Те се делят на големи професионални групи: административно-управленчески кадри, инженерно-технически работници и други специалисти, търговци, управители и т. н.

Професията на С. добива масов характер при зрелия индустриален капитализъм, т. е. приблизително от последната третина на миналия век, като резултат от разделението на обществения труд, както и от това, че капиталистите предават постепенно функциите по управлението на наемни работници. За увеличаване броя на С. спомага развитието на транспорта, съобщенията, търговията и кредита, разширяването на образованието и медицинското обслужване и нарастването на сферата на услугите. При капитализма особено важен фактор за увеличаване на тяхната численост е нарастването на бюрократичния апарат на буржоазната държава, развитието на *държавно-монополистичния капитализъм*, например делът на професионалната група на «белите якички» сред заетото население се е увеличила от 1900 до 1977 г. от 17,6% до 50,2%.

Първоначално С. са заемали сравнително привилегировано положение спрямо другите слоеве от трудещи се. С развитието на капитализма категорията С. ставала все по-многобройна и все по-нееднородна. Основната маса от тях загубвали постепенно привилегированото си положение, а върхушката, обратно, се сближавала, а отчасти и направо сливала с буржоазията. Затова марксизмът отхвърля апологетичните буржоазни теории за «нова средна класа» (или «класа на С.»), разглеждайки С. като категория, чиято различни части заемат нееднакво положение в социалната структура на капиталистическото общество. По-

ложенето на значителна част от С. може да се окаже като междинно. Условието за труд и живот на различните групи от С. не са еднакви. Специалистите, които работят като наемни работници, запазват в най-голяма степен присъщите на тая група особености и черти на привилегированост, макар че и сред тях се проявява значителна диференцираност. Трудът на много обикновени С. (пощенско-телеграфски, в управления) вследствие растящата механизация, *автоматизация* и капиталистическо «рационализиране» се приближава все повече по условия и характер до труда на работниците. Те също така изпитват нарастващи психични, нервни натоварвания, все повече страдат от монотонността на труда и незадоволеност от работата. Продължителността на работното време на основната маса С. е била в миналото много по-малка, отколкото на работниците, сега тя е почти същата, а понякога дори по-голяма, отколкото при работниците (особено в търговията и транспорта). Стигна се до изравняване на работната заплата на повечето С. и работниците (поради бързото нарастване числеността на С., разпространяване на женския труд в тези професии, обезценяване на старите квалификации и т. н.). Някои групи С. печелят дори по-малко от квалифицираните работници. Доходите на управленческата върхушка, обратно, нараснаха в огромна степен. Обикновените С. все повече изпитват върху гърба си последните от нарастването на скъпотията и инфлацията, както и от цикличните кризи и придружаващата ги масова безработица. Тези промени в социално-икономическото положение обаче получават не отведенъж отражение в тяхното съзнание, просмукано обикновено от дребнобуржоазни възгледи и професионалистски предразсъдъци. За С. е ти-

лична по-специално представата за превъзходство над работниците на физическия труд, което се обяснява както със спецификата на тяхната работа, така и с известна разединеност между работниците и С. в предприятията, с поддържането на непосредствен контакт между С. и капиталистите или управляващите. От своя страна капиталистите се стремят да поддържат наличните различия в психологията на С. и работниците (проповядване на «естествена солидарност» между управленческите работници и капиталистите, облаги по линията на социалните осигуровки, застраховането и др.). Затова най-изостаналите слоеве от С. често се оказват водени за носа от консервативните и реакционни сили. Обаче с измененията в тяхното положение отслабва действието на факторите, които спъват развитието на съзнанието им. Много обикновени С. съзнават общността си с *работническата класа*. Според данни от социологични проучвания около половината от управленческите и търговските работници в западните страни се причисляват към работническата класа. Промените в съзнанието на С. се отразяват в дейността на тяхната професионална организация, зародила се още в края на XIX в. и значително развита след Втората световна война. Комунистическите партии виждат в С. близък съюзник на индустриалната работническа класа, защитават техните жизнени искания и се стремят да ги въвлекат в общата борба на работническата класа и всички трудещи се. През последните десетилетия, а особено от втората половина на 60-те и началото на 70-те години насам стачките на С., в това число заедно с работниците, в мащабите на района, отрасъла и страната станала обикновено явление. Широките маси от С. остро реагират не само на социално-икономическите, но и на

политическите проблеми в наше време, като стават все по-значителен фактор в демократичното, антимонополистично движение.

Социализмът внесе коренни изменения в социалното положение на С. За това свидетелствува нагледно примерът със съветското общество. В предреволюционна Русия С. (включително и *интелигенцията*) са били само около 2% от активното население. Сред тях преобладавали дребнобуржоазните и буржоазни елементи (чиновническа *бюрокрация*, земски (земство — местни и губернски управи, избрани от дворянството и имотните класи — *бел. прев.*) С. и др. т.). «По-малко пролетарските», както се е изразил Ленин, слоеве проявиха колебания в хода на социалистическата революция. Значителна част от нисшите С. застанаха от самото начало на страната на революцията. Болшевишката партия привличаше нашироко пролетарските им слоеве към осъществяване на задачите във връзка със социалистическото преустройство (участие в работническия контрол, в прокарването на *национализацията* и т. н.). Обаче част от старите кадри от дребнобуржоазни и буржоазни С. оказаха съпротива на съветската власт, (саботаж и др. т.). Наложни се пролетарският авангард да положи грамадни усилия, за да приобщи всички С. към изграждане на социализма, отсичайки враждебните елементи и превъзпитавайки останалата маса от тях. С движението към социализма се менеше класовият им състав, попълвайки се с хора, произлизащи от редовете на работниците и селяните. При това се измени рязко съотношението между С. — неспециалисти и специалисти: през 1940 г. първите бяха 4 пъти повече от вторите, а в наши дни, обратно, преобладават вече специалистите. Непотклонно се издига равнището на общото и специално образование на

С. През 1939 г. само 51,2% от хората, заети предимно с умствен труд, имаха средно и висше образование, а през 1977 г. — вече 97%. В страните от *социалистическата общност* С. се ползват от всички социални заведения. Равнището на тяхното материално благосъстояние расте с нарастването на материалното благосъстояние на целия народ. Те са активни строители на новото общество, борят се за усъвършенствуване на социалистическата стопанска система и подобряване на дейността на държавния апарат. За социалистическите страни е характерно високо равнище на професионалната организираност на С. Челната част от тях са обединени в редовете на марксистко-ленинските партии.

СОБСТВЕНОСТ — вж. *Лична собственост при социализма. Обществена социалистическа собственост. Социалистическа собственост*.

СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯ — течение в съвременното международно работническо движение, което действа от позиции на реформисткия (еволуционен) социализъм. За С. са характерни: признаване изключително на мирни и постепенни, сиреч реформистки (вж. *Реформизъм*) методи за действие, стремеж да бъде заменена класовата борба с класово сътрудничество, представа за «надкласовост» на държавата и демокрацията и разбиране на социализма като морално-етична категория («етичен социализъм»). Идейно-политическите тези на С. са противоположни на революционния пролетарски социализъм, на теорията на *марксизма-ленинизма*.

Възникването на термина «С.» се отнася към периода, когато в европейските страни през последната третина на XIX в. се образуват социалистически работнически пар-

тии, които са се наричали обикновено социалдемократически и са стояли тогава на революционни, марксистки позиции. Носители на опортюнистични тенденции по онова време били отделни групи в тези партии: ласалняците в Германия, фабианците в Англия, посибилистите във Франция и т. н. Нарастването на буржоазното влияние в работническото движение от капиталистическите страни при преминаването от предмонополистичния капитализъм към монополистичния е обусловило появата на *ревизионизма*, чийто глашатай станал в края на XIX в. Бернщайн. Засилвайки се постепенно, десният *опортюнизъм* е надделял в социалдемократическите партии и се превърнал през годините на Първата световна война в непосредствен социалшовинизъм. Едновременно с това се извършвало разграничаване в редовете на С. (десни, центристни и леви). Великата октомврийска революция ускори същото разграничаване, като сложи началото на международното комунистическо движение, към което преминаха най-добрите, революционните елементи от С. Социалдемократизмът става синоним на опортюнизма и реформизма.

Революционната криза в Европа от 1918—23 г. предизвика разединение в социалдемократическите партии. Крайно десните елементи от рода на Шайдеман и Носке не само се озоваха в лагера на контрареволюцията, но и взеха непосредствено участие в смазването на пролетариата. Центристките водачи (Кауцки и др.) продължаваха да лавират, мъчейки се да задържат революционните маси в руслото на съглашателската политика. През 1919—20 г. центристките социалдемократически партии излязоха от *Втория интернационал* и създадоха тъй нар. «2 1/2» Интернационал. През 1923 г. двата социалдемократически центъра

се сляха, като създадоха Социалистическия работнически интернационал. (Вж. *Социалистически интернационал*.) Партиите, които влизаха в него, наброяваха в средата на 20-те години почти 6,5—7 млн. души, за тях гласуваха приблизително 25 млн. избиратели. През периода на временна стабилизация на капитализма социалдемократите влязоха в правителствата на много европейски страни, а в Англия, Германия, Швеция и Дания ги възглавяваха неведнъж. След като получиха достъп до кормилото на държавното управление, водачите на С. се разглеждаха като «лекар край постелята на болния капитализъм». Политиката на класово сътрудничество и *антикомунизъм* доведе С. до банкрут пред лицето на фашистката заплаха. През 1933 г. беше разгромена Германската социалдемократическа партия, една година по-късно — Австрийската социалистическа партия. Макар че в отделни страни социалдемократическите партии започнаха да действуват в единство с комунистите, като цяло десните водачи на С. отхвърлиха призива на VII конгрес на Коминтерна за създаване на единен фронт против *фашизма* и войната в международен мащаб. Подемът на работническото демократично движение в страните от Западна Европа във връзка с поражението на нацизма през Втората световна война спомогна за засилване влиянието на С. По време на «студената война» С. под натиска на десните сили застана на рязко антикомунистически и антисъветски позиции, приключи нейното отдръпване от марксизма. Не само фактически, но и формално повечето социалдемократически партии се отрекоха от марксизма като единна научно-теоретична и светогледна основа в полза на еkleктичната, «плуралистична» идеология, като провъзгласиха за своя идейна

платформа така нар. «*демократичен социализъм*».

Намирайки се на власт или оставайки в опозиция, социалдемократическите партии имат реална възможност да постигат някои реформи, които отговарят на интересите на трудещите се. Обаче никъде и нито веднъж С. не се реши да използва мощта на организираната работническа класа за настъпление срещу основите на капитализма. Опортюнистичното приспособленчество я постави в зависимост от капиталистическата система. Там, където социалдемократите успяват понякога да възглавяват за дълго време правителствата, основните лостове на икономическата и политическата власт си остават в ръцете на едрия капитал, което слага в строги рамки «реформаторската» дейност на социалдемократическите правителства.

Положението на С. в общественно-политическата система на Запад е двойко. Тя се сраства в една или друга степен с *държавно-монополистичния капитализъм*, като същевременно е свързана с работническото движение, с *профсъюзите* и други масови демократични организации, изпитва натиска на исканията на трудещите се и е принудена да държи сметка за тях в политиката си. В това се изразява съществената отлика на С. от открито консервативните и реакционни буржоазни партии. При всичките си противоречия и слабости С. си остава значителна общественно-политическа сила, свързана с работническото и демократично движение в развитите капиталистически страни.

От края на 60-те години се засили диференциацията в социалдемократическото движение, която се отрази и в ръководството. Под влияние на изменения в международната обстановка повечето социалдемократически партии бяха принудени да направят корекции във външнопо-

литическия си курс, подкрепиха политиката на *разведряване и мирно съвместно съществуване*. През 70-те години западноевропейската С. определено допринесе за развиване и укрепване на разведряването, спомогна за подобряване на отношенията между Изтока и Запада, обяви се военно разведряване, за прекратяване на надпреварата във въоръжаването и за разоръжаване. Част от С. предприе установяване и развитие на официални междупартийни връзки с комунистическите партии от социалистическите страни.

Сериозно въздействие върху политиката на С. оказва рязкото изостряне на *общата криза на капитализма*. В обстановката на растящо недоволство на масите социалдемократите, особено под влияние на тяхното ляво крило, са принудени да правят определени поправки в програмните си положения, изборните лозунги и практическата си дейност по въпроси на вътрешната политика, да предлагат проекти и искания, които целят задоволяване на антимонополистичните стремежи на трудещите се. С. е принудена и да се съобразява с подема на националноосвободителното движение, със засилването на борбата на народите за икономическа независимост, против империалистическата намеса, *неоколониализма, расизма* и фашизма, да декларира солидарност с тази борба и да подкрепя справедливите искания на народите в *развиващите се страни* от Азия, Африка и Латинска Америка. В политиката на С. се проявяват и отрицателни тенденции, които произтичат от нейните основни идейно-политически тези: пропагандиране на тъй нар. «трети път», противодействие срещу разпространяването на марксистко-ленинските идеи, стремеж да се попречи на нарастването влиянието на комунистите, защита на империалистическите и неоколониали-

стични позиции на западните капиталистически страни.

Осъждайки решително проявите на антикомунизъм и антисъветизъм в дейността на С., критикувайки непоследователността и противоречивостта на нейната идеология и политика, комунистите се обявяват за сътрудничество със социалистите и социалдемократите по широк кръг въпроси, които отговарят на интересите на работническата класа и всички трудещи се. «Безусловно не може да става и дума за идеологическо сближаване на научния комунизъм с реформизма на социалдемократите — казваше Л. Брежнев в доклада си пред XXV конгрес на КПСС. — . . . Но със социалдемократите, които съзнават отговорността си за делото на мира, и още повече със социалдемократите-работници нас могат да ни обединят и ни обединяват грижата за сигурността на народите, стремежът да се обуздае надпреварата във въоръжаването, да се даде отпор на фашизма, расизма и колониализма.» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 43.)

СОЦИАЛЕН ЕКСПЕРИМЕНТ — (лат. *experimentum* — опит) — метод за научно изследване и елемент в управляването на социалните явления и процеси; осъществява се под формата на контролирано въздействие върху тези явления и процеси и има за цел търсене на възможности за постигане на запланирани нови резултати.

С. е. е важно средство за усъвършенстване на формите за управление на обществения живот. На осрмите за неговото организиране фъобразно с обективните закони на развитието му; в определена степен той позволява: преди да се пред приемат различни нововъведения, предварително да се разкрие тяхната целесъобразност и

ефективност при дадени условия. «... При всички изменения на съществуващата управленческа структура — отбелязва Л. Брежнев — ние трябва да действаме не «на око», не интуитивно, а ръководейки се от данните на опита, на експеримента, от изводите на съвременната наука за управлението.» (Ленински курсом, т. 4, с. 455.) Експериментът помага да се открият нови възможности и резерви за повишаване на производителността на труда и развиване на социалните отношения, за повишаване на активността на трудещите се, на участието им в управляването на производството. Схемата на С. е. е обикновено следната. Отначало се формулира целева установка (хипотезата, проверявана в експеримента), например влиянието на системата за заплащане на труда и разпределяне на премията в зависимост от крайните резултати на производството (прибраната реколта, постъпилата в търговията и продадена продукция на дадено предприятие, ремонта на автобуси с гаранционен срок за тяхното експлоатирание по линията и др. т.) върху нарастването на производителността на труда, върху отношението към труда. След това се издирват експериментален и контролен (използван за сравняване) обект, открояват се значимите за крайния резултат променливи величини (например равнището на техническа съоръженост, плановите показатели и др.), които трябва да бъдат постоянни в хода на експеримента, определят се срокове, извършват се периодични измервания на експерименталните променливи величини и т. н. Преди експеримента е необходимо предварително разясняване на неговите цели и условия на обществените организации. Тъй като С. е. се преплита с реалната, обикновена дейност на хората, естествени граници за неговата приложимост е недопустимостта на увреждане

в случай, че хипотезата е фалшива, толкова повече на морално увреждане на участниците в него. Цел на експеримента е не само производственият ефект, но и възпитателният, повишаването на обществената активност на участниците. Експерименти от подобно естество възникват често при подготвянето и изпълнението на плановете за социално развитие на трудовите колективи (вж. *Социално планиране*) и са неразривно свързани с активната творческа дейност на трудещите се. Те са възможни само в условията на социалистическото общество, където средствата за производство и държавната власт се намират в ръцете на народа, ръководен от комунистическата партия. Социалното експериментирание на такива предшественици на научния комунизъм като Оуен и Фурне е било утопично, не се оправда поради това, че се основаваше върху опити да построят островчета на социалистически производствени отношения в рамките на класово-антагонистичното общество с цел изменение на същото общество под влияние на примера. (Вж. *Утопичен социализъм; Комуна*.)

С. е. като метод за научно изследване се отличава от описания погоре експеримент като елемент в управляването на социалните процеси по характера на решаването на задачите и по това, че субект на експерименталната дейност тук е учен-експериментатор. Експериментиранияте в случай не трябва да знаят, че сред тях се върши експериментално изследване, тъй като самото това знаене може да повлияе върху резултата. Научни социални експерименти активно се извършват в педагогиката, социалната психология и други обществени науки. Сферата им е обикновено ограничена с малка група, тяхна цел е изучаване на механизмите, на факторите, които

влияят за формиране на личността и възпитанието в колектива.

При съвременните условия, когато в социалистическите страни се предявяват повишени изисквания към равнището на *научното управление на обществото*, се разширява практиката на социално експериментирание. Поради всичко това е необходимо по-нататъшно усъвършенствуване на методите на С. е., на формите за извършването му. Един от перспективните методи е експериментът върху модел, който предшества реалния експеримент и позволява да се изучат и оценят за кратко време и без вреди за обекта различните варианти за неговото изменение. При това най-ефективна е човеко-машинната система за моделиране, в която една част от параметрите на обекта са формализирани, а друга част си остават неформализирани и са представени като концепции, сценарии и ценностни ориентации на човека, който взаимодействува с формалната част при режима на диалог. Моделните експерименти позволяват да се определи по-точно стратегията на реалния експеримент, но не могат да го заместят. Само експериментът върху самия обект позволява да се получи сигурно знание за ефективността на проверяваните хипотези.

СОЦИАЛИЗЪМ — (лат. *socialis* — обществен) — обществен строй, който сменя капитализма и се характеризира с обществена собственост върху средствата за производство, с липса на експлоатация на човек от човека и планирано в мащабите на цялото общество стоково производство; първо стъпало на комунистическата обществено-икономическа формация.

Тъй като в историческото развитие С. следва непосредствено *капитализма*, а понякога се формира и при наличие на още по-ранни стопански сектори в страната, той носи

върху себе си следи от старото общество и използва някои социално-икономически форми, създадени през предишни етапи от общественото развитие. При свойствените на С. равнища на развитие на производителните сили и обществената собственост още не се преодоляват докрай старото разделение на труда, различията между *умствения и физическия труд*, между града и селото. (Вж. *Различия между града и селото*.) В условията на С. се запазват стоковият характер на производството, определени социални различия между работниците, селяните и интелигенцията, а в политическата област — държавата.

С. е коренно противоположен на капитализма. Ликвидирането на частната собственост върху средствата за производство и утвърждаването на обществената социалистическа собственост преобразяват икономическия и социално-политически облик на обществото. Цел на производството става не извличането на печалба от частните собственици, а максимално възможното в рамките на достигнатото равнище на производителните сили задоволяване на материалните и духовните потребности на членовете на обществото. Слага се край на получаването на доходи от експлоатация с помощта на капитала и се въвежда задължение на всички да се трудят съгласно правилото «Който не работи, няма да яде». Обществото се превръща от антагонистично в общество на трудещи се, свързани с единни основни интереси.

Обществената социалистическа собственост върху средствата за производство съществено променя характера на стоковото производство, което става стоково производство от ново естество. Тук производители на стоки са колективи от трудещи се, които привеждат в движение средствата за производство, намиращи

щи се в държавна или колективна собственост. Производството се организира съобразно с държавен план. Планирането е най-важна икономическа черта на социализма, защото обществената собственост върху средствата за производство не само открива възможност за планомерно развитие на икономиката в цялата страна, но и обуславя необходимостта от планиране, като поражда обективния икономически закон за планомерно, пропорционално развитие на народното стопанство.

Отделните труженици и колективи биват подтиквани към активно участие в производството чрез материалната заинтересованост, чрез различни форми за разпределение според труда, разработвани въз основа на принципа на С. «От всекиго — според способностите, на всекиго — според труда». (Вж. *Основен принцип на социализма.*)

В социално отношение С. е общество от две приятелски класи — *работническата класа* и *селяните*, които създават материални ценности в промишлеността и селското стопанство. Постоянно расте числеността на *интелигенцията* — социален слой, зает с квалифициран умствен труд, с развиване на науката, техниката и културата. Има и слой хора, заети в сферата на обслужването. Поради това, че в социалистическото общество липсват антагонистични класи, в него се утвърждава социално-политическо и идейно единство, настъпва постепенно заличаване на всякакви класови и социални различия.

В политическата област С. се характеризира с укрепване на държавата, а особено на нейните стопански органи, с развитие на *социалистическата демокрация*. Повишаването на културното и идейното равнище на трудещите се, на тяхната социално-политическа активност, възпитателната и организаторската дейност на марксистко-ленинската

партия, на *профсъюзите* и другите *обществени организации* определят съществени страни на този процес. Отличавайки се със своеобразие поради исторически особености на изграждането на социалистическото общество, поради национални и други отлики, *политическата система на социализма* в една или друга страна се характеризира и с общи черти — ръководна роля на работническата класа и марксистко-ленинската партия, съчетаване и взаимодействие на държавните и обществените организации и привличане на масите към управляване на обществото и държавата.

В духовния живот на обществото социалистическата революция открива демократизирането на културата, ускореното издигане равнището на образование на масите, бързото нарастване на народната интелигенция и разцвет на науката, литературата и изкуството. (Вж. *Културна революция.*) На мястото на капиталистическата култура идва социалистическата култура, която е закономерен етап от развитието на общочовешката култура.

«...Само със социализма — казваше Ленин — ще започне бързо, истинско, действително масово, при участие на мнозинството от населението, а след това и на цялото население, движение напред във всички области на обществения и личния живот.» (Съч. Т. 25, с. 501.) С. се отличава с ускорени темпове за икономическо, социално-политическо и духовно развитие, което е негово особено важно предимство пред капитализма. Тези темпове са обусловени преди всичко от новите обществени, производствени отношения, които откриват простор за развиване на съвременни производителни сили. Целенасочената дейност на социалистическата държава, на марксистко-ленинската партия и другите обществени организации, които

акумулират ентузиазма и енергията на масите, също така спомага за ускоряване на общественото развитие.

Немаловажен източник за движение на социалистическото общество се съдържа и в неговото обективно противоречиво положение като общество, излязло от недра на капитализма, в което наследеното от миналото е преплетено с онова, което възниква, и на което поради това е присъща остра борба между старото и новото. (Вж. *Отживелици от миналото в съзнанието и поведението на хората.*) Необходимостта от разрешаване на неантагонистичните, ала понякога доста остри противоречия поражда различни форми за тяхното преодоляване, в това число и *критиката и самокритиката*. Към вътрешните противоречия на социалистическото общество спада преди всичко противоречието между прогресивните производствени, обществени отношения и наследеното от миналото недостатъчно високо материално равнище на производството и културата на масите, противоречие, което се задълбочава в отделни социалистически страни от трудности, предизвикани от историческите условия за тяхното формиране и развитие (война, разрушаване на производителните сили, блокада и др.). Преодолявайки това противоречие, С. минава през различни етапи от развитието си, докато стигне до стъпалото на *развитото социалистическо общество*. Втора група противоречия, които са вече външни за социалистическото общество, са противоречията и *борбата между двете социални системи* — С. и капитализма — на международната арена.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ДЕМОКРАЦИЯ — всеобща политическа форма на социалистическата държава.

Демократизмът има корените си в самата природа на социалистическия

строй. Освобождаването на труда от експлоатация е основно условие за свободата на личността, а необходимостта за всекиго да се труди и произтичащото оттук право да получава възнаградение според труда си е основно условие за равнопоставеността. Най-после в социалистическата система за организиране на народното стопанство, основано на обществената собственост върху средствата за производство, се заключава условието за истинско народовластие. Постигането на равенство, на свобода на личността и народовластие е историческа цел на социализма и комунизма. Обаче С. д. като синоним на творческата самодейност на най-широките народни маси е не само една от целите на новото общество, но и важно средство за постигане на други негови цели, например възход на социалистическата икономика и култура.

Социализмът си създава собствена демократична система, която отговаря на новите условия за производство и спомага за бързото развитие на социалистическите и комунистическите обществени отношения. Тази задача обаче не може да бъде решена отведнъж.

Социалистическата държава възниква като оръдие на *диктатурата на пролетариата*, което е насочено срещу експлоататорските класи и защитава коренните интереси на широките народни маси, изграждащи новото общество. Раждането на диктатурата на пролетариата бе едновременно и раждане на нов исторически тип демокрация. От самото си начало съветската социалистическа държава се градеше като последователно демократична организация на трудещите се, които чрез *съветите* и други масови организации получиха за първи път реална възможност да вземат участие в решаване съдбините на страната си, в управляването на обществото.

Опитът на съветската държава и други страни, тръгнали по пътя на социализма, позволява да бъдат сткрсени главните черти, присъщи на С. д. като историческо явление. На С. д. съвсем не е присъщо пренебрежително отношение към наследството от миналото. Представителната форма за управление, гражданските права, всички други демократични институти и традиции, които са били създавани и отстоявани от напредничавите сили на обществото в продължение на векове, се използват творчески в практиката на държавния живот при социализма. Разбира се, тези форми се изпълват тук с ново съдържание, придобиват друго значение, видоизменят се и се усъвършенствуват, за да отговарят най-пълно и всеотдайно на основната задача — най-широко и действено народовластие. Сбаче социализмът не може да се ограничи с опита от миналото. Той създава и съвсем нови демократични форми, които отговарят на икономическите условия на социалистическото общество и позволяват да се разшири демокрацията, да ѝ се придадат невиждани в миналото мащаби.

От гледище на народовластието при социализма се поставя за първи път задачата да се постига, казано с думите на Ленин, пълно участие на всички граждани в управлението на държавата. За това спомага съответната организация на органите на власт, комплектувани въз основа на всеобщото, равно, пряко и тайно изборително право. Наред с представителната демокрация при социализма получават особено развитие различни форми на непосредствената демокрация, която намира изява в дейността на обществените организации, на *самодейните организации на населението*, в системата за народен контрол, в практиката по предварителното обсъждане на най-важните законопроекти, нагледен

пример за което стана всенародното обсъждане на проекта за нова Конституция на СССР, и т. н.

Конституциите на социалистическите държави закрепват политическите права и свободи на личността — свободата на словото, печата, събранията, манифестациите и митингите, свободата на съвестта, неприкосновеността на личността и жилището, свободата на движение. Социалистическото общество гарантира използване на тези права от всички граждани, като им предоставя необходимите материални средства. Същевременно то възлага на членовете си редица граждански задължения: да се трудят честно и добросъвестно да спазват държавната и обществената дисциплина, да изпълняват патриотичния си дълг за *защита на отечеството* и др.

Предоставяйки на гражданите широки възможности за свободно извяване на волята, за изразяване на мнението си по едни или други проблеми на общественния живот, социалистическата държава пресича решително всякакви опити да бъдат използвани свободата на словото и другите политически свободи във вреда на интересите на трудещите се. Законът забранява пропагандирането на война, расова ненавист, националистически предразсъдъци и антисоциалистически, антихуманни възгледи.

Най-голяма придобивка на С. д. е провъзгласяването и осигуряването на социалните права на личността: правото на труд, на почивка, на образование, на материално осигуряване на старини и при нетрудоспособност. Тези права на гражданите в СССР и другите социалистически страни станаха действителност благодарение на това, че при социализма народното стопанство се развива планомерно, не познава кризи и безработица, че по-голямата част от националния доход се насоч-

ва за задоволяване потребностите на трудещите се чрез работната заплата и обществените фондове. Социалните права постоянно се обогатяват и изпълват с ново съдържание съобразно с успехите на социалистическата икономика и увеличаването на общественото богатство.

Водеща сила в целия процес за развитие на С. д. е комунистическата партия, която ръководи държавните и обществените организации на трудещите се, отразява в политиката си интересите на всички класи и слоеве от социалистическото общество.

Като най-висш измежду известните в историята видове демократична организация на обществото С. д. изминава сложен път, по който се изработват нови форми за организиране на политическия живот, създават се демократични институти и се формират традиции. На развитието на С. д. в СССР бяха нанесени сериозни щети от нарушенията на социалистическата законност и други отрицателни явления, свързани с *култа към личността*. Възстановяването и развитието на ленинските принципи за партиен и държавен живот спомогнаха за по-нататъшно усъвършенствувание на С. д.

Излизането на социализма извън пределите на една страна и превръщането му в световна система означаваха поява на различни форми на социалистическото държавно устройство, които отразяват специфични национални условия, равнището на икономическо и социално развитие, степента на зрелост на социализма и т. н., но при цялото им разнообразие всеобща политическа форма на социалистическата държава е С. д. Сега в социалистическите страни се работи за по-нататъшно разгръщане на С. д. Най-характерни черти на този процес са приобщаване на най-широки народни маси към непосредствено участие в управ-

лението на държавата, създаване на условия за строго научен подход към изработването на решения във всички области на дейност, за по-ефективна работа на държавния апарат. (Вж: *Научно управление на обществото*.) «Важна насока на цялата наша работа за изграждане на комунизма е всестранното развитие на политическата система на съветското общество» — се отбелязваше на XXV конгрес на партията. Важен жалон по този път стана приемането на новата Конституция на СССР (7 октомври 1977 г.) — Основния закон на първата в света общонародна социалистическа държава.

С течение на времето С. д. като форма на държава ще трябва да прерасне в системата за *комунистическо обществено самоуправление*. Изработените при социализма форми и методи за народовластие, принципите за свобода на личността ще получат естествено развитие в комунистическото общество, загубвайки политическия си характер.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ИНТЕГРАЦИЯ — планомерно осъществявано от социалистическите държави интернационализиране на техния стопански живот, което е обективно обусловено от развитието на производителните сили и социалистическия характер на производствените отношения.

Направляваща и стимулираща роля при планомерното развитие на С. и. играят комунистическите и работническите партии от социалистическите държави. Тясното политическо сътрудничество между братските партии осигурява разработване и осъществяване на по-нататъшното всестранно сближаване на социалистическите страни.

Интернационализирането на производството, т. е. надрастването на националните граници от производителните сили и създаването на

международни стопански комплекси, започнало при капитализма и ускорено от *научно-техническата революция*, получава най-благоприятни условия за развитие в световната социалистическа система. Маркс писа, че работническата класа ще стигне непременно до «хармонична национална и интернационална координация на обществените форми на производство». (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 17, с. 553.)

Социалистическите производствени отношения пораждат нов вид международни връзки — отношения на равенство, на другарска взаимопомощ и взаимноизгодно сътрудничество между суверенните социалистически държави. Производствените отношения при социализма обуславят необходимостта от разширяване и задълбочаване на интернационализирането на материалния и духовния живот в социалистическите страни като важен фактор за техния икономически и социален прогрес.

Социализмът, писа В. И. Ленин, ще създаде «нови, по-високи форми на човешкото общежитие, когато законните потребности и прогресивните стремежи на трудещите се маси от всяка националност ще бъдат за пръв път задоволени в интернационално единство. . .» (Съч. Т. 21, с. 26.) Това Лениново предвиждане започна да се въплътява в живота още от първите години на съществуване на световната социалистическа система. Важна роля в този процес изигра създаването на Съвета за икономическа взаимопомощ през 1949 г. Започнали със съгласуване на взаимните доставки на стоки, страните от *социалистическата общност* преминаха постепенно към по-високи, комплексни форми на икономическо сътрудничество, което обхваща цели отрасли на производството, науката и техниката. Още към края на 60-те години всеотнашното сътрудничество между страните от социали-

стическата общност се превърна във важен фактор на възпроизводствения процес във всяка страна от СИВ.

Задачите за по-нататъшно социално-икономическо развитие на страните — членки на СИВ, обусловиха настойчивата нужда от разработване на дългосрочна програма за съвместни действия на социалистическите държави. Отражение на тази обективна необходимост в развитието на страните от общността стана съвместно разработената от тях и приета на XXV сесия на СИВ (1971 г.) Комплексна програма за по-нататъшно задълбочаване и усъвършенстване на сътрудничеството и развитие на социалистическата икономическа интеграция между страните — членки на СИВ. Тази програма регулира планомерно осъществяваното всеотнашно сближаване, взаимното приспособяване и засилване на връзките между националните стопанства на социалистическите страни и постепенното формиране на международен икономически комплекс въз основа на планомерно разширяващото се и задълбочаващо се международно социалистическо разделение на труда.

С. и. се различава коренно от *империалистическата интеграция* по цел, форми, икономически и правен механизъм и социални и политически последици. Нейни цели са повишаване на материалното благосъстояние и културното равнище на народите от социалистическите страни върху основата на всеотнашно използване на резултатите от научно-техническия прогрес, постигане на максимална ефективност на общественото производство, още по-голямо сплотяване на единната общност от суверенни социалистически държави и укрепване на отбранителната способност и заздравяване позициите на общността от социалистически страни в световната икономика, в борбата за превъзходство над капитализма във всички сфери

на обществения живот. Главен метод за организиране на икономическото сътрудничество и задълбочаване на международното социалистическо разделение на труда е плановата дейност на страните — членки на СИВ, чиято роля нараства още повече при условията на интеграция. Особено важна нейна съставна част е координирането на народностоланските планове, в които от 1974 г. насам се включват специални раздели във връзка със социалистическата икономическа интеграция.

Конкретизация и развитие на Комплексираната програма става Съгласуваният план за многостранни интеграционни мероприятия през 1976—1980 г., който е нова форма за съвместна планова дейност на страните от социалистическата общност. Въз основа на него страните от СИВ обединиха материалните си, финансови и трудови ресурси за изграждане на редица големи обекти, които ще осигуряват на тези страни суровини, гориво и енергия.

Огромно значение при интегрирането на икономиката на страните — членки на СИВ, имат международната специализация и кооперирането на производството. Те позволяват да се избягва икономически неоправданата паралелност при произвеждане на едни или други стоки, да се пестят капиталовложения, като се насочват в онези отрасли на производство, където може да бъде получен максимален икономически ефект. Във връзка с растящата специализация и коопериране на производството в страните от СИВ започва внедряване на комплексно стандартизиране на изделията, на типизиране и унифициране на най-важните видове машини и части за тях, които са предмет на взаимни доставки. В социалистическата общност се създаде развита система за международно коопериране в областта на науката и техниката, въз основа на която стра-

ните от СИВ осъществяват широка размяна на съвременна технология и технически олит и съвместно решаване на особено сложни съвременни научни и технически проблеми.

Задачите за по-нататъшен значителен възход на икономиката и повишаване на ефективността ѝ през съвременния етап с цел да се осигури съществено нарастване на народното благосъстояние в страните от СИВ наложиха задълбочаване на международната специализация и коопериране на производството. Важна роля при постигането на тази цел играят приетите на сесии на СИВ дългосрочни целеви програми за сътрудничество (ДЦПС), които определят съгласуваната стратегия на сътрудничеството до 1990 г. за задоволяване със съвместни усилия на страните от СИВ техните рационални нужди от гориво, суровини, енергия, транспорт, продукцията на селското стопанство и хранителната промишленост, на машиностроенето, от промишлени стоки за народно потребление. ДЦПС са действено средство за управляване на С.и., което осигурява по-нататъшно формиране и задълбочаване на международното социалистическо разделение на труда.

Важна роля при задълбочаването на интеграционните процеси в социалистическата общност се пада на международните стопански организации: «Интерметал», «Интерхим», «Агромаш» и др., които осигуряват развитие на международната специализация и коопериране на производството в съответни отрасли на народното стопанство. Наред със задълбочаването на връзките между страните — членки на СИВ, в материалното производство, науката и техниката се усъвършенствува и тяхната валутно-финансова и външнотърговска дейност. Създадената през 1963 г. Международна банка за икономическо сътрудничество (МБИС) осъществява многостранни разпла-

щания между страните — членки на СИВ, с международна колективна валута — клирингови рубли, и дава на заинтересованите страни краткосрочни кредити. Устойчивостта на международната валута на социалистическите страни е основана върху планомерното развитие на техния външнотърговски обмен, осъществяван по съгласувани и стабилни външнотърговски цени. В перспектива колективната валута на страните — членки на СИВ, ще бъде използвана и при разплащания с други страни. Международната инвестиционна банка, учредена през 1970 г., кредитира изграждане на големи обекти в страните — членки на СИВ. Израз на задълбочаване на интеграционните процеси са и бързото нарастване на стокообмена между социалистическите страни и усъвършенствването на неговата структура.

Динамичното развитие на страните от социалистическата общност намери отражение и в по-бързите темпове за нарастване на техния национален доход в сравнение с развитите капиталистически страни. Разгръщането и задълбочаването на С. и. води до постепенно изравняване равнищата на икономическо развитие на отделните социалистически страни. Високите темпове за развитие на общественото производство в социалистическите страни осигуряват бързо нарастване на благосъстоянието на народите в тези страни, повишаване на реалните доходи на трудещите се, подобряване на жилищните им условия и възход на образователното и културното равнище. Със задълбочаването на С. и. се ускорява по-нататъшното сближаване на жизнените равнища на населението в страните от социалистическата общност. Това се проявява в изравняване на обема и структурата на народното потребление, на осигуреността с услуги в областта на просветата и здравеопазването,

в утвърждаване и усъвършенствване на социалистическия начин на живот.

Укрепването на социалистическата общност дава възможност на социалистическите страни да развият равноправни, взаимноизгодни икономически отношения с капиталистическите страни, да оказват помощ на *развиващите се страни* при постигането на икономическа независимост.

Признание за високия международен авторитет на социалистическата общност и за голямото положително въздействие, оказвано от нея върху световните икономически отношения и върху *разведряването*, е, че на Съвета за икономическа взаимопомощ е предоставен статут на наблюдател в ООН.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ОБЩНОСТ — бе образувана от суверенните социалистически държави. Тя се опира върху създадената във всяка страна еднакво по характер икономическа основа — обществената собственост върху средствата за производство, върху еднакъв по характер държавен строй — властта на народа начело с работническата класа, както и върху единна идеология — *марксизма-ленинизма*.

Обединявайки в единен международен съюз от ново качество суверенни държави, С. о. се характеризира с това, че тези държави водят съгласуван помежду им политически курс и се придържат към единни идеологически възгледи за световния обществен процес и изграждането на социализма и комунизма, активно участвуват в социалистическата интеграция.

Социалистическата общност като международен съюз от ново качество се различава принципино от буржоазните «общности» и «съюзи», които се опират върху държавно-монополистичния капитализъм, върху буржоазния държавен строй с неговите

империалистически цели, върху идеологията на управляващата и експлоататорска класа. Затова съучастие в тия «съюзи» или присъединяване към тях, както правят привържениците на *маоизма*, са несъвместими със самата същност и цели на социалистическата общност. Марксизмът-ленинизмът вижда обективните основи и причинната обусловеност на възникването на междудържавни капиталистически обединения и дори допуска възможността за делови контакти с някои от тях (например с ЕИО) върху принципите за *мирно съвместно съществуване*. Същевременно той признава обективното съществуване на класовия «вододел», който минава между общността от социалистически държави и международния съюз на империалистите.

Общността се състои от социалистически държави, обединени от общ строй и привързаност към делото на мира, социализма, демокрацията и националната независимост. В рамките на общността тези държави развиват помежду си доброволно всестранино сътрудничество въз основа на принципите на марксизма-ленинизма и интернационалната солидарност, на зачитане равноправието и суверенитета на всяка страна, на намеса във вътрешните работи и другарска взаимопомощ. В сътрудничеството бяха заздравили идейното единство и политическата сплотеност на братските страни. Създаден бе и успешно функционира механизъм за тяхното външнополитическо взаимодействие (тук трябва да се споменат преди всичко организацията на Варшавския договор, съвместните действия в ООН, на общоевропейски и други форуми, двустранното сътрудничество и др.). Интензивно е развитието на икономическото сътрудничество. Разработена е и се претворява успешно дългосрочна комплексна програма за со-

циалистическа икономическа интеграция на държавите — членки на СИВ. Разширяват се идеологическите и културните връзки. Укрепването на сплотеността между социалистическите страни, задълбочаването на братската дружба между техните марксистко-ленински партии и народи значително увеличават обединената мощ и влияние на социализма върху хода на международните събития. Сега общността от социалистически страни стана най-динамичната икономическа сила в света, водещ фактор на световната политика. Успехите на обединените в общност социалистически страни говорят убедително, че бъдещето принадлежи на социализма.

Най-важен фактор за стопанския живот на социалистическата общност е социалистическата икономическа интеграция. Тя цели разширяване на количеството и повишаване качеството на производството на материални блага, нужни на социалистическото общество. Тази сфера се характеризира с единство между производителните сили и производствените отношения. При това производителните сили в социалистическите страни, кооперирани посредством международното социалистическо разделение на труда и социалистическата икономическа интеграция като цяло, образуват материалната основа на социалистическата общност.

Национално-държавните (вътрешни) и интернационалните производствени отношения образуват икономическата база на общността, адекватно на която се формира и интернационална надстройка.

В рамките на общността няма национални органи; задача за тяхно създаване не се поставя от Комплексната програма за по-нататъшно задълбочаване и усъвършенстване на сътрудничеството и развитие на социалистическата икономическа инте-

грация на страните — членки на СИВ (приета на XXV сесия на СИВ през 1971 г.). Страните — членки на организацията на Варшавския договор и СИВ, имат сключени на най-високо равнище двустранни договори за дружба, сътрудничество и взаимопомощ. С тези договори се регулират политическите, икономическите, културните и свързаните с отбраната отношения между споразумяващите се страни. Тъй като обаче всяка отделна социалистическа страна има такива договори с всички други страни от социалистическата общност, по тоя начин тези договори изразяват неминуемо многостранните отношения между държавите, които влизат в общността.

Изключително важен фактор е това, че в рамките на общността действуват и се развиват две големи международни организации — организацията на Варшавския договор и СИВ. В тези организации се използват цяла редица методи и форми за многостранно междудържавно сътрудничество. Документите, приемани например от органите на организацията на Варшавския договор или СИВ, имат характер на препоръки само временно и придобиват силата на закони, щом бъдат ратифицирани или утвърдени от съответните национални органи на страните-участнички.

В политическата област съществено спомага за успехите на общността активизирането на конструктивната роля на такива нейни общи органи като Политическия консултативен комитет (ПКК) на организацията на Варшавския договор и съподчинения с него Щаб на Обединените въоръжени сили на страните — членки на Варшавския договор. Като органи на ПКК са създадени Комитет на министрите на външните работи и Обединен секретариат.

Подходът към разбиране на социалистическата общност като между-

народен съюз от ново качество позволи на братските партии да разкрият напълно ясно историческата тенденция и закономерност на утвърждаването на световния социализъм. На XXV конгрес на КПСС Л. Брежнев подчерта, че «заедно с разцвета на всяка социалистическа нация, с укрепването на суверенитета на социалистическите държави техните взаимни връзки стават все по-тесни, възникват все повече общи елементи в тяхната политика, икономика и социален живот. . .» (XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 9.)

Социалистическата общност е в авангарда на всички революционни сили в наше време. Нейната авангардна роля е обусловена от това, че народите в нея преминаха школата на победоносна, социалистическа революция; в рамките ѝ е придобит най-голям опит не само от събарянето на експлоататорските класи, но и от социалистическите преобразования, от заздравяването на новия строй и развиването на материалния и духовния живот през преходния период, от изграждането на основите на социализма и формирането на развития социализъм. Тук е натрупан колективен опит във връзка с разнообразните форми и методи за борба, за завоюване на властта и изграждане на развития социализъм в СССР и неговото изграждане в другите страни от СИВ. Най-после социалистическата общност с нейната еднаква по характер собственост върху средствата за производство притежава и непосредствена материална сила, върху която се опира съюзът на основните революционни сили на съвременността.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ОРИЕНТАЦИЯ В РАЗВИВАЩИТЕ СЕ СТРАНИ — вж. *Некапиталистически път на развитие.*

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА РЕВОЛЮЦИЯ — най-дълбок социален преврат в историята на класовото общество, начин за преминаване от капиталистическата общественно-икономическа формация към комунистическата. Тя е гигантски скок в общественото развитие, който включва решаващи качествени преобразования на социално-икономическата и политическата структура на обществото: завоюване на властта от *работническата класа* в съюз с други слоеве от трудещи се, разрушаване на старата държавна машина за потискане на масите и основаване на държава на *диктатура на пролетариата*, утвърждаване на обществена собственост върху средствата за производство и създаване на обществено регулиране на икономическите и социалните процеси, изкореняване на всякакви форми за експлоатация и потискане, ликвидиране на класовите антагонизми, развитие на *социалистическата демокрация* и *културната революция*.

За разлика от другите социални революции, които водеха до сменяне формите на експлоатация и не засягаха нейната дълбока основа — частната собственост върху средствата за производство, С. р. слага край на експлоататорския строй. Маркс виждаше в С. р. предела, където свършва продължителната предистория на човечеството, пълна с вътрешни социални катаклизми, и започва новата съзнателно правена история.

Икономическа основа на С. р. е конфликтът между обществения характер на производството и капиталистическата система от отношения на собственост. Гигантското нарастване на производителните сили на обществото, все по-голямото им обобществяване, установяването на тесни връзки между предприятията, отраслите на производство и икономическите системи в различните страни и т. н. не се побират в рамките на

капиталистическите производствени отношения. Всички опити на монополистичната буржоазия да даде простор на тенденцията към обобществяване на производството и по този начин да избегне преминаването към социализма с помощта на палиативни мерки по пътя на *държавно-монополистичния капитализъм* не могат да се увенчаят с успех. Дайки на буржоазията временни тактически предимства, те само изострят основното противоречие на капиталистическия начин на производство. Изходът от това противоречие е един — С. р., която се подготвя закономерно от самото развитие на капитализма.

Противоречието между обществения характер на производството и капиталистическата форма на присвояване е източник на антагонизма между труда и капитала, пролетариата и буржоазията. Работническата класа, главна производителна сила при капитализма, е органично свързана с обобщественото едро производство. Игралейки решаваща роля при създаването на материални богатства, тя същевременно е лишена от правото да се разпорежда с тях, да контролира тяхното използване. С положението си в системата от производствени отношения пролетариатът се издига до ролята на главна движеща сила на социалистическия преврат. Условиата за труд и живот при капитализма изработват у нея твърдост, мъжество, организираност, солидарност и издръжливост, т. е. революционните качества, необходими за ликвидиране на капитализма и изграждане на социалистическото общество. (Вж. *Световноисторическа роля на пролетариата*.) На нарастващо потисничество на монополистичния капитал са подложени класите и социалните групи, останали от предишните общественно-икономически формации: селяните, занаятчиите, както и нови обществе-

ни групи (*служещите*, инженерно-технически работници и дребни предприемачи). По своето положение много от тях се доближават до работническата класа и могат да станат нейни съюзници в борбата за социалистическо преустройство на обществото. Съюзът на работническата класа с непролетарските слоеве от трудещи се е необходимо условие за победата на С. р. Революционните политически сили се формират в резултат от собствения политически опит на масите, който ги просвещава и обединява около работническата класа. Огромна роля при подготвяне на субективния фактор на С. р. се пада на революционната партия на работническата класа, която внася в работническото движение социалистическо съзнание, възпитавя и организира масите, разработва *стратегията и тактиката* на класовата борба и осигурява политическо ръководение на революционното движение.

Първ акт на С. р. е завоюване на политическата власт от работническата класа и нейните съюзници, разрушаване на буржоазната държава — оръдие за политическо господство на буржоазията, и установяване на диктатура на пролетариата. Историческият опит показва, че това не може да се извърши, докато обективната социално-политическа обстановка не е раздвижила масите и не е създавала криза в старата власт. За завоюване на властта от работническата класа е нужна *революционна ситуация*. «Маркс — писа Ленин — не си свързваше ръцете — и тия на бъдещите дейци на революцията — що се отнася до формите, методите, начините на преврата, превъзходно разбирайки каква маса нови проблеми ще се явят тогава, как ще се измени цялата обстановка в хода на преврата, колко често и силно ще се променя тя в хода на преврата.» (Съч. Т. 27, с. 336.)

Работническата класа може да

завземе властта както по мирен, така и по немирен начин. Курсът към въоръжено завоюване на властта е необходим и оправдан там, където господстващите класи затварят пред работническата класа пътята за мирно привличане на мнозинството от народа на страната на социализма, насилствено потискат легалната дейност на революционния авангард. При това въоръженото *въстание* може да разчита на успех само при условие на общонационална криза, когато му е осигурена подкрепата и съчувствието на мнозинството от народа. Възможност за мирно завземане на властта от работническата класа възниква там и тогава, където и когато господстващите класи поради неблагоприятно за тях съотношение на силите не могат или не се решават да употребят открито *насилие* спрямо масите.

Преходът от капитализма към социализма е световен процес, който израства от противоречията на *империализма* като световна система. Обаче в резултат от конфликтната неравномерност на развитието на капитализма тези противоречия неравномерно нарастват в различните страни. Възникват възлови точки от противоречия, които при известна степен на зрелост на социално-политическите сили на революцията стават слаби звена в империалистическата верига. От това е обусловен фактът, че С. р. побеждава по различно време в различните страни. Първоначално тя победи в една, отделно взета страна — Русия, която беше в началото на ХХ в. най-слабото звено в системата на империализма.

Великата октомврийска социалистическа революция стана първата победоносна пролетарска революция. Тя откри епохата на прехода от капитализма към социализма, подкопа устойчивостта и жизнеспособността на капиталистическия строй.

Капитализмът навлезе в период на обща криза, която обхваща всичките му страни: икономика, политика и идеология. (Вж. *Обща криза на капитализма*.) Светът се разцепи на две части. Със самото си съществуване новият обществен строй подкопаваше основите на експлоататорското общество, революционизираше трудещите се маси във всички страни.

Великата октомврийска социалистическа революция имаше международно значение не само в смисъл на непосредствено въздействие върху всички страни в света. В нея се появиха за първи път общите закономерности на С. р., които трябваше да се проявят и в другите страни. Руската работническа класа даде на международния пролетариат първия исторически опит по това, как трябва да се прави С. р. «Тоя опит не ще се забрави. . . — казваше Ленин. — Той ще влезе в историята като завоевание на социализма и върху тоя опит бъдещата международна революция ще строи своето социалистическо здание.» (Съч. Т. 27, с. 411.) След Втората световна война от империалистическата система отпадна още една група страни. (Вж. *Народна демократична революция*.) По-късно пък победи кубинската революция — първата на американския континент.

С. р. като световен процес има сложен и продължителен характер, в нея се преплитат многообразни по съдържание и естество революционни движения. Някои от тях не са сами по себе си социалистически, обаче подкопавайки основите на световния империализъм, те се вливат обективно в общото русло на единния *световен революционен процес*. Във всяко негово звено възникват специфични задачи, трудности и проблеми; обективната логика на историята сплотява всички революционни сили около класата, която

стои в центъра на *съвременната епоха* и носи на плещите си основната тежест на борбата против империализма и реакцията — международната работническа класа и нейната главна рожба — реалния социализъм.

Проблемите на С. р. са в центъра на идейната борба на марксистко-ленинските партии против десния и «левия» *опортюнизъм*. Под предлог, че условията били нови, десният опортюнизъм се отрича от основните принципи на теорията за С. р., замазва дълбочината на революционния скок от капитализма към социализма. «Левият» опортюнизъм изменя на творческия характер на марксистко-ленинската теория за С. р., като пренебрегва дълбоките изменения в съвременния свят, новите условия и възможности за преминаване към социализма. Главен метод за разобличаване на антимарксистките, антиленински схващания е понататъшното развиване на теорията за С. р., което да осигурява постоянно съответствие на същата теория спрямо практиката на световното революционно движение. В наше време теорията на С. р. се разработва от колективната мисъл на марксистко-ленинските партии и намира изява в документите на международните съвещания на комунистическите и работническите партии, в Програмата на КПСС, в материалите на конгресите на КПСС и решенията на конгресите на братските партии.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА СИСТЕМА — вж. *Световна социалистическа система*.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА СОБСТВЕНОСТ — една от най-важните закономерности при прерастването на социалистическото общество в комунистическо.

За развития социализъм са харак-

терни две форми на *обществената социалистическа собственост* върху средствата за производство. В СССР това са държавната (общонародна) и колхозно-кооперативната собственост, които се развиват непрекъснато и през определен етап от развитието си ще се слоят в единната комунистическа собственост.

Общонародната социалистическа собственост се различава съществено от комунистическата собственост. При съвременните условия тя е неразривно свързана с принципа за материална заинтересованост на трудещите се от резултатите на техния труд, с принципа за разпределяне на материалните блага съобразно с количеството и качеството на изразходвания труд, с наличието на стоково производство, пари, кредит и др. Всеобщата, комунистическа собственост няма да познава тези категории. При това за разлика от общонародната социалистическа собственост тя ще принадлежи на народа, на човечеството, преодоляло класовото разделение. Една от най-съществените страни в развитието на държавната социалистическа собственост при нейното движение към комунизма е увеличаването на обема ѝ. Това означава бързо увеличаване на основните производствени и непроизводствени фондове в резултат от огромното нарастване на капиталовложенията. Друга основна насока в развитието на държавната собственост е повишаването на равнището на нейното обобществяване. Тя постепенно обхваща не само преобладаващата част от производството, но и сферата на обслужване. Задоволяването на много индивидуални потребности, което днес се извършва чрез домакинството, все повече се поема от държавата, от обществото (разширяване на мрежата за обществено хранене, за битово обслужване, от детски учреждения, почивни станции и т. н.). Обобществяването на-

раства и по линията на засилване концентрацията на производството, уедряване на държавните предприятия и съсредоточаване на значителна част от средствата за производство и работната сила в големи предприятия. Организиран се производствени и научно-производствени обединения, расте специализацията, кооперирането и комбинирането на производството, усъвършенствува се неговото разположение, по-тесни стават икономическите връзки между отраслите и районите в страната и т. н. Повишаването на обобществяване на държавната собственост се придружава от усъвършенствуване на планирането и управлението, от разширяване участието на народните маси в управляването на държавните предприятия, в контрола върху производството и разпределението на материалните блага и т. н. Държавната собственост се развива днес при условията на разгръщане на *научно-техническата революция*, което е неразривно свързано с основното техническо превъоръжаване, с прилагане на нова техника във всички производствени процеси, с дълбоки изменения в условията за труд и бит на трудещите се.

Преминаването към единната комунистическа собственост предполага и развиване на колхозно-кооперативната собственост. То се изразява в повишаване равнището на обобществяване на средствата за производство. В хода на този процес тя придобива черти, характерни за общонародната собственост. Растат неделимните фондове на колхозите, които включват машини, стопански постройки, работен и продуктивен добитък, многогодишни насаждения и сгради с културно-битово предназначение, по веществен състав те се приближават все повече до фондовете на държавните предприятия. За този процес спомага и съединяването на селскостопански и промишлени пред-

приятния, създаването на аграрно-промишлени комплекси, в които по-ефективно се използват техниката, капиталовложенията и трудовите ресурси. Увеличава се относителният дял на общественото стопанство при произвеждането на селскостопанска продукция. Понастоящем в СССР е напълно обобществено производството на зърнени храни и основни технически култури. Произвеждането пък на животновъдна, сводарска и градинско-лозарска продукция е обобществено още не изцяло, известна част от нея се произвежда в личното помощно стопанство на колхозниците. Растежът на общественото стопанство на колхозите, повишаването на равнището на обобществяване колхозните средства ще създаде икономическа основа за отмиране на личното помощно стопанство на колхозниците в бъдеще. Все повече се разширяват междуколхозните връзки. В резултат от това част от колхозно-кооперативните фондове гостъпват за съвместно владение, ползване и управляване от няколко колхоза. При тези условия част от собствеността разширява границите си, става собственост не на един, а на няколко колектива, повишава се степента на нейната зрелост. Дейността на междуколхозните предприятия е тясно свързана с дейността на държавните предприятия. С развитие на колхозното производство се стига до сливане не само на средствата на отделни колхозни, но и на колхозните средства изобщо с държавните. Това води до разширяване и задълбочаване на държавно-колхозните производствени връзки, което се диктува особено от необходимостта да се осъществи по-нататъшно механизирание и електрифициране на селскостопанското производство. Държавните промишлени предприятия снабдяват в нарастваща степен колхозите с прогресивна техника, с химически торове и други решаващи средства за произ-

водство, създават свои филиали на село.

Развитието и сближаването на двете форми на собственост съвсем не означава, че колхозно-кооперативната собственост е отживяла времето си и подлежи на ликвидирание. В хода на изграждането на комунизма предстои да се използват напълно и ефективно възможностите, които се съдържат в тази форма на собственост. Развитието на колхозно-кооперативната собственост е неразривно свързано с превръщането на селскостопанския труд на колхозниците в разновидност на индустриалния труд, с усъвършенствването на заплащането на този труд и широко развитие на съревнованието.

Понастоящем е в ход постепенно сближаване на формите за разпределение според труда в държавния и колхозния сектор, изравняване на заплащането на труда в колхозите от различните зони в страната. Заплащането по трудовни се сменя с гарантирано парично заплащане на труда на равнището на тарифните ставки за съответните работници от совхозите. Осъществени са и други социални мероприятия: установени са платени отпуски за колхозниците, въведени са пенсионно осигуряване, социални застраховки и т. н. При разпределяне доходите на колхозите се осигурява рационално съчетава, не на натрупването и потреблението, постоянно нарастване на производствените, застрахователните и културно-битовите фондове. Всичко това означава разширено възпроизводство на колхозната собственост, повишаване степента на обобществяване на селскостопанския труд. Тези процеси подготвят постепенно възникване на единната общонародна комунистическа собственост, а върху основата на нея — създаване на обществените отношения, свойствени на висшата форма за организация на човешкото общество.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ — международно обединение на социалдемократическите партии, което прокарва реформистка линия в работническото движение. В него влизат (според състоянието му до ноември 1977 г.) 38 партии, както и 16 партии със съвещателен статус (включително и девет «партии в изгнание» — българска, чешка, латвийска и др.), 2 «братски организации» (Съвет на социалдемократическите жени и Съюз на социалистическата младеж) и 9 «асоциирани организации» (Интернационал на работническите спортни организации, Международен еврейски работнически съюз, Социалдемократически съюз на преподавателите и др. т.). За идейно-политическата платформа на С. и. («*демократичния социализъм*») е характерен *реформизмът*, курс не към социалистическа революция, а към модернизирание, «подобряване» на капитализма.

Още I конгрес на С. и. (Франкфурт на Майн, юли 1951 г.) провъзгласи като основа за дейността на *социалдемократията* либерално-демократичната програма за «подновяване» на капитализма и отхвърли марксисткото учение за социализма. Като отхвърли принципите за пролетарска солидарност, конгресът всъщност се присъедини към внешнеполитическата стратегия на империализма. Той прие декларация «За целите и задачите на демократичния социализъм» и устава на С. и. Както подчертават дейци на С. и., той не определя политиката на социалистическите партии, а само я регистрирал. Затова резолюциите на конгресите били задължителни единствено за партиите, които са гласували за тях. По-сетнешните конгреси на С. и. конкретизираха становищата на социалдемократията по актуални съвременни проблеми. Голямо място на тях заеха международните въпроси, чието обсъждане показва, че С. и.

обикновено е под влияние на империалистическата политика, като активно подкрепя системата от военни блокове. Резолюциите, приети по колониалния въпрос и относно положението в страните от «третия свят», свидетелстваха за опити на С. и. да насочи националноосвободителното движение към реформизма. Водачите на С. и. застъпиха рязко антикомунистически становища по въпроса за отношението към международното комунистическо движение и социалистическите страни (при обсъждане на т. нар. «унгарски въпрос» и «чехословашки въпрос»). «Само демократичният социализъм може да направи човека свободен» — се казваше в резолюцията на С. и. «За сегашното положение на демократичния социализъм», макар че в нито една страна, където социалдемократите оглавяваха правителствата, не бяха унищожени нито капиталистическата експлоатация, нито потисничеството на монополите. Въпреки опитите на водачите на С. и. да докажат, че именно той продължава традициите на *Първия интернационал*, те не успяха да опровергаят факта, че цялата история на реформизма е история на отстъпление от марксизма, завършила с преминаване на антимарксистки позиции.

През последните години в дейността на С. и. се появили нови повеи, които отразиха провала на твърдия антикомунистически курс на водачите на социалдемократията, изявило противоречието между стремежата да се подходи реалистично към обсъжданите проблеми (общата обстановка в света, социалдемократията и развиващите се страни, разоръжаването) и традиционния *антикомунизъм*, който прегражда пътя към политически реализъм и единство на всички отреди на работническата класа. Последните конгреси на С. и. (Виена — 1972 г., Женева — 1976 и Ванкувър — 1978 г.)

показаха, че по най-важните външно-политически въпроси в наше време социалдемокрацията се развива в положителна насока. Забележими са промени и в отношенията с комунистическите партии. Докато по-рано всякакви форми за сътрудничество с тях решително се осъждаха, сега се признава, че партията от С. и. могат «свободно да вземат решения» за установяване на контакти с комунистите. Обаче изобщо С. и. продължава да си остава на дясноопортюнистични, реформистки позиции.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗЪМ — принцип за международни отношения, който характеризира решаването на международни и междудържавни проблеми в социалистическия свят и е развитие на *пролетарския интернационализъм*. Отличителната черта на С. и. е преди всичко това, че негова сфера е не капиталистическият, а социалистическият свят, формиращите се в него международни и международни отношения, разбирането и формулирането на принципите, нормите за тези отношения. С. и. е особено важна част от ученето на марксизма-ленинизма за международното положение и интернационалната роля на социалистическите страни, на цялата *световна социалистическа система* в освободителната борба на трудещите се, за съотношението между национално и интернационално при социализма, за същността на социалистическите отношения между нациите, народите и страните, на принципите и нормите, от които преди всичко трябва да се ръководим при уреждане на тези отношения. Същина на С. и. като ръководство за действие са редица основополагащи принципи, които произтичат от интернационалистичния подход към социално-политическата действителност и се осъществяват в практически мероприятия.

В това си качество С. и. включва принципите за солидарни действия, за всестранно сътрудничество, за безвъзмездна помощ, за взаимна подкрепа и братска взаимопомощ, за съвместна защита на завоеванията на социализма и други.

Като явление и категория С. и. възникна заедно със завоюването на властта от работническата класа, с утвърждаването на реалния социализъм и развитието на социалистически отношения между нациите, народите и страните. Първоначално С. и. се разви в следоктомврийска Русия, когато с утвърждаването на *диктатура на пролетариата* под формата на съветска власт започнаха да се създават принципино нови отношения между нациите и народностите, между самостоятелно съществуващите съветски републики. С образуването на Съветския съюз през 1922 г. С. и. получи по-нататъшно развитие в многообразните междурепубликански, международни отношения в съветската държава. С излизането на новия строй извън рамките на една страна, а по-късно с образуването на световната социалистическа система започна нов етап в развитието на С. и.: интернационалистични отношения почнаха да се формират не само в международното общуване в рамките на всички социалистически страни, но и помежду им.

Обективните основи на С. и. са не само в едрото промишлено производство и породеното от това производство интернационализиране на стопанския и целия обществен живот, в спецификата на тяхното проявяване при социализма, но и в присъщите на социалистическия свят принципино нови обществени отношения. Конкретно става дума за общия политически строй като власт на работническата класа, а с течение на времето — с изграждането на социализма — и за общия социално-

икономически строй; за общите основни интереси на работническата класа, която е на власт в страните си, а с течение на времето и за общите основни интереси на образуваните социалистически нации; за общия главен противник — империализма, докато съществува редом със социалистическия свят; за общите главни съюзници — революционните сили в несоциалистическия свят; за общите решавани задачи в изграждането на новото общество, както и за общите крайни цели на борбата — изграждането на комунизма. Тези и други обстоятелства превръщат С. и. в интернационализъм на формиращата се или вече оформена социалистическа нация, в интернационализъм на целия народ. Нещо повече, за работническата класа, завоювала властта, възникват качествено нови обективни възможности и интернационални задължения: не само тя, но и цялата нация трябва да бъде готова за солидарни действия с революционерите от другите страни, трябва да бъде готова да окаже на народните маси от тези страни, които водят освободителна борба, материална, военна и всякаква друга помощ, защото интернационализмът «изисква способност и готовност от страна на нацията, която осъществява победа над буржоазията, за най-големи национални жертви за събаряне на международния капитал». (*Ленин, В. И. Съч. Т. 31, с. 138.*)

С. и. не само има обективни основи, но и е обективно необходим за отношенията между социалистическите страни. Историята на развитие на социалистическия свят дава многобройни неопровержими свидетелства за това, как взаимното подпомагане, безкористната подкрепа, братското сътрудничество и солидарните действия въз основа на принципа за С. и. осигуряваха успешно решаване задачите на социализма в отделните страни и в цялата световна

социалистическа система. Би било обаче невярно да се смята, че братското сътрудничество върху основата на С. и. цели само решаване на проблеми, възникващи в социалистическия свят. Фалшифицирайки същността на С. и., съвременните буржоазни и опортюнистични идеолози се опитват да го откъснат и противопоставят на пролетарския И., рисуват го като принцип, който «дисциплинира» особените регионални отношения в социалистическия свят, който се «затварял» в своите си проблеми и изолирал комунистическите и работническите партии в несоциалистическия свят. Тези твърдения нямат нищо общо с реалния живот. Като реализация на пролетарския И. при социализма С. и. запазва непокатима общата му същност — борбата за крайните цели на международното революционно работническо движение, при което, разполагайки с нови възможности, работническата класа, трудещите се от социалистическите страни допринасят в решаваща степен за тази борба. «Социалистическият интернационализъм — подчертава Л. Брежнев — е висока отговорност за съдбините на социализма не само в собствената страна, но и в целия свят. Това е най-високо уважение към националните и историческите особености на развитието на всяка страна и решимост да се оказва най-широка взаимна подкрепа. Това е дълбоко разбиране на онази историческа роля, която принадлежи на социалистическите страни в световния революционен процес, при подкрепянето на освободителната, антиимпериалистическа борба на народите.» (*Брежнев, Л. И. Ленинският курсом. Т. 2, с. 424.*)

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ КОЛЕКТИВ — (лат. *collectivus* — сборен) — основна единица на социалистическото общество, в която се съ-

четават индивидуалните и обществени интереси; относително компактна съвкупност от хора, обединявани от определена общественонеобходима дейност и формиращи се в тази дейност отношения на сътрудничество, взаимопомощ и взаимна отговорност, социално-психологична форма на които са общите за повечето членове на колектива ценности, ориентации, позиции и норми за поведение. С. к. възниква с победата на *социалистическата революция*. Някои негови предпоставки се формират още в недра на предишните стъпала от развитието на обществото, преди всичко въз основа на съвместния труд и борбата за унищожаване на експлоатацията. Обаче само социалистическата революция създава обективни условия (*диктатура на пролетариата, обществена социалистическа собственост* върху средствата за производство, господство на социалистическата идеология и др.) за утвърждаване на С. к. като исторически нова социална ядка. С развитието на социалистическото общество той търпи определени изменения в своите функции и структура, като се развива от първоначалните си форми към по-зрели форми от комунистическо естество.

За развития социализъм е характерна цялостна система от разнообразни колективи, които отговарят на конкретните видове дейност: трудови, обществено-политически, военни, учебни, битови, спортни, колективи за художествена самодейност и др., обхващащи практически цялото население на страната, при това значителна част от него — многократно, защото най-активните членове на обществото влизат едновременно в няколко колектива. Като един от най-важните принципи на социалистическия начин на живот се утвърди принципът за *колективизма*. Основно място в социалистически колективи се пада на трудовите колек-

тиви, които функционират в най-важната за обществото сфера — сферата на труда.

Основни функции на С. к. са: 1) предметно-целева, 2) социално-интегративна и 3) управленческо-възпитателна. Равнището на тяхно осъществяване се изразява в съответни критерии за ефективност на колектива. Предметно-целевата функция е осъществяване на обществено ползната дейност, заради която е възникнал и съществува даден колектив. Социално-интегративната функция на С. к. се състои в осигуряване на максимално съчетаване на интересите на обществото и членовете на колектива, необходимо преди всичко за осъществяване на целевата функция, както и за решаване на редица други задачи, поставяни от обществото пред колектива. Материална основа за осъществяване на предметно-целевата и социално-интегративната функция на С. к. представлява обществената собственост, благодарение на която става възможна принципна съгласуваност между интересите на обществото, колектива и индивида. Обаче равнището и конкретният характер на това съгласуване зависят до голяма степен от организацията на управляването на колективите, от самия колектив. Поради това трета функция на С. к., която осигурява изпълнение на първите две, е управленческо-възпитателната функция. Тя се заключава в целенасочено регулиране на всички структури и процеси в колектива съобразно с нуждите за развитие на обществото и самия колектив, с оглед индивидуалните особености на членовете му. Равнището на осъществяване на тази функция се определя от активността на членовете и управляемостта на С. к. като цяло. Единството между личност и С. к. не е абсолютно и не обхваща всички страни от дейността на личността. Индивидът спада обикновено към

няколко колектива (трудова, битова, спортна и др.) и във всеки един от тях се развиват по своему различни негови способности. Многогранността на индивида е една от предпоставките за относителната свобода на поведението му като член на конкретен С. к. Изпитвайки въздействието на обществото като цяло, индивидът може понякога да разбира по-добре задачите, които стоят обективно пред С. к., отколкото повечето негови членове. В този случай той има право и е задължен да се противопостави на мнозинството от членовете на колектива си, в интерес на обществото, а в края на краищата — и на самия колектив. Управляемостта на С. к. като критерий за осъществяването на управленческо-възпитателната функция изразява съответствието между управляващата и управляваната подсистема от колектива. Задача на органите за управление на С. к. е повишаването на управляемостта, което свидетелствува за нарастващо съответствие на процесите в С. к. спрямо изискванията, предявявани към него от обществото.

Изхождайки от трите основни функции, различават се и три структури на С. к. Преди всичко това е целевата структура, която осигурява предметно-целевата функция на С. к. Тя е закрепена в съответни положения и поради това нерядко се нарича формална. Например колективът на предприятие се дели на служби, цехове, отдели, участъци, бригади, лаборатории и т. н. На социално-интегративната функция отговаря социалната структура на колектива, нейни елементи са социалните групи — класови, професионално-квалификационни, демографски и социално-психологични (неформални). Управленческо-възпитателната функция на С. к. се закрепва в неговата организационна структура за управление и се образува от два ос-

новни вида органи за управление: административно-целеви и обществено-политически. Първите се градят съобразно с изискванията за управление на дейността, която е предметно-целева функция на колектива, а вторите отразяват ролята на С. к. в общественно-политическата организация на социалистическото общество. На трудовите колективи са дадени права да издигат кандидати за депутати в изборните органи на съветската власт, да изслушват отчети на депутатите за изпълнението на задълженията им и др.; в тях се създават първични партийни, профсъюзни, комсомолски и други масови организации, в резултат от което С. к. е не само обект, но и субект на управлението. Всички тези органи взаимодействуват помежду си и се допълват един друг, като образуват цялостна система за управление и самоуправление на С. к., чието ядро е партийната организация. Различните структури могат да бъдат добре взаимно съгласувани, което значително повишава ефективността в дейността на С. к. Между тях обаче могат да се появяват и дисонанси, което намалява ефективността на същата дейност. Тъй като личностните отношения влияят върху поведението на хората, включително и върху отношението им към труда, съществено значение има оптималното съотношение между официално установената, формална структура и социално-психологичната, неформална структура.

Всички функции и критерии за ефективността на С. к. са взаимосвързани и образуват цялостна система, която се развива едновременно с цялото общество. При условията на *научно-техническата революция*, която рязко повишава темповете за икономическо, социално и културно развитие на обществото, тази взаимовръзка се изразява в наличие на специфичен критерий за ефектив-

остта на С. к. — динамизма, който отразява темповете и пропорциите за изменение на всички страни от неговата дейност. С. к. е високо динамична система, в която протичат сложни процеси. Основни измежду тях са процесите, характеризиращи предметно-целевата дейност на колектива (например трудовите), които влияят върху всички социални процеси, преди всичко върху формирането и развитието на ценностните ориентации на членовете на С. к. Докато процесите, характеризиращи предметно-целевата дейност на колектива, са с висока степен на заплануваност и стандартизираност, социалните процеси изобщо протичат до голяма степен само произволно (спонтанно). Сред процесите за управляване на С. к. заемат особено важно място вземането и осъществяването на управленческо решение, съществуват също така комуникативни и нормативни процеси (действието на стимулите и санкциите, които осигуряват спазване от членовете на колектива приетите в него норми). В рамките на различните социални групи в С. к. протичат групови процеси: ръководене и лидерство в първичните колективи, тяхното сплотяване и разединяване, включване на индивида в група и излизането му от нея и др. Функциите на С. к. се делят на два основни вида: прогресивни — възникване на С. к., негов растеж и целенасочено реорганизиране; регресивни — спъване на развитието, кризи и ликвидирание. Поради интензивността на промените в С. к. при условията на научно-техническата революция генетичните процеси стават особено значими. Представлявайки сложна социална единица, С. к. е ориентиран не само към осъществяване на своята целева функция, но и към развитието си като социална общност, от което е заинтересувано и социалистическото общество. Това

се проявява особено ясно в широкото разпространение на *социалното планиране* като нов, демократичен метод за ускоряване на социалното развитие на С. к. към по-високи, комунистически неговии форми.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ НАЧИН НА ЖИВОТ — присъща на социализма дейност на хората, която се определя от условията за техния живот в първата фаза на комунизма. С. н. ж. е право противоположен на буржоазния начин на живот, което е обусловено преди всичко от коренната разлика между икономическите им основи. Частната собственост върху средствата за производство поражда *експлоатация* на човек от човека, разделяне на обществото на антагонистични класи, които водят различен начин на живот, разединява хората, а при капитализма създава помежду им най-жестоката конкуренция. *Обществена социалистическа собственост* обединява хората чрез отношения на другарско сътрудничество и социалистическа взаимопомощ, изключва социалните антагонизми и конкуренцията между хората. По такъв начин определен начин на производство е същевременно «определен начин на дейност на дадени индивиди, определен облик на тяхната жизнена дейност, техен определен начин на живот. Каквато е жизнената дейност на индивидите, такива са и самите те. Това, което те представляват, съвпада следователно с тяхното производство — съвпада както с това *какво* произвеждат, така и с това *как* произвеждат. Какво представляват индивидите — това зависи следователно от материалните условия на тяхното производство.» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 3, с. 21.)

Във всяко общество, включително и при социализма, основните форми на дейност на хората са тяхната трудова дейност и използването от тях на

работното си време, тяхната дейност в бита, общественото-политическата дейност, дейността в сферата на духовната култура и следователно използването от тях на тяхното *свободно време*, както и типичните за дадено общество отношения между хората, влезлите във всекидневния живот обичай и правила за поведение. Както самото съдържание, така и отношенията между формите за дейност са коренно различни при социализма и при капитализма. Това не изключва някои общи черти, например във формите за организиране на трудовата дейност, видовете жилища, в съобщителните средства и т. н., което непосредствено произтича от равнището на развитие на производителните сили, науката и техниката. Тези общи черти, свързани със съвременната *научно-техническа революция*, се пречупват по различен начин в различните общества. Начинът на живот е не технологичен, а социално понятие; неговите особености се определят от производствените отношения.

В труда С. н. ж. се характеризира с освобождаване на труда от експлоатацията и превръщането му в общо задължение на членовете на обществото и средство за развитие на индивида. Трудът става мерило за ценността на човека и определя положението му в обществото. При капитализма работното време се смята като че за задраскано в живота на работника. Според Маркс «работникът само извън труда чувства самия себе си, а в процеса на труда той се чувства откъснат от себе си. Той е на себе си, когато не работи, а когато работи, е вече не на себе си.» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Соч. Т. 42, с. 90.) Такова е свойството на отчуждения труд, който създава антагонистична противоположност между работното и свободното време. Обаче самото съществуване на тази противоположност е характерна черт

на начина на живот на пролетария, при който трудът е принудителен, става изключително средство за изкарване на надница, което позволява на работника да живее едва през свободното време. Премахването на тази противоположност е една от характерните черти на начина на живот на хората при социализма. На времето Маркс отбелязваше, че в буржоазното общество живият труд служи само като средство за увеличаване на натрупания труд, а в комунистическото общество, обратно, натрупаният труд «е само средство за разширяване, обогатяване, облекчаване на жизнения процес на работниците». (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. 438.) При социализма се обогатява все повече съдържанието на трудовия процес, осигуряват се нормални условия за него. С. н. ж., при който са още необходими икономическо стимулиране труда на всеки индивид и правни норми, регулации труда — се различава от бъдещия, комунистически начин на живот, когато трудът ще се превърне в първа жизнена потребност за всички членове на обществото. С придвижването към комунизма трудът и свободното време ще бъдат във все по-голяма степен използвани за осигуряване благосъстояние на цялото общество и всестранино развитие на личността. Характерна черта на социалистическия (а още повече на комунистическия) начин на живот е *колективизмът*, който противостои на буржоазния индивидуализъм. Социалистическото общество е истинска общност, за разлика от мнимата общност или сурогата на общността при капитализма. Тази истинска общност не противостои на развитието на индивидуалността, а, обратно, създава реални условия за такова развитие. Едва в колектива индивидът може да развие всички свои заложби и способности. Съчетаването на колективните начала с индиви-

дуадните се осъществява във всички сфери за живот на социалистическото общество. Така в икономиката обществената собственост върху средствата за производство се съчетава с *личната собственост* върху предметите за потребление, разпределяни според труда.

С. н. ж. се характеризира с *хуманизъм*, с грижи на обществото и колектива за човека. За капитализма трудещият се човек е само обект на експлоатация; всъщност човек се обезличава. За социалистическото общество човекът е най-висша ценност. Негов девиз е: всичко за човека, за благо на човека. Трудният човек става господар на всички богатства в страната и носител на политическата власт. Тук отношенията между личност и общество не са антагонистични, а, обратно, стават все по-хармонични. Съчетаване на обществените и личните интереси — такъв е принципът на С. н. ж. Осъществяването на този принцип изисква от обществото грижа за личността, създаване на условия за нейното пълноценно развиване, а от личността — грижи за обществото, осъзнаване на приоритета на обществените интереси. Срещашото се понякога пренебрегване на обществените интереси е наследство от буржоазния и дребнобуржоазен начин на живот, резултат от противоречията, свързани с недостатъчното равнище на развитие на производителните сили и обществените отношения през първата фаза на комунизма. Тъй като социалистическото общество още не е свободно от отживелиците от старите нрави, в него още има хора, които не живеят социалистически. Отживелиците от миналото в съзнанието и поведението на хората постепенно се преодоляват в хода на изграждането на комунизма.

С. н. ж. е проникнат от дух на интернационализъм. Той предполага не само правно, но и фактическо ра-

венство между нациите по икономическо, политическо и културно развитие, предполага създаване на условия за всестранно развитие на всяка нация и народност и за растящо сближаване помежду им, за взаимно разменяне на материални и културни ценности и тяхна братска взаимопомощ. В това отношение С. н. ж. е противоположен на буржоазния, при който е неизбежна подялбата на нациите на господстващи и потиснати, развити и слабо развити, неизбежен е духът на *национализъм* и *шовинизъм*.

Основните черти на С. н. ж. са общи за всички страни с победил социализъм. Това не изключва обаче и известно своеобразие в начина на живот на отделните народи, свързан с още запазени различия в равнището на развитие на стопанството им, с особености в отрасловата структура на тяхната икономика, с национални традиции и обичаи, форми на националната култура. Често употребяваното понятие «съветски начин на живот» съвпада в основни линии с понятието С. н. ж. Но С. н. ж. обаче е по-общо понятие, то обобщава характерните черти на начина на живот не само в СССР, който е първата социалистическа страна, стигнала до стъпалото на развития социализъм, но и в другите социалистически страни тепърва решават задачите за изграждане на развит социализъм.

Социалистическото общество се характеризира със *социално-политическо и идейно единство*. То обаче още не е общество с пълна социална еднородност. В него се пазят съществени различия между града и селото, между умствения и физическия труд, остават си още социални и класови различия. Всички тези различия се отразяват в начина на живот на хората. По-нататъшното сближаване на равнището и начина на живот на всички социални групи е една от

важните задачи на изграждането на комунизма.

С. н. ж. включва действително демократични норми, влезли в живота, станали правило за поведение в общество, където човек се ръководи не от стария принцип «моето си е мое», а от новия принцип «аз отговарям за всички». Този начин на живот ражда и поощрява *социалната активност* на личността както в труда, така и в обществено-политическия живот. (Вж. *Личност при социализма*).

В развитите капиталистически страни са натрупани големи богатства, но те служат само на имотното малцинство. Тези богатства не дават на трудещите се никаква увереност в утрешния ден, не се използват за ликвидиране на бордите и премахване на безработицата. С. н. ж. създава у хората увереност в бъдещето им, която се опира върху реално осъществяваното право на гражданите на труд според способностите на всекиго, възнаграждаван съобразно неговото качество и количество, върху ликвидирането на безработицата и плановото управляване на стопанството. Начинът на живот е широка социологична категория, само отделни страни от която се обхващат от такива понятия като «равнище на живот» и «качество на живота». Равнището на живот е икономическа категория, измервана предимно с количествени показатели (реалните доходи на семейството, индивида и т. н., количеството падащи се на глава от населението предмети за потребление и пр.). «*Качеството на живота*» не може да се разглежда откъснато от количествените показатели, както правят нерядко буржоазните икономисти и социолози. Количествените и качествените показатели, разгледани в единство, позволяват да се разкрият както основните предимства на С. н. ж. пред буржоазния, така и задачите, които трябва

да бъдат решавани за неговото по-нататъшно усъвършенстване, за прерастването му в по-висок комунистически начин на живот.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ПАТРИОТИЗЪМ — (гръц. *patris* — родина, отечество) — преданост на трудещите се от социалистическите страни към социалистическия обществен и държавен строй, към социалистическото *отечество* и комунизма.

Изобщо П. е «едно от най-дълбоките чувства, затвърдени от вековното и хилядолетно съществуване на обособените отечества». (*Ленин, В. И. Съч. Т. 28, с. 185.*) Доколкото обаче отечеството е исторически изменяща се социално-икономическа, политическа и културна среда, дотолква и П. има през различните епохи различно съдържание, определя се не от някакъв мистичен национален или расов дух, както твърдят някои идеолози на буржоазията, а от социално-икономическите условия. П. придоби особено значение през времето, когато се формираше нацията, като стана знаме на борбата против феодалната раздробеност и националното потисничество. С изостряне на антагонизма между класите в капиталистическото общество П. на буржоазията ставаше фалшив и лицемерен, тъй като тя жертвуваше все по-често интересите на родината и нацията за користните си класови интереси.

П. на пролетариата е бил вътрешно противоречив: любовта към родината се съчетавала с ненавист към експлоататорския строй. И това е давало повод на буржоазните идеолози за фалшиви обвинения, че пролетариатът отричал П. В началото на Първата империалистическа война, когато шовинистите, провъзгласили лозунга за «защита на отечеството», са обвинявали ленинците в антипатриотичност, в статията си «За националната гордост на великорусите»

Ленин показва, че руските пролетарии обичат своята родина, своя език, но именно поради това те не могат «да «защитават отечеството» по друг начин, освен като се борят с всички революционни средства против монархията, помещиците и капиталистите в *своето* отечество, т. е. против *най-лошите* врагове на родината ни. . .» (Съч. Т. 21, с. 95.) Заедно с това Ленин подчертаваше, че «защитата на отечеството е лъжа в империалистическата война, но съвсем не е лъжа в демократическата и революционната война». (Съч. Т. 23, с. 12.)

Трудещите се маси са истински патриоти, изразители на действителните национални интереси. Още през първите години на съветската власт трудещите се маси в Русия се вдигнаха за защита на своето социалистическо отечество от натиска на империалистическите интервенти и тяхната белогвардейска агентура. «Патриотизмът на човек, за когото ще бъде по-добре да гладува три години, отколкото да даде Русия на чужденците — казваше Ленин, — това е истински патриотизъм, без който ние нямаме да се държим три години. Без този патриотизъм ние нямаме да постигнем защита на съветската република, унищожаване на частната собственост. . .» (Полн. собр. соч. Т. 42, с. 124.) През годините на Великата отечествена война социалистическият П. беше един от решаващите източници за победите на СССР над фашизма. Формиран при условията на тясно братско сътрудничество между съветските републики, този П. е общосъветски, интернационален. Възникна качествено ново по съдържание чувство — общонационалната гордост на съветския човек за великите дела на първата социалистическа страна, за нейните постижения в икономиката, науката и културата, за социалистическия ѝ начин на живот и новите морални ценности и идеали. Това е патриоти-

зм от най-висше естество, израснал не върху почвата на «обособените отечества», а от съвместния труд и борба за социализъм.

П. на съветските хора има като своя икономическа основа социалистическия начин на производство, като социално-политическа основа — съветския държавен и обществен строй, израснал и укрепнал в резултат от събарянето и ликвидирането на експлоататорските класи, а като идейно-теоретична основа — *марксизма-ленинизма*. Той се подхранва и от дълбоките корени на прогресивните патриотични традиции на всички народи от СССР. В съветския П. националното и интернационалното са в единство, затова той не разделява нациите и народностите, а ги сплотява в единно братско семейство, в което господства *дружбата между народите*. Изграденият в СССР развит социализъм «е общество на висока организираност, идейност и съзнателност на трудещите се — патриоти и интернационалисти». (Конституция на СССР.) Интернационалната същност на съветския П. се изявява не само в братското единство между народите от СССР, но и в дружба с трудещите се от други страни, в съзнанието за интернационален дълг към трудещите се от целия свят.

Социалистическият П. се проявява във всички области на обществения живот: във всекидневния труд, в съревнованието между челниците от производството, в борбата за технически прогрес, разцвет на културата и научна организация на труда. Той се изявява и в непримиримостта към недостатъците, към всякакви отклонения от социалистическите норми за живота ни. Силата му е в съзнанието за превъзходство на социализма над капитализма, в това, че трудещите се разбират историческото значение на своята преобразователна дейност.

С възникването на световната социалистическа система се разшири сферата за действие на социалистическия П. Хармонично съчетан със социалистическия интернационализъм, той означава преданост към комунизма, любов към социалистическата родина и социалистическите страни. Развивайки се като суверенни държави, социалистическите страни не могат да се чувствуват като «бособени отечества» в стария смисъл на тая дума. Разбирането на органичната връзка между благото на собствената страна и процъфтяването на цялата световна социалистическа система извежда милионите трудещи се извън тясно националните рамки, води ги до социалистически П., до П. по отношение както на собствената им социалистическа родина, така и на цялата социалистическа общност, поражда у тях желание и готовност да се трудят за общото благо на всички народи, които влизат в социалистическата общност.

Като интернационален по същност социалистическият П. е враждебен спрямо буржоазния национализъм и космополитизъм, несъвместим е с тенденциите към национална ограниченост, под каквато и форма да се проявяват те. През съвременната епоха с нарастване ролята на П. в общественния прогрес идеолозите на буржоазията, както и «левите» и десни опортюнисти полагат всички усилия за подменяне на П. с национализъм, като се стремят да присадят на трудещите се национален егоизъм и национална вражда. Противоотрова срещу националистическата пропаганда е осъществяването от марксистко-ленинските партии възпитание на трудещите се в дух на социалистически П. и интернационализъм, преодоляването на отживелиците от миналото в съзнанието и поведението на хората.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКО СЪЗНАНИЕ — съвкупност от различни форми на общественото съзнание, които характеризират духовния живот на социалистическото общество в хода на неговото зараждане, формиране и развитие. С. с. съдържа не само теоретично систематизирани възгледи, т. е. *комунистическата идеология*, но и обичайни възгледи и разбирания на масите, техни чувства и умонастроения, които възникват във всекидневния живот, сиреч обществената психология.

С. с. се заражда в недра на капитализма и отначало се явява като израз на стихийен протест против експлоатацията. Обаче за същински С. с. може да се говори едва когато се формира научната представа за основните интереси и *световноисторическата роля на пролетариата*. Тази представа не израства непосредствено от класовата психология на пролетариата, който се бори против буржоазията. Стихийно пролетариатът, както сочеше Ленин, може да си изработи само трейдunionистко съзнание, т. е. съзнание за необходимостта да води борба за подобряване на своето икономическо положение, но само в рамките на капитализма. С. с. се появява в резултат от научно анализиране на обществените отношения, от критично преработване на духовното наследство от миналото и е преди всичко революционна научна теория. Такава теория е *марксизмът-ленинизмът*.

С. с. играе активна роля в общественния живот. Овладейвайки масите, то ги организира за събаряне на буржоазията и изграждане на социалистическо и комунистическо общество. С. с. се внася в работническото движение и сред всички трудещи се от комунистическите партии, при това не само и не толкова в абстрактно-теоретична форма, а преди всичко под формата на идеи, свързани непосредствено с практическите ин-

тереси на трудещите се. Този процес протича в остра борба с буржоазната и дребнобуржоазната идеология, натрапвана на трудещите се от условията за живот в класово-антагонистичното общество и от буржоазната пропаганда.

В социалистическото общество С. с. има комплексен характер, включва всички форми на общественото съзнание (политически, правни и философски възгледи, морал, наука и изкуство) с изключение на религията, която е форма на общественото съзнание с характер на отживелица и не отговаря на обективните условия за живот и развитие на социалистическото общество. За разлика от общественото съзнание в антагонистичните формации, което се характеризира с поляризиране и борба между противоположните класови идеологии, на С. с. е присъщо вътрешно единство.

С. с., както и общественото съзнание изобщо, има относителна самостоятелност. Това се проявява поспециално в специфичното действие на две противоположни тенденции: изоставане от общественото битие и негово изпреварване. Отживелиците от миналото, съживявани и поддържани от буржоазната идеология, наличието на «рождени белези» от миналото в икономиката и бита, отделни недостатъци и трудности в общественото развитие оказват влияние върху С. с. Затова, както се отбелязваше на XXV конгрес на КПСС, необходима е борба с *отживелиците от миналото в съзнанието и поведението на хората*, постоянна грижа на партията за възпитаването на готовност, воля и умение да се гради комунизъмът.

С изграждането на *развито социалистическо общество* нараства неотклонно тенденцията за изпреварващо отразяване на действителността от С. с., която се базира върху научно предвиждане на събитията. Не само

през революционните периоди, както е било в предишните формации, но и през целия период на изграждане на новото общество, когато стихийният исторически процес се сменя все повече от съзнателно и планомерно развитие, се повишава ролята на субективния фактор. Както е отбелязано в Конституцията на СССР, комунистическата партия, която се основава върху познаване на обективните закони на общественото развитие, ръководи изграждането на комунизма, придава му организиран, планов характер.

Като живо социално явление, развивайки се и усъвършенствувайки, С. с. прераства по-късно в комунистическо съзнание. Формирането на комунистическо съзнание предполага като своя основа създаване на *материално-техническата база на комунизма*, прерастване на социалистическите обществени отношения в комунистически и системна работа за *комунистическото възпитание* на трудещите.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКО СЪРЕВНОВАНИЕ — една от формите на творческата инициатива на трудещите се и демокрацията в социалистическото общество. С. с. се изразява в борба за изпълняване на поетите от трудещите се обещания, целещи получаване на по-високи производствени резултати, усъвършенстване на социалистическите обществени отношения и издигане на културата и духовното равнище на хората. Съреванването е обществено отношение на състезание, при което работникът проявява своята енергия и творчески способности.

Под една или друга форма съреванването е присъщо на всеки вид съвместна дейност на хората. Маркс писа: «...още самият обществен контакт поражда едно съреванование и своеобразно повишаване на жизнената енергия...», което увеличава

индивидуалната производителност на отделните работници. . .» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23, с. 337.) Всяка форма на съревнование отразява обществените отношения, които се създават в трудовата дейност. При капитализма съревнованието приема формата на конкуренция, която се изразява в стремеж да се победи на всяка цена съперникът в жизнената борба.

За разлика от конкуренцията, която разединява, противопоставя хората, изолира ги един от друг, С. с. обективно ги сплотява в задружната трудова дейност за постигане на обща цел. В СССР С. с. мина през редица форми от комунистическите съботници до движението за комунистическо отношение към труда. Видовете С. с. са многообразни: борба за званнето «Най-добър майстор», за повишаване производителността на труда, за ритмичност на производството, за съчетаване на професии, повишаване на квалификацията и др. Голямо разпространение получиха различните почини: работа по метода на бригадната отговорност, приемане на лични отчети за ефективност и др.

С. с. е могъщ лост за икономически и социален прогрес, школа за политическо, трудово и нравствено възпитание на трудещите се. Главна функция на С. с. е икономическата: повишаване на ефективността на общественото производство, постигане на най-добри крайни народно-стопански резултати, на по-висока производителност на труда, негова научна организация и т. н. С. с. насочва трудещите се към борба както за количествените показатели, така и за високо качество на продукцията. С. с. спомага за формиране на творчески способности у човека, играе важна роля при ликвидирането на съществени различия между умствения и физическия труд, при превръщането на труда в първа жизнена потребност. «Съревнованието—

отбелязва Л. Брежнев на XXV конгрес на КПСС — оказва дълбоко въздействие върху стопанската практика, върху общественно-политическия живот на страната, върху правствената атмосфера». В Конституцията на СССР С. с. се разглежда като един от факторите за нарастване производителността на труда, за повишаване на ефективността на производството и качеството на работата.

С. с. стимулира усъвършенстването на социалистическите производствени отношения, представлява незаменимо средство за формиране на новия човек, възпитава хората в дух на комунистическо отношение към труда и обществената собственост, развива тяхната инициатива и повишава производствената и обществената им активност. Взаимното подпомагане е необходим момент в С. с. То не отменя духа на здраво съперничество, на състезателност без който не е възможно самото съревнование, стремежът да докажеш с труд достойнствата си.

Смятайки организирането на С. с. за задача от държавна важност, Ленин издигна редица принципи, върху които то трябва да се гради: гласност, сравняемост на резултатите, възможност за практическо повтаряне на челиния опит. Голяма роля при организиране на С. с. през всички етапи от развитието на социалистическото общество се пада на КПСС, профсъюзите и Комсомола. Заедно с администрацията на предприятията профсъюзите действуват като непосредствени организатори на С. с.

Организацията на С. с. трябва да бъде строго диференцирана с оглед спецификата на различните категории трудещи се, на техните интереси, потребности, стремежи и квалификация. При разработване и приемане на социалистически обещания е необходимо да се изхожда от целите и задачите, поставени на предприятия-

та и отраслите през даден период от развитието на производството. За добра постановка на С. с. може да се говори тогава, когато социалистическите обещания са икономически обосновани, т. е. разработени са редица икономически и технически мероприятия, които осигуряват изпълнение на всички техни точки. Усъвършенствването на организацията на С. с. трябва да цели укрепване на неговите демократични основи, разширяване на гласността му, привличане на по-голям брой съревноваващи се към обсъждането и приемането на обещания, използване на приемствеността, патрунирания опит и новаторството, конкретизиране точките на обещанията, развиване на договорните начала (двустранни и многостранни обещания), повишаване на контрола върху изпълнението на приетите обещания, засилване на възискателността при даването на звания на колективите и ударниците на комунистическия труд и усъвършенствване на материалните и моралните стимули. Особено внимание при организирането на С. с. се обръща върху моралните стимули, чийто относителен дял нараства все повече в условията на изграждането на комунизма.

През съвременния етап от развитието на социалистическото общество С. с. придобива качествено нови черти. Днес С. с. е неделимо от *научно-техническата революция*. Неговият характер през периода на развития социализъм се определя от измененията, които настъпиха в народното стопанство: от грамадното разширяване на мащабите му и усложняване на структурата, от курса към повишаване ефективността на производството и от подобряването на неговите качествени показатели. Всичко това налага по-органично съчетаване на държавното планово начало с инициативата от долу. При съвременните условия С. с. трябва

да спомага за ускоряване темповете на научно-техническия прогрес, за създаване атмосфера на масово творческо търсене, на нетърпимост към техническия и научен консерватизъм във всеки колектив. «Да работим без изоставящи» е един от лозунгите на сегашния етап в С. с. Все по-голямо разпространение получават разработването на социалистически обещания за издирване и използване на вътрешните резерви едновременно със съставянето на проектоплана, включването на обещанията в производствената програма и предлагането на насрещни планове. С. с. доби сега панстинна всенароден размах. То обхваща всички сфери от народното стопанство на СССР. Унивърсален стана и социалният състав на съревноваващите се. С. с. придоби понастоящем интернационален характер, като се разшири до рамките на *социалистическата общност*. Всичко това изисква научен подход към организирането на С. с.

СОЦИАЛНА (ОБЩЕСТВЕНА) АКТИВНОСТ — дейността на различни социални общности, а при определени условия на обществото като цяло — за задоволяване на техни нужди, за реализиране на интересите им, както и дейността на отделна личност, израз на нейния стремеж да служи на съответни обществени интереси. Субективно тя се извява чрез обществено значимите мотиви за поведение, обективно — чрез действия, необходими за определена социална общност.

В най-широк смисъл С. а. обхваща общественорезултатната човешка дейност във всички сфери на обществения живот — в икономическата, социалната, политическата и духовната. На всяка сфера отговарят различни видове активност на хората: трудова, културно-творческа и политическа. Наред с другите сфери на обществения живот се откроява и

социалната. Именно в такъв тесен смисъл се употребява терминът С. а., когато става дума за «социална и трудова активност» или за «социална и политическа активност». В класово-антагонистичното общество С. а. в тесен смисъл означава общественно-полезна дейност за укрепване на единството и сплотеността на социалната общност (класа и др.), осигуряване на взаимопомощ и солидарност между нейните членове, защита на общите ѝ интереси и засилване на нейните позиции в обществото (и отслабване позициите на противоположни общности); при липса на антагонистични класи този вид активност съдействува за укрепване на единството и солидарността на цялото общество, на взаимовръзките между образуващите го общности и между обществото като цяло и личността.

С. а. съществено се различава в класово-антагонистичното, по-специално в капиталистическото общество и при социализма, в който няма класови антагонизми. При капитализма, както и във всяко общество, основано върху частната собственост и експлоатацията на човек от човек, е много по-ограничена общественно-полезната дейност, чрез която се проявява тази активност. Преди всичко най-важната дейност на хората — трудовата — не е израз на С. а., тъй като трудът няма непосредствено обществен характер. С. а. на масите се свежда почти изключително до дейност в социалната и политическата сфера. И тук нейният характер е съвсем различен и дори противоположен по цели и съдържание у представителите на различните класи, социални слоеве и групи. Социално-политическата А. на господстващите класи и слоеве цели запазване и укрепване на тяхното привилегировано положение, на властта им в обществото и на съществуващите порядки. Тази А. се проявява в

дейността на най-различни политически и обществени организации и движения — от крайно реакционни, от фашистки тип и близки до него до либерални и филантропски. Социално-политическата А. на работническата класа и другите потиснати класи и слоеве цели осигуряване на техните права и интереси; в най-развития си вид тази С. а. се оказва насочена срещу съществуващия строй. При това с помощта на различни примамки и средства за политическо и идеологическо въздействие господстващата буржоазия пречи по всякакъв начин на С. а. на потиснатите маси или ѝ придава фалшива насока. Борбата против разлагащото влияние на буржоазния начин на живот, разгръщането на С. а. на все по-широки маси трудещи се въз основа на техните осъзнавани реални интереси и цели, които водят към освобождаването им, придаването на вярна насока на същата С. а. са особено важни задачи, поставяни и последователно решавани от силите, борещи се против капитализма, за демокрация и социализъм, на първо място от комунистическите партии в капиталистическите и развиващите се страни.

При социализма се създава възможност за развиване на С. а. на хората в труда, тъй като той придобива непосредствено обществен характер, става най-важно поприще за реализиране на прогресивните социални качества на личността, в културното творчество, защото всички духовни ценности са в служба на трудещите се маси, както и във всички други сфери на общественния живот. Тъй като единствени и пълноправни господари на живота стават самите трудещи се, откриват се най-широки възможности за разгръщане на тяхната С. а. — участие в разнообразната дейност на създаваните от тях политически и *обществени организации*, в управляването на произ-

водството, на обществото и държавата. Тъй като при социализма няма класи и други социални общности с взаимно противоположни интереси, С. а. на всички хора придобива единна насоченост, която съвпада с интересите на обществото като цяло. А. може да бъде насочена само към укрепване и усъвършенстване на социализма като обществен строй. А., насочена срещу него (проявявана например от отделни отцепници), не може да се смята изобщо за обществена, тъй като не изразява интереси на някоя социална общност. Тя е антиобществена дейност, която бива закономерно пресичана от обществото, както и всякакви други прояви на антиобществена дейност.

Комунистическите партии в братските социалистически страни спомагат с всички сили за развиване на С. а. на масите, защото тя, както се казва например в постановлението на ЦК на КПСС «За подобряване на идеологическата, политиковъзпитателната работа», е източник на силата на социалистическото общество. За нейно разгръщане служат както идейновъзпитателната работа, така и използването на различни организационни и икономически лостове, които спомагат да се пробужда у хората интерес към обществените задачи и стремеж да отдават в служба на него своите сили и способности. С. а. на трудещите се спомага за успешно решаване на задачите на социалистическото и комунистическото строителство, за прогресивното развитие на човешката личност, защото, казано с думите на Л. Брежнев, «нищо не извисява личността така, както активната жизнена позиция». (Ленинским курсом. Т. 5, с. 537.)

СОЦИАЛНА ИНФОРМАЦИЯ — (лат. *informatio* — осведомяване) — знания, съобщения и сведения, които се формират и биват използвани в обществото. Тази информация се

отнася преди всичко до отношенията между хората, до взаимодействието помежду им и техните потребности, интереси и т. н. Тя носи върху себе си дълбока следа от класовите, националните и други отношения, отпечатък от потребностите, интересите и психичните черти на социалния колектив, отношенията в който се отразяват от информацията и който използва информацията. Основните видове С. и. са: икономическа, социално-политическа, природо-научна, техническа, естетическа и идеологическа.

С. и. е висша, най-сложна и многообразна информация. Хората я използват за целесъобразно въздействие върху природата (в труда) и върху обществото (при управляването на обществото, което е най-висш вид управление). Нито една информация (включително и биологичната) не се подлага на толкова дълбоко, всестранио преработване, не се използва в толкова многолика форма, както С. и. Тя изпълнява комуникативни (осигуряване на общуването между хората), управленчески, научно-познавателни, учебно-възпитателни и агитационно-пропагандни функции.

Информационните процеси в обществото, увеличаването на обема и разнообразието на информацията се определят от обществените отношения, преди всичко от развитието на производството. Наистина тук е трудно или невъзможно да се установят някакви количествени пропорции. При това съществува обратно въздействие на информацията върху производството и обществените отношения. Информационното взаимодействие между различните сфери на обществения живот, между класите, социалните групи и индивидите е извънредно важна, специфична форма на социалното взаимодействие. От това доколко ефективно и рационално е организирано то, зави

си до голяма степен прогресът на производството, науката, техниката, културата и обществото като цяло. Степента на регулираност и ефективност на информационното взаимодействие е важен показател за обществения прогрес. Информационните процеси, т. е. процесите за движение на информацията, предполагат наличие на обект (источник) на информация, на неин потребител, както и на канали за връзка между тях. При съвременните условия се използват разнообразни технически средства за получаване, отразяване, записване, дублиране, преработване и предаване на информация, сред които играе все по-важна роля електронноизчислителната техника.

Влиянието на обществото върху информационните процеси се проявява ясно в класовия подход към информацията в класовото общество. Обществото съвсем не се отнася безразлично към информацията, към нейното съдържание, предназначение и използване. Разбира се, отношението на класите и обществото към различните видове информация не е еднакво. Природонаучната и техническата информация примерно не съдържат непосредствено класови мотиви, класовата насоченост се проявява тук опосредствено — чрез целите, заради които се използва същата информация. При капитализма науката и техниката, а съответно и научно-техническата информация, се използват преди всичко за получаване на капиталистическа печалба. В социалистическото общество тяхното използване е подчинено на целта да се задоволяват потребностите и се развиват способностите на трудещите се. Социално-политическата, идеологическата информация е непосредствено класова. Тя синтезира най-разнообразни сведения и този синтез се осъществява по предварително изработена програма. «Чистият факт», взет от обществения

живот, е в действителност избран от класови позиции и е изразен във форма, която отговаря на тези позиции. Партнен, класов подход, научна обосновааност, достоверност и убедителност, пълнота и точност, полезност и новост, оперативност и актуалност — такива са основните изисквания към С. и. в социалистическото общество.

Съзнателно подбраната и целеустремена информация има голяма убедителна сила и може сериозно да промени начина на мислене, мнението на всеки човек, а с него и общественото мнение, да формира възгледи и постъпки на хората, които отговарят на обществените изисквания. Информационната връзка, информационното взаимодействие, т. е. постоянната размяна на информация, на сведения за различни явления и процеси в действителността, с цел управляване на многобройни обекти в околния свят, управляване на самия себе си и колективи от хора — е задължително условие за функционирането и развитието на обществото, за усъвършенствването и развитието на всекиго. (Вж. също *Средства за масова информация и пропаганда.*)

СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА — съставна част от общата политика на определена партия или държавна власт, която обхваща решаването на социалните проблеми съобразно с класовата същност и цели на дадена партия и държавна власт.

При капитализма С. п. се наричат преди всичко мерките, осъществявани от буржоазната държава като допълнение към непосредственото *насилие* спрямо народните маси и рисувани като «грижа» за техните жизнени потребности. Тук спадат мерките във връзка със законодателно регулиране условията за труда на работниците и с разрешаване на «трудните конфликти», социалните осигуровки (т. е. осигуровки «за

сметка на средства от обществото, натрупвани от държавата) за безработните, старците и други неработоспособни, многодетните бедняци, а в отделни случаи — осигуряване под някоя форма на бедните слоеве с жилище, медицинска помощ и др. Към С. п. на държавата спада и дейността, представяна от буржоазните политици и идеолози като целеща задоволяване на общите нужди на всички членове на обществото — организиране на народното образование, борба със «социалната патология» (престъпност, наркомания, проституция и др.), а съвсем напоследък — опазването на природната среда за живот на човека. Въпреки демагогията, с която се придружава тази дейност, тя съвсем в действителност не е някаква изява на «изд-класовия характер» на буржоазната държава, на нейно предназначение уж «да служи на интересите на всички граждани», а още повече на интересите на трудещите се. Тази С. п. възниква главно като приспособителна реакция на управляващата експлоататорска класа за запазване нейните привилегии във връзка с нарастващата борба на трудещите се, като предпазна мярка за намаляване напора на класовата борба. Най-много, което може да бъде постигнато в резултат от тази политика, е известно смекчаване на неострашимите при капитализма бедствия на трудещите се, подобряване на отделни страни от живота на народа. Естествено е, че буржоазната С. п. не може да премахне *класовата борба* на пролетариата и другите трудещи се против строя на капиталистическа експлоатация.

Коренно противоположна на буржоазната е С. п., водена от комунистическите партии, които действуват при капитализма. Тя е съставна част от общата им политика, революционна по същност и крайни цели. Поставяйки си за цел революцион-

но изменение на социалните условия, комунистическите партии се борят, докато се запазва капитализмът, за извоюване от господстващата класа и нейната държавна власт, колкото се може повече отстъпки за задоволяване на насъщните социални потребности на трудещите се. Въпреки твърденията на различни левичарски елементи това съвсем не противоречи на идеалите за революционно обновяване на обществото, ако, разбира се, се пазят ясно разбиране за неминуемата ограниченост на всякакви социални подобрения при капитализма.

С преминване на властта в ръцете на *работническата класа* се създават обективни възможности за по следователно решаване на социалните проблеми, свързани с осъществяване интересите на трудещите се: ликвидиране на *експлоатацията* на човек от човека, рязко подобряване на условията за живот на народните маси, създаване на предпоставки за тяхно всестранно развитие и включване в различни видове социално творчество, за формиране на нов, истински хуманен *начин на живот* и утвърждаване на социално *равенство*. Именно постигането на тези цели определя съдържанието на социалната политика на марксистко-ленинската партия, която насочва изграждането на социализма, а следователно и С. п. на ръководената от нея социалистическа държава. Конкретното съдържание на задачите на С. п., последователното им и дълбоко решаване се изменят с придвижването от началните етапи на изграждането на социализма към по-високите етапи на зрелост.

Най-пълно съдържанието на социалистическата С. п., насочена към всестранно усъвършенствуване на условията за живот на трудещите се, се разкрива с изграждането на *развито социалистическо общество*. Затова напълно закономерно е, че в СССР, където бе за първи път из-

градено, на тази насока от политическото ръководство беше обърнато изключително голямо внимание в документите на последните конгреси на КПСС и в Конституцията на СССР от 1977 г. XXIV конгрес на КПСС пръв непозната по-рано програма за повишаване на народното благосъстояние, което е най-важна задача на социалистическата С. п. Едновременно с това, както бе посочено на конгреса от Л. Брежнев, «в областта на социалната политика линията на партията е линия към по-нататъшно укрепване на единството на съветското общество, по-нататъшно сближаване на класите и социалните групи, на всички нации и народности, от които се състои съветското общество, линия към последователно развиване на социалистическата демокрация, към привличане на все по-широки маси към решаването на обществените и държавните работи; тя е, по-нататък, линия към повишаване на комунистическата съзнателност на всички трудещи се, всемирно развитие на науката и културата, към духовен разцвет на съветския човек и закрепване на морално-политическата обстановка в страната, при която хората дишат по-леко, работят добре и живеят спокойно». (XXIV конгрес на КПСС. Доклади и решения.) Продължавайки този курс, XXV конгрес предвиди в специално приета от него програма: «Върху основата на нарастването на икономиката и повишаването на ефективността на общественото производство да се осигури по-пълно задоволяване на нарастващите материални и духовни потребности на народа, последователно развитие на социалистическия начин на живот и по-нататъшно усъвършенстване на социалната структура на съветското общество». (Материали XXV съезда КПСС, с. 215.) Подобни социални задачи — с оглед степента на социална зрелост

на обществото — се решават и в другите страни от *социалистическата общност*.

Разглеждайки тези задачи в обобщена форма, те може да се сведат до създаване за народните маси на все по-благоприятни условия за живот: повишаване на материалното благосъстояние, развитие на социалистическата култура и демокрация. Едновременно с това трябва да се формират самите потребности на хората съобразно с рационални критерии, да се формират такива жизненни ориентации на хората, които да ги подтикват да поставят сили и способности в служба на общественото благо, да се развива обществената *активност*, да се формира и заздравя новият, социалистически начин на живот на масите. Решаването на тези задачи представлява двете страни на регулирането на социалните отношения — отношенията между социалистическото общество като цяло и неговите членове, между обществото и личността. Тези отношения се градят при социализма въз основа на принципите: «Обществото — за човека, човекът — за обществото», «Грижа на всички за благо на всеки и грижа на всеки за благо на всички». С. п. държи сметка за спецификата на различните социални и социално-демографски групи (младежта, жените, старшите и др.).

С. п. при социализма има за цел да регулира социалните отношения между трудещите се класи и слоеве, т. е. да усъвършенствува *социалната структура на социалистическото общество*. С. п. спомага за укрепването на съюза и дружбата между работническата класа, селяните и интелигенцията, постепенното преодоляване на различията между тях и по-последователното укрепване на социалното единство на обществото. Изброените насоки на С. п. на комунистическите партии и държавната

власт в социалистическото общество са органично свързани помежду си. Те са различни аспекти от изпълнението на единната многостранна задача, осъществявана в хода на изграждането на социализма и комунизма: преустройство на социалните отношения върху колективистични начала. Това намира изява както в заздравяване единството между сближаваните се трудещи се класи и слоеве, така и в засилване грижите на обществото за всеки един от членовете му и тяхната насрещна грижа за общото благо.

Осъществяването на всички задачи на С. п. засяга непосредствено човека, неговото положение в обществото, условията и съдържанието на дейността му, формирането и реализацията на неговите жизнено потребности и способности, *всестранното развитие на личността*. При решаване на съответните проблеми е необходимо комплексно използване на най-различни средства и мерки от финансово, технико-икономическо, организационно, възпитателно и друго естество: материални ресурси, преобразования в техническата база и организацията на производството, в дейността на политическите институции и културно-възпитателните учреждения и т. н. Тъй като тези средства и мерки служат непосредствено за постигане на цели със социален характер, те се явяват и като лостове на С. п. Използване на такива разнообразни лостове се предвижда в социалните програми, приемани от КПСС и комунистическите партии в братските социалистически страни.

СОЦИАЛНА РЕФОРМА — (лат. *reformare* — изправлям, преобразувам) — форма на обществен преобразование, извършвани отгоре, от управляващите сили с цел да бъдат разрешени определени противоречия в социално-икономическия жи-

вот (или пък да се създаде привидност за тяхно разрешаване).

Условно може да се говори за няколко вида С. р. Такива са преди всичко реформите, осъществявани от управляващата експлоататорска класа за укрепване, засилване на нейните позиции, за пригаждане към променящите се условия. Те следват обикновено *буржоазната революция* като нейно естествено, логично продължение. По-нататък трябва да се обособят реформите, които управляващите експлоататорски класи са принудени да предприемат под въздействие на разгръщаното се революционно движение на трудещите се маси, което застрашава съществуването им, или в резултат от осмисляне на поуците от победоносни революции в други страни. По значение тези реформи са частична капитулация на управляващите режими, които вече не могат да управляват «по старому», но правят отстъпки, за да задържат господството си като цяло. Те могат да бъдат и извънредно повърхностни като средство за мамене на масите, за отвлечането им от революционната борба и твърде радикални, откривайки определен простор за исторически прогрес, като понякога са дори средство за решаване на отделни задачи на революцията. За обозначаване на последния вид обществени преобразования класиците на марксизма предложиха специално понятие — «революция отгоре»; при това те подчертаваха извънредно противоречивия характер на последните от тях. Така във връзка с реформите през 60-те години на XIX в. в Прусия и Австрия Ленин писа, че те са били осъществени «против интересите на работниците, в най-неизгодната за работниците форма, със запазване и на монархията, и на привилегиите на дворянството, и на безправнето в село, и на маса други остатъци от Средновековието». (Съч. Т. 17, с

236.) Подобни са били и Лениновите оценки за селската реформа от 1861 г. в Русия. През ХХ в. буржоазията се стреми към по-гъвкаво осъществяване на «революциите отгоре» с цел да предотвратят народните революции.

Смятайки, че революцията (вж. *Социалистическа революция*) е най-ефективен начин за разрешаване на класовите противоречия, истинските революционери са далеч обаче от nihilистично отношение към реформите, от категорично отричане на тяхната прогресивна роля. Подчертавайки не един път факта, че реформите като вид еволюционно движение са само «стрижен продукт на революционната класова борба» (вж. Съч. Т. 33, с. 35), подлагайки на последователна критика различни реформисти, «които пряко или косвено ограничават стремежите и дейността на работническата класа с реформи», Ленин сочеше: «Марксистите признават, за разлика от анархистите, борбата за реформи. . .» (Съч. Т. 19, с. 369) (вж. *Анархизъм*).

При съвременните условия управляващите кръгове в буржоазните държави се опитват да задържат политическата си власт не само чрез засилване на военно-фашистките тенденции (открито насилие, антиработническо законодателство), но и чрез прокарване на различни реформи (в икономиката, държавното управление и т. н.), които не променят природата на капитализма, но отговаряйки на определени искания на трудещите си, съответствуват като цяло на нуждите на съвременния научно-технически и социален прогрес. Под влияние на успехите на социалистическите страни, на класовата борба с цел да предотвратят опасни за буржоазния строй сътресения те правят определени отстъпки на трудещите се. В капиталистическите страни, където позициите на комунистическите партии са достатъчно

силни, марксистите поставят въпроса за възможност да бъдат използвани реформите като средство за постепенен, все по-силен натиск, за настъпление срещу позициите на капитала и създаване на благоприятни условия за борбата за социализъм. В редица освободени от колониална зависимост страни, които вървят по така нар. *некапиталистически път на развитие*, реформите, осъществявани от държавата в интерес на народа, могат да станат инструмент за важни социално-икономически преобразования, в някои случаи такива, които създават условия за преход към социализма.

След социалистическата революция пролетарската държава, народната власт също извършват редица реформи, които продължават преобразованията, започнати с установяването на *диктатура на пролетариата*. Поради липсата на класови антагонизми при социализма качествените промени в едни или други области от обществения живот имат характер на постепенни изменения, осъществявани от социалистическата държава с активното участие на трудещите се маси.

СОЦИАЛНА СТРУКТУРА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО — приютелски класи, социални слоеве и групи, отношенията между които са обусловени с обществената собственост върху средствата за производство, от единни основни интереси и обща марксистко-ленинска идеология.

Основа за изменение и развиване на социалната структура на обществото на едно или друго стъпало от развитието му, на отделни нейни елементи са господстващите производствени отношения. Променяйки се под влияние на начина на производство, социалната структура е относително устойчива и самостоятелна.

В социалната структура на обществото особено се откроява класовата структура — съвкупност от обществени класи, определени връзки и отношения помежду им. Ленин подчертаваше, че главно в социалната подялба е «класовото деление на съвременното общество». (Събр. съч. Т. 2, с. 472.) Именно класовата структура е непосредствено свързана с отношенията на собственост и изразява социалното положение на хората, тя определя характера и същността на социалните, политическите, юридическите, правствените, естетичните и религиозните отношения.

Важни черти на социалната структура на социалистическото общество са липса на експлоататорски класи, *социално-политическото и идейното единство* на народа, укрепването на съюза между работници и селяни, между социалните слоеве трудещи се и сближаване на всички социални общности.

В СССР такава социална структура се оформи още през втората половина на 30-те години, в условията на победения социализъм. През времето, изминало оттогава, тя претърпя дълбоки изменения.

Основа на социалната структура на зрелия социализъм са *работническата класа* като водеща сила на социалистическото общество и нейните съюзници — кооперираните *селяни* и народната *интелигенция*. Съюзът между работническата класа, селяните и интелигенцията е социална основа на обществото.

С победата на социализма в СССР се измениха положението и ролята на класите в обществото, характерът на тяхната дейност, социално-икономическият им и социално-политически облик. Много нещо беше направено за ликвидиране на различията между работници и колхозници. При социализма е унищожена частната собственост върху средствата за производство, премахнато е разделение-

то на хората на притежаващи и непритежаващи средства за производство. Все още не е постигнато напълно еднакво отношение на всички граждани спрямо средствата за производство. Между работническата класа и кооперираните селяни продължават да съществуват различия, които произтичат от съществуването на двете форми на социалистическа собственост — общонародната и колхозно-кооперативната. Оттук и другите признаци, по които работниците се различават от кооперираните селяни: не съвсем еднаква роля в обществената организация на труда, някои различия във формите за получаване и в размерите на дела от общественото богатство в рамките на единния социалистически принцип за разпределение.

Социалната структура на зрелия социализъм не се изчерпва с класите, а включва и социални групи и слоеве. По място в общественото разделение на труда се обособяват градското и селското население, работниците предимно на физическия и предимно на умствения труд, работниците на изпълнителския и управленческия труд. Голяма, бързо растяща социална група представляват социалистическата интелигенция и *служещите*. В развитото социалистическо общество при условията на разгръщащата се днес *научно-техническа революция* настъпват значителни промени в структурата и условията на труд, в социалния облик на интелигенцията, нараства нейната роля в обществения живот. Неотклонно се преодоляват съществените различия между *умствения и физическия труд*.

По социално-демографски признаци към обществените групи спадат: младежта, жените и пенсионерите. развитието на социалната структура на социализма е непосредствено свързано с навлизането на младото поколение в трудовия живот. Сближаването между класите, социалните

групи и слоеве обхваща на първо място младежта. Партията сочи, че е необходим диференциран подход към работата с младежта, още по-широко привличане на младежите и девойките към участие в обществения живот. (Вж. *Младеж и младежко движение*.) Жените в социалистическото общество заемат равноправно с мъжете положение. Обаче поради това, че те изпълняват в по-голямата си част и функции, свързани с възпитанието на децата в семейството и с поддържането на домакинството, положението на жените-труженички в обществото има определени специфични черти, а затова те биват обособявани в отделна социално-демографска група (вж. *Женски въпрос*). Отделна социално-демографска група в нашето общество са пенсионерите. Спецификата ѝ се състои в това, че пенсионерите са отчасти заети с производствена дейност, а главно се намират на заслужена почивка и се занимават с обществено-полезна работа в различни обществени организации. В *развитото социалистическо общество* се увеличава относителният дял на възрастните хора. Това е свързано с удължаването на средната продължителност на живота въз основа на създаване благоприятни условия за работа и почивка на хората. Пенсионната възраст в Съветския съюз е най-ниската в света. На XXIV и XXV конгрес на КПСС се сочеше, че партийните организации трябва и занаяпред да намират полезни форми за работа с пенсионерите, да използват по-активно техния опит и енергия в обществената и трудовата дейност.

По-нататъшна градация на класите и социалните групи представляват социалните слоеве, които се различават помежду си преди всичко по характер и съдържание на труда. Социалната структура на развития социализъм е свързана също с професионалната и квалификационната

структура. Не е правилно както да бъдат смесвани социалните групи и слоеве с професиите и квалификацията на тружениците, така и да се разграничават те абсолютно. Професионалната и квалификационната подялба са взаимосвързани страни от разделението на труда. Професията е показател за това с какъв конкретен труд се занимава работникът, а квалификацията — показател за степента на овладяване дадена професия от него. Една и съща професия включва работници с различна квалификация, което се изразява в разпределянето им по тарифни разреди. Би било неправилно да се твърди, че разделението на работниците по професии няма никаква връзка с класовото деление. Разбира се, не професията определя принадлежността на хората към едни или други класи. Същевременно класите като основни структурни групи в обществото слагат отпечатък върху рода и характера на дейността на хората, закрепват към себе си определени професии. За работническата класа например са по-характерни промишлените професии, а за колхозниците — селскостопанските.

Социалната структура на социализма се проявява чрез трудовите колективи — основни единици на обществото. (Вж. *Социалистически колектив*). Отношенията между хората в трудовите колективи се определят от производствените отношения и се характеризират със сътрудничество и взаимно подпомагане на тружениците в интерес на развитието на производството. Ролята на трудовите колективи в живота на зрялото социалистическо общество е много голяма. Именно в тях преди всичко протича производствената, обществената и политическата дейност на работниците. Тук те получават обществено признание за труда си, свързани са най-тясно с другите хора, тук се формират техните граж-

дашки качества. Тук се създават отношенията на дружба, другарско сътрудничество и подкрепа, осигурява се приоритетът на обществените интереси пред личните.

Съгласно Конституцията на СССР трудовите колективи участвуват в обсъждането и решаването на най-различни въпроси от държавното и общественото управление: в планирането на производството и социалното развитие, в подготвянето и разпределението на кадрите и др. Партията и правителството са разработили и осъществяват система от мерки за развиване на демократичните начала при управляването на производството и за повишаване ролята на трудовите колективи, което води към засилване на социалната еднородност на обществото.

СОЦИАЛНО - КЛАСОВИ РАЗЛИЧИЯ — преодоляването на социално-класовите различия е извършващ се в социалистическите страни процес на все по-пълно и интензивно сближаване между класите и социалните слоеве в обществото, в резултат от който границите между работническата класа, селяните и интелигенцията, както и в рамките на тези социални групи (вътрешногруповите различия), постепенно губят рязко изразения си характер и някогашно значение, при което играят все по-голяма роля общите черти и условия за живот и труд. Този процес има за крайна цел сливане на всички социални групи и утвърждаване на пълна социална еднородност на обществото. Той е обща закономерност в развитието на социализма и при прехода към комунизма. Сближаването между *работническата класа*, колхозните *селяни* и *интелигенцията*, постепенното преодоляване на съществените *различия между града и селото*, между *умствения и физическия труд* са особено важни участъци от изграждането на без-

класово комунистическо общество.

Със същата неизбежност, с която нуждите от прогресивно развитие на производството са довели на времето от социалната еднородност, характерна за първобитно-общинния строй, до социално нееднородни, класово-антагонистични форми на обществен живот, развитието на съвременните производителни сили, *научно-техническата революция* и други социални фактори налагат преодоляване на класовата диференцираност. Тази обективна тенденция се проявява скрито още в условията на съвременния *капитализъм* във връзка с широкото механизизиране и автоматизиране на производствените процеси, с промените в характера и условията на труда и т. н. Обаче частнокапиталистическите отношения закрепват и усложняват по всякакъв начин социалната нееднородност на обществото, основано върху антагонизъм между класите.

Победата на *социализма*, която доведе до ликвидиране на експлоаторските класи и социалистическо преобразуване на всички други класи и социални слоеве, е особено важен жалон по пътя на преодоляване класовата диференцираност и пълно премахване на социалната нееднородност на обществото. Огромна, все по-нарастваща роля играе и целенасочената политика на управляващите партии в социалистическите страни за преодоляване на С. к. р. Утвърждаването на новия строй означава ликвидиране на класовия антагонизъм, обаче в рамките на обществото се запазват още редица съществени социално-класови различия, породени от още непреодоляното старо разделение на труда.

При постепенното премиване от социализма към комунизма се различават: 1) класовите различия между работническата класа и кооперираните селяни; 2) социалните различия между хората предимно на физиче-

ския труд (работниците и селяните) и хората предимно на умствения труд (интелигенцията); 3) социално-икономическите и културно-битовите различия между градското и селското население; 4) социалните различия в рамките на работническата класа, кооперираните селяни, интелигенцията и служещите, градското и селското население (вътрешногруповите различия).

Социално-класовите различия в социалистическото общество се изглаждат по следните основни линии: работническата класа и кооперираните селяни се сближават по положението им в системата от икономически отношения, по отношението им към средствата за производство; извършва се сближаване между тези класи и интелигенцията по характер на техния труд и по културно-техническо равнище; създават се предпоставки за постепенно преодоляване на различията в разпределението; осъществяват се мероприятия за сближаване на битовите условия на всички социални групи. Всички тези процеси са органично свързани с преодоляване както на социално-икономическите и културно-битовите различия между града и селото, така и на социалните различия между умствения и физическия труд. Тяхна решаваща материална основа са развитието на социалистическото производство, научно-техническият прогрес, увеличаването на производителността на труда, развитието и усъвършенстването на икономическите отношения при създаването на *материално-техническата база на комунизма*. Огромно значение имат и по-нататъшният общ възход на култура, та, особено развитието на народното образование, както и усъвършенстването на битата и други сфери на общественния живот. При това настъпва: постепенно превръщане на селскостопанския труд в разновидност на индустриалния труд; повишаване

степенята на обобщественост на средствата за производство в селското стопанство и широко разпространяване на междуколхозните и държавно-колхозните производствени обединения и предприятия, които спомагат за постепенно сближаване на кооперативната собственост с общонародната; сближаване в състава на труженниците от различните сфери на общественния живот по професионална структура, културно-техническо равнище, квалификация и др.; постепенно преодоляване на известното неравенство в разпределението, съкращаване на разликата в доходите и т. н.

По такъв начин сближаването между различните социални групи в социалистическото общество обхваща най-различни сфери на общественния живот: социално-икономическата, политическата и духовната. Голяма роля играе тук усъвършенстването на общонародната *социалистическа демокрация*, въвличането на всички социални групи и слоеве в управляването на държавата и обществото. Преодоляването на социалните различия се извършва при условията на *социално-политическо и идейно единство на цялото общество*. По-нататъшното укрепване и развиване на това единство, повишаването на комунистическата съзнателност на трудещите се съдействуват за постепенно сливане на работниците, колхозниците и интелигенцията в единен колектив от труженници на комунистическото общество.

Преодоляването на различията между класите и групите е тясно свързано с преодоляването на вътрешнокласовите и вътрешногруповите различия, т. е. на различията между хората по характера на труда, квалификацията, образованието и т. н. По отношение на работническата класа това предполага ликвидиране на неквалифицирания и ниско

квалифицирания труд и сближаване на средно неквалифицираните работници с висококвалифицираните, сближаване на работниците от селото (совхозите) по характер на труда с работниците от града (промишлеността) и т. н. Върху тази основа настъпва растеж на общообразователната и културно-техническата подготовка на различните групи работници, извършва се тяхното сближаване по равнище на работната заплата, битови условия и др. т.

Преодоляването на социално-класовите различия е продължителен и сложен процес, който ще свърши едва в условията на зрелия комунизъм. Комунизмът, се казва в Програмата на КПСС, «ще сложи край на разделението на обществото на класи и социални слоеве, докато цялата история на човечеството с изключение на първобитните времена е била история на класово общество».

СОЦИАЛНО ПЛАНИРАНЕ — планова дейност в социалистическото общество, чийто обект са различни страни от социалното развитие на колективите. Тъй като колективите не са еднакви по степен на общност (от обществото като цяло до трудовия колектив или семейството), правомерно е да се говори за различни равнища на С. п.

Висше, най-общо равнище е планирането на обществените отношения в цялото общество. Негов субект са партията и държавата. Съставяните на това равнище планове за развиване на народното стопанство (годишни, петгодишни и перспективни) съдържат освен икономическите показатели (равнище, темпове и срокове за развитие на производството, на различни негови отрасли и т. н.) и показатели за развитие на науката, културата, образованието, медицинското обслужване, социалните осигуровки и др. Тези планове предвиждат решаване и на социални

задачи: ускоряване (въз основа на развитието на икономиката) нарастването на народното благосъстояние, а по този начин придвижване по пътя към социално равенство; по-нататъшно преодоляване на социалните различия между града и селото, между хората на умствения и физическия труд; укрепване и развиване на съюза между работническата класа и селяните, както и между тях и интелигенцията, на дружбата между народите от СССР и т. н. Общосъюзните планове за развитие се конкретизират на не толкова общи равнища на планиране, които имат като своя крайна точка предприятията (промишлени, селскостопански, предприятия на културата, бита и др. т.).

От средата на 60-те години насам в СССР е сложено началото на разработване на планове за социално развитие на трудовите колективи (в редица предприятия от Ленинград). Сега практиката на С. п. получи широко разпространение. С. п. в трудовите колективи са разработването на мероприятия, които обхващат следните сфери за социално развитие на предприятията: преобразуване на социалната структура на колектива (изменяне на неговата социално-демографска структура, повишаване на образованието и квалификацията на работниците, регулиране движението на работниците в предприятието, като се държи предвид всичко сметка за социалните последици от научно-техническата революция); научна организация на труда — НОТ (облекчаване труда на хората, премахване на тежките, изморителни ръчни операции, овладяване на прогресивните похвати и навици, създаване на благоприятни санитарно-хигиенични и естетически условия за труд, ликвидиране на професионалните заболявания и производствения травматизъм, рационално редуване на труда и почивка-

та и т. н.); *комунистическо възпитание* на трудещите се и развитие на тяхната обществена активност (вж. *Социална активност*), разширяване и развитие на *социалистическата демокрация*, въвличане на всички членове на колектива в управляването на производството и социалния живот (усъвършенствуване дейността на обществените институции в предприятието — на постоянно действащите производствени съвещания, на обществените бюра за икономически анализ, конструкторските и технологичните бюра и научно-техническите дружества, разгръщане на *социалистическото съревнование* и т. н.), повишаване благосъстоянието на трудещите се (усъвършенствуване заплащането на труда с оглед квалификацията, образованието, изпълняването на нормите за продукция или установените задачи, разпределяне на поощрителни фондове, подобряване на жилищните и културно-битовите условия и общественото хранене, рационално използване на *свободното време*, развитие на материалната база за социално-културни мероприятия и почивка на трудещите се). Доскоро планирането на социалното развитие на колективите нерядко беше откъснато от икономическото планиране. За разлика от производствените показатели показателите в социалния план не бяха директивни, строго задължителни, а тяхното изпълняване бе функция не толкова на администрацията, колкото на профсъюзите. Не винаги осъществяването на социални мероприятия се обосноваваше икономически, намнаше материална, финансова подкрепа. Междувременно планирането на икономиката е ключ за управляване на развитието на социалните отношения, всички социални мероприятия трябва да бъдат обосновани икономически, в противен случай са неизбежни волунтаризмът, фантазърството. Ето за-

що програмата за социално развитие се включва в много предприятия като органично съставна част в производствения план. В резултат от това С. п. преминава от «доброволната», «обществена» област в област, която е задължителна за колективите. Влизайки в общия план на предприятията, точките, които се отнасят до социалното развитие, придобиват сила на закон. Всички раздели от плана органично се свързват помежду си, както и със съответните показатели за работа на предприятието, социалните мероприятия се подкрепят с необходимите финансови, материално-технически и трудови ресурси. Този общ социално-производствен план има голяма стимулираща сила, тъй като средствата, отпускани за социално развитие, зависят пряко от ефективността на производството, а грижата за подобряване на технико-икономическите показатели става грижа и за нарастване на социално-битовите и духовните блага.

Понастоящем получава разпространение С. п. на развитието на региони и градове, разработват се общи планове за социално развитие на селските райони. В перспектива социалните мероприятия, планирани в мащаба на предприятията, градовете, районите, областите и републиките, ще бъдат съставни части от единния план за социално-икономическо развитие на цялото общество.

СОЦИАЛНО - ПОЛИТИЧЕСКО И ИДЕЙНО ЕДИНСТВО НА ОБЩЕСТВОТО — качествено състояние на обществото, което се характеризира с единство на класите, социалните групи и слоеве, с обща заинтересованост на всички трудещи се от изграждане на развития социализъм и комунизма.

Основоположниците на марксизма-ленинизма предвиждаха, че социалното разцепление ще се смени от единство между членовете на обще-

ството, които имат общи интереси и обща воля и действуват по единен план. «Капитализмът умишлено разединяваше слоевете на населението. Това разединение трябва да изчезне окончателно и безвъзвратно и цялото общество трябва да се превърне в един кооператив на трудещите се» — казваше Ленин. (Съч. Т. 28, с. 341—342.)

Предпоставки за социално единство на обществото се формират след завоюване на политическата власт от пролетариата, в *преходния период от капитализма към социализма*. Въз основа на революционното преобразуване на начина на производство и осъществяването на *културната революция* укрепваше съюзът между работниците и селяните, към който се присъединяваше все повече интелигенцията. Основните материални и духовни интереси на работници, колхозници и интелигенция започнаха да съвпадат. Именно върху основата на тези общи основни интереси възниква единството на целия народ. Социализмът е общество на сплотяване на всички класи, социални слоеве и групи. Дружбата и сътрудничеството се проявяват във всички сфери на общественния живот и укрепват в процеса на движение на обществото към комунизма, макар че в различните области на живота те се проявяват под своеобразни форми. Тази характерна за социалистическото общество особеност е проверена чрез историческия опит от развитието на СССР и другите братски социалистически страни. Особено силно тя се прояви през годините на Великата отечествена война, когато единството и монолитността на съветския народ позволиха да бъдат осуетени планове на агресорите и разгромени германският фашизъм и японският милитаризъм.

Основа за единството на народа е социално-икономическото единство, защото главните причини за възник-

ването, развитието и укрепването на дружбата между класите, социалните слоеве и групи са в коренните изменения на отношенията на собственост. Възникването и развитието на *обществената социалистическа собственост* осигурява съответствие на новите, социалистически производствени отношения на характера на производителните сили, благодарение на което става възможно постоянното и устойчиво единство на целия народ. Върху основата на социалистическата собственост се измениха организацията на управлението на производството и разпределението на националния доход. Работниците, колхозниците и интелигенцията станаха истински стопани на общонародните средства за производство и градят дейността си върху еднаквата по характер социалистическа собственост. Трудът на всекиго за обществото е в същото време труд за себе си. Социалистическият принцип за разпределение според труда свързва в едно цяло обществените и личните интереси на труженика. В това е основата за съвпадането на основните интереси на членовете на обществото. Всички те са кръвно заинтересувани от развиване и заздравяване на социалистическото производство, от увеличаване на обществената собственост, тъй като от това зависи укрепването на икономическия потенциал на страната, повишаването на тяхното благосъстояние. При съвпадането на главните икономически интереси на различните групи трудещи се общество то започна да се развива не върху основата на класовата борба, а въз основа на сплотеността на членовете му.

Икономическата общност на работници, колхозници и интелигенция обуслови тяхната духовна, идейна общност. Социалистическата идеология като идеология на работническата класа постепенно се превър-

на в идеология на целия народ, като при това запази своя класов, партисен характер. Единна за цял народ по съдържание стана социалистическата култура. «Сближаването на всички класи и социални групи — казваше Л. Брежнев, — възпитаването на моралните и политическите качества на съветския народ, укрепването на неговото социално единство се извършват у нас върху основата на марксистко-ленинската идеология, която изразява социалистическите интереси и комунистическите идеали на *работническата класа*».

Икономическото и идейно единство получава концентрирана изява в социално-политическото единство, в общонародната политическа организация на обществото. Със заздравяването и развитието на социализма в съветската държава се засилваха общонародните черти, държавата на диктатурата на пролетариата постепенно се превърна в общонародна политическа организация на труженниците от социалистическото общество. *Общонародната държава* като орган за изразяване на интересите и волята на всички социални групи същевременно запазва класовия си характер, насоката на нейната дейност се определя от интересите и целите на работническата класа.

Единството на политическите интереси и действия обуслови формирането на нов идейно-политически облик на хората, характерни черти на който станаха предаността към комунизма, политическата активност и единодушното подкрепяне на комунистическата партия. Социално-политическото единство на народа се въплътява в национално-политическо единство, в отношения на равнопоставеност, братство и дружба между всички нации и народности. *Съветският народ* е принципно нова социално-класова и интернационална общност от хора, сплотяване на всички трудещи се, което образува ос-

новата на мнопонационалната общонародна държава. Нациите и народностите се обединиха в единно социалистическо *отечество* и всяка от тях се радва на постоянната подкрепа и помощта от другите народи в своето стопанско и културно строителство.

Единството на обществото е велико предимство на социализма пред капитализма. То образува основата на вътрешната устойчивост и стабилност в развитието на социализма, спомага за съсредоточаване на всички сили за тяхното целенасочено, ефективно използване.

Най-висок израз на социалното единство на трудещите се, ядро на политическата система на съветското общество е комунистическата партия, която определя главните насоки на неговото развитие, обединява дейността на всички държавни органи и обществени организации. Неразривното единство между партия и народ е източник за по-нататъшно разширяване и задълбочаване на социалистическата демокрация, източник на всички наши победи и гаранция за изграждането на комунизма.

Социално-политическото и идейно единство на социалистическото общество е и национално, и интернационално явление, присъщо както на вътрешното развитие на социалистическите страни, така и на *социалистическата общност*. Интернационалният характер на единството се обуславя от обективни фактори: общи основни интереси на социалистическите страни, които се борят за постигане на една цел — изграждането на комунизма, господството на обществената собственост върху средствата за производство в тях, което обуславя взаимната помощ и сътрудничеството във всички области на обществения живот, рационалното международно разделение на труда и координиране на техните народно-стопански планове. Благодарение на

единството между социалистическите страни са плодотворни съвместните им действия на световната арена, то повишава значимостта на обмяната на опит между тях при решаване на многообразните стопански, научно-технически и културни проблеми. (Вж. *Световна социалистическа система и Социалистическа интеграция.*)

СОЦИАЛНО ПРОГНОЗИРАНЕ — (от гръц. *prognosis* — знание за бъдещето) — форма за конкретизиране на научното предвиждане, една от основните насоки при конкретните социални изследвания, чийто предмет са перспективите на социалните процеси. В широк смисъл то обхваща всички явления от така наречената социосфера, т. е. явления, които са непосредствено свързани с дейността на обществото, поддават се на социално управление и влизат в сферата на обществените науки (за разлика от природните и техническите науки, например прогнозиите за времето, добивите от селскостопански култури, земетресенията, заболяванията, режимът за работа на механизмите и др. т.). Тук спадат перспективите за развитие на икономиката, на народонаселението, социалните и националните отношения, населеността, образованието и културата, държавата и правото, вътрешната и външната политика, международните отношения, военното дело, както и социалните аспекти от по-нататъшното развиване на науката и техниката, на здравеопазването и физическата култура, опазването на природата, овладяването на Земята и Космоса и т. н. По същия начин се различават и съответни прогнози като отрасли на С. п. В тесен смисъл С. п. се отъждествява обикновено със социологичните прогнози — изследване перспективите на социалните отношения.

Прогнозата, както и анализът или

диагнозата (описание, обяснение, предричане), е задължителна функция на всяка научна дисциплина. Социалните прогнози са тясно свързани помежду си в различните общественни науки и заедно с прогностиката образуват отделна област от съвременната наука.

В обществените науки, където обектът на прогнозата може съществено да се мени в резултат от действие въз основа на решение, съобразено с прогнозата (което води до «самоосъществяване» или «саморазрушаване» на прогнозите), прогнозата не бива да се свежда до опити за безусловни предричания на бъдещото състояние на обекта, а добива формата на изследователски и нормативни разработки: в първия случай се има предвид условно продължаване на наблюдаваните тенденции в бъдещето с цел разкриване на перспективните социални проблеми, които подлежат на решаване със средствата за управление; във втория — желано състояние на обекта по предварително дадени критерии с цел разкриване на оптимални пътища за решаване на проблемите. Двете линии на разработките се прилагат успоредно с поставянето на цел, планирането, програмирането и проектирането, изобщо с управленческите решения, предшествуват ги, оценяват хода и последиците от тяхното изпълнение (или неизпълнение), обхващат области, които не им се подчиняват и имат за цел да повишат ефективността им чрез изработване на научни препоръки.

В общ вид С. п. се свежда до следните операции:

Ориентиране преди прогнозирането — определяне на обекта върху какво се прави изследване, на предмета (какво се изследва в обекта), на проблема (който трябва да бъде решен от изследването), на целта и задачите, на работните хипотези (които трябва да бъдат потвърдени или

оборени от изследването), на времето за осъществяване и преднина (за колко години са известни материалите, върху които се гради прогнозата, и колко, както се предполага, «ще се надникне в бъдещето»), на структурата, методите и организацията на изследването.

Изграждане на изходен (базов) модел на предмета за изследване в идеален вид чрез математически уравнения, а на практика чрез качествени и количествени показатели, които образуват динамични редове в основата на прогнозата.

Изграждане на прогностичен фон от пълни фактори, които определят развитието на обекта чрез обособяване на необходимия минимум фонов показател, намиращи се в корелация с профилните; тези данни се взимат от наличната литература, поръчва се разработването им от компетентни учреждения, постулират се като неизменни (или изменени по определени критерии).

Изграждане на изследователски модел — екстраполиране на изходните динамични редове за времето на предупреждаване на прогнозата с оглед данните на прогностичния фон.

Изграждане на нормативен модел — нормативно разработване на изходните динамични редове с оглед данните на прогностичния фон.

Верификация (проверка на достоверността) на данните от търсенето и нормативите, обикновено чрез още една анкета с експерти.

Изработване на препоръки за повишаване ефективността на управлението въз основа на съпоставяне данните от търсенето и нормативите.

С. п. се дели на текущо (оперативно), кратко-, средно-, дълго- и свръхдългосрочно. В първия случай се изследва перспективата, в продължение на която се очакват незначителни детайлни изменения на обекта, във втория — значителни количествени промени, в третия — значител-

ни количествени и отчасти качествени, в четвъртия — значителни качествени при възможност за някои количествени оценки, в петия — толкова значителни качества, че остава възможност само за общи качествени оценки. Продължителността на всеки етап от С. п. зависи от спецификата на обекта и е различна в различните отрасли. На практика С. п. се пригажда за удобство при работа към планирането на икономическото и социалното развитие. Така в СССР текущото С. п. обхваща обикновено близката година или сезон, краткосрочното — идната петилетка, средносрочното — петилетката, която е след нея, дългосрочното — една или две по-сетнешни петилетки, а свръхдългосрочното — извън тази граница.

В литературата се предлагат голям брой (до 150—200) методи за С. п. На практика се прилагат не повече от 15—20, в това число и няколко метода за очно и задочно, индивидуално и колективно анкетиране на експерти, за екстраполиране на динамични редове и прогностично моделиране (в широк смисъл, включително сценарии, матрици и т. н.). Няколко метода са събрани в методика с редица анкети с експерти и с използване на различни модели.

С. п. се извършва в специални научни учреждения от специални изследователски групи, които включват специалисти от различен профил, въоръжени с ЕИМ.

Съвременното С. п. трябва да се разглежда в контекста на историята на научното предвиждане, която се предшества от хилядолетна предистория (религиозно-есхатологични, утопични и идеалистически философско-исторически представи за бъдещето, които са стигнали отчасти до наши дни и играят определена роля в съвременната идеологическа борба). Появата на марксизма ознаменува преврат в представите за бъдещето, започна всъщност историята на

научното предвиждане, в хода на която марксизмът се обяви против идеалистическите схващания, както и против позитивизма, който отричаше възможността за научно предвиждане. Под влияние на тази борба през втората половина на XIX и началото на XX в. се появиха книги за перспективите на развитие на отделни социални явления (градостроителство, средства за транспорт и съобщения, здравеопазване, култура и свободно време, международни отношения и др.). Победата на социализма в СССР и решението на съветското правителство да се разработи дългосрочен план за развитие на страната издигнаха на ново стъпало дискусиата за възможностите на научното предвиждане и породиха през 20-те и началото на 30-те години обширна «литература за бъдещето». От средата на 30-те до края на 40-те години във връзка с Великата отечествена война тази тема отстъпи на заден план, но след това се възроди и през 50-те до 70-те години литературата растеше със значителни темпове, които се забавиха едва към края на 70-те години, когато беше постигнат определен «ефект на насищане». Този растеж бе свързан със зародилата се в края на 40-те години концепция за научно-техническата революция и социално-икономическите последици от нея, което събуди интерес към оценката на очакваните и желани изменения. Откриването на изследователска техника за търсене и на нормативи в края на 50-те и началото на 60-те години даде възможност да се получат големи печалби чрез оптимизиране на решенията с оглед резултатите от прогнозни разработки и доведе на Запад до «бум от прогнози» — до поява на стотици специални научни учреждения, заети със С. п. В идеологическо отношение това се означава с поява на буржоазната футурология, която се озсва от края

на 60-те и началото на 70-те години в продължителна криза поради изневялата се несъстоятелност на оптимистичните социално-икономически и политически прогнози и извънредната сериозност на разкритите глобални проблеми, които не подлежат на решаване при капиталистическия начин на производство. В СССР и другите страни от социалистическата общност С. п. се разви от средата на 60-те години насам във връзка с необходимостта от повишаване равнището на обосноваване на планирането и управляването на социалните процеси, от разширяване диапазона на планирането (по-широко включване в него наред с икономическите и на социални, екологични и градостроителни аспекти) и увеличаване времето на преднина на плановете (до 20 и повече години). Понастоящем С. п. в тези страни се върши от стотици научни учреждения, чиято работа се координира обикновено от академите на науките (в СССР такъв координационен център е Научният съвет на Академията на науките на СССР по проблемите на научно-техническото и социално-икономическото прогнозиране, подпомаган в работата му на обществени начала от Комитета за прогнозиране на научния прогрес при Всесъюзния съвет на научно-техническите дружества, където има специална комисия по проблемите на социално-икономическото прогнозиране). Значението на С. п. за повишаване равнището на управление беше особено подчертано на XXV конгрес на КПСС.

СОЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ — вж. *Емпирични социални изследвания*.

СРЕДНИ СЛОЕВЕ — класи и социални групи, които заемат междинно положение между двете основни класи, двата полюса в антагонистич-

ното общество (при капитализма — между буржоазията и пролетариата). Маркс сочеше, че при капитализма са налице «средни класи, които стоят по средата между работниците, от една страна, капиталистите и земевладелците, от друга...». (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 26, ч. II, с. 625)

Икономически, социално, политически и идейно С. с. не представляват едно цяло. Те са съвкупност от различаващи се помежду си групи, всяка една от които заема всеобщо място в класовата структура на обществото, като се намира между буржоазията и пролетариата. Както и капиталистите, дребната буржоазия от града и селото (занаятчии, дребни търговци, собственици на дребни предприятия, дребни и средни селяни и фермери) притежава частна собственост и подобно на работниците спада към трудещите се, живее главно от собствен труд, а не от експлоатация. Те са трудещи се — собственици. За разлика от капиталистите и дребните буржоа *интелигенцията* и *служещите* не са собственици. Те са трудещи се, наемни работници, както и работниците. Обаче много от тях не произвеждат принадна стойност, а живеят от дохода си, освен това те заемат своеобразно място в общественото разделение на труда като свързани с умствения труд, който буржоазията се стреми да използва против пролетариата. Прислугата и декласираните елементи също заемат отделно място между буржоазията и пролетариата.

При капитализма С. с. намаляват (главно дребната буржоазия), като попълват двете основни класи в капиталистическото общество, като същевременно в тях се предиват част от разорените капиталисти и част от работниците, които попълват редовете на интелигенцията и служещите. Поради това си смесен, междинен състав С. с. могат да бъдат съюзници и

на двете противоположни класи от капиталистическото общество.

В борбата за социализъм работническата класа разглежда С. с. като свои реални съюзници. При това за изработване на правилна стратегия и тактика спрямо тях първостепенно значение има съобразяването с обективно действащите тенденции в развитието на междинните слоеве, преценяването на тяхната роля и относителен дял в обществото и освободителното движение.

През периода на предмонополистичния капитализъм главен съюзник на *работническата класа* е дребната буржоазия, на първо място *селяните*. Това е най-масовият презсъщия период непролетарски слой трудещи се.

С преминаване на капитализма в монополистичния и държавно-монополистичен стадий намаляват числеността и относителният дял на дребната буржоазия от града и селото (особено на селяните), тъй като тя се разорява. Нарастват с огромни темпове числеността и относителният дял на интелигенцията и служещите. (Вж. Ленин, В. И. Събр. съч. Т. 7, с. 205.) В капиталистическите страни служещите и интелигентите наред със селяните, трудещите се дребни производители и занаятчиите стават масови съюзници на пролетариата, а във високо развитите капиталистически страни вследствие силното съкращаване числеността на дребната буржоазия те се превръщат все повече в главен съюзник на работническата класа.

Поради нееднородността на всяка една от влизашите в състава на С. с. група една част от тях групи свързват съдбата си с буржоазията, а другата — с пролетариата. Най-състоятелните сред дребната буржоазия се надяват да станат капиталисти и подкрепят буржоазията, а най-малко състоятелните, които са застрашени от разоряване, свързват

бъдещето си с работническата класа. Не по-малко социално разслояване се проявява сред интелигенцията и служещите. Както казваше Ленин, расте «тълпата от карьеристи и буржоазни наемници — доволната и спокойна «интелигенция», която е чужда на каквито и да било фантазии и добре знае какво иска». (Събр. съч. Т. 1, с. 284.) Същевременно се очертава либерална, радикална и пролетарска (социалистическа) интелигенция. При условията в съвременните капиталистически страни върхушката на интелигенцията и служещите (висши длъжностни лица и управляващи, политически дейци, висши чинове от армията, полицията, разузнаването и т. н.) се сраства с буржоазията, влива се в нея, фактически става нейна съставна част. Масата от наемните служещи и интелигенцията (обикновеното и средно звено) се приближават по условия на живот и труд и по съзнание до работниците, пролетаризират се, присъединяват се към работническата класа, стават трудно отделим от нея слой (макар и още да се различава от нея по място в общественото производство), а определена част от тях напразно се вливат в състава на работниците, тъй като придобиват свойства на работническата класа черти.

В резултат от тези процеси все по-малка част от С. с. остават верен и сигурен съюзник на буржоазията, все по-голяма част от тях застават на страната на пролетариата. Може да се каже, че сега С. с. вече не толкова увеличават социалната устойчивост и сила на «горните десет хиляди», както е било по времето на Маркс, колкото разширяват базата на революционната борба на пролетариата, спомогат за нарастване на неговата сила и могъщество. Както се отбелязваше на Международното съвещание на комунистическите и работническите партии от 1969 г.,

«сближаването на интересите на селяните, градските средни слоеве и интелигенцията с интересите на работническата класа, тяхното растящо сътрудничество водят до стесняване социалната база на властта на монополите. . .»

С. с. се запазват през *преходния период от капитализма към социализма* и представят несоциалистическите групи от трудещи се (дребна буржоазия, буржоазни и дребнобуржоазни специалисти), които заемат междинно място между победилата работническа класа и съборената, ала още пазеща се, още оказваща съпротива буржоазия. «. . . Селячеството, както и всяка дребна буржоазия изобщо, засема и при диктатурата на пролетариата средно, междинно положение. . .» (*Ленин, В. И. Съч. Т. 30, с. 102.*) С ликвидирането на буржоазията и преобразуване на селяните в социалистически труженици, с формирането на социалистическа интелигенция се утвърждава социалистическото единно общество на трудещите се, в което вече няма С. с. (Вж. *Социално-политическо и идейно единство на обществото.*) Социалистическите селяни, социалистическата интелигенция и служещи са в една редица и в тесен съюз с работническата класа. Тяхната съвкупност при водещата роля на работническата класа образува вътрешно единната *социална структура на социалистическото общество* и неговата социална основа. (Вж. също *Социално-класовите различия.*)

СРЕДСТВА ЗА МАСОВА ИНФОРМАЦИЯ И ПРОПАГАНДА — социални институции (печат, книгоиздателства, агенции по печата, кино, радио, телевизия и т. н.), които осигуряват събиране, обработване и разпространяване на информация в масов мащаб въз основа на закономерностите на обществото, в което

функционират. Масовата информация е предназначена за числено голяма, обикновено географски разпръснатата аудитория. Тя се отличава с бързина и редовност на разпространението ѝ, с практическа едновременност на нейното консумиране, с опосредствуван, донякъде стереотипен характер. Разпространяването на тази информация е неделима част от масовото духовно общуване на хората, което е възникнало на определено стъпало от развитието на човечеството като допълнение към непосредственото общуване между личностите.

Масовото общуване и неговите средства се появяват още в хода на формиране на капитализма, когато според Маркс и Енгелс «на мястото на старото местно и национално самозадоволяване и затвореност идва всеоткриваща размяна и всеоткриваща зависимост на нациите една от друга. Това единство важи както за материалното, така и за духовното производство». (Съч. Т. 4, с. 428.) Не техническите (както твърдят буржоазните социолози), а преди всичко икономическите и социалните фактори са изиграли решаваща роля в този процес.

Благодарение на това, че през ХХ в. се появили специални технически устройства, системи за бързо предаване на информацията, масовото общуване стана по-разгънато, многолико, превърна се във важен фактор на социално-политическото управление, фактор за разпространяване на културата, в мощно средство за въздействие върху съзнанието и поведението на хората. По природата си механизмът за масово общуване е предназначен за широко разменяне на информация в цялото общество. Обаче при условията на експлоататорския строй той не е в състояние да разкрие потенциалните си възможности. От самото начало буржоазията го използва в свой тясно класов интерес и днес го превърна в

средство за обработване на съзнанието и поведението на широките маси, в оръдие за идеологическа борба против социализма. Така възниква неразрешимото при капитализма противоречие между природата на средствата за масова информация и начина на използването им.

Само преминаването на тези средства в ръцете на целия народ открива простор за развиване на истински масово, при това в интерес на трудещите се духовно общуване. Докато при капитализма създаването на системата от средства за масова информация се извършва до голяма степен стихийно, в социалистическото общество то придобива планомерен характер. Социалистическият печат, кино, радио и телевизия са мощни средства за идейно-политическо възпитаване на трудещите се, за формиране на *комунистическа идеология* и морал у тях. (Вж. *Комунистически морал*.) Като оръдие за социален контрол върху мислите и чувствата на хората средства за масова информация при капитализма се използват за натрупване на широките слоеве от трудещи се на чужди за тях идеи и възгледи, за помрачаване на тяхното класово съзнание. При социализма целта на тези средства е друга: да помогнат на трудещите се да осъзнаят собствените си интереси, да спомагат за нарастване на тяхното самосъзнание, за приобщаването им към работите на обществото и възпитаване на инициатива и отговорност у тях. Социализмът осигурява достъп на целия народ до богатствата на културата (а не до нейни сурогати, ерзаци, което е характерно за *масовата култура* при капитализма) от миналото и настоящето. Поради това е и много важна ролята на печата, киното, радиото и телевизията при разпространяването на истинските културни ценности, в духовното развитие на личността, при освобождаването ѝ от отживелиците

от миналото, в нейното *естетическо възпитание*. Във връзка с извършващото се сега в обществото ускорено обновяване и натрупване на знания съществено се променя образователната функция на средствата за масова информация. Докато през 20-те и 30-те години те бяха използвани за ликвидиране на неграмотността и разпространяване на елементарни знания, днес те участвуват в непрекъснато разширяване на кръгозора, на повишаване образователното равнище на всеки член на обществото, което отговаря на изискванията на *научно-техническата революция*.

Коренната противоположност в характера и функционирането на средствата за масова информация от капиталистическото и социалистическото общество не означава, че е принципно невъзможно разменяне на информация между тях. Дейността на печата, киното, радиото и телевизията при капитализма е вътрешно противоречива, двойка: като свързани с интересите на експлоататорите те задоволяват същевременно и потребностите на обществото като цяло. Затова при условията на *мирното съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй* е възможно уреждане на взаимна размяна на информация. Тук основа трябва да бъдат принципите за неупотреба на сила или на заплаха със сила, за зачитане на суверенитета, ненамеса във вътрешните работи едни на друг, равноправие и взаимна изгода. Социалистическите страни се обявяват против това, взаимното общуване с помощта на средствата за масова информация да се използва за натрапване на чужди им идеи, да бъде свързано с пренебрегване на принципите и свободите, присъщи на социалистическия строй. В условията на развития социализъм благодарение на целенасочената дейност на партията въздействието на средствата за масова информация и пропа-

ганда върху развитието на икономиката, науката и културата, върху целия обществен живот, както посочи XXV конгрес на КПСС, нараства още повече. (Вж. XXV конгрес на КПСС. Доклади и решения, с. 103.) Тази нараснала роля е закрепена в Конституцията на СССР. Така правото на гражданите в СССР на ползване от постиженията на културата се осигурява по-специално от развитието на телевизията и радиото, на киногонздаването и периодичния печат. Осъществяването на гарантираните свободи на словото и печата бива осигурявано чрез широко разпространяване на информацията, благодарение на възможността за използване на печата, телевизията и радиото. (Вж. Конституция на СССР, чл. 50.)

СТИМУЛИ — вж. *Материални и морални стимули*.

СТРАТЕГИЯ И ТАКТИКА — вж. *Политическа стратегия и тактика*.

СТРУКТУРА НА ОБЩЕСТВОТО — вж. *Класова структура на буржоазното общество и Социална структура на социалистическото общество*.

СЪВЕТИ — избирани от целия народ органи на власт в СССР, най-представителни и масови организации, които съчетават черти на държавни органи и *обществени организации*; най-пълно въплъщение на демократичния характер на социалистическата държава.

С. са възникнали през 1905 г. като органи на въоръженото *въстание*, създадени в резултат от революционното творчество на народните маси, «като продукт на самотното народно творчество, като проява на активността на народа. . .». (*Ленин, В. И. Събр. съч. Т. 12, с. 299.*) Възникнали сред най-революционната класа — пролетариата, С. са се опи-

рали в развитието си върху все по-широки и по-широки маси и станаха организация на целия трудов народ. С. са организационна форма на *съюза между работническата класа и селяните* през всички етапи от развитието му, те са и организационна форма, в която е закрепено *социално-политическото и идейното единство на съветския народ*.

След завоюването на властта от пролетарната С. се явиха като държавна форма на *диктатурата на пролетариата*. Като най-демократични представителни учреждения на трудещите се. С създадоха върху развалините на старата държава нов апарат на властта. Тогава те придобиха ново качество: станаха не само обществена, но и държавна организация. Когато задачите на диктатурата на пролетарната бяха изпълнени, С. образуваха основата на *общонародната държава*.

Въз основа на мощното развиване на производителните сили и зрелите социалистически производствени отношения, въз основа на сближаването на всички класи и социални слоеве, на юридическото и фактическото *равенство* между всички нации и народности и братското сътрудничество помежду им в *развитото социалистическо общество* се формира нова историческа общност от хора — съветският народ. Затова в новата конституция на СССР съветите са определени като съвети на народните депутати, които образуват политическата основа на СССР и чрез които народът упражнява държавната власт.

Обстоятелството, че С. са едновременно органи на държавна власт и най-масова обществена организация, е тяхна основна особеност. Тук демократичното държавно начало се обединява с могъщото начало на самоуправлението. Така в С. получава израз ликвидирването на анта-

гонизма между общество и държава, закрепва се тяхното единство.

В СССР С. са единствени и пълноправни органи на власт. В центъра и по места те образуват единна система, чийто върховен орган и пълновластен носител на суверенитета на народа е Върховният съвет на СССР. Върховните органи на власт на СССР, на съюзните и автономни републики образуват органите за държавно управление: Министерския съвет на СССР и министерските съвети на съюзните и автономни републики. Органите за държавно управление са напълно отговорни и подотчетни пред органите на власт. В основата на изграждането на С. като органи на власт е принципът за *демократическия централизъм*. Дейността на С. е регламентирана от Конституцията и цяла редица държавно-правни актове.

С. са най-ярка изява на *социалистическата демокрация*. За периода, през който се изгражда комунизъмът, е характерно по-нататъшното демократизиране на С. в посока към развиване началата на самоуправление в тях, а преди всичко към развиване на демократичните принципи за изборност, сменяемост, подотчетност и гласност.

За разлика от буржоазния парламентаризъм, основан върху принципа за разделеност на властта, С. като органи на държавна власт са «работещи корпорации», т. е. те са едновременно и законодателни, и изпълнителни органи. Ленин виждаше тази им особеност не само в това, че изпълнителните органи от всички звена се формират от съответните С. и са напълно подотчетни на тях, но и в това, че самите депутати са длъжни да се занимават както с обсъждане и приемане на закони и решения, но и с изпълняването им. Ленин предвиждаше, че «по-нататъшното развитие на съветската организация на държавата трябва да

се състои в това, всеки член на съвета задължително да носи постоянна работа по управлението на държавата, наред с участието в събранията на съвета. . . » (Съч. Т. 27, с. 140.) Повишаването на ролята на депутатите и активизирането на дейността им е важна насока при по-нататъшното демократизиране на С. То се изразява в по-редовни отчитания на депутатите пред избирателите, в правото на избирателите на предсрочно отзоваване на депутатите, които не са оправдали доверието, в системното обновяване състава на С.

Основни форми за депутатска дейност са сесията на С. и работата в отрасловите постоянни комисии. Понастоящем постепенно се формират постоянните комисии като изпълнително-разпоредителни органи. В редица области, градове и райони някои функции на изпълнителните комитети са вече предадени на постоянните комисии. Правото на съветите да създават постоянни комисии е закрепено в новата конституция на СССР. Това дава възможност на С. да поемат все повече функциите не само във връзка с общото ръководене, но и във връзка с непосредственото управляване на различните области от обществения живот да прокарват по-последователно принципа за подотчетност на изпълнителните органи пред представителите и др. т.

С. са най-всеобхватната, масова и истински интернационалистична организация, те обединяват и представляват целия народ, цялото пълнолетно население, докато всички други организации включват в редовете си само част от гражданите. «Съчетавайки чертите на държавна и обществена организация — се казва в програмата на КПСС, — съветите все повече стават обществени организации с широко и непосредствено участие на масите в тяхната дейност». С. са среднища, около които се групират различните *самодейни организа-*

ции на населението — многоброен актив, върху който се опират в работата си и откъдето се попълват С.

СЪВЕТСКИ НАРОД — нова историческа, социална и интернационална общност от хора, възникнала в СССР въз основа на победата на социализма, преодоляването на класовите и националните антагонизми и сближаването на различните класи, социални групи, нации и народности в резултат от изграждането на *развито социалистическо общество* и утвърждаване на най-тясно, перушимо единство между всички класи и социални слоеве, всички нации и народности, на хармонични отношения помежду им. Това е социалистически съюз, един вид социална сплав на всички трудещи се от нашата страна, които образуват социалната основа на съветската многонационална *общонародна държава*. Важен признак на развития социализъм в нашата страна, отбелязваше Л. Брежнев, стана образуването на исторически новата социална и интернационална общност — С. и. Това означава, че решаващо значение в СССР постепенно придобиват общите, независещи от социалните и националните различия черти от поведението, характера и светогледа на съветските хора. (Вж. Ленинским курсом. Т. 6, с. 626.)

Икономическа основа на С. и. са *обществената социалистическа собственост* и *плановото народно стопанство* в цялата страна. Икономиката на СССР е единен високо развит народностопански комплекс, който е здрава материална основа за по-нататъшно заздравяване на социалното и интернационалното единство на С. и. С. и. се характеризира с еднаква по характер *социална структура* на развитото *социалистическо общество* и с неотклонно засилваща се социална еднородност. Политическа основа на С. и. е единната

съветска социалистическа многонационална общонародна държава — общо за представителите на всички съветски нации и народности социалистическо *отечество*. Държавно-правна форма е съветската съюзна федерация — Съюзът на съветските социалистически републики, който олицетворява държавното единство на С. н. Съветските хора от различните националности, както и представителите на различните класи и социални групи, са обединени в нова общност от марксистко-ленинската идеология, от социалистическото съдържание на националните култури и от единните цели и пътища за социално развитие — изграждането на комунизма.

Формирането на С. н. е продължителен, сложен и многостранен процес, който включва два основни етапа: *преходния период от капитализма към социализма*, в рамките на който се създават най-важните предпоставки и основи на новата историческа общност, и периода на изграждане на развития социализъм, когато настъпва непосредствено оформяне на тази общност. През различните етапи от развитието на съветското общество понятието С. н. имаше нееднакво съдържание. Пред победата на социализма то отразяваше главно държавното обединяване на трудещите се от СССР в рамките на съветската власт и върху основата на нейните принципи, което се опираше преди всичко върху политическото съзнание на челните работници начело с комунистите. Победата на социализма създаде основа за единство на цялото общество, защото сега зад това понятие стоеше общество на трудещите се, което се състои само от еднакви по характер социалистически класи и нации. В условията на развития социализъм става дума за С. н. като исторически нова общност от хора. Това отразява качествено новото равнище на единст-

вото и сплотеността на съветското общество, когато неотклонно и интензивно се разширяват и придобиват все по-голямо значение общите черти на съветските хора, които не зависят от тяхната социална и национална принадлежност.

С. н. е исторически нова по характер общност от хора, защото това е социалистическа по природа общност, породена от новата формация, възникнала като закономерен резултат от социалистическото преобразуване на всички класи и нации, на всички страни от обществения живот върху вътрешно присъщите на социализма пачала на *коллективизма*. С. н. е по-широка общност, отколкото отделна класа или нация, т. е. междукласова и международна (многонационална, интернационална) общност. С. н. се характеризира с невиджана в историята дълбочина, устойчивост и здравина на социалните (междукласови, международни и междуличностни) връзки, определяни от единните основни цели и интереси на влизащите в тази общност класи, нации и хора. Образоването на С. н. е качествено нов етап по пътя към осъществяване на комунистическия идеал за единно човечество, което не познава нито класи, нито национални различия.

С. н. е органично единство и хармонично съчетаване на общото, всенародното, интернационалното и особеното, специфично класовото, националното при водеща роля на общосъветското, интернационалното. Затова образуването на тази общност не бива да се разглежда като изчезване на класите и постигане на пълна социална еднородност на обществото или като сливане на нациите и образуване на «единна съветска нация». В доклада си «За проекто-конституцията (основния закон) на СССР и резултатите от общонародното ѝ обсъждане» Л. Брежнев посочи, че е погрешно разбирането на С. н. ка-

то единна съветска нация. (Вж. Ленинският курсом. Т. 6, с. 525.)

Образуването и развитието на С. н. са резултат от взаимодействието на два основни процеса в социалното развитие на социалистическото общество — на свободно и всестранно развитие на всяка класа и всяка нация и на тяхното все по-пълно и тясно сближаване. Общосъветско и класово, интернационално и национално не само не си противостоят в С. н., но и успешно се допълват и обогатяват едно друго.

Особено важна и най-обща закономерност в развитието на С. н. е по-нататъшното заздравяване на неговото монолитно социално и интернационално единство. В основата му се намират неотклонното сближаване на всички класи и социални групи от съветското общество, засилването на социалната му еднородност (вж. *Социално-класовите различия и Социално-политическо и идейно единство на обществото*) и интернационализирането на всички страни от живота на съветските нации и народности. (Вж. *Национални отношения при социализма и Дружба между народите*.)

Интернационализирането на всички страни от живота на съветските нации и народности е закономерен прогресивен процес, който произтича преди всичко от материалните условия за изграждане на социализма и комунизма в една многонационална страна. Огромният обем на задачите, решавани при изграждането на социализма и особено на комунизма, бързото нарастване на производителните сили, които надрастват все повече рамките на отделните национални райони, невиджаните мащаби на стронтелните обекти, социалистическото разделение на труда и други фактори определят обективната необходимост от задълбочаване и разширяване на сътрудничеството и взаимното подпомагане на всички

съветски нации и народности, от обединяване на техните творчески усилия, материални и трудови ресурси при решаване на общонародните задачи. Засилването на подвижността на населението води до нарастване на неговата многонационалност във всички съветски национални републики и области.

Преданост към комунизма, съветски патриотизъм и *социалистически интернационализъм*, висока трудова и обществено-политическа активност, социалистически колективизъм и другарска взаимопомощ, непримиримост към експлоатацията и потисничеството, към националната и расовата омраза, към враговете на мира, дружбата и свободата на народите, класова солидарност с трудещите се от всички страни — такъв е непълният списък на най-важните общи черти от духовния облик на съветските хора. На съветските хора не е чуждо чувството за национална гордост. Обаче това чувство не е ограничено у тях с тесните рамки само на собствената нация, то е много по-широко и по-дълбоко, защото включва преди всичко чувството на любов и гордост за общата многонационална социалистическа родина.

По примера със С. н. личат закономерностите и пътищата за постепенно преодоляване на класовите и националните различия. Пътят към единното безкласово и безнационално комунистическо човечество минава не през механично отхвърляне на класовите и националните форми на обществен живот, а през пълно използване на техните потенциални възможности, през всемерно разкриване и синтезиране на по-високо равнище всичко най-добро и прогресивно, което е присъщо на всяка класа и всяка нация. Този процес няма нищо общо нито със социалното нивелиране, нито пък с денационализиране на обществения живот, както бива нередко рисуван той

в кривото огледало на буржоазната и ревизионистична пропаганда. С. е една от преходните общности от хора по пътя от класовите и национални общности към бъдещата световна, общочовешка общност при условията на победилния комунизъм.

СЪВРЕМЕННА ЕПОХА — епоха, чието основно съдържание е преходът на човечеството от *капитализма* към *социализма*; епоха на борба между двете противоположни обществени системи (вж. *Борба между двете социални системи*), на *социалистически* и *националноосвободителни революции*, на крах на *империализма* и ликвидиране на *колониалната система*, на преминаване на все по-нови народи по пътя на социализма и тържеството на социализма и комунизма в световен мащаб. В центъра на С. е. са международната *работническа класа* и нейното главно завоевание — *световната социалистическа система*.

С. е. се откри с главното събитие през ХХ в., което промени из основни хода на развитието на цялото човечество — победата на Великата октомврийска социалистическа революция, която за първи път в историята разцепи света на две противоположни обществени системи — капитализма и социализма, и по този начин сложи началото на краха на капитализма и утвърждаването на социализма. «Унищожаването на капитализма и на неговите следи, въвеждането на основите на комунистическия ред — писа след Октомври Ленин — образува съдържанието на започналата сега нова епоха на световната история.» (Съч. Т. 31, с. 399.) С. е. е преходна по характер, тъй като нейно основно съдържание е сменянето на една обществено-икономическа формация от друга. Тя е революционна по същност епоха, защото въпросното сменяне се извърш-

ва върху основата на социалистическата революция.

Историческите рамки на С. е. се определят от развитието на *световния революционен процес* — от първата победоносна социалистическа революция през октомври 1917 г. до победата на социалистическата революция в световен мащаб. В рамките на С. е. трябва да се различават по-тесни исторически периоди или етапи, които отразяват определени стъпала при изменянето на съотношението на силите между капитализма и социализма, при стесняването на капиталистическия свят и разширяването на социалистическия свят. Тези етапи на С. е. съвпадат в основни линии с етапите от *общата криза на капитализма*.

Със същността на С. е. е неразривно свързано и нейното основно противоречие — противоречието между социализма и капитализма. То е развитие, по-високо стъпало на противоречието между труда и капитала, явявайки се като противоречие между господстващата в една част от света работническа класа и господстващата в другата част от света буржоазия. През С. е. класовата борба се издигна до междудържавното равнище на борбата между двете противоположни обществени системи, а съвместното съществуване на държавите, които спадат към тези системи, е специфична форма на класовата борба между социализма и капитализма. (Вж. *Мирно съвместно съществуване*.) Основното противоречие през С. е. не е частично, локално противоречие, което засяга само отделни страни или групи страни, а всеобщо, световно, глобално противоречие, присъщо на съвременното човечество като цяло. То има всеобщи характер, пронизвайки всички сфери на обществения живот: икономиката, политиката и идеологията. Неговото развитие и разрешаване оказват сериозно, не-

посредствено, определящо влияние за развитието и разрешаването на всички други противоречия и проблеми на С. е. «...Взаимните отношения на народите, цялата световна система от държави — отбелязваше Ленин — се определят от борбата на неголяма група империалистически нации против съветското движение и съветските държави, начело на които стои Съветска Русия. Ако ние изпуснем това изпредвид — не ще можем да поставим правилно нито един национален или колониален въпрос, та ако ще да се касае и за най-отдалечено кътче в света. Само като се изхожда от тази гледна точка, политическите въпроси могат да бъдат правилно поставени и разрешени от комунистическите партии както в цивилизованите, така и в изостаналите страни.» (Съч. Т. 31, с. 234.)

Съществен признак на С. е. е възникването на мощен антиимпериалистически поток, в който се сливат трп главни революционни сили в наше време: борбата на народите от социалистическите страни за изграждане на социализма и комунизма, революционната борба на работническата класа в капиталистическите страни (вж. *Класова борба при капитализма*) и националноосвободителното движение. Борбата на международната работническа класа определя по решаващ начин характера на епохата. Този характер се определя и от развитието на противоречието между империализма и народите, които се борят за унищожаване на колониализма и всички последици от него, на противоречието между монополистичните, милитаристични кръгове, които кроят планове за война, и силите, които се борят за мир. С. е. е епоха на борба «за освобождение на народите от империализма, за прекратяване на войните между народите, за събаряне господството на капитала, за со-

циализма». (Ленин, В. И. Съч. Т. 28, с. 165.)

Дълбокото анализиране на същността на С. е. има принципно методологично значение за правилното разбиране на по-частните проблеми в наше време, за оценяването на мястото и ролята на всяка една от движещите сили на световния революционен процес, за изработването на научнообоснована *стратегия и тактика* на международното комунистическо и работническо движение. Както сочеше Ленин, «само на тази база, т. е. като се вземат под внимание на първо място основните черти на различното между разните «епохи» (а не между отделни епизоди от историята на отделни страни), можем правилно да построим своята тактика; и само познаването на основните черти на дадена епоха може да послужи като база за вземане под внимание по-детайлните особености на една или друга страна». (Съч. Т. 21, с. 136.)

Въпросът за същността на С. е. е предмет на остра идеологическа борба. Повечето буржоазни идеолози вече не са в състояние да отричат динамизма на нашата епоха, но класовата ограниченост не им позволява да признаят историческата истина, че светът върви към пълен крах на капитализма и световно тържество на комунизма. Оттук и многобройните опити да се представи работата по такъв начин, че същността на С. е. се състояла в трансформиране на стария, традиционен капитализъм в «общество на всеобщо благоденствие», оттук и разпространяването на концепции в съвременната буржоазна социология за «конвергенция», за «еднино индустриално общество», «постиндустриално общество» и др. Обаче класовата подложка на тия схващания е съвсем очевидна: да се изопачи характерът на С. е., да се скрие обективната световноисторическа необходимост от замсяване на

капитализма със социализъм. Светът върви към епоха, когато социализмът в една или друга негова конкретна, историческа обусловена форма ще стане всеобхватна обществена система на Земята, посейки мир, свобода, равенство и благополучие на цялото трудово човечество.

СЪЗНАНИЕ — вж. *Социалистическо съзнание*.

СЪЮЗ МЕЖДУ РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА И СЕЛЯНИТЕ — отделна форма за класово сътрудничество между двете трудещи се класи в борбата за събаряне на капитализма и изграждане на комунистическото общество. Възникването и укрепването на този съюз е обусловено от основните интереси на същите класи, представлява обективна историческа закономерност.

Още Маркс и Енгелс стигнаха до извода, че предстоящите революции могат да бъдат успешни само при подкрепяне акциите на пролетариата от *селяните*. Само в такъв случай *«пролетарската революция — подчертаваше Маркс — ще получи она хор, без който нейното соло във всички селски страни ще се превърне в лебедова песен»*. (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 8, с. 604.)

Съюзът на «селската война» с революционното работническо движение, за възможността за който писа Маркс, започна да се създава в революцията от 1905—1907 г. в Русия. Напълно той бе осъществен в хода на Великата октомврийска социалистическа революция. Ленин разглеждаше формирането и укрепването на този съюз като диалектически процес, който мени съдържанието си при прехода от един етап в борбата за комунизъм към друг. През етапа на буржоазнодемократическата революция *работническата класа* действа заедно с всички селяни като цяло. През етапа на

социалистическата революция неин съюзник е «широката, броящата много десетки милионя, съставлящата грамадното мнозинство от населението маса на полупролетарското и отчасти на дребноселското население. . .». (Ленин, В. И. Съч. Т. 23, с. 334.) Ленин подчертаваше, че съюзът на работническата класа с трудещите се селяни определя съдбините на революцията, а след победата ѝ става висш принцип на *диктатурата на пролетариата*.

Наличието на нерушим съюз между тези класи осигури осъществяването на коренни социални преобразования, които доведоха до победа на социализма, определиха цялото развитие на СССР. Съюзът на работническата класа и колхозните селяни издържа суровите изпитания през годините на Великата отечествена война. Благодарение на него можаха да се постигнат големи успехи в развитието на икономиката и културата на страната, да се повиши жизненото равнище на народа.

Главна основа за укрепване на взаимовръзките между работници и селяни, икономическа база на съюзим е единната *обществена социалистическа собственост*. Все по-тясно се сплотяване на работническата класа и колхозните селяни се определя от постепенното сближаване формите на социалистическа собственост, а по-специално на по-нататъшно концентриране на колхозното производство, от повишаването на равнището на обобществяване на колхозно-кооперативната собственост въз основа на разширяване на междуколхозните връзки, от създаването на аграрно-промишлени объединения и др. т. (Вж. *Социалистическа собственост*.) На свой ред по-нататъшното развитие на социалистическото производство, изграждането на материално-техническата база на комунизма, усъвършенствването на отношенията между града

и селото (вж. *Различия между града и селото*), между промишлеността и селското стопанство, държавния и колхозно-кооперативния сектор от производството е възможно само върху основата на съюза между работническата класа и кооперативните селяни.

Този съюз се разви и укрепна още повече в социалистическото общество и продължава да играе ролята на социално-политическа опора на нашата държава. Член 19 от Конституцията на СССР провъзгласява: «Социална основа на СССР е нерушимият съюз на работниците, селяните и интелигенцията». Той е важно средство за укрепване и разгръщане на *социалистическата демокрация*. Опирайки се върху съюза на работническата класа, колхозните селяни и интелигенцията, върху водещата роля на работническата класа в него, комунистическата партия успешно решава през съвременния етап не само политически и икономически, но и социални, идеологически и културно-възпитателни задачи. Те са свързани с повишаване културата на производството и битата на село, с нарастване на материалното благосъстояние на неговите труженици, с формиране на комунистически светоглед, комунистическо отношение към труда у тях. Съюзът на работническата класа, колхозните селяни и народната интелигенция при ръководната роля на работническата класа стана здрава, нерушима основа на създадената в СССР нова историческа общност — *съветския народ*. В условията на развития социализъм съюзът между работническата класа, колхозните селяни и интелигенцията е основа на *социално-политическото и идейно единство* на съветското общество,

на *дружбата между народите* в СССР, той подхранва съветския патриотизъм. Принципите на съюза между работническата класа и селяните, които издържаха историческата проверка и се развиват постоянно в СССР, станаха основа за изграждане на новото общество в другите социалистически страни. Този съюз е ядро на по-широкия съюз на работническата класа с всички непролетарски трудещи се слесове от обществото. (Вж. *Средни слоеве*.) Опитът на Съветския съюз и другите социалистически страни потвърди марксистко-ленинското положение, че съюзът със селяните е необходимо условие за изпълняване от работническата класа на нейната световно-историческа роля. «... съюзът между работническата класа и селяните се осъществява трудно, но във всеки случай е единственият непобедим съюз срещу капиталистите». (*Ленин, В. И. Съч. Т. 30, с. 121.*) Затова жизнените интереси на всяка социалистическа страна изискват всемерно укрепване на този съюз, все по-тясно сплотяване на селяните и интелигенцията около работническата класа и нейния боен авангард — комунистическата партия. Комунистическата партия действа като ръководна и направляваща сила в политическото сътрудничество между работниците и селяните, чиято цел е изграждането на безкласовото комунистическо общество. «Създаденият в СССР нерушим съюз на работниците, селяните и интелигенцията — отбелязва Л. Брежнев, — на всички работници на физическия и умствения труд е най-важен източник и гаранция за по-нататъшните успехи на комунистическото строителство». (*Ленинским курсом. Т. 6, с. 626.*)

ТЕХНОКРАТИЧНИ ТЕОРИИ ЗА ОБЩЕСТВОТО — концепции, в които от позиции на буржоазния светоглед се описва развитието на капиталистическото общество въз основа на научно-техническия прогрес. Генезисът на сегашните вулгарно-техницистични схващания за общественото развитие е свързан със зараждането на буржоазния прогресизъм. Изследователите-марксиста характеризират възникналите още през епохата на Просвещението буржоазни представи за напредъка, който бил възможен само върху базата на разцвет на науката и техниката чрез заздравяване на капиталистическите обществени отношения. Патосът на разума, на знанието и основаният върху тях прогрес е бил изразен най-пълно и последователно в идеологията на Просвещението. Извънвременната, извънисторически схваната, винаги тъждествена на себе си «разумност» противно на «заблудите», «страстите» и «тайнствата» се разглеждаше от пропросветителите като универсално средство за усъвършенстване на обществото. Прогресът се осмисля от тях като резултат от разпространяване на истински, рационални идеи, които постепенно премахват загадките и чудесата на света, произвайки го със светлина на разумността. Този подход към оценяването на общественото развитие започва по-късно, с изгубване от буржоазията на пейната прогресивна историческа роля, започва да се изражда в апологетичната «прогресистка» концепция с характеристиката за нея представа за науката (а после и за техниката) като единствено и всесилно средство за разрешаване на всякакви човешки проб-

леми и постигане на социална хармония по пътищата на рационално проектиран световен ред. Възникналата впоследствие стереотипна представа за «техническа рационалност» (разработена от М. Вебер), дето била органично присъща на буржоазната цивилизация, е съдействувала активно за по-сетнешното оформяне на сциентистки, т. е. свързани с науката илюзии. В буржоазната социология от ХХ в. са се създавали различни течения, изучаващи «метафизиката на техниката», което също така укрепвало идеологията на индустриализма.

Научно-техническата революция, която започна в средата на нашия век, породила на Запад илюзии, че развитието на техниката може да спаси капитализма от историческата му съдба, предначертана от обективните закони за развитие на обществото, да премахне присъщите му социални язви и противоречия. Растежът на икономиката в големите буржоазни страни, предизвикан от временното стабилизиране на стопанството, укрепил тази представа в съзнанието на някои слоеве от капиталистическото общество. Постепенно през 50-те и 60-те години се оформила тъй нар. технократични утопии.

Гносеологичните корени на идеологията на технократизма са свързани с философията на позитивизма, който гради изводите си върху основата на емпирични данни, получени от природните и техническите дисциплини. При това той отхвърля единната теория за общественото развитие, залага на множество «истини». Технократичните схващания изразяват в наши дни интересите на господстващата буржоазия, както

и на широк слой «капитани и шурманни на индустрията», т. е. менаджери, специалисти и т. н. Тъкмо тия социални групи образуваха основата на новия идеологически курс.

Технократичните концепции за обществото получиха най-пълно развитие в трудовете на Р. Арон, З. Бжежински, Д. Бел, Х. Кан, У. Ростои и Ж. Фурастие. При всички индивидуални различия между технократичните версии всички те се опитват да установяват непосредствени връзки между научния прогрес и развитието на обществото, да пренасят праволинейно икономическите закономерности върху идеологическите, политическите и социално-психологичните процеси. Отначало буржоазните социолози се стремяха да опишат социалните последици от индустриализма. Това доведе до поява на редица специфични схващания — за «индустриално общество» (Дж. Голбрайт) и за «деидеологизацията» (Р. Арон, Д. Бел, Е. Шила и др.), които образуваха основата на технократичната идеология. След това буржоазните изследователи пристъпиха към обосноваване на по-разгъната философия на историята, насочена срещу научния комунизъм.

Буржоазните апологети абсолютизират техническия прогрес, свеждат производителните сили до техниката, а производствените отношения — до технико-организационните структури. Те градят разсъжденията си върху модела за тъй нар. «технологично общество». Към тая социална организация буржоазните социолози причисляват високоразвитите страни на Запад, както и Япония. Предполага се, че другите страни щели да тръгнат неминуемо по същия път, по който вървят днес тези държави. Според буржоазните социолози основна особеност на «технологичното общество» било това, че неговата природа, развитие се определят не-

посредствено от състоянието на производителните сили, извън връзката им с отношенията на собственост, с производствените отношения. Именно техниката, материалното производство обуславяли, както смятат те, всички социални фактори, а в резултат от това производителните сили пораждали автоматично, стихийно нови обществени отношения. За това нещо спомагало проникването на науката и техниката във всички сфери на социалната организация.

Основавайки се върху таква разбиране за закономерностите на социалното развитие, буржоазните автори открояват в историята на човешкото общество три стадия: «традиционно, аграрно» общество (така те означават феодализма), «индустриално общество» (под това понятие те обединяват капитализма и социализма) и «постиндустриално общество» (фактически става дума за някакъв си «обновен» капитализъм). Последният стадий се разглежда като непосредствено продължение на предишния, като негова нова фаза. Както твърдят западните автори, тя не подлежала на заместване, понеже включвала най-съществените постижения на обществения прогрес.

Нерядко буржоазните апологети означават социалните последици от научно-техническата революция с термина «модернизация». В това понятие се влага широко и до голяма степен абстрактно съдържание. Често пъти става дума за това, че изостаналите в икономическо отношение страни трябвало «да се цивилизоват», т. е. да приемат такъв начин на живот, който е присъщ на индустриално развитите капиталистически страни. Всички тези изменения се схващат като настъпващи върху базата на техническия прогрес. При това социалната революция се смята или за изключение, или за частен случай от общото «модернизирание». Привържениците на тая концепция

(Р. Такър, М. Халпърн и др.) се мъчат особено активно да приложат тази методология пряк анализа на социалните перспективи на освободените страни. Тази империалистическа тенденция личи по-определено в схващането за «уестърнизация» (Д. Лернър и С. Липсет), чиято същина се свежда до това, че неевропейските народи трябвало да тръгнат по пътя на капиталистическо развитие.

Според социолозите-привърженици на технократичната ориентация съвременният свят се намирал в стадий на превръщане на «индустриалното общество» в общество на бъдещето. Във всичките си «разновидности» то представлявало модернизиран и реформиран капитализъм, на който било присъщо максимално развитие на системата за управление, на *автоматизацията и социалното планиране*, както и на индустрията за развлечения и за свободното време. През последните години тия прогностични изследвания се допълват с анализиране на духовни процеси — на идеологията (Е. Винер), културата (Д. Бел) и масовата информация (М. Маклюън). Буржоазните изследователи си представят преминаването към «постиндустриално общество» по различен начин. Д. Бел го описва като плавна еволюция на «индустриалния капитализъм». А. Тофлър смята, че новото общество щяло да бъде резултат от икономически и политически бури и катаклизми, разтърсващи империализма. Един от вариантите на «постиндустриалното общество» е концепцията за «технотронното общество», разработена от З. Бжежински в книгата му «Между два века. Ролята на Америка през технотронната ера» (Ню Йорк, 1970 г.).

Отхвърляйки марксистското учение за общественно-икономическите формации, буржоазните социолози зоват масите към съюз с господствава-

щата буржоазия, която прокарвала според тях важни мероприятия, осъществявайки техническа модернизация, внедрявайки електронноизчислителна техника и т. н. Те предлагат също отказ от «идеологическия фанатизъм», под което подразбират растящото класово самосъзнание на масите. Още в началото на 70-те години Т. т. о., в това число и постиндустриализмът, започнаха да губят влияние под въздействие на разширяващата се криза на икономиката, политиката и културата.

ТРЕТИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ — вж. *Комунистически интернационал*.

ТРОЦКИЗЪМ — враждебно на марксизма-ленинизма дребнобуржоазно опортюнистично идейно-политическо течение. То е възникнало през 1903 г. като реакция срещу ленинския етап в развитието на марксизма, срещу раждането на революционна партия от нов тип в Русия и отразявало настроението на известна част от дребнобуржоазната градска интелигенция, която е клоняла към словесна революционност, но стояла настрана от класовите битки и пропагандирала капитулантски възгледи по всички основни въпроси на революционната борба. Т. е прикривал опортюнистичната си, меншевишка същност със словесна привързаност към марксизма, опитвал се да изопачи Лениновото учение и да го подмени с възгледите на Троцки. В методологично и гносеологично отношение за него са характерни краен субективизъм и волюнтаризъм, груб схематизъм и софистика.

Идеологическа основа на Т. стана «теорията за перманентната революция», която, паразитирайки върху издигнатата от Маркс и Енгелс идея за *непрекъснатата революция*, бе насочена против Лениновото учение за прерастване на буржоазнодемократическата революция в социали-

стическа. За тая «теория» са характерни: неверие в способността на работническата класа да сплоти около себе си съюзниците, отричане на революционната роля на селяните, авантюристичен стремеж да се ускори революцията, да се прескочат незавършени нейни стадии, отричане на общодемократичните движения, нагласа към разпалване на «революционни войни» и отричане на възможността за изграждане на социализма в една страна; през 20-те и 30-те години същата «теория» бе допълнена с още един съществен елемент — груб антисъветизъм, стана платформа за обединяване на най-разнолики антисоциалистически сили. Т. имаше пренебрежително отношение към революционните възможности на работническата класа в Русия (тя бе обявена за «недостатъчно подготвена» за довеждане на революцията докрай) за селяните (те се смятаха за реакционна сила, която щяла непременно да «ударя в тил» пролетариата) и за демократичния етап от революцията (борбата за демокрация беше за Т. «изминат етап на пролетарското движение»). Волунтаристичните положения на Троцки за прехвърляне на революцията от една страна в друга изключваха възможността за щогоде продължително съвместно съществуване на държави с различна социална система. През последните години от живота на Ленин и особено след смъртта му Троцки почна фронтална атака срещу ленинизма, опитвайки се да го подмени с Т. Той изопачаваше историята на Октомврийската революция и принизяваше ролята на партията и Ленин. Едновременно с това Т. се мъчеше да подкопае единството на партията, провъзгласявайки свобода на фракциите и противопоставяйки младежта на постарото поколение. След като не намериха подкрепа в партията, троцкистите започнаха да създават не-

легални групи, да прилагат нелегални методи за борба. На XV конгрес на партията през 1927 г. Т. бе окачествен като «оръдие на трета сила против режима на пролетарската диктатура», а принадлежността към Т. беше призната за несъвместима с членството в партията. През февруари 1928 г. XI пленум на Изпълнителния комитет на Коминтерна (а след това и VI конгрес на Коминтерна) одобри решенията на конгреса и обяви принадлежността към Т. за несъвместима с членуване в Комunistическия интернационал.

По-нататъшната история на Т. е вече антикомунистическа и антисъветска борба на малки групи, които се намират извън организираното работническо движение. Троцкистският «IV интернационал» (учреден през 1938 г.) зовеше към сваляне на политическия строй в Съветския съюз, сеще капитулантски настроения за безполезност на борбата за мир и демокрация, отричаше освободителния характер на борбата с фашизма и се обявяваше против създаването на антихитлеристка коалиция и единен антифашистки фронт. По тоя начин Т. се дискредитира още повече, разпаднаха се много негови групи. Известно съживяване на Т. се наблюдава през 60-те и 70-те години, което се обяснява с негово паразитиране върху склонността към лъжереволуционност, към левичарска фразеология у част от въвличаните в антинимпериалистическото движение непролетарски слоеве, както и със стремеж на идеолозите на *антикомунизма* да го използват в борбата против силите на социализма. От полза за Т. се оказва разколническата, подривна дейност на маонистите, които застъпиха по редица въпроси становища, близки в едно или друго отношение до троцкистките. В организационно отношение съвременният Т. е представен от седем съпернически помежду си международни групи-

ровки, всяка една от които претендират за право да се наричат «IV Интернационал».

Съвременният Т. действа като антисоциалистическо течение. Той засили реакционното съдържание на идеята на Троцки, че била невъзможна победа на социализма в една страна. Както твърдят троцкистите, след като е взел властта, пролетариатът от една страна или група страни не могъл да изгради и дори не трябвало да гради социализма, а бил длъжен да поема курс към световна революция, без каквато пролетарската държава била обречена на изграждане. Троцкистите обявиха победилния социализъм за «общество от преходен период», а социалистическите държави — за «работнически държави», едни от които вече се били изродили, а други се намирали в стадий на изграждане. Всички съществуващи троцкистки групировки се нахвърлят върху водената от социалистическите страни политика на мирно съвместно съществуване на държавите с различен социален строй, върху всякакви действия, които водят до смекчаване на международното напрежение, до развиване на международно сътрудничество. Макар че Т. жонглира с приказки за световната революция, той продължава да се придържа към курса за разединяване на революционните сили както в цял свят, така и в отделни страни под предлог, че едно обединяване на революционните потоци в наше време било ги отвличало от задачата за събаряне на капитализма. Троцкистите клеветят работническата класа от капиталистическите страни, заявявайки, че

била «пасивна» и «деморализирана». При това, влизайки в противоречие със схващанията на Т. отпреди войната, едни троцкистки групи търсят революционен авангард сред селяните от развиващите се страни, а други — сред настроената ляворадикално младеж. Както и по-рано, Т. сее съмнения във връзка с необходимостта от масови действия на трудещите се за общодемократични искания, отнася се враждебно към създадените форми на класова борба, като проповядва или «революционно безделье» чрез обещаване на скорошен революционен «ден хикс», или безсмислено превратаджийство и авантюризм. През втората половина на 70-те години в Т. се засилва и реформисткото крило. Т. е космополитичен, той порицава курса към подготвяне на социалистическа революция съобразно с националните и исторически условия в отделните страни. Фактически Т. подменя борбата против империализма с борба срещу авангардните революционни сили в наше време, срещу комунистическите партии, преследвайки целта да разоръжи идейно и организационно пролетариата. Той издирва нови похвати за подривна антиреволюционна дейност, като взема на въоръжение тактиката на тъй нар. центризм, т. е. замаскирано, двулично проникване в масовите демократични организации с оглед подкопаването им отвътре. Комунистическите партии разглеждат борбата с Т. като своя важна идеологическа задача.

ТРУД — вж. *Комунистически труд. Умствен и физически труд.*

У

УМСТВЕН И ФИЗИЧЕСКИ ТРУД — исторически създадени видове човешка дейност.

Възникналото на определено съпало от развитието на обществото обществено разделение на труда намира изява и завършек в деленето на У. и Ф. т., сиреч в обособяване на социални групи, за всяка една от които е закрепен само един от тези видове труд. «Разделението на труда става действително разделение — пише Маркс — едва от момента, когато се появява разделението на материалния и духовния труд». (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 3, с. 32.) За разлика от буржоазната идеология, която извежда различията между социалните групи, заети с У. и ф. т., от вродени — духовни или биологични — различия (различно устройство на мозъка, различна телесна организация), при обясняване на разделението на У. и ф. т. Маркс изхожда от нуждите на общественото производство. Докато през първия стадий от съществуването на човешкото общество няма разрыв между духовната дейност и нейното материално осъществяване, а производството на идеи, на съзнание е непосредствено преплетено с материалната дейност, по-сетнешното развитие на обществото води до отделяне на духовната дейност от материалното производство като до необходимо условие за повишаване производителността на труда, т. е. за развиване на самото производство. «Както в системата на природата главата и ръцете са неразделни, така и трудовият процес обединява умствения и ръчния труд. По-късно те се разделят до враждебна противоположност». (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 23,

с. 514.) В класоантагонистичното общество разделението на У. и ф. т. се явява като социална противоположност, тъй като умственият труд обикновено става привилегия на господстващите класи. Тази противоположност се задълбочава при капитализма, за който са характерни паразитизъм на върхушката от господстващата класа и възникване на многобройна социална група от хора, заети с умствен труд. (Вж. *Интелигенция*.) Служейки на нуждите на капиталистическото производство, трудът на тази група хора става средство за експлоатиране хората на физическия труд, макар че и самият той е обект на експлоатация на господстващата класа. Противоположността между У. и ф. т. се отразява отрицателно върху развитието на индивида. Както пише Маркс, пролетариат не се утвърждава, а се отрича в труда си, не развива свободно своята физическа и духовна енергия, а изморява физическата си природа и разрушава духа си. При условията на господство на частната собственост се развива едностранчиво не само работникът на физическия, но и работникът на умствения труд. Ограничаването на работника на умствения труд в тесния кръг на професионални занимания води до това, че той, както и физическият работник, губи всъщност представата за съдържанието и крайния резултат на своята дейност. Разгръщането на *научно-техническата революция*, механизирването и *автоматизацията* на производството водят до изменение характера на труда, предвиждат овладяване на научни знания от работника, в неговата дейност нараства дялът на

умствения труд. Обаче интензификацията, а следователно и експлоатацията на труда се засилва в капиталистическото общество. Макар че капиталистът е заинтересуван в по-голяма степен от интелектуалното развитие на работника, то го интересува не само по себе си, а само в онази степен, в която то му позволява да получава печалба. Интелектуализирането развива у работника само способностите, чрез които той се включва в производство. По такъв начин макар и съвременното равнище на развитие на производителните сили да създава условия за сближаване на У. и ф. т., противоположността между тях се унищожава едва когато бъде ликвидирана частната собственост, а резултатите както от материалната, така и от духовната дейност на хората се поставят в служба на интересите на цялото общество. Като показва историческата неизбежност на разделението на У. и ф. т., Маркс разкри и историческата неизбежност на унищожаването му и необходимостта му за по-нататъшно развиване на производството, когато става неизгодно използването на човека като субект на едностранен — умствен или физически — труд, изпълняването на еднообразни машинни функции от него, в което той може да бъде заменен от много по-производителната в това отношение машина. Пътят към този процес се открива от *социалистическата революция*. Ликвидирайки противоположността между У. и ф. т., унищожавайки частната собственост като условие за експлоатирането на работниците, в това число и въз основа на присвояване от капиталистите резултатите от дейността на работниците на умствения труд, социализмът още не премахва съществените различия между тях, както и различията между работници, селяни и интелигенция. Освен това научно-техническият прогрес

при социализма има тази специфика, че тук липсват каквито и да са пречки както за неговото разгръщане, така и за въздействието му върху развитието на творческите способности на човека, върху характера на труда. Усъвършенствването на обществените отношения също така ще спомага за премахване на социалните различия между носителите на различните видове дейност. В комунистическото общество ще престанат да съществуват класите и различните социални групи, които се занимават с физически и умствен труд, тъй като човек престава да бъде непосредствен агент на производството. Трудът става единна творческа дейност, която формира хармонично развита личност. (*Вж. Всеотстранно развитие на личността и Комунистически труд.*)

УПРАВЛЕНИЕ — вж. *Комунистическо обществено самоуправление. Научно управление на обществото.*

УРАВНИТЕЛЕН КОМУНИЗЪМ — форма на социална утопия, която съдържа идеал за общество, основано на колективната собственост върху средствата за производство (в това е разликата между У. к. от егалитаризма, който се стреми към установяване строй на равни собственици), както и на пълно, абсолютно равенство на всички производители не само в икономическо и социално-политическо отношение, но и в смисъл на уеднаквяване на всички потребности. У. к. решава едностранчиво проблема за отношението между общество и личност, обосновава безусловно подчиняване интересите на личността, на индивидите на някакво си абстрактно «общество на равни» или на някакви конкретни общности — държава, фаланстер, община и др. т.

Като форма за стихнен, инстинктивен протест против социалните анта-

гоизми и класовото неравенство идеи на У. к. се съдържат в народната идеология от древността и Средновековието. Някои ереси, от които се е формирало първоначалното християнство, също са включвали подобни идеи. Уравнително-комунистическите тенденции заемат значително място в селската идеология от епохата на феодализма, те са намерили изява в теории и обичаи на анабаптистките общини, в идеологията и практиката на въстаналите китайски тайпини, в някои обичаи и представи на общинните селяни в Русия и т. н.

Идеи на У. к. се съдържат в първите литературни социални утопии — ученията на Мор (принудително привличане към труд, намаляване на потребностите), Кампанела (строго регламентиране на отношенията между половете), Морели (всеобща стандартизация, строго регламентиране на живота и принудително встъпване в брак) и др. Ранните утопии са отразявали икономическата и духовна неразвитост на обществото, незрелостта на социалните отношения. И не е случайно, че тук идеалът за бъдещето се търси често пъти в далечното минало на човечеството: идеализират се обичаи на първобитния «комунизъм», порядки от древния патриархално-родов строй.

У. к. съществува и като рудимент в социалистическата мисъл. Негови черти са присъщи на ранния революционен *утопичен социализъм* (примитивното производство в учението на Уинстънли, чертите на строго регламентиране и утилитарното отношение към изкуството в бабьофизма). През XIX в. наред със същинския социализъм се обособява цяло течение на социален утопизъм, което е именно У. к. (равномерното разпределение на труда и наградата и насилственото лекуване у Вайтлинг, държавното регламентиране на битата у Кабе). Черти на уравнителност има

както във френския революционен комунизъм от 30-те и 40-те години, така и в «мирния» социализъм на Фурие и неговите привърженици.

Съществуването на две тенденции в антибуржоазната утопична мисъл — уравнително-комунистическата и социалистическата, сложното взаимопреплитане и борба помежду им са обусловили противоречивото развитие на тази форма на идеология като цяло. Тези противоречия се засилват от обстоятелството, че в стремежа си да отвлекат вниманието на масите от идеите на социализма, да ги изопачат, неговите противници са представяли обикновено идеите на У. к. за същност на социалистическата идеология. Същевременно в социалистическата мисъл се формира все повече критично отношение към У. к. като към превратно решаване на социалния въпрос, макар че то има наглед демократичен (в смисъл на близост до непосредствени искания на трудещите се маси) характер. Някои социалисти (Херцен, Писарев и др.), а особено основоположниците на научния комунизъм Маркс и Енгелс, са подлагали на рязка критика У. к. като теоретично оправдаване на *насилието* над личността. Маркс писа, че «този комунизъм, който отрича навсякъде *личността* на човека, е само последователен израз на частната собственост, която е това отрицание. . . Всяка частна собственост като такава изпитва — поне спрямо *по-богатата* частна собственост — завист и жажда за нивелиране», които изхождат «от *представата* за някакъв минимум. Тя има *определена ограничена* мярка. Че такава премахване на частната собственост съвсем не е истинско нейно овладяване, личи гъкмо от абстрактното отрицане на целия свят на културата и цивилизацията, от връщането към *неестествената* простота на *бедния*, грубия и лишен от пужди човек, който не само не се е

издигнал над равнището на частната собственост, но и дори не е още дорасъл до нея.» (Маркс, К. и Ф. *Енгелс*. Соч. Т. 42, с. 114—115.)

Компрометирайки самата същина на научния комунизъм, Мао Цзедун и неговите приемници, които са власт в съвременен Китай, предприеха редица преобразования в духа на уравнителния «казармен комунизъм», в духа на потискане и пивелиране на човешките потребности.

Научният комунизъм противопоставя на У. к. учението за хармонично съчетаване интересите на личността и колектива в бъдещото общество, за пълен разцвет на всички човешки способности, за задоволяване на всички разумни потребности на човека.

УРАВНИТЕЛНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ — форма за разпределяне на потребителните блага между членовете на колектива по равно, независимо от трудовия принос на всекиго.

У. р. е било обективно необходима форма при първобитнообщинния строй. В условията на передовно постъпване и на недостатъчно средства за съществуване У. р. е не само естествен резултат от общия труд, но и средство за запазване на общинната организация. Докато материалните условия диктували необходимостта от У. р., кръвното родство го закрепвало, превръщало в обичай и ограничавало в рамките на родовата община.

Развитието на производителните сили, появата на частна собственост върху средствата за производство и възникването на класово неравенство са обусловили изменения в начина на производство, а следователно и в начина за разпределение. Обаче векове наред У. р. е продължавало да съществува под формата на уравнително ползване на земята в селските общини в Китай, Индия, Русия, Германия и някои други страни.

Искането за У. р. като отражение на примитивни представи за равенство и справедливост е било неведнъж издигнано от трудещите се маси и техните идеолози. Така един от водачите на английската буржоазна революция от XVII в., вдъхновителят на дигерите Уинстънли писал в памфлета си «Законът за свободата. . .», че в новото общество всички щели да получават по равно необходимите предмети за потребление от обществените складове. В една или друга степен идеята за У. р. е била застъпвана от френските социалисти-утолисти през XVIII в. Най-последователен идеолог на У. р. бил Бабоф, който е смятал, че нито интензивността на труда, нито пък количеството на произведените продукти не могат да бъдат основание за неравно разпределение. Проповядвайки аскетичен *уравнителен комунизъм*, ранните социалисти са изхождали от сравнително ниското равнище на развитие на производителните сили по онова време. В Русия привърженици на У. р. били революционните народници от 70-те години. (Вж. *Народнически социализъм*.) Показвайки социалното съдържание на техните искания, Ленин писа, че при тогавашните условия в Русия «идеята за равенството и всевъзможните планове за уравнителност» са били «най-пълен израз на задачите не на социалистическата, а на буржоазната революция, на задачите на борбата не с капитализма, а с помещическия и бюрократичния строй». (Събр. съч. Т. 15, с. 220—221.)

Обосновавайки принципите за разпределение при социализма и комунизма, научният комунизъм противопоставя на У. р. научното разбиране на *равенството*. Искането за уравнителност не може да претендира, че изразява същността на социализма, тъй като то пречи на икономическия прогрес, на увеличава-

нето на производителността на труда. Основаните върху този принцип през първите години от изграждането на социализма в СССР селскостопански комуни, където са били обобществени не само основните средства за производство, но и продуктивният добитък, птиците, жилищата и домашният инвентар, се оказаха нежизнеспособни. Отказът от принципа за лична материална заинтересованост, дребнавото регламентиране на бита и потреблението са подкопавали икономическите стимули за труд, въздействували отрицателно върху производството и други страни от обществения живот. По време на масовата колективизация комуните бяха преобразувани в земеделски производствени кооперативни стопанства.

Историята познава и такива примери, когато уравнилността се издига до равнище на държавна политика. Така през 1958 г. в КНР бе предприет опит да бъдат решени задачи за «изграждане на комунизма» на село посредством «народните комуни» с У. р. на потребителните блага. В продължение на няколко месеца 700 000 земеделски кооперативни стопанства бяха превърнати в 26 000 народни комуни, на тях се предадоха участъците за частно ползване, домашният добитък и птиците. Обаче уравнилността доведе в края на краищата до изяждане на създадения продукт, намали производителността на труда и спъна развитието на селскостопанското производство. Уравнилните тенденции, свързани с инвेलирането на способностите и потребностите на хората върху основата на тяхното «физиологично равенство», с пренебрегване на необходимостта от материално стимулиране на труда и лична заинтересованост към резултатите от него, са съставна част от идеологията на маоизма.

Отричайки уравнилността като

мерило за комунистическо равенство, КПСС и другите братски партии водят икономическа политика, насочена към изравняване на реалните доходи на работниците и селяните, към повишаване работната заплата на ниско платените категории трудещи се. Обаче подобно изравняване не е равносилно на уравниловка, тъй като се опира така или иначе върху изменения в характера на труда и квалификацията. В този смисъл изравняването е отражение на заличаването на социалните различия, което се извършва в социалистическото общество.

УТОПИЧЕН СОЦИАЛИЗЪМ — (гръц. и лат. — няма, *topos* — място, т. е. място, което го няма) — съвкупност от социални учения, в които се е изразил под още незряла форма стремежът към установяване на ново по характер общество, където липсва експлоатация на човек от човека и всички други форми на социално неравенство. У. с. е възникнал като отражение на противоречията на капитализма. «Когато беше съборено крепостничеството и на бял свят се появи «свободното» капиталистическо общество, изведнъж се разкри, че тази свобода означава нова система за потискане и експлоатация на трудещите се. Различните социалистически учения започнаха да възникват веднага като отражение на това потисничество и протест срещу него.» (*Ленин, В. И. Съч. Т. 19, с. 7.*) Като първа форма за отричане на капиталистическите порядки в името на по-висок, комунистически обществен строй У. с. (и в това е неговата съществена отлика от *научния комунизъм*) тъй и не можа да обоснове теоретично, икономически закономерността в движението на човечеството към това ново общество, не виждаше в активното политическо революционно движение на работническата класа си-

лата, за която унищожаването на капиталистическите порядки е непосредствена жизнена необходимост. У. с. «не умееше нито да разясни същността на наемното робство при капитализма, нито да открие законите на неговото развитие, нито да намери оная *обществена сила*, която е способна да стане творец на новото общество». (Ленин, В. И. Съч. Т. 19, с. 7—8.)

Предисторията на У. с. е в далечното минало. Влечението към имотно равенство и социална справедливост, бляновете за общество без принудителен труд и без мизерия отличават идеологията на множество народни движения в докапиталистическите формации. Елементи от подобни утопични блянове са налице например в ранното християнство, в народните социално-религиозни учения, ересите, както и в творби на устното народно творчество. Народно-утопичната идеология за равенството достига своя връх във феодална Западна Европа в учението на водача на Селската война в Германия от XVI в. Мюнцер, който мечтаел за установяване на «царство божие на земята», под което се разбирало общество без класови различия и частна собственост, без обособена държавна власт. Патосът на тази идеология е в революционното отричане на съществуващото; положителните ѝ пък искания са имали обикновено извънредно неясен, примитивен характер, били обърнати в значителна степен назад, към патриархалното равенство.

Осъждането на строя, основан върху частната собственост, проповядването на социално равенство намират отражение и в хуманистичната просветителска литература от XVI—XVIII в. Създател на първата литературна утопия, т. е. на сказание за несъществуващо никога и никъде желано общество, е бил Мор. Виждайки основната причина за

социалната несправедливост в частната собственост, той нарисувал подробна картина на комунистически социален строй, основан на колективна собственост върху средствата за производство. Подобни утопии се създават и от други мислители и писатели от онова време (Кампанела, Морели и др.).

Обаче тези утопии още не са социалистически учения (макар че те, както и народните блянове за равенство в духа на *уравнителния комунизъм*, биват често пъти причислявани към социализма в широкия смисъл на тая дума). Въпреки рязкото им отношение към строя на частна собственост авторите на утопиите са противопоставяли обикновено само наивно на експлоататорските порядки картини на ново общество, създадени от въображението и намиращи се извън рамките на рационалното познаване и реалистичното разбиране на обществените отношения. Утопиите са обърнати до голяма степен назад: те или възпяват «златния век», който бил съществувал в миналото, или идеализират първобитни патриархални отношения (групите от самозадоволяващи се общини на Мелне). Утопиите се отличават обикновено с краен примитивизъм и дух на уравнителството. Създателите на утопии често сами не са уверени в скорошното осъществяване на техните предначертания.

У. с. като теоретично учение се е родил през епохата на буржоазните революции, когато народните маси издигнали искане за последователно преминаване от политическото, гражданското *равенство* към социално равенство, преди всичко към равенство спрямо собствеността. У. с. е логично развитие и критично преодоляване на буржоазнодемократическата революционност, той не признава не само положителните резултати от буржоазните революции, но и тяхната ограниченост. За първи път

в историята на световната мисъл са заговорили за социализма като за практически възможен резултат от преобразуването на съществуващото общество през епохата на английската революция от XVII в. Уинстънли и през епохата на Великата френска революция от XVIII в. Бабьоф. Идеалното общество на Уинстънли е красива мечта, която не се струва неосъществима дори на самия ѝ творец, а строй, който може да бъде осъществен реално, тук, на тази грешна земя. Уинстънли е реформатор, който предлага конституция на «общество на равни», тъй като извършената революция не е довела до него. Той се стреми да го представи като естествено следствие от съществуващите икономически, социални и политически процеси, като крайна цел на революцията, като неин възможен резултат. Бабьоф е изразил още по-ярко исканията на плебейските маси, които участвували в революционния процес, но не били задоволени от резултатите му. Бабьофизмът е не толкова възхвала на *насилството*, колкото стремеж да се задълбочи революцията, да бъде превърната тя в «шастие за всички». Именно в такова задълбочаване на революцията, конкретизирано в система от предлагани практически мерки, Бабьоф е виждал пътищата към новото, истински справедливо общество. Разбира се, основоположниците на У. с. имали свои слаби страни. Така за Уинстънли основа на производството и земеделието, производството и потреблението имат семеен характер. Черти на уравнителност, на строго регламентиране и утилитарно отношение към изкуството отличават бабьофизма. Това обаче не отменя главното: създаването на ново общество се схваща като основано върху съществуващото, с използване постиженията на предишния исторически процес.

Конструктивната критика на ка-

питализма и буржоазната революция, т. е. положителната антибуржоазност, е черта, която обединява всички представители на У. с. независимо от това, към коя школа или течение спадат те. В това отношение великите социалисти от началото на XIX в. — Сен Симон, Фурне и Оуен, които се различават рязко от Бабьоф при разглеждането на пътищата към социализма, са негови преки наследници и продължители. Сен Симон и Фурне стават патриарси на социализма благодарение именно на това, че те признават ограничения, но естествен характер на извършената буржоазна революция — тая според Сен Симон «ужасна, но благотворна по резултати криза» — и че подлагат на рязка, но конструктивна критика капитализма от гледище на идеал за такова общество, където няма да има деление на трудещи се и експлоататори, от гледище на асоциация, в която всички ще бъдат обединени от общ интерес. Макар че тримата велики социалисти от началото на XIX в. предлагат мерки за предотвратяване на революцията и преобразуване на обществото по безкръвен начин, с ненасилствени средства, макар че те се различават до голяма степен помежду си, като цяло те издигат редица идеи, които са послужили като изходен материал за научния комунизъм на Маркс и Енгелс. Такива са положенията за закономерността и противоречивостта на общественния процес, за историческия прогрес, труда като първа потребност на човека, трудовото възпитание, колективността и плановете на стопанството, машинната индустрия като основа на техническата база на новия строй, за преодоляването на противоположността между уметвения и физическия труд, между града и селото и др.

При социалистите-утописти от по-степенините поколения се извършва стремеж не само да убедят управля-

ващите класи, че са необходими социални реформи, но и да посочат със собствена дейност новия път (късният Оуен, «Икарцията» на Кабе) или да намерят непосредствена основа на бъдещия строй в самата действителност. Това води както до различни видове социален реформизъм (прудонизъм, лублиановщина и т. н.), така и до абсолютизиране на отделни форми на революционното движение (бланкизъм и бакунизъм). Доколкото У. с. възниква като последователно развитие и критично преодоляване на буржоазнодемократичната мисъл, дотолкова в хода и след всяка буржоазна революция неговите идеи избухват наново.

По въпроса относно формите за установяване на ново общество, по оценката на революционното насилие и др. утопичните социалисти се делят на привърженици на мирния и привърженици на насилствения път. Отношението към различните форми на управлението на държавата дели социалистите-утописти на привърженици на строга централизация, на държавна уредба и анархисти. Във философията утопичните социалисти са спадали към най-различни школи

(материалисти и атеисти, идеалисти и привърженици на религията). При това за ранните форми на У. с. е характерен, общо взето, стремеж да бъде използвана религията, а по-късните поколения социалисти се опират върху рационалното знание — философията (философския социализъм) и икономически учения (на Сисмонди, прудонизма).

В зависимост от социално-икономическите условия У. с. в една или друга страна е имал свои особености. В сравнително слабо развитите страни от Източна Европа и Азия, а през ХХ в. и от Латинска Америка и Африка утопично-социалистическите учения се сливат с дребнобуржоазната, главно селска революционност. Така в Русия през ХІХ в. У. с. е развиван предимно под формата на селски, *народнически социализъм* (Херцен, Лавров), макар че същевременно е съществувала и тенденция към У. с. с непародинчески характер (Писарев).

При съвременните условия У. с. като форма на революционен демократизъм е отличителна черта и особеност на идеологията на редица антиимпериалистически движения.

Ф

ФАШИЗЪМ — (итал. fascio — обединение, връзка) — кървава, терористична диктатура на най-реакционните, шовинистични и агресивни отряди на експлоататорските класи, породена от *общата криза на капитализма*. Ф. се различава от другите форми на реакционна диктатура по това, че той има широки връзки с определена, многобройна част от населението, която не се числи към управляващите класи, със способ-

ност да я мобилизира и политически активизира в интерес на експлоататорския строй.

Основен гръбнак на масовата база на Ф. е дребната градска и селска буржоазия, основите за чнето материално съществуване се подкопават от развитието на капитализма, както и декласираните слоеве от обществото. Спекулирайки със социалното недоволство на тия категории от населението, Ф. ги използва за укреп-

ване позициите на *държавно-монополистичния капитализъм*.

Идеологията на Ф. е сбор от най-реакционни идеи, зети от консервативни движения в миналото и демагогски подправени с отделни социални лозунги. За нея е характерен красен *антикомунизъм*, непремене на *хуманизма*, шовинизъм, апологетика на всеобхватното регламентиране на обществения живот и държавния патернализъм. Тя е крайна проява на идеологията на *расизма* (идеята за превъзходство на една раса над друга, обосноваване политиката на геноцид — изстребване на цели народи под предлог, че били «непълноценни»).

След като възникна на прага на 20-те години на ХХ в. като реакция срещу световната икономическа и политическа криза, най-важна последица от която беше Великата октомврийска социалистическа революция, Ф. се превърна скоро в ожесточен и опасен противник на цялото прогресивно човечество и преди всичко на международното работническо движение. Още през първите години от съществуването си Ф. удави в кръв акциите на пролетариата в Италия, България и редица други европейски страни. В държавите, където Ф. не успя да дойде на власт, въоръжени фашистки отряди изпълняваха ролята на неофициална контрареволуционна сила, която тероризираше левите партии и техни привърженици и създаваше атмосфера на гражданска война. С идването си на власт в Германия Ф. се превърна в смъртна заплаха за демократичните сили не само от страните в Европа, но и за човечеството. Агресията на фашистките държави постави под въпрос независимостта, самото съществуване на много европейски и не само европейски народи. Ако фашисткият блок бе победил, под заплаха щеше да се озове самата човешка цивилизация.

Разгромът на фашистките държави в хода на Втората световна война доведе до тотален крах на Ф. Обаче в някои капиталистически страни управляващите класи успяха да запазят фашистките режими. Периодът на «студена война» с характерния за него антикомунизъм доведе до съживяване на фашистките елементи. Крайно десни организации и движения, които имат фашистки или полуфашистки характер, съществуват сега в редица капиталистически страни.

Действайки при съвременните, променени условия, фашистките сили естествено добиват нов облик. Затова, когато се говори за съвременния Ф., най-често бива употребяван терминът «неофашизъм». В неофашизма може да се открият две основни насоки. Първата е трансформирано фашистко движение, което се опитва да запази всичко, което може да се запази, от идеологията и методите на германския националсоциализъм и италианския Ф. от 30-те и 40-те години. Към тази насока спадат фашистки групи и групички, които се обединиха около международни неофашистки центрове. В мнозинството си подобни организации предпочитат да избягват публичност и действуват предимно с полуконспиративни или напълно конспиративни методи. Обаче възможностите на неофашистките организации от този род са твърде ограничени. Крайно тясната връзка с безславното минало им пречи да излязат извън тесните рамки на кръга от свои традиционни привърженици и да привлекат на своя страна по-значителни категории от населението. Бързо напредващото «остаряване на кадрите» стеснява още повече политическите перспективи на подобни организации, обричайки ги на положение на второкачествена и третокачествена агентура. Много по-голяма опасност представлява другата на-

сока в неофашизма, която се опитва да използва в свой интерес разложението в съвременното капиталистическо общество. Неофашистките партии и организации, които спадат към тази насока, обикновено съчетават нелегалните или полулегални методи със запазване на привидна лоялност към законността и парламентарните институции. Те наблягат върху съвременни проблеми и се рекламират като организации на днешния ден. Лавирайки постоянно, те се опитват да спекулират с разрушаването на традиционната социална структура в резултат от научно-техническата революция и с действителни язви на капиталистическата система. Към тях партии и организации се числят например различни «ултра»течения в Съединените щати, «Италианското социално движение» и т. н. Подобна тактика помогна на някои от партиите да се превърнат във влиятелна сила, която слага дълбок отпечатък върху политическата атмосфера в страната. Неофашизмът се опира на подкрепата на крайно реакционни фракции от буржоазията, които го използват като противовес срещу растящото демократично движение и революционните организации на работническата класа, а така също го разглеждат като «пожарна команда» в случай на изостряне на социално-политическата криза. Ето защо неофашистките партии и организации, дори относително немногочислените, обикновено разполагат с големи финансови средства и са под покровителството на отделни звена в държавния апарат. Въпреки известното отслабване на позициите на неофашизма през 60-те и 70-те години той продължава упорито да се бори за съществуването си, остава си потенциална опасност за политическото развитие на редица страни. Борбата против неофашизма е важна задача

на революционното работническо и цялото демократично движение.

ФИЗИЧЕСКИ ТРУД — вж. *Умствен и физически труд*.

ФИЗИЧЕСКО ВЪЗПИТАНИЕ — целенасочено развиване на физическите способности, на двигателните навици и умения на човека, което спомага за неговото физическо усъвършенстване като неделимо качество на всестранино развитата личност. (Вж. *Всестранно развитие на личността*.) Физическото съвършенство е преди всичко добро здраве и творческо дълголетие, всестранино развитие на качества и навици, които осигуряват висока физическа и умствена работоспособност на човека.

През епохата на едрото машинно производство Ф. в. става необходимо условие за ефективно участие на работника в производството и се превръща в социален проблем, чиято значение нараства все повече с растежа на градовете и изменението на условията за живот. Намалявайки относителния дял на физическия труд, видоизменяйки характера на двигателната дейност и ускорявайки темповете, ритъма на живота, научно-техническата революция предявява по-високи изисквания към физическата подготовка на човека: той трябва да притежава способност за продължително внимание и бърза реакция, за ясно координиране на движенията и т. н. Доброто здраве, специалната физическа тренираност позволяват да се овладяват по-бързо новите производствени професии и похвати за работа, да се живее и работи без вреда за здравето при неблагоприятни влияния на външната среда, в усложнени условия за трудова дейност. За да не предизвиква трудът прекомерно напрежение на силите (едно от условията за превръщането му в жизнена потребност на човека), необходимо е не само облек-

чаване на самия труд (със средства на механизацията, *автоматизацията* и др.), но и развиване умението на човека да издържа на големи умствени, нервно-психични и физически натоварвания. Обективната необходимост от Ф. в. се диктува и от задачите за укрепване отбраната на страната. Във връзка с рязкото повишаване на скоростите и продължителността на действие на бойните машини, на тяхната маневреност, с увеличаването на темповете за водене и продължителността на бойните операции нарастват изискванията към физическата подготовка, закалка на воините.

Като целенасочен процес Ф. в. се осъществява със средства на физическата култура като свързана с игри, неутилитарна дейност, която усъвършенствува физическите и психичните възможности на човека. Физическата култура е неделима част от културата на обществото, отразявайки неговите идейни представи, разбиране на света. Масовостта, общонародният характер, интернационализмът, хуманистичните принципи и органичната връзка с духовното и трудовото възпитание са характерни черти на Ф. в. в социалистическото общество. Тук закономерност в развитието на културата на личността става единството между духовно и физическо. Говорейки за задачите на Ф. в., Ленин подчертаваше в беседа с Клара Цеткин, че на младежта е особено нужен здрав спорт — гимнастика, плуване и физически упражнения — в съчетание и единство с разностранност на духовните интереси. В Програмата на КПСС се отбелязва като една от най-важните задачи възпитаването на здраво физически младо поколение с хармонично развитие на физическите и духовните сили. XXV конгрес на КПСС посочи, че е необходимо да се развият масовата физическа култура и спортът в предприятията и

учрежденията, в учебните заведения и по местожителство на населението. Според Конституцията на СССР правата на съветските граждани на почивка и здравеопазване се осигуряват чрез развиване на масовия спорт, физическата култура и туризма, чрез системата от оздравителни мероприятия. В буржоазното общество Ф. в. се използва обикновено за формиране на индивидуалистичен морал и примитивизиране вкусовете на масите. Развитието на физическата култура в социалистическите страни се характеризира със задълбочаване връзката на Ф. в. с развиването на творческата активност и масовата самодейност на трудещите се. Свързан по природата си с преодоляване на трудности в борба, спортът открива широки възможности за възпитаване на волеви качества. Съвместните тренировки и състезания са фактор за сплотяване, развитие на *коллективизма*, на чувството за другарство и взаимна помощ. Участието в спортни състезания, преживяването на събития от спортния живот засилват чувството за обществен дълг към колектива, укрепват социалистическия патриотизъм. Разширяването и задълбочаването на международните спортни връзки увеличават духовното въздействие на съветските спортисти като носители на *комунистическия морал*. (Вж. *Пролетарски интернационализъм*.)

ФУТУРОЛОГИЯ — (от лат. *futurum* — бъдеще, и гръц. *logos* — учение) — област от знания, която обхваща перспективите на социалните процеси. Немският социолог О. Флехтхайм е предложил през 1943 г. термина Ф. като название на някаква надкласова «философия на бъдещето», противопоставяна от него на «идеологията» (учения, които оправдавали действителността) и на «утопията» (които я отхвърляли). Обаче новата «философия», както и

многобройните ѝ предшественици, се оказва мъртвородена и терминът бе забравен за дълго време. На Запад той получи разпространение в началото на 60-те години във връзка с «бума от прогнози» (вж. *Социално прогнозиране*) и с опитите да се осигури теоретична база на практиката на съвременно прогнозиране, като означаваше този път «наука за бъдещето», която трябвало да монополизира прогностичните функции на научните дисциплини. Тъй като перспективите на социалните процеси се изучават от много науки, терминът Ф. предвид неговата многозначност и неопределеност се измества от края на 60-те години насам от понятието «изследване на бъдещето», което обхваща теорията и практиката на разработване на прогнози, включително прогностиката — наука за законите на прогнозирането.

Понастоящем терминът Ф. се употребява в СССР и други страни предимно в публицистиката като образен сионим на прогнозиране и прогностика, който означава «литература за бъдещето». В съветската литература той важи най-често само за съвременните буржоазни схващания относно бъдещето на човечеството (буржоазната Ф.).

Предисторията на Ф. е свързана с развитието на религиозно-есхатологични, утопични и идеалистически, философско-исторически представи за бъдещето. Марксизмът-ленинизмът извършва преврат в тези представи, от него насам започва същинската история на научното предвиждане. При условията на борбата на марксизма-ленинизма против идеалистическите концепции за бъдещето, както и против позитивизма, който отрича възможността за научно предвиждане, през втората половина на XIX и началото на XX в. някои писатели и учени (П. Хартинг, Ш. Рише, Г. Тард, Е. Хауърд, М. Бертло, Х. Уелс, И. Мечников, Д. Менделеев,

К. Циолковски и др.) публикуват трудове с футурологичен характер (т. нар. «ранна Ф.»). Броят на същите трудове се увеличава през 20-те и в началото на 30-те години във връзка с дългосрочните планове за развитие на икономиката и културата на СССР, което предизвиква на Запад дискусия с оглед възможността за научно предвиждане (трудовете на Дж. Б. С. Холдейн, А. Лоу, Ф. Джибс, Е. Биркхед и др.). От средата на 30-те години насам вследствие Втората световна война публикуването на такава литература временно се преустановява, но от края на 40-те години насам нейното количество започва отново бързо да расте. Този път растежът е свързан със зараждането на концепцията за научно-техническата революция, за наблюдаваните, очакваните и желаните социално-икономически последици от нея (трудовете на Дж. Бернал, Н. Винер, Р. Юнг, Дж. Томсън, А. Кларк и др.). «Бумът от прогнози» в началото на 60-те години придава на нарастването на «литературата за бъдещето» безпрецедентно огромни мащаби.

През 60-те години се оформят три основни течения в буржоазната Ф.: преобладавалото тогава открито аполетично, опиращо се върху концепции, които се опитват да докажат жизнеспособност на държавно-монополистичния капитализъм, възможността за негово модернизиране и действуват под знамето на теорията за «постиндустриално общество», противопоставяна на научния комунизъм (У. Ростоу, Дж. Голбрайт, Д. Бел, Х. Кан (САЩ), Ж. Фурастие, Р. Арон, А. Турен, Б. дьо Жювенел (Франция) и др.); много по-слабото — реформистко, което проповядва «конвергенция» на капитализма и социализма (Ф. Бааде (ФРГ), Р. Юнг (Австрия), Ф. Полак (Холандия), И. Халтунг (Норвегия) и др.); най-сетне още по-

слабото — «апокалиптично», което се опира върху философията на екзистенциализма, гейярдизма и неопозитивизма и развива схващания от първата половина на ХХ в. (О. Шпенглер, П. Сорокин и А. Тойнби) за неизбежна гибел на «западната цивилизация» при условията на социалните последици от научно-техническата революция (П. Тейяр дьо Шарден, Ж. Сартър (Франция), К. Ясперс (ФРГ) и др.). От края на 60-те години насам първите две течения бяха подложени на рязка критика, при това не само от марксистите, както беше по-рано, но и от буржоазните идеолози, както и от ляворадикалните кръгове (А. Уоскоу, Дж. Плът, О. Тофлър и др.), тъй като се изясни несъстоятелността на оптимистичните прогнози в светлината на социалните последици от научно-техническата революция за капитализма. Буржоазната Ф. се озова в състояние на дълбока криза.

При тия условия водеща роля в буржоазната Ф. зае Римският клуб — международна обществена организация, която обедини няколко десетки видни учени, политически дейци и бизнесмени на Запад начело с италианския икономист А. Печен и стана инициатор за изследване на глобалните проблеми, които стоят пред човечеството, с методите за моделиране на социалните процеси. При съдействие на Римския клуб бяха предприети няколко такива изследвания: «Световната динамика» под ръководството на Дж. Форестър (САЩ, 1971 г.); «Граници на растежа» под ръководството на Д. Медоуз (САЩ, 1972 г.); «Човечеството на кръстопът» под ръководството на М. Месарович (САЩ) и Е. Пестел (ФРГ, 1974 г.); «Обновяване на международния икономически ред» под ръководството на Я. Тинберген (Холандия, 1976 г.); «Извън рамките на века на прахосничество» под ръководството на Д. Габор (Великобри-

тания) и У. Коломбо (Италия, 1976 г.); «Целите на човечеството» под ръководството на Е. Ласло (САЩ, 1977); «Перспективи на образуването на човек и общество» под ръководството на Дж. Боткин (САЩ), М. Малица (СРР) и М. Елманджра (Мароко, 1980) и др. Първите два доклада предизвикаха на Запад поредна сензация, тъй като в тях се доказваше, че още през първата половина на ХХI в. били неизбежни редица глобални катастрофи, ако в бъдеще продължават наблюдаваните тенденции за развитие на населението на индустриалното и селскостопанското производство, за изтощаване на минералните ресурси и замърсяване на околната среда. Оттогава в центъра на вниманието на съвременната буржоазна Ф. си остава дискусиата за степента на вероятност и пътищата за преодоляване на бъдещите кризисни положения. В хода ѝ западните футуролози се разделиха на две нови течения: «екологични песимисти» от неомалтусианско коляно (Дж. Форестър, Д. Медоуз, Р. Хайлброунър (САЩ) и др.), които доказват, че било невъзможно да се преодолеят кризисните положения без възпиране растежа на населението и индустриалното производство (схващанията за «нулев растеж»), и «технологични оптимисти» (К. Фримън (Великобритания), Х. Кан, В. Фъркис (САЩ) и др.), които се надяват в това отношение на огромния потенциал на научно-техническия прогрес (концепциите за «органичен» или «балансиран» растеж в отделни райони от планетата и по производствени отрасли).

Продължителната криза на Ф. на Запад е една от проявите на *общата криза на капитализма*, включително и на буржоазната идеология. «В обстановката на изострящите се вътрешни противоречия и поражданата от това неувереност на Запад никой не може да каже какво чака в пер-

спектива капиталистическата икономика — се сочеше на XXV конгрес на КПСС. — Във всеки случай оптимизъм не се вижда дори в повечето официални прогнози.»

Концепциите на буржоазната Ф. се подлагат на критика от марксистки позиции. (Вж. *Лавалле, Л.* За марксистско исследование будущего. М., 1974; *Будущее человеческого общества: критика буржуазных философских и социально-политических концепций.* М., 1971; *Араб-Оглы, Э. А.* В лабиринте пророчеств. М., 1973; *Бестужев-Лада, И. В.* Кризис буржуазных концепций будущего человечества. М., 1979.) Срещу многоликите и противоречиви схващания

на буржоазната Ф. противостои истински научното предвиждане, чиито основи са сложени в трудове на К. Маркс, Ф. Енгелс и В. И. Ленин. Марксистко-ленинското научно предвиждане е основано върху положения на диалектическия и историческия материализъм, свързано е тясно с теорията на научния комунизъм, с цялото марксистко-ленинско учение. Методите и техниката за прогнозиране при социализма и капитализма имат някои общи черти, но съществуват принципиални различия в методологията и характера на прогнозите от позициите на буржоазната Ф. и от позициите на марксизма-ленинизма.

X

ХЕГЕМОНИЯ НА ПРОЛЕТАРИАТА — (гръц. *hegemonia* — водачество, първенство) — ръководене на широките трудещи се маси от *работническата класа* в борбата за революционно преобразуване на обществото, една от основните закономерности при прехода от капитализма към социализма. (Вж. *Световноисторическа роля на пролетариата.*)

Социалната структура на капиталистическото общество се отличава с нееднородност. Наред с работническата класа и буржоазията в нея влизат и други класи и слоеве от населението (*селяни, фермери, дребна буржоазия и полупролетарски елементи от града, служещи и различни групи от интелигенцията*). В огромното си мнозинство те изпитват потисничеството на едрия капитал. Обективно на интересите им отговаря ликвидирането на капитализма и утвърждаването на социализма. Далеч не всякога обаче тези класи и

социални слоеве осъзнават класовия си интерес. Нерядко те го осъзнават неясно, непълно. В по-голямата си част те са разединени от условията за живот и труд, много от тях се поддават лесно на влиянието на еснафски представи и възгледи, намират се в духовен плен на *буржоазията*, проявяват неустойчивост и колебания в *класовата борба*. Поради своето положение в общественото производство, революционност, организираност и съзнателност работническата класа е естествен съюзник и изразител на интересите на всички потиснати, обезправени и ощетени от капитализма слоеве от населението. Тя ги обединява около себе си в борбата както за непосредствените, така и за крайните цели, тя насочва разпръснатите, често стихийни, преследващи ограничени цели действия на отделните слоеве трудещи се в общото русло на бор-

бата против империализма и реакцията.

Разбира се, реализирането на възможностите за Х. п. зависи от степента на развитие и от политическата зрелост на самата работническа класа. В страните, където пролетариатът се е оформил като класа и станал самостоятелна политическа сила, тя може да играе ролята на хегемон и в такива масови движения, които не си поставят социалистически задачи — в *националноосвободителни*, в буржоазнодемократичните революции, в движението за мир, в борбата за демократични преобразования и т. н. Всичко това придава на общодемократичните движения голяма дълбочина и размах, увеличава техния радикализъм, създава условия за прерастване на демократичните и националноосвободителните революции в социалистически. Работническата класа въвлича другите слоеве от трудовия народ в революционното движение, като ги вдъхновява със собствения си пример и активно подкрепя техните революционни искания. Тя е инициатор за създаване на масови организации на трудещите се, които стават органи на революционната борба (съвети, организации на *народния фронт*, на отечествения фронт, националния фронт и народното единство, на привържениците на мира, женски и младежки демократични организации и т. н.). Включвайки се в революционното движение, демократичните слоеве от народа възприемат и пролетарските методи за борба (например стачките).

Както подчертаваше Ленин, най-важна сфера от борбата за Х. п. е политиката. Отдръпването от политиката, проповядвано от «икономисти», анархо-синдикалисти и неонархисти, подкопава основите на Х. п. Борейки се за коренно държавно преустройство, работническата класа поставя общонационални въп-

роси, действа като представител на целия народ. Само активните политически действия, защитата на интересите на целия народ от работническата класа могат да привлекат колебаещите се, неустойчиви дребнобуржоазни маси на нейна страна, да ги изтръгнат от влиянието на буржоазията. Главна политическа сила в борбата за Х. п. и нейно последователно осъществяване е революционната марксистко-ленинска партия. Тя представя работническата класа, нейните основни интереси в отношенията ѝ с другите класи и социални слоеве, разработва върху научна основа *стратегията и тактиката* на класовата борба, просвещава политически масите, обучава ги по собствения им опит, организира и координира политическата борба на работническата класа и нейните съюзници.

Х. п. спрямо трудещите се маси се запазва и след завоюване на политическата власт от работническата класа. Тя се проявява под формата на държавно, политическо ръководене на обществото от работническата класа с цел изграждане на социализма. (Вж. *Диктатура на пролетариата*.)

При съвременните условия мащабите и възможностите на Х. п. в революционното освободително движение значително се разшириха. Това е резултат от нарастването на числеността, политическата мощ и авторитет на работническата класа, от все по-разширяващото се въздействие, оказано от международната работническа класа и нейното главно завоевание — реалния социализъм, върху хода на световното развитие, върху всички сили на освободителното движение. Живият пример на социализма, изменението на съотношението на силите на световната арена в полза на международната работническа класа, на социализма, помощта и подкрепата на социали-

стическите страни се отразяват върху политическите позиции и поведението на дребнобуржоазната демокрация, която възглавява в редица страни националноосвободителните революции. Благодарение на това революционната демокрация в редица освободени страни се оказва способна да прокара прогресивни социално-икономически преобразования с преходен характер, които създават база за тяхното развитие по пътя със социалистическа ориентация.

Един от резултатите от световноисторическите завоевания на международната работническа класа е разширяването на състава на масовите леви сили, които активно участват в борбата за демокрация и социализъм, за което свидетелствуват масовите антикапиталистически действия на младежта, студентите, градските средни слоеве и различни групи от прогресивната интелигенция. Спекулирайки с тези явления, идеолозите на реформизма и «левия» екстремизъм твърдят, че хегемонията в революционното движение преминавала от работническата класа към тези слоеве и групи, че работническата класа губила революционността си, разтваряла се в т. нар. «средна класа». Обаче реалният опит от борбата през 70-те години нагледно разкри политическата и организационна аморфност и неустойчивост, идеологическата мъглявост на откъснатите от работническото движение акции на радикалните групи от дребната буржоазия, младежта, студентите и интелигенцията. Пролетарските леви сили стават важен фактор на революционното движение само в съюз с работническата класа, която придава на движението стабилност и масовост, осигурява му устойчив и реалистичен политически курс. Увеличаването на относителния дял и влиянието на служещите, научно-техническия пер-

сонал и студентите в социалната структура на капиталистическото общество не само не стеснява, но и значително разширява класовата база на Х. п. По положение, интереси и позиции тези слоеве и прослойки от съвременното буржоазно общество се доближават все повече до работническата класа. Съюзът на работническата класа с непролетарските слоеве трудещи се в борбата за дълбоки демократични преобразования става едно от особено важните условия за осъществяване на Х. п. в борбата за социализъм.

ХУМАНИЗЪМ — (лат. *humanus* — човечен, човешки) — подход към обществото, който утвърждава достойнството и ценността на човека, неговото право на свободно развитие, набляга върху човечността в отношенията между хората.

Х. е възникнал в Италия и се разпространил в Западна Европа през XIII—XIV в. Според К. Маркс Италия е била първата европейска страна, тръгнала по пътя на капиталистическото развитие, зараждащите се тогава капиталистически отношения налагали премахване на феодализма, на йерархичната зависимост на един слой от друг. Във връзка с това идеолозите трябвало да решат въпроса за природата на човека и принципите за изграждане на човешките отношения по съвсем друг начин, принципино различен от църковно-схоластичното тълкуване.

През този ранен период от развитието на капитализма буржоазията още е представител на цялото общество, а нейните челни мислители според Ф. Енгелс по никакъв начин не могат да бъдат наречени буржоазно ограничени. Те се обявяват против феодалните порядки и оправдаватата ги идеология на църквата от общодемократични позиции, като обосновават принципа за юридическо равенство и лична свобода на всекиго,

който добил в представата им форма на обосноваване «естественото» равенство между хората. Център на тяхното внимание става живият човек. В литературата, скулптурата и живописата човекът се изобразява с неговите нужди и грижи, жажда за живот и радост, любов и приятелство. При това за модел служат прекрасните образци от античността, благодарение на което тази епоха е получила името епоха на Възраждането.

Докато религията разглежда човека преди всичко като духовно същество, при това за главно в тая духовност се смята вярата, новото направление набляга върху сетивните потребности на човека и настоява за тяхно осъществяване на този свят, като признава превъзходството на разума над вярата. Великите хуманисти Данте, Петрарка, Бокачо, Пизано, Леонардо да Винчи, Еразъм Ротердамски, Улрих фон Хутен, Сервантес, Мор, Кампанела и мнозина други отказват да признаят за грешна телесната природа на човека. Човешките потребности, стремежът на човека към сетивни радости се обявяват за естествени, природни, а поради това и за съвсем необходими и нормални. Обратно, ненормални и неестествени от тези позиции изглеждат теизмът, умъртвяването на плътта, отричането от сетивността, проповядвани от църквата. Щом на човека сетивните му потребности са дадени от самата природа, очевидно е, че те са еднакви у всички и са основа за равни отношения. Всички хора се раждат еднакви и искат равенство в реалния си живот. Принаването на личното достойнство на всеки човек независимо от неговия произход и обществено положение е насочено срещу феодално-съсловното неравенство.

Приемници на хуманистичните идеи от Възраждането са просветителите, Русо, представителите на английския и френския материали-

зъм, които подготвят идейно буржоазните революции в Европа, Бейкън, Хобс, Холбах, Хелвеций и Дидро, които обосновават буржоазните идеали за свобода, равенство и братство. Обаче с развитието на капитализма тези идеали се рушат и се разкрива все по-ясно, че за едно бъдещо човешко равенство не е достатъчно равенството по закон. Във връзка с това хуманистичните възгледи в началото на ХІХ в. се развиват по две основни линии: първата е свързана с произтичащия от учението на немския материалист Л. Фойербах принцип за нравствено самоусъвършенстване на човека, а втората е изразена в ученията на социалистите-утописти, които изтъкват като условие за изграждане на действително човешки отношения преобразуването на обществото. (Вж. *Утопичен социализъм*.) Обаче начините за това преустройство са били идеалистически и се свеждали до просветителство, до пропаганда.

Представителите на Възраждането са издигнали лозунга за Х. в противовес на християнската идеология. Обаче до ден днешен различни идеолози на църквата, които се опират върху някои хуманистични тенденции, съществували в ранното християнство, се опитват да докажат, че именно християнството било Х. Необосноваността на подобни опити е разкрита още от Маркс, който показва, че християнската религия, която проповядва равенство на оня свят и обрича човека на страдания на земята, е всъщност антихуманистична.

С развитието на капитализма става все по-ясно, че за осъществяване на човешко равенство и действително човешки отношения не е достатъчно само равенство пред закона, че истинска свобода на човека не е възможна, ако бъде признавано, както са правили буржоазните хуманисти, за негово неотнимаемо (естествено) право

правото на собственост и ако се изхожда от индивидуалните, егонистични интереси на хората. Марксизмът обоснова качествено нова, по-висока форма на Х.

От гледище на материалистическото разбиране на историята потребностите на човека са продукт от историческото развитие на обществото. Въпросът, защо през определени епохи хората влизат помежду си в нечовешки отношения, така че един задоволяват потребностите си за сметка на други, се решава от Маркс въз основа на разглеждане на различните форми на материално производство.

Съществуването на антагонистични класи, отчуждаването на труда и отчуждеността на хората (дехуманизиране на обществото) са свързани помежду си. Марксизмът се обявява против всякакви форми за отчуждаване на човека, за изопачаване на човешката същност.

За да придобият отношенията между хората действително човешки характер, необходимо е практическо преобразуване на обществените отношения, достигане на такова равнище на развитие на производството, което да позволи да се премахне осакатяващото човека обществено разделение на труда, да направи възможно превръщането на човека от средство в цел на общественото развитие. Първа крачка към това се осъществява от социалистическата революция. Социализмът създава основа за решаване на великите хуманистични задачи, които стоят пред човечеството. Той ликвидира ек-

сплощността на човек от човека, освобождава трудещите се от политическо и национално неравенство, премахва противоположността между умствения и физическия труд, между града и селото, унищожава мизерията и безработицата на широките народни маси, приобщава ги към постиженията на световната култура. Той води настойчива борба за изключване на войните от живота на обществото, за предотвратяване на световна термоядрена война. При социализма се поставят основите на бъдещата цивилизация на комунистическото общество, което е висше въплъщение на Х. и в което се осъществява искането за развиване на *«богат и всеотраден, дълбок във всичките му чувства и възприетия човек»* (Маркс, К. и Ф. *Енгелс*. Соч. Т. 42, с. 123.) (Вж. *Всеотрадно развитие на личността и Личност при социализма*).

Проблемите на Х. са днес предмет на остра идеологическа борба. За «хуманисти» се обявяват дори отявлените антикомунисти, които са против принципите на марксисткия Х., против постиженията на реалния социализъм. Комунистите противопоставят на антихуманистичната същност на капитализма борбата за осъществяване на истинска социална справедливост. Подхождайки към хуманистичните идеали от класови позиции, разглеждайки ги не абстрактно, а конкретно-исторически, те се обявяват за съюз с онези представители на немарксисткия Х., които се борят за мир и демократични свободи, против потискането на трудещите се.

Ч

«ЧОВЕШКИ ОТНОШЕНИЯ» — доктрината за «човешките отношения» е апологетична буржоазна тео-

рия, разработена в рамките на т. нар. индустриална социология или социология на труда и поставяща съ-

за цел повишаване производителността на труда и увеличаване печалбите на капиталистите чрез усъвършенствуване на системата за организация на труда, а главно чрез въздействие върху съзнанието, психиката на работниците. Доктрината за «Ч. о.» се опитва да обоснове възможност за постигане на психологична и морална общност на целия производствен колектив в капиталистическото предприятие, започвайки от собственика и директора и свършвайки с общия работник, възможност за създаване на такава система от «човешки отношения», при която работникът да разглежда интересите на предприятието като свои собствени, да се грижел за неговата рентабилност, да се стремия към повишаване производителността на труда и т. н.

За създател на индустриалната социология и на доктрината за «Ч. о.» се смята американският социолог Мейо, който пръв започнал да извършва социално-психологични експерименти с цел да се присади на работниците «конструктивно отношение към труда». Отричайки историческата неизбежност на *класовата борба* в капиталистическото общество, Мейо е окачествявал социалните конфликти като симптом за «болест на обществото» (той виждал причината за тях в болезнени психични комплекси, които трябвало да се премахнат с помощта на «социална терапия»), а мирното сътрудничество между работници и капиталисти — като признак за «социално здраве». Той се опитвал да промени отношението на работниците към труда, като въздействувал върху малка неформална група работници. Тъй като във всеки продължително съществуващ производствен колектив работниците образуват (съзнателно или несъзнателно) групи със собствени обичаи, норми за поведение, задължения, порядки и дори обреди, ад-

министрацията според него могла чрез въздействие върху тези групи да накара работниците да вършат онова, което иска, но така, че те да се чувствуват едновременно и съучастници във вземането на решения. Приложният характер на индустриалната социология и на доктрината за «Ч. о.» се изразява в това, че в много капиталистически предприятия има щатни социолози и психолози, които изучават моралното състояние на работниците, отношенията в групите (настроения и възгледи на работниците, тяхното отношение към администрацията и към технологичните нововъведения, поведението им извън предприятието и т. н.). Стремейки се да въздействуват непосредствено върху социално-психологичния климат на групите, те изработват съответни препоръки за администрацията, предприемат всякакви «психотерапевтични» мероприятия за предупреждаване или поне за смекчаване на социалните конфликти. При това те нашироко използват методите на т. нар. микросоциология, разработени от американския социален психолог и психиатър Морено.

Според привържениците ѝ задача на микросоциологията било да се намери съответствие между «макροструктурата» на групата (непосредствено наблюдаваното разпределение на индивидите в пространството — пребиваване на работа, по местожителство) и нейната «микроструктура» (непосредствено ненаблюдавани чувства на симпатия или антипатия, на обич или омраза, изпитвани от индивида към останалите членове на групата). По-просто казано, разположението на хората в производството, в учебния клас, жилищното помещение, трапезарията и др. т. трябвало да бъде такова, че всеки човек да е заобиколен от симпатични за него хора. От това зависела ефективността в дейността на групата.

Морено е разработил сложна техника за изследване на «микроструктурата», използвал специални социометрични скали за съответно разпределяне на индивидите в групата. Тази техника, която дава известен положителен ефект при психологични опити, е била представена от него като универсален метод, който помагал да се разрешат всички противоречия и конфликти на буржоазния строй. В този си вид обаче микросоциологията придобива черти на реакционен утопизъм. Нейният основен порок се състои в това, че се утвърждава първичност на «микроструктурата» или на психичните отношения между хората спрямо «макроструктурата» на обществото. В действителност обаче такъв «макроскопичен» факт като разцеплението на буржоазното общество на антагонистични класи не може да се премахне с никакви изменения в областта на «микроструктурата». Доктрината за «Ч. о.» не е в състояние да разреши противоречията между труда и капитала, да изкорени класовата борба в буржоазното общество, да промени характера на капиталистическите производствени отношения — отношения на експлоатация и подчинение. Заинтересоваността на работника от резултатите в работата на цялото предприятие, дух на съревнование и другарска взаимопомощ, рационализаторство и изобретателство, чувство за стопанин на предприятието и съзнание за човешко достойнство — всичко това е възможно само върху основата на социалистическите производствени отношения и съвсем не може да се постигне при капитализма.

Би било голяма грешка да се подценяват опасностите от доктрината «Ч. о.» и другите концепции, способни да замъглят донякъде класовото съзнание на пролетариата. Тези концепции, разработвани на драго сърце от буржоазните идеолози и

нашироко разпространявани от буржоазната пропаганда, могат да постигат в известни случаи целта си. Не толкова съзнателните слоеве от работническата класа и другите експлоатирани класи и социални групи нерядко се хващат на въдицата на буржоазната пропаганда. Техните илюзии стават особено опасни, тъй като тези хора действуват искрено, по убеждение. По такъв начин те вербуват волю-неволю от редовете на работническата класа допълнителен контингент от верни слуги на капитала.

Същевременно напредничавите слоеве от експлоатираните маси, особено когато са въоръжени с истински научния светоглед, разбират, че претворяването в живота на системата от «човешки отношения» цели да се повиши интензификацията на труда, да се засили експлоатацията, да се внесе разцепление в редовете на работническата класа, като се създадат нови начини за подкупване на определена част от трудещите се. Всички тези мероприятия се използват не само с цел социална демагогия, но и като средство за борба против профсъюзите и политическите организации на работническата класа.

Доктрината за «Ч. о.» се разглежда от буржоазните идеолози като важна съставна част от теорията за управлението. Нейните принципи се разпростират върху непронизводствени сфери на обществото, в това число върху политиката, образованието и армията. Цел на тая доктрина е установяване на контрол над мислите и чувствата на хората в интерес на държавно-монополстичния капитал. Ето защо комунистическите и работническите партии в капиталистическите страни обръщат голямо внимание на изучаването на теорията и практиката на «човешките отношения», на разобличаване на тяхната истинска класова същност.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ТЕРМИНИТЕ

- Авантюризм — вж. Революционен авантюризм
Автоматизация 5
Авторитет 6
Активност — вж. Социална (обществена) активност
Анархизъм 7
Антикомунизъм 9
Атеистично възпитание 11
- Битът при социализма и комунизма 13
Борба за мир 15
Борба между двете социални системи 17
Буржоазия 20
Буржоазна демокрация 21
Буржоазна революция 23
Бюрокрация 25
- Велика октомврийска социалистическа революция — вж. Социалистическа революция
Всестранно развитие на личността 28
Втори интернационал 30
Възпитание — вж. Атеистично възпитание, Естетическо възпитание, Комунистическо възпитание, Физическо възпитание
Въстание 32
- Глобални проблеми на съвременността 33
Гражданска война 35
- «Дендеологизация» 37
«Демократичен социализъм» 38
Демократически централизъм 41
Демокрация — вж. Буржоазна демокрация, Народна демокрация, Революционна демокрация, Социалистическа демокрация
Диктатура на буржоазията 43
Диктатура на пролетариата 45
Дисциплина 48
Догматизъм 50
Дружба между народите 51
Държава — вж. Общонародна държава
- Жава
Държавен капитализъм 53
Държавно-монополистичен капитализъм 55
- Единодействие на работническата класа 57
Експеримент — вж. Социален експеримент
Експлоататорски класи 60
Експлоатация 61
Емпирични социални изследвания 63
Естетическо възпитание 66
- Женски въпрос 67
- Защита на социалистическото отечество 70
- Идеологическа борба 72
Идеология — вж. Комунистическа идеология
Износ на контрреволюция 74
Икономическа борба на работническата класа 76
Икономическо съревнование между двете системи 77
Империализъм 80
Империалистическа интеграция 83
Индустриализация 85
Интеграция — вж. Империалистическа интеграция, Социалистическа интеграция
Интелигенция 88
Интернационал — вж. Първия интернационал, Втори интернационал, Комунистически (трети) интернационал, Социалистически интернационал
Интернационализъм — вж. Пролетарски интернационализъм, Социалистически интернационализъм
Информация — вж. Социална информация, Средства за масова информация и пропаганда
- Капитализъм 91

- Капиталистическа система — вж. Световна капиталистическа система
- «Качество на живота» 93
- Класи — вж. Работническа класа, Селяни, Експлоататорски класи
- Класова борба в преходния период от капитализма към социализма 95
- Класова борба при капитализма 97
- Класова структура на буржоазното общество 99
- Класова структура на социалистическото общество — вж. Социална структура на социалистическото общество
- Класови различия — вж. Социално-класови различия
- Колектив — вж. Социалистически колектив
- Колективизъм 102
- Колективност на ръководството 103
- Колониална система 105
- Комуна 107
- Комунизъм 110
- Комунистическа идеология 111
- Комунистическа култура 113
- Комунистическа партия на Съветския съюз 115
- Комунистически (трети) интернационал 119
- Комунистически морал 121
- Комунистически труд 123
- Комунистическо възпитание 125
- Комунистическо обществено самоуправление 126
- Комунистическо отношение към труда — вж. Комунистически труд
- «Конвергенция» 128
- Конкретни социални изследвания — вж. Емпирични социални изследвания
- Конституция на развития социализъм 130
- Контрареволуция 132
- Кооперация — вж. Селскостопанска кооперация
- Критика и самокритика 134
- Култ към личността 137
- Култура — вж. Комунистическа култура, «Масова култура»
- Културна революция 138
- Ликвидиране на експлоататорските класи — вж. Експлоататорски класи
- Лична собственост при социализма 140
- Личност при социализма 141
- Маонизъм 143
- Марксизъм-ленинизъм 145
- «Масова култура» 148
- Материални и морални стимули 150
- Материално-техническа база на комунизма 151
- Международно комунистическо движение 153
- Международно разделение на труда — вж. Империалистическа интеграция, Социалистическа интеграция
- Мирна и не мирна форма за преход към социализма 156
- Мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй 158
- Младеш и младежко движение 160
- Морал — вж. Комунистически морал
- Морални стимули — вж. Материални и морални стимули
- Муниципалитети 163
- Народ — вж. Съветски народ
- Народен фронт 164
- Народна демокрация 164
- Народнически социализъм 167
- Народнодемократична революция 170
- Насилне 171
- Научен комунизъм 173
- Научно-техническа революция 176
- Научно управление на обществото 178
- Нации и тяхното бъдеще 180
- «Национален социализъм» 182
- Национализация 184
- Национализиране на земята 186
- Национализъм 187
- Национална буржоазия 189
- Национални отношения при капитализма 191

- Национални отношения при социализма 192
 Националноосвободителна революция 195
 Начин на живот — вж. Социалистически начин на живот
 Некапиталистически път на развитие 197
 Неоколониализъм 199
 Непркъснатата революция 201
 НЕП 202
- Обща криза на капитализма 205
 Обществена социалистическа собственост 207
 Обществени организации при социализма 209
 Обществени фондове за потребление 211
 Общи закономерности и особености на прехода към социализма 213
 Общонародна държава 214
 Организации — вж. Обществени организации при социализма, Самодейни организации на населението
 Опортюнизъм 216
 Основен принцип на комунизма 217
 Основен принцип на социализма 219
 Отечество 221
 Отживелици от миналото в съзнанието и поведението на хората 222
- Парижка комуна 224
 Парламентарна дейност на комунистите 226
 Партия — вж. Политическа партия, Работнически партии
 Патриотизъм — вж. Социалистически патриотизъм
 Планиране — вж. Социално планиране
 Политика — вж. Социална политика
 Политическа борба на работническата класа 228
 Политическа партия 230
 Политическа система на социализма 232
- Политическа стратегия и тактика 235
 «Постиндустриално общество» 238
 Право на нациите на самоопределение 240
 Преодоляване на различията между града и селото — вж. Различия между града и селото
 Преодоляване на социално-класовите различия — вж. Социално-класови различия
 Преходен период от капитализма към социализма 242
 Преходен период: Класова борба в преходния период — вж. Класова борба в преходния период. . .
 Природна среда и човек 244
 Прогнозиране — вж. Социално прогнозиране
 Пролетариат — вж. Световноисторическа роля на пролетариата, Хегемония на пролетариата
 Пролетарски интернационализъм 246
 Пропаганда — вж. Средства за масова информация и пропаганда
 Професионални съюзи и профсъюзно движение 249
 Пълна и окончателна победа на социализма 251
 Първи Интернационал 253
- Работническа класа 255
 Работнически партии 257
 Равенство 260
 Разведряване 261
 Развиващи се страни 264
 Развиващи се страни със социалистическа ориентация — вж. Некапиталистически път на развитие
 Развито социалистическо общество 266
 Различия между града и селото 269
 Разпадане на колониалната система — вж. Колониална система
 Разпределение според потребности — вж. Основен принцип на комунизма
 Разпределение според труда — вж. Основен принцип на социализма

- Расизъм 271
 Ревизионизъм 274
 Революционен авантюризъм 276
 Революционна демокрация 277
 Революционна ситуация 279
 Революция — вж. Буржоазна революция, Културна революция, Народнодемократична революция, Националноосвободителна революция, Научно-техническа революция, Непрекъснатата революция, Социалистическа революция
 Реформа — вж. Социална реформа
 Реформизъм 280
 Самодейни организации на населението 282
 Сближаване и сливане на формите на социалистическата собственост — вж. Социалистическа собственост
 Световен революционен процес 283
 Световна капиталистическа система 285
 Световна социалистическа система 287
 Световноисторическа роля на пролетариата 289
 Свободно време 290
 Селскостопанска кооперация 292
 Селяни 295
 Семейство при социализма и комунизма 296
 Служещи 298
 Собственост — вж. Лична собственост при социализма, Обществена социалистическа собственост, Социалистическа собственост
 Социалдемокрация 300
 Социален експеримент 302
 Социализъм 304
 Социалистическа демокрация 306
 Социалистическа интеграция 308
 Социалистическа общност 311
 Социалистическа ориентация в развиващите се страни — вж. Некапиталистически път на развитие
 Социалистическа революция 314
 Социалистическа система — вж. Световна социалистическа система
 Социалистическа собственост 316
 Социалистически интернационал 319
 Социалистически интернационализъм 320
 Социалистически колектив 321
 Социалистически начини на живот 324
 Социалистически патриотизъм 327
 Социалистическо съзнание 329
 Социалистическо съревнование 330
 Социална (обществена) активност 332
 Социална информация 334
 Социална политика 335
 Социална реформа 338
 Социална структура на социалистическото общество 339
 Социално-класови различия 342
 Социално планиране 344
 Социално-политическо и идейно единство на обществото 345
 Социално прогнозиране 348
 Социални изследвания — вж. Емпирични социални изследвания
 Средни слоеве 350
 Средства за масова информация и пропаганда 352
 Стимули — вж. Материални и морални стимули
 Стратегия и тактика — вж. Политическа стратегия и тактика
 Структура на обществото — вж. Класова структура на буржоазното общество, Социална структура на социалистическото общество
 Съвети 354
 Съветски народ 356
 Съвременна епоха 359
 Съзнание — вж. Социалистическо съзнание
 Съюз на работническата класа и селяните 361
 Технократични теории за обществото 363
 Трети Интернационал — вж. Комунистически интернационал
 Троцкизъм 365
 Труд — вж. Комунистически труд, Умствен и физически труд
 Умствен и физически труд 368
 Управление — вж. Комунистическо

обществено самоуправление, Научно управление на обществото	физически труд
Уравнителен комунизъм 369	Физическо възпитание 377
Уравнително разпределение 371	Футурология 378
Утопичен социализъм 372	Хегемония на пролетариата 381
Фашизъм 375	Хуманизъм 383
Физически труд — вж. Умствен и	«Човешки отношения» 385

РЕЧНИК ПО НАУЧЕН КОМУНИЗЪМ

Първо издание

Превел от руски език Иван Григоров
 Редактор Елена Кожарова
 Художник Вира Колева
 Художествен редактор Александър Хачатурян
 Технически редактор Ронка Кръстанова
 Коректор Тая Топузова

Издателски № 6690
 Дадена за набор на 15.V.1981 г.
 Подписана за печат на 28.VII.1981 г.
 Излязла м. август
 Печатни коли 24,50. Издателски коли 22,85
 Условно-издателски коли 31,54
 Формат 16/60/84. Тираж 15115
 Цена 4,16 лв.

Код 22/9531272511/0420-3-81

Партиздат — София, бул. «В. И. Ленин» № 47
 ПК «Димитър Благоев» — София, ул. «Н. Ракития» № 2